לייבל
פעלדמאן

יידן
אין
יאַהאַנעסבורג

לייבל פעלדמאן

ויזן אין יאַהאַנעסבורג

(ביז יוניאן — 31־טן מיי, 1910)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ארויסגעגעבן דורך דער
דרום־אפריקאַנער יידישער קולטור־פעדעראַציע.

פון זעלבן מחבר:

יידן אין דארעם־אפריקע. ווילנע 1937.

אויטסהאָרן — „ירושלים ד׳אפריקע". יאהאנעסבורג 1941.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

THE JEWS OF JOHANNESBURG
BY LEIBL FELDMAN

PUBLISHED BY THE SOUTH AFRICAN
YIDDISH CULTURAL FEDERATION

JOHANNESBURG, S. AFRICA
1956.

אריינפיר־באַמערקונג

„ייִדן אין יאַהאַנעסבורג" איז אַ רעזולטאַט פון אַ לענגערער אַרבעט צו געבן אַ היסטאָריש בילד פון די יידישע פּיאָנערן אין יאַהאַנעסבורג — פון זייער עקאָנאָמישן, סאָציאַלן און קולטורעלן לעבן.

טראָץ דעם, וואָס דער יידישער ישוב דאָ איז נאָך יונג — די שטאָט פייערט אין 1956 איר 70־יאָריקן געבורנטאָג — פעלן אַ סך מאַטעריאַלן פאַר היסטאָרישער פאָרשונג.

צוליב די מאַגערע מאַטעריאַלן פאַר היסטאָרישער פאָרשונג פון דעם לעבן פון יונגן יידישן יאַהאַנעסבורגער ישוב, ווערט דאָס צוגעגעבן דער 10־טער טייל, וואָס פאַרנעמט זיך מיט אַ שפּעטער־דיקן פעריאָד, ווי די צייט, וואָס ווערט אין בוך באַהאַנדלט.

דאָס איז געטאָן געוואָרן מיט דער כוונה צו באַלייכטן בעסער דאָס יידישע לעבן אין יאַהאַנעסבורג ביז 1910.

איך האָב זיך אָפּגעשטעלט מערער אויף די מזרח־אייראָפּעאישע יידן, ווייל דאָס רוב פון זיי און זייערע קינדער זיינען די הויפּט־פאָטענציעלע פאָרזעצערס פון יידישן לעבן אין דרום־אַפריקע, ווי אַ נאַציאָנאַלע גרופּע.

עס זיינען דאָ פאָראָן געוויסע איבערחזערונגען. דאָס איז געווען ניט צו פאָרמיידן צוליב דעם אַלגעמיינעם צוזאַמענשטעל פון בוך.

מיין אָנערקענונג און דאַנק:

מיין פרײַנד יודל שרירא, וועלכער האָט אָפּגעגעבן זייער אַ סך צייט צו קאָרעגירן דעם מאַנוסקריפּט; מיין פרײַנד, דעם היסטאָריקער, ש. א. רוכלין, פאַר וועגן מאַטעריאַלן און פרײַנדלעכע עצות; מיין פרײַנד י. ש. יודעלאָוויץ, פאַר היסטאָרישע מאַטעריאַלן; דער סאָציאָלאָגישער און היסטאָרישער געזעלשאַפט בײַם „באָארד אוו דעפיוטיס" פאַר מאַטעריאַלן; מיין ברודער רחמיאל און מיין פרײַנד מ. שור פאַרן איבערקוקן דעם מאַנוסקריפּט און פאַר וועגן רעקאָמענדאַציעס.

ליבל פעלדמאַן.

דעצעמבער, 1955.

* *
*

געשיכטלעכע פֿארשונג איז אַ קאָמפּליצירטער און לאַנגזאַמער פּראָצעס. אַ פּערזאָן, וואָס גיט זיך אָפּ דערמיט, דאַרף באַזיצן געדולד, אויסדויער, איניציאַטיוו, כוח הדמיון און באַזונדערס — אַ גרויסע פֿאַראינטערעסירטקייט.

די וויכטיקייט צו קאָנען דעם עבר, כדי צו פֿאַרשטיין דעם היינט און פֿאַרויסזען די אַנטוויקלונג פון דעם מאָרגן — איז אין לשער. דעריבער איז יעדער געשיכטלעכער איבערבליק, וואָס איז אָביעקטיוו, וואָס וויל ניט צופֿאַסן די פּאַקטן צו דער אָדער יענער טעאָריע, נאָר שטרעבט אויסצוגעפינען די גרונטיקע סיבות, וואָס האָבן גורם געווען געשעענישן און פֿאַרפעסטיקט געוויסע פֿאָרמען פון לעבן — א גרויסער צושטייער אויפן געביט פון זעלבסטקענטעניש, וואָס איז אַ תנאי פֿאַר ווייטערדיקן קיום און אַנטוויקלונג.

זייער שווער איז צו פֿאַרשן די געשיכטע פון אַזאַ ישוב, ווי אונדזערער, וואָס האָט נאָך ניט קיין פּעסטע טראַדיציעס. דרום־אָפריקע איז נאָך ניט לאַנג געווען פֿאַר די קאָמפּאַקטע יידישע קיבוצים פון איראָפּע אַ לאַנד עפּעס „הינטער די הרי חשך", „אויף יענער זייט סמבטיון". אימיגרירט אַהער האָבן אָפּט מענטשן מיט גרויסער פּערזענלעכער געוואָגטקייט און מוט, אָבער אָן אַ ברייטערן געזעלשאַפּטלעכן אויסקוק. געקומען קיין דרום־אָפריקע זיינען דאָס רוב יידן, וואָס זיינען געטריבן געווארן דורך ארעמקייט און נויט — פֿאַר זיי איז עס געווען „לית ברירה". געקומען זיינען זיי ניט מיטן באַשלוס זיך איינצוווּאַרצלען אינעם נייעם לאַנד, נאָר פֿאַרקערט — זיי האָבן געקוקט אויף דרום־אָפריקע, ווי אויף אַ צייטווייליקן פּלאַץ, וואָס זיי וועלן פֿאַרלאָזן, ווי נאָר זייער עקאָנאָמישע לאַגע וועט זיך פֿאַרבעסערן, כדי זיך אומצוקערן צו די אַלטע ישובים זייערע. און אז „מען לעבט מיטן קורצן היינט", אז מען פּילט — מען איז דאָ בלויז צייטווייליק, פּעלט נאָטירלעך דער חוש און די פֿאַרשטענדעניש אויפצוהיטן און צו פֿאַרפּיקסירן אַלץ, וואָס די מענטשלעכע טאָט און דער מענטשלעכער געדאַנק האָבן ארויסגעבראַכט. דעריבער פּעלט נאָך עד היום אין דער יידישער דרום־אָפריקע אַ צענטראַלער אַרכיוו, וואָס זאָל האָבן אויפּגעזאַמלט אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו אונדזער קיבוץ. עס גייען פֿאַרלאָרן אַלטע היגע צייטשריפטן, דאָקומענטן, פּנקסים. מיט איין וואָרט — דער „רויטאָטעריאַל", פון וואָס עס קען אויפגעבויט ווערן אונדזער געשיכטע, ווערט אַלץ אַרעמער, און מען דאַרף אים זוכן איבערן גאַנצן לאַנד.

אַ דערפֿרייענדיקע דערשיינונג איז דער פּאַקט, וואָס די לעצטע יאָרן ווערט אַלץ בולטער דער אינטערעס צו געשיכטלעכער פֿאַרשונג. די היסטאָריש־סאָציאָלאָגישע געזעלשאַפֿט פירט דורך אַ זאַמל־אַרבעט און גיט ארויס אַ וויכטיק היסטאָריש בוך. יחידים, ווי ש. א. ר אָ כ ל י ן א"א, נישטערן און זוכן און פֿאַרעפנטלעכן באַדייטנדיקע היסטאָרישע אַרטיקלען. דער ד"א יידישער ישוב, וואָס עקסיסטירט שוין איבער 100 יאָר, האָט נאָך ניט זוכה געווען צו האָבן פֿאַרעפנטלעכט זיין פולשטענדיקע געשיכטע, אָבער די וויכטיקע פּרוווּן, וואָס

עס ווערן געמאַכט לעצטנס, זיינען אַ געוגנדיקער באַוויז, אז עס איז אפשר שוין ניט ווייט די צייט, ווען אַזאַ פראָיעקט וועט פאַרווירקלעכט ווערן.

מאַנאַגראַפיעס ווגען באַזונדערע שטעט זיינען אַ וויכטיקער טייל פון היס־טאָריאַגראַפיע. דער מחבר פון דעם בוך האָט מיט אַ יאָר 15 צוריק ארויסגע־געבן אַ בוך אויף טאָהאַרן — „ירושלים ד׳אַפריקע". דאָס איצטיקע בוך, וואָס גיט אונדז מאַטעריאַלן וועגן יידן אין יאָהאַנעסבורג איז באַזונדערס וויכטיק, ווייל יאָהאַנעסבורג איז בהדרגה געוואָרן דער צענטער פון דרום־אַפריקאַנער יידישן קיבוץ, ווי בכלל די וויכטיקסטע שטאָט פון אונדזער לאַנד.

דער מחבר איז דורכגעדרונגען מיט דעם באַווסטזיין, אז דאָס יידישע לעבן איז קיינמאָל ניט געווען איזאָלירט, נאָר תמיד געווען פאַרבונדן דורך פעסטע בענדער מיטן לעבן פון די לענדער און פעלקער, ווו די יידן האָבן זיך געפונען. די יידן זיינען באַווירקט געוואָרן דורכן ארומיקן לעבן און האָבן אין אַ קלענע־רער אָדער גרעסערער מאָס משפיע געווען אויף זייערע שכנים. דעריבער שילדערט ער אין בוך די אַלגעמיינע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג. ער גיט אונדז מאַטעריאַלן וועגן דער ראָל, וואָס די יידן האָבן געשפילט אויף פאַרשיידענע געביטן. מיר געפינען דאָ אינטערעסאַנטע ידיעות וועגן ווופק פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועגן דער דיפערענציאַציע פון די פאַרשיי־דענע טיילן, וועגן זייערע גייסטיקע שטרעבונגען, אינסטיטוציעס, אויסגאַבעס און ביכער, וועגן די בייטראָגן פון די מערבדיקע און מזרחדיקע יידן א.א.וו. וועגן מען פאַרענדיקט לייענען דאָס בוך, באַקומט מען אַ ענוויע פאַרשטעלונג און אַ בולט בילד, ווי עס האָט זיך אַנטוויקלט און איינגעשטעלט דאָס יידישע לעבן אין יאָהאַנעסבורג ביז 1910 און טיילווייז אויך אין די שפעטערדיקע יאָרן.

די דרום־אַפריקאַנער יידישע קולטור־פעדעראַציע איז זיכער, אז דאָס בוך „יידן אין יאָהאַנעסבורג" איז אינטערעסאַנט און וויכטיק הן פאַרן לייענער והן פאַר דעם היסטאָריקער.

ערשטער טייל

יאָהאַנעסבורג

די טראַנסוואַלער רעפובליק. — קלאַנגען וועגן רייכטימער. — וויטוואַטערסראַנד. — ראַנדיעס־לאַכטע. — אויסלאַנד אינווועסטירט אין גאָלד. — יאָהאַנעסבורג. פאַעמע משה קריין. — די שטאַט פון גאָלד. — אַ הפקר־לעבן. — פרעזידענט פאָול קרוגער. — קאַנפליקטן. — דאָס פראָבלעם ארויס־צוקריגן דאָס גאָלד. — דזשיימעסאָנס איבערפאַל. — כינעזישע מינען־ארבעטער. — עס בויט זיך אַ מעטראָפּאָליע. — די שטאַט־פאַרוואַלטונג. — די בערזע. — די שטאַט וואקסט. — אַ רעוואָלוציע־נערע ארבעטער־באַוועגונג. — יאָהאַנעסבורג — דער צענטער פון דרום־אפריקע.

די טראַנסוואַלער רעפובליק

די געשיכטע פון דעם גרעסטן צענטער פון גאָלד־פראָדוקציע אין דער וועלט איז אויך די געשיכטע פון יאָהאַנעסבורג.

אין יאָר 1852 האָט מען אין דער דרום־אַפריקאַנער רעפובליק געפונען אַרץ־אָדערן פון בליי, קופער און זילבער.

אָט די געהיימנישפולע אַנטפלעקונג פון וועלטפולע און קאָסטבאַרע מע־טאַלן אין פוסטע אומעטיקע שטחים פון טראַנסוואַל האָט אויפגעטרייסלט די לעטאַרגישע דרום־אַפריקע.

די רעפובליק איז נאָך געווען קליינשטעטלדיק, פרימיטיוו און גוואַלדיק אָרעם, אזוי פאַראַרעמט, אז אין דעם זעלבן יאָר האָט די רעגירונג ניט געקענט באַצאָלן אַ חוב פון £5, און האָט געדעקט דעם חוב מיט אַ פאַרם פון 6000 אַקער ערד. אַ געוויסע צייט פלעגט מען בכלל ניט וועלן נעמען דאָס פאַפיר־געלט פון דער רעגירונג. די מלוכה האָט דעמאָלט געוועגדט זיך צום פאָלק בזה הלשון: „דער פאָלק־ראַאד (פאַרלאַמענט) געפינט אייך פאר יושרדיק צו אַפּע־לירן צום פאָלק, אז יעדער איינער זאָל האָבן אין זינען צו געבן הילף, זיך צו באַשטייערן אין די נוצן פון אונדזער מלוכה און פאַר איר עקסיסטענץ".

יעדער בירגער פון דער רעפובליק פון 20 יאָר און עלטער האָט געדאַרפט

צאָלן אַ רעגירונג־אָפּצאָל פון 4½ שילינג אַ יאָר. אָבער אַ סך האָבן אפילו דאָס אויך ניט געצאָלט. זיי האָבן דאָס ניט באַטראַכט פּאַר אַ מוז־זאַך. חוץ דעם האָבן די ריזיקע שטחים ערד, וואָס טיילן אָפּ איין פּאַרמער פון צווייטן, ניט דערמיגלעכט איינצומאַנען די שטייערן.

דער מסחר איז געווען אין דער פּאָרעם פון בייטן סחורות („באַרטער"). די הכנסה איז דאַן געווען פון העלפּאַנט־ביין, פעלן פון נאַז־האָרנס, היפּאָפּאָטאַמען און פון אנדערע חיות. מען פלעגט בייטן וואָל, פעלן, בהמות און שעפסן אויף אַנדערע סחורות, וואָס מען פלעגט ברענגען פון ווייטע מקומות — פון דער קאַפּ־פּראָווינץ, אָדער פון נאַטאַל. די רעגירונג האָט פון אָט דעם האַנדל כמעט ווי גאָרניט געגאָסן.

אין 1866 האָט די דרום־אָפריקאַנער רעפובליק אַרויסגעגעבן פּאַפּיר־געלט פון 2/6, -/5 און -/20 אויף דער סומע פון צוועלף טויזנט פונט, כדי צו באַצאָלן פּאָר דעם ביז איצט אַרויסגעגעבענעם פּאַפּיר־געלט. דאָס דאָזיקע פּאַפּיר־געלט איז געווען גילטיק אויף צען יאָר; און די רעגירונג האָט גאָראַנטירט פּאָר דעם ווערט מיט 245 פּאַרמס. אפילו אין 1877 האָט דער פּרעזידענט בורגהער געזאָגט: „מען בעט מיך אונטערחתמענען אַ וועקסל אויף עלף הונדערט פונט. אָבער איך וועל זיך בעסער לאָזן אָפּהאַקן מיין רעכטע האַנט, איידער אונטער־צושרייבן אים, ווייל כ׳האָב ניט די קלענסטע האָפענונג, אז בעת מען וועט דאָרפן צאָלן דעם וועקסל, וועט זיין אַ פרוטה אין דער רעגירונג־קאַסע"[1].

דעריבער איז די דערפינדונג פון אַרץ־אָדערן באַגריסט געוואָרן פון דער רעגירונג, ווי אַ גליק, ווייל דאָס וועט אָן צווייפל אריינברענגען געלט אין דער פוסטער מלוכה־קאַסע.

מען קען גענוי ניט וויסן, ווי גרויס איז דאָן געווען די באפעלקערונג פון דער דרום־אָפריקאַנער רעפובליק, אָדער, ווי מען האָט עס גערופן, די טראַנס־וואָלער רעפובליק. ביזן יאָר 1904, ווען די דרום־אָפריקאַנער רעפובליק איז שוין געווען איינגעשלונגען דורך ענגלאַנד, איז איבערהויפּט קיין פּאָלקסציילונג ניט געווען.

אין דעם יאָרבוך, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך פּרעד דזשעפּי "Transvaal Almanac and Directory" ווערט אָנגענעבן, אז אין יאָר 1877 איז די ווייסע באַפעלקערונג פון טראַנסוואָל געווען אומגעפער 25—30 טויזנט, און די ניט־ווייסע 250—300טויזנט.

אין 1881 האָט די בורישע דאַטש־רעפּאָרמירטע קירך דורכגעפירט אַ רע־גיסטראַציע פון אירע קירך־באַזוכערס. די צאָל, וואָס זיי גיבן אָן, איז 37,386 פּערזאָנען. אין דער צאָל ווערן אריינגערעכנט 3000 ענגלענדער, וועלכע האָבן אויך באַזוכט די דאַטש־רעפּאָרמירטע קירך. אָט די דאָזיקע גלחים־גרופּע האָט אויך אָנגענעבן, אז עס זיינען דאָן געווען 154,986 דערוואַקסענע אַפריקאַנער[2].

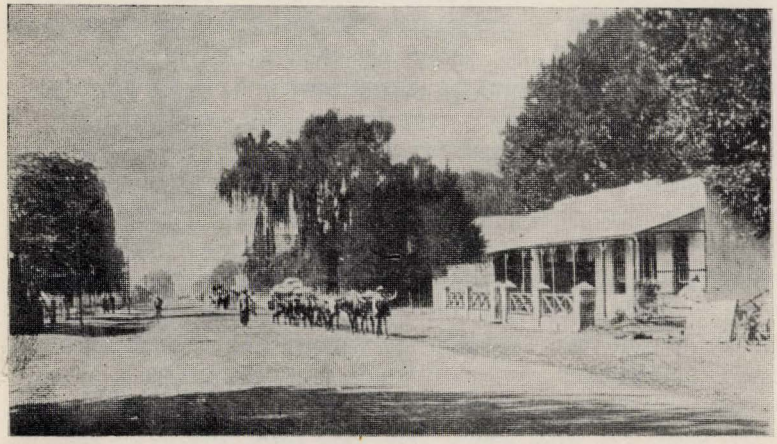
---

[1] J. P. Fitzpatrick "Transvaal From Within" (Page 16).

[2] מיט „אַפריקאַנער" מיינט באַצייכנט אַלע באַנטו־שבטים — אין געוויינלעכער אומגאַנג־שפּראַך באַקאַנט אונטערן נאָמען שוואַרצע.

אין 1893 האָט די רעגירונג ארויסגעגעבן אַ שטאָט־אַלמאַנאַך וועגן דער גרויס פון דער באַפעלקערונג אין 1891. עס ווערן אָנגעגעבן די פאָלגנדיקע ציפערן: 119,128 אייראָפּעער (מענער — 66,498, פרויען 52,630) און 649,560 אַפריקער (מענער — 139,295, פרויען — 175,610 און קינדער — 334,655).

די דעמאָלטיקע הויפּט־שטאָט פון דער ד.א. רעפובליק — פּאָטשעפסטראָם — איז געווען, אין 1859 נאָר אַ היפּשער דאָרף מיט ווייניק הייזער; און פּרעטאָריע, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דעם 16־טן נאָוועמבער 1855, האָט דאָן געהאַט נאָר 7 הייזער. אפילו אין יאָר 1866 האָט פּאָטשעפסטראָם געהאַט 275 הייזער מיט אַ באַפעלקערונג פון 1200 אייראָפּאישע איינווינערס, און פּרעטאָריע האָט דאָן געהאַט 80 הייזער מיט 300 אייראָפּעער.

אַ גאַס אין פּאָטשעפסטראָם — די דאַמאָלסדיקע הויפּט־שטאָט פון דער בורישער רעפובליק.

די טראַנסוואַלער רעפובליק[3] איז אין יענע יאָרן געווען כמעט ווי איזאָלירט פון דער אַרומיקער וועלט. די רעגירונג האָט זיך געפונען טיף אין לאַנד און ניט געהאַט קיין אייזנבאַן־פאַרבינדונג מיט דער קאַאַפּ־פּראָווינץ, אָדער מיט נאַטאַל, און אויך ניט מיטן פּאָרטוגעזישן פּאָרט פון דעלגאָאַ־ביי (לאָרענסאָ מאַרקס), וואָס איז עד היום דער נאָענטסטער פּאָרט צו טראַנסוואַל.

אַ גוואַלדיק גרויסן שטח ערד האָט פאַרנומען די קליין־באַפעלקערטע רעפובליק. די פאַרמס זיינען געווען גרויסע און גאָר ווייניק באַארבעט. די פאַרמער פלעגן זיך באַשעפטיקן, הויפּטזאַכלעך, מיט פלאַנצן מילים (מאַיס), אויפהיטן זייערע בהמות און שאָף. פון צייט צו צייט פלעגן די פאַרמערס ארויסרייטן אויף זייערע פערד מיט געלאָדענע ביקסן אויף די פלייצעס צו זען, אויב עס געפינען זיך ניט אויף זייערע נחלות פרעמדע אַפריקער.

---

[3]) אויך באַקאַנט אונטערן נאָמען „דרום־אַפריקאַנער רעפובליק".

די קאַמפן מיט די באַנטו־שבטים, וואָס פלעגן פאָרקומען פון צייט צו צייט, זיינען געווען דער איינציקער אויפברויז און סענסאַציע אין זייער לעטאַרגישן לעבן. מען האָט די אַפריקער באַזיגט, צוגענומען א סך בהמות און צעשטערט זייערע היימען. געווער און גוטע רייט־פערד האָבן די פאַרמערס געהאַט, און אויך גוטע שיסערס זיינען זיי געווען.

די פינאַנצן פון דער רעפובליק האָבן אָבער פון די דאָזיקע קאַמפן מיט די אַפריקער זייער פיל געליטן צוליב דעם, וואָס מ׳האָט אויסגעגעבן אַ סך געלט אויף געווער און קוילן.

די פאַרמערס האָבן געהאַסט די אַפריקער, וועמען זיי האָבן באַטראַכט פאַר מינדערווערטיקע און ווילדע מענטשן. די אַפריקער פון זייערע אייגענע פאַרמס זיינען געווען זייערע קנעכט, אמתע „עבדים", ווי אין דעם הייליקן אַלטן טעסטאַמענט. זיי, די אַפריקער, האָבן באַארבעט די פעלדער, אויפגעפאַסט די ווירטשאַפט, און זייערע פרויען און קינדער האָבן געהאָלפן די פרויען פון די פאַרמערס אין דער הויז־אַרבעט און אין האָדעווען די פאַרמערש קינדער.

זייער גייסטיק־קולטורעלע יניקה האָבן די פאַרמערס געצויגן פון אלטן און נייעם טעסטאַמענט. כמעט יעדער בור האָט געוווסט די ביבל, אויב ניט אינגאַנצן, איז כאָטש אַ טייל. דער גאָר גרעסטער טייל פון זיי האָט ניט געקענט לייענען און שרייבן. עס זיינען אויך ניט געווען קיין קינדער־שולן, אַ חוץ אַ מין מלמד. פלעגן די פאַרמערס לערנען זייערע קינדער די ביבל אויף אויסווייניק. דער אַלטער טעסטאַמענט איז געווען דער באַזיס און אויסדרוק פון זייער וועלט־אַנשויאונג. אָבער זיי האָבן געלערנט די קינדער קענען גוט שיסן.

בטבע זיינען די בורן געווען אינדיווידואַליסטן. ס׳איז אלעמען גוט באַוווסט, אז אַ פאַרמער איז געווען שטאַרק ניט צופרידן, אויב ער האָט געקענט זען דעם רויך פון זיין שכנס קוימען. דורכשניטלעך האָבן זיי געהאַט פאַרמס פון זעקס ביז צוועלף טויזנט אַקער ערד. זייערע געסט, חוץ שכנים, זיינען געווען יעגערס, עקספלאָרערס און סתם אַוואַנטוריסטן.

קלאַנגען וועגן רייכטימער

נאָכן יאָר 1852 האָבן זיך אַלץ מער און מער פאַרשפרייט קלאַנגען, אז מען געפינט דאָ אוֹן דאָרט אין דער טראַנסוואַלער רעפובליק ווערטיקע מעטאַלן און אויך גאָלד. שפעטער־צו האָט מען געפונט מעטאַלן־מינען, אָבער גאָר ווייניק פון זיי האָבן זיך באַצאָלט. די גוזמהדיקע האָפענונגען וועגן קאָסט־בארע מעטאַל־דערפינדונגען האָבן זיך אויסגעלאָזט מיט גאָרנישט, וועג מען איז געקומען פנים אל פנים מיט דער ווירקלעכקייט. אגב, האָבן געפעלט פאַסיקע מאַשינעס און טעכניקערס, כדי ארויסצוקריגן די מעטאַלן פון דער פאר־גליוועדטער ערד, ווו עס זיינען געווען די אַרץ־אָדערן.

אין יוני 1866 איז געווען פאַרעפנטלעכט אין „טראַנסוואַל אַרגוס" פון פאָטשעפסטראָם, אז „די מינעראַל־רייכקייט פון אונדזער מדינה זיינען גוואַל־דיק גרויס. עס גלויבט זיך קוים, אויב ס׳איז נאָך דאָ אזא לאַנד אויף דער

וועלט, וואס פאַרמעגט אזוינע רייכע ניט־אויסשעפּבאַרע מינעראַל־אוצרות. מען זאָגט, אז לעצטנס האָט מען געפונען בליי, גאָלד און זילבער אין קליינע סכומים. אָבער קיין ריכטיקע אויספאָרשונג האָט מען נאָך ניט געמאַכט".

סוף 1874 איז אַנגעקומען אַ באַריכט אין פּרעטאָריע (די שוין דעמאָלטיקע הויפּט־שטאָט פון דער רעפּובליק), אז מען האָט געפונען „אַלווישע" — אויבנ־אויפיקע גאָלד ביי אַ טייך, 43 מייל פון דעם איצטיקן יאָהאַנעסבורג. דער דאָזיקער ערד־שטח איז מיט 12 יאָר שפּעטער פּראָקלאַמירט געוואָרן פאַר א גאָלד מינען־קאָמפּ. אָט דער וויכטיקער באַריכט איז באשטעטיקט געוואָרן דורך דער רעגירונג.

אַ נייע עפּאָכע האָט זיך געעפנט מיט אָט דער גאָלד־אַנטפּלעקונג. חוץ אָט דער „אַלווישער"־גאָלד־דערפינדונג האָבן זיך גענומען באַשטעטיקן קלאַנ־גען וועגן גאָלד־אַרץ.

ווי שוועמלעך נאָך אַ רעגן, האָבן זיך באַווייזן קוואַליפיצירטע און גאָר אַ סך ניט קיין קוואַליפיצירטע געאָלאָגן און סתם גאָלד־זוכערס, וועמען די פאַרמערס פלעגן רופן די „גאָלד־טייוולאָנים", פון קימבערלי, קאַאַפּ, נאַטאַל און מעבר לים — אויסטראַליע, ענגלאַנד, דייטשלאַנד און פון אַנדערע לענדער.

דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן די צעשטערונג פון דער רואיקייט אין דער קליינשטעטלדיקער פּאַטריאַרכאַלישער רעפובליק.

די רעגירונג האָט געזען אין דער נייַ־געשאַפענער לאָגע אַ גרויסן קוואַל פון הכנסה. זי האָט באַפרייט פון מיליטער־דינסט איטלעכן, וועלכער איז געווען באַשעפטיקט ביי דער גאָלד־זוכעניש.

יעדער גאָלד־זוכער האָט געמוזט האָבן אַ פּאַטענט, פאַר וועלכן ער האָט געצאָלט חודשלעך. וען א פעלד פלעגט פּראָקלאַמירט ווערן פאַר אַ גאָלד־גרעבעריי, האָט יעדער זוכער געצאָלט 10/- אַ חודש; אַ העלפט האָט געהערט דער רעגירונג, און דאָס איבעריקע — דעם אייגנטימער פון דעם פעלד. דאָס געפונענע גאָלד האָט מען געמוזט רעגיסטרירן ביי דער רעגירונג, וועלכע האָט ארויפגעלייגט אַן אָפּצאָל פון פינף פּראָצענט (פאַר זילבער 2½ פּראָצענט). די רעגירונג האָט אָרגאַניזירט אַ ספּעציעלן מלוכה־אָפּאַראַט, וועלכער האָט זיך באַשעפטיקט מיט אָט דער גאָלד־בהלה. מען האָט אויך באשטימט מינען־קאָמיסאַרן.

ווי ביי אַ גיך־וואַקסנדיקן קינד ווערן די קליידער נאָכאַנאַנד קורץ, אזוי פלעגט דער רעגירונג־אָפּאַראַט ווערן כסדר ווייניקער קאָמפּעטענט צו לייזן דאָס פראָבלעם פון דער גאָלד־בהלה, וואָס איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג אַלץ שטאַרקער. אַ סך גאָלד־דערפינדונגען, וועגן וועלכע מ'האָט אזוי שטאַרק צעטרומייטערט, האָבן זיך אויסגעלאָזט מיט גאָרנישט. אָפּט איז עס געווען בלויז אַ שווינדל.

די פּראָספּעקטאָרס[3]) האָבן געשיקט, אָדער אליין געבראַכט צו דער רעגי־רונג די שטיין־ערד־מוסטערן, וועלכע זיי האָבן גערעכנט, אז זיי אַנטהאַלטן

[3]) גאָלד, מעטאַל- און מינעראַלן־זוכערס.

גאָלד, אָדער מען פלעגט די מוסטערן שיקן צו ספּעציעלע פּריוואַטע פּירמעס, מען זאָל זיי „פּענען" — ד.ה. פּריער צעמאָלן און דערנאָך צעלאָזן אין ספּעציעלע „פּענס" — פּאָנען מיט וואַסער, גראָוויטירן דאָס, און דאָס גאָלד פלעגט אָפּ־שטיין אויפן דעק. היות עס האָבן געפּעלט די נויטיקע מאָדערנע מאַשינעס אויף ארויסצובאַקומען דעם מאַקסימום פון דער שטיין־ערד, האָבן איניקע געשיקט זייערע מוסטערן אין קייפּטאָון, אָדער קיין ענגלאַנד, און פלעגן וואַרטן אויף רעזולטאַטן. עס איז מערקווערדיק, אז אַ סך פּראָספּעקטאָרס האָבן גע־שריבן, אָדער פּערזענלעך זיך געזען מיטן פּרעזידענט גופּא וועגן זייערע גאָלד־פּראָספּעקטן. איבערהויפּט פלעגן קומען זען דעם פּרעזידענט אַזעלכע פּאַרמערס, אויף וועמענס ערד מען האָט פּראָספּעקטירט, אָדער מ׳האָט שוין געפונען גאָלד. זיי האָבן באַטראַכט דעם פּרעזידענט סטעפאַנוס יאַהאַנעס פּאָולוס קרוגער, ווי אַן אייגענעם היימישן קלוגן מענטשן, וועלכער דאַרף וויסן אַלץ, און צו וועמען מען דאַרף ניט האָבן קיין ספּעציעלע פּאַרמאַליטעטן צוצוקומען. ער איז אלעמען געווען באַקאַנט אונטער דעם נאָמען „אום־פּאָול" — „אָנקל־פּאָול".

האָפּענונגען און פּאַנטאַזיעס וועגן גאָלד־אוצרות האָבן זיך געטראָגן אין דער לופט. די ידיעות וועגן גאָלד־דערפּינדונגען האָבן געוויגט און געהילכט אין די אויערן. אַ רעגירונג־קאָמיסיע פּאַר די גאָלד־גרובן האָט געשריבן אין „רעגירונג־גאַזעט" (22.10.1880) דאָס פּאָלגנדיקע: „יעדע פּערזאָן אין טראַנס־וואַל, וואָס פּאַרמעגט אַ פּאַרם, מיינט, אז ער איז אויך דער באַזיצער פון גרויסע מינעראַל־רייכטומער; און אויב ער געפינט א געוויסן מינעראַל־אָדער ביי אים אויפן פּאַרם, מיינט ער, אז ער באַזיצט אויך גאָלד־אוצרות..." דעריבער פלעגן פּאַרמערס פּשוט רייסן פּאַר די פּאָלעס די פּראָספּעקטאָרס: „קומט און פּראָס־פּעקטעט אויף מיין פּאַרם". וואָס ווייטער זיינען די גאָלד־זוכעניש און די האָפּענונגען צו געפינען גאָלד־רייכע ערד־שטחים געווארן אלץ קאָנקרעטער און שטאַרקער.

עס איז געווען ענלעך צו אַ פישער, וואָס פּאַרשמעלערט אַלץ מערער זיין ברייטן נעץ, כדי צו קריגן דעם פּאַנג. אזוי האָבן די פּראָספּעקטאָרס, גאַנץ אומבאַוווסטזיניק, זיך דערנענטערט און ארומגערינגלט די געגנטן, וואָס איז איצט באַקאַנט אונטערן נאָמען „וויטוואָטערסראַנד" (ווייס־וואַסער־ראַנד), פּאַר־קירצט „ראַנד".

וויטוואָטערסראַנד

דזשאַרדזש האַריסאָן, דער אויסטראַלישער אַרעמער נע־ונדניק און גאָלד־פּראָספּעקטאָר, איז געווען דער־יעניקער, וועלכער האָט דעם 12־טן אַפּריל, 1886 אַנטדעקט דעם הויפּט גאָלד־אָדער אויפן פּאַרם לאַנגלאַכטע. ניט נאָר דרום־אפריקע, נאָר אויך די גאַנצע וועלט האָט אויפגעברויזט מיט אָט־דער אַנטפּלעקונג פון רייכסטן גאָלד־אָדער אין דער וועלט. דזשיי ביי ראָביי־סאָן, וועלכער האָט שפּעטער אָפּגעקויפט לאַנגלאַכטע, האָט אינוועסטירט

£26.000. אין עטלעכע יאָר אַרום איז דער פאַרם געשטיגן צו דעם וועדט פון 18 מיליאָן פונט.

אָט דער פאַרם לאַנגלאַכטע, ווו מ׳האָט געפונען דעם הויפט־גאָלד־אָדער האָט אימעצער, מיט 20 יאָר פריער, געוואָלט קויפן. איז מען דאָן ניט דורכ־געקומען מיטן פרייז. דער באַלעבאָס האָט געוואָלט פאַרן פאַרם צוועלף אָקסן, און מ׳האָט אים אָנגעבאָטן נאָר 8. אָט דער דאָזיקער פאַרם האָט אין משך פון 40 יאָר ארויסגעגעבן גאָלד אין וועדט פון 75 מיליאָן פונט.

בשכנות מיט די פאַרמס טערפאַנטיין, דאָרנפאַנטיין, בראָמפאַנטיין און ראַנדיעסלאַכטע, וואָס פאַרמירן היינט די שטאָט יאָהאַנעסבורג, האָט זיך געפו־נען דער דערמאָנטער פאַרם לאַנגלאַכטע.

פעלדקארנעט (אַ מין ערנמילימער־אַמט און ערן־פאַלקס־ריכטער), י אָ ן מ י י ע ר, וועלכער איז געבוירן געווארן אין דער קאַאַפ אין 1842, שרייבט אין זיין ביאָגראַפיע, אז זיין פאָטער האָט געלעבט אין אילאַנדספאַנטיין, ניט ווייט פון „ראַנד". ער באַשרייבט די געגנט און דערציילט, אז דאָרט זיינען געווען זייער א סך חיות: העלפאנדן, לייבן, בופלאָקסן, לעמפערטן און אנדערע. עס זיינען געווען טעג, וועו ער האָט מיט זיין פאָטער און אנדערע יעגערס געשאָסן ביז 8 לייבן.

אזוי איז עס געווען; מיט אַן ערך הונדערט יאָר צוריק האָבן לייבן, העל־פאַנדן און אַנדערע ווילדע חיות ארומגעשפאַצירט גאַנץ געמיטלעך איבער דעם איצטיקן צענטער פון יאָהאַנעסבורג.

בעת עס האָט זיך אָנגעהויבן פאַרשפרייטן די פריידיקע בשורה וועגן דער אַנטדעקונג פון דעם הויפט־גאָלד־אָדער אין לאַנגלאַכטע, האָט מען אין אייניקע קרייזן דערפילט אימה און טרויער.

ראַנדיעסלאַכטע

ראַנדיעסלאַכטע, וואָס האָט געהערט צו דער רעגירונג, איז דער היינטיקער הויפט־צענטער פון יאָהאַנעסבורג. וועגן אָט דעם צענטער פון שטאָט האָט אייניער מיטן נאָמען יאָהאַנעס קריסטיאַן קריגלער געשריבן צו דער רעגירונג, דעם 12־טן אָקטאָבער 1885, דעם פאָלגנדיקן אָנבאָט:

„איך האָב דעם כבוד צו בעטן אייך פארדינגען מיר דעם שטח רעגירונג־גרונט, וואָס ליגט צווישן די פאַרמס טערפאַנטיין, דאָרנפאַנטיין, בראָמפאַנטיין און לאַנגלאַכטע, און זיין שטח איז אַן ערך 160 מאָרג־ערד, פאַר וועלכן דער פרייז איז -/5 אַ חודש בין איך גרייט צו צאָלן -/10 אַ חודש". קריגלערס אָנבאָט איז ניט אַקצעפטירט געווארן דורך דער רעגירונג, מיטן אויסרייד, אז דער שטח איז נאָך ניט געווען אויסגעמאָסטן.

אין אויגוסט 1886, האָט דער מלוכה־סעקרעטאַר, ב א ק, געגעבן אַ דער־לויבעניש אויסצומעסטן דעם שטח פון ראַנדיעסלאַכטע. מיט א חודש שפעטער האָט די רעגירונג באַשטימט אַ מינען־קאָמיסאַר, וועלכער זאָל זיין פאַראַנט־

וואַרטלעך פאר די ניי־געשאַפענע גאָלד־צענטערן, און זיין ווויז־פלאַץ זאָל זיך געפינען אויף ראַנדיעסלאַכטע. מ׳האָט דאָרט פארן מינען־קאָמיסאַר אויפגע־בויט אַ הויז און אַ ביורא. דעם 4־טן אָקטאָבער 1886 האָט די רעגירונג אָפּי־ציעל פראָקלאָמירט די פאַרמס לאַנגלאַכטע און ראַנדיעסלאַכטע פאר גאָלד־פעלדער. דאָרנפאָנטיין און טערפאָנטיין זיינען פראָקלאָמירט געווארן מיט אַ וואָך פריער.

די גאָלד־גרעבערס זיינען ניט געווען צופריידן מיטן רעגירונג־באַשלוס בנוגע דעם אויסקלייב פון ראַנדיעסלאַכטע פאַר דעם הויפט־צענטער, מאַטי־ווירנדיק, אז „פערעירעס־קעמפּ" (איצטער — „פערעירע") אויף דעם טערפאָנ־טיין־פאַרם איז שוין אַ פלאַץ, ווו „דיגערס" (גאָלד־גרעבערס) ווויינען, און דער־צו איז אויף ראַנדיעסלאַכטע זייער ווינטיק.

די רעגירונג האָט אויסגעקליבן ראַנדיעסלאַכטע — ערשטנס, ווייל דער גרונט געהערט צו איר, און אזוי ארום ווען די גאַנצע הכנסה פון די 10/- אַ חודש פאַר יעדן פלאַץ אריינפליסן אין דער רעגירונג־קאַסע; און צווייטנס איז ראַנדיעסלאַכטע דער צענטראַלסטער פונקט.

עטלעכע טעג נאָך דער פּראָקלאַמירונג פון ראַנדיעסלאַכטע אַלס אַ מינען־לאַגער, נאָך איידער מ׳האָט עס געוואָר אויסגעמאַסטן, האָט מען ראַנדיעסלאַכטע אַ נאָמען געגעבן י א ה א נ ע ס ב ו ר ג. עד היום האָט מען ניט פעסטגע־שטעלט נאָך ווען עס איז דער נאָמען יאָהאַנעסבורג[4]).

אין יאָהאַנעסבורג גופא האָט מען ניט דערלויבט גראָבן צו זוכן גאָלד, ווייל די רעגירונג האָט דאָ געמאַכט איר הויפט־קוואַרטיר אויפן ווויטוואָטערסראַנד. דער מינען־קאָמיסאַר, פ א ן ב ר א נ ד י ס, האָט דעם 7־טן דעצעמבער 1886, קלאָר און בולט געזאָגט, אז יאָהאַנעסבורג פאַרנעמט דעם שטח, וואָס עס איז פריער געווען באַקאַנט א.נ. ראַנדיעסלאַכטע.

ראַנדיעסלאַכטע, אָדער די ניי־געבוירענע שטאָט יאָהאַנעסבורג, האָט דאָן פאַרנומען, בערך, דעם פאָלגנדיקן שטח: פון ענד־גאַס און באַנקעט־גאַס אין מזרח ביז דיאַגאָנאַל־גאַס אין מערב, פון דעם איצטיקן הילבראָו אין צפון ביז קאָמיסיאָנער־גאַס אין דרום.

דעם 8־טן דעצעמבער 1886 האָט די רעגירונג געגומען פאַרקויפן פלעצער אין יאָהאַנעסבורג. זיי זיינען גלייך אויספארקויפט געוואָרן. די פלעצער האָט מען פאַרקויפט פאַר דעם פּריז פון 3/- ביז £280 אַ פלאַץ. אינדיער האָבן גע־קאָנט קויפן נאָר פלעצער, וואָס זיינען געווען פאַר זיי ספּעציעל אויסגעטיילט.

אזוי גיך, ווי מ׳האָט אַנאָנסירט וועגן דעם געבורט פון יאָהאַנעסבורג, האָבן געגומען שטראָמען גאָלד־זוכערס און געלט־זוכערס פון אומעטום. צוערשט האָבן זיך באַוויזן די דימענט־מאַגנאַטן פון קימבערלי. עס האָבן זיך געגומען שיטן פּראָספּעקטאָרס און מינען־אַרבעטער פון קימבערלי, באַרבערטאָן, און, הויפּטזאַכלעך פון ענגלאַנד (קאָרנישמען), אויסטראַליע און פון אנדערע לענדער.

---

[4]) די גרעיס גיבן אָן, אז דער נאָמען איז נאָך פעלדקאָרנעט יאָהאַנעס פּעטרוס מייער.

א דיאגראם פון יאהאנעסבורג אין דעצעמבער, 1886

קאפירט מיט דער דערלויבעניש פון מסחנע ל. גרעי.

אויסלאַנד אינווּעסטירט אין גאָלד־גרובן

קאַפּיטאַליסטן פון דער גאַרער וועלט האָבן געמוען אינווּעסטירן געלט אין די גאָלד־גרובן. אין גאָר אַ קורצער צייט האָט דאָס געיעג נאָך גאָלד אין יאָהאַנעסבורג פאַרשאָטנט די דימענטן־אינדוסטריע אין קימבערלי.

מיטן אַנקומען פון גרויס־קאַפּיטאַל, מאַשינעס צו זינקען שאַכטעס, מינען־אינזשינערן, און אַ באַגרענעצטע צאָל היגע אַרבעטער און מינען־אַרבעטער פון ענגלאַנד, — האָט די גאָלד־אינדוסטריע זיך געמוען אַנטוויקלען און פאַר־בריייטערן. די ניי־געשאַפענע גרויסע גאָלד־אינדוסטריע האָט געפאָדערט צענד־ליקער און הונדערטער טויזנטער שוואַרצע אַרבעטער. מ׳האָט געמוען רעק־רוטירן אַפריקער צו אַרבעטן אין די גאָלד־מינען. די פּרימיטיווע שוואַרצע האָבן זיך געשראָקן פאַר די ווייסע, פאַר דער אויפגעקומענער שטאָט און פאַר דער אַרבעט גופא. דאָס אַרבעטן טיף אין דער ערד האָט אויף זיי ארויפגע־ווארפן אַן אימה. אָבער די פאַרוואַלטערס פון די גאָלד־מינען האָבן פאַר קיין זאַך זיך ניט אָפּגעשטעלט. מען פלעגט צאָלן די רעקרוטיר־אַגענטן גרויסע סומעס געלט פאַר יעדן „קאָפּ", זיי זאָלן פאַרקאָנטראַקטירן די אַפריקער אויף 18 חדשים צו אַרבעטן אין די מינען. די געלט־גייציקע און כיטרע רעקרוטיר־אַגענטן האָבן אויסגענוצט די פּרימיטיווקייט פון די אַפריקער. די אַגענטן פלעגן צוזאָגן די קינדיש־נאַיווע שוואַרצע אַלדאָס גוטס, וואָס איז ניט גע־שטויגן און ניט געפלויגן. מ׳האָט זיי צוגעזאָגט אַ גאָלדענע מיגלעכקייט צו קריגן געוונג געלט אויף „לאַבאַלאַ" (נדן, וואָס איז באַשטאַנען פון געבן אַ צאָל אָקסן צו דער כלה׳ס עלטערן אַלס קאָמפּענסאַציע פאַרן אַנווערן אַן אַרבעט־האַנט), און— וועו זיי וועלן צוריקקומען, נאָכן פאַרענדיקן דעם אַרבעט־קאָנטראַקט,

יאָהאַנעסבורג, 1887

וועלן זיי קענען חתונה האָבן. די רעקרוטיר־אַגענטן האָבן צוגעשטעלט פאַר די מינען צענדליקער טויזנטער אַפריקער. אָבער ס׳איז ניט געווען גענוג. דאַן האָט מען אָנגעוועגדט אַנדערע מיטלען, וואָס האָבן געצוונגען די אַפריקער צו גיין אַרבעטן אין די מינען. מ׳האָט צ.ב. ארויפגעלייגט „האָט־טעקס" (יעדע אַפּ־ריקער־הייזקע האָט געמוזט צאָלן אַ רעגירונג־צינז) און אַנדערע שטייערן. די אויפזעערס אין די מינען זיינען געווען, מערסטנטייל, אומווייסנדיקע פויערים, וועלכע האָבן שטענדיק געהאָט אַ האַס צו דער שוואַרצער באַפעלקערונג. פאַר יעדן חטא, אָדער ניט געשיקטקייט פלעגט מען זיי שלאָגן. דערצו איז געווען אַפריקער־פּאָליציי, וועלכע האָבן געהאָלפן די אויפזעערס שלאָגן די שוואַרצע.

משה קריין

יאָהאַנעסבורג[5])

דו ביסט אַ שפּין אַ גיפטיקע
וואָס האָט אין שטויב
שפּינוועבס בריט פאַרשפּינט —
פון ראַנדפאָנטיין ביז ספרינגס,
אַ שפּינוועבס אַ געצאַקעטן
פון פעדים גאָלדיק־זיידענע
פון שטויבעלעך, ווי שטערנדלעך,
וואָס פינקלען און וואָס שפּילן זיך
אין שטראָלן אין דער זון.

טויזנטער און טויזנטער
פלעגן מענטשן עלנטע
פאַרלאָזענע, פאַרגעסענע
פון גאָט אליין און לייט
ציען זיך אין מחנותווייז
פאַרבלענדט פון די גאָלדענע
שטויבעלעך און פליטערלעך,
מיט וועלכע פאַלשע, גיפטיקע
דו האָסט דיין נעץ באַפוצט.
קומט דער כמורנער ענגלענדער
דער קנאַכנדיקער שאָטלענדער;
קומט דער בלאָנדער האָלענדער,
דער שווייגנדיקער שווייד;
קומען זיך פון וואַנדער־פאָלק,
זיך פון אַלטן גריכנלאַנד,
זיך פון ווייטן כינע־לאַנד
און גאווהדיקע „יענקס".

קומט דער קריגערישער זולו
פון זיין הייסן זולו־לאַנד;
קומט דער כיטרינקער אומסיוטו
פון דעם ווילדן בערגיק לאַנד;
קומט דער שאַנגאַן פון זיין פלאַכלאַנד
און דער בושמאַן פון זיין וויסט;
קומט דער קולי פון קאַלקוטא
און דער הינדו פון מאַדראַס —
אלע מיט דיין גאָלד פאַרבלענדט
פאַלן בלינד צו דיר אין נעץ.

מיט טויזנט פיס, ווי פייכטע אַרעמס—
קאַלט און גליטשיק
האַלזסטו, גלעטסטו זיי,
מיט טויזנט מיילער.
נאַדל־שפּיציק
קושסטו, זויגסטו זיי —
טראָפּ פאַר טראָפּן — ניט געאיילט זיך
טוסט דיין אַרבעט שטיל, געלאַסן...
לויפן וועט דאָך קיינער ניט...

ליגט אַ קרבן אַ פאַרגאַפּטער
וויגט זיך שטיל אין שפּין־געוועב;
טראַכט פון אוצרות פאַבלהאַפטע,
חלומט וועלטן גרויסע, שיינע
נאָר געמאַכט פאַר אים אליין...
און ער זעט ניט
ווי זיין בליק ווערט אויסגעלאָשן
ווי זיין ברוסט ווערט איינגעפאַלן,
ווי זיין מאָרך ווערט אויסגעטריקנט;
און ער פילט ניט
ווען ער שטאַרבט.

---

[5]) „אונזער וועג", יאַנואַר 1921.

די שטאָט פון גאָלד

צוליב דעם, וואָס אין די אינגעווייַדן פון דער ערד האָט מען געפונען גאָלד, האָט מאַמאָן און מיידאַס זיך „משדך" געווען. אויף אַ הויכלאַנד פון 6000 פוס איבערן ים־פלאַך איז אַנטשטאַנען די שטאָט פון גאָלד.

יאָהאַנעסבורג איז ניט באַשאַנקען מיט קיין נאַטירלעכער שיינקייט. אָן ליבשאַפט, אָן סענטימענטן און אָן טראַדיציע האָט זיך יאָהאַנעסבורג צעוואַקסן. אַן ערך פופציק מיליאָן טאָן גאָלד־ערץ וועלט יערלעך אויפגעריסן מיט דינאַמיט אין די טיפסטע טיפענישן פון דער ערד און ארויפגעבראַכט אויף דער אויבער־פלאַך. עס וועלט פאַרנוצט אומגעפער 200 טאָן דינאַמיט טעגלעך[1]. דורך ריזיקע מילן וועלן אָט־די ערד־שטיינער צעריבן און וועלן דורכגעלאָזן דורך גיפטיקע, שטאַרקע זויער־שטאָפן (Cyanide) ביז מען קריגט דאָס גאָלד ארויס. דעם וועלטלאָזן פאַרמיאוסטן זאַמד הויקערט מען אין אומגעלומפערטע העלגעלע בערג. איצט זיען זיך אָט די פון מענטשן געמאַכטע בערג אויף א שטח פון איבער 60 מייל אויף מזרח און מערב פון יאָהאַנעסבורג.

אָט די בערג — „מיין דאַמפּס" — זיינען אַ דענקמאָל נאָך אַנצאָליקער מענטשלעכער פּראַצע און לעבנס. טיף, טיף אין דער ערד, ביז אַן ערך צען טויזנט פוס, וווהין די מאָדערנע עלעוואַטאָרס שליידערן ארונטער מיט דער שנעלקייט פון צוויי טויזנט פוס אַ מינוט, איז אַ פינצטערניש, וואָס וועלט קוים באַלויכטן דורך קאַרביד־אַש־לעמפּלעך, וואָס די מינען־אַרבעטער טראָגן אויף

[1]) "Star", 27-11-1954.

יאָהאַנעסבורג, 1894

זייערע שטערנס, און וואָס גיבן ארויס אַ ריח פון פארפוילטע אייער, — ארבעטן די מינען־אַרבעטער. באַגאָסן מיט אַ שווייסיקער היץ און ארומגערינגלט מיט פייכטקייט, וואָס טריפט כסדר, זיינען זיי אויסגעשטעלט אויף דער שטענדיקער סכנה פארשאָטן צו ווערן פון הענגענדיקע פעלדזן, אָדער פון אַן איינפאלנדיקער שאָכטע. אונטער דער שטענדיקער געפאָר פון מינען־טובערקולאָז (Miners Phthisis) אַרבעטן הונדערטער טויזנטער מענטשן — שוואַרץ און ווייס. ניט געקוקט אויף די שוידערלעכע אַרבעט־באַדינגונגען און כסדרדיקער לעבן־געפאָר, קריגט דער גרעסטער טייל פון די ארבעטער — די אַפריקער — אַ נישטיקן קליינגעלט־לוין.

און — אויבן, אויף דער זוניקער אויבערפלאַך, גייט אָן אַ פארכשופטער געיעג אין דער ספעקולאַציע אויף דער בערזע מיט די אַקציעס פון עגל הזהב. אוצרות ווערן געמאַכט אין איין מעת־לעת, און די לעבנס פון די הונדערטער טויזנטער, וואָס פראָדוצירן דאָס גאָלד ביי אזעלכע גרויזאַמע באַדינגונגען, ווערן גאָרניט געגומען אין באַטראַכט. די פאַפירענע גאָלד־אַקציעס שפילן די ראָל אויף דער בערזע, און ניט ווי אזוי און ווער עס באַארבעט דאָס גאָלד.

אַ הפקר־לעבן

דער גאָלד־צויבער האָט געבראַכט מענטשן פון דער גאַרער וועלט, וועלכע האָבן זיך געצויגן צו יאָהאַנעסבורג, פונקט ווי עס ציען זיך אינזעקטן ביינאַכט צו ליכט. געקומען זיינען, הויפטזאַכלעך, ענגלענדער, דייטשן, יידן פון מערב־און מזרח־אייראָפע, האָלענדער א.א.

ווייניק פון די אָנגעקומענע האָבן געהאַט גענוג געלט צו האַנדלען מיט גאָלד־אַקציעס. דעריבער האָבן זיי געארבעט אין און ארום די מינען. עס זיינען געקומען אינזשינערן, בויערס, טעכניקערס און הענדלערס. אלע האָבן גע־ארבעט ביי שוועריע און פרימיטיוון באַדינגונגען און גרויסע שטויב־ווינטן.

נאָך דער אַרבעט האָט מען געזוכט פאַרווייַלונג. מען פלעגט טרינקען אַ סך, און שפילן אין קאָרטן, אָדער מ׳האָט סתם געשמועסט מיט לאַנדסלייט, טיילנדיק זיך, קעגנזייטיק, מיט דעריינערונגען פון דער אַלטער היים. גאָר א סך האָבן אַראָפגעווארפן פון זיך דעם יאָך פון די טראַדיציעס און רגילותן פון די לענדער און משפחות, פון וועלכע זיי שטאַמען. זיי האָבן געלעבט אַ זאָרגלאָז הפקר־לעבן, אזוי, אז זיי אליין איז געווארן שווער צו אונטערשיידן, וואָס איז ריכטיק און עטיש, און וואָס — ניט.

אין 1887־טן יאָר האָט דער מינען־קאָמיסאַר ארויסגעגעבן 79 האַנדל־פאַטענטן. פון דער צאָל זיינען געווען 33 פאַטענטן פאר שענק־הייזער — „בארס״. מיט אַ יאָר שפעטער איז די צאָל פאַטענטן אויף שענק־הייזער גע־שטיגן ביז 77. עס זיינען אויך געפענט געווארן 12 האָטעלן.

דער „דאַימענט פילד אדווערטייזער״ האָט אין די ערשטע יאָרן געשריבן: „פאַר אַ באַפעלקערונג פון 2 אָדער 3 הונדערט מענטשן, וועלכע לעבן אין ליי־

וועטענע ביידלעך („טענטס"), זיינען פאראן אין „פערעירעס־קעמפ" 14 אזוי־גערופענע האטעלן".

שיכרות איז אנגעגאנגען סיי בייטאג און סיי ביינאכט. די ערשטע צייט זיינען אין יאהאנעסבורג געווען זייער וויניק פרויען. האט מען „אימפארטירט" פראסטיטוטקעס. אנדערע פראסטיטוטקעס האבן זיך אליין אימפארטירט. צוליבן מאנגל אין פרויען איז געווען א „געריטענעש" ניט נאר אויפן וויסן, נאר אויך אויפן שווארצן מארק... אגב, האבן א סך האטעלן און פורלייט („קעב־דרייוועריס") גוט פארדינט פון דעם פראסטיטוציע־מסחר.

פרעזידענט פאול קרוגער

פרעזידענט קרוגער האט געשפילט א דעציזירנדיקע ראל אינעם לעבן פון דער רעפובליק בכלל און אין דער אנטוויקלונג פון יאהאנעסבורג, בפרט אין די ערשטע יארן. עד היום האט ער נאך אן אפקלאנג אין דער פאליטיק פון לאנד.

אין עלטער פון 7 יאר האט „אום פאול" ארויסגעוואנדערט מיט זיינע עלטערן פון דער קאפּ, און זיך אנגעשלאסן אין העניריק פּאטכיטערס היסטאריש־באקאנטן „טרעק" — (א וואנדער־צוג פון פיאנערן) — אין 1835. צו 13—14 יאר איז שוין פּאול קרוגער געווען א העלד און א גוטער שיסער. מען פלעגט אים מיטנעמען אויף געיעג. ער האט דערשאסן א גרויסן לייב, וואס איז אים באפאלן. ער האט זיך באטייליקט אין א סך מלחמות מיט אפריקער. אזוי ארום איז ער דורכגעגאנגען אלע ליידן און גרויסע שוועריקייטן פון די „פארטרעקערס". זיין גאנצער קולטור־באגאזש איז געווען די ביבל. ער איז געווען זייער פרום און פלעגט זאגן קאפּיטלעך פון טעסטאמענט איטלעך אוונט פארן שלאפן.

פּאול קרוגער האט געהאט גרויסע שטרייטן מיטן פריערדיקן פרעזידענט, בורגהער, וויל בורגהער איז דורך אים באטראכט געווארן פאר ניט פרום און צו פארגעשריטן.

אט וואס פרעזידענט בורגהער האט אין א רעדע צום „פאלק־ראד", געהאלטן דעם 3־טן מערץ, 1877, (א חודש מיט ניין טעג איידער ענגלאנד האט אנעקסירט די טראנסוואלער רעפובליק, וואס די בורן האבן זי צוריקגעקראגן ערשט אין 1881־טן יאר), געזאגט: „איך וואלט בעסער זיין א פאליציאנט אונטער א שטארקער רעגירונג איידער א פרעזידענט פון אזא מלוכה. דאס האט איר — מיטגלידער פון „פאלק־ראד", און די בורן, וועלכע פארלירן דאס לאנד — פארקויפט אייער אומאפהענגיקייט פאר א זופ בראנפן. איר האט שלעכט באהאנדלט די אפריקער, איר האט א סך פון זיי געשאסן, זיי פארקויפט אין שקלאפעריי און איצט מוזט איר דערפאר באצאלן"[6]).

אויף דער בוריש־רעפובליקאנער פאן איז דא דער מאטא „Eendragt

[6]) J. P. Fitzpatdick "Transvaal From Within". (1900)

Maakt Mag" ד.ה. „אין אייניקייט איז די קראפט". פאקטיש איז אבער דאס דאזיקע געבאט דורך די בורן קיינמאל ניט פארווירקלעכט געווארן.

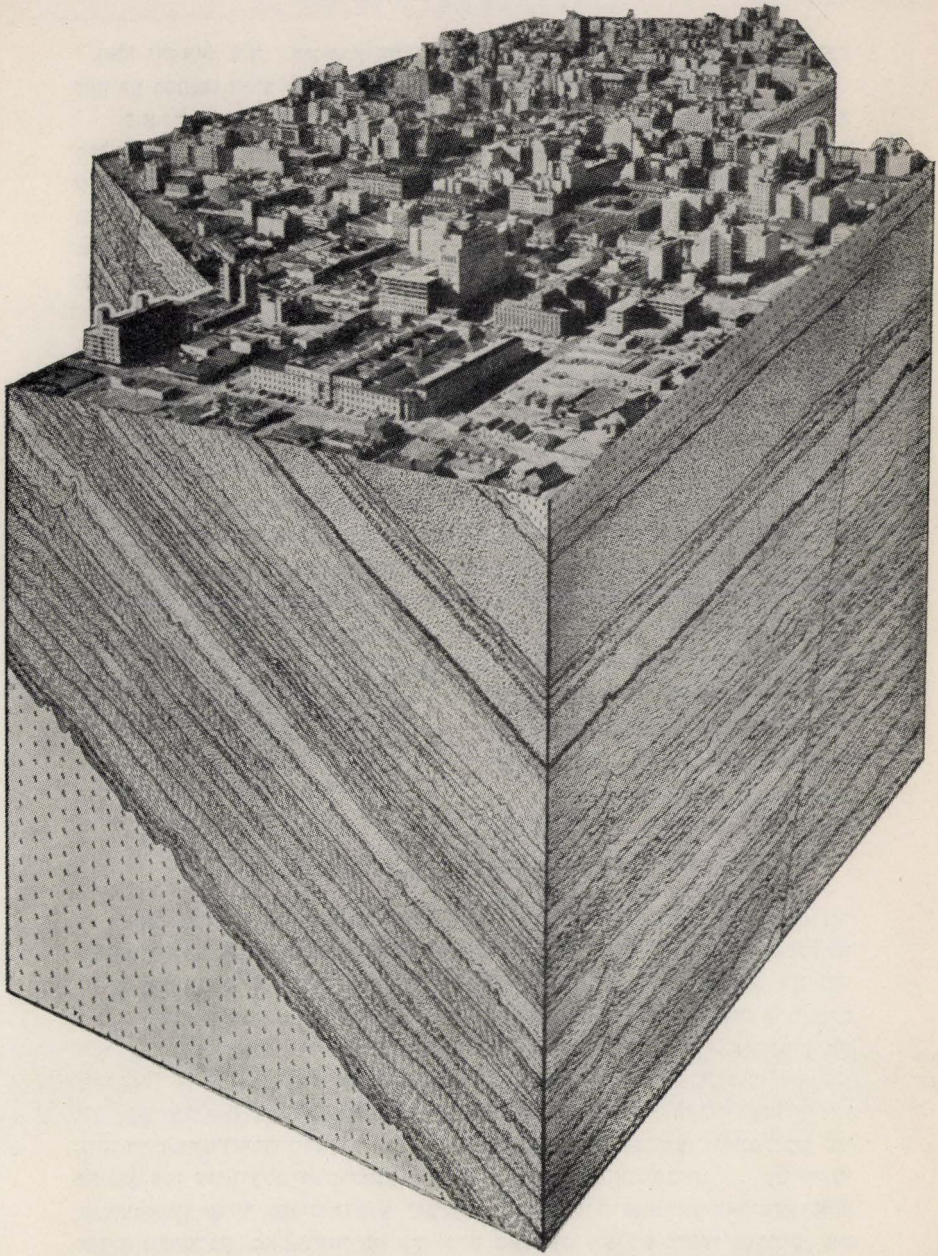
פאול קרוגער, וועלכער איז געווארן פרעזידענט אין 1883, איז א פולבלוטיק קינד פון דעמאלטיקן בורישן פאלק. די בורן האבן אים רעספעקטירט און אפגעשאצט זייז שטארקן חוש פארן פאלקסטימלעכן הומאר און פאר זיינע משלים, וואס זיינען געווען באזירט אויף חיות און אויפן אלטן טעסטאמענט. מ'האט זיך שטארק געריכטן מיטן פרעזידענטס עצות, ווייל מ'האט אים באטראכט פאר א פאלקס־חכם. ער פלעגט זיך זיצן אויף זיין גרויסער און אפענער ווראנדע, האלטנדיק שטענדיק זיין געדרייטע פיפקע, און געטרונקען א סך קאווע. אלע האבן געהאט צוטריט צו אים. ביים אריינגאנג אין פרעזידענטס הויז זיינען שטענדיק געשטאנען צוויי אוניפארמירטע סאלדאטן אויף דער וואך. ווען עס פלעגט אנהייבן רעגענען, פלעגט די פרוי פון פרעזידענט זיי אריינבעטן אין הויז און זיי געבן טרינקען קאווע.

פרעזידענט קרוגער איז געווען באוווסט ווי א כיטרער פאליטיקער. אבער אין הלכות עקאנאמישע פראגעס איז ער, קענטיק, געווען זייער ניט באהאווענט. ווען א פארמער האט זיך באקלאגט, אז די פארמערס האבן ניט קיין אפזאץ־מארק פאר זייערע פראדוקטן צוליב דעם, וואס ס'איז נישטא קיין אייזנבאן א.א.וו., האט „אום פאול" געפרעגט: „וויפל מיליס פראדוצירסטו?" האט אים דער פארמער געענטפערט: „300 זעק". — „וויפל פארברויכסטו?" — האט אים דער פרעזידענט ווידער געפרעגט. — „הונדערט און פופציק זעק" — איז געווען דער ענטפער. — „דיין פראגע פרעגן מיר א סך אנדערע פארמערס" — האט דער פרעזידענט פארגעזעצט — „אט איז א פארמער, וואס פארברויכט 150 זעק מיליס און נעמט זיך די מי צו פראדוצירן 300 זעק. איך האב ניט קיין נעדולד פאר אזעלכע מענטשן".

קאנפליקטן

וואס מער די גאלד־אינדוסטריע האט זיך אנטוויקלט, אלץ מער האט זיך יאהאנעסבורג אנטוויקלט. אבער אויף יעדן טראט האט מען זיך אנגעשטויסן אויפן שטארקן ווידערווילן מצד דער רעגירונג. א סך ביז־בלוט האט זיך גענומען שאפן צווישן פרעזידענט און דער רעפובליק פון לאנד־באזיצערס מיט דער ניי־געשאפענער שטאט יאהאנעסבורג — די שטאט פון גאלד־גייציקע מאגנאטן — און מיט די „אויסלענדער", הויפטזאכלעך, ענגלענדער.

עס איז ניט געווען נאר א קאנפליקט פון „ראאד" („פאלק־ראאד") און „ראנד" („ווי־טוואטערסראנד"), נאר עס איז געווען א שארפער קאנפליקט פון אינטערעסן און וועלט־אנשויאונג: פרעטאריע און יאהאנעסבורג... עס זיינען אנטשטאנען צווישן פארשיידענע וועלטן: א ביבליש־פאטריארכאל־פעאדאלע און א מאדערנע, מאטעריאליסטישע, מיט מענטשן, וועלכע זיינען געקומען אין לאנד רייך צו ווערן און האבן ניט געדולדט קיינע שטערונגען ביים דערארבערן

אַ בערכדיק בילד, וואָס וויזט די גאָלד־אָדערן אין דער באָדן־פאַרמאַציע אונטער יאהאַנעסבורג.

די גאלד־אוצרות. דער ריטם פון אקסן־וואגן פון 17־טן י״ה איז געקומען אין א קאנפליקט מיטן ריטם פון רוישיק־שנעלער איזנבאן און מיטן ריטם פון 19־טן י״ה.

דאס אנקומען פון פיל טויזנטער ענגלענדער און פון די גרויסע קאפיטאלן, וועלכע זיינען אינוועסטירט געווארן אין דער גאלד־אינדוסטריע, און דער ווילן צו באלעבאטעווען איבער יאהאנעסבורג, האט שטארק דערצארנט „אום פאולן". ער האט דערשפירט די לאפע פון סעסיל רהאודס און דעם מעכטיקן ענגלישן אימפעריאליזם, וואס וועט, פריער אדער שפעטער, וועלן פארכאפן די זעלבשטענדיקע בורישע רעפובליק. דעם האס צום ענגלישן אימפעריאליזם האט ער שוין געהאט אין זיין מוטערס מילך. ער האט באשלאסן ניט לאזן זיך פירן פאר דער נאז דורך די ענגלענדער און ניט צו פארלירן זיין אנפירער־שאפט איבער די בורן. ער האט מורא געהאט פאר דעם אנקומענדיקן שטראם פון דער ענגלישער אינוואזיע אין יאהאנעסבורג. ער איז שוין פון לאנג בייז געווען פארוואס די ענגלענדער, פון וועמען זיינע עלטערן זיינען אנטלאפן פון דער קאפ־פראווינץ, פאלגן נאך די בורן.

„אום פאול" האט שטארק פיינט געהאט יאהאנעסבורג. ער האט די ענג־לענדער, אדער די אויסלענדער, ניט געגעבן קיין שטימרעכט צום „פאלק־ראד". ער האט ארויפגעלייגט אויף זיי גרויסע שטייערן און ניט דערלויבט זיי צו האבן עפנטלעכע פארזאמלונגען. מ׳האט ניט אנערקענט דעם ענגלישן לשון אלס שפראך פון דער רעפובליק. ווען מ׳האט אין דעצעמבער 1888 גע־בעטן „אום פאולן", אז ער זאל געבן א דערלויבעניש צו פארוואנדלען יאהא־נעסבורג אין א מוניציפאליטעט, וואס זאל קענען פארוואלטן מיט אירע קאמו־נאלע אנגעלעגנהייטן און נויטוועניקייטן, ווי סאניטארישע א.א., — האט ער געענטפערט, אז דער באלעבאס איבער יאהאנעסבורג דארף זיין די רעגירונג, צוגעבנדיק, אז מען דארף פארגרעסערן פרעטאריע און ניט יאהאנעסבורג[1]).

* * *

אין 1890 האט פרעזידענט קרוגער אנגעפאנגען זיינע א רעדע אין יאהא־נעסבורג בזה הלשון: „בירגער, אפריקאנער און אויסלענדער". האט מען געמאכט א צווישנרוף: „מיר זיינען אזעלכע גוטע דרום־אפריקאנער ווי דו, און דו באהאנדלסט אונדז מיט פאראכטונג". — „בלייב שטיל" האט „אום פאול" געדונערט. דער אינצידענט האט ווידער ארויסגערופן ביז־בלוט.

אויף די פייערונגען אין פאארדעקראל (קרוגערסדארפ) אין 1890 האט ער אנגעפאנגען זיין דרשה מיט די ווערטער: „איר, גאטס קינדער, איר, בירגער פון לאנד, איר, אויסלענדער, אריינגעקומענע, אפילו איר, גנבים און מערדער..." זעלבסטפארשטענדלעך, אז די רייד האבן נאך מער אויפגערעגט דאס געמיט און פארשארפט די באציאונגען צווישן דער רעגירונג מיט די אויסלענדער.

---

[1]) ערשט דעם 29/9/1897 האט מען דערלויבט, אז יאהאנעסבורג זאל האבן מוניציפא־לע רעכט.

עס איז געווארן אַ לעבנס־נויטוועندיקייט פאַר יאָהאַנעסבורג און פאר די כסדרדיקע נייע גאָלד־מינען צו פאַרבייטן די אָקסן־וועגענער אויף בעסערע טראַנספאָרט־פאַרבינדונגען מיט דער קאַאַפּ־ און נאַטאַל־פראָווינצן אויסלאַנד, כדי צו קריגן די נויטיקע מאַשינעס און אויך עסנווארג. פרעזידענט קרוגער, אָבער, איז געווען קעגן בויען אייזנבאַן־פאַרבינדונגען מיט קאַאַפּ־ און נאַטאַל־פראָווינצן, וועלכע זיינען געווען אונטער דער הערשאַפט פון די ענגלענדער. ער האָט געפילט, אז דאָס וועט דערנעענטערן דעם סוף פון דער בורן־הערשאַפט איבער טראַנסוואַל.

אָבער שפּעטער־צו האָט אַ האָלענדישע פינאַנץ־געזעלשאַפט מיט דער שטיצע פון דער רעגירונג אויסגעבויט אַן אייזנבאַן ביז דעלאָאַ־בעי (לאָרענסא מאַרקס). אָבער די נויטוועندיקייט פאַר בעסערע קאָמוניקאַציעס מיט די אַנ־דערע פראָווינצן פון דרום־אפריקע איז געווען אזוי שטאַרק, אז פרעזידענט קרוגער האָט, סוף כל סוף, געגעבן אַ דערלויבעניש אויך אַן ענגלישער גע־זעלשאַפט צו בויען אייזנבאַן־פאַרבינדונגען מיט דער קאַאַפּ־ און נאַטאַל־פראָווינצן.

דאָס פראָבלעם ארויסצוקריגן דאָס גאָלד

וואָס טיפער מ׳האָט זיך געגומען אראָפלאָזן אין דער ערד נאָכצופאָלגן דעם גאָלד־אָדער, האָט מען זיך אָנגעשטויסן אויף מער פעלזיקע ערד־פאַרמאַ־ציעס, פון וועלכע ס׳איז געווען זייער שווער ארויסצובאַקומען דאָס גאָלד. צוליב די דעמאָלטיקע פרימיטיווע מעטאָדן אויף ארויסצובאַקומען גאָלד האָט מען ארויסגעקראָגן נאָר 60 פראָצענט פון דעם גאָלד. אזוי ארום האָט זיך אין 1889 (און אויך פריער) גענומען שאַפן אַן ערנסטער קריזיס, אויף אזוי ווייט, אז פיל האָבן פשוט געגומען פאָרן צוריק קיין קימבערלי. אָט דער דאָזיקער קריזיס האָט אָנגעהאַלטן ביז 1891, ווען אַ שאָטלענדישער כעמיקער האָט אויסגעפונען Cyanide. אָט די כעמישע דערפינדונג האָט פשוט גערעטעוועט די גאָלד־אינדוסטריע, דערמיגלעכנדיק ארויסצובאַקומען 90 פראָצענט גאָלד פון דעם גאָלד־אָדער.

אין יענער צייט האָט די גאָלד־אינדוסטריע שטאַרק געליטן צוליב דעם, וואָס מען פלעגט גנבענען גאָלד בשעתן שמעצלן און ראַפינירן. די גנבות האָבן באַטראָפן אַן ערך 10 פראָצענט פון דער גאָלד־פראָדוקציע. די גאָלד־מאַגנאַטן האָבן געפאָדערט, אז די רעגירונג זאָל אינטערוועניר. די רעגירונג האָט אָנגענומען שטאַרקע מיטלען און איינגעפירט אַ סיסטעם פון „טראָפן" — כאַפן מענטשן פאָרן אומלעגאַלן האַנדל מיט גאָלד. אָט די סיסטעם פון „טראָפן" האָלט נאָך אַן ביז היינט. די שטראָף פאר קויפן אומלעגאַלן גאָלד איז דאָ איינע פון די סאַמע שטרענגסטע.

„דזשיימעסאָנס איבערפאָל"

די גאָלד־פראָדוקציע אין לאַנד איז געווארן אַלץ גרעסער. דאָס האָט אָנ־געלאָקט דעם ענגליש־פאַרכאַפערישן אימפעריאַליזם צו אָנעקסירן דאָס לאַנד.

די איינווינער פון יאהאנעסבורג, אונטער דער אגיטאציע פון די מינען־מאגנאטן און די ענגלישע אימפעריאליסטן, האבן אנגעהויבן צו רעוואלטירן קעגן דער בורישער רעפובליק. עס איז געגרינדעט געווארן א קאמיטעט באַ־קאנט מ.נ. „רעפארם־קאמיטי", וואס האט זיך געשטעלט פאר א ציל צוזוגרייטן אן אויפשטאנד קעגן דער בורישער מאכט. צוליב דעם צווינק איז, אין געהיים, אימפארטירט געווארן געווער, און מען האט גענומען ארגאניזירן אן אויפשטאנד.

אין 1896 איז געמאכט געווארן דער ערשטער פרווו פון א רעוואלט באַ־ווסט א.נ. „דזשיימעסאנס רעיד" — דער היסטארישער „דזשיימעסאנס־איבער־פאל". ד ר. ד ז ש י י מ ע ס א ן, אן אינטימער פריינד פון ס ע ס ל ר ה א ו ד ס, האט דעם 29־טן דעצעמבער 1895, ארגאניזירט א מארש פון 356 אויפשטאנד־לער, וועלכע זיינען געגאנגען פון פיטסאני (אין בעטשואנא־לאנד — ניט ווייט פון טראנסוואלער גרענעץ) קיין יאהאנעסבורג — א מהלך פון 185 מייל. דאס איז געווען א פרייוויליקע ארמיי, וועלכע איז באשטאנען פון דערפארענע, גוט־טרענירטע און גוט־באוואפנטע אפיצערן און זעלנער. ד ר. ד ז ש י י מ ע ס א ן האט געמיינט, אז זיין ארמיי וועט זיך פארגרעסערן ביז 800 פערזאן, דערווארטנ־דיק, אז אן דעם דאזיקן מארש וועלן זיך אנשליסן אויך אנדערע גרופעס, מילי־טערישע־טרענירטע ענגלענדער — און אז די „רעפארם־קאמיטי", מיט אירע טויזנטער געהיים־באוואפנטע יאהאנעסבורגער איינווינער, וועט העלפן צו פארכאפן יאהאנעסבורג, ווען מען וועט זיך דערנענטערן צו דער שטאט.

ערב ד ר. ד ז ש י י מ ע ס א נ ס ארויסמארש פון פיטסאני האט ער געזאגט פאלגנדיקעס: „מיר מארשירן לויט דער שריפטלעכער וועגדונג פון די יאהא־נעסבורגער איינווינער, אז מען זאל זיי באפרייען פון די אומגעהויער־גרויסע לאסטן".

דעם 1־טן יאנואר 1896, איז ער אנגעקומען אויפן „ראנד". צוליב דעם, וואס ד ז ש י י מ ע ס א ן האט שלעכט ארגאניזירט די צוגרייטונגען צום אויפ־שטאנד און ניט פארקאנספירירט זיינע באוואפנטע פלענער, איז דער רעוואלט דורכגעפאלן. לעבן קרוגערסדארפ זיינען דורך דער בורישער ארמיי צעשמע־טערט געווארן זיינע באוואפנטע כוחות.

נאך דעם דורכפאל פון ד ז ש י י מ ע ס א נ ס אויפשטאנד האט די בורישע רעגירונג, וועלכע איז געווען גוט אינפארמירט וועגן דער אנטי־בורישער אריענטאציע פון יאהאנעסבורג, זיך געמומען צו אונטערדריקן אירע קעגנערס. אלע 60 מיטגלידער פון „רעפארם־קאמיטי" זיינען ארעסטירט געווארן, און 4 הויפט־אנפירערס זיינען פארמשפט געווארן צום טויט פאר הויכפארראט. אונטער דעם דרוק פון ענגלאנד איז זיי די טויט־שטראף פארביטן געווארן אויף א גאלט־שטראף: יעדערער פון זיי האט געדארפט צאלן צו 25 טויזנט פונט.

אבער דאס וועלן באזיגן די בורישע רעפובליק האט אלץ געטליעט ביז עס האט אויפגעפלאקערט די ענגליש־בורישע מלחמה, וואס האט זיך אנגעפאנגען דעם 11־טן אקטאבער 1899, און געדויערט ביז דעם 31־טן מיי 1902.

די „אַראַנדזש־פריישטאַט" רעפּובליק, וועלכע האָט זיך אין דרום געגרע־נעצט מיט דער טראַנסוואַלער, האָט געהאַט געשלאָסן אַ בונד מיט דער טראַנס־וואַלער רעפּובליק, און ביים אויסברוך פון קריג איז זי געקומען העלפן די טראַנסוואַלער בורן.

דעם 31־טן מיי 1900, האָט די ענגלישע ארמיי באזיגט די בורן און אריינ־געמאַרשירט אין יאָהאַנעסבורג. בעת די ענגלישע ארמיי האָט זיך דערנעענ־טערט צו פרעטאָריע, האָט דער „אַלטער לייב" — פּרעזידענט קרוגער — פאַרלאָזן זיין פאַטערלאַנד און איז אוועקגעפאָרן קיין אייראָפּע. אין עטלעכע יאָר ארום איז ער געשטאָרבן אין דער שווייץ.

כינעזישע מינען־אַרבעטער

אין דער צייט פון קריג האָבן דאָס רוב גאָלד־גרובן אין יאָהאַנעסבורג כמעט אויפגעהערט צו פּראָדוצירן[8]. דאָס רוב פון די 112 טויזנט אַפריקער־מינען־ארבעטער זיינען זיך צעלאָפן צו זייערע היימען.

די בוי־אַרבעט האָט זיך אָפּגעשטעלט.

אַ ברויזנדיקע שטורעם־שטאָט איז פאַרשטומט געוואָרן.

נאָכן שליסן דעם שלום האָט די פאַראַרעמטע און צעמזיקטע טראַנסוואָאַל אָנגעהייבן קומען צו זיך. די גאָלד־מינען האָבן אָנגעפאַנגען אויפסנייי צו ארבעטן. יאָהאַנעסבורג האָט אויפגעלעבט. ס׳איז ווידער פּראָדוצירט געוואָרן גאָלד אויף א גרויסן מאַסשטאַב. די שטאָט האָט אָנגעהויבן זיך פונאַנדערצו־וואַקסן. די גאָלד־מאַגנאַטן זיינען דאָך געווען די גרויסע זיגערס.

אָלע גאָלד־מינען־געזעלשאַפטן האָבן געוואָלט אַרבעטן מיט אַ גרעסערן פאַרמעסט, כדי ארויסצוקריגן וואָס מער גאָלד. אָבער ס׳האָבן געפעלט אר־בעט־הענט. די אָפריקער האָבן ניט געוואָלט גיין ארבעטן אין די מינען. די מאַגנאַטן האָבן אָנגעוועדט אָלע כיטרע מיטלען אויף צו ווערבירן אָפריקער צו דער אַרבעט. אָבער זיי האָבן געקראָגן צו דער אַרבעט אין די מינען ניט מער, ווי 55,500 אפריקער.

די מינען־מאַגנאַטן האָבן דאָן געפּועלט ביי דער רעגירונג, אז מען זאָל אימפּאָרטירן כינעזישע אַרבעטער. די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען און אנדערע אָרגאַניזאַציעס האָבן פּראָטעסטירט קעגן דעם באַשלוס פון דער רעגירונג. אָבער ס׳האָט גאָרניט געהאָלפן, ווייל די גאָלד־מאַגנאַטן האָבן דאָן געהאָט אַ דעצידירנדיק וואָרט אין דער רעגירונג.

אויף ווי ווייט די גאָלד־מאַגנאַטן זיינען געווען די באַלעבאָטים פון יאָהאַ־נעסבורג, קען אילוסטרירן דאָס פאַלגנדיקע: ווען די גאָלד־מאַגנאַטן האָבן געמאָלדן אין 1903, אז זיי האָבן בדעה צו אימפּאָרטירן כינעזישע אַרבעטער

---

[8]) דאָך פלעגט די בורישע רעגירונג ארויסקריגן פון די מינען אין מלחמה־צייט גאָלד אין ווערט פון איבער 200 טויזנט פונט אַ חודש. דאָס האָט געהאָלפן דער בורישער רעפּוב־ליק אָנצופירן מיטן קריג.

פאר די גאלד־גרובן, האט זיך אויפגעהייבן א שטארקע אגיטאציע קעגן דעם, הויפטזאכלעך, פון די בורן. אויף דעם האבן די גאלד־מאגנאטן געענטפערט אין לאנדאנער „דיילי מייל" פון 8־טן יוני 1903: „מען דארף לערנען די באפעלקערונג פון יאהאנעסבורג צו פאלגן, וואס די מינען־מאגנאטן ווילן. אויב די באפעלקערונג וויל ניט מיטן גוטן ווילן אקצעפטירן דאס אנגאזשירן כינעזישע ארבעטער, דארף מען פארמאכן די מינען, און דער דרוק, וואס עס וועט מאכן אויפן „ראנד", וואלט זיי גוט אנלערנען".

אין יוני 1904 איז געקומען דער ערשטער טראנספארט פון 1055 כינעזישע ארבעטער. דערנאך זיינען זיי געקומען אין גרעסערע צאלן, ביז עס האט דערגרייכט איבער 50 טויזנט כינעזער[2]). די גאלד־מאגנאטן זיינען געווען זייער צופרידן פון די כינעזישע ארבעטער, ווייל די גאלד־פראדוקציע איז אומגעהויער געשטיגן. אבער די אנווענדונגען פון אזא גרויסער אומווייסנדיקער און ניט־קולטורעלער מאסע כינעזער, וועלכע זיינען באשטאנען פון יונגע שלאנקע מענער, אן פרויען, און דערצו מיט אן עקזאטישן אויסזען — זיי האבן געטראגן לאנגע צעפ און שטארק־בונטע קליידער — האט ארויפגעווארפן א גרויסע מורא אויף יאהאנעסבורג. דאס רוב פון די אריבערגעבראכטע כינעזער זיינען געווען גרויסע „געמבלערס". דערפון זיינען אפט ארויסגעקומען מערדערייען. זיי האבן אפט פארגוואלדיקט פרויען, ספעציעל אפריקער פרויען. א סך פון די כינעזער האבן גערויכערט אפיום און האבן אויך ארגאניזירט באנדיטן־גרופעס.

עס האט זיך אין לאנד אנגעהויבן א גרויסע פראטעסט־כוואליע קעגן דעם, וואס די רעגירונג האט אימפארטירט די כינעזישע ארבעטער. אין דעם פראטעסט האבן זיך באטייליקט ניט נאר וויסע ארבעטער־פירערס, נאר אויך די אלגעמיינע באפעלקערונג. די רעגירונג — מורא האבנדיק, אז דאס וועט ארויסרופן א בירגער־קריג, — האט באשלאסן צוריקצושיקן די אימפארטירטע כינעזער צו זייערע היימען. אין 1907 האט מען אנגעהויבן ארויסצושיקן די כינעזער, און אין 1910 האבן די לעצטע כינעזישע ארבעטער פארלאזן דרום־אפריקע.

עס בויט זיך א מעטראפאליע

צוגלייך מיט דער פארגרעסערונג פון דער גאלד־פראדוקציע איז אויך געוואקסן די באפעלקערונג. די שטאט יאהאנעסבורג האט, חוץ אין די יארן פון ענגליש־בורישן קריג, כסדר זיך געבויט און פארגרעסערט אן אן איבערריים.

אין דעם אנטשטייאונג־פעריאד פון יאהאנעסבורג האט מען אויפגעשטעלט פשוטע לייוונטענע געצעלטן („טענטס"), הייזקעס פון בלעך און האלץ, פון ציגל און ליים. אבער מיט דער פארמערונג פון דער באפעלקערונג, מיטן וווקס פון די גאלד־רייכקייטן האט זיך נאכאנאנד געביטן דער אויסזען פון דער שטאט.

---

[2]) א סך פון זיי זיינען געווען א קרימינעלער עלעמענט, רעקרוטירט פון די תפיסות.

מ׳האָט אָנגעפאַנגען צו בויען גרויסע מאַדערנע געביידעס און צום סוף 1895 זיינען שוין געווען אייניקע 7—8 גאָרנדיקע מויערן. אפילו אין 1910, און אויך שפּעטער, האָט געמאַכט א קאָמיש־משונהדיקן אינדרוק דער קאָנטראַסט פון הויכע מאָדערנע בנינים לעבן איינשטאָקיקע בלעכענע פאַרזשאַווערטע הייזקעס אין סאַמע צענטער פון שטאָט. און אזוי איז אָנגעגאַנגען אַ שטענדיקער פּראָצעס פון בויען גרויסע מאַדערנע געביידעס אויפן אָרט פון די אַלטע כאַלופּעס. דער דאָזיקער פּראָצעס קומט פאָר אויך ביזן היינטיקן טאָג.

יאָהאַנעסבורג איז אויסגעוואַקסן אין א גרויסער שטאָט מיט גרויסע מאָדערנע מויערן, מיט זויבערע גאַסן און פיינע טראָטוּאַרן.

די גרעסטע געביידע איז, דערווייל, דאָס „עסקאָם־הויז" — אַן 21 שטאָקיקער שיינער בנין.

וועג מען שטייט אויף באַרגיקע הייכן אין שטאָט, אנטפלעקט זיך אַ פּאַנאָראַמע פון וואָלקנקראַצערס. אַן אימפּאָזאַנט בילד — מיט צענדליקער טויזנטער קאָלירטע ליכט — דערזעט מען ביינאַכט, בעת מען פליט איבער יאָהאַנעסבורג.

יאָהאַנעסבורג האָט אַ סך רייכע, שיינע פּאַרשטעט מיט ווילעס. יעטוועדע ווילע פאַרנעמט ניט וויניקער ווי אַן אַקער־ערד. גלייכצייטיק לעבן אין א סך אַנדערע פּאַרשטעט פיל מענטשן אין זייער שלעכטע היגיענישׂ־סאַניטאַרע באַ־

יאָהאַנעסבורג און די גאָלד־מינען אין הינטערגרונט.

דינגונגען. אָפט לעבן גאַנצע משפחות אין איין צימער. באזונדערס שאַטנדיק זעט אויס דאָס לעבן אין די שטחים, וואָס זיינען באַשטימט פאר די אַפריקער און קאָלירטע. אין די „לאַקיישנס" — די געטאָס פאַר די שוואַרצע — לעבן הונ־דערטער טויזנטער אַפריקער מיט זייערע פאַמיליעס און קינדער. זיי לעבן אין בלעכענע און ליימענע הייזקעס, ענג און שמוציק. א סך ווינען אין די מוניצי־פאַליטעט־הייזקעס. די מוניציפאַליטעט פאַרמעגט אין די פאַרשטעט פאַר אַפריקער 17,765 קליינע הייזקעס, 72 כאַלופקעס און 4,142 צימערן, וועלכע זי פאַרדינגט צו אַפריקער פאַר צוגענגלעכע פרייזן. צוליב דעם גרויסן מאַנגל אין הייזער לעבן דאַרטן עטלעכע פאַמיליעס אין איין הייזקע. בכלל זיינען דאָרט די סאַניטאַר־היגיענישע באַדינגונגען זייער שלעכטע. די טויזנטער קינ־דער, וועמענס עלטערן אַרבעטן אין שטאָט, ווערן איבערגעלאָזט אויף הפקר. נאָר א קליינע צאָל קינדער האָבן די מיגלעכקייט צו באזוכן די שולן. זייער שול און היים זיינען די גאַסן פון די „לאַקיישנס". זיי זיינען קאַנדידאַטן פאר קראַנקייטן, אומווייסנקייט און פאַרברעכנס.

לויט דער שטאָטישער סטאַטיסטיק איז ביזן ערשטן יולי 1949 געווען די באַפעלקערונג אין יאָהאַנעסבורג 839,154 נפשות, צווישן וועלכע עס זיינען געווען אפריקער — 452,310, ווייסע — 343,192, קאָלירטע — 26,850, אינדיער, כינעזער און אַנדערע — 16,802. חוץ די אויבנדערמאַנטע ציפערן קען מען צו־רעכענען נאָך 111,082 אַפריקער, וועלכע לעבן אין די ווייטערע פאַרשטעט. אין אַלעקסאַנדראַ צ.ב. לעבן 75 טויזנט אַפריקער. דאָס הייסט, אז אריינרעכענע־דיק די אפריקער־באַפעלקערונג פון די ווייטערע פאַרשטעט, וועלכע אַרבעטן אין יאָהאַנעסבורג (אָבער ווערן אין שטח פון יאָהאַנעסבורגער מוניציפאַליטעט ניט אריינגערעכנט), וועט די צאָל פון דער אַפריקער באַפעלקערונג פאַרגרע־סערט ווערן ביז 563,392.

די גרעסטע צאָל אַפריקער ווינען אין די פאַלגנדיקע פאַרשטעט: אין אַרלאַנדא ווינען 97 טויזנט אפריקער, אין מאַראַקא — 65 טויזנט, אין פימוויל — 21,310, אין סאָפאַיעטאַון־מאַרטינדייל — 66,500, ניוקלער — 16 טויזנט, אין מוניציפאַלע „קאָמפאָונדס" (קאָזאָרמעס פאַר די מוניציפאַלע אַפריקער־אַרבעטער) — 11,500, אין אינדוסטריעלע „קאָמפאָונדס" — 9,600, אַפריקער־מינען־אַרבעטער — 44,600. דאָס זיינען נאָר די יעניקע, וועלכע קומען אריין אין די מוניציפאַלע גרענעצן פון יאָהאַנעסבורג

לויט דער סטאַטיסטיק פאַרן יאָר 1952/3 ציילט די באַפעלקערונג פון יאָ־האַנעסבורג 1,070,380 נפשות. דערפון זיינען 612,480 אַפריקער (אריינערעכ־נענדיק די ווייטערע פאַרשטעט; די סטאַטיסטיקער פון דער יאָהאַנעסבורגער מוניציפאַליטעט מיינען, אז די צאָל אַפריקער איז גרעסער מיט איבער הונדערט טויזנט מענטשן), 350,500 זיינען ווייסע, 32,100 קאָלירטע און 21,600 — אזיער.

די סטאַטיסטיק פארן זעלבן יאָר (1952/3) גיט אָן, אז אין יאָהאַנעסבורג זיינען דאָ אַפריקער באַדינערס (מענער און פרויען) 98 טויזנט. צוליב דער באַקוועמלעכקייט פון זייערע באַלעבאַטים ווינען דאָס רוב פון זיי אין הינטער־צימערלעך לעבן די ווייסע. אגב, איז כדאי אונטערצושטרייכן, אז דער גאָר

גרעסטער טייל פון די ווייסע קינדער אין יאָהאַנעסבורג ווערן ביזן שול־עלטער (און אפילו אויך שפעטער) אויפגעפאַסט פון די שוואַרצע דינסטן.

צוליב די שלעכטע ווויז־באַדינגונגען איז די שטערבלעכקייט פון די אַפּריקער און קאַלירטע אַ גרויסע. פאר דעם יאָר 1948—1949 זיינען געווען די געבורטן און שטערבלעכקייט־פאַלן פאַלגנדיקע: געבורטן פון אפריקער און קאַלירטע 9894, און פון ווייסע — 8556; שטערבלעכקייט־פאַלן — 6396 אפריקער און קאַלירטע, און 2809 ווייסע.

די שטאָט־פאַרוואַלטונג

די שטאָט־פאַרוואַלטונג פון יאָהאַנעסבורג באַשטייט אויסשליסלעך פון ווייסע. די אַפּריקער און אַנדערע ניט־ווייסע איינווינערס האָבן ניט קיין פאַרטרעטערשאַפט אין איר.

די מוניציפּאַליטעט פון יאָהאַנעסבורג האָט אין יאָר 1952 באַשעפטיקט 21,721 אַנגעשטעלטע (14,148 אַפריקער און 7,513 ווייסע).

די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט אַ פאַרצווייגטן דעפּאַרטאַמענט צו העלפן די אַפריקער־איינווינערס.

פאַר דעם יאָר 1952/3 זיינען פאַרקויפט געווארן אויפן מוניציפּאַלן מאַרק פראַדוקטן — פרוכטן, גרינסן און הינער אויף דער סומע פון איבער זעקס מיליאָן פונט.

די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט אויך אַ דעפּאַרטאַמענט צו פארשענערן די אפריקער־פאַרשטעט "Beautification of Townships". דערויף זיינען געווען באַשעפטיקט נאָר איין ווייסער און פיר אַפריקער אין יאָר 1949. זי האָט אויך אַ דעפּאַרטאַמענט פאַר פאַרוויילונגען און רעקרעאַציע. דאָס איז גאָר א בריט פעלד פאַר אַרבעט. עס נעמט אריין א סך צווייגן, ווי ספּאָרט פאר מענער, פרויען און קינדער, דאָס באַווייזן קינאָמאַטאָגראַפישע בילדער א.א.וו. ביי אַט דעם דעפּאַרטאַמענט זיינען באַשעפטיקט נאָר 8 ווייסע און 12 אַפריקער (1949).

אַ גרויסער טייל פון די אויסגאַבן פאר דער הילף־אַרבעט, וואָס די מוניציפּאַליטעט טוט לטובת די אַפריקער אין די „לאַקיישנס" און אין די אַפריקער־פאַרשטעט, ווערט געדעקט פון די גרויסע פראַפיטן, וואָס עס ברענגט אריין דער מוניציפּאַלער מאַנאַפּאַל פון ברויזן און פון פאַרקויפן ספּעציעלע ביר פאַר אַפריקער. דער ריווח פון דעם ביר־מאַנאַפּאָל פאַר דעם יאָר פון יולי 1952 ביזן סוף יוני 1953 איז געווען £239,835.

יאָהאַנעסבורג האָט 12 שווים־באסיינען, 190 שטאָט־געריכטער און עפנט־לעכע פלעצער, וואָס פאַרנעמען אַ שטח פון איבער זעקס טויזנט אַקער־ערד. פון די 12 עפנטלעכע שווים־באַסיינען און די שטאָט־געריכטער געפינט זיך ניט איינער אין די פאַרשטעט פאַר די אַפריקער און קאַלירטע איינווינערס. עפנט־לעכע פלעצער פאַר ספּאָרט האָבן זיי יא אין די „לאַקיישנס" און אין די אַפּריקער־פאַרשטעט.

אין און ארום יאָהאַנעסבורג — אויפן וויטוואָטערסראַנד — אַרבעטן אַן ערך 300 טויזנט אפריקאנער אין די גאָלד־מינען. דער גרעסטער טייל פון זיי קומט פון די שכנישע לענדער: בעלגישע קאָנגאָ, פאָרטוגעזישע מזרח־אפריקע, סוואַזילאַנד און אנדערע. זיי לעבן אלע אין „קאַמפּאָונדס", פון וועלכע זיי טאָרן ניט אַרויסגיין אָן א דערלויבעניש. די „קאַמפּאָונדס" ווערן באַוואַכט פון אַפריקאנער־פאָליציי. די „קאַמפּאָונדס" באַשטייען פון גרויסע לאַנגע קאָזאַרמע־צימערן, אין וועלכע עס זיינען אינגעבויט ווי פאָליצעס א סך צוויי און דריי־גאָרנדיקע אייזערנע, אָדער בעטאָנענע בעטלעך אָן מאַטראַצן און אָן קאָלדרעס. זיי קריגן מעדיצינישע הילף און זעטיקע שפּייז מיטן ציל אויפ־צוהאַלטן זייער ארבעט־פּעאיקייט. זייערע שכירות זיינען נישטיקע. חוץ אַרבעט, עסן, פוטבאָל און אנדערע ספּאָרטן, — און דאָס איינאָרדענען פון צייט צו צייט זייערע נאַציאָנאַלע קריגס־טענץ, ווי אַ רעקרעאַציע — וועלן פאר זיי כמעט ווי גאָרניט געזאָרגט.

אָט די 300־טויזנטיקע מאַסע לעבט אין ענגע אָפּגעגרענעצטע שטחים, ווייט פון זייערע פאַמיליעס און פרויען. דאָס זיינען געזונטע יונגע מענער, וואָס זיינען אָפּגעריסן פון זייער נאַטירלעכן סעקסואלן לעבן. אָט די אויפּגע־צוונגענע לעבנס־באַדינגונגען האָבן געבראַכט זיי צו האָמאָסעקסואַליזם און אַנאַניזם. וועגן קראַנקייטן וועלן צווישן זיי פאַרשפּרייט דורך די שוואַרצע גאַסן־פרויען, וועלכע דרייען זיך ארום ביי די „קאַמפּאָונדס". צוליב דער פאר־שפּרייטונג פון האָמאָסעקסואַליזם ליידן פיל פון זיי פון אַנאַלע וועגן קראַנקייטן. זיי ברענגען אָט די דאָזיקע קרענק אַהיים און פארשפּרייטן עס אויך דאָרטן.

צוליב די ניט־נאַטירלעכע לעבנס־באַדינגונגען און שיכרות אין די „קאַמ־פּאָונדס" קומען פאָר אָפט געשלעגן צווישן די אַפריקאנער פון פאַרשיידענע שבטים. עס טרעפט אויך, אז פון די דאָזיקע געשלעגן זיינען דאָ טויט־פאַלן.

די בערזע

דעם 16־טן יאַנואַר 1888, האָט זיך מיט פאַראַד געעפנט די יאָהאַנעסבור־גער בערזע (Stock Exchange). פריער פלעגט מען האַנדלען מיט גאָלד־אַקציעס אין א ניט קיין אַרגאַניזירטער פאָרעם. א געווייסער פּעריאָד איז געווען, ווען מען פלעגט קויפן און פאַרקויפן גאָלד־אַקציעס — אין לאָקאַל פון דער בערזע און אין דרויסן — פון 7 אינדערפרי ביז 12 ביינאַכט.

מענטשן פלעגן דאָן פאַרדינען און פאַרלירן מיליאָנען. עס זיינען פאָרגע־קומען זעלבסטמאָרדן פון ניט־געלונגענע „געמבלערס". עס זיינען אויף דער בערזע פאָרגעקומען גרויסע שווינדלעריין. מען פלעגט פאַלסיפיצירן מוס־טערן פון גאָלד־פּראָבעס. די געלט־גייציקייט האָט באַהערשט און פאַרכשופט די מענטשן, ווי עס וואָלט אין זיי אריין דער דבוק פון מידאָס. אָט דער גייסט הערשט נאָך אויך היינט אין א געווייסער מאָס, נאָר אין א מער געצוימטער און געזעצלעכער פאָרעם.

די שטאָט וואַקסט

דאָן האָבן זיך אויך געגומען שאַפן ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס. „באָקסינג“ איז געווען אַ גרויסע און פּאָפולערע פאַרוויילונג. מען פלעגט אויך שפּילן פוטבאָל, טעניס און ביליאַרד. שוין דעם 30־טן דעצעמבער 1886, איז פאָרגעקומען דער ערשטער פערד־געיעג. עד היום איז פערד־געיעג אָנגענומען פאַר אַ געזעלשאַפטלעכן ספּאָרט. פאר דער גאָר גרעסטער מערהייט „שפּילערס“ איז דאָס אָבער אַן אַזאַרט־שפּיל.

מיט פאַראַכטונג האָבן אנדערע טיילן פון לאַנד זיך באַצויגן צו יאָהאַנעס־בורג, וואָס איז געווען אַנדערש לויטן גייסט און ריטם, ווי דאָס גאַנצע לאַנד. מען האָט יאָהאַנעסבורג טיטולירט מיט פאָלגנדיקע נעמען: „די שטאָט פון גאָלד און הולטייסטוועי“, „די שטאָט, וואָס האָט ניט קיין טראַדיציע און קיין גאָט“, „די שטאָט פון זינד און פאַרברעכן“ א.א.

אָבער דאָך האָט דאָס געזעלשאַפטלעכע און קולטור־לעבן אין יאָהאַנעסבורג אָנגעהייבן צו פולסירן. עס האָבן זיך אָנגעהייבן שאַפן בילדונג־אנשטאַלטן, געזעלשאַפטלעכע קולטור־פאַראיינען, לאַנדסמאַנשאַפטן און פראָפעסיאָנעלע פאַראייניגן. יעדע נאַציאָנאַליטעט איז געווען פאַרבונדן מיט איר געבירן־לאַנד, פון וואַנעט מ׳האָט באַקומען בריוו, צייטונגען, זשורנאַלן און ביכער.

די ערשטע קינדער־שול פאַר די איראָפּעער — מיט 14 שילערס — איז געגרינדעט געווארן דעם 3־טן דעצעמבער 1886. אין 1888 זיינען שוין געווען 7 שולן (4 פון זיי האָבן געהערט צו פאַרשיידענע קירכעס) מיט 355 שילערס. מ׳האָט דאָרט געלערנט ענגליש און האָלענדיש. אין לויף פון דער צייט איז געוואַקסן די שול־נעץ.

אין 1904 האָט מען געגרינדעט דעם „טעכנישן קאָלעדזש“ — דעם אוניווערסיטעט, ווו מען האָט שטודירט די מינען־אינזשינעריע און אנדערע טעכנישע פאַכן. מיטן וווקס פון דער באַפעלקערונג איז אויך געוואַקסן די צאָל בילדונג־אַנשטאַלטן. יאָהאַנעסבורג האָט היינט־צו־טאָג אַ מאָדערנעם גרויסן אוניווערסיטעט מיט כמעט אלע פאַקולטעטן. די יוגנט דאַרף שוין ניט פאָרן שטודירן עבר לים.

פון ענגלאַנד און אויסטראַליע זיינען געקומען טעאַטער־טרופּעס, אויך יידישע בתוכם. ס׳איז געווען אַ פעריאָד, וועו אין אַ משך פון אַ לאַנגער צייט האָט מען געשפּילט אין 2 טעאַטערס („היס מעדזשעסטיס“ און „סטענדערד“) ביי פולגעפאַקטע זאַלן.

אין אָקטאָבער 1886, איז אין יאָהאַנעסבורג אריבערגעקומען אַ קליינע איטאַליענישע אָפּערע. אָפּט זיינען פאָרגעקומען אַמאַטאָרישע טעאַטער־פאָרשטעלונגען און קאָנצערטן. אויך היינט קומען פאָר, אין אַ פאָרגרעסערטן מאָסשטאָב, אַמאַטאָרישע פאָרשטעלונגען. עס ווערן אויך אויפגעפירט אָפּערעס פון צייט צו צייט מיט אַמאַטאָרן און עטלעכע פראָפעסיאָנעלע זינגערס. עס קומען אָפט וועלט־באַרימטע קינסטלערס, וועלכע גיבן קאָנצערטן. יאָהאַנעסבורג פאַרמעגט זייער שיינע מאָדערנע קינאָס.

אויך אויף דעם פּרעסע־געביט איז פאַרגעקומען אַ גרויסע שטייגערונג. די טעגלעכע צייטונגען זיינען דאַן ארויסגעגעבן געווארן דורך די גאַלד־מאַג־נאַטן. שפּעטער־צו האָבן געזומען דערשיינען אויך וואָכנטלעכע און חודש־זשורנאַלן.

אין די גאָר ערשטע יאָרן פון דער אַנטשטייאונג פון יאָהאַנעסבורג האָט זיך געגרינדעט אַ ביבליאָטעק, וואָס איז אזוי אויסגעוואַקסן, אז צום היינטיקן טאָג ציילט זי איבער אַ האַלבן מיליאָן ביכער מיט קרוב צו 93 טויזנט לייענערס.

אין מערץ 1888, איז געגרינדעט געווארן דער יאָהאַנעסבורגער שפּיטאָל, וואָס האָט זיך אינגעקוואַרטירט אין לייוונטענע ביידלעך. היינט איז ער אויס־געוואַקסן אין אַ גראַנדיעזער הויל־אינסטיטוציע פאר וויסע און שווארצע. דער שפּיטאָל באַשעפטיקט 4463 מענטשן, אריינרעכענענדיק 270 פּערמאַנענטע דאָקטוירים, 1490 קראַנקנשוועסטערס (וויסע און שווארצע — קוואַליפּיצירטע און נאָך ניט קיין קוואַליפּיצירטע), און האָט טאָג־טעגלעך אן ערך 2500 פּאַ־ציענטן (לויט דער סטאַטיסטיק פון 1949).

אַ רעוואָלוציאָנערע ארבעטער־באַוועגונג

יאָהאַנעסבורג האָט שוין אין די ערשטע יאָרן געהאַט פּראָגרעסיווע און אַרבעטער־געזעלשאַפטן. די אַקטיוויטעט פון די געזעלשאַפטן האָט זיך אויס־געדריקט אין און ארום די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען. ווי ס׳איז שוין דערמאָנט געווארן, זיינען געקומען אין די ערשטע יאָרן א סך ענגלישע מיגען־אַרבעטער. זיי האָבן געהאַט אַ טראַדיציע פון געהערן צו אַן ארגאַניזירטער פּראָפּעסיאָנע־לער באַוועגונג, וואָס האָט געקעמפט פאַר בעסערע אַרבעט־לוינען און באדינ־גונגען. זיי, די דאָזיקע אַרבעטער, האָבן געגרינדעט די היגע פּראָפּעסיאָנעלע באַוועגונג. די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען אין יאָהאַנעסבורג האָבן זיך באשעפ־טיקט נאָר מיט פּראָפּעסיאָנעלע ענינים צום גונסטן פון די וויסע ארבעטער. (ערשט שפּעטער־צו האָבן זיך אויך געזומען ארגאַניזירן, אין אַ באַגרענעצטער צאָל, פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען פון די אַפּריקער און קאָלירטע ארבעטער, וועלכע זיינען אָנגעפּירט געווארן דאָס רוב דורך די וויסע).

עס זיינען אין יאָהאַנעסבורג פאַרגעקומען שטרייקן פון וויסע ארבעטער. דער ערשטער שטרייק איז געווען אין דעצעמבער 1887, פון די טעלעגראפיסטן. זיי האָבן געשטרייקט הלמאי זיי דאַרפן ארבעטן 12—14 שעה אַ טאָג אין בלע־כענע געביידעס, וואָס ווערן אזוי אָנגעגליט פון דער זון, און אויך צוליב דעם, וואָס זיי קריגן ניט זייער לוין אין דער צייט. די רעפּובליקאַנישע רעגירונג האָט אלע שטרייקערס אָפּגעזאָגט פון זייערע פּאָסטנס.

אין 1907 איז פאַרגעקומען אַ שטרייק פון 6400 וויסע מיגען־אַרבעטער. אַ גרויסער אַלגעמיינער שטרייק איז אויסגעבראָכן אין 1913. די ארבעטער זיינען געווען אזוי אויפגעבראַכט, אז זיי האָבן אראָפּגעשלעפּט די לאָקאָמאָטיוו־מאַשיניסטן פון די באַנען. מ׳האָט אונטערגעצונדן דעם וואָקזאַל און די גע־ביידע פון דער גרעסטער טעגלעכער צייטונג, וואָס איז געווען די שטים פון די

באַלעבאַטים. די רעגירונג האָט דערקלערט קריג־צושטאַנד און ארויסגערופן די אַרמיי. געזיגט האָבן דאָן די שטרייקערס.

אַ שטרייק פון באַן־אַרבעטער איז פאָרגעקומען אָנפאַנג 1914. די רעגירונג האָט ווידער דערקלערט קריג־צושטאַנד און מאָביליזירט די בורישע פּויערים. אין די טויזנטער זיינען זיי געקומען אין יאָהאַנעסבורג, רייטנדיק אויף פערד און מיט געלאָדענע ביקסן אויף די פלייצעס. מען האָט אָנגעשטעלט אַ האַרמאַט אויף דעם בנין פון פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין און געפאָדערט, אז די שטרייק־אָנפירערס זאָלן זיך אונטערגעבן. וועז די דאָזיקע שטרייק־פירערס האָבן זיך אונטערגעגעבן, האָט מען זיי אלעמען אַרעסטירט. 9 פון זיי האָט מען דעפּאָר־טירט קיין ענגלאַנד (8 פון זיי זיינען געווען ענגלענדער, און איינער — אַ האָ־לענדער). דעם שטרייק האָבן דאָן די אַרבעטער פאַרלוירן.

אָנפאַנג יאנואַר 1922, האָט זיך אָנגעהייבן דער גרעסטער רעוואָלוציאָנע־רער אַרבעטער־שטרייק פון די ווייסע מינען־אַרבעטער, אין וועלכן עס זיינען אריינגעצויגן געווארן כמעט אלע אנדערע ווייסע ארבעטער. אָט דער אלגע־מיינער שטרייק איז פאַרוואַנדלט געווארן אין אַן אויפשטאַנד. מ׳האָט אויפגע־שטעלט באַריקאַדן און געשטעלט אַ וויידערשטאַנד דעם אָנגרייפנדיקן מיליטער. דער שטרייק האָט אָנגעהאַלטן ביזן 19־טן מערץ 1922, און די רעגירונג האָט ענדלעך דערשטיקט אים אין בלוט. עס זיינען געהרגעט געווארן 153 פערזאָן און 534 זיינען פאַרוווונדעט געווארן. זינט דאָן האָבן די בורן אָנגעהייבט אַרייַ־צוטרעטן אין אַ גרעסערער צאָל פאר מינען־אַרבעטער, און ביסלעכווייז האָבן זיי איבערגענומען די אָנפירונג איבער די ווייסע מינען־אַרבעטער.

נאָך פאַר דעם שטרייק פון די ווייסע מינען־אַרבעטער איז אין פעברואר 1920, דורכגעגאַנגען אַ ציטער איבער יאָהאַנעסבורג און אויך איבערן גאַנצן לאַנד. 71 טויזנט אַפריקער פון 22 גאָלד־מינען זיינען געבליבן ליגן אין די בעטן און ניט געגאַנגען אַרבעטן אין די מינען. זיי האָבן געפאָדערט העכערע שכירות, בעסערע באַדינגונגען און פראָטעסטירט קעגן טראָגן פּעסער. די רעגירונג און די גאָלד־מאָגנאַטן האָבן זיך שטאַרק דערשראָקן. מ׳האָט זיי פראָוואָצירט און אָנגענומען שטרענגע מאָסמיטלען, ווי זיי צו צווינגען צוריק־קערן זיך צו דער אַרבעט. דער שטרייק האָט געדויערט אַ וואָך. די שטרייי־קערס האָבן געהאַט אַ סך פארוווונדעטע און אויך אַ פאַרלוסט פון מענטשן. מיט די נאָגייקעס האָט מען זיי געצוווונגען גיין צו דער אַרבעט. די ווייסע מינען־אַרבעטער האָבן די שטרייקנדיקע אַפריקער אַרבעטער ניט געהאָלפן, פאַר־קערט — פיל פון די ווייסע ארבעטער האָבן איבערגענומען די פונקציעס פוז שטרייקברעכערס.

אין 1930 זיינען פאַרגעקומען דעמאָנסטראַטיוות פראָטעסטן פון אפריקער קעגן דעם, וואָס זיי דאַרפן טראָגן פּעסער. מען פלעגט זיך צונויפקומען אויף עפנטלעכע פלעצער און דעמאָנסטראַטיוו פאַרברענען די פּעסער.

אין אויגוסט 1943, האָבן די באַלעבאַטים פון די אויטאָבוסן, וואָס קורסירן צווישן אַלעקסאַנדרא און שטאָט, געהעכערט דאָס פאָר־געלט אויף 25 פראָצענט. גלייך, גאַנץ ספאָנטאַן, האָבן די אַפריקער סאָלידאַר באַיקאָטירט די אויטאָבוסן,

און געפאָדערט צוריקצושטעלן דעם פריערדיקן פרייז. 15 טויזנט אַפריקאַנער פלעגן יעדן פרימאָרגן גיין צו דער ארבעט — אַ מהלך פון 9 און אַ האַלב מייל ביזן צענטער פון שטאָט — צופוס, אָדער געפאָרן אויף וועלאָסיפעדן. אָט דער באָיקאָט האָט געדויערט ניין טעג. מ׳האָט צוריקגעצויגן די העכערונג.

דער צווייטער אויטאָבוס־באָיקאָט אין אַלעקסאַנדראַ, אויך צוליב דער העכערונג פון פאָר־גאַלט, איז אויסגעבראָכן דעם 14־טן נאָוועמבער 1944. דער דאָזיקער באָיקאָט איז געווען אָרגאַניזירט. ער האָט געדויערט גאַנצע 7 וואָכן. געענדיקט האָט זיך מיט דעם, וואָס אנשטאָט העכערן דעם פרייז, האָבן די באַלעבאַטים געפּועלט, אז די אַפריקאַנער זאָלן קויפן פאָר־בילעטן אין קופּאָן־ביכלעך און ניט דארפן צאָלן יעדן מאָל באזונדער.

זייער טראַגיש איז דורכגעגאַנגען דער דאָזיקער 7 וואָכיקער באָיקאָט פון דער אַפריקאַנער־באַפעלקערונג אין אלעקסאַנדראַ. אין די באַגינען־שעהן האָט די אַפריקאַנער־באַפעלקערונג פון אַלעקסאַנדראַ געגומען מאַרשירן צו דער ארבעט. נאָך אַ טאָג שווערער ארבעט האָבן די פיל טויזנטער מענער און פרויען — יונג און אַלט — זיך געשלעפּט צופוס צו זייערע היימען. מען איז געפאָרן אויף וועלאָסיפעדן, אויף אייזלען און פערד, איינגעשפּאַנטע אין וועגענער, אָדער אין לאַסט־אויטאָס. די גאַס „לואי באָטהא עוועניו", וואָס פירט פון אלעקסאַנדראַ צו יאָהאַנעסבורג איז געווען באַגינען און פאַרנאַכט איבערפולט מיט גייענדיקע אַפריקאַנער, וועלכע האָבן זיך אַנטשלאָסן דורכצופירן מיט דערפאָלג דעם באָיקאָט. אַ סך וווייסע האָבן דאָן ארויסגעוויזן פאָרשטענדעניש און פריינדשאַפטלעכקייט צו די אַפריקאַנער, פירנדיק אַ סך פון זיי צו דער ארבעט און צוריק.

אין אויגוסט 1946, האָבן איבער 50 טויזנט אַפריקאַנער מינען־אַרבעטער פאַרשטרייקט, פאָדערנדיק אַ העכערן געהאַלט, מיטן מאָטיוו, אז די פרייזן פון לעבנסמיטלען און אַלערליי אַנדערע אַרטיקלען זיינען אין די מלחמה־יאָרן גע־שטיגן. דער דאָזיקער שטרייק איז דערשטיקט געוואָרן. עס זיינען געפאַלן 10 טויטע און א סך פאַרוווונדעטע.

יאָהאַנעסבורג — דער צענטער פון דרום־אפריקע

ביז מיט אַן ערך 30 יאָר צוריק האָט מען אין יאָהאַנעסבורג שטאַרק גע־פילט, אז מען לעבט אין אַ גאָלד־מינען־צענטער. די אָפּטע גרויסע ערד־אויפטרייסלונגען פון די דינאַמיט־אויפריסן פלעגן אַ טרייסל טאָן יאָהאַנעסבורג. הייזקעס, אָדער בלעכענע צימערלעך, ניט ווייט פון די מינען־שאַכטן, פלעגן אייגפאַלן. די ערד־ציטערנישן האָבן יעדערן דערמאָנט, אז אונטער אַ טייל פון שטאָט, טיף אין דער ערד, אַרבעטן א סך מענטשן, וועלכע עגבערן די ערד אלץ טיפער און טיפער. די גרויסע גרויע שטויב־ווינטן פון די מינען־בערג, איבערהויפּט אין די אויגוסט־טעג, פלעגן אויסשפרייטן א פינצטערניש אויף די וועגן ארום די גאָלד־גרובן. די אויטאָס האָבן פשוט ניט געקענט פאָרן, אויב זיי האָבן אין מיטן העלן טאָג ניט אָנגעצונדן די אויטאָ־ליכט.

היינט איז דאָס שוין אַלץ פארשוווּנדן. די זאַמד־בערג, וואָס די מינען „שפייען" ארויס, ווערן מיט כעמישע שטאָפן באַשפריצט, אז זיי זאָלן ניט שטויבן. מען ארבעט אין די מינען אַ סך טיפער. דעריבער זיינען די ערד־אויפטרייסלונגען ניט אזוי אָפט, און מען פילט זיי ניט אזוי שטאַרק. ווייניק יאָהאַנעסבורגער בירגער גיבן זיך היינט אָפּ אַ חשבון, אז זיי גייען אויף ערד, ווו טיף אונטער איר אַרבעטן טויזנטער מענטשן.

בכלל געוומען האָט יאָהאַנעסבורג זייער אַ מילדן און גוטן קלימאַט. זומער־צייט — אין די הייסע טעג — פאַרעט ניט, עס שווייסיקט ניט, און די אָוונטן זיינען אויסגעשטערנטע און קילע. אין ווינטער רעגנט ניט און די זון שיינט. אַן ערך 350 טעג אין יאָר איז יאָהאַנעסבורג באַשיינט פון דער זון.

אַלע שטעט אין דרום־אפריקע צוזאַמען האָבן ניט געשפילט די ראָל, וואָס יאָהאַנעסבורג האָט געשפילט אין דער אַנטוויקלונג פון דרום־אפריקע. ווען ניט יאָהאַנעסבורג, וואָלט אפשר דרום־אפריקע נאָך געווען אַ פאַרוואָרפענער פּרימיטיוער ווינקל, ווען וועלכן עס וואָלטן געווווסט נאָר די יעניקע, וואָס לערנען געאָגראַפיע. די געשיכטע פון יאָהאַנעסבורג איז די געשיכטע פון דער אַנטוויקלונג און פאָליטיק פון דרום־אפריקע.

אויפן שטח פון הויפט־גאָלד־אָדער, מיט יאָהאַנעסבורג אַלס צענטער, האָבן די גאָלד־מינען ביזן סוף יאָר 1952 פּראָדוצירט 513,973,054 אָנצעס גאָלד (16,062 טאָן) אין ווערט פון £3,277,205,978.

פאַר די דערפינדערס פון דעם דאָזיקן גרויסן הויפט־גאָלד־אָדער איז ביז איצט נאָך ניט געשטעלט געווארן קיין דירעקטער דענקמאָל, פונקט ווי עס זיי־

גאָלד „גייט" צום וועלט־מאַרק.

נען ניטאָ אין לאַנד קיין דענקמעלער פאַר די אַנטפלעקערס פון דעם דרומדיקן טייל פון אַפריקע — בארטהאלאמי דיעז און וואסקאדעגאמא.

בכלל פאַרמאָגט יאָהאַנעסבורג גאָר ווייניק דענקמעלער. אויף אירע מאָ־דערנע געביידעס פעלט די קינסטלערישע האַנט פון סקולפטאָרן.

טראָץ דעם, וואָס יאָהאַנעסבורג ציילט ניט מער ווי אַ באַפעלקערונג פון איבער אַ מיליאָן, פאַרנעמט זי אַ שטח פון 94 קוואַדראַט־מיילן. יאָהאַנעסבור־גער גאַסן ציען זיך אויף אַ מהלך פון 1059 מיילן.

די שטאָט — אַ חוץ א סך פאָרשטעט, וואָס נוצן וואַסער פון אייגענע אַר־טיזאַנישע ברינעמער — פאַרניצט 30 מיליאָן גאַלן וואַסער טעגלעך.

אין און ארום יאָהאַנעסבורג ווערט געשאַפן אן ערך 45 פראָצענט פון דער פראָדוקציע אין לאַנד.

יאָ, אָט־די דאָזיקע מאָדערנע גרויסע שטאָט מיט אלע מאָדערנע און סאַ־ניטאַרע איינריכטונגען און זויבערע גאַסן, איבער וועלכע עס לויפן איצט צענדליקער און צענדליקער טויזנטער אויטאָמאָבילן, (איבער 115 טויזנט), אַ סך לאַסט־וועגענער, אויטאָבוסן און עלעקטרישע־טראַמווייען, — האָט, מיט אן ערך 69 יאָר צוריק, (12־טן אָקטאָבער 1885), געוואָלט איינער יאָהאַנעס קריסטיאַן קריגלער, אַרענדירן פאַרן פּרייז פון -/10 אַ חודש!

יידן אין יאהאנעסבורג

פּיאָנערן. — אין ערשטן יאָר. — די ערשטע קהילה. — קאָנפליקטן צווישן שול און סינאַגאָגע. — אַ בהלה — און דאָך קומט מען. — מען שרעקט זיך ניט פאַר שווערקייטן. — הענדלערס. — „די יידן ארום „שמש׳ס יאָרד". — קעגנערשאַפט צו רוסישע יידן. — אַנטאַגאָניזם צווישן מזרח־ און מערב־יידן. — קעגנערשאַפט פון פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. — אויפן אַרבעטער־פראָנט. — מען הייבט אָן שעמען זיך מיט יידיש. — רעליגיעזע דיסקרימינאַציע. — יידן און בורן. — יידיש לעבן ביזן קריג. — די נאַציאָנאַל־קולטורעלע ירושה פון דעם פעריאָד 1886—1902.

פּיאָנערן

די געשיכטע פון די יידן אין יאָהאַנעסבורג גייט פאַראַלעל מיט דער געשיכטע פון דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון אָט־דער מערקווערדיקער שטאָט.

יידן זיינען שוין דאָ געווען דעם 4־טן אָקטאָבער 1886, וועז ס׳איז פראָקלאַמירט געוואָרן ראַנדיעסלאַכטע און לאַנגלאַכטע פאר א גאָלד־פעלד.

עס זיינען שוין אויך געווען דאָ יידן, וועז די פאַרמס טערפאָנטיין און דאָרנפאָנטיין, וואָס זיינען היינט קוואַרטאַלן פון יאָהאַנעסבורג, זיינען פראָקלאַמירט געוואָרן פאַר גאָלד־פעלדער אָ וואָך פריער, דעם 27־טן סעפּטעמבער 1886 (דער בראַמפאָנטיין־פאַרם איז פראָקלאַמירט געוואָרן אָ סך שפּעטער).

יידן האָבן באטראַכטן דעם שטח פון יאָהאַנעסבורג, וואָס איז באַשטאַנען דאָן נאָר פון ראַנדיעסלאַכטע, אַ לאַנגע צייט פריער, אידער אימעצער האָט זיך דאָרט באַזעצט.

יידן האָבן געלעבט אין דער נייער הויפּטשטאָט פרעטאָריע, אין דער אַלטער הויפּשטאָט פאָטשעפסטראָם אוז, מסתמא, אויך אין היידלבערג — די דעמאָלטיקע הויפּטשטעט פון דער רעפובליק — אַ לאַנגע צייט פריער, נאָך אידער מען האָט אַנטדעקט דעם גאָלד־אָדער אויפן וויטוואָטערסראַנד.

דער ראַנד, און במילא אויך די שפּעטערדיקע יאָהאַנעסבורג, געפינט זיך אַן ערך, אין צענטער צווישן פּרעטאָריע, היידעלבערג און פּאָטשעפסטראָם. אזוי ארום האָבן שוין דאַן יידישע קאַראַבעלניקעס (אויך באַקאַנט מיטן נאָמען טאַכערס; אין אַפּריקע רופט מען זיי שמויזערס; און די יידן דאָ האָבן גע־ שאַפן דעם אויסדרוק „טרייערס"), העגדלערס און יידישע פּראָספּעקטאָרס גע־ ווינ באַטראַכטן דעם שטח ערד, וואָס הייסט איצט יאָהאַנעסבורג.

עס איז אַ פּאַקט, אז א חוץ דעם, וואָס עס זיינען געווען אין דער געגנט יידישע פּראָספּעקטאָרס, האָבן יידן געהאַנדלט מיט די פּאַרמערס אין טערפּאַ־ טיין, דאָרנפּאָנטיין און בראמפּאָנטיין.

נאָך איידער מען האָט פּראָקלאַמירט ראַנדיעסלאַכטע (יאָהאַנעסבורג), האָבן יידן שוין געהאַט קראָמען און האָטעלן אין און ארום „פערעירעס קעמפּ", אויף דעם טערפּאָנטיינער פּאַרם. שוין אין אויגוסט און סעפּטעמבער 1886 האָבן דאָרט די ברידער מייקל, מארק און קאָ. און מ. טאָטלאָנסקי געהאַט קרעטשמעס (Wayside Hotels). דעם 24־טן סעפּטעמבער האָט מען דאָרט אויסגעקליבן אַ קאָמיטעט פון גאָלד־גרעבערס (Diggers Committee). זיינען צווישן זיי דערמאָנט די נעמען: ד. ראָזענטאָל, ניומאַן מאַרקס און ל. מ. האַרט.

אַ היפּשע צאָל יידן זיינען אויך געווען צווישן די הויפּט־פּראָספּעקטאָרס, וועלכע האָבן זיך דערנעענטערט צו דער געגנט, וואָס איז באַקאַנט אונטערן נאָמען „ווייטוואָטערסראַנד" מיט יאָהאַנעסבורג אין צענטער, ווו מען האָט אנט־ דעקט דעם רייכסטן גאָלד־אָדער אין דער וועלט.

עס זיינען אויך געווען יידן, וועלכע האָבן אליין אַקטיוו אנטיילגענומען אין פּראָספּעקטן, און האָבן פינאַנצירט די פּראָספּעקטאָרס צו זוכן גאָלד[1]. צווישן זיי זיינען געווען לואי שולטיס, סעמועל קאַלמאַן, מאריטץ נוסבוים, א. אַ. יאַקאָבי, ד. מ. קיש און אויך פּעני ראָזענשטיין — אַ יידישע קאָמערץ־פרוי, אַ פּיאָנערין פון פּרעטאָריע. אָבער די וויכטיקסטע צווישן זיי זיינען געווען אַדאָלף קאָפּמאַן און דזשאָרדזש יאַקאָבסאָן, וועלכע האָבן פריער געלעבט אין קראָנשטאָט. דער־ נאָך האָבן זיי געווינט און געהאַט געשעפטן אין פּאָטשעפסטראָם. זייערע נעמען ווערן אָפט דערמאָנט ווי גרויסע אונטערנעמערס ביים פינאַנצירן די גאָלד־ פּראָספּעקטאָרס. דזשיימס און עטהעל ל. גרעי שרייבן אין זייערע אויטענטישע און ווייסנשאַפטלעכע ביכער — „די געשיכטע פון דערפינדן די ווייטוואָטערס־ ראַנדער גאָלד־פּעלדער" און „צאָלבאָרג גאָלד", — אז „ס'איז געווויס אַ דאַנק דער אויסדויער־קראַפט פון מענטשן, ווי קאָפּמאַן און יאַקאָבסאָן, וואָס דער ווייטוואָטערסראַנד האָט צוגעציגן די אויפּמערקזאַמקייט פון דער רעגירונג און פון דער באַפעלקערונג".

אַ דעצידירנדיקע ראָל האָבן געשפּילט אין דער דערפינדונג פון גאָלד און דעם גאָלד־אָדער די פּראָספּעקטאָרס זיגמונד האַמערשלאַך, שאול יאַקאָבס, הענרי טעאַדאָר באָומאַן, אייזיק סאַנענבערג און לואי שולטיס.

---

[1] James and Ethel L. Grey "A History of the Discovery of the Witwatersrand Gold-fields" (1940) and "Payable Gold" (1937).

אייזיק סאנענבערג האָט פראָספעקטירט אין די 70־קער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט. ער איז אויך געווען דער פאָרזיצער פון אַ געזעלשאַפט צו פראָספעקטן גאָלד אין ראַסטענבערגער געגנט. אין יאָר 1882 איז ער געווען פאַראינטערעסירט ארויסצובאַקומען גאָלד אויפן פאַרם קראָמדראַי, אין וויט־וואַטערסראַנד־באַצירק. קראָמדראַי איז געווען דאָס ערשטע גאָלד־פעלד, וואָס די רעגירונג האָט פראָקלאַמירט. די פריער דערמאָנטע גרעסיס באַטאַנען, אז „אייזיק סאַנענבערגס אנטדעקונג אין קראָמדראַי איז געווען פון גרויסער וויכטיקייט פאַרן אויסגעפינען די גאָלד־אוצרות אויפן ראַנד". וועגן הענרי טעאַדאָר באָומאַן — אַ וויכטיקער געאָלאָג און פראָספעקטאָר — זאָגט מען, אז ער האָט געפונען דעם „ברעקלדיקן אָדער" (''Rotten Reef''), וואָס אנטהאַלט גאָלד[2]).

דער פראָספעקטאָר שאול יאַקאָבס האָט געשלאָסן א קאָנטראַקט צו פראָספעקטן אויף דעם באַווּוסטן אויסטהויזנס פאַרם, לאַנגלאַכטע, ווו דער גאָלד־אָדער איז אַנטדעקט געוואָרן, מיט עלף טעג פריער, איידער איינער פון די צוויי אויסטראַליער, דזשאָרדזש הערימאַן און דזשאָרדזש וואָקער, האָבן אנטדעקט פאר דער וועלט דעם גרעסטן גאָלד־אָדער. די גרעסיס זאָגן, „אז אויב מען וואַרפט אָפּ די באַהויפטונג, אז הערימאַן האָט אנטדעקט דעם גאָלד־אָדער, דאַן קומט — לויט דער צייט נאָך — די אנערקענונג צו זיין דער דערפינדער פון גאָלד־אָדער — יאַקאָבס'ן". זיי גיבן אויך צו, אז שאול יאַקאָבס פארנעמט אַן אָרט אויבנאָן, ווי איינער פון די גאָר ערשטע פראָספעקטאָרס.

וועגן דעם פראָספעקטאָר זיגמונד האַמערשלאָג איז זייער פיל געשריבן געוואָרן, ווי וועגן איינעם פון די וויכטיקסטע פראָספעקטאָרס, וועלכע האָבן פיל בייגעטראָגן צו געפינען גאָלד. „אין 1882 האָט זיגמונד האַמערשלאָג און אנדערע אַקטיוו געאַרבעט צו אַנטוויקלען אַ גאָלד־מינע אין טווייפאָנטיין" — אזוי שרייבן די גרעיס.

דעם 20־טן אויגוסט 1885 שרייבט ''Die Volkstem'' „לעצטן דינסטאָג האָבן מיר געזען אין Standard Bank אַ סכום גאָלד אין ווערט פון 750 פונט, וואָס איז געקומען פון באַרנאַרדס פאַרם ביים קראָקאָדיל־טייך, ווו האַמערשלאָג האָט במשך פון די לעצטע צוויי חדשים געאַרבעט און געמאָלן קוואַרץ. דאָס איז די ערשטע באַדייטנדיקע קוואַרץ־מיל, וואָס האָט פראָדוצירט אַזאַ ממשותדיקן סכום גאָלד אין דער געגנט". דאָס איז באַשטעטיקט דורך רעגירונג־קאָמיסיע אין איר רעזומירנדיקן באַריכט פון פעברואַר 1941[3]).

דעם 10־טן נאָוועמבער 1886 האָט מען דאָס ערשטע מאָל אין יאָהאַנעסבורג ארויסגעגעבן פאַטענטן. האָטעל־פאַטענטן האָבן געקראָגן די פאָלגנדיקע יידן: גאָלדבערג און קאָ., אייזיק פרעדמאַן, ג. גודמאַן, עדוארד בערגער, האַרט, י. גינזבורג און וויינשטיין און קאָ. אַ בעקערייי־פאַטענט האָט געקראָגן גאָלד־

---

[2]) ''Die Volkstem'' פון 17־טן אויגוסט 1886 שרייבט, אז הענרי טעאַדאָר באָומאַן האָט געפונען דעם „ברעקלדיקן אָדער".

[3]) ''The Discovery of Gold on the Witwatersrand'', issued by the Government as a Blue Book, February 1941.

בערג און קאָ., פון די פיר פאַטענטן צו עפענען קראָמען זיינען דריי פון זיי גע־ווען: גאָלדבערג און קאָ., די ברידער מייקל **און** מ. ראָזענשטיין[4]). יעקב באָומאָן **האָט** געקראָגן **אַ פאַטענט צו** פאַרקויפן **געטראַנקען אַנגראָ.**

די ערשטע בוי־פלעצער („סטענדס") **האָט מען עפנטלעך** פאַרקויפט **אין יאָהאָנעסבורג, דעם 8־טן דעצעמבער 1886. דעם** „סטענד" **נומער 2 האָט** גע־**קויפט איינער** לאָנענשטיין; „**סטענד**" **נומער 3 האָט געקויפט** בערנשטיין; **נומער 5 — אויך אַ** בערנשטיין. **דער צווייטער** פאַרקויף פון „**סטענדס**" **איז** פאַרגעקומען **דעם 1־טן יוני 1887. דער** אויקציאָנער **איז** געווען **אַ ייד —** איציק דזשיקאָב ליטאָוער.

סוף 1886־טן יאָר האָט אַ ייד, וועלכער **איז** געבוירן געווארן **אין** פרעטאָריע, פילים פערדינאַנד ראָזענשטיין, **געפענט אַ קראָם אין יאָהאַנעסבורג.**

צו פייערן דעם ערשטן וויינאַכטס־יום־טוב („קריסטמעס") **און** נייַ־יאָר **ענדע 1886, האָט מען** ארגאַניזירט **אַ** פערד־געיעג. **דער** אַנפירער **פון** „טאָטאַ־ליזאַטאָר" **איז** געווען דר. ראָזענטהאַל, **און** ניומאַן מאַרקס **איז** געווען **דער** איינ־**ציקער, וועלכער האָט** געמאַכט **די** געווינען.

די פאָסט אין יאָהאַנעסבורג, אין אַנהויב **1887, האָט זיך** געפונען **לעבן** געשעפט **פון** האַרט און העניאַכסבערג.

אַנהויב **אַפּריל 1887,** „**האָבן מ.** ראָזענשטיין **און 95** אַנדערע" געשיקט **אַ** פעטיציע **צו דער** רעגירונג, **אז מען זאָל אין** יאָהאַנעסבורג איינפירן **א** טעלע־גראַף־סטאַנציע. (**דעם 26־טן** אַפּריל **האָט מען** טאָקע **געפענט די ערשטע** טע־**לעגראַף־סטאַנציע אין** יאָהאַנעסבורג).

אין דער אויפזיכט־ **און** פלאַניר־קאָמיסיע **פון דער** פאָרשטאָט מאָרשאַל **איז אין** יולי **1887 געווען אַ** מיטגליד ניומאַן מאַרקס.

„די פאַלקסטעם" **פון 4־טן** דעצעמבער **1886,** שרייבט **וועגן אַ פלאַץ אין** יאָהאַנעסבורג, **וואָס געהערט צו** פאָקס **און** סאַנענבערג.

אין ערשטן יאָר

צו פייערן דעם ערשטן געבוירנטאָג **פון** יאָהאַנעסבורג **האָט מען** אויסגע־**קליבן אַ קאָמיטעט, אין וועלכן עס זיינען** אריין פרעד מ. קאָהען **און** ניומאַן מאַרקס.

די ערשטע, וועלכע **האָבן** געעפנט **אפטייקן אין** יאָהאַנעסבורג, **זיינען** געווען סיימאַן לאָנענשטיין **און** דר. היימאַן. סיימאַן **לאָנענשטיין האָט** געעפנט **זיין** אפ־**טייק אין אַ** לייוונטענעם **געצעלט.** סיימאַן ליסאק, **וועלכער איז** שפעטער גע־**וען** איינער **פון די** גרינדערס **פון** ביידע סינאַגאָגעס, **איז** געווען **דער ערשטער,** וועלכע **האָט** געהאַנדלט **מיט תבואה. צווישן די** גאָר **ערשטע** קינדער, **וועלכע האָבן** באַזוכט **די ערשטע** לערנשול, **זיינען** געווען **יידישע** מיידלעך **אין** יינגלעך.

עס זיינען בכלל דאָן געווען זייער **וויניק** פרויען **אויפן** ראַנד. **עס** ווערט

---

[4]) אויך זיין נאָמען איז **די** פאָרשטאָט „ראָזענהיל".

דערציילט, אז ווען אַ פרוי איז פאַרבייגעגאַנגען, פלעגט מען זיך אַפשטעלן קוקן, ווי אויף אַ ווונדער. קרעמערס מיט זייערע קונדן פלעגן ארויסגיין אַנקוקן די פרוי.

ס׳איז געווען אַ פאַל, וועו אויף אַ פאַרזאַמלונג פון גאָלד־גרעבערס איז אַנגעגאַנגען אַ היציקער וויכוח. פלוצלונג איז אימעצער אריינגעקומען אוו אויס־גערופן: „עס גייען צוויי דאַמען". האָבן אַלע פאַרלאָזן דעם זאַל אוו געגאַנגען אַנקוקן די פרויען. די פרויען, פילנדיק אזויפיל מענער־בליקן, האָבן זיך גע־שלייכט ווי צוויי פּאַווען.

אַבער צווישן דער גאָר קליינער צאָל פרויען זיינען אויך געווען יידישע פרויען אין יאָהאַנעסבורג.

נאָך איידער יאָהאַנעסבורג איז פראָקלאַמירט געווארן איז, אין 1885, שוין געווען אין נאַטאַל־קעמפּ (דער איצטיקער מזרח־טייל פון יאָהאַנעסבורג) אַ פרוי, ג. מילער מיט איר מאַן אוו זעקס קינדער. איר מאַן האָט געבויט אַ הויז, וואָס איז, אגב, געווען דאָס פינפטע הויז אויפן ראַנד. דאָס הויז האָט זיך געפונען אויפן ווינקל פון די גאַסן קאַמיסיאָנער אוו פאַן בראַנדיס. פרוי מילער האָט געהאָט אַ פּיאַנאָ. מען רעכנט, אז דאָס איז געווען די ערשטע פּיאַנאָ אין יאָהאַנעסבורג.

אַ מערקווערדיקער צופאַל איז דאָס, וואָס דער ערשטער פאַסאַזשיר, וועל־כער איז אראָפגעשטיגן פון ערשטן צוג, וואָס איז אָנגעקומען אין יאָהאַנעס־בורג דעם 1־טן אָקטאָבער 1892, איז געווען אַ ייד מיטן נאָמען לעאָפאָלד לאַנג־טאַל, (ער האָט געשפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָל אין קימבערלי, פאַר זיין אָנקומען אין יאָהאַנעסבורג). די אייניקע צוויי פּאַרשטייערס פון די סוחרים, וועלכע האָבן באַגריסט אוו געגעבן אַן „אַדרעס" דעם פרעזידענט, פּאָול קרוגער, וועו ער האָט באַזוכט יאָהאַנעסבורג אין 1890, זיינען געווען די יידן האַרט אוו העניאַכסבערג.

אין אויגוסט 1893, איז דער בורישער קצב מאַרקעל (אויפן ווינקל פון פאָקס אוו סאָוער גאַס) געווען דער ערשטער קצב, וועלכער האָט פארקויפט כשרע פלייש; אוו דער ערשטער שוחט איז געווען דער באַווסטער רעליגיעזער לימוויישער ייד, חיים קופּער. אין 1894 האָט שוין דער זעלבער חיים קופּער אליין געעפנט די ערשטע יידישע כשרע יאַטקע.

עס איז אינטערעסאַנט צו דערמאַנען די פאָלגנדיקע צוויי אינצידענטן: אין מערץ 1887, איז אין יאָהאַנעסבורג פאַרגעקומען אַ פייערונג לכבוד דעם געבורטס־טאָג פון קייזער ווילהעלם. האָט זיך פלוצלונג אין זאַל אויפגעשטעלט דער ייד זיגפריד גינזבערג אוו געמאַכט „אַ טאָוסט" פאר דער ענגלישער קייזע־רין וויקטאָריא. אזא ניט־דערוואַרטער טאַט האָט אויפגערעגט די אַנווועזן־דיקע פּני־העיר. א צווייטער אינצידענט איז פאַרגעקומען דעם 4־טן מערץ 1890, וועו פרעזידענט קרוגער האָט בעת זיינער אַ רעדע, אין יאָהאַנעסבורג, אַנגעגרייפן די אויסלענדער. איז אַן ענגלישער ייד מיטן נאָמען לעאָפאָלד ראַגאַלי שטאַרק דערפון אויפגערעגט געווארן. ער איז ארויפגעקראָכן אויף

דער געביידע פון גובערנאַטאָר און ארונטערגעריסן די רעפובליקאַניש־בורישע פאָן (ער איז, פארשטייט זיך, אַרעסטירט געוואָרן).

אין 1891 איז שוין געקומען אַהער דער ערשטער משולח — אַ רב פון פּאַלעסטינע מיטן נאָמען יוסף הורוויץ. ער האָט געקליבן געלט פאר אָרעמע־לייט און רעליגיעזע אינסטיטוציעס. צווישן די מנדבים איז געווען פּרעזידענט קרוגער. פאר די פופציק פונט, וואָס דער פּרעזידענט האָט מנדב געווען, האָט ער געקראָגן אַ קאַליגראַפיש־אויסגעפוצטע קבלה, וואָס געפינט זיך היינט אין קרוגער־מוזיי, פּרעטאָריע.

וועז מען האָט יאָהאַנעסבורג פּראָקלאַמירט פאַר אַ גאָלד־פעלד, און אויך אין משך פון די ערשטע עטלעכע יאָר פון איר עקסיסטענץ, זיינען דאָ געווען, כמעט, נאָר ענגלישע און דייטשישע יידן. אזוי גיך, ווי מען האָט אַנטדעקט דעם גאָלד־אָדער, האָט דאָס, ווי אַ מאַגנעט, געצומען ציען צו זיך צוערשט די דימענט־מאַגנאַטן, ספּעקולאַנטן, אוצרות־זוכערס, אינזשינערן, „דיגערס" און העגדלערס פון די קימבערלי דימענט־פעלדער און אויך גאָלד־„מאַגנאַטן" און סתם אַוואַנטוריסטן פון באַרבערטאָן. צווישן אָט די מענטשן איז געווען אַ היפּשע צאָל יידן. להיפוך צום פּראָצעס פון זוכן דימענטן אין קימבערלי און גאָלד אין באַרבערטאָן, וווּ מען פלעגט דאָס געפינען דאָס רוב אין די אַלווויישע (אויבערשטע) שיכטן, האָט מען זיך גיך איבערצייגט, אז דער פּראָצעס פון ארויסבאַקומען גאָלד אויפן „ראַנד" איז פיל קאָמפּליצירטער, ווי מען האָט זיך פאָרגעשטעלט. כדי צו געפינען דעם גאָלד־אָדער, מוז מען גראָבן זייער טיף. דאָס גאָלד געפינט מען אין אַ האַרטער שטיין־פאָרמאַציע, אזוי, אז ארויסצובאַקומען גאָלד פון די געדערעם פון דער ערד אויפן „ראַנד", איז געווען אַ שווערער און זייער קאָסטבאַרער ענין. דאָס האָבן זיך געקענט דערלויבן דיי־מענט־מאַגנאַטן און גרויסע קאַפּיטאַליסטן. איינער פון די ערשטע, וועלכער האָט אָפּגעשאָצט די וויכטיקייט, איז געווען אַ יידּ, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אין לאַנדאָן. ער האָט געהייסן אַלפרעד גאָלדבערג. אַהער איז ער געקומען פון אויסטראַליע אין 1887. ער האָט געשאַפן אַן אַקציע־געזעלשאַפט „אַראָפצו־זינקען טיפע שאַפטן" כדי צוצוקומען צום גאָלד־אָדער.

גלייך אין אָנהויב, וועז קאַפּיטאַליסטן פון דער גאַרער וועלט האָבן געצומען אינוועסטירן אין די גאָלד־גרובן, האָבן אויך די ראָטשילדס געהאַט א פאָר־שטייער אין יאָהאַנעסבורג אויף אויסצופאָרשן, צי עס לוינט צו אינוועסטירן אין די גאָלד־גרובן. זייער בעל־יועץ האָט זיי דערפון אָפּגעראַטן. אין 1894 איז אַהער געקומען פּערדינאַנד ראָטשילד אליין צו אינוועסטירן געלט. די קהילה האָט אים געגעבן אַ שיינעם קאַליגראַפישן „אַדרעס", און ער האָט געגעבן א נדבה.

די ערשטע קהילה

יידן פלעגן זיך צונויפקומען צו אַ מנין אויך פריער. אָבער אַן אָרגאַניזירט רעליגיעז יידיש לעבן הייבט זיך אָן דעם 10־טן יולי 1887, ווי אַ רעזולטאַט פון

אַ פאַרזאַמלונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין קראָם פון ב. ווײַנשטײַן אויפן מאַרק־סקווער. עס זײַנען געווען 88 פערזאָן אויף דער פאַרזאַמלונג. אײַזיק סאַנענבערג, אַ גרויסער פינאַנציסט, איז געווען פאָרזיצער. אויף דער פאַרזאַמלונג האָט זיך פאָרמירט אַ קהילה אונטערן נאָמען „יידישער פאַרבאַנד אויף ווִיטוואָטערסראַנד גאָלד־פעלדער“ („The Witwatersrand Goldfields Jewish Association“).

אין עטלעכע וואָכן ארום נאָך דעם, ווי עס איז פאָרגעקומען די דערמאָנטע פאַרזאַמלונג, איז צופעליק געקומען אַהער פון קייפטאַון דער באַווסטער פּיאָנער, רעוועראנד יואל ראַבינאָוויץ. געקומען איז ער ניט אַלס רעווערענד, נאָר ווי אַ גאָלד־אַנאַליטיקער (Assayer). ער האָט דאָ געעפנט אַ ביוראָ און געאַרבעט אַלס אַנאַליטיקער פון גאָלד. מען האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט פון זיין אַנוועזנהייט אין יאָהאַנעסבורג, און ער האָט אויסגעפירט גלייכצייטיק אויך רעליגיעזע פונקציעס.

וועג אַ פּאָרט־עליזאַבעטער יִיד איז בײַם אַנקומען קיין יאָהאַנעסבורג פלוצלונג געשטאָרבן, האָט מען אין רעוו. ראַבינאָוויצעס ביוראָ דעם מת מטהר געווען, און יואל ראַבינאָוויץ האָט דורכגעפירט די ערשטע רעליגיעזע צערעמאָניע בײַ דער קבורה.

אין די ימים־נוראים האָט ער אַרגאַניזירט אַ מנין און ער איז געווען דער בעל־תפילה אין ערשטן אפיציעלן מנין, וואָס איז פאָרגעקומען אין „ראַנד־קלוב“ (19/20 סעפּ. 1887). עס זײַנען געווען אַנוועזנד בערך 500 מענטשן.

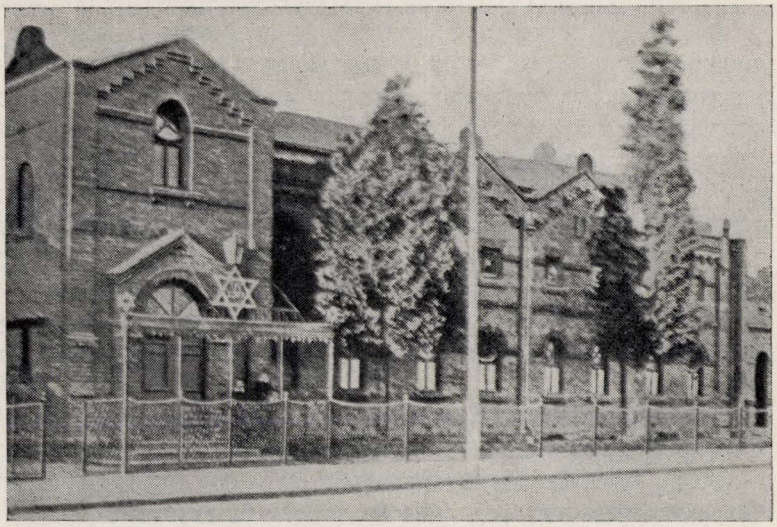
דער נײַ־געשאַפענער יידישער פאַרבאַנד, מיט רעוו. ראַבינאָוויץ בראש, צוזאַמען מיט אַן אַקטיוון און איינפלוסרייכן קאָמיטעט, איז צוגעטראָטן שאָפן געלט־מיטלען צו בויען די ערשטע סינאַגאָגע אין יאָהאַנעסבורג.

ר׳ ראָטקוגל האָט זיך געוועגדט צו דעם פרעזידענט, פּאָול קרוגער, ער זאָל געבן די יידן אַ פּרייז פּלאַץ צו בויען אַ סינאַגאָגע. די רעגירונג האָט די דאָזיקע בקשה באַפרידיקט. מען זאָגט, אז פּאָרשטייערס פון פאַרשיידענע רעליגיעס זײַנען געקומען צום פרעזידענט בעטן פּרייַען גרונט צו בויען קירכעס אין יאָהאַנעסבורג, האָט ער געגעבן יעדער קירך צו פיר פּלעצער. אָבער די יידן, צו וועמען ער האָט געהאָט זייער א פּריַינדלעכע באַציאונג — ווי צו קינדער פון ביבל־פּאָלק — האָט ער געגעבן נאָר צוויי פּלעצער. די יידישע פאָרשטייערס האָבן געפרעגט: פאַרוואָס גיט ער די יידן נאָר אַ העלפט? דערויף האָט דער פרעזידענט געענטפערט: „ווייל איר, יידן, גלויבט נאָר אין אַ העלפט פון ביבל — אין אַלטן טעסטאַמענט“.

דאָס אָרט, וואָס די רעגירונג האָט געגעבן די יידן צו בויען אַ סינאַגאָגע, איז דעם קאָמיטעט ניט געפעלן געוואָרן. קיין אַנדער פּלאַץ האָט די רעגירונג דאָן ניט געגעבן. יואל ראַבינאָוויץ האָט אין נאָמען פון קאָמיטעט געשריבן אַ בריוו צו דער רעגירונג און העפלעך אָפּגעזאָגט דעם אָנבאָט.

דעם 29־טן יאָנואַר 1888, האָט דער קאָמיטעט געקויפט אַ גרויסן פּלאַץ אויף פּרעזידענט־גאַס צו בויען אַ סינאַגאָגע; און דעם 11־טן נאָוועמבער 1888, האָט מען געלייגט דעם גרונטשטיין. רעווערענד מאָרק (ליד. נאָמען מרדכי)

ל. הערים פון קימבערלי איז באַשטימט געווארן פארן רעליגיעזן אָנפירער פון דער קהילה. דעם נאָמען — „יידישער פאַרבאַנד אויף די וויטוואַטערסראַנדער גאָלד־פעלדער" — האָט מען געביטן אויף „וויטוואַטערסראַנד־קהילה". שפּעטער האָט מען עס געוואָרפן די אַלטע וויטוואַטערסראַנד־קהילה.

פרעזידענט־גאַס סינאַגאָגע.

בערך מיט אַ יאָר שפּעטער האָט די נייע סינאַגאָגע־פארוואַלטונג אַרגאַניזירט, אונטער דער פירערשאַפט פון רעווערענד הערים און שמואל בעברא, אַ תלמוד־תורה. אין אַ יאָר אַרום האָט די תלמוד־תורה געהאַט אן ערך 200 קינדער. דער קאָמיטעט פון דער סינאַגאָגע האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיט לערנען די אריבערגעקומענע רוסיש־יידישע עמיגראַנטן לייענען און שרייבן ענגליש. הגם די יידן האָבן געלעבט אין אַ בורישער רעפובליק, האָט מען קיין קלאַסן פאר האָלענדיש ניט אַרגאַניזירט. די פּראָ־ענגלישע פירערס ביי די יידן האָבן גאָר ניט געטראַכט וועגן דעם. אָט דער צוגאַנג האָט דאָמינירט זייער אַ לאַנגע צייט.

די אָנפירערשאַפט ביי די היגע יידן, וואָס האָט זיך שטענדיק קאָנצענטרירט ארום די סינאַגאָגעס, האָט גלייך, שוין אין די ערשטע יאָרן, אויך אַרגאַניזירט מעדיצינישע הילף. די הילף איז אַרגאַניזירט געווארן פאר זייערע אָרעמע „רעליגיאָנס געגאָסן", הויפּטזאַכלעך פאר די רוסיש־יידישע אימיגראַנטן, וועלכע זיינען געקומען אין גרעסערע צאָלן, באַזונדערס, ווען עס איז דאָ אויסגעבראָכן אַ שטאַרקע עפידעמיע פון בויך־טיפוס. אין שפּיטאָל, וווּ ס׳זיינען געלעגן די יידישע חולאים, האָט מען אַרגאַניזירט תפילות בציבור.

קאנפליקטן צווישן שול און סינאגאגע

אין אנפאנג פון די 90־קער יאָרן האָט די אימיגראציע פון יידיש־רעדנדיקע יידן פון רוסלאנד זיך פאָרגרעסערט. אט־די אימיגראציע איז געווען הויפט־זאכלעך פון יידן פון די ליטווישע קליינע ארעמע שטעטלעך, ווו זיי האָבן געפירט א שטאַרק־רעליגיעזן אָרט לעבן. פאָר די דאָזיקע יידן האָט די אינציקע עקסיסטירנדיקע סינאגאגע אויף פרעזידענט־גאָס בשום אופן ניט געקענט געבן קיין רעליגיעזע באפרידיקונג. עס איז זיי געווען פרעמד, וואָס מען גיט אפֿ די הויפט־אויפמערקזאמקייט אויף די צירלעך־מאנירלעכע פאָרמען און ריטואלן, און ניט אויפן דאָוונען גופא. עס האָבן פאָר זיי געקלונגען גויאיש דעם רעוו־רענדס ענגלישע דרשות. א רעוורענד האָט אויסגעזען אין זייערע אויגן ווי א געדונגענער פאָרשטייער, וואָס קען ניט פאַרבינדן זיי מיטן רבונו־של־עולם. די פונקציע פון רעוורענד איז אויך געווען צו פאַרטרעטן די קהילה פאָר דער דרויסנדיקער וועלט. זיי האָבן די ערשטע צייט ניט געקענט באַגרייפן, אז א רעוורענד, וועלכער איז אויסערלעך ענלעך מער צו א גלח, פאַרנעמט דאָס אָרט פון א רב, וועלכער איז גלייכצייטיק א חזן, שוחט, מוהל, בעל־תפילה, בעל־קריאה און א „היברו טיטשער". מען דערציילט, אז א ליטווישער ייד איז צוגעגאַנגען צו א רעוורענד פרעגן, וועלכע סדרה גייט די וואָך. איז דער רעוו־רענד געווארן אויפגעבראכט און האָט געענטפערט: „איר האָט מיך דאָ גע־דונגען פאָר א רעוורענד, אבער ניט פאָר קיין נביא".

מען דערציילט אויך וועגן א פאַל, וועו א פרומער ייד פון ליטע איז אָנגע־קומען קיין קייפטאַון, און איז געגאַנגען אָפגעבן שלום־עליכם דעם דעמאָלטיקן איינציקן רב, רעוורענד בענדער. דערזעענדיק רעוו. בענדערס ראַזירט לבנה־דיק־פנים, אן א היטל און אן א יאַרמולקע, מיטן אומגעקערטן וויסן קראָגן, האָט דער ייד בשום אופן ניט געקענט זיך גלויבן, אז דאָס איז בכלל א רב. וועו רעוו. בענדער האָט אים פאַרזיכערט, אז ער איז דאָס טאַקע דער רב פון קייפ־טאַון, האָט דער פרומער ייד אים געענטפערט: „איר קוקט דאָך אויס ווי ר' יצחק אלחנן, להבדיל"...

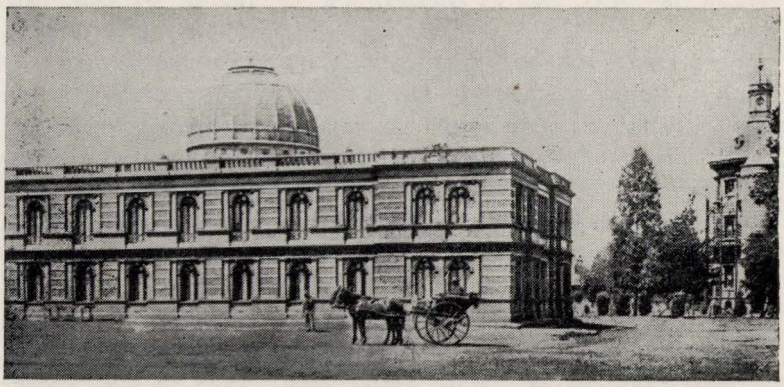
צווישן די אימיגראַנטן זיינען געווען יידן, וועלכע האָבן געקענט גוט לער־נען גמרא און זיינען געווען זייער רעליגיעז. זיי האָבן פארשטאַנען, אז א בית־המדרש דאַרף אָנגעפירט ווערן דורך יידן, וועלכע קענען גוט לערנען און זיינען באמת רעליגיעז. האָבן זיי באַטראַכט די סינאָגאָגע אויף פרעזידענט־גאָס, ווי א יידישע קירך. זיי איז אויסגעקומען משונהדיק און פרעמד, וואָס די פני פון שול ארבעטן אום שבת. מען דערציילט, אז וועו מען האָט איבערגעבויט די סינאָגאָגע אויף פרעזידענט־גאָס, האָט זיך די שול געפונען, צייטווייליק, אין א געצעלט. דאָרט איז געשטאַנען דער ארון־קודש מיט די ספר־תורהס. א גרופע רעליגיעזע יידן זיינען געקומען שבת בייטאָג לערנען. האָבן זיי געפו־נען א פאטאָגראָף. ער האָט פאָטאָגראָפירט די צייטווייליקע שול און די מענטשן, וועלכע האָבן זיך משמח געווען, הילכיק געלאַכט און גערויכערט. מען קען זיך פאָרשטעלן, וואָס די רעליגיעזע יידן האָבן בשעת מעשה ביי זיך געטראַכט.

ענדלעך האָט אַ גרופּע רוסישע יידן אין 1891 באַשלאָסן צו בויען אַן אָר־טאָדאָקסישע שול אין פּערעירא, ווו ס׳האָבן זיך געפונען דאָס רוב יידישע אימיגראַנטן פון רוסלאַנד. מיטן ווקס פון דער צאָל יידישע אימיגראַנטן פון רוסלאַנד איז די געמיינדע אין פּערעירא שטאַרקער געוואָרן, און די רעליגיעזע יידן האָבן זיך, וואָס אַמאָל, אַלץ מער קאָנצענטרירט ארום אָט־דעם אָרטאָדאָק־סישן, אזוי־גערופענעם „גרינעם" בית־המדרש.

מאָריס אַבראַהאַמס באַשרייבט אין זיין מאַנוסקריפּט „די יידן אין יאָהאַ־נעסבורג 1886—1902": „פּארבייגייענדיק, באַגינען, דעם גרינעם בית־המדרש, האָב איך געזען אַ סך קינדער־וועגעלעך אין דרויסן. האָב איך געמיינט, אז מען האָט אין גרינעם בית־המדרש איינגעאָרדנט ספּעציעל א מנין פאַר עופּה־לעך. אָבער, וועג איך האָב אריינגעקוקט אין די וועגעלעך האָב איך דערזען, אַז אַנשטאָט קינדער ליגן דאָרט פּאַרשיידענע סחורות. די סחורות האָבן גע־הערט צו די יידן, וועלכע האָבן זיך אריינגעכאַפּט אָפּדאָוונען אין בית־המדרש פּאַרן ארויסגיין האַנדלען". ער דערציילט אויך, אז עס פלעגן דאָוונען אין גרינעם בית־המדרש מנינים יידן, איינער נאָך דעם אנדערן.

וועג דער גרינער בית־המדרש איז שוין געווען אויפגעבויט, האָט מען אין יענער געגנט געגרינדעט אַ רעליגיעזע תלמוד־תורה מיטן ציל איינצופלאַנצן ביים אונטערוואַקסנדיקן דור די שטרעבונג פאַרצוזעצן דעם רעליגיעזן אָרט לעבן, וואָס די עלטערן האָבן געפירט אין דער אַלטער היים.

אין 1891 זיינען פאַרגעקומען אין דער סינאַגאָגע אויף פּרעזידענט־גאָס שאַרפּע רייבונגען. מען איז, קאָנטיק, געווען אומצופרידן מיטן רעווערענד הערים. אַן איינפלוסרייכע גרופּע פון די אָנפירנדיקע עלעמענטן אין דער פּרעזידענט־גאָס סינאַגאָגע האָט זיך אָפּגעטיילט און פאַרמירט אַ נייע קהילה, אָנרופנדיק זי „די ווייטווּאָטערסראַנד נייע קהילה". זיי האָבן זיך געווענדט צום מלוכה־פּרעזידענט מיט דער בקשה צו קריגן אַ פּלאַץ פּאַר אַ נייער סינאַגאָ־

די פּאַרק־סינאַגאָגע.

גע. דער פרעזידענט, פאול קרוגער, האט זיי געגעבן אַ גרויסן פלאץ, אויף וועלכן מען האט אויפגעבויט די „פארק־סינאגאגע" פאר 700 מתפללים (איצט איז דער פלאץ אַ טייל פון דעם הויפט־וואקזאל פון יאהאנעסבורג).

אפיציעל איז די „פארק־סינאגאגע" מיט גרויס פראַד געעפנט געוואָרן דורך דעם מלוכה־פרעזידענט פאול קרוגער, דעם 15־טן סעפטעמבער 1892. אין דער דערעפענונג־רעדע האט פאול קרוגער שטאַרק געלויבט „גאָטס אַלטן פאלק", פארענדיקנדיק זיין רעדע מיט די ווערטער: „אין נאָמען פון יעזוס קריסטוס דערקלער איך די סינאגאגע פאר געעפנט"[5]).

אין אוונט איז פארגעקומען אַ גרויסער באַנקעט לכבוד דעם פרעזידענט. אַ חוץ די פירערס פון דער יידישער קהילה זיינען אויך געווען אַנגעזעענע ניט־יידישע געסט. וועָן מען איז אויפן באַנקעט צוגעטראָטן צום מאַלצייט, האט דער פארזיצער פון דער סינאגאגע, היימאַן מאַריס (דער פאטער פון דעם שפּע־טער באַרימט געוואָרענעם אדוואָקאַט ה. ה. מאַריס), מכבד געווען דער פרע־זידענט פאול קרוגער, מיט מאכן די ברכה פארן עסן. צו אַלעמענס דער־שטוינונג האט דער פרעזידענט געמאכט די געווייניטלעכע קריסטלעכע ברכה (Grace) [6]). „געלויבט זאל זיין יעזוס קריסטוס פאר די שפּייז, וואָס מיר גייען קריגן". אין ערשטן מאָמענט האט זיך דער פארזיצער געפילט ווי פארלוירן. אַבער ער האט זיך שנעל אריינטירט און געזאגט, אז „דער פרעזידענט האט געמאכט אַ ברכה פאר די קריסטלעכע געסט, און איך וועל איצט מאכן אַ ברכה פאר די יידן".

נאָכן עסן האט פאול קרוגער געהאלטן אַ דרשה און ווידער געלויבט די יידן. ער האט דאָן געזאגט: „צו שטיצן די גלויביקע און האלטן די אומאָפּ־העגגיקייט פון דער רעפובליק וועט אַלע מאָל זיין ציל". ער האט אויך געזאגט, אז: „ער האָט אַ שטאַרקן וווּנטש צו פאראיניקן די „נייע" באַפעלקע־רונג מיט דער „אַלטער". אַבער די נייע באַפעלקערונג דאַרף ניט זיין אין אזא

---

[5]) אינטערעסאַנט איז, וואָס דער דאָזיקער עפיזאָד וועָרט פון די קלעריקאַלן אָפּגעלייקט. צום ביישפּיל רבי דר. י. ל. לאַנדאָ שרייבט אין „אוצר ישראל"־ענציקלאָפּעדיע, לאָנדאָן, 1924: „עס איז כדאי אָפּצולייקענען די פאלשע קלאַנגען, וועלכע האָבן זיך פארשפּרייט, אז פאול קרוגער האָט געעפנט די שול אין נאָמען פון יעזוס קריסטוס. באַגלויבטע עדות, וועלכע זיינען בייגעוווען ביי דער דערעפענונג האָבן עס אָפּגעלייקנט".

עס איז, אָבער, קיין צווייפל ניט, אז די באהויפטונג פון דער גרויסער צאָל בייזיינדיקע יידן בעת דער צערעמאָניע, וואָס האָבן געהערט די וועָרטער פון פאול קרוגער: „אין נאָמען פון יעזוס קריסטוס דערקלער איך די שול געעפנט", איז אַ ריכטיקע. איך האָב געטראָפן אַ צאָל עלטערע יידן, וועלכע זיינען געווען ביי דער דערעפענונג פון דער שול, און איך זיי באשטעטיקן, אז זיי האָבן אָט די וועָרטער יאָ געהערט. לעָאַ ראפאעלי, וועלכער האָט געהאלטן די חופה־שטאַנגען ביי דער דערעפענונג, האָט דאָס בפירוש געהערט. אין אויבן־דערמאָנטן מאַנוסקריפּט פון מאָריס אַבראַהאַמס וועָרט געזאָגט בפירוש, אז ער האָט געהערט, וי פאול קרוגער האָט די אויבנדערמאָנטע וועָרטער יאָ געזאָגט.

עריק ראָזענטאל באַשרייבט אין זאַמל־בוך „די גאָלדענע שטאָט" דעם דאָזיקן עפיזאָד לויט דער וועָרסיע פון פארשיידענע באגלויבטע עדות, אז פאול קרוגער האָט געעפנט די פארק־סינאגאגע „אין נאָמען פון פאָטער, זון און דעם הייליקן גייסט".

[6]) S. A. Rochlin: "S.A. Jewish Times" 18-7-1947

אייליעניש. די צוויי עלעמענטן דאַרפן זיך בעסער באַקענען, און די בורן דאַרפן ווייסן, צי זיי קענען זיי געטרויען. איך וואָלט זאָגן צו די בורן: „זעט, אָט איז אַ מאַן, וואָס מען וועט אים מאָרגן ניט כאַפּן גנבהנדיק, אָט אזא מענטשן וואָלטן זיי, געוויס געבן די פולע רעכט".

פּאָול קרוגער מיט דעם קאָמיטעט ביים דערעפענען די פּאַרק־סינאַגאָגע.

יאָן אילאָף, דער מינען־קאָמיסאַר, האָט אויף דעם באַנקעט אין אַ רעדע געזאָגט: „יידישער קאַפּיטאַל און יידישע ענערגיע האָבן געמאַכט יאָהאַנעס־בורג בליען. די יידן זיינען געטרייע בירגער, געזעלשאַפטלעכע און פריינט־לעכע בירגער. איך זאָג, אז די יאָהאַנעסבורגער יידן זיינען אונטערנעמעריש, געטרייע און געוווּנטשענע בירגער".

אַ בהלה — און דאָך קומט מען

די גאָלד־מינען אין 1895 האָבן פּראָדוצירט מער גאָלד, ווי אין וועלכן ניט איז אַנדער יאָר ביז דאָן. דער האָנדל איז געשטיגן. אלע, וועלכע האָבן גע־האַנדלט ביי די גאָלד־מינען און אין יאָהאַנעסבורג גופא, האָבן גוט פאַרדינט און דורכגעמאַכט אַ „פּראָספּעריטי". אָבער אין די סאַמע לעצטע טעג פון 1895, האָט דער באַווסטער „דזשיימעסאָנס איבערפאַל" אָנגעוואָרפן אַ מורא אויף דער יאָהאַנעסבורגער באַפעלקערונג. מען האָט געמיינט, אז דאָ קומט צו אַ שאַרפן קאָנפליקט צווישן די ענגלישע און די בורן. דער יאָהאַנעסבורגער וואָקזאַל איז געווען געפּאַקט מיט מענטשן, הויפּטזאַכלעך פרויען און קינדער, וועלכע האָבן געוואָלט וואָס גיכער אַנטלויפן. אַלע באַנען זיינען געווען גע־

פּאַקט. מען איז געפּאָרן ניט נאָר אין פּאַסאַזשיר־וואַגאָנען, נאָר אויך אין פּראַכט־וואַגאָנען. געלאָפּן איז מען קיין דערבן און קיין קייפּטאָון. מיט אייר־נעם פון אָט די איבערפולטע באַנען האָט געטראָפּן אַ קאַטאַסטראָפע, אין גלענ־קאָ, אויפן וועג קיין דערבן. פערציק מענטשן זיינען געהרגעט געוואָרן. א סך זיינען צעקאָליעטשעט געוואָרן. שפּעטער, דעם 19־טן פעברואר 1896, האָט געטראָפּן אַ גרויסע קאַטאַסטראָפע אין קאַזערנע, בראָמפאָנטיין. זיבן וואָגאָנען מיט דינאָמיט האָבן אויפגעריסן. 96 מענטשן זיינען געהרגעט געוואָרן. א סך זיינען פּאַרוווונדעט געוואָרן, און איבער 400 בלעכענע הייזער זיינען איינגעפאלן.

אָט די אַלע אומגליקן, אינצידענטן און די אָנגעשטרענגטע פּאָליטישע באַ־ציאונגען צווישן דער בורישער רעגירונג און די ענגלענדער — די ניט־געקרוינטע באַלעבאָטים פון יאָהאַנעסבורג — האָבן אין אַ גרויסער מאָס, אין די יאָרן פון 1897/8/9, פאַראורזאַכט די שלעכטע עקאָנאָמישע לאָגע ביי די אָרעמע שיכטן פון דער אייראָפּאישער באָפעלקערונג בכלל, און ביי דעם אָרעמען רוסיש־ליטווויש־יידישן אימיגראַנט בפרט.

מיט די אָפּריקער האָט מען זיך בכלל ניט געריכטן. זיי האָבן עקסיסטירט נאָר, ווי אַ קוואַל פון ביליקער אַרבעט־קראָפט פאַר דער באָקוועמלעכקייט און נוצן פון די ווייסע.

די געדריקטע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע לאָגע דאָן האָט אָבער ניט פאר־קלענערט די אימיגראַציע פון די רוסישע יידן קיין יאָהאַנעסבורג, ווי דאָס איז געווען דער פאַל מיט אַנדערע אימיגראַנטן. פּאַרקערט, די אימיגראַציע פון רוסישע יידן האָט זיך פּראָפּאָרציאָנעל שטאַרק פאַרגרעסערט אין די דריי יאָר פאַר דעם בוריש־ענגלישן קריג. קאָנטיק, אז די ליטווישע יידן האָבן זיך, ביי דער צווייטער העלפט פון די 90־קער יאָרן, איבערצייגט, אז דרום־אָפריקע איז ניט שרעקלעך און ניט ווילד, ווי מען האָט זיך עס פריער פאָרגעשטעלט, און, אז די עקאָנאָמישע מיגלעכקייטן זיינען, להיפוך ווי אין ליטע — גינסטיקע. צום ביישפּיל, אַ פּומפּיאַנער ייד, וווּלף קאָהען איז אַהער אָנגעקומען גראָד פאַרן גרויסן דינאָמיט־אויפּרייס. נאָכן דינאָמיט־אויפּרייס האָבן געפּעלט גלעזער. אזוי ווי וווּלף קאָהען האָט נאָך ניט געהאַט וואָס צו טאָן, האָט אים אַ לאַנדסמאַן, אַ גלאָזהענדלער, גערעטן נעמען ביי אים גלאָז מיט קיט, און גיין פון הויז צו הויז אריינשטעלן שויבן, הגם ער האָט די מלאכה קיינמאָל פריער ניט געטאָן. דעם ערשטן טאָג האָט ער פאַרדינט פינף פונט. ער האָט דאָס געלט גלייך אַוועקגעשיקט זיין אָרעמער משפּחה. וועז דאָס געלט איז אָנגעקומען אין פומפּיאַן, האָט עס אַרויסגערופן אין שטעטל אַן אויפרודערונג: „אָפּגעווען אין יאָהאַנעסבורג נאָר עטלעכע וואָכן, און קען שוין שיקן דער משפּחה זיינע פאַרדינטע פינף פונט. מוז עס טאָקע זיין א גאָלדענע מדינה!". פינף פונט איז געווען 50 רובל. אַ רובל דאָן, אין אַ קליין שטעטל, איז געווען אַ גרויסע מטבע. עס פאַרשטייט זיך, אז דאָס האָט אַרויסגערופן אַ פאַרלאָנג, און האָט אָנגעלאָקט צו פאָרן אין דער „גאָלדענער מדינה" — „אַנשעפּן אַ ביסל גאָלד און קומען צוריק".

אָט דער מיראָזש פון פאַרדינען לייכט א סך געלט האָט אויך אָנגעלאָקט

יונגעלייט, וואָס דאַרפן זיך שטעלן צום „פריזיוו" — די שוועריקייטן פון לאַנגן מיליטער־דינסט, וואָס האָט כסדר פאַרפאַלגט די יידישע באַפעלקערונג, — אז זיי זאָלן עמיגרירן פון ליטע קיין דרום־אפריקע אנשטאָט אנדערשוואו.

מען שרעקט זיך ניט פאַר שוועריקייטן

פאַר די פאַרשיידענע שוועריקייטן, ליידן און שוועריקייטן, וואָס ווארטן אַרבעטן האָבן די ענערגישע יידישע אימיגראַנטן פון ליטע, פוילן און רוסלאַנד זיך ניט געשראָקן. אוּן געליטן האָט דער רוסיש־יידישער אימיגראַנט שטאַרק. טויזנטער מיילן ווייט פון זיינע נאַענטע און פון זיין היים, האָט ער געפילט גלייך, אַנקומענדיק, אז „מען האָט נאָך אים ניט געשיקט". ער האָט זיך געפילט אייגנזאָם און עלנט. ער האָט ניט געקאָנט די שפּראַך פון לאַנד. די קלימאַטישע, עקאָנאָמישע און סאָציאלע באדינגונגען זיינען אינגאַנצן אַנדערש געווען, ווי אין זיין היימלאַנד.

די פיל צענדליקער רוסיש־יידישע יונגע חברה (און אויך די עלטערע), אַנקומענדיק אין יאָהאַנעסבורג, ניט האָבנדיק קיין קרובים אָדער לאַנדסלייט, פלעגן ארומגיין אַן אַרבעט, הונגעריק און דערשלאָגן, ביז זיי פלעגן קריגן ביי די מינען און אין שטאָט, די באַוווסטע שטעלעס פון „צען פונט פאַר דריי חדשים" אין די „קאַפּעריטעס" („רעסטאָראַנען" פאַר די אַפריקאַנער). די באַלע־באָטים פון די „קאַפּעריטעס" זיינען כמעט אלע געווען רוסיש־ליטווישע יידן. די אַרבעט־ און לעבנס־באַדינגונגען זיינען געווען שרעקלעך שלעכטע און שווערע. קיין באַשטימטע ארבעט־שעהן זיינען דאָן ניט געווען. פלעגט מען דעריבער דאַרפן אויפשטיין אינהייצן דעם אויוון פיר אַזייגער באַגינען, און אַרבעטן ביז שפּעט אין אָוונט. מען פלעגט קריגן פריי צוויי שעה אַ וואָך אָפּ־צונעמען בריוו פון דער היים און אויך אַוועקצושיקן בריוו, אָדער געלט.

אין יענע יאָרן זיינען געווען ביי די גאָלד־מינען בראַנפן־קאַנטינען פאַר ווייסע און קאַנטינען פאַר אַפריקער. מען פלעגט מעגן פאַרקויפן די שוואַרצע אַ גלעזל בראַנפן („A Soppie"), אויב נאָר ער האָט געהאַט אַ צעטל פון אַ ווייסן. די אַפריקער פלעגן זיך אַן עצה געבן ווי אזוי צו קריגן דעם צעטל. דער־נאָך האָט מען שוין געגעבן אַן צעטלען. די גלעזלעך בראַנפן האָבן זיך מיט דער צייט „פאַרוואַנדלט" אין פלעשער, און אָפטמאָל — אין אַ סך פלעשער. אַ גוואַלדיק פּראָפּיטירנדיקער געשעפט האָט זיך אַנטוויקלט פון אָט די בראַנפן־קאַנטינען פאַר אַפריקער. דער דאָזיקער מסחר איז געלעגן, כמעט, אינגאַנצן (אַן ערך 90 פּראָצענט) אין רוסיש־יידישע הענט. די באַלעבאָטים פון אָט די בראַנפן־קאַנטינען פלעגן זיין פאַראינטערעסירט צו קריגן פאַר אָנגעשטעלטע די מער אינטעליגענטערע רוסיש־יידישע יונגע חברה. דער מסחר פון פאַר־קויפן בראַנפן צו אַפריקער ביי די מינען און אין שטאָט האָט דערגרייכט אזא מדרגה, אז עס האָט ארויסגערופן גרויסע פּראָטעסטן פון עולם און פון דער פרעסע, וועלכע האָט אויפגעוויזן, אז שיכרות איז די סיבה פון אַ סך ערנסטע פאַרברעכנס, וואָס ווערן באַגאַנגען דורך די אַפריקער. די רעגירונג האָט אין 1897 פאַרשטאַרקט די עקסיסטירנדיקע געזעצן, וואָס פאַרבאָטן פאַרקויפן

בראנפן צו דער שווארצער באפעלקערונג. מען האט אפגעשאפט די קאנטינען פאר אפריקער. די רעגירונג האט אנגענומען שארפע מיטלען צו באקעמפן דעם בראנפן־פארקויף צו אפריקער. זי האט ארגאניזירט א „טראפ־סיסטעם": מען פלעגט אונטערשיקן אפריקער מיט אפגעצייכנטע געלט זיי זאלן כלומרשט קויפן בראנפן, און דאן פלעגן זיי נאכגיין ווייסע געהיים־אגענטן און „כאפן ביים האנט" די בראנפן־פארקויפערס. א סך „טראפערס" פלעגן וועלן וויזן זייער „בריהשאפט". איניקע פון זיי, וואס האבן געזוכט צו פארדינען „עקסטרע" דורך נעמען כאבאר, פלעגן אפטמאל „כאפן" אומשולדיקע יידן. אזוי ארום האט יידן פארפאלגט א פערמאנענטע שרעק — „געכאפט" צו ווערן.

הענדלערס

די רוסיש־יידישע הענדלערס און קרעמערס האבן ניט געקענט, גלייך נאך זייער אנקומען, קאנקורירן מיט די שוין עטאבילירטע ענגלישע און דייטשישע געשעפטן. זיי האט געפעלט די שפראך, געשעפט־קענטעניש און איבערהויפט האט זיי געפעלט קאפיטאל. די רוסיש־ליטווישע און פוילישע יידן האבן געדארפט שאפן פאר זיך עקאנאמישע פאזיציעס אין יאהאנעסבורג. מען האט זיך קאנצענטרירט, הויפטזאכלעך, אויף האנדלען מיט די אפריקער ביי די גאלד־מינען און אין שטאט גופא. א סך פון זיי האבן דערביי גוט פארדינט.

מען פלעגט אויך ארומגיין איבער די הייזער צונויפקויפן אלטע בגדים, שוכווארג, מעבל, בעטן א.א.וו., און פארקויפן צו די אפריקער און צו ארעמע ווייסע. מען פלעגט ארומגיין, שטופנדיק קליינע וועגעלעך, אויפקויפן לייריקע פלעשער, אלטע פאראפין־בלעכן, גענישטע זעק א.א.וו.

אנדערע פלעגן ארומגיין מיט א קערבל אייער פארקויפן פון הויז צו הויז. מען האט „פאבריצירט" און צוגעשטעלט צו די קראמען, וועלכע האנדלען מיט די אפריקער „אינגבער־ביר" (Ginger Beer) — א ניט־אלקאהאלישער גע־טראנק, וואס די אפריקער פלעגן זייער געהן טרינקען.

די רוסיש־יידישע באלמעלאכעס פלעגן קריגן ארבעט ביי יידישע אונטערנעמערס אדער אין פריוואטע הייזער ביי צופעליקע ארבעטן — „דזשאבס". גאר א גרויסער טייל הייזקעס און קראמען אויף קאמיסיאנער גאס, אין פע־רעירא, און אין פארדסבורג זיינען געבויט געוואָרן, איבערגעבויט און פאר־ריכט געוואָרן פון רוסיש־יידישע בויערס, סטאליערס, בלעכערס א.א.וו. די שניידערס, שוסטערס און סטאליערס פלעגן ארבעטן פאר יידן, אדער עפענען וואַרשטאטן פאר זיך. די זייער ענערגישע רוסישע יידן האבן געטאן אלץ און האבן זיך פאר קיינע שוועריקייטן ניט געשראקן. די טרייב־קראפט איז געווען צו פארדינען, ווי צום שנעלסטן צו שיקן געלט אהיים, און אפשפארן עטלעכע פונט כדי צוריקפארן אהיים. מאנכע האט עס אבער געצויגן, ווי מיט א מאגנעט, צום מיראש — רייך צו ווערן. א געוויסע צאל פון זיי זיינען טאקע רייך געוואָרן.

ביז דעם בורישׂ־ענגלישן קריג זיינען שוין געווען אין יאהאנעסבורג אן

ערך 300 רוסיש־יידישע משפחות, וועלכע האבן שוין ניט געטראכט צו פארן צוריק. זיי האבן געזומען איינארדענען זייער סטאבילע היים אין יאהאנעסבורג, אדער אין די שטעט און שטעטלעך פון טראנסוואל.

די יידן ארום שמש׳ס יארד

די עלטערע און גאר פרומע יידן פלעגן אין קלובן ניט גיין. זיי פלעגן פארברענגען זייער פרייע צייט אין בית המדרש, דאוונען דריי מאל א טאג, לערנען א בלאט גמרא, אדער זאגן תהילים. געלעבט האבן א סך פון זיי אין גאר שלעכטע באדינגונגען אין „שמש׳ס יארד" און אין „מייזעלס יארד". דער נאמען שמש׳ס יארד קומט דערפון, וואס דער באלעבאס פון „יארד", וועלף מיכאלישקי, איז געווען דער שמש פון „גרינעם" בית־המדרש. (דער „שמש־יארד" האט זיך געפונען אויף מארשאל־גאס, צווישן בעקער־ און וועסט־גאסן אין פערעירא. „מייזעלס יארד" איז געווען אויפן ווינקל פון פאקס־ און בעקער־גאסן אין פערעירא). שפעטער האט וועלף קאהען אפגעקויפט מיכאלישקי׳ס „יארד". האבן דאס אנדערע גערופן „קאהען דעם בעקערס יארד". אבער דער נאמען „שמש׳ס יארד" איז געבליבן, ווי א מאנומענטאל בילד ביים אלטן יאהא־נעסבורגער דור. דער פרומער וועלף קאהען האט געהאט א בעקעריי קעגנאיבער דעם „שמש׳ס יארד". פלעגן אלע יידן פון בייד „יארדן" און די שכנים פון ארום טראגן צו קאהען דעם בעקער, פרייטאג פארנאכט, צו „פאררוקן דעם טשאלנט". אן אינטערעסאנט בילד פלעגט זיין יעדן שבת נאכן דאוונען, ווען יידן פלעגן קומען אפנעמען זייערע „טשאלנטנס". דאס בילד פלעגט דער־מאנען אן די היימישע רעליגיעזע קלייניע שטעטלער.

די „יארדן" זיינען געווען גרויסע הויפן, און אינמיטן — ליידיק. ארום דער לוידיקייט זיינען געווען אויפגעשטעלט געדיכט, אייניע אויף די אנדערע, פארשאוועטע בלעכענע צימערלעך („רומקעס"). אין זיי איז געווען זייער הייס זומער און זייער קאלט אין די היגע ווינטער־נעכט. די מעבל פון אט די „רומקעס" איז באשטאנען פון צעבראכענע אלטע בעטן, א גרעסערן קאסטן פאר א „טיש" און א קלענערן — פאר א „שטול". אויפן „טיש" איז געשטאנען א קאכמאשינקע, עטלעכע טעפלעך צום קאכן און א חלב־פארשמאלצענער לייכ־טער. אלע פרייטאג פלעגט מען ארויפלייגן זיבן צייטונגען אויפן „טיש" און עס ארומבינדן מיט שפאגאט, כדי צו האבן יעדן טאג „א ריינעם טישטוך".

כדי אינצושפארן דירה־געלט, האבן אין אין „רומקע", אפטמאל, גע־ווינט צווי „טרייערס", אדער א „טרייער" מיט סתם אן ארעמען קרעמער. קיין וואסער־לייטונג און קיין עלעקטרישע באלויכטונג איז ניט געווען. אט אין די „יארדן" איז געווען א מין „טאלקוטש", וו יידן פלעגן פארדינען זייער חיונה פון קויפן און פארקויפן אלטווארג: אלטע בגדים פון כל המינים, אלטע בעטן, אלטע וועלאסיפעדן א.א.וו.

די רוסישע יידן האבן געלעבט אין פערעירא, וואס האט זיך געצויגן ביז פארדסבורג. דא, אין דער געגנט, האט מען געזען אומעטום יידן. דא, אין

דער געגנט, האָבן געלעבט זייערע פריינד, זייערע לאַנדסלייט און בכלל „היי־מישע מענטשן". דאָ, האָט מען געהאַט, אזוי צו זאָגן, „אויבן אויף", — דעם יידישן בוכהענדלער און דעם „גרינעם" בית־המדרש. (עס איז אינטערעסאַנט, אז דער גרינער בית־המדרש איז געווען באצייכנט ווי די סינאַגאָגע פאר די „גרינע" און די רוסישע יידן בכלל, די פרעזידענט־גאַס סינאַגאָגע — ווי די ענגלישע, און פּאַרק־סינאַגאָגע — די דייטשישע סינאַגאָגע). די משכילים פלעגן דאָ קענען קריגן אַ העברעאיש בוך און אַ העברעאישע צייטונג. דאָ האָט מען געקאָנט קריגן די ספּעציעלע יידישע מאכלים, כשרע פליישׁ, פישׁ, געמאַ־רינירטע הערינג, קיטקע, בייגל, חלה, ראָזעווע ברויט א.א.וו. דאָ האָבן זיי געקענט כמעט זיך אויסלעבן אין זייער מוטער־שפּראַך — יידיש. דאָ האָט מען זיך געפילט מער היימיש, ווי אַנדערשוווּ.

קעגנערשאַפט צו רוסישע יידן

צוליב דעם עקאָנאָמישן און פּאָליטישן קריזיס, אין די יאָרן 1898/9, איז די אַלגעמיינע אימיגראַציע געווען פאַרהעלטנישמעסיק קליין. די מסחר־קריזיז אין יאָהאַנעסבורג האָבן געמומען פילן, אז די מזרח־אייראָפּעאישע יידישע אימי־גראַנטן וועלן אַ קאָנקורירנדיקער פאַקטאָר. אויסערדעם איז די רוסיש־יידישע אימיגראַציע ניט געווען קיין עלעמענט פאַר עקספּלואַטאַציע פאר די אמתע באַלעבאַטים פון יאָהאַנעסבורג — די גאָלד־מאַגנאַטן. דאָס האָט ארויסגערופן אַ גרויסע און שטאַרקע אַגיטאַציע קעגן אריינלאָזן מער מזרח־אייראָפּעאישע יידן. די ענגלישע פּרעסע, וואָס האָט געהערט צו די מינען־מאַגנאַטן, איז ארויס מיט אַ גיפטיקער אַנטי־רוסיש־יידישער אַגיטאַציע. מען האָט אָנגערופן די רוסישע יידן „וואָס אין קאָרט שטייט". מען האָט זיי פאַרגעוואָרפן, אז זיי פאַרקויפן אַפּריקער בראַנפן; אז זיי זיינען דאָ אַ שעטנז אין עקאָנאָמישן לעבן, און אז זיי שטייען אויף אַ נידעריקער שטופע פון קולטור, א.ד.גל. די אַגיטאַציע האָט געקראָגן די אונטערשטיצונג פון אַ גרויסן טייל פון די יאָהאַנעסבורגער קאָמערץ־קרייזן. מיט ווייניק אויסנאָמען זיינען די ענגלישע און דייטשישע יידן געווען צופרידן מיט דער אַגיטאַציע פאַר אָפּשטעלן די אימיגראַציע פון רוסישע יידן.

אויף ווי ווייט אויך די יידן פון ענגלאַנד זיינען באַווירקט געווארן דורך דער העצע פון דער ענגלישער פרעסע, פריער קעגן די רוסישע יידן פאַר אָנפירן אַן אומלעגאלן האַנדל מיט דימענטן אין קימבערלי און דערנאָך פארן אומלעגאַלן בראַנפן־פאַרקויף צו די אַפּריקער אין יאָהאַנעסבורג, קען דינען דער פאָלגנדיקער קוריאָז: אין „המליץ" נומער 163 פון 12־טן יולי 1891, האָט אייניער חיים הערשל בראָווערמאן אין „אַ בריוו פון דרום־אפריקע" געשריבן, אז ברוך ברוידאָ האָט געשריבן צום הויפּט־ראַבינער פון דער ענגלישער אימ־פּעריע, דר. אדלער, אז עס זיינען פאַראַן זייער גינסטיקע באַדינגונגען צו באַ־זעצן יידן אויף ערד אין מזרח קאַאַפּ־פּראָווינץ (Eastern Province). עס זיי־נען דאָרט פאַראַן פּרייע, גרויסע, ביליקע שטחים ערד, ווו יידן קענען זיך באַ־

שעפטיקן מיט פי־צוכט און ערד־אַרבעט. די דאָרטיקע קליינע באַפעלקערונג וועט געוויס ניט זיין קעגן דעם. (געווען איז עס אין דער צייט, ווען באָראָן הירש, מיט דער הילף פון די ראָטשילדס, האָט געגעבן דריי מיליאָן פונט צו באַזעצן יידן אויף ערד אין אַרגענטינע). דערויף האָט אים דער הויפט־ראַבי־נער, אדלער, געענטפערט, אז ער איז קעגן דעם פֿראָיעקט צוליב צוויי סיבות: ערשטנס דאַרף עס קאָסטן אַ סך געלט, און צווייטנס — די יידישע אימיגראַנטן וועלן אנשטאָט צו באַשעפטיקן זיך מיט ערד־אַרבעט, האַנדלען אומלעגאַל מיט דימענטן. דאָן האָט אים ברוידאָ געענטפערט און אויפגעוויזן, אז אין מזרח־קאַפֿע־פֿראָווינץ זיינען בכלל קיין דימענטן ניטאָ, און, אז זינט די רעגירונג האָט אָנגענומען שטרענגע מיטלען און באַשטראָפט שווער די אומלעגאַלע דימענטן־האַנדלער — איז דער דאָזיקער מסחר שטאַרק געפאַלן.

אגב איז וועדט צו פאַרצייכענען, אז ביז דעם בוריש־ענגלישן קריג זיינען געווען רוסיש־יידישע פאַרמערס ארום יאָהאַנעסבורג.

אַנטאָגאָניזם צווישן מזרח־ און מערב־יידן

די ענגלישע, דייטשישע און אַנדערע מערב־אייראָפּעאישע און די מער־פאַרמעגלעכע „פאַרענגלישטע" רוסישע יידן, האָבן געווויינט אין האָספיטאַל־היל און דאַרנפאָנטיין — שענערע, מיט ביימער און גרינסן באַוואַקסענע געגנטן, מיט בעסערע און קאָסטבאַרע הייזער, אָפּגערוקט איינע פון די אַנדערע. זיי האָבן באַטראַכט פערעירא ווי אַ געטאָ, און די רוסישע יידן, וועלכע ווויינען דאָרט — ווי „פֿאַרווניקעס" — אָרעם געקליידטע קאַרגע מענטשן, וועלכע שפּאָרן פּעני צו פּעני, און וועלכע זיינען ניט מקפּיד אויף די שלעכטע ניט־היגיענישע לעבנס־באַדינגונגען.

אַנדערש איז געווען די שטעלונג פון גאָר אַ סך פון די פיל הונדערטער יידישע שנייידערס, סטאָליערס, שוסטערס „קעב־דרייוערס", מויערערס, בלע־כערס, פאַרבערס און בכלל האַרעפאַשניקעס און פּראָגרעסיוע יידן — מערסטנ־טייל יונגע מענטשן. דאָס רוב זיינען עס געווען, די וועלכע האָבן געהערט צו דער גרופּע "Friends of Russian Freedom", סתם סאָציאליסטן אוו אנארכיסטן.

זיי האָבן באַטראַכט דאָס רוב פון די ענגלישע און דייטשישע יידן און זייער „פּירערשאַפט" פאר „בורזשועס", עקספלואַטאַטאָרס, רעאַקציאָנערן און אימפּע־ריאַליסטן. פאַרקערט, די ענגליש־דייטשישע יידן פלעגן זיין שטאַרק בייז אויף אָט דער גרופּע יידן, וועמען זיי האָבן באַטראַכט פאַר יונגע חוצפּהדיקע בונ־טאָוושטשיקעס, וועלכע אונטערוואַרפן זיך ניט דער טראַדיציע פון פאַרערן און גלאַריפיצירן דעם קעניג און די ענגלישע אימפּעריע. זיי האָבן אויך באטראַכט די גרופּע ווי מורדים במלכות — יונגע יידן, וועלכע האָבן אַהער אריבערגע־בראַכט פון רוסלאַנד די „שעדלעכע אידעאַלאָגיע פון סאָציאַליזם".

אינטערעסאַנט איז צו פאַרצייכענען די פאַלגנדיקע עפּיזאָדן, וואָס עס גיט איבער צ. ד. פאַקס, וועלכער איז געקומען אין יאָהאַנעסבורג אין יאָר 1905.

צ. ד. פאקס איז געווען אַ יונגער יידישער סטאליער פון פוילן. ער איז געווען אין לאַנדאַן אַ קורצע צייט פאַר זיין קומען קיין יאהאנעסבורג. אין לאַנדאַן איז ער, ווי אַ סך יידישע יונגע עמיגראַנטן „אַנגעשטעקט" געוואָרן מיט אַנאַרכיסטישער אידעאָלאָגיע און איר ליטעראַטור. ער דערציילט: „מיר יונגאַטשעס, אַנאַרכיסטלער פלעגן אין קאַמיסיאַנער- און וועסט-גאסן יעדן שבת און זונטאָג פאַרקויפן צווישן אַנאַרכיסטישע צייטונגען — דעם לאַנדאַנער „אַרבעטער-פרײַנד" און ניו-יאָרקער „פרייע ארבעטער שטימע", און אויך דעם סאָציאַליסטישן זשורנאַל „די צוקונפט". מיר פלעגן מיט אומגעדולד ווארטן אוף מיט ענטוזיאַזם לייענען די אַנאַרכיסטישע צייטונגען אוף „די צוקונפט".

קעגנערשאַפט פון פראָפעסיאָנעלע פאַראייניען

„צוליב דער נאַרישער און ביוראָקראַטישער האַנדלונג פון די פראָפעסיאָנעלע פאַראייניען אין יאָהאַנעסבורג, וועמענס אָנפירערשאַפט איז געלעגן אין די הענט פון ענגלענדער, האָט מען — מיט חיניק אויסנאַמען — ניט אריינגענומען פאַר מיטגלידער קיין רוסישע ארבעטער. דאָס האָט געמיינט מזרחדיקע יידישע ארבעטער, וועלכע האָבן ניט געקענט באַהייַטן קיין צופרידנשטעלנדיקע צייגנישן, אז זיי זיינען קוואַליפיצירטע ארבעטער, הגם עס זיינען געוועזן צווישן זיי ערשט-קלאַסיקע פאַכמענער. אזוי ארום זיינען די רוסיש-יידישע ארבעטער געוועזן מחוץ למחנה פון „טרייד-יוניאָן". צוליב דעם, חאָס מען האָט זיי ניט אריינגענומען אין די פראָפעסיאָנעלע פאַראייניען, זיינען זיי געוועזן געצוונגען צו נעמען ארבעט ביי קליינע ארבעט-געבערס. אָט די אונטערנעמערס האָבן דאָס שטאַרק אויסגענוצט, און פלעגן צאָלן די יידישע ארבעטער אַ העלפט".

. . . „די ענגקעפיקע שטעלונג פון די פירערס פון די פראָפ.-פאַראייניען האָט געשאַפן בייז-בלוט צווישן זיי און די „רוסישע" ארבעטער. איין צד איז געוועזן בייז, פאַרוואָס דער „רוסישער" ארבעטער איז געוואָרן אַ קאָנקורענט און ארבעט פאַר -/10 אַ טאָג, אנשטאָט -/20. דער אַנדער צד, חידער, איז געוועזן פאַרביטערט, וואָס צוליב פאַרמאַליטעטן, פאַראור-טייל און ביוראָקראַטיע וועלן זיי ניט אריינגענומען אין די פראָפ.-פאַראייניען. אזוי ארום זיינען זיי געוואָרן הפקר אויפן ארבעט-מאַרק".

צ. ד. פאָקס דערציילט אויך:

„אין דער צייט, וועלן מען האָט איבערגעבויט די פרעזידענט-גאַס-סינאַגאָגע[7], איז געוועלן צווישן די יידישע ארבעטער אַ גרויסע ארבעטלאָזיקייט. דעם קאָנטראַקט פארן איבערבויען (אָדער פאַרן גרויסן רעמאָנט), האָט מען געגעבן אַ ניט-יידישער פירמע. די יידישע ארבעטלאָזע, — וי ניט-מיטגלידער פון פראָפ. פאַראיין, — האָבן ניט געקענט קריגן קיין ארבעט ביים קאָנטראַקטאָר. דאָס האָט ארויסגערופן אַן אויפרעגונג[8]. אָבער, וועלן מען האָט געגעבן די באַשטעלונג פאַר בענק, שטענדערס, טישן א.ד.גל. אויך צו אַ ניט-יידן, זיינען די רוסיש-יידישע ארבעטער שטאַרק אויפגעבראַכט געוואָרן. די ענגליש-דייטשישע יידן האָבן ניט געוואָלט געבן קיין ארבעט די רוסישע יידן, חייל זיי האָבן זיי פיינט געהאַט און ניט געהאַט קיין צוטרוי. וי אַ תירוץ האָבן זיי אָנגענעבן, אז די רוסיש-יידישע ארבע-

---

[7]) דאָס איז וואַרשיינלעך שוין געוועזן אין 1909. אין זיין יערלעכן באריכט האָט רבי דר. הערץ געזאָגט, „אז לעצטן יאָר האָט מען צוגעטכט געמאַכט די סינאַגאָגע אזוי, אז עס קוקט אויס וי נייי". Jewish Chronicle" 27-5-1910

[8]) עס איז אינטערעסאַנט, אז אַן עלטערע פאַל איז פאַרגעקומען אויך אין קייפטאַון, וי עס וועט איבערגעגעבן אין „אידישן אַדוואָקאַט" פון זיבעטן אַפּריל 1905.

טער זיינען ניט קוואַליפיצירט, פֿאַרטאַטשעט און פּושערס. דאָס האָט נאָך מער אויפגערעגט די ייִדישע אַרבעטער. אָט די שטאַרקע באליידיקונג האָבן מיר, רוסיש־ייִדישע ארבעטער, מיט פֿאַראַכטונג אָפּגעוואָרפן. אָט דעם פּאָטש אין פּנים האָבן מיר, ייִדישע סטאָליערס, ניט געקענט פֿאַרטראָגן. מיר האָבן פֿראָטעסטירט, געליאַרעמט און געפֿילדערט. אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפֿן. מיר, ארבעטער, האָבן קיין פּירערס ניט געהאַט — סאָלדאַטן אַן אָפּיצירן. מיר זיינען געווען ניט־לאַנג־אריבערגעקומענע פון רוסלאַנד. מען האָט געקוקט אויף אונדז קרום. מען האָט אונדז באַטראַכט פאר סטאַטשקעניקעס, סאָציאַליסטן, בונדיסטן און אַנאַרכיסטן, וועלכע האָבן מיטגעבראַכט פון דער אלטער היים דעם קאַמף קעגן דעם קלעריקאַליזם. אָט אזא באַציאונג האָט דעמאָלט געהערשט צו די „פּאָרעזינערס" מצד די יאַהודישע אַנגליזירטע ייִדן".

אויפן אַרבעטער־פּראָספּעקט

„די שטאַרקע אַרבעטלאָזיקייט און די באַליידיקונג האָט געטריבן דערצו, אז עס האָבן זיך געפונען אונטערנעמערס צו בויען הייזער, כדי געבן אַרבעט די רוסיש־ייִדישע אַרבעט־לאָזע".

„איינער פון די קאָנטראַקטאָרלעך איז געווען בענצי סאָפֿערשטיין, ביי וועמען איך האָב געאַרבעט. זיין פּרוי, אַ גוטע שניידערקע און פֿאַרדינגערקע, האָט אים פֿינאַנצירט. (ביי זיי אין הויז זיינען געהאַנגען די בילדער פון קראָפּאָטקין און באָקונין)".

„אָט די קאָנטראַקטאָרלעך האָבן געגומען בויען הייזער אין די איצטיקע רייכע פּאַר־שטעט — אין אַראַנדזש־גראָווּו זיינען מיר געווען פון די ערשטע צו בויען הייזער. מיט דעם האָבן מיר געפֿילט אַ מין נקמה פון די, וועלכע האָבן אונדז באַשולדיקט, אז מיר זיינען ניט קיין גוטע אַרבעטער".

„אויף דער יידישער גאַס אין יאַהאַנעסבורג, וו׳ די קליינע און מיטעלע אינדוסטריע איז נאָך געווען גאָר קליין, האָט זיך לאַנגזאַם געגומען אריינדרינגען די לאָנדאָנער „סוועט־סיסטעם" און סובקאָנטראַקטאָריזם. מיט דער צייט האָבן די יידישע באַלעבאַטים און אויך די קרבנות פון דער „סוועט־סיסטעם" געגומען אריינגעמען שוואַרצע (אפריקאנער) אַרבעטער. זיי האָבן פֿאַרגומען דעם פֿלאַץ פון די רוסיש־יידישע אַרבעטער".

„די שוערקייטן, וואָס דער יידישער אַרבעטער האָט געהאַט אויסצושטיין מצד די פּראָפּ־פּאריי־איינען, האָבן פֿאַרטריבן אַ סך יידן פון זייערע פּאָסטן. דאָס איז אויך געווען, אין אַ געוויסער מאָס, אַ מין וואַרנונג צו נייַ־אָנגעקומענע באַלמלאָכעס וועגן דער שווערי־קייט צו קריגן אַרבעט ביי זייערע פּאָסטן. האָבן א סך פון זיי געמוזט זוכן אנדערע באַשעפֿ־טיקונגען. אויסער דעם האָט דער פּאָקט, וואָס דער פֿאַרמיטלער, קרעמער און העגדלער האָט בעסער פֿאַרדינט — געטריבן אַ סך יידישע אַרבעטער אויסצונוצן די גינסטיקערע באַדינ־גונגען פאר „טרייערס", טאָכערס, קרעמערס און פֿאַר האַנדלס־פֿאַרמיטלערס".

מען הייבט אָן שעמען זיך מיט יידיש

מאָנכע פון די רוסיש־יידישע קרעמערס, העגדלערס, ספּעקולאַנטן א.א.וו., וועלכע זיינען געוואָרן מער פֿאַרמעגלעך, פלעגן זיך שעמען, און האָבן גע־קראָגן א ווידער־געפיל און מינדערווערטיקייט־קאָמפּלעקס פון דעם, וואָס זיי זיינען רוסישע יידן; זיי האָבן זיך געוואָלט דערווייטערן פון דער פּריעדיקער אָרעמקייט. זיי איז ניט אָנגעשטאַנען, וואָס אַ גרויסער טייל פון די אריבער־געקומענע רוסישע יידן זיינען געווען אָרעם און געלעבט זייער געדריקט. פיל

פון זיי האָבן זיך פארנומען מיט „טרייעריי". זיי פלעגן גיין איבער די הייזער און בעטן מען זאָל זיי פאַרקויפן אַלטע בגדים, אַלטע פלעשער, און בכלל אלט־וואַרג. אנדערע פלעגן קלאַפן אין די טירן און אָנבאָטן אייער און אנדערע אַרטיקלען. צוליב דעם, וואָס זיי האָבן זיך פאַרנומען מיט אזעלכע באַשעפטי־קונגען, האָט מען געקוקט אויף זיי פון אויבן אַראָפּ. אָט דאָס געפיל פון שעמען זיך מיט די אייגענע האָט זיך פאַרשטאַרקט ביי זיי אויך צוליב דעם, וואָס די יאָהאָנעסבורגער ענגלישע פּרעסע איז געווען קעגן רוסישער אימיגראַציע. די פּרעסע (מיטן אויסנאַם פון דעם „סטענדערד און דיגער") האָט אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט צו באַשמוצן די רוסישע יידן.

אָט די יידן, וועלכע האָבן זיך גענומען שעמען דערמיט, וואָס זיי זיינען רוסישע יידן, האָבן אָנגעהייבן זיך שעמען מיט זייער מאַמע־לשון, ווייל יידיש איז געווען דער סימבאָל פון די רוסישע יידן. זיי האָבן גענומען פלאַפלען אַ שלעכטן ענגליש; עס פלעגט פשוט גרילצן אין די אויערן, ווען אָט די רוסי־שע יידן פלעגן ארויסטרעטן אויף פאַרזאַמלונגען פון דער חברה־קדישא, אַדער פון אַנדערע געזעלשאַפטן מיט רעדעס אין אַ צעקאַליעטשעטן ענגליש. אָט די דאָזיקע טענדענץ האָט זיך כסדר פאַרשפּרייט. די פּני — די ענגלישע און דייטשישע יידישע אָנפירערשאַפט, האָט ניט אנערקענט און ניט צוגעלאָזן יידיש — די שפּראַך פון די רוסישע יידן, די שפּראַך פון דער מערהייט פון די יידן פון יאָהאַנעסבורג — צו דער געזעלשאַפטלעכער עפנטלעכקייט.

אַ טייל רוסישע יידן האָבן זיך גענומען „שאַרן" צו די ענגלישע יידן און ענגלענדער, ווייל זיי האָבן געוואָלט ווערן פאַרענגלישט. מאַנכע פלעגן ניט זאָגן, אז זיי זיינען רוסישע יידן. אַנדערע פלעגן אָנגעבן, אז זיי קומען פון דייטשלאַנד, ווייל רוסלאַנד איז דאָך באַטראַכט געווארן אַלס אַ ניט־ציוויליזיר־טע, הינטערשטעליקע און האַלב־באַרבאַרישע מדינה.

דעם 20־טן יאַנואר 1911, אויף אַ פאַרזאַמלונג פון דער חברה קדישא, האָט בנציון הערש געמאַכט אַ צוגאָב־פאַרשלאָג, אז די צירקולאַרן פון דער חברה־קדישא זאָלן געדרוקט ווערן אין ענגליש און אין יידיש, „פאַרן בענעפּיט פון די טויזנדע מעמבערס, וואָס פארשטייען נאָר יידיש". דער דעלעגאַט פון די אָרטאָדאָקסן, חיים קופער, האָט געזאָגט, אז „ער פאַרשטייט ניט פאַר־וואָס יידיש זאָל זיין טריף ביי אַ חברה־קדישא". אַיינער פון די פירערס פון דער חברה־קדישא, דייוויד סטאַרפּעל[9], איז געווען קעגן בנציון הערש׳ס פאַרשלאָג, „ערשטנס, ווייל, אז יידן קומען אַהער, דאַרפן זיי זיך אויסלערנען די לאַנד־שפּראַך, און אגב, אויך ווי זיך צו פירן, דרך־ארץ, הייסט עס; צווייטנס, איז יידיש אַ ממזר־שפּראַך, און צוויי יידן ריידן קוים אין דעם זעלבן יידיש". בנציון הערש, ווי אַ רעדאַקטאָר פון אַ יידישער צייטונג, האָט ניט געפאָדערט צוריקצוציען דאָס אָנרופן יידיש „ממזר־לשון". אין זיין ענט־פער האָט בנציון הערש נאָר „אויסגעדריקט זיין צופרידנקייט, וואָס געגע־ראַל סמאַטס און קיינער פון די אימיגראַציע־באַאַמטע זיינען נישטאָ

[9]) סטאַרפּעלד איז געוועזן אַן „אַנגליזירטער" רוסישער יידי.

ביי דעם מיטינג, און האָבן ניט געהערט, ווי אַ יידישער כלל־טוער האָט געשטעמפּלט יידיש „ממזר־שפּראַך“... וואָלטן זיי דאָ געווען, וואָלטן זיי אפשר געהאַט אַ רעכט צוצושליסן די טויערן פון דרום־אפריקע פאר די פילע אימיגראַנטן, וואָס קענען קיין אַנדער שפּראַך ניט, ווי יידיש“.

אָבער, בכלל געמוען האָבן מערסטנטייל רוסישע יידן געבענקט נאָך זייער שטעטל און נאָך זייער היים. זיי האָבן זיך געפילט פרעמד אין דער געזעלשאַפט פון די ענגלישע און דייטשישע יידן.

אָט וואָס רבי דר. ה ע ר ץ האָט געהאַט צו זאָגן וועגן דעם אין אַן אינטערוויו מיט דער ענגלישער „דזשואיש קראָניקל“, דעם 20־טן אַפּריל 1900, אָנווייזנדיק, אז אים איז געלונגען צו שאַפן אַ בעסערע פּראָטעסטאַנטישע צווישן די ענגלישע און רוסישע יידן: „איך האָב געוואָלט פּאַרבעסערן געמיינראל פּאָלטקעס עצה צו זיינע סאָלדאַטן. פּאָן מאָלטקע האָט געזאָגט: „מאָר־שירט באַזונדער, אָבער קעמפּט צוזאַמען“. ביי די יידן אין יאָהאַנעסבורג, אָבער, איז געווען: „מאַרשירט באזונדער און קעמפּט אַיינער קעגן דעם אַנדערן“.

* * *

להיפוך צו די ענגלישע און דייטשישע יידן האָט דער רוסישער יידישער ניט געהאַט די דרייסטע און חוצפּהדיקע האַלטונג פון אַ הערשער אין לאַנד צוליב זיין ווייס־הויטיקייט. זיי, די רוסישע יידן, האָבן שטאַרק געפילט, אז זיי געהערן ניט צו אזעלכע ציווילייזירטע און מעכטיקע לענדער, ווי ענגלאַנד און דייטשלאַנד; און דערצו האָבן זיי ניט געהאַט דאָס געפיל פון איינגעבירגערטע אין לאַנד.

* * *

קיין זאַך האָט ניט אזוי בולט געוויזן דאָס אָרט, וואָס יידן האָבן פאַרנומען, און די עפּנטלעכע ראָל, וואָס יידן האָבן דאָן געשפּילט, ווי אַ שפּאַציר איבער פערעירא, פּאַרדסבורג און איבערן צענטער פון יאָהאַנעסבורג אום יום־כּפּור. גאָר א סך גרויסע און קליינע געשעפטן זיינען געווען פאַרמאַכט. די בערזע און מאַנכע קינאָס און טעאַטערס זיינען געווען געשלאָסן. אין דער ברויזנדיקער יאָהאַנעסבורג האָט געהערשט אַ האַלב־זונטאָגדיקע רואיקייט.

רעליגיעזע דיסקרימינאַציע

דער פונקט אין דער בורישער קאָנסטיטוציע פון 1870 וואָס זאָגט, אז נאָר אָנהענגערס פון דער פּראָטעסטאַנטישער (קאַלוויניסטישער) רעליגיע קענען פאַרנעמען הויכע רעגירונג־אַמטן, קענען זיין מיטגלידער פון „ראַאַד“, און אז אלע רעגירונג־שולן זאָלן געפירט ווערן פון פּראָטעסטאַנטן און אין פּראָטעסטאַנטישן גייסט, — איז גאָנץ בולט געווען אַ דיסקרימינאַציע אויך קעגן יידן. דאָס איז אָבער בשום אופן ניט געווען מיט קיין אַנטיסעמיטישער כוונה, מחמת די דיסקרימינאַציע איז געווען אויך קעגן קאַטאָליקן און אנדערע ניט־פּראָטעסטאַנטישע רעליגיעס. די דיסקרימינאַציע איז געמאַכט געוואָרן, — אין יענע יאָרן — וועו עס זיינען געווען גאָר וויניק יידן אין דער בורישער

רעפובליק. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען די בורן, מורא האָבנדיק פאר ענגלאנד, האָבן געוואָלט אויסמיידן די פאַרטן פון קייפטאַון און דערבן. דער נאָענטסטער האָפן איז געווען דער שכנותדיקער האָפן לאָרענסאָ מארקס, וועלכער געהערט צו פאָרטוגאָל.

די שטאַרק פרומע קאַלוויניסטיש־רעליגיעזע בורן האָבן זיך געשראָקן פאר דער השפּעה פון די קאַטוילישע פאַרטוגעזער, און דעריבער האָבן זיי, קאָנטיק, זיך געוואָלט פאַרזיכערן מיט דעם אויבנדערמאָנטן געזעץ[10]).

אַ סך פרוון זיינען געמאַכט געוואָרן און אַ שטאַרקע אַגיטאַציע איז אָנגעפירט געוואָרן הויפּטזאַכלעך פון די פּראָ־ענגלישע יידישע פירערס, ווי רבי ד ר. הערץ, לאַנגערמאַן, גאָלדרייך א.א., צו באזייטיקן דעם רעליגיעזן דיסקרימינאַציע־פונקט פון דער בורישער קאָנסטיטוציע. אָבער זיי זיינען געווען אָן דערפאָלג. דער פאָנאַטיש־פרומער קאַלוויניסט, פּרעזידענט קרוגער, האָט איינמאָל נאָכיוו געענטפערט אַ יידישער דעפוטאַציע, אז ווען יידן וועלן זיך אָנשליסן אָן דער „דאָטש רעפאָרם קירך", ד.ה. אָן דער קריסט־לעך־קאַלוויניסטישער רעליגיע, וועט דאָך אָט־די דיסקרימינאַציע במילא אָפּ־פאַלן.

יידן און בורן

אין טאָג־טעגלעכן לעבן האָט מען קיין אנטיסעמיטיזם אָדער דיסקרימי־נאַציעס ניט געפילט מצד די בורן צו די יידן. יידן, הויפּטזאַכלעך רוסישע, האָ־לענדישע און דייטשישע, האָבן זייער גוט געלעבט מיט די בורן, באזונדערס צו־לאַנד און אין בורישע שטעט אוּן שטעטלעך. די ענגלישע אוּן אויך אַ גרויס־סע צאָל דייטשישע יידן, ווי זייערע ניט־יידישע מיט־בירגערס, האָבן זיך גע־האָלטן אָנגעזיכסנט דערמיט, וואָס זיי געהערן צו אַזעלכע מעכטיקע לענדער, און וואָס זיי קומען מערסטנס פון גרויסע שטעט אין אייראָפּע. זיי האָבן בא־טראַכט די בורן, ווי שטאָטישע אַריסטאָקראַטן, וועלכע קוקן פון אויבן אַראָפּ אויף קליינשטעטלשע פויערים. די בורן איז אָט די האַלטונג געווען זייער דערווידער.

די רוסישע, האָלענדישע און אַ סך דייטשישע יידן האָבן זיך לייכט אויס־געלערנט דעם בורישן לשון גענוג אויף צו פאַרשטענדיקן זיך מיט זיי. דער רוסישער ייד פלעגט אָנלאָקן דעם בור מיט זיין פשוטער האָלטונג, מיט זיין ווייסן די ביבל, מיט זיין גיכער אָריענטאַציע און מיט זיין בריהשאָפט. די בורן האָבן זיך געפילט היימיש צווישן די רוסישע און אויך צווישן א סך דייטשישע יידן. דער בור פלעגט אָט דעם טיפּ ייד באַצייכענען („Mak Joode"), וואָס

---

[10]) אגב אורחא איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אז אין יאָר 1870 איז אין רוים ארויסגעגעבן געוואָרן צו אַלע קאַטאָליקן דער באזוסטער דעקרעט, אז דער פויפסט קען ניט מאַכן קיין טעות — ער איז טעותלאָז. דער דעקרעט האָט דאָן ארויסגערופן בייז־בלוט בייַ די פּראָטעסטאַנטן און אנדערע קריסטן קעגן די קאַטאָליקן.

האָט געמיינט, אז ער האָלט זיך ניט אָנגעיחסנט, איז ניט פון ווייטן און — ער איז אַ היימישער עמך־מענטש. אַ היפשע צאָל יידן זיינען געווען זייער באַפרייַנדעט און היימיש מיט פרעזידענט קרוגער און אויך מיט אַ סך אנדערע פירערס פון דער בורישער רעפובליק.

אין 1892 האָט מען געווײַלט אַ פרעזידענט פאַר דער רעפובליק. פאָול קרוגערס קאַנדידאַטור פאַרן אַמט פון אַ פרעזידענט איז ווידער אַרויסגעשטעלט געוואָרן. אין דער וואָל־קאַמפּאַניע האָבן יידן אַקטיוו אָנטייל־געמאָנומען צו שטיצן פאָול קרוגערן. די פאַרזיצערס פון ביידע הויפּט־סינאָגאָגעס — פון פרעזידענט־גאָס און פון פאַרק־סינאָגאָגע — האָבן אָפּיציעל צוזאָמען מיט כמעט אַלע צוויי הונדערט יידישע בירגערס פון דער רעפובליק, אונטערגעשטיצט די קאַנדידאַטור פון פאָול קרוגער.

אַ סך געשמדטע יידן האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין דער בורישער רעפובליק. צום ביישפּיל, אַ האָלענדישער ייד׳, מ. דע־פרי׳ז, איז געווען אַ מיטגליד פון „ראאד" אין 1871, און אין 1872 איז ער געוואָרן דער פאַרזיצער פון „ראאד". פריער איז ער געווען דער שטאָאַטס־פראָקוראָר, בעת פרעזיטאָרי׳וס איז געווען פרעזידענט. אַ טשעכישער ייד׳, א. ה. נעלמאפּי׳וס, איז געווען אייניער פון די וויכטיקסטע פיאָנערן פון אינדוסטריע אין טראַנסוואָל. וועָן ער איז געשטאָרבן אין 1892, האָט אויף זיין לוויה פרעזידענט קרוגער געזאָגט, אז „נעלמאפּיוס איז געווען אייניער פון די גרעסטע מענטשן אין טראַנסוואָל". אַ האָלענדישער ייד׳, י. נ. פאָן־דען־בערג, איז באַשטימט געוואָרן דורכן פרעזידענט, אלס Landrost און הויפּט־שופט פון ספּעציעלן קריימינעלן געריכט אין יאָהאַנעסבורג בײַם אויסברוך פון קריג.

עס איז אויך אינטערעסאַנט צו באַמערקן דעם פאַקט, אז, וועָן רבי דר. הערץ האָט געהאַלטן אַ לעקצי׳ע פאר דער יידישער קהילה אין בלומפאָנטיין — די הויפּט־שטאָט פון דער אָראַנדזש־פריישטאַאַט, אין אַפּריל 1899, א.ד.ט. „די סינאָגאָגע", איז דער פרעזידענט פון אָראַנדזש־פריישטאַאַט, פרעזידענט שטיין, געווען דער פאַרזיצער.

יידיש לעבן ביזן קריג

דאָס יידישע לעבן אין יאָהאַנעסבורג ביזן בורישׂ־ענגלישן קריג האָט, אין אַלגעמיינע שטריכן, אויסגעזען אזוי:

געמוי וויפל יידן עס זיינען געווען אין יאָהאַנעסבורג אין 1899 — דאָס הייסט פאַרן קריג — ווייסט מען ניט. מאָריס אַבראַהאַמס גיט אָן אין זיין מאַנוסקריפּט, אז עס זיינען געווען אָן ערך 12.000 יידן. דר. הערץ גיט אָן, אז עס זיינען געווען אָן ערך 10 טויזנט יידן אין יאָהאַנעסבורג, און אָן ערך 2 טויזנט אין די שטעט און שטעטלעך נאָענט צו יאָהאַנעסבורג. הערי סאָלאָמאָן גיט אָן, אז עס זיינען געווען פון 8 ביז 9 טויזנט יידן אויפן ראַנד. אַנדערע, ווידער, שאַצן, אז בלויז רוסישע יידן זיינען געווען ארום 7000. אָבער אייך זאָל איך זיכער, אז די מערהייט זיינען געווען מזרח־אייראָפּעאישע יידן.

די יידישע באָפעלקערונג איז געווען צעטיילט אין דריי גרופּעס — די ענגלישע יידן, די דייטשישע און רוסישע יידן[11]). די האָלענדישע און אַנדערע מערב־איראָפּעאישע יידן קען מען צורעכענען צו די ערשטע צוויי גרופּעס.

די טאָן־געבערס און די אָנפירערשאַפט פון דעמאָלטיקן רעליגיעזן און געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן איז געלעגן אין די הענט פון דייטשישע און ענגלישע יידן.

די דייטשישע און ענגלישע יידן האָבן געשפילט אַ באַדייטנדיקע ראָל אין דער מינען־אינדוסטריע, אויף דער בערזע, אין הויך־פינאַנץ, אין גרעסערע געשעפט־אונטערנעמונגען און אַלס פאַרטרעטערס פון אייראָפּעאישע גרויסע פירמעס. אַ סך דייטשיש־יידישע יונגעלייט (הויפּטזאַכלעך פון דרום־דייטש־לאַנד) פלעגן קריגן אַרבעט, גלייך ביים אריבערקומען, אַלס ביוראָ־אָנגעשטעלטע אין די דייטשיש־יידישע, אָדער ביי דייטשישע ניט־יידישע מינען־גרופּעס.

די רוסיש־יידישע אימיגראַנטן האָבן זיך באַשעפטיקט מיט קרעמעריי, מיט „טאָכן" (הויפּטזאַכלעך געהאַנדלט מיט אַפריקער) און מיט מלאכה. עס זיינען געווען צווישן זיי: שנייידערס, שוסטערס, סטאָליערס, בלעכערס, זייגער־מאַכערס, פערד־ און בהמות־הענדלערס. מען האָט געאַרבעט אין „קאַפּעריטעס" און אין קראָמען. דאָס רוב פון די פיל „קעב דריזוערס" זיינען געווען רוסישע יידן.

די ענגלישע און דייטשישע יידן זיינען אַהער געקומען מיט אַ געוויסער בילדונג און באַקאַנטשאַפט מיט די באַדינגונגען פון דרום־אַפריקע. מאַנכע פון זיי זיינען לכתחילה געקומען מיט קאַפּיטאַלן.

קולטורעל און געזעלשאַפטלעך האָבן די ענגלישע, דייטשישע און האָלענדישע יידן, מיט גאָר וויניק אויסנאַמען, געלעבט ווי ענגלענדער, דייטשן און ווי האָלענדער, הגם זיי פלעגן קומען אין די סינאַגאָגעס און אַנטיילנעמען אין רעליגיעזן און אָפט אויך אין פילאַנטראָפישן לעבן פון די יידן אין האָאַנעסבורג. צווישן די ענגלישע און דייטשישע יידן זיינען דאָ שוין געווען אַ געוויסע צאָל קולטורעלע יידן, וועלכע פלעגן געזעלשאַפטלעך קומען אין באַרירונג מיט די רוסישע יידן. איניקע פון זיי זיינען געווען אַקטיוו צווישן די רוסישע יידן, וועלכע האָבן געהאַט צוטרוי צו זיי.

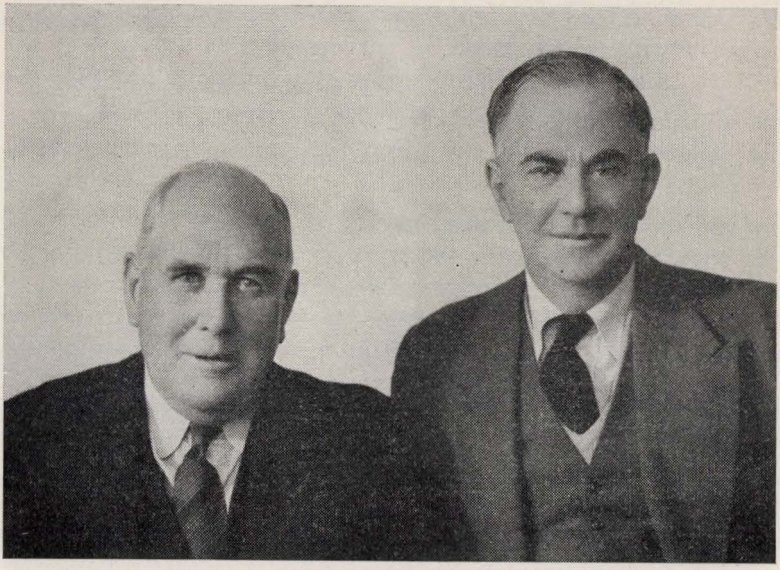
די נאַציאָנאַל־קולטורעלע ירושה פון דעם פעריאָד 1886—1902

דער ישוב אין יאָהאַנעסבורג איז נאָך אזוי יונג, אז דאָס ערשטע קינד, וואָס איז געבוירן געווארן אין יאָהאַנעסבורג לעבט נאָך. אזוי ארום, אז היסטאָריש איז נאָך די געשיכטע פון יאָהאַנעסבורג „מיט דער האַנט צו דערלאַנגען".

וועגן מען מאַכט אַ סך־הכל, וואָס פאַר אַ קולטור־ירושה עס האָבן איבערגעלאָזן די פיאָנערן פון גרעסטן יידישן צענטער אין דרום־אפריקע, פון סאַמע

---

[11]) אגב האָבן די ליטוישע און פּוילישע יידן אויך זיך ניט פאַרטראָגן.

לינקס איז סידני וואַלטער דזשאַרדזש אינגלסבי, ער איז געווען דאָס ערשטע קינד, וואָס איז געבוירן געוואָרן (8/4/1887) אין ראַנדיעסלאַכטע־יאָהאַנעסבורג. קיינער האָט נאָך זיין באַהויפטונג ניט אָפּגעלייקנט. ער לעבט נאָך היינט. דאָס בילד איז געמאַכט געוואָרן אין יאָר 1954. (רעכטס איז דער מחבר). (פֿאָטאָגראָפֿירט — מ. קאַרקלין)

אַנהויב פון יאָהאַנעסבורג ביזן סוף פון דער בוריש־ענגלישער מלחמה, באַקומט זיך אזא בילד:

די מערב־אייראָפּעאישע יידן האָבן געשפילט אַ באַדייטנדיקע ראָל אין יאָהאַנעסבורג ווי פּיאָנערן אין אלע צווייגן פון איר אַנטוויקלונג: אין דער גאָלד־אינדוסטריע, אין קאָמערץ און האַנדל. זיי האָבן געשאַפן און אנטוויקלט פאַרשיידענע אינדוסטריעס א.א.וו. אויך האָבן זיי געשפילט אַ באַדייטנדיקע ראָל אין מוניציפּאַלן, געזעלשאַפטלעכן, פּאָליטישן און קולטורעלן לעבן. זיי האָבן אויך זייער פיל בייגעטראָגן אין דער פּיאָנערישער אַרבעט פאַר דעם טעאַטראַלן און מוזיקאַלישן לעבן פון יאָהאַנעסבורג.

די מערב־אייראָפּעאישע יידן האָבן געלייגט דעם פונדאַמענט פון יידישן לעבנשטייגער אין יאָהאַנעסבורג. זיי האָבן געשאַפן און אריינגעבראַכט אָרגאַניזירטקייט, פאָרעם, סיסטעם און מאַנירן אין דעם יידישן רעליגיעזן און פילאַנטראָפּישן לעבן פון יאָהאַנעסבורג. זיי זיינען געווען טאָנגעבערס און די אַקטיווע פירערס פון יידישן קיבוץ ביז דער בוריש־ענגלישער מלחמה (און אויך אַ סך יאָרן שפּעטער). זיי האָבן געגרינדעט די ערשטע סינאַגאָגע, תלמוד־תורה, חברה־קדישא און אַ סך פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס — ניט ווי אַ נאַציאָנאַלע גרופּע (מיט גאָר וויניק אויסנאָמען), נאָר ווי ענגלענדער, דייטשן, האָלענדער א.א.וו. פון משה רבינו׳ס גלויבן.

די מערב־איראָפּעאישע ציוניסטן, מיט ווייניק אויסנאַמען, האָבן אפילו ניט געטראַכט, אז פּאַלעסטינע, וואָס איז געווען אַ טייל פון דער טערקישער אימפּעריע, קען ווערן אן ארץ־ישראל. פּאר זיי איז ציוניזם געווען אַ רעליגיעז־ראָמאַנטישע פאַרבינדונג מיט דעם ביבלישן ארץ־ישראל. אַ קליינע צאָל מערב־איראָפּעאישע יידן זיינען געווען ציוניסטן; ציון איז פאַרבונדן מיטן הייליקן לאַנד, ווו גאָט האָט די יידן אויסדערוויילט און משה רבינו האָט די יידן געגעבן די תורה. בכלל איז עס דאָס לאַנד, ווו עס האָט זיך געפונען דאָס „וויגעלע" פון דער יידישער רעליגיע. די מערב־איראָפּעאישע ציוניסטן (מיט געוויסע אויסנאַמען) האָבן ניט געקאָנט אָפּטיילן די רעליגיעז־הימלישע וועלט פון ציון.

בייַ די ווייניקער אַסימילירטע און מער אינטעליגענטע מערב־איראָפּעאישע יידן האָט די רעליגיעזע פאַרבינדונג און אַנגעהעריקייט מיט די יידן פון דער וועלט זיך אויסגעדריקט ניט נאָר אין די רעליגיעזע ריטואַלן, אין פילאַנטראָפּישער אַרבעט, אָדער שטודירן די ביבל, נאָר אויך אין שטודירן יידישע געשיכטע און רעליגיעזע און אלגעמיינע ביכער וועגן יידן. א סך ענגלישע יידן פלעגן לייענען רעגולער די שטאַרק־רעליגיעזע און ענגליש־פּאַטריאָטישע וואָכנטלעכע אויסגאָבע — די לאָנדאָנער „דזשואיש קראָניקל", וועלכע איז געווען די וואָרט־זאָגערין פון די יידן אין דער ענגלישער אימפּעריע. אָפּט פלעגט דאָרט אויך זיין אַ קאָרעספּאָנדענץ וועגן די יידן פון דרום־אַפריקע. צום ביישפּיל, אינעם „דזשואיש קראָניקל" פון דעם 21־טן און 28־טן יוני און פון 5־טן יולי 1895, זיינען געווען דריי אַרטיקלען פון רעוו. יואל ראַבינאָוויץ וועגן געוויסע יידן, וועלכע האָבן געשפּילט א באַדייטנדיקע ראָל אין דעם אַלגעמיינעם לעבן אין דרום־אַפריקע. (אגב דערמאָנט ער דאָרט בכלל ניט וועגן דער בורישער רעפובליק). דעם 20־טן אַפּריל 1900 איז געווען געדרוקט אַן אינטערעסאַנטע קאָרעספּאָנדענץ פון רעוו. וואַסערצוג. מיטן אויסנאַם פון די צוויי אויבנדערמאָנטע אינטערוויועז זיינען כמעט אלע קאָרעספּאָנדענצן געווען אין אַלגעמיינע שטריכן, וועגן דעם רעליגיעזן לעבן און וועגן יידן, וועלכע האָבן געוונומען אַ גרויסן אַנטייל אין אַלגעמיינעם לעבן פון דרום־אפריקע.

אַ טייל פון די דייטשישע יידן פלעגן לייענען די צייטשריפט „Algemeine Zeitung des Judentums". עס פלעגט אויך אריינקומען א קליינע צאָל עק־זעמפלאַרן פון דער צייטשריפט „אַליאַנס איזראַעליט".

טראָץ דעם, וואָס די מערב־איראָפּעאישע יידן זיינען געווען די אָנפירערס און געשפּילט, אזוי צו זאָגן, די ערשטע, צווייטע און דריטע פידל אין יידישן לעבן פון יאָהאַנעסבורג, האָבן זיי אָבער גאָרנישט איבערגעלאָזן אין שריפט, וואָס זאָל האָבן היסטאָריש אַ נאַציאָנאַל־קולטורעלן ווערט. זיי האָבן ניט ארויסגעגעבן אין דעם באַטרעפנדיקן פּעריאָד קיין איין צייטונג, קיין איין זשורנאַל, קיין איין בוך געווידמעט דעם לעבן און שטרעבן פון די יידן אין יאָהאַנעסבורג, אָדער בכלל וועגן די יידן אין דרום־אַפריקע.

גאָר אַנדערש איז עס געווען מיט די מזרח־איראָפּעאישע יידן. דאָס לעבן און די לעבנס־באַדינגונגען זייערע זיינען געווען אַ סך שוועכער, ווי פון די מערבדיקע יידן. די מזרחדיקע יידן זיינען געקומען אַהער „נאָר צייטווייליק". זיי האָבן געדאַרפט שנעל אָריענטירן זיך אין דער גאָר ווייטער און פּרעמדער מדינה, זיך דורכאויס קאָנצענטרירן אויף „האַסטיק" צו פאַרדינען געלט, כדי צו שטיצן די משפּחות אין דער אַלטער היים, און שטרעבן אָפּצושפּאָרן געלט צוריקצופאָרן. טראָץ דעם האָבן די מזרחדיקע יידן יאָ איבערגעלאָזן אַ ירושה אין שריפט. הגם זי איז געווען אַ גאַנץ אָרעמע, האָט זי דאָך אַ געוויסן נאַציאָנאַל־קולטורעלן געשיכטלעכן ווערט.

די רוסישע יידן האָבן געלעבט, ווי אַ נאַציאָנאַלע גרופּע. זיי האָבן געַרעדט אַן איינהייטלעכע שפּראַך — יידיש, וואָס האָט געשאַפן געמיינשאַפּט־לעכקייט צווישן זיי. זיי זיינען ניט געווען רוסן פון משה רבינו׳ס גלויבן. זיי האָבן געהאַט זייער אייגענע שפּראַך, אן אייגענע קולטור, טראַדיציעס און מנהגים. אויך דאָ האָבן זיי געלעבט ווי אַ נאַציאָנאַלע מינאָריטעט. דער גרעסטער טייל איז געווען רעליגיעז.

אין יענער צייט זיינען דערשינען דריי יידישע וואָכנטלעכע צייטונגען: „דער אָפּריקאַנער איזראָעליט" — אין יאָר 1890; „די אָפּריקאַנישע אידישע גאַזעטן" — אין 1896־טן יאָר; און אין יאָר 1898 איז דערשינען „דער עקספּרעס".

אין 1896 האָט אַ דווינסקער יידּ, זלמן גאָראָדעצקי, אַרויסגעגעבן אַ ביכל לידער פון פּיר זייטן: „די טראַנסוואָלער גאָלד־מיינס" (געדרוקט ביי „עקסעלסיאָר פּרינטינג ווערקס", 30 קאָמיסיאָנער גאַס).

אין יאָר 1898 האָט אַ געוויסער ל. פּ. הירש אַרויסגעגעבן אין יאָהאַנעסבורג א „לוח תרנ״ט לפ״ק פון 36 זייטעלעך (״6×״4).

אַ חוץ די קאָלענדאַרישע אינפאָרמאַציעס אַנטהאַלט דער לוח אַ ליסטע פון היגע סינאַגאָגעס, חברות און פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס. עס זיינען אויך געווען אין לוח פּאָסט־אינפאָרמאַציעס אין יידיש. דער לוח איז געווען אַ פּריוואַטע געשעפּטלעכע אונטערנעמונג, און איז דעריבער באַשטאַנען הויפּט־זאַכלעך פון אַנאַנסן אין ענגליש און אין יידיש.

אַ חוץ אַנדערע אויסגאַבעס, פון וועלכע עס זיינען ניטאָ קיין עקזעמפּלאָרן פלעגט מען אויך פון צייט צו צייט ארויסגעבן מה־נשתנה־ביכלעך[12]). די ביכ־לעך פלעגן טראָגן אַ כאַראַקטער פון קיבעצן — און פון גוטמוטיקער סאָטירע איבער דעם יידישן לעבן. די טעמעס פלעגן זיין אן ערך: אַ היימישער „אייַ־דימל אויף קעסט" שטופּט א וועגעלע איבער די יאָהאַנעסבורגער גאַסן און קויפט צונויף אַלטע פלעשער און פּאַראַפין־בלעכן; פרומע יידן האָבן דאָ פאר־

[12]) אזוי גיבן איבער די יידן, וועלכע האָבן דאָ געלעבט פאַר דער בוריש־ענגלישער מלחמה. עס איז נאָך דערווייל קיין איין ביכל ניט געפונען געוואָרן.

אין יאָר 1907 איז דערשינען אַ דראַמע אין פּיר אַקטן „דער ד. אפריקאַנער אידישער וואָלונטיר" פון א. ל. יאַפע — א דראַמע וועגן בוריש־ענגלישן קריג.

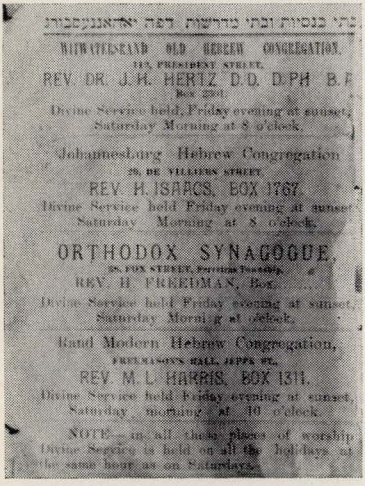
לוח תרנ"ט לפ"ק

HEBRHW ALMAHAC

FOR THE YEAR

5659—1898—'99.

Issued by L. P. Hirsch, P.O. Box 3447, JOHANNESBURG.

בתי כנסיות ובתי מדרשות דפה יאהאנעסבורג

WITWATERSRAND OLD HEBREW CONGREGATION.

113, PRESIDENT STREET.

REV. DR. J. H. HERTZ D.D. D.PH B.A

Box 2361.

Divine Service held, Friday evening at sunset;
Saturday Morning at 8 o'clock.

Johannesburg Hebrew Congregation,

29, DE VILLIERS STREET.

REV. H. ISAACS, BOX 1767.

Divine Service held Friday evening at sunset;
Saturday Morning at 8 o'clock.

ORTHODOX SYNAGOGUE,

28, FOX STREET, Fordsburg.

REV. H. FREEDMAN, Box

Divine Service held Friday evening at sunset;
Saturday Morning at 8 o'clock.

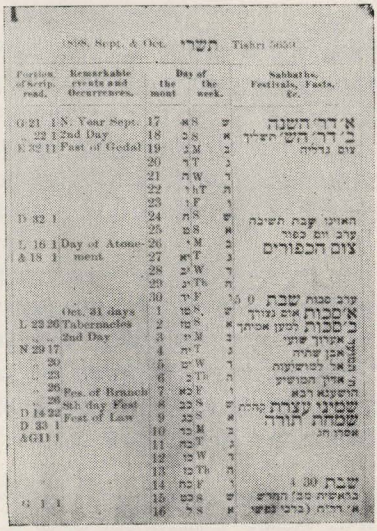
Rand Modern Hebrew Congregation,

FREEMASON'S HALL, ZEPPS ST.

REV. M. L. HARRIS, BOX 1311.

Divine Service held Friday evening at sunset;
Saturday morning at 10 o'clock.

NOTE.—In all these places of worship
Divine Service is held on all the holidays at
the same hour as on Saturdays.

1898, Sept. & Oct. תשרי Tishri 5659

Portion of Script. read.	Remarkable events and Occurrences.	Day of the month			Sabbaths, Festivals, Fasts, &c.
G 21 1	1 N. Year Sept.	17	א	ש	א׳ דר׳ השנה
„ 22 1	2nd Day	18	ב	א	ב׳ דר׳ חש׳ תשליך
E 29 11	Fast of Gedal	19	ג	ב	צום גדליה
		20	ד	ג	
		21	ה	ד	
		22	ו	ה	
		23	ז	ו	
D 32 1		24	ח	ש	האזינו שבת תשובה
		25	ט	א	ערב יום כפור
L 16 1	Day of Atone-	26	י	ב	צום הכפורים
& 18 1	ment	27	יא	ג	
		28	יב	ד	
		29	יג	ה	
		30	יד	ו	ערב סכות שבת 6
	Oct. 31 days	1	טו	ש	א׳סכות אום נעוריך
L 23 26	Tabernacles	2	טז	א	ב׳סכות למען אשתך
	2nd Day	3	יז	ב	אחרון שוני
N 29 17		4	יח	ג	אחן שהחי
„ 20		5	יט	ד	בו אל לשושנה
„ 23		6	כ	ה	בו אחן תמושיע
„ 26	Fes. of Branch	7	כא	ו	הושענא רבא
„ 28	8th day Fast	8	כב	ש	שמיני עצרת קהלת
D 14 22	Fest of Law	9	כג	א	שמחת תורה
D 33 1		10	כד	ב	אסרו חג
A G 11 1		11	כה	ג	
		12	כו	ד	
		13	כז	ה	
		14	כח	ו	שבת 4.30
		15	כט	ש	בראשית (בתי כנסיות)
G 1 1		16	ל	א	א׳ דרה (בתי כנסיות)

—3—

חברת ומוסדי צדקה
דפה יאהאנעסבורג.

1) Witwatersrand Jewish Helping Hand and Burial Society. חברת קדישא Hon. Sec. B.P. Marks, P.O. Box 918.

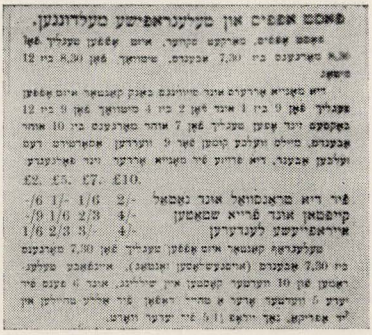
2) Jewish Benevolent Society, גמילות חסדים Hon. Sec. A. Rogaly, P.O. Box 338.

3) Johannesburg Jewish Ladies Society, Hon. Sec. Mrs. T. Goodman, P.O. Box 943.

4) Johannesburg Jewish Guild, Hon. Sec. S. Marks, P.O. Box 918.

5) Jewish Friendly Association & Working Men's Club, Hon. Sec. Lennox Loewe, Box 2067.

6) Transvaal Zionist Association, חברת חיבבי ציון Hon. Sec. Lennox Loewe, Box 2067.

סטאם אפפיס אין טעלעגראפיישע טעלעגראמען.

סטאם אפפיס, מארקעט סקווער, אויס עפענט טעגליך פֿון 8.30 פֿאר־מיטאג ביז 7.30 אבענדס, סונטאגס פֿון 8.30 ביז 12 מיטאג.

דיא פאלגיא אדרעסעס אונד טעלעגראם קאנאל קאנאוער אויס עפענט פֿון 9 ביז 1 אונד פֿון 2 ביז 4 מיטאגס פֿון 9 ביז 12 אבענדס. דער עפענט טעגליך פֿון 7 אזהר מארגענס ביז 10 אזהר אבענדס. מיטס וועלכע קומען פֿאר 9 וועירדען אפגעשיקט. דעם וועלכען אבענט. דיא פרייז פֿיר טעגיא אדרעסע ווער אויפגעטעלט.

£2. £5. £7. £10.

פֿיר ווא בראנסוואל אונד נאכבאל	2/-	-/6	1/- 1/6
קימבאלי אונד פֿריא שטאטען	4/-	-/9	1/6 2/3
אויראיישע לענדרען	4/-	1/6	2/3 3/-

טעלעגראף קאנאל אויס עפענט טעגליך פֿון 7.30 מארגענס ביז 7.30 אבענדס (מיטטעגיסטענדן אוסגענומען). אינלאנד טעלעגראמען פֿון 10 וועירדער קאנטען אין שילינג. אונד 6 פענס פֿיר יעדע 5 וועירדער אדרעס א מחיר ראשון פֿיר אלליע מיטליען אין דיא אפריקא, נאך יוראפּ 5/1 פֿיר יעדער וואירט.

לאָרן זייערע פֿאות און פרומקייט; יידן זיינען מכלל־שבת; וועגן מענער, וועל־כע זיינען דאָ געווארן „קאַלט" צו זייערע פרויען אין דער היים; וועגן דעם שווערן לעבן פון די „טרייערס"; ניי־אויפגעקומענע גבירים „בלאָזן זיך" א.א.וו.

אין 1895 זיינען געווען געדרוקט אין „המליץ" צוויי אַרטיקלען, און אין 1896 — דריי אַרטיקלען וועגן הכנסת אורחים און גאַסטפריינדלעכקייט פון די יאָהאַנעסבורגער יידן צו זייערע לאַנדסלייט, און בכלל שטריכן פון דעם לעבן פון די רוסישע יידן פון זלמן וואָלף זאַקש (אונטער אָ פסעודאָנים „נפש"). אין מיי און יוני 1895, אין סוף 1895 און אין אָנפאַנג 1896, האָט מ. ד. הערש געדרוקט א סעריע ארטיקלען אין „הצפירה" א.ד.ט.: „די יידן אין דרום־אפריקע" און „דער אויפשטאַנד אין טראַנסוואַל און זיין ווירקונג אויף יידן".

עס זיינען אין יענער צייט, אָן צווייפל, געדרוקט געווארן אַרטיקלען און אויך קאָרעספאָנדענצן פון דרום־אפריקע אין די יידישע צייטונגען אין אייראָפּע און אמעריקע. נאָר צוליב דער פולשטענדיקער נאַכלעסיקייט צו זאַמלען דאָס דאָקומענטן האָבן מיר זייער ווייניק וועגן דעם אַטעריאַלן. צוליב דער זעל־בער סיבה האָבן מיר ניט קיין בריוו פון מענער, וועלכע האָבן געשריבן צו זייערע פרויען, אָדער זין צו זייערע עלטערן, וועגן דעם לעבן פון די יידן אין דער צייט פון דעם בוריש־ענגלישן קריג.

אין יאָהאַנעסבורג זיינען דאָס געווען בוכהאַנדלונגען, ווו יידן פלעגן קויפן צייטונגען, זשורנאַלן און ביכער אין יידיש און אויך אין העברעאיש. עס זיינען געווען ביבליאָטעקן, לייען־זאַלן און ספּעציעלע יידישע פארווייילונג־פלעצער. עס פלעגן פֿארקומען לעקציעס אין יידיש און דעבאַטן אויף יידישע און אלגע־מיינע טעמעס. עס איז געווען יידיש טעאַטער, ווו מען פלעגט אויפפירן פיעסן און אָפּערעטעס ביי פולגעפּאַקטע זאַלן. די אלע אינסטיטוציעס האָבן געהאַט אַ נאַציאָנאַל־קולטורעלן וועדט.

ווי שטאַרק אַרעם דער קולטורעלער מצב פון די מזרח־אייראָפּעאישע יידן זאָל ניט האָבן געווען, האָבן זיי אונדז דאָך עפּעס איבערגעלאָזן, להיפוך צו די מערבדיקע יידן.

בוריש־ענגלישער קריג

ערב דעם קריג. — מען באשולדיקט יידן. — בא־
זונדערע לאַיאַליטעטן. — אין צייט פון בורישׂ־
ענגלישן קריג. — מען דעפאַרטירט. — די יידן אין
יאַהאַנעסבורג אין צייט פון קריג. — פון אַ טאַג־
בוך אין צייט פון קריג. — יידישער אַמבולאַנס. —
יידן אויפן צד פון די בורן. — יידישע העלדן.

ערב דעם קריג

ניט אומזיסט האָט פּרעזידענט קרוגער געפרעגט די ענגלענדער: „צו וואָס קומט אײַער אַהער צו אונדז אין טראַנסוואַל? מיר זיינען דאָך אַנטלאָפן פון אייך פון דער קאַאַפּ־פראָווינץ".

ניט אומזיסט האָט פּיט דזשובערט געזאָגט צו דעם, וועלכער האָט אים אַנגעזאָגט מיט גרויס פרייד די גוטע בשורה, אין 1886, אז מען האָט אנט־דעקט דעם רייכן גאָלד־אָדער: „דו דאַרפסט בעסער ווייניקן, ווייל דאָס גאָלד קאָן זיין די סיבה, פארוואָס אונדזער לאַנד קען דערטרונקען ווערן אין בלוט". ניט אומזיסט האָט פּאָול קרוגער גוואַלדיק פיינט געהאַט יאָהאַנעסבורג, ווייל דאָס איז געווען דער ציטאַדעל פון דער ענגלישער אימפעריע אין זיין רעפובליק.

יאָהאַנעסבורג איז געווען אין אַ טראַגיש־קאָמישער לאַגע פאר דער בורי־שער רעפובליק: — די גרעסטע און וויכטיקסטע שטאָט פון דער רעפובליק, די שטאָט, וואָס ברענגט אריין די הויפּט־הכנסה פאַר דער רעפובליק, דער צענ־טער פון די רייכע גאָלד־מינען, דער צענטער פון דער בערזע — איז געווען באַפעלקערט, הויפּטזאַכלעך מיט אויסלענדער, מיט די אימפעריאליסטישע ענגלענדער אין דער מערהייט. אָט די ניט־געקרוינטע באַלעבאַטים פון יאָהאַ־נעסבורג — די ענגלענדער, מיט די ענגלישע און דייטשישע גאָלד־מאָגנאַטן בראש, האָבן ניט געווואָלט די פרימיטיווע בורישע הערשאַפט, וואָס האָט באַ־גרענעצט זייערע רעכטן, זייער מאַכט און זייער עקספּאַנסיע. זיי האָבן גע־פאָדערט גלייכבארעכטיקונג ווי בירגער, גלייכבאַרעכטיקונג פאר זייער שפּראַך, און אָפשאַפן די דינאַמיט־קאָנצעסיע, וואָס די בורישע רעגירונג האָט געגעבן צו אַ דייטש (די מינען־מאָגנאַטן, וועלכע זיינען געווען זייער גרויסע קאָנסו־מענטן פון דינאַמיט, וואָס מען האָט גענוצט ביים אויפרייסן אין די מינען, האָבן צוליב דער קאָנצעסיע געמוזט צאָלן פּארן דינאַמיט א סך טייערער).

די ענגלענדער זיינען ארויס מיטן מאָטאָ: „קיינע שטייערן אָן גלייכבאַרעכטיקטער פאַרשטייערשאַפט".

ניט קריגנדיק קיין באפרידיקונג פאר זייערע פאָדערונגען, האָבן די אימפּעריאַליסטישע מאַגנאַטן געבעטן ענגלאַנד, אז זי זאָל זיי „אַקטיוו אונטערשטיצן אין זייער קאַמף קעגן דער בורישער רעגירונג". זיי האָבן אויך געפאָדערט, אז ענגלאַנד זאָל זיך „אריינמישן". דאָס האָט געהאָט נאָר איין כוונה — אַנעקסיע.

די בורן האָבן זיך שטאַרק געשראָקן און באַצויגן זיך מיט פאַרדאַכט צו די אַגרעסיווע ענגלענדער. זיי האָבן מורא געהאָט צו גרעבן די ענגלענדער גלייכע בירגער־רעכט, כדי מען זאָל זיי ניט מאַיאָריזירן, ווייל עס זיינען שוין דאָן געווען כמעט אזויפיל אויסלענדער אין דער דרום־אַפריקאַנער רעפובליק, ווי בורן. די בורן האָבן געפילט די געפאָר פון די אויסלענדער: זיי זאָלן ניט אָפשוואַכן, אָדער צעשטערן די מאַכט און הערשאַפט פון דער רעפובליק.

די בורישע רעגירונג האָט אַ סך פאַרלייכטערט דאָס בירגערשאַפט־געזעץ — פון 14 יאָר אויף 7, און פון 7 יאָר — אויף 5. אָבער דאָס האָט די ענגלענדער אויך ניט באַפרידיקט. אויף דעם האָט פּאָול קרוגער בייזערהייט געזאָגט צו זיי: „ניט נאָר בירגער־רעכט זייט איר אויסן..."

יאָהאַנעסבורג איז געווען פאַר דער בורישער רעפובליק, ווי אַ ביין אין האַלדז, וואָס מען קען ניט אַראָפשלינגען, און מען קען ניט אויסשפייען.

געאָגראַפיש זיינען די בורישע רעפובליקן — די דרום־אַפריקאַנער רעפובליק און די אָראַנדזש־פריישטאַט רעפובליק — געווען, כמעט, ווי ארומגערינגלט מיט די ענגלישע קאָלאָניאַלע טעריטאָריעס: די גרויסע קאָאַפּ־פּראָווינץ מיט דער האָפן־הויפטשטאָט קייפּטאָון אין דרום־מערב, נאָטאַל מיט דער האָפן־הויפטשטאָט דערבן אין דרום־מזרח, און ראָדעזיע אין צפון.

די ענגלישע אימפּעריאַליסטן האָבן שטאַרק געוואָלט, אז טראַנסוואַל זאָל אַנעקסירט ווערן דורך ענגלאַנד. דאָס האָט ניט נאָר געפאַסט צום רומל פאר דער ענגלישער אימפּעריע, נאָר זיי האָבן געהאַלטן, אז עס איז אַן אַבסאָלוטע נויטוועניקייט פאר דער גרויסער און מעכטיקער ענגלישער אימפּעריע צו באַזיצן די טעריטאָריע, אין וועלכער עס געפינען זיך די גרעסטע גאָלד־גרובן אין דער וועלט. די גאָלד־מינען האָבן ארויסגעגעבן גאָלד אין ווערט פון 80 טויזנט פונט אין 1887; און אין יאָר 1899 האָט מען שוין פּראָדוצירט גאָלד אין ווערט פון 15 מיליאָן פונט. (בלויז אין פירמע „עקשטיין אוּן קאָמפּאַניע", האָט אויסגעצאָלט דיווידענדן אין דער סומע פון 4 מיליאָן פונט).

די ענגלישע אימפּעריאַליסטן האָבן געמיינט, אז מען וועט „מיט גוטן" דורכקומען, אָדער צווינגען די בורן „מיט גוטן" אָפּצוגעבן ענגלאַנד טראַנסוואַל. נאָר די הארטנעקיקע בורן, וועלכע האָבן שטאַרק און טייער געהאַלטן זייער זעלבשטענדיקייט, האָבן ניט „נאָכגעגעבן" די „רויטנעקיקע" (ווי די בורן פלעגן באצייכענען די ענגלענדער). פּאָול קרוגער האָט געזאָגט: „איך בין ניט גרייט אָפּצוגעבן מיין לאַנד צו פרעמדע".

די ענגלענדער האָבן זיך געזומען אַרגאַניזירן צו באַקעמפן די „אייגנע־שפאַרטע", „פראָווינציעלע" בורן.

אין 1895 האָט מען שוין געזומען געהיים אימפאַרטירן געווער; און סוף 1895 איז פאַרגעקומען דער באַוווסטער „דזשיימעסאָנס איבערפאַל". דער ציל איז געווען אַוועקצונעמען פון דער בורישער רעפובליק יאָהאַנעסבורג און די גאָלד־מינען. דער איבערפאַל איז געווען אַרגאַניזירט פון די סאַמע איינפלוס־רייכסטע אימפעריאַליסטישע ענגלענדער. די אימפעריאַליסטישע אַוואַנטורע איז דורכגעפאַלן. פון דאַן אָן האָבן די בורן גאַנץ קלאָר פארשטאַנען, אז די ענגלענדער ווילן פאַרכאַפן זייער רעפובליק. די בורן האָבן געזען, אז די מלחמה צווישן זיי און ענגלאַנד איז נאָר אָפּגעלייגט. די באַציאונגען צווישן די בורן און די ענגלענדער זיינען געווארן אַלץ מער און מער אָנגעשטרענגט. אין סעפטעמבער 1899, האָבן זיך די בורן דערוווסט, אז ענגלאַנד שיקט סאָלדאַטן פון ענגלאַנד און פון אינדיע קיין דרום־אפריקע. די בורן האָבן גאַנץ גוט פאר־שטאַנען מיט וואָס דאָס דראָט.

די טראַנסוואַלער בורישע רעגירונג האָט מיט דער צושטימונג פון דער בורישער אַראַנדזש־פריישטאַט רעפובליק, מיט וועמען זי האָט געהאַט אַן אָפּ־מאַך, געשיקט אַן אולטימאַטום דער ענגלישער רעגירונג, אויפפאַדערנדיק צו־ריקצוציען די סאָלדאַטן, וועלכע זי האָט שוין ארויסגעשיקט, און אָפּשטעלן דאָס שיקן נייע סאָלדאַטן. די ענגלישע רעגירונג האָט דעם אולטימאַטום איגנאָ־רירט, און — דאָס אומפאַרמיידלעכע האָט פאַסירט! — דעם 11־טן אָקטאָ־בער 1899 האָט אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן די צוויי קליינינקע בורישע רעפובליקן און דער מעכטיקער גרויסער ענגלישער אימפעריע.

די בורן האָבן באַצייכנט די מלחמה פון 1899, ווי די צווייטע מלחמה פאַר באָפרייאונג. (די ערשטע האָבן באַצייכנט די מלחמה פון 1881 — ווען זיי האָבן נאָך אַ זיגרייכן קאַמף ביי מאדזשובא באָפרייט זייער טראַנסוואַלער רע־פובליק, וואָס איז אַנעקסירט געווארן פון ענגלאַנד אין 1877).

מען באַשולדיקט יידן

ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, האָט מען גלייך געזומען פילן אין דעם ענגלישן אימפעריאַליסטישן לאַגער, אז די וועלט איז און וועט זיין קעגן ענג־לאַנד פאַר דעם שריט, וואָס זי האָט געמאַכט אין דרום־אפריקע מיט דער מלחמה קעגן די בורן. אַלע, אַלע האָבן גאַנץ גוט געוווסט, אז — וואָלטן אַזעלכע גרויסע גאָלד־רייכטימער ניט געווען אין טראַנסוואַל, וואָלט קיין מלחמה מיט די בורן ניט אָנטשטאַנען. מען האָט געמוזט געפינען אַ באַרעכ־טיקונג, הויפּטזאַכלעך, פאַר די אייגענע בירגער פון דער אימפעריע. די ענג־לישע רעגירונג האָט געהאַנדלט לויט ב י ס מ א ר ק ס פאָרמולע: „פריער דערקלערט מען מלחמה, דערנאָך געפינט מען די סיבות פאַר דעם".

מען האָט געזוכט „שילדן" אָנצושרייבן באַרעכטיקונגען, פאַרוואָס מען שלאָגט זיך מיט די בורן. מען האָט געדאַרפט האָבן „סטראַשידלעס" צו פאַר־

מאַסקירן דאָס „געוויסן" פון דעם אַגרעסיוון ענגלישן אימפּעריאַליזם. איינער פון די שעיר לעזאזלס איז געווען דער ייִד. די ענגלישע רעאַקציאָנערע צייטונגען זיינען ארויס מיט אַ שוידערלעך־בייזווילליקער אַטאַקע קעגן די ייִדן: „פאַר וועמען שלאָגן מיר זיך? פאַר די יידישע גאָלד־מאַגנאַטן און בראַנפן־פאַרקויפער?" „יידן האָבן פאַרכאַפּט די מאַכט אין דער בורישער רעפובליק!" „יידן זיינען שולדיק אין דער מלחמה!..." דער ענגלישער עקאָנאָמיסט י. א. ה א ב ס א ן, איז אין זיין בוך — „די מלחמה אין דרום אפריקע", — ארויסגעקומען מיט אַ בייזווילליקער אַטאַקע אויף די יידן און אויפגעוויזן, אז זיי זיינען אין אַ גרויסער מאַס שולדיק אין דער מלחמה. אין איינעם פון די קאַפּיטלען — „פאַר וועמען שלאָגן מיר זיך" — שרייבט ער: „אָט דער קרייז פון אינטעראַציאָנאַלע יידישע פינאַנציסטן קאָנטראָלירט די רייכסטע עקאָנאָמישע רעסורסן אין טראַנסוואַל". „די בערזע איז הויפּטזאַכלעך קאָנטראָלירט פון יידן", „די פּרעסע ליגט אין יידישע הענט" א.א.וו.

אין אַ לענגערן אינטערוויו אין לאָנדאָן מיט דער „דזשואיש קראָניקל", דעם 20־טן אַפּריל 1900, וואָרפט אָפּ ד ר. ה ע ר ץ[1]) די אַנטיסעמיטישע אַטאַקעס, וואָס האָבן באשולדיקט די יידן, אז זיי זיינען אין אַ גרויסער מאַס שולדיק אין דער בורישער־ענגלישער מלחמה. ער ענטפערט, הויפּטזאַכלעך, אויף ה א ב ס א נ ס בייזווילליקן אָנפאַל.

וואָס אנבאַלאַנגט די גאָלד־מאַגנאַטן רעכנט דר. הערץ אויס אַ צעטל נעמען פון די הויפּט־גאָלד־מאַגנאַטן, וועלכע זיינען ניט־יידן — ענגלענדער און דייטשן. דערנאָך זאָגט ער: „עס איז אמת, אז די דייטשישע יידן זיינען אַ גרויסער טייל פון די פינאַנציסטן פון דער בורישער רעפובליק, אָבער די דייטשישע יידן, מיט ווייניק אויסנאַמען, האָבן זיך ניט אַנערקענט פאַר יידן, אָדער זיי האָבן במשך פון די לעצטע 6 יאָר איבערגעגעבן זייערע נשמות צו דער קאַטוילישער קירך".

וואָס שייך דער באַשולדיקונג, אז נאָר רוסישע יידן פאַרקויפן ניט־געזעצלעך בראַנפן צו אַפריקער, זאָגט ד ר. ה ע ר ץ: ערשטנס, זיינען די געזעצן פון בראַנפן־פאַרקויף אין דער רעפובליק זייער אומגעלומפּערטע; צווייטנס, זיינען די רוסישע יידן ניט מער, ווי אַ העלפט פון די בראַנפן־פאַרק, יפערס; און די העלפט איז נאָר 5 פּראָצענט פון די רוסישע יידן; און די איבעריקע 95 פּראָצענט פון די רוסישע יידן פאַרדינען חיונה אויף אַן ערלעכן אופן, פונקט ווי די אַלגעמיינע באַפעלקערונג.

וואָס שייך דער בערזע — זיינען די יידן אין אַ מינאָריטעט, האָט ער געזאָגט. וועגן דער פּרעסע וויזט ד ר. ה ע ר ץ אויף, ווי ווייט לעכערלעך עס זיינען ה א ב ס א נ ס באַשולדיקונגען: פון די דריי טעגלעכע צייטונגען אין יאָהאַנעסבורג איז נאָר אַיין יידיש — מ ע נ ד ע ל ס א ן — אַ שותף און מיטער־

---

[1]) אַנהויב דעצעמבער 1899, אן ערך 2 חדשים נאָכן אויסברוך פון קריג, האָט די בורישע רעגירונג דעפּאַרטירט רבי דר. הערץ נאָכדעם, וויַ ער האָט זיך אַנטזאָגט צוריקצוציען די אַנגריפן, וועלכע ער האָט געמאַכט קעגן איר. מען האָט אים ארויסגעשיקט, וויַ אַן אומגעוווּנטשענע אומפּרייִנדלעכע פּערזאָן, און וויַ אַ פּראָ־ענגלישן אַגיטאַטאָר.

דאקטאר אין דער „סטענדערד אוֹן דיגערס". אין די איבעריקע צוויי צייטונגען איז ניט נאָר ניט פאַראַן קיין איין יידישער דירעקטאָר, נאָר די ביידע צייטונגען זיינען אָפט ארויס מיט אַנטיסעמיטישע אַטאַקעס אויף יידן.

איין זאַך האָט אָבער דער פעאיקער אוֹן שטאַרק פּראָ־ענגלישער ד ר. ה ע ר ץ ניט געזאָגט: אויב די יידן האָבן פאַרכאַפּט די טראַנסוואַלער רעפּובליק, ווי קומט עס, וואָס די פאַקטישע באַלעבאַטים פון דער רעפּובליק, די שטאַרק־פּאַטריאָטישע בורן, האָבן גאָרניט פּראָטעסטירט קעגן „פּאַרכאַפֿן" זייער רעפּובליק דורך די יידן? פּאַרקערט — די בורישע רעגירונג אוֹן די בורן בכלל, האָבן זיך זייער פיין באַצויגן צו די יידן. קיין איינער פון זייערע פירערס, אָדער זייערע אַ צייטונג איז קיינמאָל ניט אַרויסגעטראָטן מיט אַן אַנטיסעמיטישער אַטאַקע אויף יידן. די בורן האָבן דאָך געשטעלט מער אין קאָן אין דער מלחמה — זייער זעלבשטענדיקייט. זיי, די בורן, זיינען דאָך געווען די, וועמען די מלחמה האָט מער אָנגעגריפן אוֹן פאַרביטערט. טאָ, ווי קומט עס, וואָס זיי האָבן קיינמאָל ניט אַרויסגעשטעלט דעם יידן פּאַרן שעיר־לעזאזל?...

אויב מען פלעגט יאָ וועלן־ניט־וועלן הערן די פּראָפּאַגאַנדע פון "Britse en Judse Imperialisme" („בריטישע אוֹן יידישע אימפּעריאַליסטן"), איז עס געווען גענוג צילט נאָר קעגן די גרויסע יידישע מינעלן־מאַגנאַטן — הויפּטזאַכלעך דייטשישע מיט יידישע נעמען.

עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אז בייַ דער דערעפענונג פון דער פּאַרק־סינאָדע אין יאָר 1892, האָט אויך געהערט דער בורישער גענעראַל ש מ י ד ט; אוֹן — אָט, ווי ער האָט אומדירעקט אָנגעגריפן די אימפּעריאַליסטישע ענגלענדער: „די יידן האָבן קיינמאָל ניט אַנטקסירט די טראַנסוואַל; יידן האָבן קיינמאָל ניט צוגענומען אונדזער לאַנד; יידן האָבן קיינמאָל ניט געפירט מלחמה מיט אונדז. זיי האָבן אלעמאָל געצאָלט דער רעגירונג זייערע שטייערן אוֹן דערפילט זייערע פליכטן".

באַזונדערע לאַיאַליטעטן

די בורישע רעגירונג האָט אַרויסגעגעבן אַ וואָרנונג דעם 7־טן אָקטאָבער 1899, (4 טעג פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה), אז אויב אַ קריג וועט אויסברעכן צווישן די בורן אוֹן ענגלענדער, וועלן אַלע ענגלענדער, וועלכע האָבן ניט קיין ספּעציעלע דערלויבעניש פון דער בורישער רעגירונג צו פאַרבלייבן, מוזן תיכף פאַרלאָזן די רעפּובליק. די גאַלד־מאַגנאַטן, די פאַרמעגלעכע בכלל, אוֹן די ענגלישע אימפּעריאַליסטן האָבן געמוען פּאָקן זיך אוֹן פאַרלאָזן יאָהאַנעסבורג אוֹן די רעפּובליק.

ביז דער לעצטער מינוט האָט די אַלגעמיינע באפעלקערונג אַלץ געמיינט אוֹן גהאָפּט, אז וואָס עס זאָל ניט פאַסירן, וועט צו קיין מלחמה ניט קומען. דעריבער איז געווען א גוואַלדיקע פּאַניק, ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן צווישן די בורן אוֹן ענגלאַנד. צענדליקער טויזנטער האָבן געמוען אַנטלויפן

פון יאָהאַנעסבורג. ניט נאָר פּאַסאַזשיר־ נאָר אויך פּראַכט־באַנען זיינען געווען געפּאַקט. גליקלעך זיינען געווען די, וועלכע האָבן געקראָגן אפילו אַ שטייפּלאַץ אין די באַנען, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזן זייער האָב און גוטס אויף הפקר. מען איז געפּאָרן אין די שכנותדיקע ענגלישע קאָלאָניעס — אין דער קאַפּ און אין נאַטאַל.

פּאַר די ענגלישע יידן איז די נייַ־געשאַפענע לאַגע געווען די זעלבע, ווי פּאַר די ענגלענדער גופא: זייער פּאַטערלאַנד „איז אין קריג מיט די בורן!". די, וועלכע האָבן געמוזט, געוואָלט און געקענט — האָבן זיך אַנגעשלאָסן אַן דער ענגלישער אַרמיי. דאָך זיינען טויזנטער ענגלענדער און ענגלישע יידן, וועלכע האָבן ניט געוואָלט איבערלאָזן זייערע געשעפטן און „זייער האָב און גוטס" אויף הפקר, האָבן געקראָגן אַ דערלויבעניש פון דער בורישער רעגירונג צו בלייבן אין יאָהאַנעסבורג. די דאָזיקע זיינען טאַקע פּאַרבליבן אין יאָהאַנעסבורג. עס איז אויך געווען א קליינע צאָל ענגלישע יידן און אויך ענגלענדער גופא, וועלכע האָבן געהאַלטן, אז עס איז אַ גרויסע עוולה פון דער שטאַרקער ענגלישער אימפּעריע צו פירן מלחמה מיט די צוויי קליינע בורישע רעפובליקן.

די דייטשישע, האָלענדישע און אנדערע מערב־אייראָפּעאישע יידן האָבן געהאַט שוץ פון זייערע רעגירונגען, און האָבן געהאַט פּאָלגנדיקע ברירות: בלייבן אין יאָהאַנעסבורג, אַוועקפאָרן, שלאָגן זיך אויף דער זייט פון די בורן, שלאָגן זיך פּאַר די ענגלענדער, אָדער בלייבן נייטראַל.

גאָר אַנדערש, אָבער, איז געווען די לאַגע פון די רוסישע יידן, וועלכע האָבן זיך, כמעט, בכלל ניט געמישט אין דער פּאָליטיק פון לאַנד. די צאַריש־רוסישע רעגירונג האָט די יידן קיין שוץ ניט געגעבן. צו פּאַרבלייבן אין יאָהאַנעסבורג האָבן זיי בלויז געדאַרפט קריגן אַ סערטיפיקאַט פון דעם פּראָנזויזישן קאָנסול, אז זיי זיינען געבוירן אין רוסלאַנד.

ביים אויסברוך פון דער מלחמה זיינען די רוסישע יידן געווען, ווי פּאַרלוירן. זיי זיינען געשטאַנען פּאַר אַ דילעמע: די בריק, וואָס פּאַרבינדט זיי מיט דער רעפובליק, ווערט אָפּגעשניטן. וואָס זאָלן זיי טאָן? באַשליסן האָבן זיי געמוזט תיכף.

דער גאָר גרעסטער טייל פון די רוסישע יידן איז ניט געווען איינגעבירגערט אין יאָהאַנעסבורג. זיי זיינען דאָך דאָ געווען נאָר צייטווייליק. זיי זיינען נאָך כמעט מיט אַלע פעדים געווען פּאַרבונדן מיט זייער היים אין רוסלאַנד. טאַטע־מאַמע, ברידער, שוועסטער, אָדער פרוי און קינדער, מיט ווען מען איז געווען שטאַרק פּאַרבונדן דורך רעגולערע וואָכנטלעכע בריוו — און נאָך וועמען זיי האָבן אזוי שטאַרק געבענקט — וואָרטן דאָך אויף זיי... יעדער יד האָט געוויס ביי זיך געטראַכט: האָט ער אַ רעכט צו ווערן אָפּגעשניטן פון די נאָענטסטע? דערצו האָט דער גרעסטער טייל פון די רוסישע יידן זיך געפילט פרעמד סיי מיט די ענגלענדער און סיי מיט די בורן. דאָס רוב פון די ענגלענדער האָבן זיך דאָך צו זיי באַציגן מיט אַ געוויסער פּאַראַכטונג. אין דער צייט, ווען די רוסישע יידן פלעגן אין פּראָווינצן און אין

די בורישע שטעט און שטעטלעך, ווי אויך אין דער אַראַנדזש־פריישטאַט רעפובליק, קומען אין נאָענטן קאָנטאַקט מיט די בורן — פלעגן די יידן אין יאָהאַנעסבורג מיט זיי קומען אין קאָנטאַקט נאָר אין די בורישׂ־באַווויינטע געגנטן פון דער שטאָט.

האָט דער גאָר גרעסטער טייל פון די רוסישע יידן, בשעתן אויסברוך פון דער מלחמה, איבערגעלאָזט זייער שוועד פאַרהאָרעוועטן „האָב און גוטס" און ווי זיי „שטייען און גייען" פאַרלאָזן יאָהאַנעסבורג.

מען איז געפאָרן, הויפטזאַכלעך, קיין קייפטאָון, פאָרט־עליזאַבעט, דערבן, אויידטסהאָרן און אין אַנדערע שטעט, ווו עס זיינען געווען יידישע עטאַבלירטע ישובים. יידן האָבן זיך אויך באַזעצט אין שטעט און שטעטלעך, אין וועלכע עס זיינען פריער קיין יידן בכלל ניט געווען. עס איז וויכטיק צו פאַרצייכענען, אז פון אָט דער צעשפרייטונג, וואָס די מלחמה־בהלה האָט פאַראורזאַכט, זיינען אַנטשטאַנען אַ סך פערמאַנענטע יידישע ישובים.

עטלעכע טויזנט רוסישע יידן האָבן בכלל פאַרלאָזן דרום אפריקע. זיי האָבן זיך צוריקגעקערט צו זייערע היימען אין רוסלאַנד. אַנדערע האָבן געוואָלט פאָרן, אָבער זיי האָבן ניט געהאַט אויף קיין הוצאות. דער גאָר גרעסטער טייל, וועלכער האָט פאַרלאָזן יאָהאַנעסבורג, איז געבליבן אין דער קאַאַפּ און נאַטאַל, ווי צייטווייליקע פליטים.

אין קייפטאָון האָבן זיך צייטווייליק באַזעצט פון 3 ביז 4 טויזנט פליטים. מען האָט זיך באַזעצט „צייטווייליק", אָפּצוווארטן אַ ביסל, ביז די מלחמה וועט זיך ענדיקן. דאָן — האָבן זיי געטראַכט — וועלן זיי זיך צוריקקערן קיין טראַנסוואַל. זיי, פונקט ווי אַנדערע, האָבן געערבנט, אז דער קריג צווישן די בורן און די ענגלענדער קען לאַנג ניט געדויערן. ווי לאַנג — האָט מען געמיינט — וועלן די צוויי קליינע בורישע אַגראַר־רעפובליקן, וועלכע האָבן אינגאַנצן געהאַט אַ בורישע באַפעלקערונג פון אַן ערך 2—3 הונדערט טויזנט נפשות[2]) זיך קענען שלאָגן קעגן אזא מעכטיקער אימפעריע פון הונדערטער מיליאָנען נפשות? ענגלאַנד האָט געשיקט אין מלחמה קעגן די בורן אַן ארמיי פון 300 טויזנט[3]). קעגן אָט דער גרויסער גוט אַרגאַניזירטער אַרמיי און מלחמה־אַפּאַראַט האָבן די בורן געהאַט אַן אַרמיי פון 60—65 טויזנט קעמפערס[4]). אין דער צאָל זיינען אריינגערעכנט יונגעלייט און בורן ביזן עלטער פון 60 יאָר, 10 טויזנט בורן פון קאַאַפּ און נאַטאַל, און אן ערך פון 2 און אַ

---

[2]) עריק ראָזענטאל גיט אַן אין "General Christian De Wet" אז די בורישע באפעלקערונג פון ביידע רעפובליקן איז געווען צווישן־הונדערט טויזנט נפשות. אין די "The Times History of the Boer War" וועלט אַנגעגעבן, אז די אַלגעמיינע באַפעלקערונג אין 1899 פון דער טראַנסוואַלער רעפובליק איז געווען 300.225, און אין דער בורישער אַראַנדזש־פריישטאַט רעפובליק — 143.419. אין דער סטאַטיסטיק זיינען אריינגערעכנט אויך די אויסלענדער.

[3]) לויט "The Times History of the Boer War".

[4]) לויט "The Times History of the Boer War" 31.329 פון דער טראַנסוואַלער רעפובליק און 22.374 פון דער אַראַנדזש־פריישטאַט.

האלב ביז 5 טויזנט אייגענע „אויסלענדער", אריינרעכענענדיק די באַוווסטע אירלענדישע בריגאַדע, און פרייוויליקע פון אייראָפּע[5]). (צווישן זיי איז געווען אַ היפּשע צאָל יידן).

אָבער אָט די פּויערים־אַרמיי, מיט גאָר ווייניק מאָדערנעם געווער, האָט פאַרוואַנדלט די מלחמה אין אַ פּאַרטיזאַנער־קריג. זי האָט העלדיש געקעמפט פאַר דער בורישער זעלבשטענדיקייט אַן ערך 3 יאָר נאָכאַנאַנד.

דער בורישׂ־ענגלישער קריג האָט זיך פאַרשפּרייט אויך אין די קאָפּ־ און נאַטאַל־פּראָווינצן. די בורן פלעגן אָרגאַניזירן די קאָמוניקאַציע־אָנפּאַלן אויף קליינע גרופּעס פון דער ענגלישער אַרמיי, אויפּרייסן באַן־ליניעס און „דערגיין די יאָרן" דער ענגלישער אַרמיי.

סיי די ענגלענדער און סיי די בורן האָבן געוווצט אַ היפּשע צאָל אָפּריקער (די ענגלענדער — אויך קאָלירטע פון דער קאָפּ) פאַר דער ריזיקאַלישער אַר־בעט פון שפּיאָנאַזש. ווי נאָר מען פלעגט זיי כאַפּן, פלעגט דער צד שכנגד זיי דערשיסן.

אין צייט פון בורישׂ־ענגלישן קריג

נאָך דעם, ווי אַן ערך צוויי דריטל פון די אייראָפּעאישע אינווווינערס און אַ סך צענדליקער טויזנטער אָפּריקער מינען־אַרבעטער זיינען אָנטלאָפן פון יאָהאַנעסבורג ביים אויסברוך פון דער בורישׂ־ענגלישער מלחמה, האָט די ברויזנדיקע שטאָט יאָהאַנעסבורג אויסגעזען, ווי אַ שיף, וואָס דאַרף רייזן אין אַ שטורמישן ים, בשעת אלע אירע פאַרבינדונגען ווערן אָפּגעשניטן מיט דער יבשה. געבליבן איז נאָר אין פאַרבינדונג מיט דער וועלט — אויסער די בורישע רעפּובליקן — די אייזנבאַן־פאַרבינדונג מיט דער פּאָרטוגעזישער האַפן־שטאָט לאָרענסאָ־מאַרקס.

די אינווווינערס פון יאָהאַנעסבורג האָבן געגומען פילן, אז עס שמעקט מיט פּולווער.

ביים אָנהויב פון דער מלחמה האָבן ניט אויסגעבראָכן קיינע פאַטריאָטישע מאַסן־מהומות, אָדער אָנפּאַלן אויף דער פאַרבליבענער קליינער צאָל ענגלענ־דער, אָדער אויף ענגלישע געשעפטן און קראָמען, וואָס זיינען געשטאַנען פאר־מאַכט. עס איז אויך ניט געווען קיין פּאָדערן, אָדער צווינגען די מיליטער־פּעאיקע אויסלענדישע אינווווינערס פון יאָהאַנעסבורג צו גיין זיך שלאָגן אויפן צד פון די בורן.

דאָס מיליטער האָט זיך פריינדלעך באַצויגן צו די אינווווינערס פון יאָהאָ־נעסבורג. עס איז אויך ניט געווען קיין אויפברויז פון פאַטריאָטישן ענטוזיאַזם

---

[5]) לויט "The Times History of the Boer War" זיינען געהאַלטן אין דער בורישער אַר־מיי נאָר 2 און אַ האַלב טויזנט אויסלענדער און לויט עריק ראָזענטאָל — 5 טויזנט. אגב, איז אינטערעסאַנט, אז לויט "The Times History of the Boer War" האָבן די בורן בא־שעפטיקט אין דער מלחמה 10 טויזנט אָפריקער.

און פאַרטומלונג, נאָר — מען האָט געפילט אַן ערנסטע פאַראַנטוואָרטלעכקע באַציאונג.

די בורישע מיליטער־לייט פלעגן גיין איבער די גאַסן רואיק, אַן דעם גלאַנץ פון געקראָכמאַלטער אוניפאָרם און אַן אַגרעסיוועך חוצפה — נאָר, ווי סאָלדאַטן פון אַ פּויערים־אַרמיי.

יאָהאַנעסבורג איז ניט געווען קיין וויכטיקער גאַרניזאָן־ און מיליטער־צענטער. קיין סך מיליטער האָט מען אין יאָהאַנעסבורג ניט געזען, ווייל זי איז געווען ווייט פון די שלאַכט־פעלדער.

סיי בייטאָג און סיי ביינאַכט פלעגט פרייוויליקע מיליץ באַוואַכן די גאָלד־מינען. אָט די פרייוויליקע מיליץ — פון די איינווינערס פון יאָהאַנעסבורג — פלעגט אויך באַוואַכן די שטאָט ביינאַכט.

ביים אויסברוך פון קריג האָבן אויפגעהערט אַרבעטן כמעט אלע גאָלד־מינען. עס האָבן זיך פאַרמאַכט די בערזע, די גרויסע מערק, אַ סך פון דער גרויסער צאָל שענקען, אַלע טעאַטערס (די „סטענדערד", „עמפּייער", „גייטי", „גלאָוב", „ראַיאַל", „אַמפּיטעאַטער", דער רעווי־טעאַטער „פאַוויליאָן" (Pavilion Palace of Varieties) און אלע פאַרווייליגונגען אין נאַכט־לאָקאַלן. דאָס נאַכט־לעבן פון יאָהאַנעסבורג איז אָפּגעשטאָרבן. עס זיינען מער ניט פאַרגעקומען קיין פערד־געיאגן און עפּנטלעכע ספּאָרטן.

דורך נאַכט פלעגט די פרייוויליקע מיליץ גיין זאַלבעצווייט איבער די גאַסן פון יאָהאַנעסבורג אין ציווילע קלייד־דער מיט אָפּציכנונגען, מיט ציווייל־מיליץ־פּאַספּאָרטן און מיט אַ ביקס איבערן אַקסל. מאַנכע פון זיי פלעגן גיין מיט שטעקנס אין די הענט, ווייל עס זיינען, קאַנטיק, ניט געווען גענוג ביקסן. די ציווייל־מיליץ איז געווען גוט אָרגאַניזירט; און עס האָט געהערשט אַ שטרענגע דיסציפּלין. האָט מען אַ מיליץ־מאַן געפונען שלאָפנדיק אין דער צייט פון זיין דיזשור — איז ער שטאַרק באַשטראָפט געוואָרן.

עס איז אינטערעסאַנט, אז אין דער צייט פון קריג און ביז די ענגלישע האָבן פאַרנומען די שטאָט, איז אין יאָהאַנעסבורג פאַרגעקומען נאָר איין מאָרד[6]).

אַ מיסטעריעזע ניט־היימלעכקייט האָט געהערשט איבער יאָהאַנעסבורג. מען האָט עס מער בולט געפילט, ווען מען איז געגאַנגען איבער די גאַסן פון יאָהאַנעסבורג, און געזען די פיל פאַרמאַכטע — מיט ברעטער און בלעכן פאַר־קלאַפּטע — הייזער, גרויסע געשעפטן און קראָמען, פון וועלכע די באַלעבאַטים זיינען אַנטלאָפן.

די ברויזנדיקע שטאַרק־באַוועגלעכע יאָהאַנעסבורג, כאָטש נאָך אַלץ אַ שטאָט פון אויסלענדער, האָט פארלוירן איר ריטם, איר חוצפה; און איר שטים איז געוואָרן דערשלאָגן און הייזעריק.

הגם יאָהאַנעסבורג איז געווען אונטער דער מיליטערישער הערשאַפט, האָט מען עס אָבער ניט געפילט אין טאָג־טעגלעכן לעבן. מען האָט געטאָן, וואָס מען האָט געוואָלט, און מען איז געגאַנגען, ווו מען האָט געוואָלט. קיינער

---

[6]) לויט רעוי. ד. וואַסערצוג, „דזשואיש קראָניקל" 5/10/1900.

האָט ניט געשטערט. צו גיין אין גאָס נאָך 9 אזייגער אין אָוונט האָט מען אָבער געדאַרפט האָבן אַ ספּעציעלע מיליטעריש דערלויבעניש. בכלל האָט ביי דער יאָהאַנעסבורגער באַפעלקערונג געהערשט אַ גענעריל, ווי, וועג עלטערן פּאָרן אָוועק — פילן די קינדער, אז די נייַ־געשאַפענע אומשטענדן האָבן ארויפּ־געלייגט אויף זיי געוויסע התחייבותן.

אזוי ווי די רייכע אינלאַנד־שטאָט יאָהאַנעסבורג האָט געהאָט גרויסע לאַ־גערן מיט פּראָוויאַנט און פּאַרשיידענע אַנדערע סחורות, זיינען אָט די לאַגערן, צוליב דער שטאַרקער פּאַרקלענערונג פון דער באַפעלקערונג, פּאַרוואַנדלט גע־ווארן אין גרויסע רעזערוון. מען פלעגט אויך קריגן עסנווארג און, אין אַ באַ־גרענעצטער מאָס, אויך אנדערע סחורות פון לאַרענסא־מאַרקס.

עס האָט לאַנג ניט געדויערט, און מען האָט געמאַכט שלום מיט די נייַע באַדינגונגען. מען האָט זיך צוגעווויזן צו דער נייַ־געשאַפענער לאַגע. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס אַ סך קראָמען און געשעפטן זיינען געווען פּאַרמאַכט, זיינען דאָך נאָך געבליבן גענוג קראָמען און געשעפטן אָפן. אַ געוויסע צאָל באַלעבאַטים פון די ענגלישע געשעפטן האָבן איבערגעלאָזן בורן, אָדער אַנדערע אָנגעשטעלטע צו פּאַרוואַלטן מיט זייערע געשעפטן.

די אָפּריקער, וועלכע זיינען פּאַרבליבן אין יאָהאַנעסבורג, נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה אַלס באַדינערס פון די אייראָפּעער, זיינען געווען, ווי אלע, אין אַ קלעם.

געוויס, וואָס עס קומט פּאָר — האָבן דאָס רוב פון זיי ניט געוווסט: ווייסע שלאָגן זיך צווישן זיך! געמיינט האָבן זיי, אז אייראָפּעער שלאָגן זיך געווייגלעך נאָר מיט אַפּריקער. צוריק צו זייערע היימען האָבן זיי שוין ניט געקענט פּאָרן, אָדער גיין צופוס, ווייל עס איז געווען פּאַרבונדן מיט געפּאָר און שווערקייטן. אגב, וועג עס וואָלט געווען אזוי געפערלעך, וואָלטן דאָך מסתמא זייערע באַלע־באַטים אויך ניט פּאַרבליבן אין יאָהאַנעסבורג.

די ערשטע צייט האָט די רעגירונג ניט רעקווויזירט קיין סחורות פון די געשעפטן. זי פלעגט קויפן און צאָלן, ווי אַנדערע קונים. די רעגירונג פלעגט צאָלן מיט געלט. שפּעטער־צו האָט זי געצאָלט מיט גאָלד. צום ביישפּיל: אַ דייטשישער ייד, ג ב ר י א ל ש ט ע ר ן, האָט פּאַרקויפט סחורה דער רעגי־רונג. נאָך אַ פּאַרלויף פון אַ ביסל צייט איז ער אַוועקגעפּאָרן אין פּרעטאָריע, ווו די בורישע רעגירונג האָט זיך געפונען, אייַנצומאַנען דאָס געלט. האָט מען אים געזאָגט: „מיר האָבן ניט קיין געלט, אָבער מיר וועלן דיר געבן גאָלד פּאָר דעם חוב". און — מען האָט אים באַצאָלט מיט אַ שטיק גאָלד לויטן ווערט פון חוב.

מיט געוויסע אויסנאַמען, איז סחורה ניט שטאַרק געשטיגן אין מלחמה־צייט. צוליב די געשאַפענע באַדינגונגען און אויס מורא האָט געפּעלט דער „ענטוזיאַזם" פּאַר ספּעקולאַציע.

וואָס לענגער די מלחמה האָט זיך גענומען פּאַרציען, און וואָס מער סחורות עס האָבן גענומען אויספּעלן, האָט מען, ביסלעכווייז, גענומען ראַבירן די פּאָר־מאַכטע און פּאַרקלאַפּטע באַלעבאַטימלאָזע לאַגערן פון סחורה, געשעפטן,

קראמען און הייזער. מען האָט געזומען באשולדיקן די רוסישע יידן, אז זיי טוען עס. די רוסישע יידן האָבן פּראָטעסטירט קעגן אָט דער באשולדיקונג, און האָבן אויפגעוויזן, אז דאָס טוען די בורישע סאלדאַטן און געוועזענע רעגירונג־אָנגעשטעלטע. די גנבות פלעגן פאָרקומען שפּעט אין דער נאַכט.

די גוואַלדיק נייעס־גיריקע באָפעלקערונג פלעגט קריגן די ידיעות וועגן דער מלחמה און בכלל וועגן „וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט" פון דער איינציקער צייטונג „די סטענדערד און דיגערס". גאָר אַ סך קלאַנגען — פאַל־שע און ריכטיקע — פלעגן פאַרשפּרייט ווערן איבער דעם „אינדזל" יאָהאַנעס־בורג.

די מלחמה־צייט האָט זיך געצויגן פאַר די איינווינערס פון יאָהאַנעסבורג לאַנגזאַם און לאַנגווייליק. די עקאָנאָמישע לאָגע פאַר די ניט־הענדלערס און קרעמערס איז געווען ערגער און שווערער. פאַר די איינווינערס פון יאָ־האַנעסבורג האָט זיך די מלחמה פאַרוואַנדלט אין אַ לאַנגן בין השמשות. מען האָט געזומען שרעקן זיך פאַר דער פיזישער און עקאָנאָמישער עקסיסטענץ, און פאַר דער אָנקומענדיקער „נאַכט". מען האָט געוווסט, אז די ענגלישע אַרמיי דערנענטערט זיך צו יאָהאַנעסבורג.

אין מיי 1900 האָט מען שוין געהערט דאָס קנאַלן פון קאַנאָנען. אָט די קאַנאָנען־קנאַלן האָבן זיך אַלץ מער דערנענטערט, ביז די באָפעלקערונג פון יאָהאַנעסבורג האָט זיך געפונען ביים פּראָנט פון שלאַכט־פעלד — אָ ניט קיין באָוואָפנטע.

„וועט די בורישע אַרמיי שטעלן אָ ווידערשטאַנד? וועט מען באָמבאַרדירן יאָהאַנעסבורג?" דאָס זיינען געווען לעבנס־פראָגן, וואָס האָבן באָאומרואיקט יעדן איינווינער פון יאָהאַנעסבורג.

סוף מיי האָט די ענגלישע אַרמיי געשיקט אַן אולטימאַטום צום בירגער־מייסטער פון יאָהאַנעסבורג, ד ר. פ. ט. קראוז, אז „אויב יאָהאַנעסבורג גיט זיך ניט אונטער, וועט מען זי באָמבאַרדירן". יאָהאַנעסבורג האָט זיך אונ־טערגעגעבן. די זיגרייכע ענגלישע אַרמיי האָט אריינגעמאַרשירט אין יאָהאַ־נעסבורג דעם 31־טן מיי 1900.

די אַלגעמיינע באָפעלקערונג פון יאָהאַנעסבורג, מיט געוויסע אויסנאַמען, האָט זיך ניט געפרייט מיטן זיג פון די ענגלישע קאַנאָנען. די אינדיער, צום ביישפּיל, האָבן זיך געפרייט מיט דעם זיג פון די ענגלענדער, וויל די בורן האָבן באַטראַכט די אינדיער, צוליב זייער קאָליר, פאַר פינפטראַנגיקע בירגער. די אינדיער האָבן געהאָפט, אז די זיגרייכע ענגלענדער וועלן זיך באַציען צו זיי מיט מער רעספּעקט, וויל אינדיע איז געווען אַ וויכטיקער טייל פון דער ענגלי־שער אימפּעריע. אין אַלגעמיין אָבער, איז מען געווען צופרידן מיט דעם, וואָס דאָס ניט־פאַרמיידלעכע איז שוין געשען, און „מען הענגט שוין מער ניט אין דער לופטן". מען האָט געפילט און געוווסט, אז די ענגלענדער האָבן ניט פאר־נומען יאָהאַנעסבורג צייטווייליק.

מיט דעם אריינמאַרש פון דער ענגלישער אַרמיי אין יאָהאַנעסבורג האָט זיך כמעט אַלץ געביטן.

דער עלאַסטיש־לייכטער ריטם און גוטמוטיקער טאָן, וואָס איז בכלל גע־ווען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער בורישער פויעריש־ער רעפובליק, איז פאַר־שוווונדן. עטלעכע טעג שפּעטער נאָכן אַריינמאַרש פון די ענגלענדער האָבן זיי דערקלערט קריג־צושטאַנד. מען האָט אינגעפירט אַ שטרענגע דיסציפּלין. עס האָט זיך געוומען פילן „די אייזערנע האַנט אין א זיידענער הענטשקע“[7]).

מען דעפּאַרטירט

עס האָט מיר דערציילט אַ שאַוולער ייד, קלמן קופּער (ער איז אַהער געקומען אַ יאָר פאַר דער מלחמה):

„איך האָב געהאַט אַ קראָם אין בראַמפּאָנטיין (אויפן וויינקל אַמעריקאַנישן און ריסיק־גאַסן) לעבן „פאַרט“. ביז די ענגלישע אַרמיי האָט פארגונען יאָהאַנעסבורג פלעג איך לייגן פון דער בורישער רייטער־מילין, פון סאָלדאַטן און באַאַמטע. דאָס פאַלגנדיקע האָט פאַסירט אַ שטיקל צייט נאָכדעם, וויי די ענגלישע האָבן פארגונען יאָהאַנעסבורג: נאָר אַ לאַנגווייליקן אומעטיקן טאָג, וויען איך האָב זייער וויניק געליימט, און דערצו נאָך איז ניט געוויען מיט וועמען אַ וואָרט אויסצורעדן, בין איך, נאָכן פאַרמאַכן די קראָם, געגאַנגען קיין פאַרדסבורג זיך טרעפן און דורכריידן זיך מיט לאַנדסלייט און פריינד. אויפן וועג האָב איך דערזען אַ גרויסן געזעמל. איך בין אויס נייגעריקייט צוגעגאַנגען אויסגעפינען, וואָס עס האָט פאַסירט. איידער וואָס־וועג זיינען מיר אַלע געוועזן ארומגערינגלט דורך ענגלישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן אונדז תיכף אַרעסטירט „אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרוועג“, און מען האָט אונדז אוועקגעפירט אין „פאַרט“. אין טורמע זיינען מיר געוועזן געפאַקט וי סאַרדינען, און „געשלאָפן“ האָבן מיר אויף דער ערד. צומאָרגנס, גלייך באַגינען, האָט מען אונדז אַלעמען געפאַקט אין וואַגאָנעס און געפירט קיין קייפּטאָון; און פון דאָרטן האָט מען אונדז גלייך פון באָן געפירט אויף דער שיף „האוארדן קאַסטל“. 32 טעג האָבן מיר זיך געשלעפּט אויפן ים ביז מיר זיינען אַנגעקומען אין פלאָסינג, האָלאַנד. געוועזן זיינען מיר אָן ערך 500 פאַסאַ־זשירן, צוישן זיי — בערך 100 יידן. אויף דער שיף איז געוועזן אַ גוואַלדיקע ענגשאפט. מיר זיינען געשלאָפן אין האַמאַקן. פאַרוואָס מען האָט אונדז אַרעסטירט און ארויסגע־שיקט — האָט מען אונדז ניט געזאָגט.

„שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווסט, אז די סיבות זיינען: ערשטנס, האָט מען אונדז כלומרשט חושד געוועזן אין פלאַנירן אָן אַטענטאַט אויף דעם הויפּט־קאַמאַנדיר ל אַ ר ד ר אַ ב ע ר ט ס; צווייטנס, האָט מען געוואָלט גלאַט פטור וועלן פון אַ גרויסער צאָל דייטשי־שע, האָלענדישע און רוסישע בירגער, וועלכע האָבן סימפּאַטיזירט מיט די בורן; און דריטנס, איז געבליבן מערער שפּייז פאר די פאַרבליבענע נאָכן ארויסשיקן אונדז.

„אָנקומענדיק אין פלאָסינג, זיינען אַלע אַראָפּ פון שיף, אַ חוץ אונדז — רוסישע יידן. מיר האָבן זיך ניט געוירט פון שיף און געפאָדערט מען זאָל אונדז פירן צוריק קיין דרום־אַפריקע. האָט מען אונדז אוועקגעפירט קיין ענגלאַנד. אויך דאָרטן האָבן מיר געפאָדערט מען זאָל אונדז פירן צוריק קיין דרום־אפריקע. דאָן זיינען ארויף ענגלישע סאָלדאַטן אויף דער שיף און מען האָט אונדז געצוווונגען צו פאַרלאָזן די שיף. אלע יידן פון שיף האָבן אין לאָנדאָן אָרגאַניזירט אַ דעמאָנסטראַציע און מאַרשירט צום קריג־מיניסטעריום. מיר האָבן פראָטעסטירט קעגן דעם, וואָס מען האָט אונדז אָן אַ „פאַרוואס און פאַרוועג“ ארויסגע־שיקט פון יאָהאַנעסבורג. מיר האָבן געבעטן, אז מען זאָל אונדז שיקן צוריק קיין דרום־אַפריקע. דער ענטפער איז געוועזן, אז מיר מוזן וואַרטן ביז דער פאַרלאַמענט וועט באַ־שטעטיקן אונדזער בקשה. (אגב, איז אינטערעסאַנט, אז די ענגלישע רעגירונג האָט אויסגע־צאָלט מיינע עלטערן אין שאַוול, די וועלדע פון די סחורה אין מיין קראָם אין יאָהאַ־נעסבורג“).

---

[7]) לויט רעח. ד. וואַסערצוג. „דזשואיש קראָניקל“, 5/10/1900.

יאָהאַנעסבורג איז געוואָרן אַ ווייכטיקער מיליטער־פונקט פאר די ענגלענ־דער. די קרעמערס און העגדלערס האָבן געהאַנדלט מיטן מיליטער און גוט פאַרדינט. אַרבעטער האָבן געקראָגן באַשעפטיקונג פון דער מיליטערישער אַדמיניסטראַציע. די גאָלד־מינען־מאַגנאַטן האָבן צוריק באַקומען די גאָלד־גרובן. די מיגלעכקייט צו אַרבעטן אין די מינען איז געווען זייער באַגרענעצט, ווייל עס האָבן געפעלט די סך צענדליקער טויזנטער אַפריקער שאָכטן־אַרבע־טער.

צוליב דעם גרויסן פאַרברויך פון פראָוויאַנט דורכן מיליטער, און צוליב דעם, וואָס די ענגלענדער האָבן אָפגעשטעלט דעם אריינפיר פון עסנווארג פון לאָרענסא־מארקס, האָבן געוומען פעלן עסנווארג און אנדערע סחורות אין יאָהאַנעסבורג.

עס האָט זיך אַנטוויקלט ספעקולאַציע און פרייז זיינען געשטיגן. פאַרבינ־דונגען מיט דער אָפגעצוימטער וועלט, אויסער די בורישע רעפובליקן, האָבן זיך אין אַ באַגרענעצטער מאָס געעפנט דורך קייפטאָון.

די יידן אין יאָהאַנעסבורג אין צייט פון קריג

אין דער גרויסער בהלה ביים אויסברוך פון קריג זיינען אַן ערך 10 טויזנט יידן אַנטלאָפן פון יאָהאַנעסבורג און אומגעגנט. געבליבן אין יאָהאַנעסבורג, אין דער מלחמה־צייט, זיינען אַן ערך 2 טויזנט[8]) — הויפטזאַכלעך רוסישע יידן.

דער שטאַרק־וויברירנדיקער יידישער ישוב אין יאָהאַנעסבורג איז געבליבן ווי זעלצער־וואַסער אָן גאַז. די פאַרבליבענע יידן האָבן אָנגעהייבן צוווייפלען, צי זייער באַשלוס צו פאַרבלייבן איז געווען אַ ריכטיקער.

די צוקונפט איז געוואָרן פאַרנעפלט. מען האָט געלעבט אַ לעבן, אין וועלכן זיי האָבן ניט געשפילט קיין ראָל. מען איז אינגאַנצן געווען אָפהאַנגיק פון דעם אויסגאַנג פון דעם אנטשיידענעם קאַמף צווישן די חיילות פון די צוויי קעמפנ־דיקע צדדים.

זיי זיינען געווען אינגאַנצן אָפגעשניטן פון זייערע נאָענטע, מיט וועמען דער גרעסטער טייל, הויפטזאַכלעך, די רוסישע יידן, זיינען געווען מיט א סך פעדים פאַרבונדן. די עקאָנאָמישע שטיצע פאַר דער עקסיסטענץ פון זייערע פרויען און קינדער, עלטערן און משפחה אין דער אַלטער היים, איז דורך דער מלחמה אָפגעשטעלט געוואָרן. דאָס האָט די פאַרבליבענע יידן אין יאָהאַנעס־בורג שטאַרק באַאומרואיקט און פאַרשאַפט פיינלעכע זאָרג.

אין טאָג־טעגלעכן לעבן זיינען די יידן געווען באַשעפטיקט און אריינגע־טאָן אין דאגות חיונה און אין אָפשפאָרן געלט. די קרעמערס, העגדלערס און טאָכטערסט האָבן געהאַנדלט. צוליב דער מלחמה האָט מען אויך געהאַט אַרבעט

---

[8]) לויט מאָריס אַבראַהאַמס מאַנוסקריפט. אויך אנדערע גיבן אָן, אז די צאָל יידן, וועל־כע זיינען פאַרבליבן אין יאָהאַנעסבורג בעתן קריג — איז געווען אַן ערך 2000. לויט רעזערענד ד. חאַסערצוג אין „דזשואיש קראָניקל" 5/10/1900 זיינען אויפן ראַנד געווען אין מלחמה־צייט איבער 1500 יידן, אורטיילנדיק לוים דעם באַזוך אין די סינאַגאָגעס פסח.

פון דער רעגירונג און געטאָן מיט איר מסחר. די באלמעלאָכעס האָבן געהאַט רעגירונג־באשטעלונגען. די רעגירונג האָט, צום ביישפּיל, געדאַרפט זאָלען פאַר די רייטער־סאָלדאַטן. האָבן יידן צונויפגעקויפט אַלטע זאָלען, זיי פאַרריכט, אויסגעפוצט, און עס פאַרקויפט דער רעגירונג. מען האָט אויך פאַרקויפט דער רעגירונג קליידער, שיך, פראָוויאַנט און אנדערע סחורות און — דערביי גוט פאַרדינט.

ביים אויסברוך פון דער מלחמה האָבן זיך כמעט אַלע געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס פאַרמאַכט. די חברה קדישא האָט, נאָך מער ווי פריער, אָנגעפירט מיט דעם יידישן קיבוץ אין יאָהאַנעסבורג. נאָך מער ווי פריער, האָט מען זיך געזאָרגט מיט איר, ווי מיט דער אויטאָריטעטער טאָן־געבערין פון יידישן לעבן.

די פירערשאַפט פון דער חברה־קדישא האָט, קאָנטיק, אָפּגעשאַצט די אחריות, וואָס די נייַ־געשאַפענע אָנגעשטרענגטע און דעליקאַטע לאַגע האָט אויף איר אַרויפגעלייגט. קודם כל האָט זי געשאָפן פאָנדן און אייַנגעקויפט גרויסע לאָגערן מיט פראָוויאַנט: מעל, צוקער, קאָווע א.א.וו. כדי צו זיין צוגעגרייט צו באַשפּייזן די יענעקע יידן, וועלכע האָבן אין דער צייט פון קריג ניט געקענט פאַרדינען אויף חיונה. אַ טייל פון מעל, וואָס די חברה־קדישא האָט איינגעקויפט פאר ביליקע פּרייזן, האָט זי פאַרקויפט פאַר געהעכערטע פּרייזן און געקויפט אָנדערע עסנווארג.

דער ספּעציעלער קאָמיטעט פלעגט אויסטיילן שטיצע יעדן טאָג ניט נאָר פאַר יידן, נאָר אויך פאַר ניט־יידן.

ניט נאָר איז די חברה־קדישא געווארן אַ גרויסע הילף־אָרגאַניזאַציע, נאָר זי האָט אויך געזומען אויף זיך די איניציאַטיוו, אז יידן זאָלן נעמען דעם געהעריקן אַקטיוון אָנטייל אין אלגעמיינעם לעבן פון יאָהאַנעסבורג. כמעט יעדער יידישער מאַן, וועלכער איז געווען פיזיש געזונט, האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער ציווילער מיליץ, אָדער ער האָט געהערט צו דעם יידישן אַמבולאַנס־קאָרפּוס.

אין „סטענדערד און דיגערס" פון אַפּריל 1900, איז געווען געדרוקט: „יאָהאַנעסבורגער יידישע געזעלשאַפטן האָבן געמאַכט אַראַנזשירונגען צו שיקן מצה צו די יידן, וועלכע זיינען אין דער בורישער ארמיי. די „קאָמאַנדאַנטן" פון דער בורישער אָרמיי האָבן געגעבן אַלע מיגלעכקייטן, אז יידן זאָלן קענען אָפּהיטן די רעליגיעזע טראַדיציעס"[9]. אין 1901 האָט די חברה־קדישא געקראָגן אַ דערלויבעניש פון ענגלישן מיליטער אריינצופירן פון ענגלאַנד מצה. די מצה האָט זיך פארשפּעטיקט, און נאָר אַ טייל איז אָנגעקומען דעם 6־טן טאָג פּסח.

* * *

עטלעכע חדשים נאָכדעם, ווי די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, און ווען רבי ד ר. ה ע ר ץ איז ארויסגעשיקט געווארן פון דער בורישער רעפובליק, האָט

[9]) לויט רבי דר. ל. י. ראַבינאָוויץ אין זיין לעקציע אין מיי 1949, אויפן סמך פון דאָקומענטן, וואָס ער האָט געפונען אין פרעטאָריע.

די עלטסטע סינאַגאָגע — פּרעזידענט־גאַס־סינאַגאָגע, — וועלכע פלעגט באַ־צייכנט ווערן אַלס די ענגלישע סינאַגאָגע, — זיך צוגעמאַכט, און האָט זיך ווידער געעפנט ערשט אין אָקטאָבער 1900. די אַנדערע צוויי הויפּט־סינאַ־געס — „פּאַרק" און „גרינער בית־המדרש" זיינען געווען אָפן די גאַנצע צייט, און תפילות פלעגן פּאַרקומען רעגולער. עס האָבן אויך פונקציאָנירט תלמוד־תורה's[10]. די יידישע קינדער־שול פּאַר אַלגעמיינער בילדונג ביי דער פּאַרק־סינאַגאָגע, וועלכע האָט זיך געשלאָסן נאָך פּאַר דער מלחמה, איז ווידער גע־עפנט געוואָרן דעם 13־טן יאַנואַר 1900.

די סינאַגאָגע איז ניט נאָר געווען אַ פלאַץ, ווו מען האָט געדאַוונט, נאָר אויך אַ טרעף־פונקט, וואָס האָט פאַרנומען אַ גזעלשאַפטלעכן אָרט. מען פלעגט דאָרטן דורכשמועסן זיך און דיסקוסירן די מלחמה־געשעענישן, די פיל „קלאַנגען", די לאַגע בכלל, די ווייטערדיקע אויסזיכטן און געשעפט־ענינים.

נאָר פינף יידישע חתונות זיינען פאָרגעקומען אין יאָהאַנעסבורג זינט דעם אויסברוך פון קריג ביז די ענגלישע ארמיי האָט אריינגעמארשירט אין יאָ־האַנעסבורג.

* * *

די שארפע מחיצה און אַנטאַגאָניזם, וואָס האָט געהערשט צווישן די מערב און מזרח־איראָפּעאישע יידן, איז כמעט ווי באַזייטיקט געוואָרן. דער מלחמה־צושטאַנד האָט געשאַפן אַ געמיינשאַפטלעכע באַציאונג. מען האָט זיך, להיפוך ווי פריער, געטראָפן אויף יעדן טריט און שריט — אין דער סינאַגאָגע, אין ציווילי־מיליץ, אין דעם אַמבולאַנס־קאָרפּוס, געשעפטלעך א.א.וו. יעדער האָט געוואָלט וויסן דעם אַנדערנס מיינונג וועגן די טאָג־טעגלעכע געשעענישן פון דער מלחמה. מען איז בכלל געווען נייגעריק מיט אימעצן צו שמועסן.

גלייך נאָך דער אַרבעט, שבת, זונטאָג אָדער יום־טוב, פלעגן זיך לאַנדס־לייט טרעפן, כדי צו פאַרטרייבן די צייט, דעם אומעט און לאַנגווייליקייט. מען פלעגט שמועסן וועגן זאַכן, וואָס האָבן זיי אַלעמען געדריקט. מען האָט גע־רעדט וועגן דער היים און וועגן „ווען וועלן מיר שוין קאָנען שרייבן און קריגן בריוו" פון די נאָענטע. יידן פלעגן זיך אויך טרעפן ביי די יידישע בוכהענד־לערס צו קריגן אַ בוך און לייענען אַלטע צייטונגען, ווייל קיין נייע זיינען דאָך דאָן ניט אריינגעקומען.

וועג די ענגלישע אַרמיי האָט אריינגעמארשירט, האָט זיך דאָס לעבן פון דער יידישער באָפעלקערונג געביטן. מען איז געווען שטאַרק צופריידן, וואָס מען קען לאָזן וויסן די נאָענטע, אז מען לעבט, און בעטן זיי גלייך צו לאָזן וויסן, וואָס זיי מאַכן. אויך די פאַרדינסטן זיינען געשטיגן.

די רוסישע, דייטשישע און האָלענדישע יידן, ווי אויך די אַלגעמיינע ניט־ענגלישע באָפעלקערונג פון יאָהאַנעסבורג, האָבן געפילט, אז זיי ווערן באַ־

---

[10]) רעד. ד. וואַסערצוג, פון דער פּאַרק־סינאַגאָגע, שרייבט אין „דזשואיש קראָניקל" 5/10/1900, אז אין מלחמה־צייט, אונטער די בורן, האָט ער געלערנט מיט 30 תלמידים.

טראַכט פון דער ענגלישער מיליטערישער מאַכט, ווי ניט פריינדלעכע אויס־לענדישע עלעמענטן, וועלכע מען טאָלערירט. מען האָט געוואַרט ביז די מלחמה וועט ענדלעך קומען צו איר סוף און דער קריג־צושטאַנד וועט באַזייטיקט ווערן, כדי אַ מער סטאַביל לעבן זאָל זיך ווידער איינשטעלן. דאָס איז ערשט געקומען פונקט מיט צוויי יאָר שפּעטער — דעם 31־טן מיי 1902.

פון אַ טאָג־בוך אין צייט פון קריג

מיט דער דערלויבעניש פון זיין זון, לואי, האָב איך געהאַט די געלעגנהייט צו לייענען דעם ענגלישן טאָג־בוך פון י ע ק ב (Jacob) ה א ר ו י ץ, וועל־כער איז געבוירן געווארן אין ענגלאַנד און איז אריבערגעקומען קיין דרום־אפריקע אין 1867.

זיין בילדונג האָט ער געקראָגן אין ענגלאַנד.

ער האָט געלעבט דאָ צווישן די בורן, געהאַנדלט מיט זיי און אויסגעלערנט זיך פריי רייַדן זייער לשון.

זיין קומען אין נאָענטן קאָנטאַקט מיט די בורן און מיט זייער לעבן האָט אַנטוויקלט ביי אים אַ וואַרעמע באַציאונג צו זיי, און ער איז געווארן אַ בירגער פון דער טראַנסוואַלער רעפובליק.

אין 1887 האָט ער מיט זיין משפּחה זיך באַזעצט אין יאָהאַנעסבורג.

זיין טאָג־בוך, פון אַן ערך דריי יאָר, נעמט אריין נאָר דעם פּעריאָד פון דעם בוריש־ענגלישן קריג.

טראָץ דעם, וואָס ער האָט געהאַט אַ פריינדשאַפּטלעכע באַציאונג צו ענג־לאַנד, האָט ער אָבער געהאַט אַ גוואַלדיק שטאַרק געפיל פון האָס פאַרן פירן די מלחמה מיט די בורן[11]).

ער האָט שטאָלצירט דערמיט, וואָס ער איז אַ בירגער פון דער טראַנס־וואָלער רעפובליק. יעדער זיג פון די בורן האָט אים געפרייט, און יעדער מפּלה זייערע האָט אים וויי געטאָן. אפילו ביים סוף פון קריג האָט ער פאָרויס־געזאָגט, אז די בורן וועלן נאָך זיין דאָ די באַלעבאַטים פון לאַנד.

י ע ק ב ה א ר ו י ץ איז געווען, קאָנטיק, אַ טראַדיציאָנעלער ייד. אין טאָג־בוך וועלן פאַרצייכנט עטלעכע העברעאישע און יידישע וועטער.

ווען זיין פאָטער איז געשטאָרבן אין ירושלים, קורץ נאָכן אריבערקומען פון ענגלאַנד, האָט יעקב האָרוויץ געזאָגט קדיש כמעט יעדן טאָג. ראש־השנה און יום־כּפור פלעגט ער גיין אין שול, און פּסח פלעגט ער אָפּהיטן מיטן עסן מצה.

זיין טאָג־בוך, אָבער, שפּיגלט ניט אָפּ דאָס יידישע לעבן אין דער צייט פון דער מלחמה.

---

[11]) פאָר אים איז געווען אַ טראַגעדיע, וואָס זיין פרוי און ברודער זייַנען געווען פּראָ־ענגליש.

זיין באציאונג צו די רוסישע יידן קען מען זיך פארשטעלן פון די פאלגנדיקע אייניציקע צוויי שטעלן אין זיין טאג־בוך:

1) 3־טער אפריל 1901: „קיין מצות האבן מיר נאך ניט געקראגן, הגם די יידישע געמיינדע (Jewish Congregation) האט געגומען אונדזער געלט דערויף, צוזאגנדיק אונדז, אז די מצות וועלן אנקומען אין צייט. אזא שמוציקן שווינדל איז מען נאך קיינמאל ניט באגענגען. אזוינס האט געקאנט טאן נאר א קאמיטעט פון פארוווניקעס אין נאמען פון יידישע רעליגיע[12]). וואס עלטער מען ווערט, דערזעט מען אלץ מער, אז רעליגיע איז בזינעס; און איך זאג דאס, ווי א יידּ".

2) 19־טער מיי 1901: „איך בין בייגעווען אויף א זיצונג פון דער ארטא־דאקסישער יידישער געמיינדע וועגן שחיטה־באארד און כשרע פלייש.

די יידישע פארוווניקעס (Peruvian Yidden) זיינען געווען די רעדנערס, און איך האב זייער הנאה געהאט. עס איז שיעור ניט אויסגעבראכן א געשלעג".

יידישער אמבולאנס

יידן האבן געשפילט אן אנפירנדיק ראל אין דער ציווילער מיליץ. אין דער „פאליציי צו פארהיטן די גאלד־מינען" זיינען געווען די אנפירערס די פאלגנדיקע יידן: אדאלף עפלער (עסטרייכער) און ע. בזוכער (דייטשישער). זיי, צוזאמען מיט קאפיטאן א. ליפמאן און קאפיטאן ר. א־ט־קוגל, זיינען געווען די פארנטוואלטעכע פאר דער זיכערקייט פון די מינען. צווישן די אנפירנדיקע מיט דער ציווילער מיליץ זיינען געווען: ארנאלד, א. וואגנער און אנדערע.

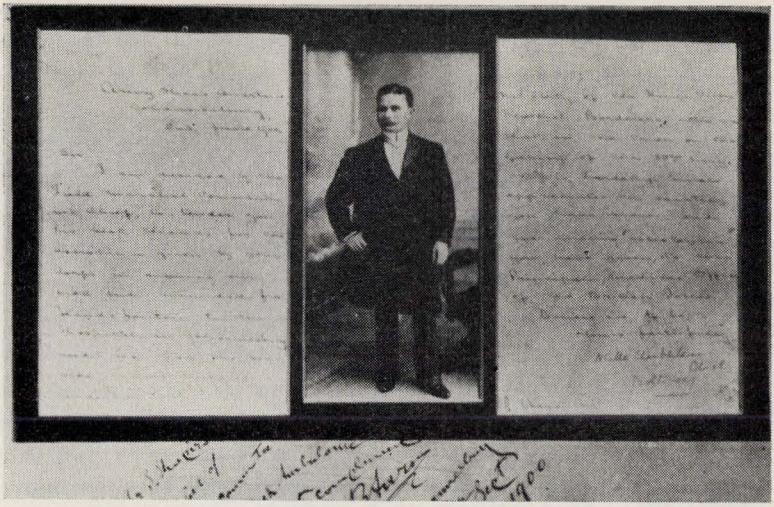
אונטער דער אויפזיכט פון דער חברה־קדישא האט א רוסישער יידּ, בנציון אהרון, א גרויסער אנהענגער פון פרעזידענט קרוגער, (אגב, איינער פון די ערשטע רוסישע יידן. וועלכע האבן געשפילט א באדייטנדיקע ראל אין יאהאנעסבורג) ארגאניזירט און אויסגעשטאט אן אמבולאנס־קארפוס. אין עטלעכע טעג האט מען געקראגן[13]) „וועגענער, אייזלען, (אלע פערד האט די רעגירונג „קאמאנדירט") א סך מאטראצן, קאלדרעס, אמבולאנס־בעטלעך און מעדיצינישע מכשירים. מען איז גלייך צוגעטראטן צו אינטענסיווער טרענירונג". דער נאמען פון אמבולאנס־קארפוס איז געווען: „יידישער אמבולאנס", און אויף די וועגענער זיינען געווען גרויסע רויטע מגן־דוד'ס — אנשטאט דעם רויטן־קרייץ. ווען עס איז נויטיק געווען, האט דער אמבולאנס־קארפוס געארבעט טאג און נאכט. אט דער אמבולאנס־קארפוס האט זיך אויסגעצייכנט ביי דעם „בעגבי"־אויפרייס פון דער אייניציקער בורישער אמוניציע־פאבריק, ביי די שלאכטן פון „אילאנדסלאכטע" און „קליפ־ריווער" (ניט ווייט

---

[12]) די מצות זיינען אנגעקומען דעם 8־טן אפריל — ערשט דעם 6־טן טאג פסח.

[13]) לויט 25-1-1900 "Standard and Digger".

פון יאָהאַנעסבורג). זיי האָבן געאַרבעט אומאויפהערלעך טאָג און נאַכט, און אריינגעבראַכט פון שלאַכטפעלד די פיל פאַרוווונדעטע. די בורישע רעגירונג, און אויך שפעטער דאָס ענגלישע מיליטער, האָבן אונטערגעשטראָכן די גרויסע פאַרדינסטן פון דעם יידישן אַמבולאַנס־קאָרפּוס, און אים געלויבט. די ענגלישע

ב. אַראָנס און די פאַקסימיליע פון בריוו פון דער ענגלישער מאַכט געחתמעט פון נעחיל טשעמבערליין, וועלכע דריקט אויס דאַנק און אנערקענונג פאר דער אַרבעט פון דעם אַמבולאַנס־קאָרפּוס.

אַרמיי האָט אויפגעלייזט דעם אַמבולאַנס דעם 4־טן אַפּריל 1901 און איבער־געגומען דעם שפּיטאָל. דער יידישער אַמבולאַנס־קאָרפּוס, וואָס איז געווען גוט אָרגאַניזירט און אַרויסגעוויזן געשיקטקייט און פּאַיקייטן מצד די אַנטייל־נעמערס, איז געווען דער שטאָלץ פון די יידן אין יאָהאַנעסבורג.

יידן אויפן צד פון די בורן

אויך דער זייט פון די ענגלישע זיינען געווען די ענגלישע יידן, (מיט ווייניק אויסנאַמען), די יידישע מאַגנאַטן, גבירים, בערזע־לייט, ספּעקולאַנטן פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן און אויך די פאַרענגלישטע רוסישע יידן, וועלכע האָבן געהאַט גרויס רעספּעקט פאַר דער ענגלישער אימפּעריע צוליב איר ליבערא־לער האַלטונג צו אויסלענדער. אָ דאַנק דער ליבעראַלער שטעלונג פון די ענגלישע צו אויסלענדער, להיפוך צו די דיסקרימינאַציעס אין צאַרישן רוסלאַנד, האָבן די רוסישע יידן געקענט דאָ נאַטוראַליזירן זיך (ד.ה. קריגן בירגערשאַפּט). אָבער, כמעט די גאַנצע אַלגעמיינע יידישע באַפעלקערונג — די האָלענ־

דישע, רוסישע און אויך די דייטשע יידן (מיט ווייניק אויסנאמען) — האבן סימפאטיזירט מיט די בורן. זייער געפיל פון יושר האט זיי בולט געזאגט, אז ענגלאנד האט ניט קיין מארעלישע רעכט צו פירן מלחמה מיט די בורן. זיי האבן גאנץ גוט געוווסט, אז ווען ניט די גאלד־גרובן, וואלטן די ענגלישע אימפעריאליסטן ניט ארויפגעלייגט זייער „לאפע" אויף די בורן.

לויט פארשיידענע קוועלן האבן אן ערך 14300) טראנסוואלער ענגלישע, ענגליש־נאטוראליזירטע און אויסלענדישע יידן זיך אנגעשלאסן אן דער ענגלי־ארמיי. צוזאמען מיט די יידן, וועלכע האבן זיך געפונען אין דער אנגעקומענער ענגלישער ארמיי אין דרום־אפריקע, איז די צאל געווען איבער צווייי טויזנט[15]). א סך יידן פון דער אנגעקומענער ענגלישער ארמיי און אויך ענגלישע יידן, וועלכע האבן געלעבט אין דרום־אפריקע, האבן זיך אויסגעצייכנט אין דער בורישׁ־ענגלישער מלחמה, ווי צ.ב. מאיאר ב. ל ע ו י ט א[16]), „וועלכער האט געראטעוועט דעם מידלסעקס־רעגימענט ביי „שפיאן קאפ", די ברידער קאפי־טאן ל א ר י און קאפיטאן ה ע ר י מ א ר ק ס, נ ו נ א ד ד י י ו י ס, ל י י א נ ע ל פ. ק א ה ע ן און אנדערע; פון דרום־אפריקע: ל ע ו י פון פינאנס־ריוועך, פאלקאוויניק ד י י ו י ד ה ע ר י ס פון קימבערלי, מאיאר קארי ד י י ו י ס, סאמועל וועיל און אנדערע. עס איז אבער ניט באקאנט, אז רוסישע יידן זאלן האבן זיך אויסגעצייכנט, אדער פארנומען הויכע פאסטנס אין דער ענגלישער ארמיי.

ניט געקוקט אויף דעם, וואס די רוסישע, דייטשישע און האלענדישע יידן זיינען (מיטן אויסנאם פון דער קליינער צאל יידישע מיליטער־פליכטיקע בירגערס פון די רעפובליקן) באטראכט געווארן דורך די רעפובליקן פאר אויס־לענדער, האבן דאך איבער 300 אויסלענדישע יידן[17]) פון די רעפובליקן זיך אנגעשלאסן אין קאמף קעגן די ענגלענדער. א סך פון די אנגעשלאסענע פריי־וויליקע זיינען געווען רוסישע יידן, וועלכע האבן געלעבט צווישן די בורן. פרוי ל ע ו י ס ע ר[18]) האט געשריבן, אז „אלע יידן פון בלומפאנטיין האבן זיך געשלאגן אויף דער זייט פון די בורן". אויך א היפשע צאל האלענדישע יידן האבן זיך באטייליקט אין דער מלחמה אויפן צד פון די בורן, ווי צום ביישפיל, לייטענאנטן מ ו ל ע ר און ב ל ו מ ע נ ט א ל, ג א מ פ ע ל, א י י ז י ק־ס א ן, ה א ר ד ס, פ. וואן ג ע ל ד ע ר, ו ע ר ט ה י י ם, ע ל א י ע ס ק ל ע נ ק ר א מ ע ר און אנדערע.

---

[14]) קיין געניוע סטאטיסטיק איז נישטא.

[15]) לויט רבי דר. הערץ „דער ייד אין דרום־אפריקע".

[16]) לויט עריק ראזענטאל.

[17]) קיין געניוע סטאטיסטיק איז נישטא, לויט רבי דר. הערץ "Jewish Chronicle" (20-4-1900) איז די צאל 300. אנדערע שרייבן נאר „זייער א באדייטנדיקע צאל".

[18]) פרוי לעוויסער איז איצט אין די טיפע 90־ער יאר און חוינט עד היום אין בלום־פאנטיין.

די יידן האָבן זיך אַריינגעוואָרפן מיט ענטוזיאַזם אין קאַמף קעגן אַגרעסיע און אומרעכט, פונקט ווי די בורן גופא. אַ גרויסער טייל פון די יידן אין די רעפובליקן בכלל, און די יידן פון יאָהאַנעסבורג בפרט, האָבן געוויס געספקט אין דעם זיג פון די בורן. ביי אַ גרויסן טייל, ווידער, איז זיכער געווען דער באַוווסטזיין, אז דער קאַמף קעגן דער מעכטיקער ענגלישער אַרמיי איז אַ פאַר־לאָרענער. ווען ניט אָט די ספקות, וואָלטן זיכער זיך אָנגעשלאָסן אָן דער בורישער אַרמיי אַ סך מערער יידן.

יידישע העלדן

אזוי ווי דער קאַמף קעגן די ענגלענדער איז געווען אַ פאַרטיזאַנישער, האָט עס געגעבן די יידישע קעמפערס, פונקט ווי זייערע בורישע קאַמעראַדן, להיפוך ווי אין דער ענגלישער אַרמיי, די מיגלעכקייט ארויסצווייזן אינדיווי־דועלע פעאיקייטן און העלדישקייטן.

צווישן די פיל העלדן פון דער בורישער אַרמיי, ארום וועלכע עס האָבן זיך געוועבט לעגענדעס, זיינען געווען אַ היפשע צאָל רוסישע יידן, ווי צום ביישפיל: הערמאַן יודעלאָוויץ. ער איז ניט געווען קיין בירגער פון דער רעפובליק, און האָט זיך פרייוויליק אָנגעשלאָסן אָן דער בורישער אַרמיי. ער איז געוואָרן אַן אָפיציר (Veld-Kornet). (ער איז ניט געווען דער איינ־ציקער יד, וואָס האָט געהאַט דעם מיליטערישן ראַנג פון „פעלד־קאָרנעט").

ארום הערמאַן יודעלאָוויצעס הערואישע מעשים מעשים האָבן זיך געוועבט לעגענדעס צווישן די בורן. אין בוך „Im Kampf um Suid-Afrika" פון אַנדריס דע־וועט, אַרויסגעגעבן אין מינכען אין יאָר 1903, ווערט געזאָגט: „אין דעם קאַמף האָבן מיר פאַרלוירן אונדזער בראַווען פירער, וועל־כער איז אונדז אלעמען געווען באַקאַנט אַלס הערמאַן. דאָס איז ניט גע־ווען זיין פאַמיליע־נאָמען. ער איז געווען אַ רוסישער יד". זיין אמתער נאָמען איז געווען הערמאַן יודעלאָוויץ; אַ צווייטער — יוסף סעגאַל, דער אָנפאַרטרויטער סקאָוט פון גענעראַל דע־וועט, איז געוואָרן באַרימט ביי די בורן צוליב ריזיקירן זיין לעבן אריבערצושווימען דעם אַראַנדזש־טייך, כדי צו קריגן דרינגנדיקע הילף, וועו די חיילות פון די צוויי גענעראלן, דע־וועט און הערצאָג, זיינען געווען ארומגערינגלט דורך די ענגלענדער. יוסף סעגאַלס שותף וואָלף יאָקאָבסאָן און יוסף הורוויץ פון קלערקסדאָרפ האָבן זיך אויך אויסגעצייכנט. נאָך אַן אינטערעסאַנטער העלד, אַ רוסישער יד, איז געווען סאַשאַ שמאַהאַמאַן, וועמען די בורן פלעגן רופן „יאַן סניימאַן דער יד" — „Jan Snyman die Jood". גענעראל דע־וועט, וועלכער איז געווען דער באַליבטסטער און גרעסטער העלד פון בורישן קריג, און וועלכער האָט אין זיין פאַרטיזאַנישן קאַמף אָפט געשפילט מיט דער ענגלישער אַרמיי אין „קאַץ און מויז", — האָט געהאַט אַ געוויסע צייט אַ יונגן רוסישן יד אַלס סעקרעטאַר. ער איז געהרגעט געוואָרן אין קאַמף. אויף אים האָט גענעראַל דע־וועט געזאָגט: „דער בראַווסטער מענטש,

וועלכן איך האָב געקענט[19]). ניט נאָר האָבן זיך יידן שטאַרק אויסגעצייכנט אין דער בורישער אַרמיי, נאָר זיי האָבן אויך געשפילט אַ גרויסע ראָל אין העלפן די בורן אָנצופירן זייער קאַמף. צום ביישפיל: די בורישע רעגירונג האָט אָנפאַרטרויט מיט אַ וויכטיקער מיסיע דעם יידן סימאָן מיכעל־ס אָן[20]). זי האָט אים געשיקט קיין האָלאַנד און דייטשלאַנד צו קריגן געווער און אנדערע נייטיקע מילימעריש מאַטעריאלן. צוויי פראַנצויזישע יידישע אינזשינערן, גרינבערג און לעאָן[21]), האָבן אין יאָהאַנעסבורג אָרגאַניזירט און אָנגעפירט מיט דער אינציקיקער אַמוניציע־פאַבריק אין דער בורישער רעפובליק (דורך סאַבאַטאַזש איז עס 26/4/1900 אויפגעריסן געוואָרן). דר. וו. י. לעידס, דער שטאַאַט־סעקרעטאַר פון דער טראַנסוואַלער רעפובליק און דערנאָך דער אַמבאַסאַדאָר פון דער רעפובליק, האָט גרינבערגן און לעאָנען שטאַרק געלויבט.

די מלחמה האָט אָנגעהאַלטן אַן ערך 3 יאָר. די בורן האָבן פאַרלוירן אַ העלפט פון זייער אַרמיי, הויפטזאַכלעך, געכאַפּטע אין געפאַנגענשאַפט דורך די ענגלענדער. די ענגלענדער האָבן פאַרשיקט אַ סך פון דער בורישער אַרמיי אין ציילאָן, בערמודאַ, סט.־העלענאַ און אַנדערע פלעצער. צווישן די פאַרשיקטע האָבן זיך אין אַלע פלעצער געפונען רוסישע, דייטשישע און האָלענדישע יידן.

די בורן האָבן געהופן אַ קאָנפערענץ צו באַהאַנדלען די קריטישע לאָגע, אין וועלכער זיי האָבן זיך געפונען און די פראַגע וועגן שליסן שלום מיט דער ענגלישער אַרמיי. אויף דער קאָנפערענץ האָבן בורישע דעלעגאַטן געטענהט, אז „מיר קענען זיך מער ניט שלאָגן; מיר האָבן פאַרלוירן אַ העלפט פון אונדזער אַרמיי; מיר האָבן ניט קיין געווער; מיר האָבן ניט קיין פּראָוויאַנט, קיין קליידער; די פעלדער ווערן ניט באַארבעט; אונדזערע פרויען און קינדער ליידן שטאַרק". אויף דעם האָט געענטפערט[22]: „איך האָב גאָרנישט צו טאָן מיט פאַקטן. די גאַנצע מלחמה איז אַ פראַגע פון האָבן בטחון".

דעם 31־טן מיי 1902, איז געשלאָסן געוואָרן שלום צווישן דער זיגרייכער ענגלישער אַרמיי און די באַזיגטע בורן.

---

[19]) עריק ראָזענטאָל אין זיין בוך "General Christian De Wet". (זייט 214).

[20]) לויט רבי דר. ל. י. ראַבינאָוויץ אין זיין לעקציע אין מיי 1949, אויפן סמך פון דאָקומענטן, וואָס ער האָט געפונען אין פרעטאָריע.

[21]) לויט עריק ראָזענטאָל.

[22]) עריק ראָזענטאָל אין "General Christian De Wet".

די פאַרלוסטן אין דעם בוריש־ענגלישן קריג זיינען געווען[23]:

בורישע פאַרלוסטן:

געהרגעטע אויפן שלאַכטפעלד	3990
געשטאַרבן אויפן שלאַכט־פעלד פון קראַנקייטן	924
" דורך אומגליקספאַלן	157
" אין געפאַנגענשאַפט	1118
ס"ה	6189

די צאָל פאַרוווונדעטע ווייסט מען ניט.

די צאָל געשטאַרבענע אין די קאַנצענטראַציע־לאַגערן פון קראַנקייטן, בויך־טיפוס און אַנדערע עפידעמיעס:

מענער עלטער ווי 16 יאָר	1676
פרויען עלטער ווי 16 יאָר	4177
קינדער אונטער 16 יאָר	22074
ס"ה	27927

די צאָל קריגס־געפאַנגענע איז געווען 40 טויזנט[24].

ענגלישע פאַרלוסטן:

געהרגעטע אויפן שלאַכטפעלד	5774
געשטאַרבן פון עפידעמיעס, קראַנקייטן און ווונדן	16168
געשטאַרבן אין די שפיטאָלן ביזן סוף מלחמה	9713
די צאָל פאַרוווונדעטע—צוריקגעשיקטע, פון וועלכע מאַנכע זיין־ נען געשטאַרבן אויפן וועג	75430

מיט דעם שלום־אָפמאַך האָט זיך געשלאָסן אַ ווי־כטיקער און טראַגישער קאַפיטל אין דער געשיכטע פון דרום־אַפריקע.

[23] לויט די רעגירונג־אַרכיוון.

[24] לויט "The Times History of the Boer War".

פערטער טייל

נאָבן קרייג

נאַכווייענישן פון קריג. — די באַזיגטע. — ווידער־
אויפבוי. — אַנבאַט צו ברענגען יידישע ארבעטער
פאַר די מינען. — מען קומט צוריק. — אַ נייער
שטראָם פון אימיגראַנטן. — יידיש—אַן אייראָפּע־
אישע שפּראַך. — מען שלאָגט וואַרצלען. —
אונטערוועלט. — אַלטע רייבונגען ווערן באַ־
נייט. — דער אָפּרוף אויף קישינעווער פּאָגראָם. —
דער אוגאַנדאַ־פּראָיעקט. — איינדרוקן פון רוסיש־
יאַפּאַנישן קריג. — קאָרטן שפּילן. — אַלטע
בחורים. — לאַנדאַרבעט. — שווערקייטן פאַר
יידישע אַרבעטער. — רוף צו יידישע אַרבעטער
צו שאַפן פראָפּ.־פאַראיינען. — די עקאָנאָמישע
לאָגע.

נאָכווייענישן פון קריג

ביי געוויסע בורישע פירערס איז דער קלאַפּ פון דעם ענגלישן זיג ניט געווען אזוי שארף, ווייל זיי האָבן עס שוין פאַרויסגעזען אַ לאַנגע צייט.

די מלחמה האָט איבערגעלאָזן אַ שטאַרקן האַס ביי די בורן צו די ענג־לענדער, און אויך ביי אַ סך יידן, וועלכע האָבן זיך געשלאָגן קעגן די ענגלענ־דער איז געווען אַ האַס צו זיי.

די פאָלגנדיקע עפּיזאָדן אילוסטרירן דאָס:[1] דער ייד ד ז ש א ע ל ט ש א ר ל ס ד ו ו י ן, וועלכער האָט העלדיש געקעמפט מיט די בורן אין טראַנסוואַל, איז געפאַנגען געווארן דורך די ענגלישע. ער איז קראַנק גע־ווארן אויף דער געפערלעכער קראַנקייט „שוואַרצוואַסער" מאַלאַריע. מען האָט אים אַ קראַנקן אוועקגעפירט אין הויז פון אַן ענגלענדער, אין טהאבינא. האָט ער בשום אופן ניט געוואָלט ליגן אין בעט. ער איז געשטאָרבן אויף דער ערד, אויסרופנדיק: „איך וויל ניט שטאַרבן אין אַ בעט פון אַן ענגלענדער"; ל י י ב ר א ב י נ א ו י ץ, וועלכער האָט געקעמפט צוזאַמען מיט די בורן,

[1] לויט רבי דר. י. ל. ראַבינאָוויץ אין זיין לעקציע „יידן אין בורישן קריג", 4/9/1949, אויפן סמך פון דאָקומענטן, וואָס ער האָט געפונען אין פּרעטאָריע.

האָט נאָכן שלום־אָפמאַך פאַרלאָזן דרום־אפריקע, ווייל — האָט ער געזאָגט — „איך ווייל ניט לעבן אונטער דער ענגלישער הערשאַפט נאָכן צוזען, וואָס די ענגלענדער האָבן אָפגעטאָן מיט די בורן".

דער אָנפאַל פון דער אַרמיי פון דער גרויסער ענגלישער אימפעריע אויף די צוויי קליינינקע רעפובליקן האָט ארויסגערופן א ווידערגעפיל קעגן ענגלאַנד, כמעט, אין דער גאַנצער וועלט. באַוווסטע פערזענלעכקייטן און באַוווסטע שרייבערס פון דער גאַרער וועלט זיינען ארויס מיט וואָרט און אין שריפט קעגן דער דערַאבערונג־פאָליטיק פון ענגלאַנד אין זייער אָנפאַל אויף די בורן. אפילו אין ענגלאַנד גופא איז געווען א גרויסע קעגנערשאַפט מצד דער שטאַר־קער ליבעראַלער פאַרטיי און אַנדערע גרופירונגען קעגן דער רעגירונג פאַרן פירן די מלחמה מיט די בורן. ענגלאַנד האָט, צוליב איר אָנפאַל אויף די בורן, פאַרלוירן א סך פרעסטיזש אין דער וועלט.

כדי צוריקצוגעווינען דעם פאַרלוירענעם פרעסטיזש, האָט זי ביים סוף פון דער בורישׂ־ענגלישער מלחמה אָנגעוענדעט איר באַוווסטע אימפעריאַליס־טישע טאַקטיק לגבי די באַזיגטע. זי האָט ניט געדריקט די באַזיגטע, נאָר פאַר־קערט: זי האָט געפירט א פאָליטיק פון אריינציען אין דער אָנפירערשאַפט פון לאַנד די בורן גופא. ענגלאַנד האָט אריינגעזעצט אין דעם מלוכה־אַפּאַראַט באַוווסטע בורישע פערזענלעכקייטן אויף אָנצופירן מיט דער רעגירונג. אָבער פאַקטיש האָט ענגלאַנד קאָנטראָלירט, אז די פאָליטיק פון לאַנד זאָל דורכויס געפירט ווערן לויט די אינטערעסן פון דער ענגלישער אימפעריע.

די עלאַסטישע האַנדלונג פון די ענגלענדער בנוגע די בורן האָט ביי א סך נייטראַליזירט דעם גיפטיקן האַס פון די בורן צו זייערע באַזיגערס. געוויסע אָנפירנדיקע בורישע פערזאָנען זיינען געווען גענעראַלן אין דער בורישער אַרמיי, ווי צום ביישפיל, די געהערן בא טהא, סמאטס, הערצאג — מענטשן, וועלכע זיינען ניט געווען קיין מיליטער־לייט ביז דער מלחמה.

מאַנכע בורישע אָנפירערס האָט אימפאָנירט די האַנדלונג פון די באַזיגערס צו די בורן. זיי האָבן געזען אין דעם גרויסע מיגלעכקייטן צו אָרגאַניזירן און וויידעראויפלעבן דאָס בורישע פאָלק.

פון דער בורישער אָנפירערשאַפט איז אַוועק דער ביבליש־פאַסטאַראַלער קרוגעריזם. אין דער אָנפירערשאַפט האָבן זיך באַוויזן יינגערע בורן. מאַנכע פון זיי האָבן געהאַט אייראָפּעאישע אוניווערסיטעט־בילדונג.

די באַזיגטע

גאָר אַנדערש איז געווען די לאַגע פון דורכשניטלעכן בור, באזונדערס אין טראַנסוואַל און אין אָראַנדזש־פריישטאַט.

טויזנטער בורן זיינע ארומגעגאַנגען האָפנונגלאָזע, פאַרבלאָנדזשעטע, ווי אין א קלעם. זיי האָבן זיך געפילט ווי צעמזיקטע, איבעריקע מענטשן מיט א פאַרשפילטן נעכטן און אָן א היינט.

אַ סך זין און טעכטער פון דעם בורישן פויערים־פאָלק האָבן ניט געהאַט ווהין זיך צוריקצוקערן. זייערע פריערדיקע היימען זיינען געווארן צעשטערט.

די זון־פאַרברענטע פעלדער זיינען געווען שטאַרק פאַרלאָזן: עס זיינען ניט געווען קיין בהמות, קיין אַקערס, און אויך קיין אָקסן צום אַקערן; ס׳איז ניט געווען מיט וואָס אָנצוהייבן. האָט מען זיך געלאָזן צו די שטעט.

אַ דערשיטערנדיקן און דערשלאָגנדיקן איינדרוק האָבן געמאַכט די זין פון באַזיגטן בורן־פאָלק, ווען זיי האָבן זיך געשלעפט איבער די גאַסן פון יאָהאַנעסבורג, בעטנדיק עסן און זוכנדיק אַרבעט. פאַרוואָרלאָזטע, אויסגעמאַטערטע און אויסגעהונגערטע, האָבן זיי זיך ארומגעשלעפט אין צעריסענע קליידער מיט צעריסענע שיך, באַוואַקסענע, ניט קיין געוואַשענע, פון זון און שטויב פאַרחושכטע.

אַנדערש איז געווען די לאַגע פון די יידן, וועלכע האָבן זיך געשלאָגן אין דער בורישער אַרמיי. דאָס רוב פון זיי — קליינשטעטלשע און שטאָטישע קרעמערס, העגדלערס און בעלי־מלאכות — האָבן געהאַט פאַרבינדונגען און אויך לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיי געהאָלפן ווידער זיך איינצוארדענען עקאָנאָמיש.

אגב האָבן די איינווינערס פון יאָהאַנעסבורג שוין געלעבט אונטער דער ענגלישער מאַכט פונקט צוויי יאָר, ביז דער שלום איז געשלאָסן געווארן.

ווידעראויפבוי

נאָכן שליסן דעם שלום האָט די זיגרייכע ענגלישע אַרמיי און אַדמיניס־טראַציע גענומען זיך צום ווידעראויפבוי. דאָס זעלבע איז געווען מיט די גאָלד־מינעס־קאָרפּאָראַציעס. די זיגרייכע גאָלד־מאָגנאַטן האָבן געוואָלט עקספּאַנסיע פאַר זייער גאָלד־מינען־„אימפּעריע". אזוי ארום האָבן די איינווינערס פון יאָהאַנעסבורג דורכגעמאַכט א נייע „פּראָספּעריטי".

אָבער די „פּראָספּעריטי" האָט ניט אָנגעהאַלטן לאַנג, ווייל דער עקאָנאָ־מישער ווווילזיין פון יאָהאַנעסבורג האָט זיך באַזירט נאָר אויף אַיין אינדוסטריע — די גאָלד־פּראָדוקציע. די גאָלד־מינען האָבן ניט געקענט קריגן די נויטיקע צענדליקער טויזנטער אַרבעטער — שוואַרצע און ביליקע אַרבעטער, אין וועלכע די גאָלד־מינען האָבן זיך גענויטיקט פאַר זייער אָנטוויקלונג. דאָס האָט ארויסגערופן אַן עקאָנאָמישע דעפּרעסיע, ביז מען האָט, אין יוני 1904, געמוזט אימפּאָרטירן די סך צענדליקער טויזנטער כינעזישע אַרבעטער פאַר די גאָלד־גרובן. (אגב, ווען די כינעזער האָבן פאַרלאָזן דרום־אַפריקע איז ווידער ג־ווארן א עקאָנאָמישע דעפּרעסיע).

יידן, וועלכע האָבן געהאַט קאָנצעסיע־קראָמען ביי די מינען און קראָמען ניט ווייט פון די מינען, האָבן זייער גוט געלייזט פון די כינעזישע מינען־ארבעטער. עס זיינען געווען יידישע קרעמערס, וועלכע האָבן דורך האַנדלען מיט די כינעזער אויסגעלערנט זיך צוזאַמענצוריידן מיט זיי אויף כינעזיש.

אנבאט צו ברענגען יידישע ארבעטער פאר די מינען

וועז די גאלד־מאגנאטן אין יאהאנעסבורג האבן געמאלדן, אז די גאלד־אינדוסטריע נויטיקט זיך שטארק אין א גרויסער צאל מינען־ארבעטער פאר שוואך־ארבעט, האט, אין יאר 1903, א ייד פון בערלין, וו. וו. ל ע ו י ס א ן, זיך געווענדט צו די מאגנאטן פון די גאלד־גרובן מיט אן אנבאט פון הונדערט טויזנט יונגע יידישע בחורים פון רוסלאנד און גאליציע צו ארבעטן אין די גאלד־גרובן פאר £2.0.0 א חודש. ער האט צוגעגעבן, אז אט דער אנבאט ווערט גאראנטירט דורך א „יידישן עמיגראציע־קאמיטעט" אין בערלין. די טעג־לעכע צייטונג „טראנסוואל לידער[2]) איז ארויס קעגן ל ע ו י ס א נ ס אנ־באט און געזאגט: „די לאגע פון די ארעמע אימיגראנטן, וועלכע ווערן געטריבן דורך פארפאלגונגען אנצונעמען א הונגער־לוין, וואלט געווען ערגער פון די קאליפארניע און פון די אפריקער. די אפריקער וואלטן קוקן אויף זיי פון אויבן ארא־פ". ש. ג א ל ד ר י ך, דער פירער פון דער ציוניסטישער באוועגונג האט, קאנטיק, געזען א געלעגנהייט צוריקצוגעווינען דעם פרעסטיזש, וועלכן די ציוניסטישע פעדעראציע האט פארלוירן מיטן אנטשטייז פון דעם ניט־לאנג געגרינדעטן „באארד אוו דעפיוטיס", האט ער גערופן א פארזאמלונג פון פרא־מינענטע יידן אין יאהאנעסבורג וועגן דעם ענין. אויף דער פארזאמלונג איז אפגעווארפן געווארן א פארשלאג, אז מען זאל דעם ענין איבערגעבן צום „באארד אוו דעפיוטיס". עס איז אויף דער פארזאמלונג אנגענומען געווארן א רעזאלוציע, אז מען בעט ד ר. ה ע ר צ ל זאל זיך אינפארמירן און געבן אן עצה וועגן דעם ענין. אין דעם בריוו צו דר. הערצל וועגן דער אנגענומע־נער רעזאלוציע האט ש. גאלדרייך צוגעגעבן, אז „איך בין ביי דער מיינונג, אז אייער אויטאריטעט מיינונג צו אנטזאגן דעם אנבאט איז וויכטיק, וויל דאס אננעמען אזא אנבאט וואלט פארורזאכט א סך ליידן צו אונדזערע גלויבנס־גענאסן, און עס קען פירן צו א באגרענעצונג פון זייערע רעכטן דא". אייד־ער עס איז נאך געקומען אן ענטפער פון דר. הערצל, איז די מינען־מאגנאטן־קארפאראציע ארויס מיט א קאטעגארישן אפזאג פון לעוויסאנס אנבאט, מא־טיווירנדיק, אז „זיי זיינען קעגן ברענגען ניט קוואליפיצירטע אייראפעאישע ארבעטער אויף שכירות, וועלכע וועט זיי ניט דערמיגלעכן צו לעבן, ווי ציווי־ליזירטע מיטגלידער פון דער געזעלשאפט". דער ענטפער פון דער מינען־מאגנאטן־קארפאראציע איז פארעפנטלעכט געווארן אין דער פרעסע פון אייר־אפע, דערנאך האט זיך ארויסגעווייזן, אז די גאנצע מעשה פון לעוויסאן און דעם „יידישע עמיגראציע־קאמיטעט" איז געווען א פשוטער שווינדל".

מען קומט צוריק

אין דער צייט, וועז די טויערן פון יאהאנעסבורג זיינען געווען אפן פאר ענגלישע בירגערס, האבן אבער אויסלענדער, גלייך נאכן שלום־אפמאך, גע־

[2]) "Transvaal Leader" 30-11-1903.

דאַרפט קריגן אַ דערלויבעניש צוריקצוקומען, ניט נאָר פון זייערע קאָנסולאַטן, נאָר אויך פון דער היגער ענגלישער מאַכט.

לאָרד מילנער, דער געווען־גובערנאַטאָר פון דרום־אפריקע, — וואָס האָט איינגעשלאָסן די נייַ־דערוואָרבענע טעריטאָריעס פון טראַנסוואַל און פון אָראַנדזש־פריישטאַט — האָט באַשטימט אַ ספּעציעלע קאָמיסיע אַרויסצוגעבן די דערלויבענישן. אגב, איז אין דער קאָמיסיע אויך געווען רבי ה ע ר ץ.

גאָר אין אַ ספּעציעלער לאָגע האָבן זיך געפונען די רוסישע יידן, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין פאָרשטייער, ווייל דער רוסישער קאָנסול אין קייפטאָון האָט זיך אָפּגעזאָגט צו גיבן די דערלויבענישן פאַר יידן. לאָרד מ י ל נ ע ר, וועלכער איז געווען זייער באַפריינדעט מיט ש. ג א ל ד ר י י ך, האָט אים באַשטימט אויפן ערן־אָמט צו זיין די פאַראַנטוואָרטלעכע פערזאָן אַרויסצוגעבן רעקאָמענדאַציעס צו דער רעגירונג פאַר די רוסישע יידן זיך אומצוקערן קיין יאָהאַנעסבורג.

ווי אַן איבערגעגעבענער פירער פון דער דרום־אפריקאַנער ציוניסטישער באַוועגונג, האָט ש. ג א ל ד ר י י ך געזען אַ גוטע געלעגנהייט צו הייבן דעם פּרעסטיזש פון דער דרום־אַפריקאַנער ציוניסטישער פעדעראַציע אין די אויגן פון די דרום־אַפריקאַנער יידן. האָט ער דעריבער געבעטן לאָרד מ י ל נ ע ר, אַז אַנשטאָט אים (ש. גאָלדרייכן) זאָל געגעבן ווערן דער ציוניסטישער פעדע־ראַציע דאָס רעכט אַרויסצוגעבן די רעקאָמענדאַציעס פאַר די רוסישע יידן צו־ריקצוקערן זיך קיין יאָהאַנעסבורג. לאָרד מילנער האָט ש. גאָלדרייכס פאָר־שלאָג אָנגענומען, און אזוי ארום האָט יעדער רוסישער ייד געמוזט וועגן זיך צו דער ציוניסטישער פעדעראַציע אין יאָהאַנעסבורג אָדער אין קייפטאָון נאָך אַ דערלויבעניש צוריקצוקומען קיין יאָהאַנעסבורג.

דאָס האָט גוואַלדיק געהייבן דעם פּרעסטיזש פון דער דרום־אַפריקאַנער ציוניסטישער פעדעראַציע — אַן אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט ביז דאַן כמעט ווי קיין געזעלשאַפטלעכע ראָל ניט געשפּילט אויף דער היגער יידישער גאַס. עס האָט אויך געהאָט אַ וויכטיקן אָפּקלאַנג איבער דער גאָרער יידישער וועלט. צום ביישפּיל, דער לאָנדאָנער „דזשואיש קראָניקל" פון 10־טן אָקטאָבער 1902, מעלדעט, אז „די וועלט", אָפּיציעלער ציוניסטישער אָרגאַן (געגרינדעט דורך דר. הערצל) אין ווין, האָט פאַרעפנטלעכט אַ קאָמוניקאַט פון קייפטאָון, אז דאָס הויפּט־ביורא פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין דרום־אַפריקע איז באַ־פולמעכטיקט געווארן דורכן גענעראַל־גובערנאַטאָר צו געבן רעקאָמענדאַציעס בנוגע דעם מאַראַלישן שטאַנד פון אָפּליקאַנט, כדי צו באַקומען אַ דערלויבעניש צו פאָרן קיין טראַנסוואַל. געווייגנטלעך ווערן אזוינע באַשטעטיקונגען ארויס־געגעבן דורך די קאָנסולאַטן. דאָס וואָלט אָבער געווען כמעט אַן אוממיגלעכ־קייט פאַר די רוסישע יידן".

אַ דאַנק דעם, וואָס די רעגירונג האָט געגעבן דער ציוניסטישער פעדע־ראַציע דאָס רעכט ארויסצוגעבן רעקאָמענדאַציעס צו די רוסישע יידן צו קומען קיין טראַנסוואַל, האָט דער פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע, ש. ג א ל ד ר י י ך, געזאָגט אויף דער ערשטער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין יאָ־

האַנעסבורג, אין יולי 1905: „מיר זיינען דער יידישער קאַנסולאַט אין דרום־אַפריקע". אזוי האָט מען אויך אָנגערופן די דרום־אַפריקאַנער ציוניסטן אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס אין 1904. אין דעם קלאַס־צימער ביי דער סינאַגאָגע אין פרעזידענט־גאַס פלעגן זיצן פאָרשטייערס פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע, כמעט אַלע אָוונט, און באַטראַכטן די טויזנטער אַפּליקאַציעס צוריקצוקערן זיך קיין יאָהאַנעסבורג.

די טויזנטער רוסישע יידן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון טראַנסוואַל בכלל, און פון יאָהאַנעסבורג בפרט, האָבן אומגעדולדיק געוואַרט אין קייפטאַון, פּאָרט־עליזאַבעט, דערבן און אוידטסהאָרן און אין אַנדערע שטעט אויף דעם שלום־סיגנאַל. וועז דער שלום־אָפּמאַך איז געשלאָסן געוואָרן, האָט מען, פאַרשטייט זיך, געוואָלט צוריקקערן זיך גלייך קיין טראַנסוואַל, הויפּטזאַכלעך — קיין יאָהאַנעסבורג. אָבער, להיפוך צו דעם, ווי זיי האָבן דערוואַרט, איז עס ניט געווען אזוי לייכט. די געזעצן פון די נייע באַלעבאָטים — די ענגלענדער — האָבן אַרויפגעלייגט געוויסע שווערקייטן און פאַרמאַליטעטן. צום ביישפיל, יעדער רוסישער יד האָט געמוזט שיקן אַן אַפּליקאַציע צו דער ציוניסטישער פעדעראַציע, און דערנאָך וואַרטן אויף דער דערלויבעניש פון דער רעגירונג.

מיט ווייניק אויסנאַמען האָט די רעגירונג געגעבן די דערלויבענישן אויפן סמך פון די ציוניסטישע רעקאָמענדאַציעס. בכלל האָט מען ווייניק אַפּליקאַציעס אָפּגעווארפן.

די צאָל יידן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון יאָהאַנעסבורג און פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך ביים אויסברוך פון דער בורישׂ־ענגלישער מלחמה, איז גע־ווען אַן ערך 10 טויזנט. אין דער צאָל זיינען געווען אַ סך ענגלישע יידן, וועלכע האָבן ניט געדאַרפט קיין דערלויבעניש צוריקצוקערן זיך נאָך דער מלחמה.

13 טויזנט רוסישע יידן, וועמען די ציוניסטישע פעדעראַציע האָט רעקאָ־מענדירט, האָט מען אריינגעלאָזן אין טראַנסוואַל (אין דער צאָל גייען אריין א סך נייע אימיגראַנטן).

רבי דר. הערץ איז ווידער געווען אויף זיין פאָסטן אין דער סינאַגאָגע אויף פרעזידענט־גאַס, און געזונט אַן אַקטיוון אָנטייל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן.

די פאַרק־סינאַגאָגע האָט אַראָפּגעבראַכט א רב פון מאַנטשעסטער אין 1903, רבי דר. לאָנדאָו, א גאַליציאַנער.

דער אָרטאָדאָקסישער בית־המדרש, ווו פריער איז געווען רב רבי דאָ־גוטסקי און דערנאָך ר' משה'ל (פרידמאַן), איז געוואָרן מער אַקטיוו צוליב דעם צופלוס פון נייע אימיגראַנטן. וואָס מער אימיגראַנטן עס האָבן געזונטן אָנקומען, אלץ מערער האָט מען געזונטן גרינדן סינאַגאָגעס און תלמוד־תורהס אויך אין די פאַרשטעט. לויטן „הכוכב" פון 2/10/1903 האָבן „איבער צען טויזנט יידן[3]) געדאָוונט ראש־השנה אין 22 סינאַגאָגעס, בתי־

[3]) קאָנטיק, אז אין דער צאָל זיינען אריינגערעכנט אַ סך יידן פון די ארומיקע שטעלעך, וועלכע זיינען געקומען אין יאָהאַנעסבורג דאָזונען ראש־השנה.

מדרשים און אין זאלן. אלע יידישע געשעפטן אן אויסנאם זיינען געווען גע־שלאסן".

א נייער שטראם פון אימיגראנטן

די צאל רוסישע יידן, וועלכע האבן געוואלט פארן קיין טראנסוואל, איז כסדר געוואקסן צוליב דעם נייעם שטראם אימיגראנטן.

לויט דעם באריכט פון יידישן „שעלטער" אין לאנדאן[4]) פון יאנואר 1904, (געדרוקט אין לאנדאנער „דזשואיש קראניקל") זיינען פון נאוועמבער 1901 ביז אקטאבער 1902 געפארן קיין דרום־אפריקע, און זיך אפגעשטעלט אין „שעל־טער" — 832 יידן. פון נאוועמבער 1902 ביז אקטאבער 1903 — 3594. „די אויסערגעווייניטלעכע פארגרעסערטע צאל עמיגראנטן קיין דרום־אפריקע איז געווען א דאנק דעם, וואס די מלחמה האט זיך אפגעשטעלט. די צאל וואלט געווען נאך גרעסער, ווען עס וואלטן ניט געווען די נייע אימיגראציע־געזעצן".

עס ווערט געזאגט אין „דזשואיש קראניקל", אז אין יאר 1903 האט די דרום־אפריקאניש־ענגלישע רעגירונג ניט אריינגעלאזן קיין דרום־אפריקע 962 יידן, אלס „ניט־געווונטשענע". די צאל וואלט געווען גרעסער, אויב מען וואלט ניט אנערקענט יידיש פאר אן אייראפעאישער שפראך.

אין יולי 1904 האט דר. ג ר ע ג א ר י צוגעשטעלט צו דער קאפ־רעגי־רונג אן אפיציעלן באריכט וועגן אימיגראציע, אין וועלכן ער זאגט: „אז 45.8 פראצענט פון אלע אימיגראנטן, וועלכע קומען קיין דרום־אפריקע, האבן גע־רעדט און געשריבן נאר איין שפראך, און דאס איז — יידיש".

אין א באריכט פון דעם ענגלישן קאנסולאט אין מיי 1901 („דזשואיש קרא־ניקל") ווערט געזאגט: „דער פאקט, וואס מאנכע פוילישע יידן פון דרום־אפריקע האבן זיך אומגעקערט קיין פוילן ביים אנפאנג פון בוריש־ענגלישן קריג מיט גרויסע קאפיטאלן, האט אזוי פארבלענדעט די אויגן פון די ארעמע יידן אין פוילן, אז א סך פון זיי האבן געגלויבט עמיגרירן קיין דרום־אפריקע מיט דער אפענונג, אז אויך זיי וועלן דארט רייך ווערן". אין אויגוסט 1901, ווערט אין „דזשואיש קראניקל" געזאגט: „שיף־געזעלשאפטן באריכטן, אז עס שטראמען א סך יידן קיין דרום־אפריקע. דער גרעסטער טייל האבן פריינד, וועלכע האבן זיך שוין באזעצט אין דרום־אפריקע און זיי שרייבן אהיים, ווי גוט זיי גייט און לאדן אויך זיי איין צו קומען". אין אקטאבער 1902 ווערט באַ־ריכטט: „200 אויסלענדישע יידן פארן אויפן שיף „סאפאקלס" קיין דרום־אפריקע. א גרויסע צאל זיינען פרויען מיט קינדער, וועלכע פארן צו זייערע מענער".

---

[4]) דער „שעלטער" אין לאנדאן איז געווען א גאר ויכטיקע אינסטיטוציע. דאס איז גע־ווען א טראנזיט־אכסניה פאר יידישע עמיגראנטן פון רוסלאנד און אנדערע לענדער, וועלכע זיינען געפארן קיין דרום־אפריקע און אנדערשוו. מען פלעגט זיי אפוואנדטן ביים אנקומען אין לאנדאן און אוועקפירן זיי אין „שעלטער". דארט האט מען זיי געגעבן עסן, נאכט־לעגער און מען פלעגט דערלייזיקן פאר זיי די פארמאליטעטן. זיי פלעגן דארט זיין ביז די שיפן פלעגן פארן קיין דרום־אפריקע, אדער אנדערע לענדער. מען פלעגט זיי ברענגען צום שיף.

די אָפּטע נייעס וועגן דער בורישׂ־ענגלישער מלחמה, אין די צייטונגען פון די ליטווישע און פוילישע יידן, איז געוויס געווען אַ טעמע אין זייערע טעגלעכע שמועסן. דאָס האָט זיי געוויס „באַקאַנט געמאַכט" מיט דרום־אפריקע.

דרום־אַפריקע איז געווארן פאַר זיי ניט אזוי ווילד, ניט אזוי פרעמד, און — ניט אזוי ווייט. די עמיגראַציע פון יידן פון רוסלאַנד, הויפטזאַכלעך פון ליטע, האָט זיך שטאַרק פאַרגרעסערט. דרום־אַפריקע האָט, מער אָדער ווייניקער, געמיינט פאַר זיי יאָהאַנעסבורג און אומגעגנט.

ניט נאָר זיינען קיין יאָהאַנעסבורג געפאַרן יידן פון ליטע און פוילן, נאָר אויך די יידן פון קייפּטאַון. אלע זיינען געפאַרן צו דעם „על־דאַראַדאָ" — יאָהאַנעסבורג. עס האָט געהערשט אַן עקאָנאָמישער קריזיס אין קייפּטאַון נאָכן בורישן קריג. אָט־וואָס דער וועטעראַן פון דער יידישער בינע אין דרום־אַפריקע, דער אַקטיאָר ה. ה ע ר ש, שרייבט אין זיינע ניט פובליצירטע מעמוארן: „אין 1904 האָבן די יידן פון קייפּטאַון גענומען פאַרן קיין יאָהאַנעסבורג, און כמעט האַלב קייפּטאַון (יידישע הייזער און קראָמען) איז געווארן ליידיק — צום פאַרדינגען".

אויף ווי ווייט די יידישע עמיגראַציע קיין דרום־אַפריקע האָט זיך פאַרגרעסערט, הויפטזאַכלעך דורך ליטווישע יידן, קען דינען די פאָלגנדיקע סטאַטיסטיק: לויט רבי דר. ה ע ר ץ און אנדערע[5]) זיינען געווען אין גאַנץ דרום־אַפריקע ביים אויסברוך פון דעם בורישׂ־ענגלישן קריג ווייניקער, ווי 25 טויזנט יידן. אין דער פאָלקס־ציילונג פון 1904 — אַן ערך צוויי יאָר נאָך דער מלחמה — זיינען שוין געווען 38.101 יידן. ((25.864 מענער און 12.237 פרויען), און אין דער ווייטערדיקער פאָלקס־ציילונג — אין יאָר 1911, זיינען געווען 46.919 יידן (27.820 מענער און 19.099 פרויען).

יידיש — אַן אייראָפּאישע שפּראַך

די ענגלענדער זיינען געווען זייער אומצופריידן דערמיט, וואָס אזוי־פיל יידן — רוסישע בירגער — קומען קיין דרום־אַפריקע. די ענגלענדער האָבן ניט געוואָלט די רוסישע יידן, וועלכע זיינען אַ „פרעמדער עלעמענט", אַ מין „שעטנז" אין זייער העגעמאָניע, און ברענגען קאַנקורענץ.

צו באַגרענעצן די אימיגראַציע פון מזרח־אייראָפּאישע יידן האָט מען סוף 1902 אריינגעטראָגן אין פאַרלאַמענט, אין קייפּטאַון, אַ געזעץ־פּראָיעקט, אז יעדער אימיגראַנט מוז קענען שרייבן „אין אותיות פון אַן אייראָפּאישער שפּראַך" (''In the characters of any European language''). דאָס האָט פשוט געמיינט, אז דער גאָר גרעסטער טייל פון די יידישע אימיגראַנטן פון רוסלאַנד, וועלכע האָבן געקענט לייענען און שרייבן נאָר יידיש, וואָלטן באַטראַכט געווארן, ווי „פאַרבאָטענע" און „ניט געוווּנטשענע" אימיגראַנטן. זיי

---

[5]) אין „דושואיש קראָניקל" פון 20־טן אַפּריל 1900.

וואלטן ניט אריינגעלאזן געווארן אין לאנד, ווייל יידיש ווערט געשריבן מיט ניט איירלאפאישע אותיות.

עס וואלט זיך אויך געשאפן א לאגע, וואס יידיש וואלט געקאנט באטראכט ווערן, ווי אן אזיאטישע שפראך, צוליב איר העברעאישן אלפאבעט. אויב יידיש וואלט באטראכט געווארן, ווי אן אזיאטישע שפראך, האט געקענט אנטשטיין א געפאר, אז טראץ דעם, וואס די יידן זיינען וויסהויטיקע, וואלטן זיי, צוליב דער ניט איראפאישקייט פון יידישן אלפאבעט, געקענט דורך פאליטישע מאכינאציעס, ווערן באטראכט פאר אזיאטן, וועלכע ווערן דאך אין דרום־אפריקע באהאנדלט, ווי דריט־ראנגיקע בירגער. אזוי ארום איז דער געזעץ־פראיעקט וועגן יידיש געווארן א זייער ערנסטער ענין פאר אלע יידן און, הויפטזאכלעך, פאר די רוסישע יידן. א שטארקע אגיטאציע קעגן דעם געזעץ־פראיעקט איז ארגאניזירט געווארן. בראש פון דער אגיטאציע זיינען געשטאנען דוד גאלדבלאט און מ ר י ס אלעקסאנדער[6]. ד. ג א ל ד ב ל א ט האט ארויסגעגעבן א בראשור אין ענגליש וועגן יידיש. ער האט דאס פארשפרייט צווישן אלע דעפוטאטן פון פארלאמענט.

23 קהילות און אנדערע וויכטיקע ארגאניזאציעס האבן געשיקט א פעטיציע צו דער רעגירונג, פראטעסטירנדיק קעגן דעם געזעץ־פראיעקט.

עס איז אינטערעסאנט צו באמערקן, אז דער הויפט־רב פון דער קייפטאוער גרעסטער סינאגאגע, רעווערענד ב ע נ ד ע ר[7], אן ענגלישער ייד, האט פיינט געהאט יידיש און געהאט א ניט־פריינדשאפטלעכע באציאונג צו רוסישע יידן. ער האט אויסגעווירקט אויף זיין קהילה, אז זי זאל ניט אונטערשרייבן די פעטיציע[8]. ער און זיין קהילה האבן אויך באווירקט נאך צוויי קהילות ניט אונטערצושרייבן די פעטיציע.

א באדייטנדיקער טייל פון די ענגלישע און דייטשישע יידן, און אויך העברעאישע משכילים, וועלכע האבן פיינט געהאט די „ניט היילקע" שפראך, זיינען געשטאנען פאר א דילעמע. זיי האבן ניט געקענט ארויסטרעטן קעגן יידיש, ווייל — צופיל איז געשטאנען אין קאז. ארויסטרעטן קעגן יידיש וואלט געקענט אומגליקלעך מאכן זייער א סך יידן. זיי וואלטן דאך זיך אליין אויך געקענט שטעלן אין געפאר פון באטראכט ווערן פאר אזיאטן.

---

[6]) דוד גאלדבלאט איז געווען אייגער פון די פיאנערן פון דער יידישער פרעסע אין קייפטאון. ער האט ארויסגעגעבן און רעדאקטירט די וואכנשריפט „דער אידישער אדוואקאט", פון 1904 ביז 1914. אגב האט ער ביים אויסברוך פון דעם בוריש־ענגלישן קריג ארויסגעגעבן אין יידיש א בלעטל „דער קריג שטאפעט" כמעט טעגלעך פון מאנטאג, דעם 16־טן אקטאבער ביז דעם 13־טן דעצעמבער 1899. מארים אלעקסאנדער איז געווען אן ענגרגישער אדוואקאט, וועלכער איז געווען א סך יארן א דעפוטאט אין דרום־אפריקאנער פארלאמענט. ער איז געווען באקאנט אלס דער דעפוטאט, וועלכער האט פארטיידיקט די אינטערעסן פון די יידן און קאלירטע. ער האט געשפילט א באדייטנדיקע ראל אין יידישן געזעלשאפט־לעכן לעבן.

[7]) געבוירן אין אירלאנד.

[8]) לויט מארסיא גיטלין, "The Vision Amazing" (זייט 88) און לויט דוד גאלדבלאטס „געקליבענע שריפטן", ניו־יארק 1942.

די אַגיטאַציע האָט געווירקט. וועג אַ דעלעגאַציע, בראש מיט מ א ר י ס אַלעקסאַנדער, האָט אינטערוויואירט דעם שטאַאַטס־אַדוואָקאַט (State Attorney), דעם 28־טן מיי 1903, האָט ער אין נאָמען פון דער רעגירונג פאַר־זיכערט דער דעלעגאַציע, אז „אין דער צוקונפט וועט יידיש אַנערקענט ווערן, ווי אַ שפראַך, וואָס וועט דערמיגלעכן די אימיגראַנטן קומען אַהער". אָבער פאַקטיש האָט די היגע רעגירונג אַנערקענט יידיש פאַר אַן אייראָפּעאישע שפראַך ערשט אין 1906.

עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אז אין נאַטאַל איז נאָטאַל איז געבליבן אין קראַפט דאָס געזעץ קעגן יידיש. וועג אַ דעפּוטאַט האָט פאַרגעבראַכט פאַרן פּאַרלאַמענט אין נאַטאַל, אז מען זאָל אַנערקענען יידיש, ווי אַן אייראָפּעאישע שפראַך, איז עס מיט אַ גרויסער מערהייט אָפּגעווארפן געוואָרן. ערשט אין 1913 איז אויך אין נאַטאַל, וואָס איז געווארן אַ טייל פון דער יוניאָן פון דרום־אַפריקע, יידיש אַנערקענט געוואָרן פאַר אַן אייראָפּעאישער שפראַך.

מען שלאָגט וואָרצלען

ווי אַ מאַגנעט האָט יאָהאַנעסבורג געמוען ציען צו זיך, הויפּטזאַכלעך, יידן פון ליטע. דאָס לעבן פון די יידן אין יאָהאַנעסבורג, וואָס האָט געטראָגן ביז דער מלחמה א כאַראַקטער פון צייטווייליקייט, האָט זיך געמוען נאָרמאַלי־זירן. מען האָט שוין געמוען שטיין אויף דעם דרום־אַפריקאַנער באָדן מיט ביידע פיס. הונדערטער יידן האָבן געמוען ברענגען זייערע פאַמיליעס און שלאָגן וואָרצלען אין דער נייער היים. דאָס לעבן איז געוואָרן מער סטאַביל.

די צוריקגעקערטע יידישע קרעמערס, הענדלערס און די, וועלכע האָבן פאַרמעגט הייזער פאַר דער מלחמה, האָבן זיך קאָנצענטרירט קודם כל צוריק־צוקריגן זייערע געשעפטן און הייזער. א סך פון זיי האָבן געפונען ליידיקע פאָליצעס אין זייערע געשעפטן, און זייערע הייזער — אויסגעלייקט. זיי האָבן געדאַרפט אָנהייבן איינאַרדענען זיך גאָר פון דאָס נייַ. די יידן האָבן אָנגעהייבן פאַרזעצן מיט זייערע באַשעפטיקונגען פון פאַר דער מלחמה. די מזרחדיקע יידן האָבן ווידער געמוען האַנדלען, הויפּטזאַכלעך, צווישן די אַפּרי־קער. אַ סך פון זיי האָבן גוט פאַרדינט.

די נייַע רוסיש־יידישע אימיגראַנטן פלעגן מיט דער הילף פון קרובים און לאַנדסלייט ווערן אריינגעצויגן אין האַנדל און „טרייַערייַ"[9]. פאר פיל פון זיי איז „טאָכערייַ"[10]געווען אַ מין צוגרייט צו קרעמעריי. אַ סך פון זיי פלעגן ווערן קרעמער־געהילפן, ווייל עס איז נאָך ניט געווען קיין אינדוסטריע, וועלכע וואָלט געקענט אַבסאָרבירן ניט קיין קוואַליפיצירטע אַרבעט־הענט. אזוי ארום זיינען זייער פיל יונגעלייט, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין אַנדער אויסוועג,

---

[9]) „טרייַער" איז אַ יידיש וואָרט געשאַפן אין דרום־אפריקע. עס קומט פון ענגלישן To try, trying —צו פרובירן, סטאַרען זיך, באַמיען זיך — צו האַנדלען און פאַרדינען.

[10]) אַ „טאָכער" איז אַ פאַריידישט וואָרט, וואָס מיינט קאַראַבעלניק. עס קומט פון אַפריקאַאַנס וואָרט Tog (טאָג).

געווען צופרידן צו קריגן די גוט־באַקאַנטע „שטעלעס" אין די „קאַפעריטעס"[11], ווו מען האָט געצאָלט £10 פאַר די ערשטע דריי חדשים. אין די „קאַפעריטעס" פלעגן די דאָזיקע יונגעלייט נישט נאָר נישט „אויסגרינען" זיך, נאָר ווערן גוט פאַרשוואַרצט, אַרבעטנדיק ביי שלעכטע און ניט־היגיענישע באדינגונגען.

די מזרחדיקע יידישע „טרייערס", העכדלערס און קרעמערס, וועלכע האָבן געוואָלט אָפשפּאָרן געלט כדי אראָפצוברענגען זייערע משפחות, אָדער פאָרן אַהיים, פלעגן אויך ארבעטן שווער און ביי אויסערגעווייניטלעך שלעכטע באַדינגונגען. אַ באַשרייבונג פון אָט דעם שטייגער־לעבן פון מאַנכע קרעמערס איז געדרוקט אין „אַפריקאַנער" פון 5־טן פעברואר, 1914: —

„אין די גוטע אַלטע צייטן האָב איך אויפגעפּענט אַ „שאָפּ" אויפן „ריף"; געוומען אַ מענטשן און אים געצאָלט צען פונט פאַר דריי מאָנאַטן און איך האָב געהאַט א קאַפּער. געגעסן האָב איך אינדערפרי חלה מיט „דושינדזער ביר" (אינגבער־וואסער). בייטאָג האָבן מיר זיך אויסגעקאָכט אַ שטיקל פלייש פאַר אַ „סיקספּענס", און בייגאָכט האָבן מיר וידער געגעסן „דושינדזער ביר" מיט ברויט. אויפגעפּענט די „שאָפּ" האָבן מיר האַלב נאָך פינף באַגינען און צוגעמאַכט האַלב נאָך עלף בייגאַכט, וען מיר האָבן אויסגעבעט „בלייגקעטס" (קאָלדרעס) אויפן „קאַנטער" (טאָמבאַנק) און האָבן זיך געלייגט שלאָפן. אזוי בין איך אָפּגעשטאַנען דריי יאָר. איך האָב צוזאַמענגעקליבן אַ קאַפּיטאַל פון 300 פונט".

אין דער כמעט אינציקער אינדוסטריע, וואָס האָט דאָן עקסיסטירט — די גאָלד־גרובן, האָבן, מיט געציילטע אויסנאַמען, די יידן ניט געאַרבעט. די ארבעט אין די מינען, טיף אין דער ערד, איז געווען פאַר זיי אינגאַנצן אומבאַקאַנט, און האָט זיי געשראָקן.

אונטערוועלט

צווישן די אַרבעטלאָזע און גיריקע נאָך לייכטע פאַרדינסטן זיינען געווען הפקר־יונגען, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט פאַרקויפן בראַנפן צו אפריקער.

נאָך דער מלחמה האָט זיך שטאַרק פאַרשפּרייט פּראָסטיטוציע אין יאָהאַנעסבורג. צווישן אָט די אונטערוועלט־מענטשן זיינען אויך געווען רוסישע יידן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט פּראָסטיטוציע און האָנדל מיט וויסע שקלאַפן. די רעגירונג האָט אָנגענומען שטרענגע מיטלען צו באַקעמפן דעם האָנדל מיט בראַנפן און באַקעמפן די אונטערוועלט. די חברה־קדישא האָט פיל געהאָלפן דער רעגירונג אין דעם קאַמף. מען האָט געשלאָסן „הייזלעך", דעפּאַרטירט אַ סך מזרח־איראָפּעאישע פּראָסטיטוטקעס, אַלפאָנסן און וויסע שקלאַפן־הענדלערס. אין געוויסע פאַלן האָט מען צוגעמשפּט די אַלפאָנסן און די וויסע שקלאַפן־הענדלערס צו שמיץ פאַרן דעפּאַרטירן זיי. אין „הכוכב" פון יאָנואַר 1904, ווערט געמאָלדן, אז עס קומען פאַר פּראָצעסן קעגן יידישע אַלפאָנסן און גאַסן־מיידלעך.

---

[11]) „קאַפעריטע" איז אַ לאָקאַל־קאַמבינירט־וואָרט פון ענגלישן Kaffir Eating House וואָס עס מיינט אַן עס־שטוב פאַר „קאַפערס". (די אַפריקער פילן זיך שטאַרק באליידיקט, וען מען רופט זיי קאַפערס). „קאַפעריטניק" — רופט מען די באַלעבאַטים און די אָנגע־שטעלטע, וועלכע ארבעטן אין די „קאַפעריטעס". (זיי פילן זיך באַליידיקט וען מען רופט זיי אַן מיט דעם נאָמען).

אַלטע רייבונגען וואָרן באַנייט

נאָך דער בורישׂ־ענגלישער מלחמה איז די פירערשאַפט פון יידישן רע־ליגיעזן, פילאַנטראָפישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן אין יאָהאַנעסבורג געלאָגן, ווי פאַר דער מלחמה, כמעט אינגאַנצן אין די הענט פון די ענגלישע און דייטשי־שע יידן. זיי האָבן פאַרגעזעצט אַלץ לויטן פריערדיקן שטייגער און רעסטאָוו־רירט די פריערדיקע סטרוקטור.

דער אזוי גערופענער וואָפנשטילשטאַנד אין די באַציאונגען צווישן מערב־דיקע און מזרחדיקע יידן, וואָס האָט געהערשט אין מלחמה־צייט — איז פאַר־שוווונדן. די מחיצה איז ווידער אויפגעשטעלט געוואָרן.

פאַר אַ ביישפיל קען דינען אָט דער פאַקט:

אין מיי 1903, איז אַנגעגאַנגען אַן אַגיטאַציע צו בויען א יידישן שפיטאָל, ווייל אין אַלגעמיינעם שטאָטישן שפיטאָל האָבן די רוסישע יידן ניט געקענט זיך צוזאַמענריידן, האָבן געמוזט עסן ניט־כשר, און זיך געפילט דאָרט שטאַרק פרעמד.

אָבער די פירערשאַפט איז געווען קעגן דעם. אָט, ווי דער „הכוכב" גיט איבער זייער שטעלונג[12]: „אָבער די גאָלדזעק טענהן, אז אין אַלצדינג וויל זיך דער רוסישער ייד אָפּזונדערן" און זיי זאָגן: „קאָרג זיינען די אָרעמעלייט צו קרענקען אין שטאָטישן שפיטאָל פאַר אונדזער געלט".

דריי פערטל יאָר האָט מען אָנגעפירט אַ זאַמלונג פאַר אַ יידישן שפיטאָל. אָבער עס איז גאָרנישט געוואָרן דערפון.

דער אָפּרוף אויפן קישענעווער פאָגראָם

דער גרעסטער טייל פון די יידן אין דרום־אפריקע זיינען געקומען פון ליטע, ווו קיין פאָגראָמען זיינען ניט פאָרגעקומען. אָבער, ווען עס זיינען דערגאַנגען ספאָראַדישע ידיעות וועגן פאַרפאָלגונגען און פאָגראָמען אויף יידן אין אנדערע געגנטן פון צאַרישן רוסלאַנד, האָט עס ארויסגערופן אַ פיינדשאַפט און שנאה צו דעם דאָזיקן לאַנד. דער האַס צו דער רעגירונג פון צאַרישן רוס־לאַנד איז געוואָרן שטאַרקער, ווען עס איז אָנגעקומען די שרעקלעכע ידיעה, אין מיי 1903, וועגן קישענעווער פאָגראָם, און פיר חדשים שפעטער וועגן דעם פאָגראָם אין האָמעל.

ווי אַ ציטער האָט דורכגענומען יעדן ייד, הויפטזאַכלעך, די מזרח־איראַ־פעאישע יידן אָט די גרויזאַמע ידיעה.

פּראָטעסט־פאַרזאַמלונגען זיינען געפרופן געוואָרן אויסצודריקן זייער מיט־געפיל און זייער צער און צאָרן. זיי האָבן געפאָדערט, אז די רעגירונג זאָל איבערשיקן דער צאַרישער מלוכה זייער פּראָטעסט. מען האָט גלייך אָרגאַני־זירט געלט־זאַמלונגען איבערן גאַנצן לאַנד פאַר די געליטענע.

---

[12]) „הכוכב" 21/8/1903.

די נייעס וועגן קישענעווער פאגראם איז געווען איבערגעגעבן אין דער היגער פרעסע און האט ארויסגערופן א ווידערגעפיל צו דער צארישער רע־גירונג און א שטארקן מיטגעפיל צו די געליטענע.

א סך ניט־יידן האבן געשטיצט דעם הילפס־פאנד פאר די געליטענע, צ.ב. אין „הכוכב" (נומער 3) ווערט געמאלדן, אז די „קריסטלעכע קינדער סקוהל", האט צוזאמענגעקליבן פון 200 קינדער פינף פונט. אין „הכוכב" (נומער 7) ווערט אנגעגעבן א רשימה פון נדבות פון קריסטלעכע קירכן, אריינרעכנדיק א סומע £6.7.6 פון דער קירך פון אפריקער.

וועג דער פרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־ארגאניזאציע, דוד וואלפסאן, האט באזוכט דרום־אפריקע אין 1906, האט ער פעסטגעשטעלט, אז די סאמע ערשטע געלט־הילף, וואס איז אנגעקומען אין קישענעוו נאכן פאג־ראם, איז געווען פון דרום־אפריקע.

די ציוניסטן האבן פאקטיש ניט געהאט קיין פאזיטיווע זאכן, וואס צו געבן דעם עולם. האבן זיי אין די פאגראמען געזען א געלעגנהייט צו שלאגן קא־פיטאל פארן ציוניזם. אין „הכוכב" פון אויגוסט 1903, איז געדרוקט פאלגנ־דיקעס: „דער קישענעווער פאגראם איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע פאקטארן צו דערמאנען די יידן, אז עס איז נישטא קיין אנדער וועג, ווי ציו־ניזם". גאר אנדערש האבן זיך באצויגן צו די פאגראם־געשעענישן די קליינע צאל פראגרעסיווע עלעמענטן. א חוץ דעם, וואס זיי האבן געגעבן פינאנציע־לע שטיצע פאר די געליטענע, האבן זיי ארגאניזירט פראטעסט־פארזאמלונגען, און האבן געשאפן שטיצע פאר דער זעלבסטשוץ־באוועגונג אין רוסלאנד. שפעטער־צו האבן פראגרעסיווע עלעמענטן ארגאניזירט א גרויסן קאמפיין דורך די „פריינד פון רוסישער פרייהייט" צו שטיצן די בארימטע גוט ארגאני־זירטע זעלבסטשוץ־באוועגונג אין רוסלאנד.

דער אוגאנדא־פראיעקט

וועג דר. הערצל האט פארגעבראכט פארן ציוניסטישן קאנגרעס, אין 1903, דעם אוגאנדא־פלאן, האט עס ארויסגערופן א שטארקן אפקלאנג און גרויס פאראינטערעסירונג צווישן די געזעלשאפטלעך־אקטיווע יידן אין דרום־אפריקע. אייניר פון די מאמענטן, וואס האט אימפאנירט די היגע יידן, איז דער פאקט, וואס אוגאנדא געפינט זיך אויפן אפריקאנער קאנטינענט. אבער דאס וויכטיקסטע, צוליב וואס די היגע יידן זיך פאראינטערעסירט מיט דעם אוגאנדא־פלאן, זיינען געווען די כסדרדיקע ידיעות וועגן פאגראמען אויף יידן אין צארישן רוסלאנד, און די עווענטועלע מיגלעכקייט צו שאפן אין אוגאנדא א נאציאנאלע היים. די איינציקע יידישע צייטונג „הכוכב", פונקט ווי דער רוב ציוניסטן, איז געווען קעגן דעם פראיעקט. אוסישקינס שארפע אטאקע קעגן דר. הערצלס פראיעקט איז געווען געדרוקט אין „הכוכב" (19/2/1904). די צייטונג איז ארויס מיט א שארפער קעגנערשאפט. אין א לייט־ארטיקל פון דעם 2־טן פעברואר 1904, איז ארויס דער „הכוכב" מיט

אן אליאהם, אז „די ציוניסטישע ארגאניזאציע איז אין געפאר". די באדייטנדיקסטע געזעלשאפטלעכע פערזאנען, ווי מאקס לאנגערמאן און בנציון אראן, זיינען געווען זייער באגייסטערט פאר פראיעקט. מאקס לאנגערמאן, וועלכער האט געקאנט דר. הערצל פערזענלעך, האט אים טעלעגראפירט בזה הלשון: „איך בין צו אייער דיספאזיציע. איך בין באריט אויף מיינע אייגענע הוצאות צו פארן קיין אוגאנדא, און אויך זיך אנצושליסן אן דער אויספארשונג-עקספעדיציע". אויף דעם האט ער געקראגן אן ענטפער, ניט פון דר. הערצל פערזענלעך, אז ער זאל זיך ניט מטריח זיין. בנציון אראן (א שאוולער), א פערזענלעכקייט, וואס האט געשפילט א וויכטיקע ראל אין היגן לעבן, האט געשיקט צו דר. הערצל א טעלעגראמע, אז ער איז גרייט אויסצושטאטן און פינאנצירן אן עקספעדיציע פון דרום-אפריקע צו פארן קיין אוגאנדא. זיין אנבאט און האפנונגען בנוגע דער עקספעדיציע קיין אוגאנדא זיינען, פונקט ווי לאנגערמאנס, צו גארנישט געווארן.

אין „הכוכב", פון 27-טן מיי 1904, איז פארעפנטלעכט פאלגנדיקע מעלדונג פון דער דרום-אפריקאנער ציוניסטישער פעדעראציע: „דער פרעזידענט, ש. גאלדרייד, איז אויסגעקליבן געווארן אלס פארשטייער אין דער עקספעדיציע צוזאמען מיט ב. אראן, אויסצופארשן מזרח-אפריקע, וואס די ענגלישע רעגירונג האט צוגעזאגט געבן די יידן צו באזעצן זיך דארט. אין דער טעריטאריע פון מזרח-אפריקע געפינען זיך שוין 230 יידישע קאלאניסטן פון טראנסוואל". (דער ציפער פון 230 קאלאניסטן פון טראנסוואל איז, לויט דער באהויפטונג פון אליהו זילבער, געווען אן אויסגעטראכטער).

לויט דער האנדלונג פון די היגע ציוניסטישע פירערס איז קלאר, אז זיי זיינען געווען קעגנערס פון דעם פראיעקט בכלל. דאס אויסקלייבן ש. גאלדרייכן אין דער עקספעדיציע איז בלויז געווען א מין שיטן זאמד אין די אויגן פון דער ענגלישער רעגירונג, און א כלומרשטער פרווו צופרידנשטעלן די אוגאנדיסטן. די פירערשאפט פון די היגע ציוניסטן האט בשום אופן ניט געווארטן פארבייטן דעם רעליגיעז-נאציאנאלן חלום פון ארץ-ישראל אויף א שטיק ווירקלעקייט פון א נאציאנאל-עקאנאמישן היימלאנד אין אוגאנדא.

אויף דער ערשטער דרום-אפריקאנער ציוניסטישער קאנפערענץ, וואס איז פארגעקומען אין יאר 1905, איז מיט א מערהייט שטימען (44 קעגן 20) אפגעווארפן געווארן דער פארשלאג צו שטיצן דעם אוגאנדא-פראיעקט. די אוגאנדיסטן האבן פארלאזן די קאנפערענץ.

ווי נאר עס איז פארעפנטלעכט געווארן דער אוגאנדא-פראיעקט, האט די אידעע צו שאפן דארט א נאציאנאלן יידישן ישוב שטארק אימפאנירט א גרויסער צאל יידן פון יאהאנעסבורג און טראנסוואל.

עס האבן זיך באזעצט אין אוגאנדא די פאלגנדיקע פארמערס: וולף סאלסקי, אברהם בלאך, די ברידער אליהו און שמואל זילבער, נאגעל, מאיערס, העלער, ראזענבלום און לאנדאן. עס זיינען אהין אויך געפארן שמידן, ויצב. הערץ, ריווקין און מעדעס; א סטאליער מ. נ. סארענסאן. עס זיינען אויך

געווען די ברידער גאלדבערג, פין און דאימענד (פין און דאימענד האבן געעפנט אין נאיראבי א האטעל). אויך זיינען דארט געווען די ענגלישע יידן ראפאעל, יאקאבסאן און טעמפלמאן (א בוכ־האלטער, פון פאלעסטינע). עס איז וויכטיק צו באמערקן, אז דער ענגלישער אנבאט צו די יידן איז געווען די „בריטישע מזרח־אפריקע", וואס איז דאן באקאנט געווען ביי יידן מיטן נאמען אוגאנדא. אוגאנדא האט דעמאלט איינגעשלאסן די איצטיקע אוגאנדא, קעניא און טאנגאניקא[13]).

די יידישע פארמערס האבן זיך קאלאניזירט ארום נאיראבי; און די באלמעלאכעס האבן זיך באזעצט אין נאיראבי. אין 1905 האבן זיי זיך ארגאניזירט אין א קהילה, און אין 1908 האט מען פון אוטיאן ארויפגעבראכט רעוו. ח. י. שלאמאוויץ[14]) פאר א שוחט, בעל־תפילה, מוהל און רבי פאר די קינדער.

ערד האבן די יידישע פארמערס געהאט לרוב. די רעגירונג האט געגעבן ערד פאר צוויי „רופיס[15]) אן אקער אויף אויסצוצאלן עס אין לויף פון 15 יאר.

יידן האבן געקראגן ערד פון דער רעגירונג, אדער האבן אפגעקויפט פון פארמערס פאר עטוואס מער, ווי די רעגירונג האט גערעכנט. ארבעט־קראפט האט געקאסט שפאט־ביליק: 5 רופיס א חודש אן באשפייזונג. די ערד איז דארט אזוי פרוכטבאר, אז עס גיט עטלעכע גערעטענישן א יאר. יידן האבן אויך געהאט פלאנטאציעס פון קאווע.

ימים־נוראים פלעגן די פארמערס ארייגקומען אין נאיראבי, און פלעגן זיך פילן, ווי אנגעלייגטע געסט ביי די שטעטלשע יידן. בכלל האט געהערשט ביים יידישן ישוב אין אוגאנדא א פריינדלעכער צוזאמענלעבן. לויט דעם פאר־שלאג פון וולף סאלסקי, ווערען אלע יידן האבן רעספעקטירט, האט מען ניט געארבעט שבת, נאר זונטאג. איינער פון די פיאנערן, אלי הו זילבער, גיט איבער, אז פאר די יידן, ווען זיי האבן געלעבט אין אוגאנדא איז א וויטאגדיקער פארדראס, וואס עס האט זיך ניט איינגעשטעלט אן עמיגראציע קיין אוגאנדא — א לאנד, וואס איז געבענטשט מיט זייער פרוכטבארע ערד און א גוטן קלימאט.

אלי הו זילבער שטעלט פעסט: „איך האב געלייענט דעם באריכט, וואס די עקספעדיציע האט צוגעשטעלט דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, און פאר מיר האט עס געקלונגען נאריש און ניט ריכטיק".

אין שייכות מיט אלי הו זילבער באהויפטונג איז אינטערעסאנט צו ציטירן אן ענלעכע וויכטיקע אפשאצונג אין „מזכרונות איש ירושלים",

---

[13]) די דעמאלטיקע אוגאנדא האט איינגעשלאסן די איינזנבאן־ליניע פון מאמבאסא ביז דער קאלאסאלער וויקטאריע־(ניאנזא)־אזיערע. די באן־ליניע איז געבויט געוואָרן אין 1904. זי שניידט דורך קעניא. זי וערט באצייכנט מיטן נאמען די אוגאנדא־איינזנבאן־ליניע.

[14]) מיט יארן שפעטער האט רעוו. שלאמאוויץ ארויסגעגעבן 4 ביכלעך: „בילדער און שריפטן" און ביכלעך וועגן פרייע מאסאנען.

[15]) 15 רופיס איז א פונט.

געדרוקט אין פאַלעסטינע 1936 (אין צווייטן טייל): „דוד וואלפסאן, אייניער פון הערצלס נאענטסטע פריינד און זיין פאַרטרעטער אלס פירער פון וועלט־ציוניזם האָט אין 1906־טן יאָר באַזוכט אוגאַנדאַ אויף זיין צוריקווענ פון דרום־אפריקע. קומענדיק קיין ירושלים, האָט ער אין אַ פריוואַטן שמועס מיט אפרים כהן־ריס דערקלערט, אז אוגאַנדאַ איז ניט קיין „לאַנד, וואָס פאַרניכטעט אירע איינווינער", ווי אַ סך באַהויפטן דאָס צוליב זייער צוגעבונדנקייט צו ציון.

ער האָט באַשטעטיקט, אז דער באַגריף „ארץ זבת חלב ודבש" איז מער חל אויף אוגאַנדאַ; און ער האָט תיכף צוגעגעבן: „מען טאָר דאָך דאָס אָבער ניט זאָגן עפנטלעך פאַר אַ גרויסן עולם".

איינדרוקן פון רוסיש־יאַפאַנישן קריג

דעם 10־טן פעברואר 1904 איז דערקלערט געוואָרן מלחמה צווישן רוסלאַנד און יאַפאַן. דאָס האָט ארויסגערופן אַ גוואַלדיקע אויפרודערונג צווישן די רוסישע יידן אין יאָהאַנעסבורג. די מלחמה האָט פאַרנומען דעם אויבנאָן פון זייערע טעגלעכע שמועסן. אומעטום האָבן די רוסישע יידן דיסקוסירט, ווער עס וועט געבן גרעסערע קלעפ, ועל כולם — ווער עס וועט געווינען.

די יידן האָבן זיך צעטיילט אין צוויי צדדים: איין צד האָט געוואָלט, אַז יאַפאַן זאָל געווינען, ווי אַ שטראָף און נקמה, פאַרוואָס די צאַרישע רעגירונג לאָזט צו און דערמוטיקט פאַגראָמען אויף יידן. דער צד האָט אויך געזען, אַז אויב די גרויסע רוסלאַנד וועט פאַרלירן די מלחמה קעגן דער פאַרהעלטניש־מעסיק קליינער יאַפאַן, וועט דאָס רוסישע פאָלק בולט זען, ווי קאָרופטירט די צאַרישע רוסלאַנד איז, און וועט קעמפן פאַר אַ מער ליבעראַלער און מער פראָגרעסיווער רעגירונג, וואָס וועט זיין גוט פאַרן גאַנצן רוסישן פאָלק, אריינרעכענענדיק די יידן.

דער צווייטער צד האָט ליב געהאַט רוסלאַנד און האָט ניט געוואָלט, אז רוסלאַנד זאָל פאַרלירן די מלחמה. זיי האָבן געזאָגט, אז ניט קיין מפלה, נאָר דאָס פאָלק גופא און די סאָציאַליסטן וועלן ברענגען אַן אויסלייזונג פון דער רעאַקציאָנערער צאַרישער רעגירונג.

אָפט פלעגן צוליב דעם פאַרקומען היציקע דעבאַטן און שאַרפע מחלוקות אין דעם דעמאָלט באַוווסטן פאַלמערסטאָן־האָטעל, אין קאָמיסיאָנער־גאַס, קעגנאיבער דעם „ציוניסטישן זאָל". דער פאַלמערסטאָן־האָטעל האָט אויך געהאַט אַ גרויסן זאָל, וווּ שפּעטער־צו האָבן די לינקע גרופירונגען געהאַט זייער צענטער און זייער לאָקאָל. דאָרט פלעגן פאַרקומען פאַרזאַמלונגען, לעקציעס, היציקע דעבאַטן און פאַרווויילונגען. דער פאַלמערסטאָן־האָטעל איז געווען באַקאַנט מיט זיינע גוטע מאָלצייטן. ער איז געווען אַ טרעף־פלאַץ פאַר די מענער, וועמענס פרויען זיינען געבליבן אין דער אַלטער היים. אָט אין דעם פאַלמערסטאָן־האָטעל פלעגט מען, אין דער צייט פון דער רוסיש־יאַפאַנישער מלחמה, „פאַלמעסן" יעדע ידיעה וועגן קריג. אין די פרייע שעהן

פלעגט מען שטענדיק זען גרופּקעס יידן ביים האָטעל און אין האָטעל, פּירנדיק היציקע דיסקוסיעס וועגן דער מלחמה.

אין רעסטאָראַן פון האָטעל פלעגט מען אָפט זען, ווי יידן זיצן ביים עסטיש מיט גאָפלען אין איין האַנט און די מעסערס אין צווייטער האַנט, ווייל מען האָט פלוצלונג אויפגעהערט עסן, כדי זיך צוצוהערן צו נייעס, צו אַ שמועס, אָדער צו אַ היציקער דעבאַטע וועגן דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה. אויף די ווייסע טישטעכער אין רעסטאָראַן, ווו יידן האָבן זיך געפילט זייער היימיש, האָט מען „געמאָלט" מיט בלייערס די לאַנד־קאַרטע, ווו די שלאַכט־פעלדער קומען פאָר. יעדערער האָט געוואָלט אויפווייזן די סטראַטעגישע שריט, וואָס רוסלאַנד און יאַפּאַן וועלן מאַכן.

אגב, האָבן די גרויסע מפּלות, וואָס רוסלאַנד האָט געקראָגן ביי פּאָרט־ארטור אריסגערופן א טרויער אין דעם „הכוכב".

קאָרטן־שפּילן

צוליב די נייע שווערע לעבנסבאַדינגונגען, ווי אויך צוליב דער עלנטקייט, איינזאַמקייט און בענקשאַפט נאָך די נאָענטע אין דער אַלטער היים, און צוליבן כאַראַקטער פון צייטווייליקן לעבן דאָ, — האָבן אַ סך רוסישע יידן געזוכט אַ צייט־פאַרטרייב און סובלימירונג אין קאָרטן־שפּיל.

דאָס שפּילן אין קאָרטן האָט מיט דער צייט אָנגענומען ליידנשאַפטלעכע און אַזאַרט־פאָרמען. דאָס האָט אָפּגעצויגן זייער אינטערעס פון אנטיילנעמען אין יידישן און אלגעמיין־געזעלשאַפטלעכן לעבן דאָ. אין אַ סך פאַלן האָט קאָרטן־שפּיל אטראָפירט דעם אינטערעס אפילו פאר דער אַלטער היים.

רבי דר. ה ע ר ץ האָט אין איינער פון זיינע רעדעס שארף קריטיקירט, פאַרוואָס יידן גיבן אָפּ אזויפיל פון זייער פרייער צייט אויף שפּילן אין קאָרטן. ער האָט געזאָגט: „מען פאַרהאַנדלט דעם שבת און מען פאַרשפּילט דעם זונטאָג".

אין „אָפּריקאַנער" פון 25/11/1915 איז געדרוקט: „די ליידנשאַפט פון קאָרטן־שפּילן" — „די פרויען שטייגן אַריבער די מענער אין לערנען ש"ס קטן".

אין אַרטיקל „די תפילה זכה" שרייבט ר' י ו ד ל (היימאַן פּאַלסקי):

„געלויבט און געבענטשט זאָלסטו זיין, דו גרויסער אַלמעכטיקער מלך פיק! פון פאַרדסבורג ביז דזשעפּי, פון פאַרקטאַון ביז ראַזעטנוויל וועלט דיין נאָמען געהיילטיקט און געזעגנט! די שכינה רוט איבעראַל. אין ראָסקאָש רייכט דיין הילבראו און פאַרקוויו, אין די צעבראָכענע כאַלופּעס און „שענטיס" פון פריידאַרפ און פערעירא — אומעטום עקסיסטירט טעמפּלען פון דיין כבוד וועגן: פון דעם אָפּגעריסענעם אייער־הענדלער, וועמענס חייב איז נאָך אין קאַבצאַנסק ביזן גרויסן געלט־מאַגנאַט — אַלע, אלע זיינען מיר דיינע קנעכט און זינגען צו דיר שירה!" „דו גרויסער אַלערהערשענדער מלך פיק!" „אין דיינע טעמפּלען הערשט ריינע דעמאָקראַטיזם. מיר וויסן ניט פון גבאים, פון וויס־גבאים, מזרחס,

אויבנאַנס, שלישי׳ס, מפטירס, פּעטש, דאַנאַסן, שנאת חינם. און שונאים האָסטו אויך דו גרויסער וונדערבאַרער מלך פּיק ! — „לייבערעריס", לעקציעס, ביכער, טעאַטער, קאַנצערטן, געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, ספּאָרטס אין דער פרייער לופט און נאָך און נאָך" (2/3/1916) ;

אין „אַפּריקאַנער" פון 15/6/1916 איז געדרוקט :

„אַפּריקאַנער יונגעלייט"

פון אברהם קימעל

(הומאָריסטיש)

(אַ טייל פון אַ פּאָעמע)

נישטאָ קיין פּאָליטישער קאַמף פּאַר אידעען,
וואָס וואָלט אונדז ערוועקן פון גייסטיקן שלאָף —
טאָ זאָל אונדז „פּאָיקער" אַ ביסל דערפרעען
און זאָל אונדז באַגייסטערונג שאַפן דער „בלאָף"...
וואָס טויג אונדז דער אומעט, וואָס העלפט אונדז דאָס זאָרגן,
מיר זיינען דאָ איינזאַם, פאַרוואָגלט, אליין —
צו טאַשט־זשע די קאָרטן און טראַכט ניט פון מאָרגן
זאָ לאָנג איר פאַרמאָגט נאָך אַ פּאָר האַלבע־קריין...
נו, לעבעדיק, ברידער, די צייט איז דאָך טייער,
פאַרנעמט שוין די פּלעצער, דער טיש איז געגרייט —
און לאָמיר אַ קערטל שפּילן מיט פייער,
פאַרגעסן דעם עלענד, פאַרגעסן די נויט...

אין „אַפּריקאַנער" 17/8/1916 באַקלאָגט מען זיך :

„אונדזערע מאַסן זיינען צופיל פאַרנומען מיט קאָרטן שפּילן, „רייסעס", פרויען און טאַנצן און קימערן זיך וויניג וועגן דעם, וואָס עס וועלט אין זייער נאָמען געוועדט און געטאָן".

עס איז דאָ אַן אַרטיקל „געמבלערס" פון מ. א מ י ק ו ס (13/2/1917) :

„מען וויל מיט אַמאָל רייך ווערן". „שטעלט זיך פאָר, אז די צייט, ענערגיע און געלט, וואָס עס וועלט פאַרשוועדט אין קאָרטן און „רייסעס", וואָלט אָנגעוואַנדט ווערן אין די אינטערעסן פון דער אידישער געזעלשאַפט ! ?"

עס איז אויך פאָרגעקומען דער פאָלגנדיקער קוריאָז :

„צו אַ חתונה איז דער רעזערוואַנד ניט געווען צו דער חופּה. מען האָט אים געזוכט און געפונען שפּילנדיק אין קאָרטן — ער האָט פאַרגעסן" („אַפּריקאַנער" 26/4/1912).

אַלטע בחורים

דאָס עקאָנאָמישע געזעץ פון „אָנבאָט און נאָכפרעג" איז אויך געווען דאָ חל אין ענין פון חתונה האָבן. אַ סך מיידלעך האָבן חתונה געהאַט נאָר מיט רייכע בחורים.

הונדערטער יידישע יונגעלייט, הויפּטזאַכלעך, פון מזרח־אייראָפּע, וועלכע זיינען געקומען אַהער פאַר און נאָך דער בורישׂ־ענגלישער מלחמה, האָבן, — צוליב די געשאַפענע באַדינגונגען און אויך צוליב דעם, וואָס בחורים זיינען

דאָ געווען אַ סך מערער ווי מיידלעך, — ניט געקאָנט חתונה האָבן. אזוי ארום זיינען אַ סך ניט־רייכע בחורים געבליבן „פאַרזעסן".

אַ לעבעדיקע דיסקוסיע איז אָנגעגאַנגען אויף די שפאַלטן פון „די יודישע פאָהן" וועגן דעם, וואָס יידישע יונגע מיידלעך, איבערהויפט אריבערגעקומענע, האָבן חתונה מיט אַלטע, רייכע בחורים. „די אידישע מיידלעך קלייבן זייערע לעבנס־באַגלייטער נאָך דעם גרויס פון די דימאַנטן, וואָס זיי קריגן און לויט דעם ווי־ווילזיין און לוקסוס, וואָס די אַלטע בחורים גיבן זיי". (18/1/1912). דעם 28־טן דעצעמבער 1911, שרייבט איינער, „אז צו זען היינט אַ יונגן „באַי" אונטער דער חופה איז שוין ניט קיין זעלטנהייט".

אָט ווי דער דאָזיקער ענין ווערט אָפּגעשפּיגלט אין „אַפּריקאַנער":

אין „אַ תחינה פאַר אַ אידישע כלה", שרייבט דער „שטאָט־קאָכלעפל", אז:

„די יידישע כלה איז נאָך ניט צופריידן מיטן קאָסטבאַרן דימאַנטענעם רינג, וואָס דער חתן האָט איר געגעבן בײַם פאַרקנסט וועלן. זי וויל ער זאָל זי נעמען צו אַ סך טענץ און אַנדערע פאַרווילונגס פּלעצער און קויפן איר שאָקאָלאַדע" א.א.ו.ו. אין קורצן — ער זאָל אויף איר אויסגעבן אַ סך, אַ סך געלט — „זי וויל דעם טעלערל פון הימעל":

אין „אַ תחינה פאַר אַ חתן" ווערט געשריבן, ווי ער האָט זיך נעבעך גע־מוזט לערנען טאַנצן:

„איז עס ניט געווען פון מיינטוגן, נאָר נושא חן זיין בײַ די גאַסט פאַרכטיקע טעכ־טער פון דיין פאָלק ישראל. איך בעט בײַ דיר, באַרמהערציקער פאָטער, אז דו זאָלסט מיר געבן עשירות, מיין כלה זאָל האָבן פון אַלעס גוטעס, זיידנס, סאַמעט, גאָלד און זילבער, גרויסע „רומס" (צימערן), אַ סך דינסטן, וואָס איר האָרץ געלוסט. וואָרום, אז ניט איז ווי צו מיר און ווי צו מיין נשמה".

ער בעט גאָט, אז נאָך דער חתונה זאָל דאָס ווייב ניט אויסגעבן אזויפיל געלט, אז ער זאָל ווערן באַנקראָט.

עס זיינען דאָ פאָלגנדיקע כאַראַקטעריסטישע אויסדרוקן אין „אַפּרי־קאַנער":

„אַ יונגערמאַן — אַ חתן, מיינט דאָך ניט אַ שנעקל פון 20—25 יאָר";

„אַלטע בחורים, אריבערגעקומענע דאָ פון ליטע און פוילן — מענער פאַרדינער. זיי זיצן אָפּ אָוונטן אין קאַפעיען — זען צו פאַראינטערעסירן די „וויטרעסעס" צו שאַפן אַ פאַרבינדונג מיט זיי";

„זיי, די אַלטע בחורים, האָבן ניט געוואָלט זיך פאַרבינדן מיט יענטעס — ווערן פאַר־שקלאַפט מיט גוואַלדיקע זאָרג און עקאָנאָמישער פאַראַנטוואָרטלעכקייט — אַ צו גרויסע הוצאה".

זיי האָבן געלעבט, ווי זיי גופא פלעגן זאָגן — „ווי פרייע פייגלען" — הפקר. זיי האָבן געשטרעבט צו זיין „פיוואָרעטס" ביי די „וויטרעסעס" מען פלעגט זיצן אין די קאַפייען און ריידן וועגן די דערפאָלגן, וועלכע זיי האָבן ביי מאַנכע „וויטרעסעס". זיי פלעגן אָבער געשטרויכלט ווערן — און זייער „באַטשעלער"־קאַריערע איז פאַרשוווונדן". („אַפריקאַנער", 1916).

פ ס ח ג א ר ד א ן שרייבט אין „אַפריקאַנער" (8/2/1917) „וועגן גע־מישטע חתונות און גרים":

„אז עס איז פשוט ניט מעגלעך פאַר אַ יונגן בחור חתונה צו האָבן, סיידן ער איז רייך. די אידישע טעכטער דאַרפן אויפהערן צו חלומען פון 75 פונטיקע רינגען, מיט מאָטאָרקאַרס, פון טייערע „פערניטשור“ (מעבל), מיט גרויסאַרטיקע חתונות, וויל איידער דער יונגערמאַן דערלעבט די נחת חתונה צו האָבן איז ער שוין אַ „מלך אביון“, איז ער שוין אַן אַלטער בחור. די אידישע יונגעלייט פאַנגען אָן מורא צו האָבן פאר אידישע מיידלעך, און וער רעדט נאָך חתונה צו האָבן מיט זיי... אַם ענדע, אז די בחורים הויבן אָן מיט איין אויג צו קוקן, וי פון וייטן וינקט צו זיי דער מושב־זקנים און מיט די צוזייטע אויג קוקט מען אויף דעם אויסגעדאַרטן טשעק־ביכל, איז מען זיך מיאש פון קענען וען עס איז חתונה האָבן מיט אַ אידישער מיידל און, מען פאַנגט אָן מיט אַמאָל צו „טאָכן“ אין גויאישע הייזער צו שפילן ליבעס מיט זייערע טעכטער, ביז עס ענדיקט זיך מיט אַ חתונה“.

לאַנדאַרבעט

וועז מען שטודירט דעם געגעבענעם פעריאָד, שאָפט זיך אַ קלאָר בילד, אז עס זיינען געווען גינסטיקע אָביעקטיווע באַדינגונגען צו באַזעצן יידן אויף ערד.

די עקאָנאָמישע לאָגע פון אַ סך מזרח־אייראָפעאישע יידן איז געווען אַ שלעכטע. קיין פאַכלייט איז די מערהייט פון זיי ניט געווען. זיי זיינען נאָך ניט געווען אייגעווואָרצלט אין יאָהאַנעסבורג. זיי האָבן געחושכט אין זייערע קרעמלעך, אין „שמש׳ס יאַרד“, אָדער אַלס „טרייערס“ און געלעבט אין שווערע און אָומבאַקאַנטע פאר זיי פרעמדע באַדינגונגען.

עס איז געוויס געווען ביי זיי אַ בענקשאָפט צו אַ רואיקן, פעסטן און זיכערן אָרט־לעבן.

אַ סך יידן האָבן געקענט נעמען זיך צו לאַנד־אַרבעט. עס האָבן זיך געקענט שאַפן באַדייטנדיקע יידישע קאָלאָניעס. ניט־באַאַרבעטע שטחים פרוכט־באָרע ערד זיינען געווען לרוב. ערד איז געווען ביליק, און די מלוכה וואָלט געהאָלפן.

עס האָבן אָבער געפעלט אָנפירנדיקע עלעמענטן, וועלכע האָבן געדאַרפט האָבן אַ פאָזיטיוון צוגאַנג צום נאַציאָנאַל־עקאָנאָמישן לעבן. דאָס באַזעצן יידן אויף ערד האָט געפאַדערט גרויסע פינאַנציעלע מיטלען און אַ פירער־שאַפט מיט אַ געזעלשאַפטלעכן פרעסטיזש. אָט אזעלכע אָנפירנדיקע רייכע עלעמענטן האָבן זיך געפונען, הויפטזאַכלעך, צווישן די מערב־אייראָפעאישע יידן און אין דער ציוניסטישער פירערשאַפט.

סיי די מערב־אייראָפעאישע יידן, סיי די ציוניסטן האָבן די גינסטיקע באַדינגונגען און די שליחות צו באַזעצן יידן אויף ערד אין אַפריקע — ניט אינטערעסירט. מען האָט דורכגעלאָזן, דאָן און אויך שפעטער, די געלעגנהייט צו נאָרמאַליזירן און געזינטער מאַכן עקאָנאָמיש דאָס לעבן פון אַ סך יידן דאָ אין לאַנד דורך באַשעפטיקן זיי מיט פּראָדוקטיווער אַרבעט אויף ערד.

די מערב־אייראָפעאישע יידן, מיט ווייניק אויסנאַמען, האָט אינטערעסירט נאָר די סינאָגאָגע און אַלץ, וואָס איז פאַרבונדן מיט דעם, אריינרעכענענדיק די תלמוד־תורה און פילאַנטראָפישע אַרבעט — „טשאַריטי“.

די ציוניסטישע פירערס האָט דער ענין בכלל ניט אינטערעסירט. זיי־נען געווען צופיל פאַרנומען מיט קלייבן געלט פאַר פאַלעסטינע. אויב שוין יאָ באַזעצן יידן אויף ערד — האָט עס געמוזט זיין נאָר אין ארץ־ישראל.

אזוי ארום האָט דער רוף צו באַזעצן יידן אויף ערד אין דרום־אפריקע, אויף אַ גרעסערן געזעלשאַפטלעכן מאַסשטאַב, ניט געהאָט קיין דערפאָלג.

אין אַ לייטאַרטיקל „לאַנד און אַרבעט" („אַפריקאַנער", 1/12/1911) ווערט געזאָגט:

„מיר האָבן זיך ניט געגנומען צו לאַנד־אַרבעט, וועלכע זאָל אונדז פעסט שטעלן אין לאַנד; מיר האָבן זיך געכאַפט פיר קאָמערץ און וו מיר טוען זיך אַ קער חושבט אַ איד אין אַ „שאָפקע" און פאַרקויפט „דושינדזער ביר" אָדער אַ פּאָר תחתונים, און דאָס איז שוין אויף אזויפיל פאַרמערט געוואָרן פיר די לעצטע צייט, דאָס זייער זעלטן, אז אַ איד זאָל זאָגאָר קענען האָבן דערפון עטוואָס חיונה; וועריגנד אויב דער זעלבער איד וואָלט זיך געגנומען צו לאַנד־אַרבעט, וואָלט ער אַ סך העכער געשטאַנען ביי זיך גופא איידער אין אַ „שאָפקע".

אין „אידישע פאַרמערס" — (אַ קורצער איבערבליק איבער דער מאַטע־ריעלער און גייסטיקער לאַגע פון אידישע פאַרמערס אין די „הייפעלד") פון אליהו משה דובאָוויץ „אַפריקאַנער", 21/12/1912 ווערט באַשריבן:

„אומגעפער 4 יאָר נאָך דער קריג (בורישׂ־ענגלישער קריג), האָט זיך אָנגעפאַנגען אידישע פאַרמינג אין די „הייפעלד". פון לעסלי ביז טריכאַרדס־סטיישן און אומגעגנט זיינען געווען 18 אידישע פאַרמערס, וועלכע זיינען עטלעכע מייל אייניע פון די אַנדערע. די אַלע זיינען געוואָרן פאַרמערס ניט אַלס אידעאַליסטן, נאָר פשוט, אַלס מענטשן, וואָס זיי האָט געפעלן די ערד־באַשעפטיקונג בעסער אַלס אַן אַנדער באַשעפטיקונג אָדער „ביזנעס", און חילן זיך לעבן אַ רואיקן פאַרמער־לעבן. זיי האָבן זיך באַזעצט אין דעם געגנט חייל די ערד איז גוט און דער קלימאַט אַ געזונטער און זיי זיינען פאַלקאָם צופרידן. קיין פאַרמער וואָלט אויף קיין פאַל זיך ניט געוואָלט אומקערן זיך צוריק צום שטאָטישן לעבן. זיי לעבן אַ שטילן, נאָרמאַלן, געזונטן און רואיקן לעבן. די בורעס האָבן אָנפאַנגס געקוקט קרום אויף זייערע אידישע שכנים. אָבער איצט, וען זיי האָבן זיך איבערצייגט אין דעם דערפאָלג, וואָס די אידן האָבן געמאַכט, האַלטן זיי זיך גאָנץ פריינדלעך און קומען אָפט צו אידן אויף אַ וויזיט. די אידישע פאַרמערס האָבן זיך די לעצטע צייט געגנומען באַשעפטיקן מיט זייען „פּאָטייטאָס" (קאַרטאָפל). אידישע פאַרמערס לעבן צוזישן זיך אזוי פריינדלעך; אַן קנאה און אַן שנאה. וען עס איז עפּעס אַ יום־טוב קומען זיך אַלע צוזאַמען, צו אייניעם פון די „שאָפקיפּערס" (קרעמערס) אַ פאַמיליע־מאָל, און ער שטייט פאָר אַ גרופּע פון שטארקע, געזונטע מענער, מיט בריייטע שולטערן, מיט רויטע פון זון פאַרברענטע געזיכטער. עס טרעפט אַמאָל אין אזא צייט, קומען זיך צוזאַמען בייַם אידישן „שאָפקיפּער" אין הויז אַ גרויסער עולם, און צוזאַמען מיט די מענטשן פון „שאָפ" דערגרייכט דער צאָל ביז 60. דאָן זעט אויס דער פלאַץ חי אַ אידישע קאַלאָניע".

„אַלע גוטע אויסזיכטן זיינען דאָ צו פאַרמינג: ליידיקע ערד איז אין אַפריקע דאָ געגנוג. די רעגירונג וועט זיך געוויס מיט די גרעסטע פריינדשאַפט האַלטן, חייל אידישע פאַרמינג וועט בריינגען פיל גוטס אין לאַנד". „מען דאַרף אויפקלערן די אַפריקאַנער אידן, זיי זאָלן ניט באַטראַכטן פאַרמינג פאר אַ זאַך וואָס איז ניט מעגלעך. וען מען זאָל נאָר וועלן, קענען דאָ געגרינדעט וערן אידישע קאַלאָניעס, מיט אידישע אַגריקולטור „סקולס" (שולן). פיל וועלן קענען לעבן אין אַפריקע אויפן לאַנד, רואיק צופרידן און גליקלעך".

זונטאָג, דעם 16־טן מערץ 1913, איז פאַרגעקומען אין אַ פריוואַטן הויז אַ זיצונג פון דער ניט לאַנג־געגרינדעטער „אידישע לאַנד סעטלעמענט אַסאָ־

סיאיישן לימיטעד". „דער צוועק פון דער סאסייעטי איז צו העלפן אידן זיך באזעצן אויפן לאנד און ווערן פארמערס, מיט דעם פאלגנדן „סקים" (פראָ־יעקט): „עס זאל זיך גרינדן אן אקציאנס־געזעלשאפט אויף „שערס" (אקציעס). וועז די „סאסייעטי" וועט האבן געלט קאפיטאל, וועט מען קויפן לאנד צו באָ־זעצן אידן, וועלכע זיינען פעאיק צו לאנד־ארבעט, זיי זאלן ווערן פארמערס. די געלט וועלן די פארמערס דארפן צוריקצאלן אויף לייכטע באדינגונגען". עס איז אויפן מיטינג אויסגעקליבן געוואָרן אָ פארזיצער און אָ קאמיטעט („אפריקאנער" 20/3/1913).

אין אָ לייטארטיקל „לאנדארבעט" האט דער „אפריקאנער" געשריבן:

„מיר האבן אָ סך קאנצעסיע „סטארקיפערס", נאָר מער „קאפער־סטארקיפערס" און „קאפער־איטינג־הויזקיפערס", אָ סך „שאפקיפערס" גלאט אזוי, און נאָר מער אין אלע אנדע־רע אבטיילונגען פון האנדל און חאנדל, וועלכע גיבן קוים זאט אפצוסן, אבער אָ סך הארצווייטאָק און קאפדרעהעניש. אבער לאנד וועט די אידן דאָ פארשאפן כבוד" („אפריקא־נער", 20/3/1913).

דעם 19־טן אויגוסט 1913, האט א. קאהען געהאלטן אָ פארטראג א.ד.ט.: „אידישע לאנדסעטעלמענט אין סויט־אפריקע". אין „אפריקאנער" איז דאָ אָ נאטיץ: „אידישע לאנדסעטעלמענט אסאסיאיישן", „אָ פארזאמלונג פון מיטגלידער". (24/9/1913).

פאלגנדיקע גרויסע מודעה איז געווען געדרוקט אין „אפריקאנער": „אָ פראקטישער לאנד־„סקים" וועגן ציטרוס פארמינג". מען אפעלירט צו אידן צו אינוועסטירן אין דער געזעלשאפט. מיט דער צייט וועלן זיי גופא באָ־זיצן אָ טייל פון פארם (25/12/1913).

דער פרעזידענט פון „באארד אוו דעפיוטיס" האט אויף דעם 1־טן צוויי־יאריקן צוזאמענפאר (4/8/1914) באטאנט, אז לעצטנס האט זיך געשאפן אזא דערשיינונג — „וואס פיל אידן האבן זיך געזוכט צו לאנד־ארבעט, און אָ סך אידישע פארמערס זיינען לעצטנס צוגעקומען".

אין אן ארטיקל פון מ. אמיקוס „לאנד און נאציאן" ווערט געזאגט:

„עס איז מערקווערדיק, אז „מקוה ישראל", די ערשטע אידישע קאלאניע, האט זיך געגרינדעט אין 1870. אין די 48 יאר האבן זיך געגרינדעט דארטן אינגאנצן נאָר 34 קאָ־לאניעס. חיפל מילאנען פונטן האבן די 35 קאלאניעס אפגעקאסט די אידישע וועלט? מיר דוכט, אז מען האט געקענט אויספלאסטערן גאנץ פאלעסטינע מיט אידישע גאלד. און וואס איז דער רעזולטאט? פרוביר ארויספארן אין „הייפעלד", טראנסוואל, וועסטו זען מיילן און מיילן פון אידישע יונגעלייט־פארמערס. און די רוסישע אידישע פארמערס האבן די אידישע וועלט קיין פעני ניט געקאסט. פארקערט, זיי גיבן אויף אלץ אריינרעכנדיק פאר פאלעסטינע".

אין „אפריקאנער" פון 2/2/1917 האט זיך געדרוקט אָ דערציילונג (אין המשכים) „אויס דעם אידישן פארמער־לעבן אין ד. אפריקע" פון י. מ. שערמאן.

שווערקייטן פאר יידישע ארבעטער

אין אָ שווערער לאגע האבן זיך געפונען די הונדערטער יידישע מזרח־איראָפעאישע באלעלאכעס. די פירערשאפט פון די פראָפעסיאָנעלע פאר־

איינען איז געלעגן אין די הענט פון טראדיציאנעלע ענגלישע פאראיין־פירערס, וועלכע האבן געהאט א שטרענגע דיסציפלין בנוגע די קוואליפיקאציעס פאר נייע ארבעטער צו ווערן מיטגלידערס פון פראפ.־פאראיינען. חוץ די שניידערס, וועלכע האבן אן שווערייקייטן זיך אנגעשלאסן אין דעם שניידער־פאראיין, האבן די יידישע סטאליערס, בלעכערס, מויערערס, פארבערס און בויערס געהאט גאר גרויסע שוועריקייטן אריינגענומען צו ווערן אין פראפעסיאנעלן פאראיין. ווי פאכמעניש פעאיק זיי זיינען געווען, האבן זיי ניט געקענט צושטעלן שריפט־לעכע באווייזן, אז זיי זיינען קוואליפיצירטע ארבעטער. זיי האבן אין ליטע און פוילן ניט באזוכט קיין פאך־שולן. געקראגן האבן זיי זייערע פאך־קענטע־נישן נאר דורך לאנגיאריקער דערפארונג. די פירערשאפט פון די פאראיינען האט זיך דערמיט ניט גערעכנט. זיי האבן ארויסגעווויזן א בולטע אומפריינד־לעכקייט און פארטייל צו די מזרחדיקע יידישע באלעלאכעס. מען האט זייער ווייניק אריינגענומען אין די פראפ.־פאראיינען. אזוי ארום זיינען די יידישע באלעלאכעס געווען געצוווונגען צו ארבעטן דארט, ווו מען האט ניט געפאדערט צו זיין א מיטגליד פון א פראפעסיאנעלן פאראיין. יידישע באלע־לאכעס פלעגן ארבעטן ביי קליינע יידישע בוי־אונטערנעמערס. וועז עס פלעגט פאלן די בוי־ארבעט, און אין דער בוי־אינדוסטריע פלעגט הערשן א קריזיס, פלעגן צום מערסטן ליידן די מזרח־אייראפעאישע בוי־ארבעטער. אזא קריזיס האט געהערשט אין 1905. אט ווי דער קריזיס ווערט איבערגעגעבן אין „ד.א. דזשואיש קראניקל" פון 26/5/1905. עס ווערט געזאגט, אז זונטאג דעם 21/5/1905 איז אין ביורא פון דער חברה־קדישא פארגעקומען א וויכטיקע זי־צונג מיט פארשטייערס פון יידישע ארבעטלאזע צו באשליסן, צי מ'קען אנ־נעמען מיטלען, ווי צו פארבעסערן זייער לאגע.

עס ווערט וויטער געזאגט, אז מיט 6 וואכן צוריק האט מען זיך געווענדט צו דער חברה־קדישא ווען ערך 400 יידישע ארבעטער אין דעם בוי־פאך, וועלכע זיינען ארבעטלאזע און זייער לאגע איז א שלעכטע. צוליב דעם, וואס אין דער בוי־אינדוסטריע איז די ארבעט געפאלן, הערשט א שטארקע קאנקו־רענץ. ניט־יידישע אונטערנעמערס נעמען ניט אן קיין יידישע ארבעטער. עס איז פארגעשלאגן געווארן, אז די יידישע מעכאניקערס און בוי־ארבעטער זאלן זיך פארמירן אין א פאראיין און באשטימען פארשטייער פארצוברענגען זייער לאגע פאר דער חברה־קדישא. אין רעזולטאט פון אט דער פארזאמלונג האט זיך געגרינדעט דער פאראיין פון בוי־ארבעטערס "Jewish Building Trades Union". דעם 20/3/1905 האט שוין דער פאראיין געהאט 160 מיט־גלידער.

צו אט דער פארזאמלונג זיינען אויך געווען געלאדן יידישע בוי־אונטער־נעמערס. עס איז באשטימט געווארן א קאמיסיע, וואס זאל אינטערוויואירן בוי־אונטערנעמערס וועגן ארבעט פאר די פיל יידישע ארבעטסלאזע בוי־ארבעטער.

א סך פון די יידישע ארבעטער האבן געעפנט קליינע וואארשטאטן. זיי זיינען געווארן קוסטארן.

אַ באַדייטנדיקער טייל פון אָט די קוסטאַרן זיינען די פּיאָנערן פון די שפּעטערדיקע גרויסע יידישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, באזונדערס אין דער באַקלייד־אינדוסטריע.

רוף צו יידישע אַרבעטער צו שאַפן פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען

„אַן אויפרוף צו די אידישע ארבעטער אויפן ראַנד און סויט אַפריקע" („אַפריקאַנער" 2/2/1912):

„אַ פאַרזאַמלונג פון אידישע אַרבעטער פון פאָלגנדיקע פאַכן איז געוואָרן — בעקערס, „בריקלייערס" (מויערערס), „בילדערס" (בויערס), „בוטשערס" (קצבים), „קאַרפּענטערס" (סטאָליערס), „הערדערעסערס" (פריזירערס), „סעדלערס" (זאַטל־מאַכערס), „שומייקערס" (שוסטערס), שניידערס, טאָקערס און אנדערע, איז געהאַלטן געוואָרן און עס איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ גרויסע אוניאָן פון אַלע אידישע אַרבעטער. מען רעכנט דאָס עס זיינען דאָ 3000 אידישע אַרבעטער אויפן „ראַנד" און אויב מען זאָל אַלעמען אַרייַנציען אין דער אוניאָן, וועט עס ווערן איינע פון די שטאַרקסטע טרייד־יוניאָנס".

„אַ מיטינג פון „מעמבערס" און סימפּאַטיזירער פון אידישן אַרבעטער אוניאָן וועט געהאַלטן ווערן זונטאָג, דעם 11־טן פעברואַר 1912. אַלע אידישע אַרבעטער זיינען העפליכס געלאַדן צו באַזוכן דעם מיטינג".

„די אידישע אַרבעטער פון ראַנד". „מיטוואָך דעם 1־טן מיי (1912) האָט דער אידישער אַרבעטער אוניאָן געפּייערט דעם אַרבעטער טאָג. אויפן אָוונט האָט מען פאַרקויפט אַרבעטער ליטעראַטור".

דעם 23/10/1912 איז אין יאָהאַנעסבורג געגרינדעט געוואָרן „אַן אידישער אַרבעטער קלוב" (24/10/1912). עס איז געדרוקט אַ בריוו אין „אַפריקאַנער" פון „די גרופּע אַרבעטער פריינד".

אין די ווייטערדיקע נומערן פון „אַפריקאַנער" ווערט גאָרנישט דערמאָנט ווען „אידישן אַרבעטער אוניאָן" און אויך ניט ווען „אידישן אַרבעטער קלוב". (ביידע אַרגאַניזאַציעס זיינען געגרינדעט געוואָרן אין 1912). מען קען דערי־בער אַננעמען, אז אָט די ביידע אַרגאַניזאַציעס זיינען אונטערגעגאַנגען.

אין „אַפריקאַנער" פון 8/12/1912 איז דאָ פון „שטאָט־קאָלעפל" „אַ תחי־נה פאַר די אידישע בחורים, וועלכע אַרבעטן אין „קאָנצעסאָנס", אָדער סתם „קאָפער־שאָפס".

אַ „ריף־אַסיסטענט" באַקלאָגט זיך, אז זיי אַרבעטן 12—13 שעה אַ טאָג, אריינרעכנדיק זונטאָג און יום־טובים. די לופט, ווו זיי אַרבעטן איז זייער שוואָר, עסן — ניט גוט. מען גיט אַ פרייַעם טאָג בלויז איינמאָל אַ חודש".

אין סעפּטעמבער 1913, איז געגרינדעט געוואָרן אונטערן נאָמען „ריף שאָפּ אַסיסטענטס אַסאָסיאַיישן" פון די אידישע אָנגעשטעלטע, וועלכע האָבן געאַרבעט אויפן „ריף" ווי אָנגעשטעלטע אין קאָנצעסיע־קראָמען און „קאָפּע־ריטעס".

אין „אַפריקאַנער" 22/10/1913 וועלט געזאָגט: „די ריף שאָפֿ אַסיס־טענס" אוניאָן עקסיסטירן קוים צוויי חדשים און האָט שוין 300 מיטגלידער". אין 1914 זיינען שוין געווען איבער 2000 „ריף שאָפֿ אַסיסטענטס" אין דער אוניאָן. (23/7/1914).

דער שניידער פֿאַראיין איז ביזן סוף 1913 באַשטאַנען כמעט אויסשליס־לעך פון יידן (18/12/1913).

די עקאָנאָמישע לאַגע

וועגן מען בלעטערט די הונדערטער נומערן „אַפריקאַנער", אַנטפּלעקט זיך אַ גאַנץ קלאָר בילד, אז די עקאָנאָמישע לאַגע פון גאָר גרעסטן טייל פון די מזרח־אייראָפֿאישע יידן אין דרום־אַפריקע איז ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען ניט קיין גוטע.

עס איז געווען אַ גרויסע אָרעמקייט. פון צייט צו צייט פלעגן פאָרקומען עקאָנאָמישע קריזיסן, וועלכע פלעגן שטאַרק אָנגרייפֿן יידישע קרעמערס, הענדלערס און די אָרעמע בעלי־מלאכות. אַ סך מזרח־אייראָפֿאישע יידן האָבן פֿשוט ניט געקענט שיקן קיין געלט צו וויב און קינד.

„געמבלען" (אַזאַרט־שפילן), ניט קיין געלונגענע פינאַנציעלע ספּעקולאַ־ציעס, באַנקראָטן, און די אַנטוישונג פון ניט קענען אריינפֿאַסן זיך אין די נייע באַדינגונגען — האָט געטריבן אַ סך יידן צו פאָרצווייפלונג און זעלבסטמאָרד. (הויפּטזאַכלעך אין די יאָרן 1912—1913—1914).

אין „אַפריקאַנער" זיינען געווען אַ רעי לייטאַרטיקלען: „שווערע צייטן", (14/11/1912), „אַ קריזיס אין לאַנד", „אַ סך באַנקראָטן". אין איינעם אזא לייטאַרטיקל (21/11/1912) וועלט געזאָגט: „די אַרמוט (אָרעמקייט) אין יאָ־האַנעסבורג צווישן די אידן איז אומגעהויער. עס גייען ארום פילע, וועלכע האָבן וואָכן לאַנג ניט פאַרדינט אויף די נויטווענדיקסטע, וואָס זיי ברויכן. עס זיינען דאָ פילע באַדערפטיקע און נויטיקע. די קאָסעס פון אַלע „בענעפּיט און בענעוואָלענט סאָסייעטיס" זיינען כמעט אויסגעשעפּט פון זייערע אייגענע מעמבערס, און עס איז פאַר זיי אומיגלעך צו שטיצן די פילע נויטיקע און באַדערפטיקע".

„דער רוסישער איד האָט זיך דאָ אָפּגעגעבן מיט פאַרקויפן קאַפּער־תחתו־נים און, אז גאָט העלפט אים, פאַרקויפט ער תחתונים „האָלסייל". דערהויפּט צו וואָס דער רוסישער ייד האָט זיך געווידמעט, איז נאָר צום קליין־האַנדל און קליין האַנדל — אויפן מאַרק". דער ענגלישער און דייטשישער איד האָט די אַנגראָ־געשעפטן" (3/2/1916).

אין אַ לייטאַרטיקל שרייבט דער רעדאַקטאָר: „דער קאַפּער געשעפט „האָלסייל" און „ריטייל" ליגט כמעט אינגאַנצן אין אידישע הענט. מען לייזט ניט און דער שאָפקיפּער איז פאַראייניגט".

דער אַלגעמיינער שטרייק אין 1914 האָט שטאַרק אָנגעגריפן עקאָנאָמיש אַ גרויסן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג. „אידן זיינען אזוי אָרעם גייס־טיק ווי מאַטעריעליש". א. אמיקוס (8/3/1917).

אין אַ לייטאַרטיקל „משולחים" (26/3/1914) וועלט געזאָגט: „מיר אידן אין זיד אַפריקע, באַזונדערס אין יאָהאַנעסבורג, האָבן אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג אַ נייעם משולח פון ארץ ישראל. מען פירט ארויס אַ מטמון מיט געלט — דער המון איז אָרעם און צאָלט".

פערזענלעכקייטן

סעמי מאַרקס. — עמנואל מענדעלסאָן. — סאַמועל
גאַלדרייך. — באַרני באַרנאַטאָ. — מאַקס לאַנגער־
מאַן. — רבי ד״ר י. ה. הערץ. — רבי ד״ר י. ל.
לאַנדאָו. — י. איזראָעלשטאַם.

סעמי מאַרקס

צווישן די ערשטע פּיאָנערן אויפן ראַנד זיינען געווען מערקווערדיקע טיפּן. איינער פון זיי איז געווען דער שפּעטער באַרימטגעוואָרענער סעמי מאַרקס — אַ רוסישער ייד, וועלכער איז געווען אַ קורצע צייט אין ענגלאַנד פאַר זיין אָנקומען אין דרום־אַפריקע, אין יאָר 1868. אָן 18 יאָריקער בחור, אָן בילדונג און זייער אָרעם, האָט ער זיך גלייך אריינגעוואָרפן אין פאַרשיידענע אַרבעטן. ער איז געווען אַ „טאַכער״; שפּעטער האָט ער צוגעשטעלט טראַנס־פּאָרטן סחורה אויף אָקסן־וואָגנס צו די דימענט־פעלדער אין קימבערלי. מיט דער צייט איז ער געוואָרן רייך. אין 1886 איז סעמי מאַרקס געווען זייער דערפאָלגרייך אין אייגענע גאָלד־פראָדוקציעס אין באַרבערטאָן. נאָכן דער־פינדן דעם גאָלד־אָדער און נאָך דער פראָקלאַמירונג פון יאָהאַנעסבורג איז ער געקומען אויפן ראַנד, הגם געווינט האָט ער אין פרעטאָריע. ער האָט זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט קוילן־גרובן, גאָלד־גרובן, און מיט אַ סך אַנ־דערע אינדוסטריעלע געביטן. ער איז געווען איינער פון די גרסטע לאַנד־באַזיצערס אין טראַנסוואָל.

סעמי מאַרקס איז געווען אַ פשוטער, ניט־געבילדעטער, אָרעם גע־קליידעטער ייד. אָט דער שאַרפזיניקער, גירייקער, גוואַלדיק ענערגישער און זייער אונטערנעמערישער רוסישער ייד, וועלכער האָט גערעדט ענגליש מיט אַ שטאַרקן יידישן אַקצענט — האָט געשפּילט איינע פון די וויכטיקסטע ראָלן אין דער אַנטוויקלונג פון דער אינדוסטריע אין דרום־אפריקע. ער האָט גע־האָט אַ גוטן חוש פאַר הומאָר, און אין דער בורישער רעפובליק איז ער און זיין שותף געווען באַקאַנט, ווי „דער מאַן פון די ערשטע פאַבריקן״ Eerste Fabrieken״. ארום אים האָבן זיך געווענדט אַ סך לעגענדעס. ער איז געווען דער פּיאָנער פון אַ סך אונטערנעמונגען. סעמי מאַרקס איז געווען אַן אינטימער פריינד פון פרעזידענט פּאָול קרוגער, מיט וועמען דער פרעזידענט פלעגט זיך אָפט באַראַטן. וועגן אים האָט פרעזידענט פּאָול

קרוגער געזאגט: „סעמי מארקס איז איינער פון די בעסטע מענטשן. איך וועל נאָך פון אים מאכן אַ קריסט".

לעזלי בלעקוועל (אַ געווען פּאַרלאַמענט־מיטגליד און איצטער — אַ שופט אין העכסטן גריכט) האָט געשריבן וועגן סעמי מארקס אין זיין בוך "African Occasions":

„א מערקווערדיקע פּערזאָן אין די קאָרידאָרן פונעם פּאַרלאַמענט איז אין יענער צייט געווען סעמי מאַרקס. מאַרקס האָט ניט פּרעטענדירט צו זיין אַ פּאָליטיקער. אָבער ער איז געווען אַ גרויסער פּערזענלעכער פריינד פון גענ. באָטהאַ. די רעגירונג האָט אים באַערט דורך באַשטימען אים פּאַר א סענאַטאָר. ער איז געווען אַ יידישער אימיגראַנט. וי בארני באַרנאַטא, האָט ער, פון אַן ארעמען אָנהויב, זיך דערשלאָגן צו וועלט־מאַגנאט. די פירמע, וואָס ער האָט עטאַבלירט, איז היינט אייגע פון די גרעסטע אין דרום־אַפריקע — גאָלד־גרובן, אינדוסטריעס און אגריקולטור. אָבער טראָץ זיין עשירות און מאַכט, האָט זיין קליידונג און האַלטונג זיך ניט אונטערשיידט פון אַ סך אַנדערע יידן, וועלכע האָבן נאָך ארומגעטאַכט. באמת, זיין איינפאַכקייט און ניט־אָנשטעלערישקייט האָבן אים צוגעגעבן אַ געוויסן חן. ארום זיין נאָמען האָבן זיך פאַרשפּרייט כמעט לעגענדאַרישע ווערטלעך און שאַרפזיניקע ענטפערס, וי אין אַמעריקע — ארום דעם נאָמען פון סעמועל גאָלדווין. מען דערציילט וועגן אים, אז ער האָט אַמאָל אימפּאָרטירט פון אייראָפּע סטאַטועס, צוויישן וועלכע עס זאָל אויך האָבן געווען אַ קאָפּיע פון דער גרעסטן וועגוס. דערזען די סטאַטוע „אָן הענט און אָן פיס", אנשטאָט „א גאַנצע יונגע פרוי", האָט ער תיכף געפּאָדערט שאָדן־ערזאַץ פון דער באַדמיניסטראַציע פארן שעדיקן עס ביים אריבערפירן, און — מען זאָגט, אז מען האָט אים באַצאָלט. ביי אַן אנדער פאַל איז מאַרקס געווען אויף א מיטינג פון דירעקטאָרן, וו עס איז פאַרגעקומען אַ היציקע דעבאַטע מכוח געוויסע פאַרשלאָגן. האָט זיך אויפּגעשטעלט סעמי מאַרקס און, גלאָצנדיק פון צאָרן אויף זיינע מיט־דירעקטאָרן, האָט ער געזאָגט: „די דאָזיקע זיינען מיינע פרינציפן, און אויב זיי געפעלן אייך ניט — האָב איך אַנדערע".

אין יאָר 1892 האָט סעמי מארקס צוזאַמען מיט זיין שוואָגער און שותף — (ליוא יס) געשיקט צו זיין געבוירן־שטעטל ניישטאָט־שירווינט טויזנט פונט צו בויען אַ שול[1]).

אַזאַ קאָלאָסאַלע סומע האָט ארויסגערופן אַן אויפרודערונג ביי די יידן אין דער אַרעמער ליטע. אַלע האָבן גערעדט וועגן „דעם אַרעמען יונגן מאַן, וואָס איז געוואָרן אַ מיליאָנער אין דרום־אפריקע". דאָס האָט שטאַרק אָנגעלאָקט אַ סך ליטווישע יידן צו פאָרן קיין דרום־אַפריקע „אָנצושעפּן גלעלט"[2]).

אזוי ארום האָט סעמי מארקס אָן צווייפל, ניט דירעקט, געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל, וואָס די יידישע אימיגראַציע קיין דרום־אפריקע איז געווען כמעט אויסשליסלעך פון ליטע.

---

[1]) אין „המליץ" נומער 96 (19/12/1884) שרייבט נ. ד. האָפמאַן אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון נייישטאָדט (שירווינט), וו ער האָט גלעלבט פאַר זיין פּאָרן קיין דרום־אפריקע, אז אַן ערך 200 יידן פון נייישטאָדט האָבן עמיגרירט. דאָס רוב פון זיי זיינען געפאָרן קיין דרום־אפריקע, און זיי געפינען זיך אין קייפטאַון און אין קימבערלי.

ער שרייבט אויך, אז א סך פון זיי האָבן זיך אומגעקערט. „פאָריקן זומער זיינען צו־ריקגעקומען צען עמיגראַנטן און האָבן געברַאכט אלף אלפים" (אגב גיט צו די רעדאַקציע אַ פראַגע צייכן דערביי).

[2]) אין אַן אַרטיקל „אונדזערע ברידער אין דרום־אַפריקע" אין „הצפירה" נומער 115 אין 1895, שרייבט מ. ד. הערש וועגן דעם.

אין „הכוכב" פון 30/3/1904 באקלאגט זיך די רעדאקציע, וואס דער מיל־יארדער שמואל („סעמי") מארקס גיט ניט, ניט נאר פאר ניט־יידן, נאר פאר יידן אויך ניט.

עמנואל מענדעלסאן

איינער פון די מערקווערדיקע פיאנערן פון יאהאנעסבורג איז געווען א דייטשישער ייד מיטן נאמען עמנואל מענדעלסאן. ער האט געלעבט א סך יארן אין אויסטראליע; קיין יאהאנעסבורג איז ער געקומען אין 1887. ער האט געשפילט א גרויסע ראל סיי אויף דער יידישער גאס און סיי אויף דער ניט־יידישער. צוזאמען מיט א שותף האט ער שוין אין 1887 אי־בערגענומען די ערשטע ענגלישע טעגלעכע צייטונג אין יאהאנעסבורג „דיגערס ניוס", וואס איז געווען געגרינדעט דעם זעלבן יאר (24/2/1887). די צייטונג האט אינקארפארירט אין יאר 1895 „די סטענדערד". פון דאן אן האט עס געהייסן „סטענדערד און דיגערס ניוס"[3]. דאס איז געווען די אינציקע און אייני־פלוסרייכע ענגלישע צייטונג, וואס האט זיך באצויגן סימפאטיש צו דער בורי־שער רעפובליק. אין דער צייט פון בוריש־ענגלישן קריג איז זי געווען די אינציקע טעגלעכע צייטונג אין יאהאנעסבורג. מען האט זי באצייכנט ווי א פראָ־בורישע צייטונג. נאך דער מלחמה האט מענדעלסאן פארקויפט די צייטונג צו ה. פרימאן־קאהען, וועלכער האט עס טראנספארמירט אין דער ביז־איצט עקסיסטירנדיקער באקאנטער טעגלעכער אינציקער מארגן־צייטונג „ראנד דעילי מייל".

עמנואל מענדעלסאן איז געווען איינער פון די גרינדערס און ערשטער פרעזידענט פון דער ערשטער סינאגאגע אין יאהאנעסבורג במשך פון דריי יאר (1887—1890). ער איז אויך געווען דער פרעזידענט פון דער סינא־גאגע בשעת דעם בוריש־ענגלישן קריג. פארלאזן האט מענדעלסאן דרום־אפריקע אין יאר 1904.

סאמועל (שמואל) גאלדרייך

נאך א מערקווערדיקע פערזאן, וועלכע האט געשפילט א באדייטנדיקע ראל אין יידישן לעבן אין יאהאנעסבורג, איז געווען סאמועל גאלדרייך. געבוירן געווארן איז ער אין דייטשלאנד. זיין פאטער איז געווען א ראבינער. ס. גאלדרייך איז געקומען קיין ענגלאנד אלס קינד. הגם ער איז געקומען אין טראנסוואל אין 1880, האט מען אים אבער ניט געמערקט אויף דער ארענע פון יידישן געמיינדע־לעבן אין יאהאנעסבורג ביז דער לעצטער העלפט פון די 90־ער יארן פון פארקיך יארהונדערט. ער האט אנגעהייבן נעמען אן אנטייל אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן, קאנטיק, ערשט דאן, וען ער איז שטארק רייך געווארן, און האט געהאט צוטריט צו די הויכע רייכע ספערן אין יאהא־

[3] אויך באקאנט אונטערן נאמען „סטענדערד און דיגערס".

נעסבורג און צו די הויכע ספערן פון דרום־אפריקאנער פאליטישן לעבן. עס איז אינטערעסאנט צו דערמאנען, אז וועז סאמועל גאלדרייך האט חתונה געהאט (דעם 12־טן מיי 1895) האט ער אנגעגעבן זיי באשעפטיקונג „ספעקולייטאר" — בהמות־ און פעל־הענדלער.

ער איז געווען דער פרעזידענט פון דער סינאגאגע אין פרעזידענט־גאס 1894—1899. ער איז אויך געווען דער וויצע־פרעזידענט פון טראנסוואלער ציוניסטישן פארבאנד. שפעטער איז ער געווען אן עקזעקוטיוו־מיטגליד פון דער ניי־געגרינדעטער ציוניסטישער פעדעראציע, פון וועלכער ער איז דערנאך געווארן דער פרעזידענט. סאמועל גאלדרייך איז געווען אין יענע יארן דער אנערקענטער פירער פון דער היגער ציוניסטישער באווענונג.

ער האט ארגאניזירט די ציוניסטישע פעדעראציע אויף א פראקטישן אופן. ער איז דער ציוניזם אנגעפירט געווארן דורך א סעקטאנטישער אמאטארן־גרופע — רעליגיעזע ליבהאברס פון ציון. סאמועל גאלדרייך האט אוועקגעשטעלט די ציוניסטישע פעדעראציע אויף א פראקטישער באזע. ער האט געהאלטן, אז ציוניסטן דארפן זיין ניט נאר מיסיאנערן פון ציוניזם, נאר זיי קענען מערער דערגרייכן פאר ציוניזם מיטן נעמען אנטייל אין אלגעמיינעם לעבן פון די יידן. ער איז געווען א גרויסער ענגלישער פאטריאט, און האט עפנטלעך באקעמפט די ספעציעלע באגרענעצונגען מצד די בורן קעגן אויס־לענדער בכלל און יידן בפרט. א ספעציעל וויכטיקע ראל האט סאמועל גאלדרייך געשפילט גלייך נאך דעם בורישן־ענגלישן קריג, וען יידן האבן געדארפט קריגן א ספעציעלע דערלויבענים ארייגצוקומען צוריק אין טראנס־וואל.

באַרני באַרנאַטאַ

נאך א מערקווערדיקע פערזאן, אין יענער צייט, איז געווען באַרני באַרנאַטאַ — אן ארעמער וואדעוויל־אקטיאר פון יידישער ארעמקייט אין לאנדאן. ער איז אנגעקומען אין קימבערלי, און געווען איינער פון די פיאנערן פון דער דימענטן־אינדוסטריע אין קימבערלי, און איז געווארן א מיליאנער. ער האט אויך געשפילט א גרויסע ראל אין דער אנטוויקלונג פון די גאלד־מינען אין יאהאנעסבורג. שוין זייענדיק א מיליאנער, האט באַרנאַטאַ דורכגעפירט און אליין אנטיילגענומען אין עטלעכע טעאטער־פארשטעלונגען. ער האט אויך, אין 1887, אראנזשירט א גרויסן „באקס־מעטש", וואס האט ארויסגערופן א גוואלדיקן ענטוזיאזם. אין 1895 איז אין יאהאנעסבורג געווען א גרויסע טריקענים. די שטאט איז געבליבן אינגאנצן אן וואסער. וועגן דער גרויזאמער טריקענים שרייבט הערי גראומאן אין זיי בוך „רייכקייטן פון ראנד" "Rand Riches" „דער דוחק פון וואסער איז געווען אזוי גרויס, אז אין די טייערע האטעלן פלעגט מען זיך באדן אין וואנעס פון סאדע־וואסער און, מען זאגט אויך, פון שאמפאניער". דאן איז אן אקציע־געזעלשאפט פון באַרני באַרנאַטאַ Johannesburg Water Works Estate Co. צוגע־טראטן צו באזארגן יאהאנעסבורג מיט א שטענדיקן וואסער־רעזערוואר.

מען פאַרקויפט וואַסער אין יאָהאַנעסבורג.

זי האָט באַזאָרגט יאָהאַנעסבורג מיט וואַסער ביז 1903. וועז דער פאַרלאַמענט האָט ארויסגעגעבן אַ געזעץ, אַז די פונקציעס פון באַזאָרגן יאָהאַנעסבורג מיט וואַסער מוז איבערנעמען אַ געזעלשאַפט, וואָס זאָל ניט מאַכן דערפון קיין פּראָפיטן. האָט עס דאַן איבערגענומען די ביז היינט עקסיסטירנדיקע Rand Water Board.

בארני באַרנאַטאָ האָט פאַרענדיקט זיין ברויזנדיק לעבן מיט זעלבסטמאָרד. ער האָט זיך אריינגעוואָרפן אין ים, פאַרנדיק קיין ענגלאַנד.

אַן אינטערעסאַנטער קוריאָז איז פאַרגעקומען בעת דער שטאַרקער טרי־קעניש אין יאָהאַנעסבורג.

בארני באַרנאַטאָס פלימעניק, דער באַווסטער מיליאָנער, ס. ב. דזשאָעל, האָט דורך אַ פירמע אַראַנזשירט צו שאַפן קינסטלעך אַ רעגן מיטן שיסן ראַקעטן אין די וואָלקנס. איז די בורישע רעגירונג ארויסגעטראָטן שטאַרק קעגן דעם טאַט. זי האָט דאָס באַטראַכט ווי אַ לעסטערונג פון גאָט.

מאַקס לאַנגערמאַן

נאָך אַן אינטערעסאַנטע פערזאָן אין יענער צייט איז געווען אַ ייד פון בייערן, מאַקס לאַנגערמאַן. ער איז געקומען קיין יאָהאַנעסבורג אין 1887. די פאַרשטאַט קענזינגטאָן האָט געהערט צו אים. אויף זיין נאָמען איז נאָך ביז היינט באַקאַנט „לאַנגערמאַנס דרייוו". אין דער זעלבער געגנט זיינען דאָ איניקע גאסן אויפן נאָמען פון זיין פרוי אַליס Alice Road, און אויך אַ גאַס אויפן נאָמען פון זיין געבוירנשטאָט פלאָס (Floss Street).

הגם ער איז אין לויף פון דער צייט געוואָרן אַ מיליאָנער, האָט ער געמוען אַן אַקטיוון אַנטייל אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. ער האָט זיך באַטייליקט כמעט אין אַלע וויכטיקע יידישע און ניט־יידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. ער איז געווען אַ ראַטמאַן אין יאָהאַנעסבורגער שטאָט־ראַט, און איז געווען דער ערשטער פרעזידענט פון דעם טראַנסוואַל און נאַטאַלער באָארד אָוו דעפּיוטיס און דער פרעזידענט פון דער סינאַגאָגע. ער איז געווען אַן אַקטיוער טוער אין דער דרום־אַפריקאַנער ציוניסטישער פעדעראַציע, און אַן אַנהענגער פון אוגאַנדאַ־פראָיעקט.

דער גובערנאַטאָר פון דרום־אַפריקע, לאָרד מילנער, איז געווען (נאָך דעם בורישׂ־ענגלישן קריג) אַן אָפטער באַזוכער בייַ די לאַנגערמאַנס, ווען ער פלעגט זיין אין יאָהאַנעסבורג.

לאַנגערמאַנס אַנטייל אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן האָט זיך אויך אויסגעדריקט אין אקטיוו העלפן די גאַליטענע רוסישע יידן נאָך דער מלחמה 1914—1918.

לאַנגערמאַן האָט געהאַט זייער אַ רייכע ביבליאָטעק. ער איז געווען קאָנסערוואָטיוו און א גרויסער ענגלישער פּאַטריאָט. ווי אַ באַווייז קען דינען זיין אַנטייל אין דעם באַווסטן דזשיימעסאָנס איבערפאַל אויף די בורן סוף 1895. דאָך איז ער געווען פריינדלעך צו זיינע אַרבעטער. ער האָט, צום ביישפּיל, אַמאָל אַדרעסירט זיינע אַרבעטער אין אַ מאַרקסיסטישן טאָן. ער האָט זיי דערקלערט, אז די אייניצקע זאַך, וואָס קען זיי העלפן, איז זיך אָרגאַניזירן.

* * *

נאָך אַ פיאָנער פון 1886, וועלכער האָט געשפּילט אַ ראָל אין יידישן און אויך אין אלגעמיינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון יאָהאַנעסבורג, איז געווען אַן ענגלישער ייד — הערי גראָומאַן. ער איז געווען דער ערשטער יידישער בירגערמייסטער פון יאָהאַנעסבורג, און די ענגלישע רעגירונג האָט אים באַערט מיטן טיטול "Sir". ליטוויש־יידישע לאַנדסמאַנשאַפטן פלעגן אים אַרויסשטעלן פאַר אַן ערן־מיטגליד, הגם ער האָט קיין יידיש ניט געקאָנט.

* * *

צווישן די גאָר ערשטע פיאָנערן, וועלכע מען האָט באַטראַכט פאַר פאָר־שטייערס פון רעליגיעזן עמך, צו וועלכע מען האָט געהאַט צוטרוי און רעספּעקט — זיינען געווען חיים יאָנקל קאַרק אין 1886, און שפּעטער — חיים קופּער. ביידע זיינען געווען אַ לאַנגע צייט געזעלשאַפטלעך אַקטיוו אין רעליגיעזן יידישן לעבן. זייער בונטאַרישקייט קעגן די יאָהודים האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקן וויידערווילן קעגן זיי.

רבי ד"ר י. ה. הערץ

איינע פון די וויכטיקע פערזענלעכקייטן אין יענער צייט איז געווען רבי ד"ר י. ה. הערץ. ער איז אָנגעקומען אַהער אַלס הויפּט־רב פון דער סינאַ־

גאָגע אין „פרעזידענט"־גאַס, דעם 21־טן סעפטעמבער 1898. בעת זיין אָנקו־מען איז ער נאָך געווען זייער יונג (26 יאָר), און צוליב זיין נידעריקן וווקס פלעגט מען אים רופן „דער קליינער רבי". ער איז געווען אַ טעמפּעראַמענט־פולער רעדנער און אַ גוטער לעקטאָר. ניט נאָר זיינע ספּעציפישע שבתדיקע דרשות, נאָר יעדע רעדע זיינע פלעגט זיין אינהאַלטרייך. צוליב דעם פלעגט ער שטענדיק צוציען אַ גרויסן עולם. ער איז זייער שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן דער רעגירונג פאַר די ספּעציעלע באַגרענעצונג־געזעצן קעגן יידן און קאַטאָליקן, וועלכע האָבן ניט געטאָרט פאַרנעמען פאַראַנטוואָרטלעכע רעגי־רונג־ און מיליטעריש אַמטן (אויך ניט קיין דעפוטאַט אין פּאַרלאַמענט). ער איז אויך אַרויסגעטראָטן קעגן די באַגרענעצונגען פאַר אויסלענדער.

רבי ד"ר הערץ האָט דאָ געגרינדעט אַן אָרגאַניזאַציע "American Young Men Hebrew Association". זי האָט דעם זעלבן נאָמען און גע־טראָגן דעם זעלבן כאַראַקטער, ווי די אָרגאַניזאַציע מיט אזא נאָמען אין אַמע־ריקע, פון וואַנען ד"ר הערץ איז אַהער געקומען אין סעפּטעמבער 1898. עס האָט געקלונגען אזוי משונהדיק — דרום־אַפריקאַנער יוגנטלעכע, וועלכע זיינען קיינמאָל אין אַמעריקע ניט געווען, זאָלן געהערן צו אַן אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך געפרופן „אַמעריקאַנער יידישע יוגנט". איר ציל איז געווען אייני־צופלאַנצן רעליגיעזן און נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין. ד"ר הערץ פלעגט האַלטן סעפּציעל רעליגיעזע דרשות פאַר זיי אין דער פּרעזידענט־גאַס סינאַגאָגע און לעקציעס אויף יידישע און אַלגעמיינע טעמעס. ד"ר הערץ האָט צוגעצויגן אַ גרויסן טייל פון דער היגער יוגנט. די אָרגאַניזאַציע האָט אויפגעהערט פונקציאָנירן מיט ד"ר הערצ'ס אַוועקפאָרן.

רבי ד"ר הערץ האָט געגומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין היגן יידישן און אַלגעמיינעם לעבן. ער איז געווען אייניער פון די צוויי הויפּט־גרינדער פון היגן באָארד אָו דעפּיוטיס. זיין רעדע וועגן די היגע יידן אויף דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג פון „באָארד" האָט געמאַכט א גרויסן רושם. זיין רעפעראַט „דער יידישער דרום־אפריקע" איז געווען אַ באַלערנדיקע און וואָגיקע אָפּהאַנדלונג איבער די יידן פון דרומדיקן טייל פון אַפריקאַנער קאָנטינענט. דאָס איז גע־וען דער ערשטער פּרווו צו געבן אַ היסטאָרישן איבערבליק איבער די יידן פון דרום־אַפריקע.

רבי ד"ר הערץ האָט אויפגעוויזן די וויכטיקע ראָל, וואָס געוויסע יידן האָבן געשפּילט און שפּילן נאָך אין דער אַנטוויקלונג פון לאַנד. ער האָט אויך געגעבן אַן איבערבליק וועגן דעם געמיינדע־לעבן, וועגן די קהילות, סינאַגא־געס, רעליגיעזע און ספּעציעלע יידישע פילאַנטראָפּישע און ציוניסטישע אָרגאַ־ניזאַציעס. ער האָט געגעבן די פאָלגנדיקע סטאַטיסטיק: אין דער קאַאַפּ־פראָווינץ לעבן אַן ערך 20 טויזנט יידן; אין טראַנסוואַאל — 25 טויזנט; אין נאַטאַל — 1700; אין אָראַנדזש־פריי־שטאַט — 1600; אין ראָדעזיע — 600 און אין פאָרטוגעזישע דרום־אַפריקאַנישע קאָלאָניעס — 300 יידן.

די לעקציע איז שפּעטער אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער פאָרעם פון אַ בראָ־שור. אָט די בראָשור האָט אַ היסטאָרישן ווערט.

רבי ד״ר הערץ, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן דער הויפּט־ראַבינער פון דער ענגלישער אימפּעריע, האָט איבערגעלאָזן אין דרום־אפריקע במשך פון דער קורצער צייט, וואָס ער איז דאָ געווען, וויכטיקע היסטאָרישע בייטראָגן, — מערער, ווי וועלכער ניט איז אַנדער רב.

רבי ד״ר י. ל. לאַנדאָו

דעם 16־טן סעפּטעמבער 1903 איז אָנגעקומען אין יאָהאַנעסבורג רבי ד״ר לאַנדאָו. געקומען איז ער פון מאַנטשעסטער (געבוירן אין גאַליציע) אַלס רב פאַר דער „פּאַרק״־סינאַגאָגע. פון סוף 1914, ווען רבי ד״ר הערץ האָט פאַרלאָזן דרום־אַפריקע, איז ער געווען דער ניט אָפּיציעלער הויפּט־רב. אַנפאַנג 1915 איז ער אָפּיציעל באשטימט געוואָרן פאַרן הויפּט־רב פון יאָהאַנעסבורג. ער איז עס געווען ביז זיין טויט (25/8/1942).

רבי ד״ר לאַנדאָו איז געווען אַ משכיל און אַ ציוניסט; ער איז געווען אַ גרויסער למדן אין תלמוד און אין אַלע מפורשים, אַ קענער פון דער העברע־אישער ליטעראַטור און אויך אַ קענער פון דער דייטשישער ליטעראַטור און פי־לאָסאָפיע. ער איז געווען אַ העברעאישער שרייבער (פון היסטאָרישע דראַמעס), פּאָעט און נאָוועליסט. ער פלעגט האַלטן רעפּעראַטן ניט נאָר אויף רעליגיעזע, נאָר אויך אויף ליטעראַרישע און פילאָסאָפישע טעמעס.

אַלס גייסטיקער פירער און הויפּט־רב איז ער געווען אין דער אָנפירונג פון כמעט אַלע רעליגיעזע בילדונג־אינסטיטוציעס. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז ער באַשטימט געוואָרן דער ערשטער פּראָפעסאָר פון העברעאיש אין דעם היגן אוניווערסיטעט. אַ סך יאָרן איז ער געווען דער וויצע־פּרעזידענט פון דער דרום־אפריקאַנער ציוניסטישער פעדעראַציע, און פון 1931 ביז 1942 איז ער געווען דער ערן־פּרעזידענט. דאָס אַלץ, צוזאַמען מיט דעם, וואָס די באַגריפן פון גייסטלעכער און גייסטיקער פירערשאַפט ווערן דאָ באַטראַכט אַלס סינאָנים — איז, קאָנטיק, געווען אין קאָנפליקט מיט דער אַבסטראַקטער וועלט, אין וועלכער רבי ד״ר לאַנדאָו האָט געלעבט.

עס איז געווען אַ שטענדיקער קאָנפליקט צווישן די צוויי הויפּט־סינאָגאָגעס, אין וועלכע רבי ד״ר הערץ און רבי ד״ר לאַנדאָו זיינען געווען די רבנים, און עס איז אויך געווען בייז־בלוט צווישן די צוויי רבנים גופא. רבי ד״ר הערץ האָט ניט געקענט פאַרטראָגן רבי ד״ר לאַנדאָו.

רבי ד״ר לאַנדאָו האָט געפילט אַ פאַראַכטונג צו דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור. בכלל האָט ער זיך באַצויגן צו אַן עמך־מענטש און צו אַן „עם־הארץ״, — וועלכער איז דאָך אזוי צו זאָגן, „גאָר קיין מענטש ניט״ — מיט ביטול. יידיש פלעגט ער אָנרופן שפּחה־שפּראַך.

זיין באַציאונג צום „המון־עם״ און צו זייער מוטער־שפּראַך קען אילוס־טרירן דאָס פאָלגנדיקע: אין „אַפּריקאַנער״ פון 15־טן מערץ 1912, שרייבט רבי ד״ר לאַנדאָו וועגן אַ בריוו „איבער תלמוד״: „ווען דער בריוו וואָלט געווען געשריבן אין העברעאיש, וואָלט איך געשווינגן, ווייל משכילים און תלמי־

די־חכמים וואלטן פון דעם ארטיקל קיין „נאטיס" ניט געזומען. ער איז אבער געשריבן אין יידיש פאר דעם המון־עם, פאר לייטע, וואס מיינען, אז אלעס וואס עס איז געדרוקט איז אויך אמת".

אויף דער 3־טער ציוניסטישער קאנפערענץ, אנפאנג יאנואר 1909, האט ער געזאגט, אז ער איז ניט קיין גרויסער פארערער פון יידיש. ער פארשטייט אזוי רעדט יידיש. אבער ער האלט שטארק, אז די פארצייטיקע (Ancient) נאציאנאלע שפראך דארף פארבייטן יידיש (אפלאדיסמענטן). רבי ד"ר לאנ־דאו, „דער גייסטיקער פירער" האט געמיינט, אז מען קען אלע יידיש־ריידנ־דיקע יידן אין יאהאנעסבורג איבערצייגן, אז זיי דארפן פארבייטן זייער מוטער־שפראך יידיש — אויף העברעאיש. ער האט צ.ב. געגרינדעט די „עבריה" — א חברה צו לערנען העברעאיש. אבער עס איז געווען ניט־דערפאלגרייך, אזן האט לאנג ניט אנגעהאלטן[4]).

„וועגן יידיש — האט ער געזאגט — קען מען ניט ריידן מיטן זעלבן אטעם, ווי וועגן אונדזער גלאררייכער העברעאישער שפראך, דאס איז א „טרואיזם"[5]).

אויף א „ז' אדר"־פייערונג אין פעברואר 1912, האט רבי ד"ר לאנדאו געענטפערט דעם „טאוסט" „דער קהילה און אירע רבנים".

ער האט אנגעהייבן זיין רעדע אזוי: „מען האט מיך געבעטן ריידן אין יידיש. אבער איך דענק, אז איך וועל צופריד שטעלן די מערהייט, ווען איך וועל ריידן אין ענגליש. ווען מען וואלט מיך געבעטן ריידן אין העברעאיש, וואלט איך עס געווויס געטאן". דער עולם האט אנגעהייבן שרייען און גע־פאדערט, אז ער זאל ריידן אין יידיש. דער פארזיצער האט געבעטן ער זאל ריידן אין יידיש. ענדלעך האט ער יא גערעדט אין יידיש[6]).

דעם 17־טן נאוועמבער 1912, האט ער געהאלטן א רעפעראט פאר דעם ניט לאנג געגרינדעטן „יידישער ליטעראריש־ער און דראמאטישער פאראין" — א פאראיין, וואס האט פארשפרייט ליבע צו יידיש און צו יידישער ליטעראטור[7]). געריעדט האט רבי ד"ר לאנדאו א.ד.ט.: „איבער דער אנטוויקלונג פון דער יידישער שפראך". ער האט געמאכט צו אש־און־בלאטע די יידישע שפראך און ליטעראטור, און געזאגט נביאות וועגן איר אונטערגאנג. אויף דער לעקציע האט מען זייער שארף אנגעגריפן רבי ד"ר לאנדאו. איינער שמעון יאפע (אדער, ווי ער איז געווען באקאנט „יאפקע דער אקטיאר") האט שארף קריטיקירט דעם לעקטאר און געזאגט „אז ד"ר לאנדאו האט איין מיטל צו א קאפ־וויי־טאג — ארונטערצוהאקן דעם קאפ".

רבי ד"ר לאנדאו האט געשריבן א בריוו אין דייטש מיט... יידישע בוכשטאבן אין „הכוכב" 8/1/1904 וועגן עפענען נאך תלמוד־תורהס. ווען ער פלעגט שרייבן און ריידן אין יידיש, האט ער זיך ניט געזומען די מי צו ריידן און שרייבן ריכטיק. ער פלעגט אלעמאל ריידן און שרייבן דייטשמעריש.

---

[4]) און [5]) לויט מארסיא גיטלין.

[6]) "S.A. Jewish Chronicle" 1-3-1912.

[7]) דער פאראיין האט זיך געגרינדעט דעם 27/10/1912.

אין די ערשטע יאָרן נאָך זיין קומען קיין יאָהאַנעסבורג פלעגט ער האַלטן זיינע דרשות אין ענגליש און אויך פון צייט צו צייט אין דייטש[8]). אין יידיש האָט ער ערשט געזומען האַלטן דרשות אַ סך שפּעטער, און — זייער זעלטן. וועז ער פלעגט האַלטן אַ דרשה אין יידיש, פלעגט ער עס אַנאָנסירן אויך אין דער יידישער צייטונג אָבער — אין העברעאיש.

אגודת הקהלות.

הרב הכולל הר. לאנדא ידרוש בשפת זשארגאן (אידיש) בשבת שובה הבע"ל לפני תפלת מוסף בבה"כ פארק, (וואלמאראנם סטריט ה. כאראנאוו.

מעלדונג וועגן רבי ד"ר לאַנדאַוס דרשה.

די „פאַרק"־סינאַגאָגע, וווּ רבי ד"ר לאַנדאַו איז געווען דער הויפּט־רב, פלעגט שיקן איינלאַדונגען, באַריכטן און געבן אַנאָנסן צו אַלע צייטונגען, אָבער ניט צו דער איין־און־איינציקער יידישער צייטונג. אין דער „יודישע פּאָהן" פון 27/4/1911 איז דאָ אַ שטאַרקער פּראָטעסט קעגן אָט דער האַנדלונג.

אויף ווי ווייט רבי ד"ר לאַנדאַו האָט זיך באַצויגן מיט פּאַראַכטונג צום עמך, קען אויך דינען דער פּאַקט, ווי אזוי ער האָט זיך באַצויגן צום חסידיזם.

מיטוואָך, דעם 8־טן פעברואר 1911, האָט רבי ד"ר לאַנדאַו געגעבן אַ לעקציע פאַר דער „חברה שחרי תושיה" א.ד.ט.: „חסידיזמוס און ציוניזמוס". געריידט האָט ער נאָר וועגן „חסידיזמוס". אין זיין לעקציע האָט ער געזאָגט, אז חסידים זיינען שיכורים, מוסרים און עם־הארצים.

ס. פאַגאַלסאָן, דער שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פון „אַפּריקאַנער", האָט געשריבן אין „די יודישע פּאָהן" פון 16/2/1911 אַ שאַרפן פּראָטעסט: „ווי וואָגט זיך דאָס אַ רב צו באַשולדיקן 7 מיליאָן יידן אין אַזעלכע פאַרברעכנס?"

וועז מען האָט אַנאָנסירט אין פעברואר 1915, אויפן „ז' אדר" יום־טוב, אַז רבי ד"ר לאַנדאַו איז באַשטימט פאַרן הויפּט־רב („טשיף־רבי") פון יאָהאַנעסבורג, האָבן זיך געהערט פּראָטעסט־אויסגעשרייען[9]).

רבי ד"ר לאַנדאַו האָט אין משך פון די 39 יאָר, וואָס ער איז דאָ געווען דער Spiritual leader, געווירקט און בייגעטראָגן צו דעם, וואָס יידיש —די מוטער־שפּראַך פון איבער 80 פּראָצענט פון די דעמאָלטיקע יידן — איז דאָ באַטראַכט געוואָרן, אין געוויסע קרייזן, מיט גרינשאַצונג און אָפּט מיט פּאַראַכטונג.

---

[8]) צ.ב., זיין דרשה צו מנחה, שבת־תשובה, האָט ער געהאַלטן אין דייטש. „הכוכב" 2/10/1903.

[9]) „אַפּריקאַנער", 25/2/1915.

עס איז שווער אָפּצושאַצן אויף ווי ווייט זיין קעגנערשאַפט צו יידיש האָט געווירקט אויף דעם קולטורעלן מצב פון היגן ישוב.

י. איזראַעלשטאַם

צווישן די יידישע אימיגראַנטן פון ליטע האָבן זיך ניט געמערקט קיין סך סאָציאַליסטן. צו דער זייער קליינער צאָל באַוווסטזיניקע סאָציאַליסטן האָט געהערט אַ מערקווערדיקער מענטש מיטן נאָמען י. איזראַעלשטאַם.

ישעיה איזראַעלשטאַם איז געבוירן געווארן אין וועקשנע, ליטע, דעם 25־טן יולי 1870.

ווען ער איז נאָך קוים געווען 16 יאָר אַלט, האָט ער אויסגעוואַנדערט אין די פאַראיניקטע־שטאַטן.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דער יונגער איזראַעלשטאַם האָט דאָרט זייער געליטן עקאָנאָמיש — געאַרבעט אין אַ קוילן־גרוב, געווען אַ געווּיסע צייט אַרבעטלאָז און געליטן הונגער — האָט ער מיט התמדה געלערנט ענגליש.

אין קוילן־גרוב און ביי אַנדערע אַרבעט האָט ער דורכגעמאַכט שטרייקן, זיך באַקאָנט מיט דעם לעבן פון די אַרבעטער און מיט די אַרבעט־באַדינגונגען. ער האָט געזומען באַזוכן אַרבעטער־פאַרזאַמלונגען און לעקציעס וועגן סאָציאַליזם. מיט זיין גאַנצן יוגנטלעכן ברען האָט ער זיך אַריינגעוואַרפן אין שטודירן דעם קלאַסן־קאַמף, היסטאָריש מאַטעריאַליזם, סאָציאַל־דעמאָקראַטיע און סאָציאַליזם בכלל.

אין דרום־אַפריקע איז ער אָנגעקומען אין יאָר 1900.

אָנקומענדיק אין קייפּטאָון, האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אָן די ארבעטער־ריינען.

זיינע פיל אַרטיקלמעסיקע בריוו האָבן זיך געזומען באַווייזן אין די קייפּ־טאָונער ענגלישע צייטונגען.

אין אָקטאָבער 1902 איז אין "Cape Argus" געדרוקט זיינער אַ בריוו אונטערן קעפּל "Coloured Politics" („פּאָליטיק פון די ניט־איראָפּעער") אין וועלכן ער טרעט שארף אַרויס קעגן אַ מאַן, וואָס האָט אויף אַ פאַרזאַמלונג אין וויינבערג פון "African Political Organisation" („פּאָליטישע אַרגאַניזאַציע פון ניט־איראָפּעער"), אויפגעוויזן, ווי פאַלש עס זיינען אַלע זיינע באַהויפטונגען, און ער האָט געוואָרנט די ניט ווייסע צו זיין זייער פאַרזיכטיק פאַר אָט דעם ראַסנהאַס־אַגיטאַטאָר. „וויר־ניט־ווער, אָבער איר ניט־איראָפּעער" דאַרפט דאָך ווייסן, צו וואָס ראַסנהאַס פירט, און וויר די דאָזיקע מענטשן זיינען[10]).

אין זעלבן חודש איז דאָ נאָך אַ לאַנגער בריוו אין "Cape Argus" פון אים א.ב. "Social Evil" דער בריוו הויבט זיך אָן: „די געשיכטע זאָגט אונדז, אז אַ סך פּרוווען זיינען געמאַכט געוואָרן אין אַמאָליקע און הייַנטיקע צייטן צו אונטערדריקן זינד. אָבער עס האָט זיך ניט איינגעגעבן אויסצוואַרצלען אום־

[10]) אגב איז דער מאַן שפּעטער אויסגעשלאָסן געוואָרן פון דער אָרגאַניזאַציע.

מאראליטעט. דאָ אין קייפטאון זיינען במשך פון די לעצטע צוויי יאָר געמאכט געווארן אַ סך פרוווון וועגן דעם זעלבן ענין". ער זאָגט, אז די גרויסע פאַר־זאַמלונג, וואָס איז פאָרגעקומען מיט 5 טעג פריער, אונטער דעם פאָרזיץ פון מעיאָר, וועט צו גאָרנישט פירן. די גרויסע שטראָף, וואָס מען גיט די פראָסטי־טוטקעס, וועט אויך ניט העלפן. ער וויזט אויף מיט פאַקטן און סטאַטיסטיק וועגן פראָסטיטוציע אין ניו־יאָרק און לאָנדאָן. „עס איז דאָ נאָר איין וועג און דאָס איז אויסצוגעפינען די סיבות פון פראָסטיטוציע. נאָר דאַן וועלן מיר וויסן, ווי עס צו לייזן".

ער האָט אויך געשריבן וועגן אַרבעטער־„פירערס", וואָס פאַרפירן די אַרבעטער, און וועגן אַ סך אַנדערע פראַגן.

אין 1903 איז י. איראַעלשטאַם געקומען אין יאָהאַנעסבורג. עס האָט לאַנג ניט געדויערט ביז זיין אַנוועזנהייט דאָ האָט זיך ענטומען פילן.

צוזאַמען מיט נאָך סאָציאַליסטן האָט ער, אין 1903, געגרינדעט אַ סאָציאל־דעמאָקראַטישע אַרבעטער־פאַרטיי — דער זעלבער נאָמען וואָס דע־לעאָן האָט געהאט אין פאַרטיי אין אַמעריקע.

אויף דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג האָט י. איראַעלשטאַם געזאָגט: „די פרינציפן פון דער פאַרטיי אַנטהאַלטן די פרינציפן פון ענלעכע פאַרטייען אין ענגלאַנד, פאַראייניקטע־שטאַטן, פראַנקרייך און דייטשלאַנד". „די אַרבעטער פראַדוצירן אַלע רייכטימער, דעריבער דאַרפן אַלע רייכטימער געהערן או די אַרבעטער אָן אונטערשייד פון נאַציאָנאַליטעט אָדער רעליגיע". (Rand Daily Mail" 29/1/1904").

אין "Leader" פון 6/2/1904 ווערט רעפֿאַרטירט אַן עפּנטלעכע פאַר־זאַמלונג פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פאַרטיי. די פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער י. איראַעלשטאַם איז געווען פאָרזיצער, ווערט באַריכטעט אונטער די פאָלגענדיקע באַצייכענונגען: „ראַנד סאָציאַליזם", און „רעוואָלו־ציאָנערע פראָגראַם". י. איראַעלשטאַם האָט דערקלערט די צילן און אויפגאַבן פון דער אַרגאַניזאַציע. ער האָט געזאָגט: „אונדזער הויפּט־ציל איז צו שטיי־עבן, אז די גאָלד־מינען און אַנדערע אינדוסטריעס זאָלן נאַציאָנאַלי־זירט ווערן, מען זאָל פאַרקלענערן די אַרבעט־שעהן, דער שטאַאט זאָל שאַפן אונטער־נעמונגען צו געבן אַרבעט די אַרבעטלאָזע, צוואַנג־בילדונג און אום־זיטטע עסן מיט ביכער פאַר קינדער". עס ווערט אויך געזאָגט, אז אויף דער פאַרזאַמלונג איז אויך אַנגענומען געווארן אַ רעזאָלוציע פון פראָטעסט קעגן דער רעגירונג פאַרן נוצן געווער צו צווינגען מענטשן צו אַרבעטן קעגן זייער ווילן. מען האָט אויפגעוויזן, אז 300 שווארצע אַרבעטער, אין קראָנשטאַד, וועלכע האָבן פאַרלאָזן זייער אַרבעט לעצטן חודש, האָט מען געצוווונגען צוריק גיין צו דער אַרבעט. די צייטונג האָט י. איראַעלשטאַמען צוריק קריטיקירט און געפרעגט, ווו וועט די רעגירונג נעמען גענוג געלט אויסצו־צאָלן פאַר די גאָלד־מינען.

י. איזראַעלשטאַם האָט זיך מיט זיין גאַנצן ברען און ענטוזיאַזם אריינגע־ווארפן אין פראָפּאַגאַנדע פאַר סאָציאַליזם.

ער פלעגט אַדרעסירן קליינע גרופּעס און גרויסע מאַסנפאַרזאַמלונגען אין זאַלן און אויף דעם מאַרק־סקווער. מאַנכע זונטאָגס פלעגט ער אַדרעסירן אַן עולם פון עטלעכע טויזנט מענטשן. מען פלעגט זייער געהערן זיך צו זיינע רעדעס. ער איז געווען דירעקט און אויפריכטיק. ער פלעגט אילוס־טרירן זיינע געדאַנקען מיט משלים און מיט געשעענישן. מען פלעגט הנאה האָבן פון זיין הומאָר. ער האָט געפאָדערט פון די אַרבעטער און אָרעמען מיטל־קלאַס אויסצונוצן דעם וויכטיקן געווער קעגן קאַפּיטאַליזם — זייער וואַל־רעכט. „יעדער באַוווסטזיניקער אַרבעטער מוז אויסנוצן זיין שטימרעכט, און דאַרף שטימען פאַר די קאַנדידאַטן, וועלכע פאַרטרעטן די אינטערעסן פון אַרבעטער און אָרעמען מיטל־קלאַס".

א סך יאָרן איז ער געווען א גרויסער פאַרערער פון ד ע ־ ל ע א ן. אייניגע פון זיינע זין האָט ער א נאָמען געגעבן ד נ י א ל ד ע ־ ל ע א ן.

זיינער א חבר פון 1905/6 האָט געזאָגט וועגן אים:

„מיר פלעגן אים רעספּעקטירן. ער איז געווען זייער ערלעך, ערנסט, באַשיידן און אויפריכטיק". „א י ז ר א ע ל ש ט א ם איז געווען א פאַרטיי פאַר זיך. וועלן ער פלעגט זען א געזעמל מענטשן, פלעגט ער זיי אַדרעסירן. ביז שפּעט אין אָוונט פלעגט ער ארומגיין פאַרטיילן צווישן אַרבעטער פלוג־בלעטער, און פלעגט פאַרקויפן צווישן זיי זשורנאַלן און ביכלעך".

ער פלעגט לייענען א סך, אָבער כמעט נאָר וועגן דער אַרבעטער־באַוועגונג, וועגן עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און סאָציאַליסטישע פראַגן.

ער פלעגט קריגן צייטונגען פון ענגלאַנד, אַמעריקע און אַנדערע לענדער אין ענגליש און אויך יידישע צייטונגען פון אַמעריקע.

צוזאַמען מיט נאָך אַנפירנדיקע מיטגלידער פון דער סאָציאַליסטישער ארבעטער־פאַרטיי האָט ער אַרגאַניזירט אין 1904 א גרויסע מיי־דעמאָנסטראַציע. דאָס איז געווען די ערשטע מיי־דעמאָנסטראַציע אין יאָהאַנעסבורג. א י ז ר א ע ל ש ט א ם איז געווען אייניער פון די הויפּט־רעדנערס. געדעדט האָט ער פריער אויף יידיש און דערנאָך אין ענגליש. זיין רעדע האָט אַרויסגערופן קריטיק אין "Star" און א גאָר גרויסן בייזן אַרטיקל קעגן אים און קעגן סאָציאַליזם אין „הכוכב".

י. א י ז ר א ע ל ש ט א ם פלעגט שרייבן אַרטיקלען און בריוו ניט נאָר אין די היגע צייטונגען, נאָר אויך אין אויסלענדישע. ער פלעגט פּאָלעמיזירן מיט באַוווסטע פערזענלעכקייטן פון דער אַרבעטער־באַוועגונג ווי צ. ב. ק ע ר ה א ר ד י, ט א ם מ א ן און אנדערע.

אין 1903 האָט ער געשריבן א ריי אַרטיקלען אין דער צייטונג "The Socialist" אין עדינבורג וועגן „דער לאַגע אין טראַנסוואַל". (איבערזעצט אין יידיש אין „הכוכב").

דעם 15־טן נאָוועמבער 1904 איז דערשינען אין "Star" זיינער א בריוו "The Anti Asiatic Agitation" („די אַגיטאַציע קעגן די אַזיער"). דער בריוו הייבט זיך אָן: „עס איז פשוט אָפשטויסנדיק צו געפינען מענטשן, היינט, אין דעם אזוי גערופענעם 20־טן יאָרהונדערט, וועלכע זיינען אזוי אומוויסנד און

וואָס דענקען ניט; זיי זיינען אזוי אומטאָלעראַנט, אז זיי קומען צו אַ פאַרזאַמלונג און נעמען אָן רעזאָלוציעס צו באַגרענצן געווייסע פערזאָנען צו האַנדלען און צו ווינען צווישן די אַנדערע טיילן פון דער באַפעלקערונג נאָר דערפאַר, וואָס זיי האָבן אַ טונקעלע הויט, אָדער זיי געהערן צו אַן אַנדער רעליגיע. איך קען ניט געפינען קיין פאַסיקע ווערטער צו פאַרדאַמען די האַנדלונג פון מאַנכע דעלעגאַטן, וואָס זיי גופא געהערן צו אַ פאַרפאָלגטער ראַסע, און זיי ווערן אפילו נאָך היינט־צו־טאָג באגרענעצט און מען פאַרבאָט זיי אריינצופאָרן אין געוויסע לענדער צוליב די זעלבע באַשולדיקונגען און סיבות, וואָס ווערן באַנוצט קעגן די היגע אַזיער. די אַגיטאַציע קעגן די אַזיער, פונקט ווי אַנטיסעמיטיזם, איז אַ פועל־יוצא פון דער קאָנקורענץ־סיסטעם. „קנאה, קאָנקורענץ און געיעג נאָך עשירות, וואָס ווערט געשאַפן דורך דעם שווייס פון דעם אַרבעטער־קלאַס, שאַפט ראַסן־ און נאַציאָנאַלן האַס". „האַס איז דער רעזולטאַט פון אומווייסן", דערנאָך גייט דער מחבר אַריבער צו דערקלערן די סיבות פון קאָנקורענץ.

אין 1903 האָט ער געשריבן וועגן דעם אזוי גערופענעם פּראָיעקט אַראָפּ־צוברענגען 100 טויזנט רוסישע יידן צו אַרבעטן אין די גאָלד־מינען אויף אַ קאָנטראַקט פון 3 ביז 5 יאָר פאַר אַ געהאַלט פון -/-/2£ אַ חודש. ער האָט אויפגעוויזן, אז מיט אַזעלכע קליינע שכירות קען דער ייד, ביי וועמען געבן בילדונג זיינע קינדער שפילט אַ גרויסע ראָל, בשום אופן ניט אויסקומען און, אַז דער אָנבאָט איז אַ בלאָף פון ניט פאַראַנטוואָרטלעכע מענטשן. ער האָט אויך אָנגעפירט אַ לעבהאַפטן קאַמף קעגן אימפּאָרטירן כינעזישע אַרבעטער פאַר די גאָלד־מינען. ער האָט אויך אויפגעוויזן, אז דאָ קען מען קריגן געניג אַרבעטער פאַר די מינען. מען דאַרף זיי נאָר צאָלן גוטע שכירות. „דאָס אימ־פּאָרטירן כינעזער איז אַ שריט אַראָפּצונידערן די שכירות פון די ווייסע, און שאַפן דורך דעם אַן איבערפלוס פון ארבעט־הענט פאַר שוואַרצער אַרבעט".

אין יעדן בריוו, וואָס י. א י ז ר א ע ל ש ט א ם האָט געשריבן און יעדע רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן, האָט זיך געפילט אַן ערנסטער צוגאַנג און באַ־האַוונטקייט אין די פראָגן, וואָס ער האָט באַרירט.

אין "Rand Daily Mail" פון 6־טן פעברואר 1906 ווערט באַריכטעט, אז י. א י ז ר א ע ל ש ט א ם איז געווען דער פאָרזיצער אויף אַ מאַסנפאַרזאַמלונג, וואָס ער האָט אָרגאַניזירט צו פּראָטעסטירן קעגן די פאַרפאָלגונגען און קעגן די פּאָגראָמען אויף יידן אין רוסלאַנד.

אין "Leader" פון 18/2/1906 ווערט געמאָלדן אז דער פאַראיין פון „פריינד פאַר רוסישער פרייהייט" ("Friends of Russian Freedom"), וואָס ציילט איבער 200 מיטגלידער, האָט אויסגעקליבן י. א י ז ר א ע ל ש ט א ם פאר איר פאָרזיצער.

י. א י ז ר א ע ל ש ט א ם איז געווען אַן אַקטיוער מיטגליד פון "Friends of Russian Freedom". אין דער זעלבער צייט האָט ער אָנגעפירט אַ קאַמף קעגן דעם, וואָס די אָרגאַניזאַציע טוט ניט קיין אָרטיקע סאָציאַליסטישע אַרבעט.

י. אידראעלשטאם האט געהאלטן א רעדע ביי דער דערעפענונג פון "S.A.N.N. Congress" („דרום־אפריקאנער לאנד־קאנגרעס פון די אפריקער"), וואס איז פארגעקומען 21—26־טן מערץ 1913. זיין רעדע איז כמעט די איינ־ציקע לאנגע רעדע, וואס מען האט געדרוקט אין זייער אפיציעלן ארגאן "Abantu-Batho" (דאס מיינט אין צווויי באנטו־לשונות „דאס פאלק"[11]). אנ־געהייבן זיין לאנגע רעדע האט ער אזוי: „איך גלויב, אז דאס ציל פון אייער קאנגרעס איז צו געפינען מיטלען, ווי אזוי אלע אפריקער אין דרום־אפריקע זאלן קריגן גלייכע מענטשלעכע, סאציאלע, עקאנאמישע און פאליטישע רעכט". ער האט זיי געזאגט, אז דער בעסטער וועג, ווי עס צו דערגרייכן, איז דורך ארגאניזירן זיך.

אין צווייטער העלפט פון 1916 איז ער געווען איינער פון די גרינדערס פון דער „אידיש שפרעכנדע גרופע" ביי דער „אינטערנאציאנאלער סאציאליס־טישער ליגע", וואס איז שפעטער פארוואנדלט געוואָרן אין דער קאמוניסטי־שער פארטיי.

י. אידראעלשטאם האט ניט נאר געהערט אין יידיש, נאר ער האט געלייענט אויך יידישע ארבעטער־ און סאציאליסטישע צייטונגען און זשור־נאלן ביז די לעצטע חדשים פון זיין לעבן. ער האט גאר וויניק געשריבן אין יידיש.

ער האט געארבעט אויף א שטעלע ביז 1946.

במשך פון די לעצטע עטלעכע צענדליק יאר האט ער קיין אקטיוון אנטייל ניט גענומען אין ארבעטער־ און פאליטישן לעבן. אבער אינטערעסירט האט ער זיך מיטן קלאסן־קאמף ביזן לעצטן טאג פון זיין לעבן.

ביזן לעצטן טאג פון זיין לעבן איז ער געבליבן אן אויפריכטיקער רעוואָ־לוציאנער, אינטערנאציאנאליסט און סאציאליסט.

געשטארבן איז י. אידראעלשטאם אין עלטער פון איבער 80 יאר אין יאהאנעסבורג דעם 29־טן דעצעמבער 1950.

[11]) אין די אויסגאבעס פון 25/4/1913 און 25/7/1913.

אָרגאניזאציעס, פאַראיינען, קלובן

מען גרינדעט אינסטיטוציעס. — די חברה קדישא. — אַנהויב פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. — ציוניסטישע טעטיקייט. — די ערשטע טאָג־שול פאַר יידישע קינדער. — לאַנדסמאַנשאַפטן. — דזשואיש גילד. — קלובן. — אָרדענס. — יידיש טעאַטער. — באַארד אָוו דעפיוטיס. — „פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם". — חברה שוחרי תושיה.

מען גרינדעט אינסטיטוציעס

קיין געניע סטאַטיסטיק וועגן די יידן אין די 90־קער יאָרן איז נישטאָ. די ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין יאָהאַנעסבורג דעם 15־טן יולי 1896 באַווייזט, אז עס זיינען שוין דאָן געווען 6253 יידן. פון דער צאָל זיינען געווען 3335 רוסישע יידן — מער ווי אַ העלפט. פאַקטיש איז די צאָל רוסישע יידן געווען אַ גרעסערע, ווייל אַ געוויסע צאָל רוסישע יידן האָבן מורא געהאַט אָנצוגעבן זייערע נעמען.

אין מיי אָן יוני 1895, שרייבט מ א י ר ד ו ד ה ע ר ש אין אַ ריי אַרטיקלען אין „הצפירה" וועגן די יידן אויפן ווייטוואָטערסראַנד, אז אין 1893 זיינען געווען אין יאָהאַנעסבורג 4000 יידן. זיי האָבן דאָן באַטראָפן צען פראָצענט פון דער ווייסער באַפעלקערונג, וואָס האָט דאָן געציילט 40.000 וויייסע נפשות. ער שרייבט, אז אין 1895 זיינען געווען 6000 יידן אין יאָהאַנעסבורג אויף אַ באַפעלקערונג פון 60.000 וויייסע. ער מערקט אָן, אז עס זיינען געווען נאָך זעקס הונדערט יידישע משפחות. די רוסישע יידישע אימיגראַנטן זיינען מערסטנס געווען בחורים, אָדער מענער, וועלכע האָבן איבערגעלאָזט זייערע פרויען אין דער אַלטער היים.

מיטן וווקס פון דער אימיגראַציע פון רוסישע יידן האָבן זיך גענומען מערן יידישע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטן.

יידן האָבן זיך אויך באַטייליקט אין דעם פאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנד.

דעם 12־טן יולי 1891, האָט זיך געגרינדעט די „גמילות־חסדים" געזעלשאַפט, וואָס עס עקסיסטירט ביז הייַנט. אַ קליינער איבערייס אין איר טעטי־

קייט איז פאַרגעקומען בלויז אין משך פון דער צייט פון דעם בורישׂ־ענגלישן קריג. דאָס ציל פון אָט דער געזעלשאַפט איז צו געבן אַנפאַצענטיקע הלוואות צו העלפן אַרעמע יידן. אירע קאַפּיטאַלן האָבן זיך אַקומולירט פון מיטגלידּ־אַפּצאָל, נדבות און ירושות, וואָס פאַרמעגלעכע יידן פלעגן איבערלאָזן פאר דער אינסטיטוציע. ביים גרינדן די געזעלשאַפט „גמילות־חסדים" זיינען אין דער אַנפירערשאַפט געווען אויך רוסישע יידן.

דעם 14־טן פעברואר 1892 האָט זיך געגרינדעט ביי דעם בית־המדרש־הגדול (דער „גרינער" בית־המדרש) די חברה „משנה וגמרא". זי עקסיסטירט נאָך עד היום — נאָר פאַר יחידים.

אין יענער צייט האָט געהערשט אַ שטאַרקער עקאָנאָמישער קריזיס אין יאָהאַנעסבורג. צוליב די פאַרשאַרפטע באַציאונגען צווישן דער בורישער רע־פובליק און דער ענגלישער באַפעלקערונג, וועלכע איז געווען אין דער מער־הייט, האָבן פיל יידישע אימיגראַנטן זיך געפונען אין אַ שווערער מאַטעריע־לער לאָגע. עס האָבן זיך געגומען גרינדן נאָך יידישע אינסטיטוציעס צו העלפן די אָרעמע יידישע אימיגראַנטן. הגם לאַנדסלייט פלעגן זיין די ערשטע צו קומען צו הילף, האָבן זיך געשאַפן פארשיידענע חברות און צדקה־געזעל־שאַפטן. אזוי, למשל, האָבן שוין אין 1893 עקסיסטירט צוויי פילאַנטראָפּישע פרויען־געזעלשאַפטן: „פרויען־פאַראיין" (Ladies' Society) און „צדקה־פאַר־איין פון יידישע פרויען" (Jewish Women Benevolent Society).

די חברה קדישא

די סאַמע וויכטיקסטע יידישע ארגאַניזאַציע אין יאָהאַנעסבורג, אין יענע יאָרן און אַ סך יאָרן אויך שפּעטער, איז געווען די „חברה־קדישא ותומכי יד" (Johannesburg — שפּעטער) Jewish Helping Hand and Witwatersrand" Burial Society". געגרינדעט האָט זי זיך דעם 2־טן סעפּטעמבער 1888.

דער ערשטער פאָרזיצער איז געווען מאַקס ראַפּאַעלי[1]).

עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אז דער ערשטער פאָרזיצער פון דער ערשטער סינאַגאָגע אין פרעזידענט־גאַס איז געווען עמנואל מענדעל־סאָן; פון חברה־קדישא — מאַקס ראַפּאַעלי, און שפּעטער אין 1903, ווען דער דרום־אפריקאַנער יידישער „באָארד אָוו דעפּיוטיס" האָט זיך גע־גרינדעט — מאַקס לאַנגערמאַן. זיי זיינען אַלע געווען דייטשע יידן.

מאָריס אַבראַהאַמס, אין זיין שוין דערמאַנטן מאַנוסקריפּט איבער יאָהאַנעסבורג מאַכט דעם פאָלגנדיקן פאַרגלייך, ווען ער שרייבט וועגן דער חברה־קדישא, מיט וועלכער ער איז געווען נאָענט פאַרבונדן די גאַנצע צייט: „פונקט ווי דער מיטאָלאָגישער אַטלאַס האָלט אויף די גאַנצע וועלט, אזוי האָט

---

[1]) דער פאָטער פון זיגפריד ראַפּאַעלי, וועלכער איז געווען אַ סך יאָרן דער פּרעזידענט פון „באָארד אָוו דעפּיוטיס".

די „חברה־קדישא" אויף אירע פלייצעס געהאלטן דאס גאנצע יידישע לעבן אין יאהאנעסבורג". אויסער דעם, וואס די חברה־קדישא פלעגט זיך מתעסק זיין מיט אפהיטן די ריטועלע צערעמאניעס ביים מקבר זיין די מתים, האט זי שטענדיק געהאט אן אנפראצענטיקע הלוואה־קאסע. זי פלעגט אויך געבן שטיצע ארעמע אימיגראנטן, זיי זאלן קענען אנהייבן אליין פארדינען; זי האט געגעבן נדבות און פלעגט באזארגן א סך ארעמע יידן מיט מעדיצינישער הילף אין דער פארעם פון ביליקערע דאקטוירים און רפואות.

ערב ימים־נוראים פלעגט זי געבן ספעציעלע שטיצע; און ערב פסח פלעגט זי אויסטיילן מעות־חטין. פאר דעם צוועק פלעגט די חברה־קדישא דורכפירן אקציעס.

די אנפירערשאפט פון דער חברה־קדישא איז אויסשליסלעך געווען אין די הענט פון ענגלישע און דייטשישע יידן. דאס רוב פון זיי זיינען געווען פאר־מעגלעכע און אינפלוסרייכע יידן. צו זיין א קאמיטעט־מיטגליד איז געווען א יחוס. פונקט, ווי כמעט אלע איבעריקע ענגלישע און דייטשישע יידן, האבן די אנפירערס פון דער חברה־קדישא דאן געהאט א פילאנטראפישע באציאונג צו די רוסישע יידן און באטראכט זיי פאר מינדערווערטיקע. זיי האבן געהאט צו זיי א רחמנות־געפיל, און פאר דער דרויסנדיקער ניט־יידישער געזעלשאפט האט מען זיך מיט זיי צוגעשעמט.

די חברה־קדישא פלעגט באטראכט ווערן פארן רעפרעזענטאנט פון די יידן אין יאהאנעסבורג. די וויכטיקסטע דאטע אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן, ביי די יידן אין יאהאנעסבורג, דאן און אויך שפעטער, פלעגט זיין דער „ז' אדר"־באנקעט. דאס פלעגט זיין די גרעסטע געשעעניש אין יאר. אויף די באנקעטן פלעגן ארויסטרעטן מיט גרויסע רעדעס די דעמאלטיקע פני־העיר — יידן און ניט־יידן. די רעדעס זיינען געווען די טעמאטיק פאר שמועסן און דיסקוסיעס.

אויף ווי וויייט די חברה־קדישא האט געשפירט איר געזעלשאפטלעכע אחריות, קען דינען דער פאקט, וואס א געוויסע צייט האט זי אפילו מיטגע־האלפן דער רעגירונג אויסצורעטן דעם שענדלעכן האנדל מיט ווייסע שקלאפן, וואס איז געווען פארשפרייט, הויפטזאכלעך, צווישן א געוויסן טייל פון רו־סישע יידן אין יאהאנעסבורג פאר און נאך דער בורישער־ענגלישער מלחמה. אין געוויסע טיילן פון דער יידישער געגנט אין שטאט פלעגן זיין פיל צענדלי־קער יידישע גאסן־פרויען און אלפאנסן. די חברה־קדישא האט דאן ארגאני־זירט א שטארקע קאמפאניע קעגן דעם. דורך דער אויסלענדישער יידישער פרעסע האט מען אפעלירט צו יידישע און ניט־יידישע ספעציעלע געזעלשאפטן, וואס האבן געהאט פארן ציל באקעמפן דעם האנדל מיט ווייסע שקלאפן, אז זיי זאלן וואלענען יידישע פרויען און מיידלעך, באזונדערס פון פוילן און גאליי־ציע, אז זיי זאלן ניט אריינפאלן אין די נעצן פון די אלפאנסן. דא גופא איז אנגעגאנגען א שארפע אגיטאציע און קאמף, אז מען זאל די דאזיקע אונטער־וועלט־מענטשן „דערגיין די יארן", ניט פארדינגען זיי קיין דירות, און מען זאל זיי האלטן אין חרם.

* * *

מערקווערדיק איז, וואס די פראטאקאלן פון דער חברה־קדישא הייבן זיך אן ערשט דעם 9־טן מיי 1898. דאס ווייזט, אז די פראטאקאלן פון איר טעטיקייט במשך פון די ערשטע צען יאר עקסיסטירן ניט. אפילו פון צירקולארן פון דער חברה־קדישא איז פארבליבן נאר איינער וועגן דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון 1908/9 און דער צווייטער צירקולאר — ערשט פון 1915/16.

אנהויב פון דער ציוניסטישער באוועגונג

אין דער צווייטער העלפט פון יאר 1896, נאך פארן ערשטן ציוניסטישן קאנגרעס, וואס איז פארגעקומען אין אויגוסט 1897 אין באזעל, האט זיך שוין אין יאהאנעסבורג פארמירט א גרופע „חובבי ציון". אט די קליינע גרופע האט ניט לאנג עקסיסטירט. אין אנהויב 1897 האט זיך ווידער געגרינדעט א גרופע אונטער דעם זעלבן נאמען „חובבי ציון". די גרופע האט שוין געהאט א גרעסערע צאל אנהענגערס. דער גרינדער איז געווען א ווילקאמירער ייד, מ ש ה ו י י נ ע ר, וועלכער איז געקומען אין 1895. אבער אלס פארזיצער האט מען ארויסגעשטעלט, ווי שטענדיק אין יענער צייט און אויך א סך יארן שפעטער, אן ענגלישן ייד (מען פלעגט אמאל ארויסשטעלן אויך א דייטשישן ייד) מיטן נאמען מ א ר י ס א ב ר א ה א מ ס. שפעטער האבן זיך אויך געשאפן נאך עטלעכע ציוניסטישע פאראיינען. דעם 11־טן דעצעמבער 1898, האט דער ציוניסטישער פארבאנד געראפן א קאנפערענץ פון אלע ציוניסטישע פאראיינען אין טראנסוואל. אויף דער קאנפערענץ איז באשלאסן געווארן צו שאפן די „ד. א. ציוניסטישע פעדעראציע", וועלכע עקסיסטירט ביז היינט. אינטערסאנט איז, וואס דער פארזיצער פון אט דער קאנפערענץ איז געווען ה ע ר י ס א ל א מ א ן — אן ענגלישער ייד. ער האט קיין אנונג ניט געהאט, וואס דאס איז אזוינס ציוניזם. ער האט געמיינט, אז ציוניזם איז א לאקאלע באוועגונג. אין זיין דערעפענונג־רעדע האט ער געזאגט:[2]) „א סך יידישע יונגעלייט דא, אזוי גיך, ווי זיי קענען טאן פיזישע ארבעט, גייען ארבעטן אין טראקטירן („קאנטינען"). די „בילדונג" וואס זיי קריגן דארט, איז ניט קיין געווונטשענע. דעריבער איז דער פראיעקט צו באזעצן יונגע מענטשן אויף ערד זייער א גוטער. איך האף, אז אונדזער פריינט, ס ע מ י מ א ר ק ס, וועט געבן ערד דערפאר".

צו באשטימען פאר א פארזיצער פון דער קאנפערענץ א פערזאן נאר דערפאר, וואס ער איז זייער רייך און ער איז דערצו דער פארזיצער פון דער בירזשע, אדער א פערזאן, וואס האט איינפלוס — דאס איז א שטריך, וואס איז כמעט דורכגעגאנגען, ווי א רויטער פאדים די גאנצע צייט, און אין א גרויסער מאס, אויך היינט, אין אלע יידישע הויפט־אינסטיטוציעס און ארגאניזאציעס אין יאהאנעסבורג (אויך אין אלע אנדערע שטעט און שטעטלעך).

---

[2]) „די געשיכטע פון ד. אפריקאנער ציוניזם" („The Vision Amazing") מ. גיטלין.

(רייכקייט איז געווען און איז אויך היינט אַ בילעט אריינצוטרעטן אין דער אָנפירערשאַפט פון אַלע פילאַנטראָפישע, נאַציאָנאַלע, רעליגיעזע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין יאָהאַנעסבורג).

ציוניסטישע טעטיקייטן

צוליב דעם פרעסטיזש, וואָס די ציוניסטישע פעדעראַציע האָט געקראָגן אַ דאַנק דעם ערן־אַמט ארויסצוגעבן רעקאָמענדאַציעס פאַר דערלויבענישן פאַר מזרחדיקע יידן צו קומען אין טראַנסוואַל, איז די ציוניסטישע פעדעראַציע געוואָרן מער אַקטיוו, אָבער נאָר אויפן געביט פון ציוניסטישער טעטיקייט.

די ציוניסטן האָבן געקליבן גענוג געלט לטובת דעם נאַציאָנאַל פאָנד, פאַרן גאָלדענעם בוך, פאַר פלאַנצן איילבערט־ביימער אין ארץ־ישראל; זיי האָבן פאַרקויפט אַקציעס פאַרן „יידישן קאָלאָניאַל־טרעסט" און נאַציאָנאַל־פאָנד מאַרקעס. מען פלעגט אויך אָרגאַניזירן מנינים פאַר ימים־נוראים. די הכנסה פון דעם פלעגט גיין פאַרן נאַציאָנאַל־פאָנד. מען האָט אפילו געגרינדעט אַ קלוב אויפן נאָמען „אַקציע־קלוב" "Share Club", און אין 1904 האָט מען געגרינדעט אַ נאַציאָנאַל־פאָנד־קלוב.

די שקל־אַקציע איז געווען אַ יערלעכע דאַטע. זי איז געווען די וויכ־טיקסטע טעטיקייט פון די ציוניסטן. דעם 8־טן פעברואר 1903, האָט רבי ד"ר ה ע ר ץ אָפיציעל געעפנט דעם „ציוניסטישן האָל" אויף 24 קאָמישיאָנער־גאַס, ארום וועלכן עס האָבן זיך קאָנצענטרירט מזרחדיקע יידן. זיי האָבן איבער־גענומען די ביבליאָטעק פון „דזשואיש וואָרקינג־מענס קלוב", וועלכער האָט אויפגעהערט עקסיסטירן ביים אויסברוך פון דער מלחמה. די קליינע צימערן פון „ציוניסטישן זאָל" זיינען געווען צו ענג פאַרן כסדר וואַקסנדיקן עולם; האָט מען מיט אַ יאָר שפעטער זיך אַריבערגעקליבן אין „באַלמאָרל טשעמבערס" — אויך אויף קאָמישיאָנער־גאַס. דער „ציוניסטישער האָל" איז געווען לאַנגע יאָרן דער געזעלשאַפטלעכער צענטער פאַר די נאַציאָנאַל־ און טראַדיציאָנעל־געשטימטע מזרחדיקע יידישע אימיגראַנטן און יוגנטלעכע. דאָרט איז געווען אַ ביבליאָטעק און אַ לייענ־זאָל. דאָרט פלעגן אויך פאַרקומען לעקציעס און אָפטמאָל היציקע דעבאַטן. עס זיינען אויך געווען פאַלן, וועו זיצונגען און לעק־ציעס פלעגן ווערן אַראָפגעריסן צוליב דער שטורמישער אָפּאָזיציע. ראש־השנה און יום־כיפור זיינען פאַרגעקומען מנינים אין ציוניסטישן זאָל. די ענגלישע, דייטשישע און אויפגעקומענע רוסיש־יידישע ציוניסטן, וועלכע האָבן געלעבט אין דעמאָלטיקע אריסטאָקראָטישע געגנטן, ווי דאָרנפאָנטיין אָדער פאַרקטאַון, פלעגט ניט פאָסן צו קומען אין „ציוניסטישן זאָל", ווו עס האָט פולסירט אַן אַקטיוו געזעלשאַפטלעך לעבן ביי די מזרחדיקע יידן. די ראָל, וואָס דער „ציוניסטישער האָל" (זאָל) האָט געשפילט, שפּיגלט זיך אָפּ אין אַ לייט־אַרטיקל אין „דער אָפּריקאַנער"[3], „דער אונטערגאַנג פון ציוניסטישן „האָל":

[3]) „דער אָפּריקאַנער" 24/10/1912.

„וי מען זאָל זיך ניט פֿאַרהאַלטן צום ציוניזם, און מע מען אפילו זיין דער גרעסטער קעגנער פון ציוניזם, קען מען ניט אוועקנעמען די ויכטיקייט פון „האַל", וואָס ער האָט פֿאַרנומען אין לעבן פון היגן יידישן ישוב. דער „האַל" איז געווען אַ ציוניסטישער אַנ־שטאַלט. דאָך איז די פירונג פון „האַל" שטענדיק געווען אַן אומפֿאַרטייאישע. איר האָט דאָרט שטענדיק געפונען צייטונגען פון אַלע ריכטונגען. אין ציוניסטישן „האַל" האָבן שטענדיק געפונען אַן אָרט עלנטע און איינזאַמע, וועלכע זיינען אין אזא גרויסער צאָל אין יאָהאַנעסבורג. פלעגן אַמאָל וועלן אַ יונגערמאַן ענג די שמאָלע פיר וענט פון זיין ענגן און שמוציקן „רומקע", וו אים קומט אויס צו פֿאַרבענגען אַ לעבן אין דחקות און עלנט, און פלעגט מען וועלן זיך טרעפן מיט מענטשן, הערן אַ יידישע רעדע און דעבאַטע — האָט ער שטענדיק געפונען אַן אָרט אין ציוניסטישן „האַל" און ניט ערגעץ אַנדערשוו".

„די היגע ציוניסטישע פֿאַרטיי האָט קיינמאָל ניט אַרויסגערופן קיין צו גרויסן ענטו־זיאַזם בייַם היגן יידנטום, ניט קוקנדיק אויפן גרויסן צאָל שקלים, וועלכע זיי פלעגט געלינגען צו שאַפן אַלע יאָר. די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע האָט אויך קיין זאָך דעם יידנטום ניט געגעבן. דער „האַל" איז געווען די איינציקע בעסטע זאַך, וואָס די ציוניסטן האָבן אונדז געגעבן אין דער גאַנצער צייט פון זיין עקסיסטענץ, און אויב מיר דאַרפן קלאָגן אויף די היגע ציוניסטישע פֿאַרטיי, מוזן מיר נאָך מער קלאָגן אויפן אונטערגאַנג פון „האַל".

די „אַריסטאָקראַטישע" ציוניסטן, וועלכע האָבן ניט געוואָלט מישן זיך מיטן המון, האָבן געגרינדעט אין 1904 אַ „הערצל־ציוניסטישן־פֿאַראיין". מען איז ניט געווען גערן צו האָבן מזרחדיקע ציוניסטן אויף זייערער אַ פייערלע־כער אונטערנעמונג, אָדער אויף אַ טאָנץ. אין יוני 1903, האָט זיך געגרינדעט אין יאָהאַנעסבורג „דער טראַנסוואָלער ציוניסטישער פֿאַרבאַנד", וואָס האָט געציילט אין אַ קורצער צייט ביז 800 מיטגלידער.

דעם 9־טן יולי 1905 האָט זיך געעפנט אין יאָהאַנעסבורג די ערשטע ד. א. ציוניסטישע לאַנד־קאָנפערענץ, וועלכע האָט געדויערט 3 טעג. עס זיינען גע־ווען 75 דעלעגאַטן, אריינגערעכענעדיק דעלעגאַטן פון ראָדעזיע.

די קאָנפערענץ האָט באַהאַנדלט צוויי וויכטיקע ענינים: די פראַגע פון אוגאַנדאַ, וואָס די קאָנפערענץ האָט אָפּגעווואָרפן מיט אַ גרויסער מערהייט, און — רבי דר. ה ע ר צ ס לעקציע: „דער ייד אין ד. אפריקע".

טעריטאָריאַליסטישע אַרגאַניזאַציע — „ייטאָ"

עטלעכע חדשים נאָך דעם, ווי די ציוניסטישע קאָנפערענץ האָט אָפּגע־וואָרפן דעם אוגאַנדאַ־פּראָיעקט, האָט זיך דאָ, סוף 1905, געשאַפן אַן אָפּטיילונג פון דער יידישער טעריטאָריאַליסטישער אַרגאַניזאַציע „ייטאָ". באַוווסטע היגע פֿאָרזעגלעכקייטן זיינען געווען די אָנפירערס. די אַרגאַניזאַציע האָט געהאָט אָפּטיילונגען אין אַ סך צענטרען איבערן לאַנד. עס פלעגן פֿאָרקומען גרויסע מאַסנפֿאַרזאַמלונגען. נאָכדעם ווי דער פירער פון „ייטאָ", י ש ר א ל זאַנג־ ו י ל, האָט געקראָגן אַ מעלדונג פון דער ענגלישער רעגירונג, אז זי באַנייט ניט דעם אָנבאָט אויף אוגאַנדאַ, — און קיין אַנדער באַשטימט לאַנד איז נישט געווען, פֿאַר וועלכן מען זאָל קאָנען אַרבעטן קאָנקרעט, ווי צ.ב. זאַמלען פֿאָנדן א.ד.גל. — האָט די טעריטאָריאַליסטישע אַרגאַניזאַציע ניט געקענט שלאָגן קיין וואָרצלען, הגם זי האָט עקסיסטירט אין משך פון אַ סך יאָרן, ווי אַ קלייַנע גרופּע.

אין יוני 1912, איז דאָ געגרינדעט געוואָרן אַ „אידישע טעריטאָריאַליסטישע אַסאָציאיישן" (מאַנדעלשטאַם אָפּטיילונג). אין צוויי אַרטיקלען אין „אַפּריקאַנער" וועגן טעריטאָריאַליזם רופט א. רענדל, די יידן פון דרום־אפריקע אַנטייל צו נעמען אין דער „באַפּרייאונג־באַוועגונג אין „יוראָפּ".

די ערשטע טאָג־שול פאַר יידישע קינדער

דעם 14־טן יולי 1897 האָט דער הויפּט־ריכטער פון דער רעפובליק, קאָטצי, געעפנט מיט גרויס פּראַד ביי דער פּאַרק־סינאַגאָגע אַן ענגלישע לערנשול פאַר יידישע קינדער. די שול איז לכתחילה סובסידירט געוואָרן, הויפּטזאַכלעך, דורך דער פּאַרק־סינאַגאָגע. דאָס איז ניט געווען קיין תלמוד־תורה. אַ תלמוד־תורה פלעגט גרינדן כמעט יעדע סינאַגאָגע באַזונדער. עס זיינען אויך געווען קליינע חדרים. אַ פרומער ייד, וועלכער האָט ניט געקענט זיך צופּאַסן צו די נייע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, איז גאָנץ אָפּט געוואָרן אַ מלמד.

אין דער יאָהאַנעסבורגער ענגלישער לערנשול פאַר יידישע קינדער זיינען די לערערס געווען יידן. „היברו" פלעגט מען לערנען אַ געוויסע צאָל שעהן אין דער וואָך. די בורישע רעגירונג האָט ניט אַנערקענט און קיין סובסידיעס ניט געגעבן ניט־קריסטלעכע און קאַטוילישע שולן[4]). די שול איז געשאַפן געוואָרן מיט דער כוונה אָפּצוציען יידישע קינדער פון באַזוכן די ענגלישע שולן, וועלכע זיינען געגרינדעט געוואָרן דורך די קאַטאָליקן. מאָריס אַבראַהאַמס, אין זיין מאַנוסקריפּט וועגן יאָהאַנעסבורגער יידן, באַקלאָגט זיך שטאַרק, אז יידן זאָרגן זיך זייער וויניק וועגן דער רעליגיעזער דערציאונג פון זייערע קינדער. ער באַמערקט, אז נישט געקוקט דערויף, וואָס די יאָהאַנעסבורגער ענגליש־יידישע שול ביי דער פּאַרק־סינאַגאָגע האָט אָרט פאַר 500 קינדער, באַזוכן נאָר 200 יידישע קינדער.

אין 1902, נאָך דעם שלום־אָפּמאַך, זיינען יידישע פּאָרשטייערס געקומען צו אַ פּאָרשטענדיקונג מיט דעם היגן ענגלישן בילדונג־דעפּאַרטאַמענט וועגן איבערנעמען די פּאַרק־שול, ביי דער פּאַרק־סינאַגאָגע, ווו יידישע קינדער האָבן זיך געלערנט ענגליש — אַן אַנשטאַלט, פאר וועלכן יידן האָבן ניט געהאָט קיין פינאַנציעלע מיטלען אויסצוהאַלטן אים. מען האָט די שול איבערגעגעבן דער רעגירונג מיטן באַדינג, אז סיי די לערערס און סיי די שילערס זאָלן זיין נאָר יידן; יעדן טאָג זאָל מען לערנען מיט די קינדער אַן ערך אַ שעה אין אַלע קלאַסן העברעאיש — „היברו". די שול איז געווען גוט באַקאַנט ביי אלע יידן פון יאָהאַנעסבורג במשך פון אַ סך יאָרן, ווי די רעגירונג־שול פאַר יידישע קינדער („Jewish Government School"). עס האָבן זיך דאָרט געלערנט יעדן יאָר איבער 500 יידישע קינדער. אַ סך טויזנטער יידישע בירגערס פון יאָהאַ־

---

[4]) אין דער בורישער רעפובליק האָבן די לימודים אין די רעגירונג־שולן געדאַרפט אָנגעפירט ווערן אין „אַ קריסטלעך־פּראָטעסטאַנטישן גייסט". יידישע און קאַטוילישע לערערס זיינען געוועזן אויסגעשלאָסן פון שולן, חאָס זיינען סובסידירט געוועזן דורך דער רעגירונג.

נעסבורג האָבן באַזוכט די שול. דאָס לערנען „היברו" איז געווען אַ מיטל צו שטילן דאָס רעליגיעז־נאַציאָנאַלע געוויסן. אָבער אויסגעלערנט האָט מען זיך דאָרט גאָר ווייניק. די לערערס גופא, מיט אפשר גאָר ווייניק אויסנאַמען, האָבן קיין העברעאיש ניט געקאָנט. מען האָט געלערנט פון אַ ביכל די העב־רעאישע ווערטער מיט גרויסע אותיות און נקודות. אַ לערערין אין 4־טן קלאַס האָט געלערנט העברעאיש, ניט האָבנדיק קיין אַנונג פון דעם. צ. ב. „איש זקן" איז אין בוך געווען אונטערגעשריבן די איבערזעצונג "Old Man" האָט זי געמיינט, אז „איש" איז אַלט און „זקן" איז מאַן.

לאַנדסמאַנשאַפטן

די ערשטע לאַנדסמאַנשאַפט האָט זיך געגרינדעט אין 1895, און זי האָט עקסיסטירט אַן ערך 4 יאָר. דאָס איז געווען דער פויליש־יידישער פאַרבאַנד (Hebrew Polish Alliance).

אין 1899 זיינען געגרינדעט געווארן צוויי רוסיש־יידישע לאַנדסמאַנ־שאַפטן: פאַנעווועזשער און דווינסקער. די פאַנעווועזשער לאַנדסמאַנשאַפט האָט ארויסגעגעבן אין יאָר 1949 אַ בראָשור לכבוד זייער „גאָלדענעם יובי־לייאום", א.נ. „בית המדרש דחברה לינת הצדק וגמילות חסדים דפאַנעווועזש" די דאָטע, וועלכע די לאַנדסמאַנשאַפט האָט זיך געגרינדעט, ווייסט מען ניט. אין דער בראָשור ווערט געזאָגט: „כמעט אַלע יידישע אימיגראַנטן פון יענער צייט זיינען געווען פאַמיליענלאָז. אָדער זיי זיינען געווען ניט־פאַרהיראַטע, אָדער זיערע פאַמיליעס זיינען פאַרבליבן אין דער אַלטער היים. זיי זיינען געווען עלנט און אייגנאַם. די סאַסייטי האָט זיי געדינט אַלס היים, וואו זיי האָבן זיך געטראָפן מיט לאַנדסלייט און געקענט אַראָפריידן זיך פון האַרצן אין אַן אינטימער און ברידערלעכער אַטמאָספער. דער בית־המדרש פון דער חברה האָט געדינט פאַר די פאַנעווועזשער לאַנדסלייט ניט נאָר אַלס מקום תפילה, נאָר אויך אַלס סאָציאַלער צענטער און געזעלשאַפטלעכער קלוב".

אין 1950 האָט די קיידאַנער לאַנדסמאַנשאַפט אין יאָהאַנעסבורג — „חברה משגב לדך ד'קיידאַן" — ארויסגעגעבן אַ „גאָלדענער יובילייאום־בוך" (1900—1950) אין צוזאַמענהאַנג מיט אַ יוביליי־באַל, וואָס די קיידאַנער האָבן אָרגאַני־זירט. אין דער קאָסטבאַרער אויסגאַבע פון 91 זייטן פאַרנעמען ניט ווייניקער ווי 50 זייטן אַנאָנסן. די איבעריקע זייטן זיינען, אַן ערך, אַ העלפט אין יידיש און די אַנדער העלפט — אין ענגליש. חוץ אַ סך בילדער פון שטעטל און קיידאַנער, היגע געוועזענע און איצטיקע פירערס פון דער לאַנדסמאַנשאַפט און אַ סך באַגריסונגען, אַנטהאַלט דאָס יובילייבוך אַרטיקלען: „50 יאָר יידיש קיידאַן", (איבערגעדרוקט פון זאַמל־בוך „קיידאַן", ארויסגעגעבן אין ניו־יאָרק); „50 יאָריקער יובילייאום פון דער „חברה משגב לדך ד'קיידאַן" אין יאָהאַ־נעסבורג"; זכרונות פון קיידאַן — דוד וואָלפע; און אַ בילדערישע פאַעמע „מיין שטעטל קיידאַן" פון נייטן בערגער. אין דעם אַרטיקל וועגן 50 יאָריקן יובילייי פון קיידאַנער לאַנדסמאַנשאַפט אין יאָהאַנעסבורג ווערט געזאָגט: „אין

יאר 1900 איז באשלאסן געוואָרן צו שאפן אַ פאראיין פון קיידאנער לאנדסלייט אין יאהאנעסבורג. צוליב דער בורן־מלחמה און די אומשטענדן, וואס האבן דאן געהערשט אין טראנסוואל, איז די אפיציעלע שאפונג פון אזא פאראיין אפגעלייגט געוואָרן אויף נאך דער מלחמה. די סאסייטי איז דעריבער געגרינדעט געוואָרן דעם 29־טן אפריל 1903. די סאסייטי האט ביי דער גרינדונג געציילט 40 מיטגלידער. „די ערשטע אימיגראנטן פון קיידאן זיינען געווען, פונקט ווי די אנדערע אימיגראנטן פון ליטע אין דער דעמאלטיקער צייט, פאר־מיליענלאזע. זיי זיינען געווען היימלאז און פארארבעטמט און האבן זיך גע־טוליעט איינער צום אנדערן. זיי האבן זיך געפילט ווי ברידער, און זיך גע־טיילט איינער מיטן אנדערן אין זייערע ליידן און פריידן. די סאסייטי האט זיי געהאלפן זיך איינווארצלען אין די נייע און שווערע באדינגונגען". „די סאסייטי האט פאר זיי געשאפן די אטמאספערע פון דער אלטער היים אין דער נייער אומגעבונג". „אין פאל פון קראנקייט פלעגן די לאנדסלייט ארויסווייזן אַ פערזענלעכן אינטערעס און זארג".

מיטן כסדרדיקן צופלוס פון נייע יידיש־רעידנדיקע אימיגראנטן, נאך דעם בוריש־ענגלישן קריג, איז דאס לעבן געוואָרן ווירבירנדיק און מער סטאביל.

די לאנדסמאנשאפטן פון פאר דער מלחמה זיינען ווידער געוואָרן אקטיוו; און עס האבן זיך געפונען שאפן כסדר נייע לאנדסמאנשאפטן. די פאשווועלער לאנדסמאנשאפט האט זיך געגרינדעט 1/11/1903; די שאדעווער — 5/6/1904, און אַ סך אנדערע. די לאנדסמאנשאפטן האבן געשאפן אַ שטיקל היימישן ווינקל און האבן געלינדערט די בענקשאפט נאך דער אלטער היים. ביי די לאנדסמאנשאפטן האבן עקסיסטירט גמילות־חסדים־קאסעס צו העלפן נויטבאַ־דערפטיקע לאנדסלייט מיט אנפראצענטיקע הלוואות. מען האט בכלל געפילט אַ פערזענלעכע צוגעבונדנקייט צו אַ בן־עיר. מען האט אויך געשטיצט די באטרעפנדיקע שטעטלעך אין דער היים.

עס האט עקסיסטירט אַ שטארקער צוזאמענבונד צווישן לאנדסלייט. לאנדס־לייט האבן דערמאנט אַן זייער יוגנט, אַן זייער היים און אַן זייערע נאענטע. מען האט זיך געטוליעט איינער צום צווייטן. מען האט זייער פיל געטאן פאר אַ לאנדסמאן. מען האט געפילט אַ מין לאנדסמאן־אחריות. האט אימעצער געהאט אויף פאסט א בריוו־קעסטל — האבן עס כמעט אלע לאנדסלייט גע־נוצט. צום ביישפיל, די שאדעווער האבן באנוצט חיים יאנקל קארק׳ס בריוו־קעסטל נומער 13. די יאנישקער — זלמן ליקנאיטסקי׳ס בריוו־קעסטל נומער 1986, די זשאגערער — שמואל ליקנאיטסקי׳ס בריוו־קעסטל נומער 1084 א.א.וו. מען דערציילט, אז אַ שאדעווער יד, אנקומענדיק אין יאהאנעסבורג, איז געגאנגען איבער ריסיק־גאס און געפרעגט: „וווּ איז „באקס" 13?", מיינענדיק, אז דאס איז דער פלאץ, וווּ אלע שאדעווער געפינען זיך, ווייל כמעט אלע שאדעווער יידן, וועלכע פלעגן שרייבן בריוו קיין יאהאַ־נעסבורג, פלעגן אדרעסירן זייערע בריוו אויף איין־און־דעם־זעלבן נומער — פאסט־קעסטל 13.

וועגן דער שטאַרקער צוגעבונדנקייט צווישן לאַנדסלייט שרייבט מ. ד. ה ע ר ש[5]) פאַלגנדיקעס: פלעגט קומען אַ לאַנדסמאַן —· פלעגט מען אים אריינ־נעמען אין דעם „פאַך", מיט וועלכן, כמעט, אלע איבעריקע לאַנדסלייט פלעגן זיין באַשעפטיקט. ער דערציילט, צום ביישפיל, אז די ברידער פון האַנדל מיט אייער און מיט עופות איז „געלעגן אין די הענט" פון די שאַדעווער. פלעגט קומען אַ שאַדעווער לאַנדסמאַן — פלעגט מען אים גלייך אריינענעמען אין זייער געשעפט־קרייז — אייער־ און הינער־האַנדל. מען זאָגט, שרייבט מ. ד. ה ע ר ש, אז א דעפוטאַציע פון שאַדעווער האָבן אינטערוויואירט די אייזנבאַן־אַדמיניסטראַציע וועגן איבעראַנדערשן די צייט, ווען דער באַן פון קייפּטאַון זאָל אָנקומען אין יאָהאַנעסבורג — אַנשטאָט נאָכמיטאָג — אויף באַ־גינען, כדי זייערע שאַדעווער לאַנדסלייט זאָלן ניט פאַרזאָמען דעם מאַרק.

די אָוונטן פלעגט מען פאַרברענגען ביי לאַנדסלייט. מען פלעגט שמועסן וועגן היימישן שטעטל. אָבער די מדרגה פון קולטור און וויסן איז געווען אזוי פאַרשיידן, אז אַ לאַנדסמאַן מיט בילדונג האָט געהאַט וויניק וועגן וואָס צו רעדן, אָדער דיסקוסירן מיט אַ לאַנדסמאַן, וואָס האָט קיין בילדונג ניט געהאַט... פלעגט מען זיך זעצן שפּילן קאָרטן די צייט צו פאַרטרייבן און — קאָרטן־שפּיל האָט אויסגעגליכן די פאַרשיידנאַרטיקייט.

די ערשטע צייט פלעגט מען שפּילן אַן „אומשולדיקן" זעקס־און־זעכציק, אָדער טערטל־מערטל. שפּעטער־צו האָט מען גענומען שפּילן מער אַזאַרטמעסי־קע און ליידנשאַפטלעכע קאָרטן־שפּילן.

אין די יאָרן 1911—1912 האָבן זיך געגרינדעט אַ סך לאַנדסמאַנשאַפטן און „פריינדלעכע סאָסייעטיס". „אין יאָהאַנעסבורג געפינען זיך אַן ערך 25 חברות און יעדע חברה האָט אַן ערך 50—75 מיטגלידער. זיי לייגן גמילות־חסדים צו אייגענע מיטגלידער, זיי העלפן מיט אַ דאָקטאָר און מיט מעדיצין, אָבער קיין פאַרבינדונג איז נישטאָ צווישן זיי" („אַפריקאַנער" 2/9/1916). מיט געניוע צוויי יאָר שפּעטער („אַפריקאַנער" 16/7/1918) ווערט געזאָגט, אַז אין יאָהאַנעסבורג זיינען דאָ פון 30—40 חברות.

בלעטערנדיק ארום 9 יאָר „אַפריקאַנער", געפינט מען ניט, אז די לאַנדס־מאַנשאַפטן און די איבעריקע „פריינדלעכע" חברות האָבן ארויסגעוויזן דעם קלענסטן אַקטיוון אינטערעס פאַר קולטורעלער, אָדער געזעלשאַפטלעכער אַר־בעט. עס זיינען דאָ מעלדונגען וועגן פאַרזאַמלונגען פון מיטגלידער פון אַ גע־זעבענער לאַנדסמאַנשאַפט, אָדער „פריינדלעכע" חברה, אָדער מעלדונגען פון די נעמען פון אַ נייַ־אויסגעקליבענעם קאָמיטעט.

דזשואיש גילד

אין יאָר 1897 האָט זיך געגרינדעט די געזעלשאַפט „דזשואיש גילד". דאָס איז געווען אַ מין קלוב, וווּ ענגליש־יידישע יוגנטלעכע פלעגן זיך פאַרווייַלן און

[5]) געדרוקט אין „הצפירה" אין מיי־יוני 1895 און איבערגעדרוקט אין "Jewish Affairs" אין יוני 1950.

פאַרנעמען מיט טענץ און ספאָרט. עס פלעגן אויך פון צייט צו צייט פאָרקומען לעקציעס. זייער דראַמאַטישע סעקציע האָט דורכגעפירט אונטערנעמונגען אויפגעפירט ענגלישע פיעסעס. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע עקסיסטירט נאָך הײַנט. עס איז געווען אַ צייט, ווען די „דזשואיש גילד" האָט געשפילט אַ ראָל אין היגן יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. זיי האָבן אַ גרויסע אייגענע געביידע אין צענטער שטאָט. אין די לעצטע יאָרן איז די שטאָרקע מחיצה צווישן די ענגלישע און רוסישע יידן באַדייטנדיק קלענער געוואָרן.

אפילו אָרגאַניזאַציעס, ווי די „דזשואיש גילד", „יידישע יוגנטלעכע בריגאַדע" און דער ציוניזם פון די מערב־אייראָפּעאישע יידן (מיט אויסנאַמען) — זיי־נען ניט געווען קיין נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס, נאָר — רעליגיעזע. די „דזשו־איש גילד", ווו עס האָט געהערשט אַ רעליגיעזער גייסט, איז געווען אַן אינסטי־טוציע, ווו די מערב־אייראָפּעאישע יידישע יונגעלייט און מיידלעך — די יידי־שע יוגנט פון משה־רבינו׳ס גלויבן — פלעגן זיך פאַרברענגען אין טאַנצן און פאַרוויילונגען, ווי אַ מיטל צו פאַרהיטן זיך פון געמישטע חתונות. די „דזשו־איש גילד" פלעגט זיין געשלאָסן שבת און יידישע יום־טובים.

דעם 30־טן אָקטאָבער 1898, האָט זיך דאָ געגרינדעט אַ „יידישע יוגנטלע־כע בריגאַדע" "Jewish Lads Brigade", וועלכע האָט עקסיסטירט ביז דער בו׳רישׂ־ענגלישער מלחמה, און איז געווען פאַר יוגנטלעכע אין עלטער פון 12—17 יאָר. (נאָך דער מלחמה, 3—1902, האָט זי ווידער אויפגעלעבט, אָבער נאָר פאַר אַן ערך 5 חדשים). געהאָלפן גרינדן די „בריגאַדע" האָט דער דאָן באַווסטער יידישער ספאָרטסמאַן, ב ע ן ל א ז א ר ו ס. דאָס איז געווען אַ רע־ליגיעזע ספאָרט־געזעלשאַפט, וואָס פלעגט אויך מאַכן מיליטעריש אויבונגען. די וויס־בלאָע פאָן מיט אַ מגן־דוד איז געווען זייער עמבלעם. די גייסטיקע פירערס פון דער „בריגאַדע" זיינען געווען די דריי רעווערענדס: ה ע ר ץ, א י י ז ע ק ס און ו א ס ע ר צ ו ג. אינטערעסאַנט איז, אז אָט די „יידישע יוגנט־בריגאַדע" איז, דעם 26־טן יולי 1899, געבראַכט געוואָרן אין פרעטאָריע פאַרן פרעזידענט ק ר ו ג ע ר צו וויזן זייערע מיליטעריש׳ע און ספאָרט־אי־בונגען. ווען דער פרעזידענט האָט זיי געזען נאָר מיט דער וויס־בלאָער פאָן מיטן מגן־דוד (ער האָט ניט געוווסט דעם באַדייט פון דער פאָן) און אָן דער פיר־קאָליריקער פאָן פון דער רעפובליק, האָט ער זיי צוריקגעשיקט. ווען זיי זיינען צוריקגעקומען מיט ביידע פאָנעס, האָט ער זיי אויפגענומען און צוגע־קוקט זיך צו זייערע איבונגען. די „יידישע יוגנטלעכע בריגאַדע" איז דאָ גע־גרינדעט געוואָרן לויטן נוסח פון אַן ענלעכער אָרגאַניזאַציע אין ענגלאַנד מיט דעם זעלבן נאָמען, וועלכע עס האָבן דאָרט געגרינדעט די סינאַגאָגעס. „די יידישע יוגנטלעכע בריגאַדע" אין ענגלאַנד, און במילא אויך דאָ, איז געווען לויטן נוסח פון דער קריסטלעכער "Church Lads Brigade" אין ענגלאַנד.

* * *

אין 1897 האָט אין יאָהאַנעסבורג פּראַקטיצירט אַלס מעדיקער י ש ר א ל זאַנגווי ל ס קוזין, דער שפּעטער באַוווסטער ציוניסטישער פירער דר. ע ד ע ר. אין אַ בריוו צו זאַנגווי ל ן שרייבט דר. ע ד ע ר: „איך געפין

זיך איצט אין אַ שטאָט, וווּ עס קומט פאָר דער גרעסטער פראָצענט אין דער וועלט פון מאַכן געלט". דערויף האָט אים זאַנגוויל געענטפערט: „ווער רייך און קום אַהיים", און האָט צוגעגעבן פאַלגנדיקע באַמערקונג: „איבער די יידן פון ד. אפריקע האָב איך זיך שוין מיאש געווען, אז זיי זאָלן זיין אַ גייסטיקער פאַקטאָר פאַר דער צוקונפט פון יידישן לעבן".

קלובן

געוויסע קרייזן צווישן די ענגלישע און דייטשישע יידן האָבן געהאַלטן פאַר זייער „נאָבעלן" פליכט, אזוי צו זאָגן, „אויסצומענטשלען" די „ווילדע", „קולטורלאָזע" און „אומדיסציפלינירטע" רוסישע יידן, וועלכע האָבן ניט גענאָגט קיין ענגליש. מען האָט געשאַפן קורסן צו לערנען זיי ענגליש.

עטלעכע ענגלישע יידן, וועלכע האָבן געהאַט אַ געזעלשאַפטלעכן חוש און פריינדשאַפטלעך געפיל צו די רוסישע יידן, האָבן געשאַפן דעם „יידישן אַרבעטער און פריינדשאַפט פאַראַנד" "Jewish Working Mens Club and Friendly Association" אין „באַלמאַראַל טשעימבערס" (אין קאַמישיאָנער־גאַס). די אַרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געווארן סוף 1898־טן יאָר און האָט עקסיסטירט ביז דעם בורישׂ־ענגלישן קריג. די פירערס זיינען געווען ענגלישע יידן. אָבער די מיטגלידערשאַפט, וואָס האָט געציילט אַן ערך דריי־פיר הונדערט, איז באַשטאַנען, הויפטזאַכלעך, פון רוסיש־יידישע אַרבעט־מענטשן. מען האָט זיי דאָרט געלערנט לייענען און שרייבן ענגליש.

מאַנכע פון זיי, רוסישע יידן, זיינען געקומען פון ענגלאַנד אין די יאָרן 1897/8/9, און זיינען געווען גרויסע אָנהענגערס פון סאָציאל־דעמאָקראַטישן און אַנאַרכיסטישן געדאַנק. זיי זיינען געווען שטאַרק קעגן דעם, וואָס עס האָבן געגומען אריינקומען ניט־אַרבעטער אין קאָמיטעט.

ביים קלוב איז געווען אַ ביבליאָטעק און אַ לייזן־זאַל. אין ביבליאָטעק זיינען געווען ענגלישע און יידישע ביכער. אין לייזן־זאַל זיינען געווען יידישע און ענגלישע צייטונגען און זשורנאַלן. אין גרויסן זאַל פלעגן פאַרקומען לעקציעס און דעבאַטן. אָפט זיינען פאַרגעקומען גאַנץ היציקע דעבאַטן, ספּעציעל, וועז מען פלעגט דיסקוסירן רעליגיעזע אָדער פּאָליטישע פראָגעס.

דער דרייפוס־משפּט האָט פאַרנומען אַ וויכטיק אָרט אין די דיסקוסיעס. אָנפאָנג סעפּטעמבער 1899, האָט מען געשיקט אַ מיטגעפיל־טעלעגראַמע צו מאָדאַם דרייפוס. בערך אין דער זעלבער צייט האָבן עקסיסטירט נאָך צוויי קלובן. איינער האָט געהייסן „געזעלשאַפטלעכער קלוב" (Social Club), וואָס עס האָבן געגרינדעט רוסישע יידן. דער קלוב האָט געהאַט אַ מיטגלידערשאַפט פון צוויי־דריי־הונדערט. חוץ דעם, וואָס עס איז געווען אַ טרעפּפּלאַץ פאר יונגע מענטשן, וווּ מען פלעגט זיך טיילן מיט טאָג־טעגלעכע געשעענישן און דערינערונגען פון דער אַלטער היים — איז אין קלוב געווען אַ לייזן־זאַל, וווּ עס פלעגן געלייענט ווערן פאַרשיידענע צייטונגען און זשורנאַלן. אויך איז

געווען אַ ביבליאָטעק פון יידישע ביכער. אין זאָל פון קלוב פלעגן פון צייט־צו־צייט פאַרקומען רעפעראַטן און דעבאַטן. דער הויפט־רעפערענט איז געווען דער אויפזעער פון קלוב (Caretaker). ער איז געווען אַ רוסישער ייד מיט מאָדערנער קולטור. געריידט האָט ער אויף היסטאָרישע און ביבלישע טעמעס. אין לייענן־זאָל פלעגט מען שפילן דאָמקעס, דאָמינאָס, שאַך און אויך אַ זעקס־אויף־זעכציק און אַ טערטל־מערטל.

עס איז אויך געווען אַ פאַרווייילונג־קלוב (אין מאַרקעט־גאַס, פערעירא), יונגע יידישע חברה פלעגן זיך דאָרט צוזאַמענקומען טאַנצן, צו קאָנצערטן און, וועלכע־ניט־וועלן, פלעגט אימעצער האַלטן אַ רעפעראַט. אָבער די הויפט־זאַך איז געווען טאַנצן. אזוי ווי עס זיינען געווען גאָר ווייניק יידישע מיידלעך דאָן, פלעגן זיין אַ סך יידישע בחורים ארום יעדן מיידל.

דעם 24־טן מיי 1903 האָט זיך געגרינדעט אַ יידישער געזעלשאַפטלעכער קלוב מיטן נאָמען "Rand Jewish Social Club" פאר דער אינטעליגענטערער ענגלישי־יידישער יוגנט. פאַר זיי פלעגן האַלטן רעפעראַטן רבי ד"ר ה ע ר ץ, רבי ד"ר ל א נ ד א ו און אנדערע.

אין פעברואַר 1904 האָבן זיי זיך אריבערגעקליבן אין אַ גרעסערן לאָקאַל אין „ראַיאַל אַרקייד". זיי האָבן געהאַט אַ ביבליאָטעק און אַ סך פאַרשידענע צייטונגען. זיי פלעגן איינאָרדענען פאַרווייילונגען. טענץ פלעגן ביי זיי זיין זייער פאָפולער. מען פלעגט דאָרטן אויך שפילן אין קאָרטן.

זייער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון פראַמינענטע ענגלישע יידן. דער יידישער געזעלשאַפטלעכער קלוב האָט עקסיסטירט געוויס יאָר.

חוץ די קלובן פלעגט מען זיך צוזאַמענקומען ביי די יידישע בוכהענדלערס, וווּ מען פלעגט קריגן „די לעצטע נייס", קויפן, אָדער לייענען דאָרט גופא צייטונגען, און נעמען ביכער צום לייענען.

עס האָבן זיך געעפנט אַ רויי יידישע בוכהאַנדלונגען, וווּ מען פלעגט פאַרקויפן ספרים, יידישע און העברעאישע צייטונגען, זשורנאַלן און ביכער.

עס זיינען געווען דאָן קאָוואַרסקי׳ס, יאַפע׳ס, (ביידע אויף קאָמיסיאָנער־גאַס) און טרויב׳ס (אין קארט־גאַס לעבן „גייעטי"־טעאַטער) בוכהאַנדלונגען. יאָפע און טרויב זיינען געווען „באַלעזענע" און „אויפגעקלערטע" מענטשן. יאָפע איז געווען באַקאַנט אַלס אַ גוטער רעדנער און אַן אַפיקורס. סיי יאָפע און סיי טרויב האָבן אנטייל גענומען אין דער מאָלטיקן געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן.

די בוכהאַנדלונגען האָבן געהאַט יידישע און העברעאישע צייטונגען און ביכער צו פאַרקויפן און אויסצולייען. זיי פלעגן פאַרקויפן מזוזות, תפילין, טליתים און סידורים פלעגן זיי פאַרקויפן זייער ווייניק, ווייל כמעט אַלע האָבן דאָס נאָך געהאַט פון דער היים.

עס זיינען דאָן געווען צוויי הויפט־קאַפעען. סעגל׳ס „קעפי" (קאָמיסיאָנער־ און וועסט־גאַס), וווּ די יוגנט פלעגט זיך צוזאַמענקומען טרינקען טיי, קאָוווע און קאָלטע געטראַנקען, און טרעפן זיך מיט לאַנדסלייט און פריינד. דאָ פלעגט מען אויך קריגן יידישע צייטונגען און מען פלעגט שמועסן. די

צווייטע איז געווען גאלדבערג'ס „קעפי" (אין מארקעט־גאס). דאָ האָט מען געקענט „אָפעסן". אָבער דאָ זיינען די קונדן געווען הויפטזאַכלעך „קעב־דרייוועריס". עס איז אויך געווען פּאָפולער מינסקער קאַפע אין קאַמיסיאָנער־גאַס.

אין 1895 איז אין קאַמיסיאָנער־גאַס געווען „פּלונגיאָנער אכסניה". דאָרט פלעגן זיך טרעפן ניט נאָר די „גרינע", נאָר אַ סך ליטווישע יידן. די אכסניה איז געווארן באַווּסט ווי „די קליינע בערזע".

חוץ די שוין דערמאָנטע יאַפע און טרויב זיינען צווישן די וויניק קולטור־ און געזעלשאַפטלעכע טוערס אויף דער יידיש־ריידנדיקער גאַס געווען: גרשוני, ווערניקאָוו (אַפּטייקער) און גאלאַראָוו (געווען פּריער אין אַמעריקע). עס זיינען אויך געווען אַנדערע. דאָס רוב פון זיי האָבן דאָ געלעבט ניט לאַנג. זיי זיינען אַוועקגעפאָרן קיין צפון־אַמעריקע.

אַגב זיינען דאָן אויך געווען צווישן די רוסישע יידן אַ היפּשע צאָל אַנאַלפאַבעטן.

אָרדענס

צווישן די אַנדערע אַרגאַניזאַציעס, וואָס די היגע יידן האָבן קאָפּירט פון דעם יידישן לעבן אין ענגלאַנד, זיינען געווען „לאָדזשעס" פון פריי־מאַסאָנען און „אָרדענס".

אייגער פון די „אָרדענס" איז געווען "Hebrew Order of Druids" (H.O.D.) זייער וויניק מיטגלידער איז געווען באַקאַנט, אז "Druids", וועמענס נאָמען די אַרגאַניזאַציע האָט געטראָגן, זיינען מיט הונדערטער יארן צוריק געווען (אין ענגלאַנד און אין אַ טייל פון פראַנקרייך) גלחים פון אַ גוטצו־דינערישער געהיימער סעקטע.

די "H.O.D." איז דאָ געגרינדעט געוואָרן אין 1904, ווי אַ ברידערלעכער פילאַנטראָפישער יידישער „אָרדען". מיט אַן ערך 15 יאָר שפּעטער, האָט די "H.O.D." געביטן דעם נאָמען אויף "Hebrew Order of David" (H.O.D.).

די "H.O.D." האָט אַ גמילות־חסד־קאַסע, וואָס גיט אירע מיטגלידערס אַנפּראַצענטיקע הלוואות און מען העלפט מיטגלידער — ווי זיי רופן זיך „ברידער" — אין אַן עת צרה.

אין די ערשטע יאָרן האָט די "H.O.D." געהאַט אַפּטיילונגען אין יאַהאַנעסבורג, דזשערמיסטאָן, קרוגערסדאָרפ און בענאָני. איצט האָבן זיי 22 אַפּטיילונגען מיט אַן ערך 3000 מיטגלידערס. זיי האָבן פאָר זייערע מיטגלידערס געשלאָסענע צערעמאָניעס און אוניפאָרמען. פרויען ווערן ניט אָנגענומען פאָר מיטגלידער.

אין "H.O.D." זיינען געווען פאָרטראָטן אַ סך רוסישע יידן. אָבער די שפּראַך פון "H.O.D." איז געווען נאָר ענגליש.

די "H.O.D." האָט געשפּילט אַ ווירדיקע ראָל נאָכן 1־טן וועלט־קריג, בעת דער טעטיקייט פון דעם ערשטן „רעליף־פאָנד"־אָפיל.

בכלל געזומען שפילט אבער די "H.O.D." אַ גאָר קנאַפּע ראָל אין געזעל־שאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן דאָ אין לאַנד.

יידיש טעאַטער

יידן אין יענע יאָרן האָבן געזומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין פאַרשפּרייטן מוזיק. דיי ווי ד פּוט, צ.ב., האָט אין דעם פּרט זייער פיל בייגעטראָגן. יידן האָבן אויך אַרגאַניזירט אַמאַטאָרישע דראַמאַטישע פאָרשטעלונגען.

אין 1895 האָט מען צום ערשטן מאָל אויפגעפירט אין יאָהאַנעסבורג אַ יידי־שע פאָרשטעלונג. די ערשטע יידישע דראַמאַטישע געזעלשאַפט איז געגרינ־דעט געוואָרן אין מערץ 1896, דורך איינעם ש מ ו א ל. אַלע אַנטיילנעמערס זיינען געווען אַמאַטאָרן. דעם 27־טן אַפּריל 1896, האָט די דאָזיקע דראַמאַטי־שע געזעלשאַפט אויפגעפירט, אין זאַל פון „באַלטישן הויז" אויפן ווינקל פאָקס־און סמאָל־גאַסן, די אָפּערע „בר־כוכבא". (די „סטאָר" האָט געשריבן דעם אַ גינסטיקע רעצענזיע). אָט די דראַמאַטישע געזעלשאַפט האָט אין זעלבן זאַל אין מיי דורכגעפירט אַן „אַמוזירנדע קאָמעדיע" — „די דריי יתומים פון לאָדז".

מען רעכנט, אז די ערשטע פּראָפעסיאָנעלע יידישע טרופּע אין יאָ־האַנעסבורג איז געווען „די אָריענטאַלע אָפּערע־קאָמפּאַניע פון ניו־יאָרק" ("Oriental Opera Co. of New York").

די טרופּע האָט געשפּילט אַנהייב 1897 „יהודה המכבי". געשפּילט האָט מען ביי איבערפולטע זאַלן. די אָפּערע איז אויפגעפירט געוואָרן אונטער דער לייטונג פון מ. זילבערמאַן. מען האָט אויפגעפירט אויך אנדערע פּיעסעס פון גאָלדפאַדען: „שולמית", „די צוויי קוני לעמעלס" א.א.וו.

לעווי טאַן און לעווי האָבן, אין 1897, ספּעציעל געבויט אַ בנין פאַר אַ יידישן טעאַטער — דער דעמאָלטיקער, און אויך פאַר אַ לאַנגע צייט שפּע־טער באַווסטער „גייעטי"־טעאַטער אין קאָרט־גאַס.

אין יולי 1896, איז געווען אַן אַנאַנס אין דער היגער טעגלעכער צייטונג „סטאָר", אז מען פאַרקויפט בילעטן פאַר אַ יידישער דראַמאַטישער פאָרשטע־לונג. בילעטן קען מען קריגן אין דער „יידישער ביבליאָטעק". דער אַנאַנס האָט אימפּאָנירט דעם רעדאַקטאָר. האָט ער געשיקט אַ רעפּאָרטער אויסצוגע־פינען מער פּרטים. און אָט, וואָס דער רעפּאָרטער האָט געשריבן: „עס איז דאָ ניט איין ביבליאָטעק, נאָר עטלעכע, אין פאָרשיידענע ערטער. אין איין ביב־ליאָטעק זיינען געווען 200 ביכער — רעליגיעזע, היסטאָרישע און נאָוועלן (רא־מאַנען). אין דעם אָרט זיינען געווען מערסטנס רעליגיעזע ספּרים, וועלכע מען פלעגט אויסלייען ימים־נוראים פאַר אַ געוויסן אָפּצאָל. אין אַן אַנדער פלאַץ זיינען געווען 400 ביכער — ראָמאַנען, געשיכטע, אַלגעמיינע ליטעראַטור און רעליגיעזע ספּרים. די רעליגיעזע ספּרים זיינען געווען נאָר צו פאַרקויפן. עס איז דאָרט אויך געווען אַ מין לייענזאַל. עס איז אויך געווען אַ בוך־האַנדלונג, וואָס האָט פאַרמעגט אַן ערך 2000 ביכער. די העברעאישע ביכער זיינען גע־

וועז רעליגיעזע ספרים. אבער די איבעריקע זיינען געווען אין זשארגאן — אַ „טאַאַל"[6]) מיט הברעאישע בוכשטאבן. חוץ ביכער פאַרקויפט דער בוכהענדלער אויך צייטונגען".

אינטערעסאַנט איז, וואָס דעם בוכהענדלערס געהילף האָט געמיינט, זעגנדיק דעם „סטאַר"-רעפֿאָרטער, אז די „סטאַר" האָט בדעה צו דערשיינען אויך אין יידיש. האָט ער אָנגעבאָטן דעם רעפֿאָרטער זיין מיטהילף.

צוזאַמען מיטן צופלוס פון אימיגראַנטן איז גלייך נאָך דער מלחמה געקומען אַ יידישע טרופּע אין באַשטאַנד פון וואַקסמאַן מיט זיין פרוי און וואַלערשטיין מיט זיין פרוי, וועלכע האָבן זיך שפּעטער צעטיילט אין צוויי טרופּעס. וואַקסמאַן, זיין פרוי און טרופּע האָבן געשפּילט יידיש טעאַטער אין „גייעטי" כמעט אַ יאָר צייט א.נ. „וואַקסמאַנס יידישע אַמעריקאַנער קינסטלער-טעאַטער-געזעלשאַפט".

אזוי ווי דער „הכוכב" איז דערשינען אין יוני 1903, און ס'איז ניטאָ קיין רעקאָרד פון זייער רעפּערטואַר ביז דאַן, וועלן מיר בלויז דערמאָנען דאָס, וואָס איז פאַרצייכנט אין „הכוכב": דעם 28-טן יוני 1903 — „שלמה המלך"; יולי דעם 12-טן — „יוסף מיט זיינע ברידער"; יולי דעם 19-טן — „כל נדרי"; דעם 26-טן — „מנחם בן ישראל" אדער „עלילת דם"; דעם 23-טן אויגוסט — „דינה" אדער „אַ גאַסט פון יענער וועלט"; דעם 28-טן און 29-טן — „קאַפּיטאַן דרייפוס"; דעם 31-טן — „שולמית" אדער „די טאָכטער פון ירושלים"; דעם 6-טן סעפּטעמבער — „דער יידישער גלח" פון י. גאָרדין; דעם 13-טן — „בן יעקב" אדער „גלות שפּאַניע" פון יאָזעף לאַטיינער; דעם 20-טן — אברהם גאָלדפאַדענס „די צוויי קוני לעמלס"; דעם 4-טן אָקטאָבער — „שאול המלך" אדער „דוד בן-ישי"; דעם 8-טן — „עשרת הדברות" אדער „דער לעצטער קרבן"; דעם 11-טן — „יהודה אברבנאל"; דעם 24-טן — „בר כוכבא" אדער „ציונס לעצטע שטונדע"; דעם 1-טן נאָוועמבער — „די פאַרבלאָנדזעטע נשמה"; זונטאָג דעם 22-טן נאָוועמבער — אַן ערן-בענעפּיס פאַר פענין וואַקסמאַן און ה' וועלער: 1-טער אַקט פון „אוריאל אַקאָסטאַ", 1-טער אַקט פון „חיים אין אמעריקע", 2-טער אַקט פון „די גרינהאָרנס" און 1-טער אַקט פון „שולמית".

אין „הכוכב" פון 25/9/1903 איז דאָ זייער אַ פריינדלעכע קריטיק איבער א. גאָלדפאַדענס „די צוויי קוני לעמלס".

עס ווערט דאָרט אויך געזאָגט, אז „מיט אייניקע יאָר צוריק איז עס געווען אַ שאַנדע צו גיין אין יאָהאָנעסבורגער יידישן טעאַטער מיט אַן אָנשטענדיקע דאַמע, צוליב די אומפּאַרשעמטע אויסגעלאָסענע „גלייך-ווערטלעך" וואָס די שוישפּילער פלעגן זיך ערלויבן. אין געזיכט פון אַן אָנשטענדיקע דאַמע פלעגן זיך בייטן די פּאַרבן הערנדיק דאָס".

דערויף האָט מ. ד. וואַקסמאַן געענטפערט (9/10/1903), אז „פוילע

---

[6]) „טאַאַל" אין יענער צייט האָט געמיינט אין אַפריקאַנס זשארגאָן.

וויטצן זאָגן נאָר פּאַיאַצן, אָבער ניט קיין שוישפּילער. (איך מיין ריכטיקע אר־טיסטן, זאָ ווי מיר זייגען).

אגב וועלט געזאָגט אין דעם בריוו, אז זיין טרופּע שפּילט שוין אין יאָהאַ־נעסבורג 10 חדשים.

אין „הכוכב" פון 15־טן יאַנואַר 1904 וועלט געמאָלדן, אז „מיר זייגען אין די אָנגענעמע לאַגע מיטצוטיילן דאָס וואָלערשטיין היברו אָריענטאַלע קאָמפּאַניע קומט נאָך יאָהאַנעסבורג מיט אַ פּערסאָנאַל פון אויסגעצייכנטע אַר־טיסטן, גרויסער כאָר, פולן אָרקעסטער, א.א.וו. דער טעאַטער־סעזאָן עפנט זיך דעם 7־טן פעברואר אין „היס מעדזשיסטיס"־טעאַטער, דער שענסטער טעאַטער אין יאָהאַנעסבורג. די קאָמפּאַניע עפנט דעם סעזאָן מיט „מעדעא" — „די פּרינצעסין פון קאַלרויס"; דעם 14־טן „די גרעפין אַלס בעטלערין" און דעם 21־טן פעברואר — „הורדוס המלך" אָדער „מרים החשמונאית" פון דר. זיי־פּערטן". עס וועלט געזאָגט: „עס איז שוין צייט, אַז יאָהאַנעסבורגער יידן זאָלן האָבן אַ ריכטיקן יידישן טעאַטער".

גלייכצייטיק האָט וואָקסמאַנס טרופּע (אָן אים, אָבער מיט זיין פרוי) געמאָלדן, אז זיי האָבן אָפּגעדונגען דעם „גייעטי"־טעאַטער אויף 6 חדשים, און „אז די טרופּע באַשטייט פון 18 אַרטיסטן פון אַמעריקע און אייראָפּע. מען וועט אָנפאַנגען מיט „אחשורוש" אָדער „קעניגין אסתר" פון אברהם גאָלדפּאַ־דען; און אז דעם 31־טן יאַנואַר הייבט מען אָן שפּילן גאָלדפּאַדענס „שולמית".

אזוי ארום האָבן אין אָנהויב 1904 געשפּילט 2 יידישע טעאַטערס. זונטאָג, דעם 28־טן פעברואר 1904, האָט געשפּילט אין „היס־מעדזשעסטיס" וואָ־לערשטיינס אָריענטאַל־אָפּערע־קאָמפּאַניע „אשה רעה" אָדער „די נבואה פון שלמה המלך" פון יאָזעף לאַטיינער. אין דעם זעלבן אָוונט האָט געשפּילט וואָקסמאַנס טעאַטער־טרופּע אין „גייעטי" — „אחשורוש" אָדער „אסתר המלכה". אינטערעסאַנט איז, וואָס דעם 26־טן פעברואר 1904, איז געווען אין „הכוכב" אַ רעצענזיע, וועלכע האָט שארף קריטיקירט וואָקסמאַנס טרופּע. די רעצענזיע האָט אונטערשטראָכן, אז אַ טייל פון דער טרופּע זיינען שלעכטע אַקטיאָרן, און אַ טייל זיינען בכלל ניט קיין אַקטיאָרן. דער רעצענ־זענט האָט פּראָטעסטירט קעגן דעם, וואָס זיי שפּילן שונד און צוגעגעבן דער־ביי: „איך בין זיכער, אז מר. וואָקסמאַן וואָלט געווען אין יאָהאַנעסבורג, וואָלט ער זיכער ניט דערלויבט אָזעלכע לייטע צו שפּילן אין זיין נאָמען".

אין „דער אידישער אַדוואָקאַט" (קייפּטאָון) פון 9־טן יוני 1905 איז דאָ אַ רעצענזיע וועגן „דער ישיבה בחור" אָדער „דער אידישער האַמלעט", וואָס עס האָט אויפגעפירט וואָלערשטיינס טרופּע, דעם 28־טן מיי 1905 אין „גייעטי"־טעאַטער, יאָהאַנעסבורג:

„דער פּאַרפּאַסער פון „ישיבה בחור" האָט זיך אזוי ווייט דערלויבט איבער־צוניצעווען דעם רייכען אידעאַלן האַמלעט און אים איבערגעוואַלד אריינשטאָפּן אין „ישיבה־בחור" מיט אַ חסידישן רבין און צו פּלוידערן מיט פּוסטע פאַנטא־זיעס, וועלכע גיבט דעם גאַנצן שטיק אַ טעם פון צימעס מיט הערינג".

„אונדזער גרויסער עקטער מר. סטאַר. זיינע וויטצען מיט דער מימיק האָט געפֿאַסט פֿאַר אַ פֿורים־שפּיל אין אַ פֿריוואָטע הויז". וועגן פּיטצע דעם שמש מר. מאַגידזאַן וועט געזאָגט: „ער האָט געגראָבן דעם קבר ווי אַ געניטער צו דער ארבעט, נאָר איז פּעלער האָט ער געמאַכט ביים ארויסקריכן פון קבר".

וואַקסמאַנס טרופּע האָט געשפּילט אין יאָהאַנעסבורג ביז פּעברואר 1906. דערנאָך האָבן זיי געשפּילט אין קייפּטאָון[7]).

„די יודישע פּאָהן" (26/8/1909) האָט געמאָלדן, אז דעם 17־טן סעפּטעמבער 1909, וועט די „וואַלערשטיין אָפּערעטיק און דראַמאַטיק קאָמפּאַניע" עפּענען דעם טעאַטער־סעזאָן אין „גייעטי"־טעאַטער „אַלס אַ שטענדיקער יידישער טעאַטער".

צו דער טרופּע האָט געהערט סעמועל גאָלדינבורג, דער שפּעטער אַנערקענטער אַרטיסט. אויך היגע כוחות האָבן אַנטייל געגומען: דאָראַ ניטן און די גוט־באַקאַנטע אַרטיסטן ח. הערש און סערא סילוויא. געפּענט דעם טעאַטער האָט מען מיט „בר־כוכבא" און מען האָט געשפּילט די פאָלגנדיקע פּיעסעס:

„דודס פּידעלע"; „אַנאַ קאַרענינאַ"; „דער רעגענט"; „דער ישיבה בחור"; „די יודישע זאוא"; „די אייזערנע פרוי"; „קדוש השם"; „בלימעלע" אָדער „די פּערל פון וואַרשע"; „קרייצער סאנאטא"; „דער יידישער גלח"; „דאָס אמתע גליק"; „די גאָלדענע מדינה"; „די גרינהאָרנס"; „אחשורוש"; „שרה די היטלמאַכערין"; „די ווילדע חנה" אָדער „מישקע און מאַשקע"; „גבריאל"; „די שטימע פון קבר"; „הערצעלע מיוחס"; „דער רוסישער יוד אין אַמעריקע"; „דער תלמיד חכם"; „גאָט, מענטש און טייוול"; טאַלסטאָיס „תחית המתים"; „דאָס יידישע האַרץ"; „קאָפּיטאַן דרייפוס"; „דאָס עוויגע לידּ"; „שמענדריק"; „דבורהלע מיוחסת"; „די גאָסן קינדער"; „שבת קודש"; „בן הדור"; „אוריאל אקאָסטאַ"; „דער וויצע־קעניג"; „דער גר צדק"; „מירעלע אפרת"; „גבור החייל"; „דער אומבאַקאַנטער"; „יוסף און זיינע ברידער"; „מעדעא"; „דער יודישער גלויבן"; „די משוגענע ליבע"; „אסתר פון עינגעדו"; די אָפּערעטע „המן דער 2־טער"; „די פאַרפאַלגונגען אין פּאַרטוגאַל"; „דער העלד פון ירושלים"; „די געשמדטע"; „דער יידישער קעניג ליר"; „די צוויי וועלטן"; „חיים אין אַמעריקע"; „רב אַבעלע אשכנזי"; „דער יידישער האַמלעט"; „רחל די יידישקע"; „די צוויי יתומים"; „דבורה"; „די שחיטה"; „מיין ווייבס פריינד"; „די שיינע מרים"; „משיחס צייטן"; „שאפּפּא" (י. גאָרדין); „סערקעלע"; „חנהלע די פינעשערין"; „די גרעפּין אַלס בעטלערין"; „יהודה און ישראל"; „מאָטיע מלך דער סטאָליער"; „רחל דגל מחנה יהודה".

---

[7]) אין "S.A. Jewish Chronicle" פון 9/3/1906 וועט געזאָגט: „מ. ד. וואַקסמאַן מיט דער טרופּע זיינען סוף פעברואַר 1906, אַנגעקומען אין קייפּטאַון נאָך דערפאַלגרייכע טעאַטער־שפּילן אין יאָהאַנעסבורג".

דעם 3־טן מיי 1907, האָט מען געשפילט „דער ד. אַפריקאַנער יודישער וואָלונטיר", אַ פיעסע וועגן יידישן לעבן אין דער בוריש־ענגלישער מלחמה, פון אַ היגן מחבר א. ל. יאַפע („יאַפע דער קעב־דרייוער"). די זעלבע פיעסע האָט מען באַרבעט און איבערזעצט, און עס געשפילט אויף דער ענגלישער בינע אונטערן נאָמען „ליבע אין אַפריקע".

שבת אָוונט, דעם 5־טן יאַנואַר 1910, האָט מען געשפילט אין יידיש דר. לאַנדאָוס דראַמע „הורדוס"[8]).

אין „די יודישע פאָהן", דאַטירט 11/11/1909 איז דאָ אַ בריוו, אין וועלכן מען קריטיקירט שטאַרק פאַרוואָס מען ענדיקט יידיש טעאַטער 12 ביינאַכט.

סוף אָקטאָבער 1909, האָט מען ס. וואָלערשטיינען אָנגעקלאָגט אין געריכט פאַרן שפילן טעאַטער זונטאָג. כאָטש ער איז באַשטראָפט געוואָרן נאָר מיט אײַן פונט, איז דאָס אָבער געווען אַ טויט־קלאַפ פאַרן יידישן טעאַטער, ווייל זונטאָג־אָוונט פלעגט דאָס יידישע טעאַטער זיין זייער גוט באַזוכט. אינטערעסאַנט איז, וואָס ס. וואָלערשטיין האָט אין זיין עדות זאָגן אָנגעגעבן, אז ווען ער וואָלט געוווסט, אז מען וועט דאָ ניט לאָזן שפילן זונטאָג, וואָלט ער מיט דער טרופּע ניט געקומען קיין דרום־אַפריקע. דעם פאַרבאַט צו שפילן טעאַטער זונטאָג האָט מען אריבערגעקוקט מיט דעם, וואָס מען פלעגט געבן אָפערעטע־פאַרשטעלונגען מיט געזאַנג־נומערן אין דער פאַרעם פון אַ קאָנצערט מיט אַ רעליגיעזער באַפאַרבונג, און מען פלעגט עס אָנאָנסירן ווי אַ „גראַנד סאַקרעד קאָנצערט". מען פלעגט אָנאָנסירן: „אַ גראַנד „סאַקרעד" ("Sacred") קאָנצערט פון: „יוסף און זיינע ברידער"; פון „שלמה המלך"; פון „אוריאל אַקאָסטאַ"; פון „שבת קודש"; פון „אחשורוש" א.א.

מערקווערדיק איז, וואָס מען האָט געשפילט במשך פון וואָכן־לאַנג כמעט יעדן אָוונט אַן אָנדער פיעסע, און מיטוואָך און געוויסע שבתים בייטאָג און ביינאַכט — צווישן פאַרשיידענע פיעסעס. דעריבער איז טאַקע די ראָל פון סופליאָר געווען זייער אַ וויכטיקע.

ביסלעכווייז האָט דאָס יידיש־טעאַטער אין יאָהאָנעסבורג אָנגעהייבן גיין באַרג אַראָפּ; און אין צווייטער העלפט פון 1910 האָט זיך דאָס יידישע טעאַטער געשלאָסן. אין „ד.א. דזשואיש קראָניקל" פון 10־טן סעפּטעמבער, שרייבט פערסי קאָוען אַ נעקראָלאָג איבערן יידישן טעאַטער אין יאָהאָנעסבורג.

ער האָט געלויבט דאָס טעאַטער און האָט באַדויערט, וואָס יידן האָבן ניט געגעבן די גענוגנדיקע אונטערשטיצונג עס אויפצוהאַלטן. ער גיט אויך אַן אייניקע סיבות: אַ געוויסע צאָל יידן זיינען געוואָרן מער פאַרמעגלעך און זיינען גוואָרן „סנאָבס", ווילן זיי ניט גיין אין „גייעטי"־טעאַטער, וואָס גיפּינט זיך אין דער אַרעמער געגנט.

---

[8]) איבערזעצט אין יידיש פון העברעאיש דורך ד"ר לאַנדאָו גופא.

„באַארד אָוו דעפיוטיס"

מיט דעם, וואָס טראַנסוואַל איז געוואָרן אַ טייל פון אַן ענגלישער קאָלאָניע, איז זי געוואָרן אַנגליזירט, און אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן געשפילט אַ ראָל אין ענגלאַנד, האָבן זיך אויך דאָ געגומען באַווייזן. אזוי איז אויך געווען ביי די יידן. אין אַנפאַנג 1903 האָט זיך אַנגעהייבן אַן אַגיטאַציע אין יאָהאַנעסבורג, אַז מען זאָל דאָ גרינדן אַ רעפּרעזענטאַנץ־קערפּערשאַפט — אַ „באַארד אָוו דעפּיוטיס", וואָס זאָל רעפּרעזענטירן פאַר דער רעגירונג די יידן פון טראַנס־וואַל און, אויב מיגלעך, אויך די אַנדערע פּראָווינצן. בראש פון דער באַוועגונג זיינען געווען רבי דר. הערץ און מאַקס לאַנגערמאַן.

די ציוניסטן, אונטער דער אָנפּירערשאַפט פון ש. גאָלדרייך, זיינען געווען, מיט ווייניק אויסנאַמען, שטאַרק קעגן דעם, וויל דאָס — האָבן זיי געראַכנט — וועט געבן אַ שווערן קלאַפּ דעם פּרעסטיזש, וועלכן זיי האָבן דערוואַרבן, און זייער האָפענונג צו פאַרנעמען אַן אויבנאָן אין דעם יידישן לעבן אין יאָהאַנעסבורג. עטלעכע פאַרזאַמלונגען, וועלכע זיינען געפּופן געוואָרן דורך רבי דר. הערץ און מאַקס לאַנגערמאַן אויפצוקלערן דעם ענין פון גרינדן דאָ אזא אָרגאַניזאַציע, זיינען אויפגעריסן געוואָרן. די וויכטיקע פאַרזאַמלונג אין דער יידישער רעגרונג־שול, דעם 5־טן אַפּריל 1903, האָט זיך געמוזט שליסן צוליבן גרויסן טומל פון די ציוניסטן. דער וויצע־פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע, רבי דר. הערץ, האָט געוואָלט איבערצייגן די ציוניסטן, אז הגם ער אליין איז אַ גוטער ציוניסט, דאַרף מען דאָך אַנערקענען, אז די ציוניסטישע פעדעראַציע רעפּרעזענטירט נאָר אַ קליינעם טייל פון די היגע יידן; און, אז עס איז אַן אַבסאָלוטע נויטווענדיקייט צו גרינדן אַ קערפּערשאַפט, וואָס זאָל רעפּרעזענטירן די יידן פאַר דער היגער רעגירונג. זיינע טענות האָבן ניט געהאָלפן. די פאַנאַטישע ציוניסטן האָבן בשום אופן ניט געוואָלט צולאָזן צו דער גרינדונג פון אָנאַ קערפּערשאַפט. אָבער טראָץ זייערע אַלע פּראָטעסטן, האָט מען געפּופן אַ גרויסע מאַסן־פאַרזאַמלונג, דעם 28־טן יולי 1903, אויף וועלכער עס איז פראָקלאַמירט געוואָרן די גרינדונג פון „באַארד אָוו דעפּיוטיס". די פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען אין דעם דעמאָלט גרעסטן זאַל אין שטאָט, דער וואָנדערערס־זאַל, וווהין עס זיינען געקומען אַן ערך 2500 יידן צו דער גרעסטער יידישער פאַרזאַמלונג, וואָס איז ביז דאַן וועט ניט איז פאַרגעקומען. דער ענעראַל־גובערנאַטאָר האָט באַערט די גרינדונג־פאַרזאַמלונג מיט זיין בייזיין. דער פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג איז געווען מאַקס לאַנגערמאַן. ער איז, אגב, אויסגעקליבן געוואָרן פאַרן ערשטן פרעזידענט פון „באַארד אָוו דעפּיוטיס".

מאַקס לאַנגערמאַן האָט אין זיין רעדע אונטערשטראָכן די נויט־ווענדיקייט צו שאַפן אַן איינהייטלעכע רעפּרעזענטאַטיוועט קערפּערשאַפט פון היגן יידנטום. ער האָט געלויבט ענגלאַנד און איר פאָרשטייער, דעם ענעראַל־גובערנאַטאָר לאָרד מילנער, פאַר דער גוטער באַציאונג צו די יידן, און

האָט שאַרף אַטאַקירט דאָס צאַרישע רוסלאַנד פאַר די פאַרפאַלגונגען און באַר־באַרישע פאַגראָמען אויף יידן.

אויף דער פאַרזאַמלונג האָט אַ קאַלאָסאַלן רושם געמאַכט די גלענצנדיקע רעדע פון רבי דר. ה ע ר ץ. דאָס איז געווען אַ רעדע, וואָס האָט געפאַסט פאַר אַ שטאַטסמאַן. אין זיין רעדע האָט רבי דר. ה ע ר ץ אָפגעוואָרפן די אַטאַקעס אויף יידן און פאַרטיידיקט זייער כבוד. ער האָט פעסטגעשטעלט, אז דער פאַרוווּרף קעגן יידן, אז זיי אַלע פאַרקויפן בראַנפן צו די אַפריקער, איז בפירוש אַ פאַלשער. ער האָט געזאָגט, אז ער האָט געמאַכט אַ גרינטלעכע אויספאָרשונג צוזאַמען מיט דער פאָליציי, וועלכע האָט פעסטגעשטעלט, אז פון 1־טן יאַנואַר 1901 ביזן 27־טן יולי 1903, זיינען פון 800 באשולדיקטע אין פאַרקויפן בראַנפן צו אָפריקער, געווען צווישן זיי ניט מער, ווי 39 יידן ד.ה. אַן ערך 5 פּראָצענט. ער האָט אויך פעסטגעשטעלט, אז פון די 335 אייראָפּע־אישע אַרעסטאַנטן אין די טורמעס קען מען ימים־נוראים ניט מאַכן קיין מנין. רבי דר. ה ע ר ץ האָט אין זיין רעדע באַירט די אַנגעווייטאָגטע פראָגע וועגן יידיש און האָט פּראָטעסטירט קעגן דעם, וואָס יידיש וועלט ניט פאַררעכענט פאַר אַן אייראָפּעאישער שפּראַך ביים אַריינלאָזן יידישע אימיגראַנטן קיין דרום־אַפריקע. ער האָט געזאָגט: „יידיש רייַדן אַכט מיליאָן מענטשן. קיין ווילדע שפּראַך איז זי דאָך ניט. זי האָט א גרויסאַרטיקע ליטעראַטור, שריפט־שטעלער, פּאָעטן, צייטונגען און וואָכנטלעכע זשורנאַלן. פון דעסטוועגן האָט מען געשאָפן אַ געזעץ, אז מען זאָל אַריינלאָזן קיין דרום־אפריקע נאָר מענטשן, וועלכע קענען שרייבן און לייענען אַן אייראָפּעאישע שפּראַך — און יידיש האָט מען אויסגעשלאָסן. אימיגראַנטן, וועלכע לייענען און שרייבן יידיש, נעמט מען אריין צווישן די „ניט געווענטשענע בירגער". מען האָט פאַרגעס־שלאָגן, אז רבי דר. ה ע ר ץ זאָל איבערזאָגן זיין רעדע וועט זיין איבערגעגעבן אין יידיש אין דער יידישער צייטונג „הכוכב".

דער גענעראַל־גובערנאַטאָר האָט באַדויערט אין זיין רעדע, וואָס ער האָט ניט געהאָט הייַנט די געלעגנהייט צו הערן די רעדע פון דר. ה ע ר ץ אין יידיש. ער האָט אויסגעדריקט די האָפענונג, אז ער וועט דעם פאַרגעניגן האָבן ביי אַן אַנדער געלעגנהייט. ער האָט פאַרזיכערט, אז די יידן אין דעם לאַנד וועלן ניט ליידן פון קיינע דיסקרימינאַציעס. ער האָט רעקאַמענדירט, אז די מזרח־אייראָפּאישע יידן זאָלן זיך באַקאַנען מער מיט דער ענגלישער שפּראַך און קולטור.

אָבער די פאַקטישע פירערשאַפט איז נאָך אַלץ, ווי פאר דער מלחמה, געלעגן אין די הענט פון דער חברה־קדישא. א חוץ דעם מאַטאָ פון דער חברה־קדישא: „ברויט פאַר די לעבעדיקע און תכריכים פאַר די טויטע", האָט די חברה־קדישא רעאַגירט אויף פראָגן פון לאַקאַלן געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן.

דער „באָארד אָוו דעפיוטיס" האָט נאָך אין 1910 קיין גרויסע ראָל ניט גע־שפּילט. אגב האָט ער קיין פאָנדן ניט געהאַט אָנצופירן די באגרענעצטע אַר־בעט, וואָס ער פלעגט יאָ טאָן. מען פלעגט שטאַרק פאַרוואַרפן דעם „באָארד",

פאַרוואָס ער טוט גאָרניט. מען האָט דעם „באָאַרד" באַטראַכט, ווי אַ נויטיקע רעזערוו־אַרגאַניזאַציע.

דאָס זייער ווייטאָקדיקע פּראָבלעם וועגן פאַלשע „טראַפן" איז אין 1910 געווארן זייער שארף. איבערהויפט האָט עס שטאַרק אָנגעגריפן די מזרחדיקע יידן. די רוסישע יידן האָבן אויפגעהויבן אַ ויצעקו קעגן אָט דעם סקאַנדאַל, און געפאָדערט, אז דער „באָאַרד" זאָל וואָס גיכער זיך משתדל זיין מען זאָל אָפּ־שאַפן די פאַלשע „טראַפן". אינטערעסאַנט איז, אז מען האָט זיך געוועגדעט צום „באָאַרד" און ניט צו דער חברה־קדישא.

אין 1910 איז געשאַפן געווארן אַן אלגעמיינער קאָמיטעט, אין וועלכן עס זיינען אויך געווען פאַרטראָטן יידן צו וועגדן זיך צו דער רעגירונג, אז מען זאָל אָפּשאַפן די „טראַפן".

„פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם"

אין דער נאָכמלחמהדיקער אימיגראַציע פון מזרחדיקע יידן, ספּעציעל אין די יאָרן 1904/5, איז געווען אַ היפּשע צאָל סאָציאַליסטיש־געשטימטע יונגע מענטשן, באַלעלאָכעם און אינטעליגענץ, וועלכע האָבן געהערט אין דער היים צו סאָציאַליסטישע פאַרטייען און גרופּירונגען. אין מיטן פון יאָר 1905 איז אַ גרופּע פון סאָציאַליסטן און סימפּאַטיקער פון דער רוסישער פרייהייט־באַוועגונג זיך צוזאַמענגעקומען אין אַ הויז אין פאָרדסבורג, און דאָרט האָט זיך געגרינדעט די געזעלשאַפט „פריינד פון פריהייט פאָר רוסלאַנד" (Friends of Russian Freedom". דעם נאָמען האָט פאַרגעשלאָגן אַן אַפּטייקער, וועל־כער איז גראָד דאָן ניט לאַנג צוריקגעקומען פון ענגלאַנד, ווו אוא געזעלשאַפט האָט עקסיסטירט. דאָס איז די סיבה, וואָס זי האָט געהאַט אַן ענגלישן נאָמען, כאָטש די שפּראַך, אין וועלכער מען האָט גערעדט און געפירט די אַקטיוויטעטן, איז געווען יידיש. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס „די פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם" האָט אָפּיציעל ניט געהערט צו קיין ספּעציעלער סאָציאַליסטישער ריכ־טונג, האָט זיך געפילט אַ „בונדישע" אָטמאָספער, צוליב דעם, וואָס עטלעכע פון די אָנפירערס זיינען געווען בונדיסטן.

„פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם" האָבן געהאַט זייער לאָקאַל אין ריטש־מאָנד־האָטעל, אין קאָמיסיאָנער־גאַס, קעגנאיבער פאַלמערסטאָן־האָטעל — אין סאָמע יידישן צענטער. דער זאָל האָט אריינגענומען איבער 300 מענטשן. זי האָט געהאַט פון דריי ביז פיר הונדערט מיטגלידערס, אַ ביבליאָטעק און אַ לייענ־זאָל. עס פלעגן דאָרט אָפט פאָרקומען לעקציעס, דעבאַטן, קאָנצערטן און אַנדערע פאָרוויילונג־אָוונטן. פון ציט־צו־ציט פלעגט מען דאָרט דורכ־פירן יידישע טעאַטער־פאָרשטעלונגען. סיי די ביבליאָטעק און דער לייענ־זאָל, און סיי די לעקציעס און אונטערנעמונגען פלעגן זיין גוט באַזוכט. עס האָט זיך דאָרט געפילט אַן אָטמאָספער פון אַ שפּרודלדיקער רעוואָלוציאָנע־רער יוגנט. אַ חוץ אַ סאָציאַליסטישער אינטעליגענץ, האָט זי אויך פאַרמעגט איניקע יידישע פּראָגרעסיווע קולטור־טוערס.

אויפן וואַנט פון זאָל זיינען געהאַנגען בילדער פון קאַרל מאַרקס און

פון אַנדערע באַווסטע סאָציאַליסטישע פערזענלעכקייטן. אַלע זונטאָג־פּרי, ווען עס פלעגט פאָרקומען אַ פאַרזאַמלונג, און אַלע אַרבעטער יום־טובים, פלעגט אויף ריטשמאָנד־האָטעל, איבער זייער זאַל, הענגען אַ רויטע פאָן. דעם ערשטן מיי פלעגט אָט די גרופּע מאַרשירן אין דער מיי־דעמאָנסטראַציע צוזאַמען מיט די מינען־אַרבעטער. מיטגלידערס פון „פרענדס אָוו ראַשיען פריי־דאָם" פלעגן קומען צו ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען שטעלן פראַגן. אָפט פלעגן פאָרקומען אַזעלכע היציקע דעבאַטן און אַבסטרוקציעס, אז די ציוניסטישע פאַר־זאַמלונג פלעגט זיך מוזן שליסן, און ווען די ציוניסטן פלעגן זינגען „התקוה", פלעגן די אַנדערע זינגען די „מאַרסעלייזע".

צווישן זייערע קעגנערס איז געווען אַ קליינע גרופּע אַנאַרכיסטן.

די „פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם" האָבן קאָנצענטרירט זייער הויפּ־אַרבעט אויף קלייבן געלט צו העלפן די קעמפערס פון דער רוסישער רעוואָ־לוציאָנערער באַוועגונג און, הויפּטזאַכלעך, צו העלפן די יידישע זעלבסט־שוץ־באַוועגונג. וועו די כוואַליעס פון פּאָגראָמען האָבן זיך פאַרשפּרייט אין רוסלאַנד, האָבן די „פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם" אַרגאַניזירט גרויסע פּראָ־טעסט־פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע עס זיינען אַרויסגעטראָטן ניט נאָר זייערע פירערס, נאָר אויך נישט־יידן, ווי פירערס פון דער אַרבעטער־פאַרטיי און פירערס פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. אויף די פאַרזאַמלונגען האָט מען זייער שאַרף פראָטעסטירט קעגן די רציחות פון דער צאַרישער רעגירונג. איינער פון די גלענצענדסטע רעדנערס אויף די פאַרזאַמלונגען פלעגט זיין י אָ פ ע דער באַלעגאָלע („קעב־דרייוער"). חוץ דעם, וואָס ער איז געווען אַ גרויסער קענער פון דער יידישער ליטעראַטור, איז ער געווען שטאַרק באַ־האָוונט אין דער רוסישער, דייטשישער און ענגלישער ליטעראַטור. ער האָט, צום ביישפּיל, זייער גוט געקענט שעקספּירן. „האַמלעט" האָט ער געקאָנט אינגאַנצן אויף אויסווייניק. וועו מען פלעגט פאַרבייגיין לעבן „פאַרק־סטיישן" (וואָקזאַל), פלעגט מען כמעט שטענדיק זען, ווי י אָ פ ע זיצט זיך אויף דער „דראָשקע" און איז פאַרטיפט אין אַ בוך.

אין מיי 1907 האָט די אַרגאַניזאַציע אַראָפּגעבראַכט ס ע ר ג ע י ר י ג ע ר (אברהם בראָין), אַ באַווסטע פערזענלעכקייט פון „בונד". אזוי גרויס איז דאָן געווען דער אינטערעס אין דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, אז דער „היס מעדזשעסטיס"־טעאַטער, וווּ ס ע ר ג ע י ר י ג ע ר איז דעם ערשטן מאָל אַרויסגעטראָטן, א זונטאָג נאָכמיטאָג, איז שוין געווען געפּאַקט אַ לאַנגע צייט נאָך אייִדער דער רעדנער האָט געדאַרפט אָנהויבן רייִדן. גוואַלדיק־שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן האָבן אויסגעבראָכן אייִדער ער האָט אָנגעהייבן רייִדן און ביים פאַרענדיקן זיין רעדע. אָנגעהייבן זיין רעדע האָט ער: „איך בין דער ערשטער שליח פון „בונד" געשיקט צו אייך, יידן אין דרום־אפריקע". ער האָט געריידט וועגן די פּאַרפאָלגונגען אין צאַרישן רוסלאַנד און הויפּט־זאַכלעך, וועגן די פּאָגראָמען אויף יידן. געענדיקט זיין רעדע האָט ער מיט די וועלטער: „דער ציל פון מיין קומען אין ד. א. איז צו זאַמלען געלט פאר דער איינציקער יידישער רעוואָלוציאָנערער אָרגאַניזאַציע אויף דער יידישער גאַס,

וואָס שטעלט אַ וויידערשטאַנד דער צאַרישער מאַכט". אלע זיינע רעדעס אין יאָהאַנעסבורג און אין די איבעריקע שטעט האָבן צוגעצויגן אַ גרויסן עולם. אין דער צייט פון זיין אויפהאַלט אין דרום־אַפריקע, אַן ערך 6 חדשים, האָט ער אויך געגעבן אַ סעריע לעקציעס וועגן „בונד" און וועגן מאַרקסיזם. פאַר־העלטנישמעסיק גרויסע סומעס געלט האָט מען צונויפגעקליבן פארן „זעלבסט־שוץ" אויף די מאַסן־פאַרזאַמלונגען און אין דער צייט, וועז סערגעי ריז־גער איז דאָ געווען. דאָס געלט איז איבערגעשיקט געוואָרן צום צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד" אין זשענעווע.

סערגעי ריגערס באַזוך אין דרום־אַפריקע האָט זייער אָפגעשוואַכט די אַרגאַניזאַציע און דערנאָך געפירט איר צום אונטערגאַנג. סערגעי ריגער האָט געהאַט, חוץ דעם ציל פון זאַמלען געלט פארן „זעלבסטשוץ", אויך די אויפגאַבע צו גרינדן דאָ אַ „בונדישע" אַרגאַניזאַציע. די טענות פון די פירערס פון „פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם", אז דאָ איז נישטאָ קיין אָרט פאַר אַ „בונדישער" אַרגאַניזאַציע, און אויב ער וועט שטאַרק זיך איינשטעלן דערפאַר, וועט ער נאָך די אַרגאַניזאַציע אומברענגען, — האָט ניט געהאָלפן. עס זיינען אַנטשטאַנען שארפע מיינונג־פאַרשידנהייטן און רייבונגען, אָבער סערגעי ריגער האָט זיך מיט קיינעמס מיינונג ניט געריכטן. קיין „בונדישע" אַרגאַניזאַציע איז אים ניט געלונגען צו שאַפן.

נאָך זיין פאַרלאָזן דרום־אַפריקע איז געווען אַ שארפע צעשפליטערונג אין די רייען פון „פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם". אגב, איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אז אין יאָהאַנעסבורג האָט קיינמאָל ניט עקסיסטירט קיין „בונדישע" אַרגאַניזאַציע. עס זיינען געווען בלויז „בונדישע" קלייניע גרופעס.

אַ סך מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט „פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם" זיינען געווען ביי דער מיינונג, אז די אַרגאַניזאַציע קען ניט עקסיסטירן בלויז פאַר זאַמלען שטיצע פאַר רוסלאַנד. זי דאַרף זיך אויך אינטערעסירן מיט סאַ־ציאַליסטישער אַרבעט דאָ. מאַנכע האָבן געטענהט, אז מען דאַרף אַרגאַניזירן די צוריקגעשטאַנענע אַפריקאנער. דער ענטפער איז געווען, אז די אַפריקאנער זיינען ניט קיין סטאַבילער און שטענדיקער אַרבעטער־עלעמענט אין שטאַט. זיי קומען דאָ נאָר אויף אַ באַשטימטער צאָל חדשים אַרבעטן, און — דערנאָך פאָרן זיי צוריק אין זייערע היימען, צו זייער פרימיטיוון לעבן.

די ענערגישע, רעוואָלוציאָנערע און אַקטיווע „פרענדס אָוו ראַשיען פרי־דאָם"[9]) האָט נאָך כלומרשט געלעבט ביז 1909. די הויפטזאַך, וואָס האָט זי אויפגעהאַלטן, איז געווען דאָס שיקן שטיצע פאַרן „זעלבסטשוץ".

זי האָט זיך געשלאָסן אין 1909. איר ביבליאָטעק איז איבערגעגאַנ־גען צו דעם „סאָציאַליסטישן ליטעראַרישן פאַראיין" אין דזשערמיסטאָן, ווו עטלעכע פון די אָנפירנדיקע מיטגלידערס פון „פרענדס אָוו ראַשיען פרידאָם" האָבן דאָן געלעבט. וועז אָט דער פאַראיין האָט זיך פאַרמאַכט, האָט מען די

---

[9]) אַ סך אינפאָרמאַציעס און אויך מאַנכע ציטאַטן נעם איך פון אַ ניט־פובליקירטן אַרטיקל פון פריינד ה. ערליך.

ביכער פון ביבליאָטעק איבערגעגעבן צום יאָהאַנעסבורגער ליטעראַרישן און דראַמאַטישן פאַראיין.

חברה שוחרי תושיה

דעם 13־טן יוני 1909, האָט זיך דאָ געגרינדעט אַ חברה מיטן נאָמען „שוחרי תושיה" — אַ פאַראיין צו אַנטוויקלען העברעאיש וויסן.

די תקנות און צילן פון אָט דער חברה זיינען געווען:

1) צו פאַרשפרייטן יידישע ידיעות און לימודים אין יאָהאַנעסבורג און אומגעגנט;

2) צו לערנען סיסטעמאַטיש תלמוד און העברעאישע ליטעראַטור.

אַ מיטגליד קען זיין יעדער גלויביקער ייד, וואָס איז באַקאַנט מיט תלמוד און מיט העברעאישער ליטעראַטור.

דאָס ביכל מיט די תקנות פון „חברה שוחרי תושיה" איז העלפט אין העברעאיש און העלפט אין ענגליש. (הגם עס איז כמעט ניט געווען קיינער פון די מיטגלידער, וועמענס מוטער־שפראַך איז ניט געווען יידיש).

לויט די תקנות דאַרף די חברה האָבן צוויי ערן־סעקרעטאַרן — איינעם פאַר העברעאיש און איינעם פאַר ענגליש.

„שוחרי תושיה" איז געווען אַ חברה פון געוועזענע ישיבה־בחורים. דער אָנפירנדיקער טייל האָט געהאַט קענטענישן אין העברעאיש און אויך באַזיצט וויסן אין אָנדערע ליטעראַטורן. זיי זיינען געווען שטאַרק באַאיינפלוסט פון דער השכלה. די אָנפירנדיקע עלעמענטן האָבן זיך באַטראַכט פאַר די אַריס־טאָקראַטישע אויטאָריטעטן פון יידישן וויסן. כמעט אַלע זיינען געווען הייסע אָנהענגערס פון ציוניזם.

זיי האָבן באַטראַכט העברעאיש, ווי אַ הייליקע שפראַך, ווי זייער איינציקע נאַציאָנאַלע שפראַך, און יידיש — פאַר אַ זשאַרגאָן, און ווי ווילד־פלייש פון גלות.

די „חברה שוחרי תושיה" האָט געגעבן די אָנפירערס און מאָנכע מיטגלי־דערס אַ גייסטיקע באַפרידיקונג, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט דער פאַר־גאַנגענהייט.

מען האָט געלערנט גמרא, ווי אַן אליין־אויסגעקליבענעם צייטפאַרטרייב, צוליב דער הנאה, וואָס עס האָט געגעבן, אָדער צוליב דעם, וואָס מען האָט ניט געוואָלט פאַרגעסן דאָס, וואָס מען האָט געהאַט געלערנט אין די ישיבות און אין די חדרים, און גלאַט צוליב דעם, וואָס מען האָט זיך דאָרט געטראָפן מיט גמרא קענערס.

יעדן זונטאָג נאָכמיטאָג — אָדער ווי זיי פלעגן עס חכמה׳לאָגיש אָנרופן „חול המועד שבת" — און יעדן מיטוואָך אָוונט פלעגט מען זיך צוזאַמענקומען אין זייער לאָקאַל לערנען אַ שיעור גמרא, שמועסן וועגן דער „אַלטער היים", „די ישיבה", די השכלה־אידעען און ליטעראַטור. מען פלעגט אויך דיסקוסירן נאַציאָנאַלע, יידישע און אַלגעמיינע קולטור־פראָבלעמען און טעגלעכע פראַגן. מען פלעגט אידאַליזירן און זיך באַציען מיט רעספעקט צום עבר, און מען האָט זיך געקיבעצט איבער דעם הייַנט.

אַנפאַנג אַפּריל 1911, איז פאַרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון דער „חברה שוחרי תושיה". אויף דער פאַרזאַמלונג זיינען געווען אַן ערך 60 פון אַ מיטגלידערשאַפט פון ארום 120. דער יערלעכער באַריכט איז געווען געדרוקט אין העברעאיש. דעם פאַרזיצערס באַריכט איז געווען אין העברעאיש, דעם קאַסירס באַריכט — אין ענגליש, און די פאַרהאַנדלונגען — אין יידיש. („די יודישע פאָן", 18/4/1911).

אויף דער פאַרזאַמלונג, וואָס איז פאַרגעקומען 14/4/1912, האָט מען שטאַרק קריטיקירט די פאַרוואַלטונג, פאַרוואָס מען זאָגט ניט קיין קדיש נאָכן לערנען גמרא. מען האָט אויך קריטיקירט, פארוואָס די חברה טוט גאָרניט („אַפּריקאַנער", 19/4/1912).

אין „אַפּריקאַנער" האָט אימעצער געמאָנט, פאַרוואָס ביי אַן אָוונטבראָויט, אַרגאַניזירט לכבוד אַ סיום פון דער חברה, האָבן זיך ניט אלע געוואָשן די הענט צום עסן.

אויף דער קריטיק, פאַרוואָס מען זאָגט ניט קיין קדיש נאָכן לערנען דעם „בלאַט", האָט איינער געזאָגט: ביי אונדז איז די גמרא ניט טויט, דערפאַר זאָגן מיר ניט קיין קדיש. מען האָט געפרעגט דר. ב. ליקנאַיטצקי — אַ חשובן מיטגליד פון דער חברה, — סטייטש, ווי לערנט איר דאָס גמרא אַן אַ היטל? האָט ער געענטפערט: „צו לערנען גמרא דאַרף מען אַ קאָפּ ניט קיין היטל".

די חברה „שוחרי תושיה" האָט גהאַט אַ ביבליאָטעק און פון צייט צו צייט פלעגט מען אויך אָרגאַניזירן אַ לעקציע. צ.ב. רבי דר. לאַנדאַו, ע. דייוידסאָן, י. ש. יודעלאָוויץ, ב. גאָלדבערג האָבן געהאַלטן לעקציעס אין העברעאיש. (אין יוני 1913, האָט דר. טשאַרלס ספיירא געהאַלטן אַ פאָרטראָג אין ענגליש א.ד.ט: „דאָס לעבן פון קאַרל מאַרקס").

אין „אַפּריקאַנער" פון 8/1/1914 וועט געזאָגט: „די חברה „שוחרי תושיה" האָט געהאַט 150 מיטגלידער פון אַנפאַנג, איצט נאָר 60". אין „די יודישע פאָן", אַנפאַנג 1911 וועט געזאָגט: „חברה שוחרי תושיה" — איידן אָן בערד, וועלכע שפילן זיך אין בערד".

אין „אַפּריקאַנער" פון 25/1/1917 שרייבט מ. אמיקוס וועגן דער חברה: „פון קיין לעקטשור (לעקציע), פון עטוואָס מאָדערנע, דאָס הערט מען ניט. עס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ בית־עולם ווו נאָר פאַרדרייטע קענען בלאָנדזשען".

די צאָל פון די מיטגלידערס, וועלכע האָבן געלערנט און אינטערעסירט זיך מיט גמרא, איז אַלץ מער געפאַלן, ווייל די ווירקלעכקייט איז ניט געווען אין האַרמאָניע מיט דעם גייסט פון דער חברה „שוחרי תושיה". גמרא לערנען און זאָגן דעם „בלאַט" איז געווארן אַלץ מער באַגרענעצט בלויז פאַר די שטאַרק רעליגיעזע יידן, און זיי האָבן געלערנט און געזאָגט דעם „בלאַט" — אין די בתי־מדרשים.

די לעצטע צייט האָט די חברה ניט מער ווי „עקסיסטירט", ווייל קיינער האָט זי ניט ליקווידירט. ענדלעך, אין 1919, האָט די חברה „שוחרי תושיה" אינגאַנצן אויפגעהערט צו עקסיסטירן.

פּרעסע

די ערשטע יידישע צייטונגען. — דער „הכוכב". — "S.A. Jewish Chronicle". — „די אידישע (פרייע) פרעסע". — "Zionist Record". — „די יודישע פאַהן". — „דער אַפריקאַנער".

די ערשטע יידישע צייטונגען[1])

אין 1890 יאָר איז דערשינען אין יאָהאַנעסבורג די ערשטע יידישע צייטונג „דער אַפריקאַנער איזראַעליט". דאָס איז געווען אַ וואָכנשריפט פון 8 זייטן, אויסגעפילט כמעט אינגאַנצן פון רעדאַקטאָר גופא, נ. ד. האָפמאַן. די צייטונג האָט עקסיסטירט קנאַפּע זעקס חדשים.

אַן אינטערעסאַנטע מעלדונג וועגן דערשיינען פון דעם „אַפריקאַנער איז־ראַעליט" איז געווען אין „דזשואיש קראָניקל", אין ענגלאַנד, דעם 25־טן אַפּריל 1890. אין אָט דער מעלדונג, געשריבן פון אַן אַפריקאַנער יידישן קאָרעס־פּאָנדענט, (ד"ר מאַנפרעד נייטן) ווערט געזאָגט: „זינט יידן האָבן זיך באַזעצט אין ד. אפריקע איז דערשינען דאָס ערשטע מאָל אַ וואָכנטלעכע צייט־טונג געווידמעט יידישע אינטערעסן. די צייטשריפט „דער אַפריקאַנער איז־ראַעליט" דערשיינט אין יאָהאַנעסבורג. זי ווערט רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן אין דייטש, אָבער גערוקט איז זי מיט העברעאישע אותיות. די צייטונג ווערט אַרויסגעגעבן דורך פּוילישע און דייטשישע יידן".

פאַקטיש איז עס געווען אַן אויפטו נאָר פון אין רוסישן יידן — נ. ד. האָפמאַן.

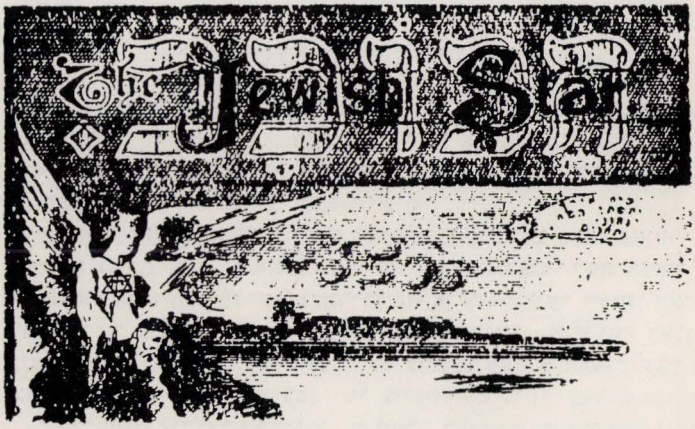
נ. ד. האָפמאַן האָט געשריבן דאָס פאָלגנדיקע אין "Ivri Onouchi" פון 1/5/1925 וועגן „די ערשטע יודישע צייטונג אין זיד־אַפריקע", וואָס איז דערשינען אין יאָהאַנעסבורג אין 1890: „איך בין דער ערשטער ייד אין אונדזער נייער היים, וועלכער האָט אריבערגעבראַכט אַהער איבער דעם ים־הגדול דעם ערשטן בלייענעם יידישן אלף־בית. איך בין דער ערשטער גרינ־דער פון אַ יידישע דרוקעריי און דער פּיאָנער פון דער יידישער פּרעסע אין ד. אפריקע". צום באַדויערן איז ניט פאַרבליבן קיין אין איינציקער עקזעמ־פּלאַר פון אָט דער ערשטער וואָכנשריפט.

---

[1]) כדי צו מאַכן פאַרשטענדלעך געוויסע אויסדרוקן, איז זייער באַדייט דערקלערט אין קלאַמערן, און דער אויסלייג — טיילחייז פאַנעטיזירט.

עס איז אויך שטאַרק צום באַדויערן, וואָס עס איז ניטאָ קיין איין עקזעמ־פלאַר פון „די אַפּריקאַנישע אידישע גאַזעטן" — אַ וואָכנשריפט ארויסגעגעבן פון א. ב ע ר מ א ן אין יאָהאַנעסבורג, 1896. אָט די וואָכנשריפט האָט עקסיס־טירט אַן ערך אַ יאָר צייט. עס איז אויך נישטאָ קיין איין איינציקער עקזעמ־פלאַר פון „דער עקספרעס" — אַ וואָכנשריפט ארויסגעגעבן אין יאָהאַנעסבורג פון ס. פ אָ ג ע ל ס אָ ן אין 1898. אָט די וואָכנשריפט האָט אויך אַנגעהאַלטן אַן ערך אַ יאָר.

דער „הכוכב"[2])

Nr. 1. Vd. 1. Price 6d.
Johannesburg, June 14, 1903.
יאָהאַנעסבורג, זונטאָג, י"ט סיון, תרס"ג.
I. M. TRAUB, Editor and Publisher.
Temporary Office 4 Kerk Street P.O. Box 5378
Telegraphic Address: T r a u b .

צוליב די באַגרענעצטע און מאַגערע מאַטעריאַלן, וועלכע עס זיינען בנמצא פאַר דער געשיכטע פון די יידן אין דרום־אַפריקע, זיינען זייער וויכטיק די צייטונגען, וואָס זיינען דאָ דערשינען.

אין דעם פּעריאָד, ביזן סוף פון ערשטן וועלט־קריג, זיינען פון די אַלע צייטונגען, וואָס זיינען דאָן דערשינען, די וויכטיקסטע — דער „הכוכב", „דער אידישער אַדוואָקאַט", „די יודישע פאָהן" און „דער אַפריקאַנער".

---

[2]) אין לאַנדאַנער „דזשואיש קראָניקל" פון 17/7/1903 וועט געמאַלדן, אז עס האָט אַנגעהייבן ארויסצוגיין אין יאָהאַנעסבורג אַ יידישע וואָכנטלעכע צייטונג „דער יידישער שטערן". „די צייטונג איז געדרוקט אין יידיש מיט העברעאישע בוכשטאַבן".

„דער אידישער אדוואקאט" איז דערשינען אין קייפטאון. די איבעריקע צייטונגען זיינען דערשינען אין יאהאנעסבורג.

אין יוני 1903 — אַ יאָר נאָך דער בוריש־ענגלישער מלחמה — איז דער־שינען דער ערשטער נומער „הכוכב".

די אימיגראַציע פון רוסישע יידן קיין דרום־אפריקע איז דאָן געווען אַרום פופציק פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער אימיגראַציע אין לאַנד, וועלכע איז דאָן געווען ניט גרויס.

די באַדינגונגען און סביבה פון דעם נייעם לאַנד זיינען געווען קעגנזעצלעך צו זייערע ביז איצטיקע לעבנספּאָרמען. ווי אַ רעאַקציע צו זייערע ביז איצטי־קע טראַדיציאָנעל־שטרענגע און רעליגיעזע לעבנספּאָרמען, האָט זיך, ביי אַ גע־וויסן טייל פון דער אריבערגעקומענער יוגנט, וואָס האָט זיך דאָ געפילט פריי, אַנטוויקלט אַ גלייכגילטיקייט און הפקרדיקייט. אזוי ארום האָבן מאַנכע פון זיי דעמאָנסטראַטיוו זיך דערווייטערט, און אָפּגעפּרעמדט זיך פון אַלץ, וואָס פלעגט זיי דערמאָנען אָן דער אַלטער באַגרענעצטער היים.

דעריבער איז די פונקציע פון אַ צייטונג פאַר אַ נאַציאָנאַלער מינדערהייט־גרופּע געווען — ניט נאָר נאָכצוגיין אין ריטם פון לעבן פון דער געגעבענער גרופּע, נאָר אויך צו לערנען, מאָדערניזירן דאָס גייסטיקע לעבן, און פלאַנצן אין איר אַ באַגער אויסצולעבן זיך אין איר אייגענער קולטור.

געווייגטלעך משפט מען אַ צייטונג לויט דעם, צי איר אינהאַלט איז וואָגיק אָדער לייכט, און אויף ווי ווייט זי גייט אין טראָט מיט דער צייט און פירט פאָרויס אירע לייענערס.

שטעלט זיך די פראַגע, צי איז דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג געווען מסוגל צו דערפילן אזא שליחות.

דער רעדאַקטאָר פון „הכוכב" איז געווען ישראל מיכל טרויב. ער האָט געלערנט אין אַ ישיבה אין ליטע, און שפּעטער האָט ער באַקומען וועלטלעכע בילדונג אין אויסלאַנד.

ער איז געווען אַ קענער און אַ פאַנאַטישער ליבהאָבער פון לשון־קודש. ער האָט אויך געקאָנט דייטש און רוסיש.

אין יאָהאַנעסבורג איז ער געווען אַ בוכהאַלטער און דער סעקרעטאַר פון חברה „ש"ס" אין גרינעם בית־המדרש.

טראָץ דעם, וואָס ער איז געווען באַהעפט מיטן רעליגיעז־טראַדיציאָנעלן לעבן, איז ער געווען באַווירקט פון דעם גייסט פון השכלה.

ער האָט געלעבט, געראַדט און געפילט אין יידיש. אָבער אין דער צייי־טונג האָט ער געשפּילט די ראָל פון קוקן אויף יידיש „פון אויבן אַראָפּ", ווי דאָס וואָלט אים געגעבן אַ העכערן אַריסטאָקראַטישן קולטור־סטאַטוס.

עס האָט זיך געפילט אין דער צייטונג אַ מין פאַראַכטונג צו דער שפּראַך, אין וועלכער ער אליין האָט געשריבן. ער האָט געשריבן אין דער צייטונג אַ שלעכטן דייטשמערישן יידיש. העברעאיש איז געווען ביי טרויבן און זיין גלייכן אַ סנאָבישער אריסטאָקראַטיזם. פונקט, ווי אַמאָל ביי דער רוסי־שער און ענגלישער אַריסטאָקראַטיע איז געווען פראַנצויזיש און ביי דער בו־

רישער אַריסטאָקראַטיע — האָלענדיש, ווייל מען האָט זיך געשעמט מיט דער אייגענער פאָלקס־שפּראַך, — אזוי האָט זיך אויך באַצויגן דער רעדאַקטאָר י. מ. טרוּב צו יידיש. זיין באַציאונג צו יידיש מערקט זיך כמעט אין יעדן נומער פון דער צייטונג. באַגריסונגען און מזל־טובס פון רעדאַקטאָר, י. מ. טרוּב גופא, פלעגן דערשיינען אין „הכוכב" — אין העברעאיש.

טרוּב האָט געדרוקט אַרטיקלען און איבערזעצונגען, ניט באַמיענדיק זיך זיי צו קאָרעגירן אפילו. ער האָט געדרוקט בריוו פון מענטשן, וועלכע קאָנען ניט קיין יידיש, אזוי „ווי זיי שטייען און גייען". צום ביישפיל אין די נומערן „הכוכב" 1, 2, 3 און 5, האָט ער אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל פון י. א. איזראַעלשטאַם א.ד.ט.: „די לאַגע אין טראַנסוואַל". איז עס צוליבן שלעכטן יידיש געווען זייער שווער פאַרן לייענער נאָכצופאָלגן דעם זייער אינטערעסאַנטן אַרטיקל. אגב, איז דער אַרטיקל דער איינציקער פּראָגרעסיווער אין גאַנצן יאָרגאַנג.

דער „הכוכב" איז דערשינען וואָכנטלעך, מיט עטלעכע איבערריסן, ביז אַן ערך אויגוסט 1907.

צוליב דעם אינפאָרמאַטיוון מאַטעריאַל, וואָס דער „הכוכב" האָט פאָרמאָגט, איז צום באַדויערן, וואָס עס איז דאָ נאָר דער ערשטער יאָרגאַנג פון דער צייטונג (עס פעלט נאָר דער 10־טער נומער). (אגב, איז דער דאָזיקער קאָמפּלעט אַ ירושה פון „אידישן ליטעראַרישן פאַראיין").

דער נאָמען אַליין — „הכוכב" — ווייזט אין אַ געוויסער מאָס דעם משכיל־לישן צוגאַנג פון רעדאַקטאָר. אין דער צייטונג גופא פלעגט טרוּב אָנרופן דעם „הכוכב" — „דער יודישער שטערן". ער האָט, קאָנטיק, קאָפּירט דעם נאָמען פון דער פּאָפּולערער איינציקער ענגלישער אָוונט־צייטונג "The Star". דער לייט־אַרטיקל פון ערשטן נומער פון „הכוכב" איז פאָלגנדיקער: „אונדזער שטערן, אונדזער האָפענונג"[3]):

„מיר גיבן היינט אַרויס דעם ערשטן נומער פון אונדזער צייטונג, מיט דעם אויפריכטיקן חוזטש אין דעם אמתן ווילן צו דינען אין נוצלעך זיין אונדזערע ברידער אין זיד אַפריקע, און מיר זיינען מקבל אויף זיך דעם פסוק, וואָס דינט אונז אַלס מאָטאָ: צו פאָלגן און אַן אים זיך פעסט האַלטן, דאָס דער שטערן זאָל אויפשטראַלן נור אין ליכט און וואָרהייט". „מיר וילן ניט פאַרגעסערן די וויכטיקייט און נויטוענדיקייט פון אונדזער אונטערנעמונג. דאָס פילט שוין דער יידישער פובליקום אין זיד אַפריקע אליין". „שוין לאַנג האָבן אונדזערע ברידער אין אַפריקע געוואַרט אויף אַ ריכטיקן יידישן פייפער, און די לעצטע צייט איז דער פאַרלאַנג נאָך דעם שטאַרקער געוואָרן. מיר קענען אונדזערע לעזער פאַרזיכערן, דאָס פון אונזער זייט וועלן מיר קיין מי ניט שפּאָרן צו באַפרידיקן זייערע פאַרלאַנגען". ....„אין די ערשטע ליניע וועט דער לעזער געפינען די נייעס פון די וואָך, הן וועלטלעכע און פּאָליטישע נייעס, הן יידישע אַלגעמיינע און ציוניסטישע נייעס. אום צו קענען ברענגען די ויכטיקסטע און אינטערעסאַנטע נייעס פון די „מיילן", וואָס קומט אריין אין יאָהאַנעסבורג פריי־טאָג מאָרגן, מוז די צייטונג ערשיינען זונטאָג. דאָפיר אָבער וועלן די לעזער געפינען אין אונזער צייטונג: צוזאַמענשטעלונג פון וועלטלעכע און יידישע נייעס פון די גרעסטע איי־

[3]) כדי עס זאָל זיין פאַרשטענדלעכער דער טעקסט פאַרן לייענער, האָב איך טיילוויז געענדערט די אָרטאָגראַפיע.

ראָפּאישע און יידישע צייטונגען פון דער וועלט. אונזער צייטונג וועט וואָכן אויף יידישע אינטערעסן אין זיד אַפריקע. אויפצוועקן און אָנצורעגן דעם פובליקום, צו פּאַרהיטן און צו העלפן, וו עס וועט נויטיק זיין, אויפצומונטערן און וואַך צו האַלטן דאָס אויפגעוועקטע נאַציאָנאַלע געפיל און זעלבסט־באַוווסטזיין צווישן אונזערע ברידער, צו איבערצייגן, אז אָבוואָל מיר וווינען געהאַסט און פֿאַרפֿאָלגט און מיסהאַנדעלט אין מאַנכע מדינות, זיינען מיר דאָך אַ פֿאָלק פֿאר זיך און ניט נאָר איין אַלטע פֿאָלק, וואָס לעבט מיט איר פֿאַרגאַנגענהייט, נור אַ פֿאָלק, וואָס איז באַלעבט און באַשטרעבט מיט די האָפּענונג וידער אויפצולעבן אין צוקונפט, אַ פֿאָלק, וואָס האָט זיך אויפגעכאַפּט פון איר לאַנגע לעטאַרגיע און אזוי פול מיט פֿאַרלאַנגען און ענערגיע זיך אליין צו העלפן, מיט אייגענע קראָפֿט איר הויז אויפצובויען און איר לאַנד אויפצופֿרישן; זיך אויך ערוועַרבן אַ פּריין פלאַץ אונטער גאָטס הימעל פּריי צו אָטעמען. אונזער שטרעבן וועט זיין, די יוגנט, די פרישע קראָפֿט און זאָפט פון אונזער פֿאָלק, אויפצומונטערן, די אָנגעפֿאַנגענע אַרבעט, אונערמידלעך פֿאָרצוזעצן. קיינער זאָל ניט אָפּשטיין. קיינער זאָל זיך ניט פילן פֿאַרמאַטערט צו דינען אלס האַנדלאַנגער אין דעם גרויסן בוי פֿאַר אונדזער נאַציאָן. פון אייגענע ארבעט ערהערבט זיך אַ פֿאָלק. און דאָס פֿאָלק וואָס לעבט פון אַנדערנס חסד מוז אונטערגיין. דאָס וועט זיין אונזער ציל. מיר וועלן אויפשטעלן אין אונזער „טריבונע" פֿאָרן יידישן פובליקום די פראָגן, וואָס זיינען נוגע אונזערע יידן בכלל, אָדער די קהילות אין דיזע מדינה בעזונדערס, און האָפן דורך דעם פובליקום די ריכטיקע נאַכריכטן צו ערהאַלטן. אין די ערציילונגען און באַשרייבונגען פון יידישן לעבן פֿאַרציטן און אין יעצטיקער צייט וועט דער לעזער געפינען אַנגענעמע און באַלערנטע לעזענדע שטאָף: אַ פּראַקטישן נוצן וועט אים די צייטונג ברענגען דאָדורך, וואָס ער וועט געפינען וועכנטלעכע באַריכטן פון די האַנדלס וועלט, אָרדינענסן פון דער רעגירונג, ראָפּאָרטן פון די „קאָרטס" און דאָס גלייכן.

מיר חייסן צו גוט די שוערריקייטן פון אונזערע אַרבעט צו וועלכע מיר טרעטן צו, נור דער הייסער חונטש, נוצלעך צו זיין, און מיט דעם בטחון אויף די אונטערשטיצונג פון דעם יידישן פובליקום האָפן מיר אונזער אויפגאַבע צו ערפילן צום צופֿרידנהייט פון אונזערע ברידער".

„אינהאלט־פֿאַרצייכניס פון ז־טן נומער"

צו אונזערע לעזער
אונזער שטערן, אונזער האָפּענונג
צום יודישען שטערן, פון יצחק מילנער
קייבעלס און טעלעגראַממען
ציוניסטישע נייעס
נייעס פון יודען אין רוסלאַנד
וואָס די צייטונגען זאָגען
דיא לאַגע אין טראַנסוואַל, פון י. איזראַעלשטאַם
ציוניזמוס בקיצור
דיא באָארד אָף דעפיוטיעס
קרוגערסדאָרפער יודישע קהילה
ליסטע פון נדבות פאַר דיא קישינעווער אידען
קאַלענדער פון דיא וואָך
דברי סופרים: נצח ישראל, מאת אש"ל

אין ערשטן נומער „הכוכב" זיינען דאָ אַנאָנסן פון צוויי יידישע בוכהענדלערס: פון מ. קאַפּלאַן: „מען קען בייַ מיר באַקומען פאַרשידענע זאָרטן אידישע און רוסישע ביכער און העברעאישע צייטונגען א.א.וו." דער צוויי־טער אַנאָנס איז פון יצחק קאָוואַרסקי: „איך מאַכע באקאנט דעם גע־

ערטן פובליקום, דאָס איך האָב סטאָק לעזע ביכער אין זשאַרגאָן פון די בעסטע פאַרפאַסערס. אויך באַקומט מען ביי מיר העברעאישע און ענגלישע ביכער". חוץ די צוויי בוכהאַנדלונגען זיינען דאָ אַנאָנסן (אין שפּעטערדיקע נומערן) אויך פון — ש. ר ע ז ני ק, ב. מ ע נ ד ע ל א ו ו: „אַלע סאָרטן ספרים, חומש און השכלה" (7/8/1903), די אידישע בוכהאַנדלונג פון ה. ו ו א ל פ ע ר ט און ה. ק ע ב ל, מוכר ספרים, פּאָרט־עליזאַבעט.

דער צווייטער נומער האָט אַ לייט־אַרטיקל וועגן קישענעווער פּאָגראָם. אומעטום איז דרום־אפריקע האָט מען געקליבן פּאַר די אומגליקלעכע אלמנות און יתומים פון קישענעווער פּאָגראָם. אין זעלבן נומער איז דאָ אַ קאָפּיטל פון אַ לאַנגן ראָמאַן „מערי" פון ג. ב א ג ר א ו, איבערזעצט פון רוסיש דורך ב נ צ י ו ן ז. ה ע ר ש[4]). דער ראָמאַן האָט זיך געצויגן אין המשכים אין משך פון 6 חדשים.

דער זעלבער נומער אַנטהאַלט אַן אַרטיקל וועגן שקל און נאַציאָנאַל־פאָנד פון ב נ צ י ו ן ז. ה ע ר ש און וועגן דער „שחיטה־באָארד".

אין „הכוכב" פון 5־טן יולי 1903 איז דאָ אַ בריוו כמעט אינגאַנצן אין דייטש מיט יידישע בוכשטאָבן אונטערגעשריבן „הציוני". אַ קאָרעספּאָנדענט שרייבט וועגן אַ פּאַרזאַמלונג „וווהין צו שיקן די צוזאַמענגעקליבענע געלטער פּאַר די געליטענע פון קישענעווער פּאָגראָם". ער באַקלאָגט זיך שטאַרק, פּאַר־וואָס מען האָט באַשלאָסן צו שיקן עס דורכן ענגלישן קאָמיטעט, און פּאַרוואָס אַלע רעדעס זיינען געווען אין ענגליש. „עס איז ניט געווען אייניער פון די רעדנער, וואָס זאָל ערקלערן אין מאַמע־לשון". אין זעלבן נומער איז אויך דאָ אַ פּאָעמע אין העברעאיש „קול מתאבל" פון מ. א י י ד ע ל ש ט י י ן וועגן קי־שענעווער פּאָגראָם און אַן אַרטיקל פון דר. ב. ל י ק נ א י צ ק י אין אַ שלעכטן דייטשמעריש יידיש „הייזליכע היגיענע". (דר. ליקנאיצקי האָט געררעדט אַ גוטן יידיש).

וועגן יאַהאַנעסבורגער יידישן גמילות־חסד שרייבט דער „הכוכב":

„דער נייַ אָנגעקומענער ייד, זאָבאַלד ער קומט אין יאָהאַנעסבורג, חייס ער שוין זיכער, אז איין „אָנפאַנג" מיט וואָס צו טאָן ביזנעס, האָט ער פון גמילות־חסד. ער דאַרף נאָר האבן אַ פּאָר לאַנדסלייט וואָס זאָלן פּאַר אים אונטערשרייבן (ד.ה. גאַראַנטירן)".

„די חברה אהבת חסד ציילט שוין 669 מיטגלידער" (7/7/1903). וועגן דער חברה־קדישא שרייבט „הכוכב": „דאָ מוז מען שוין האָבן אַ וויזיטן ראָק און גלאָזע האָנדשו". (24/7/1903).

די רעדאַקציע שרייבט: „יאָהאַנעסבורג גיט צדקה צו אַלצדינג". די רע־דאַקציע וואָרנט ניט צו געבן קיין נדבות און ניט צו לאָזן אָפּריסן און אויס־ליידיקן פּושקעס הן פּאַר ישיבות און הן אויף ירושלים פון „ניט אויטאָריטעטע מענטשן". אין די ערשטע חדשים איז געשריבן אין יעדן נומער פון „הכוכב"

---

[4]) בנציון הערש איז געווען די ערשטע צייט אַן אַקטיוויסט מיטאַרבעטער אין דער רע־דאַקציע פון „הכוכב".

וועגן געלט־זאמלונגען און וועגן אונטערנעמונגען פאר די געליטענע פון קישע־נעווער פֿאגראם. אויך זיינען געדרוקט ליסטעס פון די מנדבים.

כמעט ווי אַ פולער באריכט איז געגעבן געוואָרן אין „הכוכב" וועגן דער ריזיקער גרינדונגס־פארזאמלונג פון „באַארד אוו דעפיוטיס".

כשרות, שחיטה, כשרע פלייש און דיסציפלין אויף קצבים — פארנעמען אַ רעגולערן אָרט אין „הכוכב". אין „הכוכב" פון 24/7/1903 איז דאָ אַזאַ אַנאַנס: „בשר כשר אָן קאַראָבקע"; „מיר פארקויפן כשר פלייש צו 10 פעניס אַ פונט אָן ביינער; מיר צאָלן ניט קיין קאַראָבקע און מיר נעמען ניט קיין קאַראָבקע". אין יולי נומער זיינען דאָ פאָלגנדיקע אַנאַנסן: „מארק י. גרעטש דער אינציקער רוסישער יודישער „לאָיער" און נאטאָריוס אין טראַנסוואַל"; „דער גרעסטער רוסישער אַפּטהעק אין זיד אַפריקע". צו לאָרד מ י ל נ ע ר ס אָפּפאָרן קיין ענגלאַנד „די יודישע געמיינדע ווינטשט זיין עקסעלענץ אַ הערצ־לעכן פארוועל (Farewell) און גוטע ערהוילונג" (7/8/1903).

„זיד אפריקאַנישע ציוניסטישע פעדעריישן מאַכט הירמיט באַקאַנט אַלעמען, וועמען דאָס איז נוגע, אז אן אָנטשול האָט זיך וידער געעפנט אין די סקולרום נעבן פארק־סטיישן, און די אונטעריכט אין ענגליש וועט געגעבן ווערן מאָנטאָג און מיטוואָך פון 7 ביז 9 און דאָנערשטאָג פון 8 ביז 9. ביי אַרדער".

גוואַלדיק פיל סקאַרבאָווע בטלנות געפינט זיך אין אַ סעריע אַרטיקלען, „ארונדגאַנג ארום יאָהאַנעסבורגער צדקות".

אויף דער זיצונג פון „האָספיטאַל באָארד" איז פאַרגעלייענט געוואָרן אַ בריוו פון דער חברה־קדישא, וועלכע בעט, אז מען זאָל אַנגאַזשירן צוויי קראַנקן־שוועסטערס, וועלכע קענען ריידן יידיש, „אום צו ערלייכטערן די ליידן פון די יידישע פאַציענטן, וואָס קענען ניט ריידן ענגליש". דער שפּי־טאָל באָארד האָט געענטפערט „אז זי איז צופרידן אָנצונעמען זייער רעקאָמענ־דאַציע; אָבער די צוויי קראַנקן־שוועסטער דארפן זיין — „גוט ערציגן, ליי־דיס און געלערנטע" (7/8/1903).

אין „הכוכב" פון 21/8/1903 וועלט געשריבן: „די פיר גרויסע גבירים פון וועלכע די קהילה האָט געקענט קריגן געלט — איינער האָט זיך אריינגע־וואָרפן אין ים; דעם צווייטן האָט מען דערשאָסן; דער דריטער האָט זיך גע־שמדט אַלס אַ קאַטאָליק, און דער פערטער האָט זיך געשמדט אין דער ענגלי־שער קירך". אין זעלבן נומער וועלט איבערגעגעבן אַ רעדע פון אַ פאַרזיצער פון אַ ציוניסטישער ארגאַניזאַציע:

„צו אונזער חיכטיקן געדאַנק ציוניזמוס, האָבן מיר ניט נויטיק קיין רעדנער צו ערקלערן חי וייט די זאַך איז חיכטיק פאַר אונדזער פאָלק. די זאַך זעלבסט רעדט פאַר זיך און צייגט, וואָס מען דארף טאָן. וען אַ מענטש וועלט חס ושלום געפערלעך קראַנק, שיקט ער ניט נאָך א לעקטשורער, ער זאָל אים ערקלערן, אז ער האָט נויטיק אַ דאָקטאָר און מעדיציין. זיין אומגליקלעכע לאַגע ערקלערט אים שוין זעלבסט, וואָס ער האָט צו טאָן און צו וועמען ער זאָל זיך וענדן נאָך הילף; מיט געלט אליין אַנע לעקטשורס קענען מיר אַללעס קריגן; מיט דעם בעסטן רעדנער אָן געלט קענען מיר ניכטס טאָן. אלזאָ ברידער אום אונזער צוועק אויסצופירן מוזן מיר איצט געלט האָבן".

ערב ימים נוראים איז דער „הכוכב" געווען פול מיט מודעות וועגן מנינים אויף ימים נוראים. עס וועלן אנגעגעבן די נעמען פון די בעלי־תפילה.

„די זיד אפריקאנישע ציוניסטישע פעדעריישן. באקאנטמאכונג ! בתי תפילה : „אין די „חאנדערערס האל", אין „מאסאניק האל" און אין „ציוניסטישן האל".

א באריכט פון מידעלבערג, (טראנסוואל) : „ביי אונז זיינען פארן 8 פאמי־ליעס און 80 סינגעלליייט (בחורים) — דא זיינען אלע עם־הארצים, וואס ווייסן ניט אפילו וועגן ציוניזמוס" (21/8/1903). אין אן ארטיקל „חטאת הקהל" (4/9/1903) שרייבט די רעדאקציע :

„חער אין דער פערנע, חאלט עס גלויבן, אז אין אזא קהילה וי יאהאנעסבורג, חאס האט אין זיך טויזנטער יידישע פאמיליען און באזיצט אלע יידישע און מענטשלעכע אינסטי־טוציאנען, זאל ניט האבן א ריכטיקע מקוה מיט די נייע זויבערע עלעגאנטע אייניריכטונגען"... „די יאהאנעסבורגער מקוה, חאס איז די איינציקע אין אומקרייז פון פיר טעג מיטן באן, איז אונסאניטארישן, אונזויבערן, פארחארלאזט און אונבאקוועם פאר פערזאנען, וועלכע זיינען געווינט צו זויבערקייט און עלעגאנץ. אזא גוחאלד שרייענדיקן סקאנדאל צו פארשחייגן !"

אין א לייט־ארטיקל וועגן די באריכטן פון א יאר טעטיקייט פון די צוויי הויפט־רבנים, רבי דר. ה ע ר ץ און רבי דר. ל א נ ד א ו, קריטיקירט שטארק דער רעדאקטאר רבי דר. הערצן, פארוואס ער דערמאנט ניט אין זיין באריכט וועגן מקוה. „וואלט דאס א רוסישער רב אזוי געהאנדלט ?" וועגן דר. לאנ־דאוס באריכט איבער דער מקוה זאגט ער, אז „רבי דר. לאנדאו אינדירעקט ראט אפ די פרויען צו געברויכן די מקוה, ווייל זי ליגט אין א ניט קיין גוטן ארט". פרעגט דער רעדאקטאר : „מיט וואס איז דאס ניט קיין גוטער ארט ? איז דאס א צוגאנג פון א רב ?".

עס האבן זיך געדרוקט אין „הכוכב" זייער א סך בריוו וועגן דער מקוה ; און מען האט געקליבן געלט פאר דער מקוה.

דער „הכוכב" האט אנאנסירט, אז מען קען די צייטונג קריגן אין אלע יידישע בוכהאנדלונגען.

אין „הכוכב" ווערט דערמאנט וועגן א פרויען־קרייז, וועלכער עקסיסטירט זינט 1893 „צו העלפן קראנקע און שוואנגערע פרויען" (4/9/1903).

אויף דעם חנוכת־הבית פון דזשעפעסטאונער סינאגאגע, וואס איז פארגע־קומען דעם 6־טן סעפטעמבער 1903, האט רבי דר. ה ע ר ץ, וועלכער האט גע־עפנט די שול באמערקט, אז אויף די לוחות, איבערן ארון־קודש, איז לא תרצח געשריבן מיט א „כ". אין „הכוכב" פון 5/9/1903 ווערט געמאלדן, אז די "Jewish Ladies Communal League" האט געעפנט א בית־יתומים. „רבי דר. ל א נ ד א ו האט געהאלטן א דרשה שבת־שובה צו מנחה אין דייטש ביי א פול געפאקטער שול" (15/9/1903).

אין „הכוכב" פון 23/10/1903 ווערט געזאגט, אז 95 פראצענט פון די רוסישע יידן האבן ניט קיין שטימרעכט. זיי קימערן זיך אבער ניט וועגן דעם. אין זעלבן נומער ווערט געזאגט וועגן דעם קריזיס, וואס האט געהערשט די

לעצטע חדשים פון 1903, ווי אַ רעזולטאַט פון דעם, וואָס די גאָלד־אַקציעס אויף דער בערזע זיינען געפאַלן.

דעם 20/11/1903 הייבט אָן דער רעדאַקטאָר אַ סעריע אַרטיקלען וועגן „תלמוד־תורה". אויך ווערט אין זעלבן נומער געזאָגט: „פאַר די לעצטע 6 חדשים האָט מען אויפגעבויט 5 נייע סינאַגאָגעס".

אין אַ לייט־אַרטיקל פון 4/12/1903 וועגן „יודנפריינדשאַפט" ווערט געזאָגט:

„זיד אַפריקע איז נאָך געבליבן מיט גאָטעס גנאַדע געשוינט פון אַנטיסעמיטיזם. אָבער אין די לעצטע צייט האָט מען אָנגעהייבן צו מערקן דערפון אין די קייפ־קאָלאָניע. אזויפיל פון קריסטן אַנטיסעמיטן וי פון יידישע אַנטיסעמיטן".

אין אַ קאָרעספאָנדענץ (18/12/1903) וועגן „יודנפריינדשאַפט" — „דער אַנטיסעמיטיזם פון יידן צו יידן":

„קומען צוויי יידן פון זעלבן שטעטל און אייניער ווערט פאַרבלענדט און נתפעל פון די ענגלישע מאַנירן און לשון א.א.וו. — הייבט ער אָן האַסן זיינע אייגענע לאַנדסלייט".

דער רעדאַקטאָר אַטאַקירט רבי דר. לאנדאו, פאַר וואָס ער לערנט מיט יידישע קינדער העברעאיש אין דער קאַטולישער אינטערנאַט־שול פון „מעריסט־בראדערס" צווישן מאָל אַ וואָך. אָט וואָס ער זאָגט:

„די עלטערן, וועלכע שיקן זייערע קינדער צו די יעזואיטן, וועלן זיך צייט זייער לעבן ניט פאַרענטפערן פאַר גאָט און זייער נאַציאָן".

אַ לעזער באַקלאָגט זיך, פאַרוואָס אַנשטאָט דעם „הצפירה", האָט מען אים אין ציוניסטישן זאָל געגעבן דעם „המליץ". אויף דעם ענטפערט דער רעדאַקטאָר: „די נייעס איז דאָך כמעט די זעלבע — מען שלאָגט יידן. דעריבער דאַרפן זיי ארץ־ישראל". אין נאָוועמבער און דעצעמבער 1903 זיינען געווען אין „הכוכב" מעלדונגען און ארטיקלען, אז מען פירט אונטערהאַנדלונגען וועגן ברענגען אַהער 100 טויזנט יונגע רוסישע יידן צו אַרבעטן „קאָפער אַרבעט אין די מאַינס". „אָט די אונטערהאַנדלונגען מיט דעם שווינדלער לעווי סאָן, פון בערלין, האָבן זיך אויסגעלאָזן מיט גאָרנישט" (11/12/1903). אין „הכוכב" פון פעברואַר 1904 ווערן אַנאַנסירט: „ציון־סיגאָרעטן" געמאַכט אין יאָהאַנעסבורג. יעדער פעקל אַנטהאַלט אַ קופאָן. פאַר 1000 קופאָנען קריגט מען אַ פונטיקע אַקציע פון נאַציאָנאַל־פאַנד. רויכערט! פאַרזוכט נאָר! ציוניסטן רויכערט נאָר! „שאָפקיפערס האַלט עס נאָר!" „טרייערס מיט סיגאָרעטן, טרייט נאָר ציון־סיגאָרעטן!". אין „הכוכב" פון 25/3/1904 איז געווען אַן אַנאַנס: „ציוניסטישער כשר־רעסטאָראַן אויף 10 פאָקס סטריט".

אין „הכוכב" פון 6/11/1903 ווערט געזאָגט:

„ניט לאַנג צוריק האָט פאַסירט אַ שרעקלעכער פאַרפאַל אויף די דעלאַגאָא־בעי (לאַרענסאַ־מאַרקס)—יאָהאַנעסבורג ליניע. וען דער צוג איז אַנגעפאָרן אויף אַ „סטיישן" (חאַקזאַל) איז אויפן פּלאַטפאָרמע געשטאַנען אַ גרויסער לייב און האָט געענדיקט אויפפרעסן דעם „סטיישנמאַסטער" (חאַקזאַל־פאַרוואַלטער).

די רעדאקציע שרייבט: „מען שאצט אז 300 יידישע קינדער גייען ארום אין יאהאנעסבורג אן שום יידישע און מענטשלעכע דערציאונג" (דעצעמבער 1903); און די צייטונג פאדערט, אז מען זאל עפענען נאך א תלמוד־תורה.

אין „הכוכב" האט זיך געדרוקט א סעריע ארטיקלען פון ס. סאלאמאן — דער „שער ביזנעס".

רבי דר. לאנדאו האט געשריבן אין „הכוכב" א בריוו וועגן עפענען נאך א תלמוד־תורה. דער בריוו איז געשריבן אין דייטש, נאר מיט יידישע אותיות (8/1/1904).

אין „הכוכב" ווערט אפגעגעבן א סך ארט קעגן דעם שענדלעכן האנדל מיט ווייסע שקלאפן. אין „הכוכב" פון 8/10/1904 איז דא אן ארטיקל וועגן „מענטשנהאנדל":

„יעדער ייד ווערט רויט פאר שאנדע הערנדיק וועגן „מענטשנהאנדל". מוזן מיר דעם ביטערן אמת דאך מודה זיין, אז עס זיינען דא יידישע מענטשנהענדלער אין יאהאנעסבורג. יאהאנעסבורג איז א קאסמאפאליטישע שטאט. עס לעבן דא קינדער פון אלע נאציאנען און פארבן, וויסע, שווארצע, ברוינע און געלע — ענגלענדער, פראנצויזן, דייטשן, רוסן, איטאליענער, גריכן, סיריער, טערקן, אינדיאנער, כינעזער און יאפאנער. קיין נאציאן טראגט ניט אויף זיך אזוי גרויס דעם פלעק פון באטרייבן דעם האנדל, וי די פראנצויזן און יידן, און מערסטנס פוילישע און גאליציאנער יידן".

אנפאנג דעצעמבער 1903 זיינען ניט־יידישע צייטונגען ארויס מיט ארטיקלען: „נאכן טויט באשטראפט". „די חברה־קדישא האט באגראבן א יידן ביים פארקאן פון בית־עולם אן וועלכע ניט איז רעליגיעזע צערעמאניע און דער זון האט ניט געקענט זאגן קיין קדיש, ווייל זיין טאטע האט געפירט א שלעכט לעבנסארט און האט פארדונגען זיינע הייזער צו שענדלעכע מענטשן"... („הכוכב" 11־טן דעצעמבער, 1903).

אין „הכוכב" פון 1־טן יאנואר 1904, שרייבט פאביוס שאד (אליין א העברעער): „ביי אונדז יידן, אז מען רעדט א ווארט איבער דעם זשארגאן, ווערן געוויסע משכילים צעקאכט און שפייען פייער. מען איז א פיינט פון פאלק, און מען קוילעט אוועק אונדזער לשון־קודש! גוואלד וואס זיינען דאס פאר משוגהדיקע מליצות?! עס זיינען דא 7—8 מיליאן יידן, וואס פארשטייען קיין אנדער לשון ניט". ער פרעגט, פארוואס ווילן די לשון־קודש מענטשן פארניכטן יידיש, און באציען זיך מיט אזא עקל צו יידיש, ווען אזעלכע גרויסע שרייבערס, ווי מענדעלע־מוכר־ספרים, פרץ, און אזעלכע פאעטן, ווי מאריס ראזענפעלד שרייבן אין יידיש. „האבן מיר דען אזעלכע גדולים אין העברעאיש?"

אין „הכוכב" פון 15/1/1904 ווערט באשריבן די געדריקטע עקאנאמישע לאגע, וואס האט געהערשט דאן. די צייטונג שרייבט:

„הונדערטער פון אונדזערע אידן, וואס פלעגן זיך דערנערן אלס בעל־מלאכות און טרייערס מיטן קליינהאנדל, באקלאגן זיך, אז זיי ברעכן די פיס גאנצע טעג און קענען ניט געפינען, וי א לעבן צו מאכן".

אין „הכוכב" ווערט באריכטעט וועגן דער גרויסער יערלעכער „ז' אדר"-פייערונג, וואס פלעגט ווערן איינגעאָרדנט דורך דער חברה־קדישא (23/2/1904).

אין משך פון יאָר האָט דער „הכוכב" איבערגעדרוקט לידער פון א ב ר ה ם ר י י ז ע ן, ש. פ ר ו ג און ש ל ו ם - ע ל י כ מ ס „דער ערשטער סדר אויף דער מלחמה"[5]. אין „הכוכב" פון 15/4/1904 ווערט איבערגעגעבן וועגן אַרטיקלען אין דער פרעסע אין דייטשלאַנד און רוסלאַנד, באַטאָנענדיק אַ שטאַרקן פאָר־ווורף קעגן דעם, וואָס דער ייד ה ע ר י ס א ל א מ א ן האָט אריינגעטראָגן אין פאַרלאַמענט אַ געזעץ־פּראָיעקט צו פאַרווערן די שווארצע צו פאָרן אין באַן צוזאַמען מיט ווייסע. די דייטשישע און רוסישע פרעסע האָבן אָנגעוויזן, אז „דאָס זיינען קעגן די פּרינציפּן פון די יידן".

אין אַ סך נומערן פון „הכוכב" זיינען געווען באַריכטן און באשרייבונגען וועגן פאַלשע „טראַפּס". די סיסטעם פון „טראַפּס" האָט זיך אָנגעהייבן אין אויגוסט 1903. ביז אַפּריל 1904 האָט מען 40 יידן „געטראַפּט" פארן פאָר־קויפן בראַנפן צו אַפּריקער. מיט ווייניק אויסנאַמען, גיט צו דער „הכוכב", זיינען זיי געווען אומשולדיק.

אין אַ באַריכט וועגן דעם „גרינעם בית־המדרש" שרייבט דער „הכוכב".

„פרייטאָג־צו־נאַכט צו קבלת־שבת איז דער בית־המדרש ניט אזוי פול, חייל די יידן, וואָס לייגן אופק זייערע ביזנעס פרייטאָג פאַרנאַכט, באַווייזן קוים צו קומען דאַחנען אין בית־המדרש. שבת פרי, אָבער, קלייבט זיך אויף אַ גרויסער עולם". „שבת נאָכמיטאָג איז דער בית־המדרש געפּאָקט מיט יידן. מען לערנט פּרק, משניות און ש"ס ביי איין טיש, און אַלע טישן זיינען איבערפולט מיט צוהערער" (29/4/1904).

דעם 3־טן יוני 1904, איז די רעדאַקציע אַרויס מיט אַ שאַרפן ענטפער קעגן רבי דר. ל א נ ד א ו פאָרן באַהויפטן, אז „אין די בתי־מדרשים זיצן עט־לעכע אַלטע לייט, וואָס ווייסן ניט וואָס בעסערס צו טאָן, וואָס האָבן ניט וואָס אַנדערש צו טאָן, ווי זיצן און לערנען אַ שטיקל עין־יעקב". דער רעדאַקטאָר שרייבט, אז „לערנען גמרא, עין־יעקב, און לערנען אין די בתי־מדרשים, האָבן אויפגעהאַלטן און האַלטן אויף די יידן אין גלות".

אין זעלבן נומער ווערן געדרוקט אויסצוגן פון אַ בריוו, וואָס מ א ק ס ל א נ ג ע ר מ א ן האָט געדרוקט אין „סטאָר". אין דעם בריוו פאַרטיידיקט ער די אַריבערגעקומענע רוסישע יידישע אימיגראַנטן, און פאַרטיידיקט די יידישע שפּראַך, אין דער צייט, וואָס די רעדאַקציע פון „הכוכב" האָט ניט נאָר קיין איינמאָל ניט פאַרטיידיקט יידיש, נאָר האָט אפילו ניט געפונען קיין איין גוט וואָרט פאַר דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור.

---

[5]) עס איז אינטערעסאַנט דאַ איבערצוגעבן י. ד. בערקאָוויטשעס באַמערקונג (אין „שלום־עליכם־בוך"), אז שלום־עליכם האָט אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד אין 1905 פאַרפאַסט אין געהיים אַ סאַטיריש וויג־ליד אויף צאָר ניקאָלאי און זיין יורש־עצר אַלעקסיי. דאָס ליד איז צום ערשטן מאָל געדרוקט געוואָרן אין יאָהאַנעסבורג אין „הכוכב" אין 1905.

אין „הכוכב" פון 27/5/1904 שרייבט די רעדאַקציע וועגן „רעליגיאָן און תורה":

„העברעאיש, אַדער לשון־הקודש איז פאַר יידן ניט אַ שפראַך, ווי אַנדערע פראָפאַנע שפראַכן, זיך צו לערנען אום צו קענען העברעאיש. זאָנדערן, אז מען לערנט תורה, נביאים וכתובים פאַרשטייט מען לשון הקודש. מען פאַרשטייט דאַדורך דעם פירוש המלות פון דאַזעלבן, פון אַ ברכה א.א.ו.ה. אָבער דער עיקר איז לערנען פון די תורה צו פאַרשטיין די תורה".

די דאָמינירנדיקע צוויי שטריכן אין דעם „הכוכב" זיינען — דאָס שטרענגע אָרטאָדאָקסישע לעבן און דער ציוניזם. מיטן עמך־מענטש בכלל, און מיטן אָפשפיגלען זיינע ליידן און פריידן, מיט זיין לאַגע און לעבן אין די נייע באַדינגונגען, — האָט דער „הכוכב" זיך ניט אינטערעסירט.

אין ערשטן נומער „הכוכב", ווו עס זיינען געווען געדרוקט הזכרות נשמות, אל מלא־רחמימס און אַ ליסטע פון נדבות פאַר די פאָגראָמירטע יידן אין קישענעוו, — שרייבט דער רעדאַקטאָר פון „הכוכב", אין יאָהאַנעסבורג — ניט אין רוסלאַנד — וועגן רוסישן קייסער: „ירום הודו".

אויף דער 1־טער מיי־דעמאָנסטראַציע (1904) איז י. איזראַעלשטאם ארויסגעטראָטן אין יידיש מיט אַ סאָציאַליסטישער רעדע. איז דער רעדאַקטאָר אַרויס (6/5/1904) מיט א גרויסן לייט־אַרטיקל — „די נייע געפאַר":

„די קללה פון דער תוכחה זעען מיר בחוש, אז עס וערט אויף אונז מקוים אין וואָרט און אין זין. די בייזע גייסטער פאַרפאַלגן און קלעפן אָן אונזערע טריט אפילו, אז מיר אַנטלויפן אויבער שבעה ימים. זיי לאָזן אונז ניט רוען. זיי גיבן אונז קיין מנוחה ניט, וו מיר באַזעצן זיך". „קיין רעגירונג געפעלט זיי ניט, קיין אָרדנונג איז זיי ניט גוט געווג, און אומעטום וויל זיי אויסבעסערן. איבעראַל זוכן זיי אומצושטירצן אום אותעקצושטעלן די אָרדנונג אויף זייער שטייגער". „דער אייזערנער קאַנצלער, פירסט ביסמאַרק, האָט זיך מיט זיינע שאַרפע אויגן גוט צוגעקוקט צו די דערשיינונג פון די סאָציאַליסטישער לערע. אלס קעגנוחירקונג קעגן דעם יידישן סאָציאַליסטישן אייגפלוס האָט ער געשאַפן דעם אַנטיסעמיטיזם. אין רוסלאַנד איז געווים אלע צרות אריסגעקומען אויף יידן נאָר פון די סאָציאַליסטישע באַוועגונג, וואָס יידן האָבן זיך דאָרט אָן איר אנגעשלאָסן. ביים 1־טן פאגראם אין 1881 האָט דאָס אַלעקסאַנדער דער 3־טער אָפן ערקלערט די יידישע דעפוטאַציע, וואָס האָט געבעטן ביי אים שוץ". „75 פראָצענט פון די רעוואָלוציאָנערן זיינען יידן".

„נאָר גרעסער איז דער אומגליק פאַרן כלל ישראל פון די סאָציאַליסטישע אידעען, וואָס עס האָט אונז געוויבט און צוגענומען אונזערע קינדער פון אונזער נאַציאָן. די סאָציאַליסטן געהערן מער ניט אונז". „אין די מדינה, האָבן מיר געהאַפט, וועלן מיר זיך אָפרוען פון די נייע מכה, פון די תוכחה. היר איז קיין אַרבעטער פראָגע ניטא. אויף קיין פלאַץ אין דער וועלט וועלן אַרבעטער ניט אזוי גוט באַלויבט ווי היר. די אומצופרידענע זיינען נאָר די ליידיקגייער, וואָס וויל ניט אַרבעטן". „עס האָבן זיך ארויסגעוויזן יידישע סאָציאַליסטן היר אין יאָהאַנעסבורג, וואָס ברענגען אלע צרות און וועקן אויף די גרעסטע שנאה אויף רוסישע יידן פון די רעגירונג און פון פאַלק צוואַמען, דען דאָס ענגלישע פאַלק האָט פון גרונט אויס פיינט אלע אויפריהער, אלע אומשטירצער, אלע רעוואָלוציאָנערן. מיר זיינען אין געפאַר, אז די אַלע אומגליקן, וואָס יידן לייַדן אין רוסלאַנד, פון דעם בייזן גייסט, דער רוח רעה, וואָס האָט זיך אריינגעכאַפט אין דער יידישער יוגנט, זאָל ניט פאַלן אויף אונז אַלעמען אין סויט־אפריקע".

„דער „סטאר" האט איבערגעגעבן די רעדעס פון די סאציאליסטן אויפן „מארקעט סקווער"; דערמאנט די רעדנער און די רעדעס „טהוט אים ניט לייד", נור מר. איזראעלשטאמס רעדע אין יידישן זשארגאן שטעכט אים אין האַרצן".

„ברידער אין סויט־אפריקע! עפנט די אויגן און זעט די נייע געפאר, וואס דראט אונז פון די אייניגע יידן און די סאציאל דעמאקראטישע באוועגונג אין די מדינה. די ערפאר־רונג פון די דייטשישע און רוסישע יידן דארפן אייך לערנען, וואס איר האט באצייטנס צו טאן אפצושארן פון זיך די סכנה פארן יידישן מצב היר. יידישע אנפירער! נעמט אייך צוזאמען און ערקלערט די רעגירונג און דאס פאלק, אז די אינציקע יידישע קולות, וואס זיי הערן, זיינען נאר פון יחידים, וואס מאכן מער רעש, וי די וויכטיקייט, וואס זיי האבן. פארהיט די יוגנט אנטייל צו נעמען אין די באוועגונג. ערקלערט עפנטלעך, אז די אייניגע יידישע סאציאליסטן געהערן ניט צום יידישן פאלק, וי זיי זיינען זיך אליין מודה. וואס זיי רייבן זיינען נור די סאציאליסטישע אידעען. מיט יידן און יודנטום זיינען זיי געשידן". „יידן, גיט אכטונג אויף די נייע געפאר!"

אין „הכוכב" פון 13־טן מיי 1904, איז דא א לייט־ארטיקל וועגן „אחדות". די רעדאקציע שרייבט:

„אלע מחלוקת ביי יידן זיינען פון „גאטס וועגן". רבנים, שוחטים, חזנים, בתי־מדרשים, שולן, קלויזן, עליות־כבודים, דאס זיינען די הויפט מאטיוון פון מחלוקת ביי יידן". „אלע פאגראמען צוזאמענגענומען האבן אזויפיל ניט צערויבט יידישע גוטס, וי יידן איינער דעם אנדערן דורך די מחלוקת פון גאטס וועגן".

דער רעדאקטאר אטאקירט אין דעם זעלבן ארטיקל, פארוואס א סך יידן האבן געשטימט פאר די „פראגרעסיוס"[6]) „אין די מדינה, ווו דער אנטיסעמי־טיזם וואקסט ניט פון טאג, זאנדערן פון שעה":

„יאהאנעסבורג שטייט אין פלאמען! עס ברענט דער יידישער קוואַרטאל! אלע זיינען קעגן אלע, יעדער אייניציקער קעגן יעדן אייניציקן, נאר מחלוקת וו איר קערט זיך און וועגדט זיך! די פעדעריישן קעגן „באארד אוו דעפיוטיס", די רבנים איינער מיטן אנדערן. די אלטע און די נייע סינאגאגעס אייניג קעגן די אנדערע. דער גרינער בית־המדרש מיטן תלמודישן בית־המדרש. פאנעוועזער בית־המדרש מיט פאנעוועזער לינת־הצדק א.א.ו.ו. אלע קריגן זיך ניט פאר זייערע אייגענע אינטערעסן, ניט פאר זייערע אייגענע נוצן, חס ושלום, אלע מחלוקת זיינען נאר לשם שמים!" „אזוי איז עס אין אלע חברות. יידישע כוחות וועלן צעשפלי־טערט". „אייניגער זוכט דעם אנדערן עוקר מן השורש צו זיין, און דערוויל פארקוקן אלע דעם אמתן שונא־ישראל. פלישתים עליך, שמשון!"

אין „הכוכב" פון 27/5/1904, שרייבט די רעדאקציע, אז אויפן נייעם יאר וועלן זיך דרוקן: יעקב דינענזאהן, שלום אש, מ. ספעקטאר, מ. מאנאסאוויץ און אנדערע. און עס ווערט אנאנסירט, אז צוליב נייע דרוק ארבעטן זיינען ווערט דער „הכוכב" ניט דערשיינען 3 אדער 4 וואכן.

אין א לייט־ארטיקל (3/6/1904) „צום סוף יאר" ווערט געזאגט: „מיט היינטיקן נומער ענדיקט זיך דער ערשטער יארגאנג פון „הכוכב". אין דעם

---

[6]) „פראגרעסיוע פארטיי" פון פרא־ענגלישע אימפעריאליסטן.

אַרטיקל, ווי אין אַ סך לייט־אַרטיקלען זיינען דאָ אזויפיל פֿילפולים און „פילאָזאָפישע" בטלנות! פונקט, ווי כמעט אין אַלע ארטיקלען, האָט די רעדאַקציע געזאָגט אין עטלעכע זייטן, וואָס זי האָט געקענט זאָגן אין עטלעכע שורות. דער רעדאַקטאָר זאָגט אין „צום סוף יאָר":

„פון די גאַנצע תורה איז נאָר געבליבן דער נאָמען. שבת און יום־טוב עקסיסטירט כמעט גאָרנישט. טריפה און כשר ערינערט מען זיך, אז מען האָט עס געהערט אין דער יוגנט. הייראַטן גוי׳שע פרויען — אַ ערשיינונג, וואָס מען טרעפט זייער אָפט אין די קאָלאָניעס. מען דערציט גוי׳שע קינדער פאַר יידן און יידישע קינדער מאַכט מען פאַר גויים. די סינאַגאָגעס זיינען אין די מייסטע קהילות געשלאָסן פון ראש־השנה צו ראש־השנה. יידן, וועלכע זיינען פון דערהיים לערנער, איידעלע מענטשן, וועלן פאַרגעסן, און גראָבע מענטשן וועלן אמתע פויערים. דער נייַ־אָנגעקומענער סאָציאַליסטישער גייסט, וואָס האָט חרוב געמאַכט דעם יידישן עקאָנאָמישן שטאַנד אין רוסלאַנד און גייען אונטערגראָבן דעם יידישן באַשטאַנד אין די מדינה". „היינט גיי פריידיק השכלה צום יידישן לעזער אין זיד־אפריקע".

אין „ד. א. דזשואיש קראָניקל" פון 8־טן פעברואַר 1907, ווערט אָנגעדייט, פאַרוואָס דער „הכוכב" האָט זיך פאַרמאַכט.

דער „הכוכב" האָט אַ לאַנגע צייט געשטיצט די „Het-Volk" — פאָלקס־פאַרטיי, וועלכע איז באַשטאַנען, הויפּטזאַכלעך, פון בורן אונטער דער אָנפירערשאַפט פון פרעמיער גענעראַל באָטהאַ און פון גענעראַל סמאַטס. דער „הכוכב" האָט גערירבן, אז „העט־פאָלק"־פאַרטיי האָט די פעיקסטע פיי־רערס און פאָליטיקערס". ער האָט באַצייכנט די „פראָגרעסיוו פאַרטיי", ווי די פאַרטיי פון לארד מילנער, די פאַרטיי פון די מינען־מאַגנאַטן, קאַפיטאַליסטן און ענגלישע פאַטריאָטן" („הכוכב" 28/12/1906). אפילו דעם 18־טן יאַנואַר 1907, האָט דער „הכוכב" געשריבן: „עס איז אין אונדזערע אינטערעסן, אז אונדזער הערי (סאָלאָמאָן) (דער נאָמען פון דעם קאַנדידאַט פון „העט־פאָלק"־פאַרטיי אין דעם יידישן געגנט) זאָל זיין אין פאַרלאַמענט". אין אַן ערך אַ וואָך שפּעטער האָט „הכוכב" געביטן איר אונטערשטיצונג פון „העט־פאָלק" אויף דער „פראָגרעסיוויזם פאַרטיי". אָט וואָס דער „הכוכב" האָט געשריבן:

„מיר קענען זייער חיניק דערצאָרטן פון אַ מערהייט פון בורן אין פאַרלאַמענט, חייל זיי וועלן דאָ ניט עפענען קיין נייע וועלט פאַר אינדוסטריע. די בורן זיינען קלייניע מענטשן־לעך מיט קליינע אידייען" („הכוכב" 25/1/1907). „יעדער ייד, וועלכער איז שטאָלץ פון האָבן פאַרדינט זיין שילינג, קען גאַנץ געוויסנהאַפטיק זאָגן, אז ער האָט פאַרדינט דעם שילינג דורך אונדזער מינען־אינדוסטריע" („הכוכב" 1/2/1907). „יעדער ייד אין פערעירא מוז זיך דערקונדיקן פון הערי סאָלאָמאָן, אויב ער איז מסכים מיטן בור וועלן, (וועלן, דער קאַנדידאַט פון „העט־פאָלק" פאַר דזשערמיסטאָן, איז ארויס מיט אַ שארפער אַטאַקע קעגן רוסישע יידן און קעגן אריינלאָזן זיי אין לאַנד). אויב מר. סאָלאָמאָן וועט עפענטלעך דערקלערן, אז ער איז קעגן „העט־פאָלק" אַנטיסעמיטישע פלענער, וועלן מיר אים גלויבן; ווען ניט וועלן מיר וויסן וואָס צו טאָן... דאָס וואָל־קעסטל איז געהיים און קיינער איז ניט געבונדן ביי זיין פריערדיקן צוזאָג. דער וואָס גיט זיין שטימע צו דעם בור, אָדער צו עמלקס שותף, שטימט פארן „פרעמדן אימיגראַציע־פראָיעקט געזעץ". „איר וועט באַמערקן, אז דער „פראָגרעסיוואר קאַנדידאַט, הגם אַ קריסט, האָט צוגעזאגט, אז ער וועט שטיצן דעם פאַרשלאָג, אז יידיש זאָל אנערקענט ווערן פאַר אַן אייראָפעישע שפּראַך" („הכוכב" 1/2/1907).

בנציון הערש האט גלייך רעאגירט אויף דער אטאקע פון „הכוכב" אויף דער „העט־פאלק"־פארטיי, וועלכע ער האט שטארק אונטערשטיצט. ער האט גלייך געשריבן צו געניראל באטהא, דעם פרעזידענט פון הויפט־קאמיטעט פון „העט־פאלק"־פארטיי און אויפגעוויזן אויף דעם שאדן, וואס וועניצל׳ס ווערטער קענען ברענגען די וואלן. ער האט געקראגן אן ענט־פער פון סעקרעטאר פון „העט־פאלק"־פארטיי און א קאפיע פון א בריוו, וואס גענעראל סמאטס האט געשריבן צום „העט־פאלק"־קאנדידאט, הערי סאלאמאן, וו עס ווערט געזאגט: „זיי זיינען שטארק פארוונדערט, ווי אזוי וועניצל האט געקענט מאכן אזא באהויפטונג", און האט אונטערגע־שטראכן, אז „וועניצלס באהויפטונג איז אין סתירה מיט דער ריכטונג פון דער פארטיי". אין גענעראל סמאטס בריוו ווערט געזאגט: „די רוסישע יידן זיינען געווען און וועלן אויף להבא זיין הארציק אנגעלייגטע מיטגלידער אין אונדזער פארטיי" און האט צוגעגעבן, אז „עס איז ניט ווארשיינלעך עס זאלן אנגענומען ווערן באגרענעצונגען קעגן דער אימיגראציע פון רוסישע יידן" („ד. א. דזשואיש קראניקל" 8/2/1907).

זונטאג, דעם 13־טן פעברואר 1907, אן ערך א וואך פאר די פארלאמענט־וואלן, האט דער יאהאנעסבורגער ציוניסטישער פראיין אייניגעארדנעט א לעק־ציע פון לענאקס לאוי א.ד.ט.: „די האפנס און אייזנבאנען אין פא־לעסטינע און זייער שייכות מיט דער יידישער קאלאניאל טראסט". דער פאר־זיצער איז געווען הערי סאלאמאן. דער צווייטער רעדנער אויף דער פלאטפארמע איז געווען בנציון הערש. אויף דער גרויסער פארזאמלונג איז ארויס בנציון הערש מיט א שארפער אטאקע קעגן רעדאקטאר פון „הכוכב", וועלכער האט „צוליב הונדערט פונט פאראורזאכט אנטיסעמיטיזם":

„א היגע יידישע צייטונג האט זיך אין די יידן פארקופט צו א פאליטישער פארטיי". „דער רעדאקטאר און באלעבאס פון דער צייטונג האט אים גופא געזאגט, אז אויב הערי סאלאמאן וואלט אים געגעבן הונדערט פונט, וואלט ער געשריבן אין צייטונג צום גונסטן פון זיין קאנדידאטור. אבער, אזוי ווי דער קאנדידאט האט זיך אנטזאגט צו געבן אים די הונדערט פונט, איז ער אריבער צו דעם צד שכנגד, וועלכער האט אים יא געגעבן די געלט". „עס איז א בזיון, וואס יידן און יידישע צייטונגען זאלן באנוצן אזעלכע מעטאדן! און אויב לייטע קויפן נאך די צייטונג, קומט זיי כשר דאס, וואס די צוקונפט קען זיי ברענ־גען" (שטארקע אפלאדיסמענטן).

ניט פיל שפעטער איז געווען געדרוקט אין „ד.א. דזשואיש קראניקל" א נעקראלאג איבער דעם „הכוכב", וועלכער האט אויפגעהערט ארויסצוגיין.

דורכבלעטערנדיק אויפמערקזאם דעם יארגאנג פון „הכוכב", זעט מען, אז די צייטונג האט ניט דערפילט איר שליחות לויטן געבאט פון דער צייט, — די דערציערישע און וועגווייזערישע עובדא, וואס עס נעמט אויף זיך געווייגלעך א נאציאנאל־באווסטזיניקע פרעסע. דאס איז דאך געווען אזוי נייטיק פארן פיאנערישן יידישן אימיגראנטן־שטראם אין יענער צייט!

"S.A. JEWISH CHRONICLE" („ד. א. דזשואיש קראניקל")

דעם 7־טן פעברואר 1902 איז אין קייפטאון דערשינען אַ צוויי־וואכיקע צייטונג אין ענגליש אונטערן נאמען ("S.A. Jewish Chronicle") „ד. א. יידישע קראניקל".

דער נאמען וויזט קלאר, אז זי האט געצילט צו פארנעמען דעם ארט אין דרום־אפריקע, וואס די באַוווסטע ענגליש־יידישע וואכנשריפט אין לאנדאן, מיטן זעלבן נאמען, האט פארנומען אין דער ענגלישער אימפעריע. די „ד. א. דזשואיש קראניקל" איז דערשינען אין קייפטאון ביזן 12־טן אויגוסט 1904. ווי אַ וואכנטלעכע צייטונג האט זי אנגעהויבן דערשיינען אין יאהאנעסבורג דעם 5־טן מיי 1905. דאס איז געווען די אינציקע ענגליש־יידישע וואכנטלעכע צייטונג, וואס איז דערשינען במשך פון אַ סך יארן. די צייטונג האט זיך אנגעגעבן פאר די ווארט־זאגערין פון די היגע ענגליש־ריידנדיקע יידן. די צייטונג האט אפגעשפיגלט די אנשויאונג פון די יאהודים. זי איז געווען קאַקעטיש־רעליגיעז און שטארק ענגליש־פאטריאטיש.

„ד. א. דזשואיש קראניקל" האט אויפן שער־בלאט געהאט די פאלגנדיקע אויפשריפט: „מבשר — משמיע — שלום" און אַ מגן־דוד.

דער זשאנער פון דער צייטונג האט זיך אויסגעדריקט אין געבן אפהאנדלונגען איבער לאקאלע און אויסלענדישע פראגן פון געזעלשאפטלעכן און רעליגיעזן לעבן. די צייטונג פלעגט דרוקן סינאגאגע־דרשות און קורצע פאעמעס, געגראמטע קאפיטלעך תהילים און פון צייט־צו־צייט אויך איבערזעצונגען פון שלום־עליכם, פרץ און אנדערע. די צייטונג פלעגט דרוקן אַ סך באריכטן און נייעס וועגן די פאגראמען און פארפאלגונגען איבער די יידן אין רו־

מעניע און רוסלאַנד. אין יעדן נומער איז געווען אַ באַזונדערע אָפּטיילונג פאַר באַריכטן איבער טעאַטער און מוזיק. עס איז אויך געווען אַן אָפּטיילונג פאַר באַשרייבונגען פון חתונות, תנאים־פייערונגען, בר־מצווה׳ס, בעלער א.א.וו., ווו מען פלעגט באַשרייבן די אונטערנעמונגען, דעם פאַסאַן און קאָליר פון די קליידער, און ווי יעדע פון די פרויען האָט אויסגעזען אין דער אויסשטאַטונג.

די ערשטע יאָרן האָט „די ד.א. דזשואיש קראָניקל" זיך אויסגעצייכנט מיט אירע אָפּהאַנדלונגען און באַריכטן וועגן די פינאַנצן פון לאַנד און אלגעמיינע פינאַנצן, בערזע־באַריכטן און אָפּשאַצונגען פון פאַרשיידענע אַקציעס. אויך ווי ווייט די פינאַנציעלע און בערזע־באַריכטן פון „די ד. א. דזשואיש קראָניקל" זיינען געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה, קען דינען דער פאַקט, וואָס אין דעם פּראָכטפולן און קאָסטבאַרן גרויסן בוך „טראַנסוואַל און אירע מינען" ("Transvaal and its Mines") ארויסגעגעבן פון „דער מינען־קאָרפּאָראַציע" ("Chamber of Mines") אין 1906, ווערט געזאָגט: „אז די פינאַנציעלע און בערזע־באַריכטן פון דער „ד.א. דזשואיש קראָניקל" זיינען זייער אינפאָרמאַטיוו און וואָגיק, און צוליב דעם האָט זי געהאַט אייניע פון די גרעסטע צירקולאַציעס אין דרום־אַפריקע".

דער פאָלגנדיקער קוריאָזאַרטיקער אַנאָנס איז דערשינען אין דער צייטונג דעם 3־טן אַפּריל 1908:

„צום פאַרקויפן! אַ שפּאַגל־נייע נאָך קיינמאָל ניט געוצטע ספר־תורה — אַ שענהייט, געשריבן דורך דעם בעסטן היינטיקן סופר"[7]).

אין 1912 האָט זיך אַנטוויקלט אַ קאָנפליקט צווישן דער „ד.א. דזשואיש קראָניקל" און „די יודישע פאָהן". קאָנטיק, אז צוליב בייז־בלוט און קאָנקורענץ צווישן די ביידע צייטונגען האָט די „ד.א. דזשואיש קראָניקל" געגעבן דריי און

[7]) "For sale, New "Sepher Torah" never been in use, a perfect beauty, written by the best writer of the day."

פיר־זייטיקע ביילאַגעס אין יידיש (דעם 12־טן און 19־טן יולי 1912). אין די ביידע ביילאַגעס איז געווען פאַלגנדיקע מעלדונג פון דער רעדאַקציע: „באַקאַנטמאַכונג! די יודישע אויסגאַבע ווירד פאַרגרעסערט ווערדען אין קורצער צייט". אָבער נאָכן דערשיינען פון דער 2־טער ביילאַגע אין יידיש האָבן זיך ביידע צייטונגען, ווייזט אויס אונטער דער השפעה פון „באָארד אָוו דעפיוטיס", אַמאַלגאַמירט אויף אַ געוויסער צייט.

אין אַלגעמיין געמומען האָט די „ד.א. דזשואיש קראָניקל" זיך ניט באַצויגן צו יידיש אומפריינדלעך.

אין די מלחמה־יאָרן פון 1914—1918 האָט די „ד.א. דזשואיש קראָניקל" געווואָלט ווייזן, אז זי איז אין איר פאַטריאָטיזם „מער פויפּסטלעך ווי דער פויפּסט אליין". האָט זי אַטאַקירט די אָנפירערס פון דעם געגרינדעטן „יידישן רעליף־פאָנד" — אַ פאָנד, וואָס איז געווען טייער און הייליק ספעציעל די רוסישע יידן. זי איז אַרויס מיט אַ מסירה, אז די פירערס זיינען דייטשע יידן. זי איז אויך אַרויס מיט אַ שאַרפער אַטאַקע אויף די רוסישע יידן: „רוסישע גענטע יונגעלייט שפּאַצירן זיך אַרום איבער די גאַסן פון יאָהאַנעסבורג און אויפן „ריף", נעמענדיק דאָס בעסטע, וואָס דאָס לעבן קען גיבן, אַנשטאָט זיך אָנשליסן אָן דער אַרמיי". (קיין צוואָנג־מיליטער איז ניט געווען אין דרום־אפריקע). זי האָט זיי אָנגערופן פחדנים און פאַראַזיטן, וואָס ווילן נעמען פון לאַנד, און גאָרנישט אים געבן צוריק. די פערזאָנען, וועלכע האָבן רעקרוטירט סאָלדאָטן, האָבן עס אויסגענוצט, ווי אַן אבן־טוב. עס איז אַנטשטאַנען אזא האַס און פיינדשאַפט, אז מען האָט פשוט מורא געהאַט, אז עס זאָל ניט אויסברעכן קיין פאָגראָם אויף רוסישע יידן.

דער כעס פון דער יידישער באָפעלקערונג קעגן דעם רעדאַקטאָר פון „ד.א. דזשואיש קראָניקל" איז געווען זייער גרויס. אויף פאַרזאַמלונגען פון „באָארד אָוו דעפיוטיס" און „רעליף־פאָנד" האָט מען געהייסן דעם רעדאַקטאָר פאַרלאָזן דעם זאָל. „דער אַפריקאַנער" האָט אָנגעגרופן דעם רעדאַקטאָר פון „דזשואיש קראָניקל" פאַר זיין האַנדלונג — אַנטיסעמיט. דער רעדאַקטאָר פון „ד.א. דזשואיש קראָניקל" האָט אָנגעקלאָגט דעם רעדאַקטאָר פון „אפריקאַנער" אין געריכט. דער משפט האָט אַרויסגערופן שפּאַנונג ביי די יידן פון יאָהאַנעסבורג, און בכלל פון יידן אין דרום־אפריקע, באזונדערס, ווען מען האָט גע־לייענט, וואָס די עדות האָבן געזאָגט. בעתן גאַנג פון פראָצעס, אין אויגוסט 1918, האָט דער שופט ענדלעך ארויסגעגעבן דעם אורטייל, אז „דער אַפריקאַ־נער" איז געווען באַרעכטיקט אָנצורופן דעם רעדאַקטאָר פון „ד.א. דזשואיש קראָניקל" אנטיסעמיט. שפּעטער האָט מען אין אַפעלאַציע־געריכט מבטל גע־מאַכט דעם פסק צוליב אַן אינטערפרעטאַציע פון דעם באָגריף אַנטיסעמיט. דאָס הויך־געריכט האָט צוגעמשפט דעם רעדאַקטאָר פון „אַפריקאַנער" צו באַצאָלן שטראָף פינף פונט. (דאָס איז געווען גאָר אַ קליינע שטראָף פאַר אַזאַ ערנסטער באָשולדיקונג). דער „באָארד אָוו דעפיוטיס" האָט געעפנט אַ געלט־זאַמלונג צו באַצאָלן די שטראָף און דעקן די געריכט־הוצאות.

די „ד.א. דזשואיש קראניקל" האט זינט 1910 אריסגעגעבן יערלעך אַ פראַכטפולן גרויסן „ראש־השנה־בוך". דאָס „יאָר־בוך" פלעגט באשטיין פון באַגריסונגען צו יידן פון מלוכה־לייט, פירערס פון פראָווינץ־ראַט, מוניציפאַליטעט, אַרטיקע רבנים און פירערס, און אויסלענדישע יידישע פערזענלעכקייטן. דאָס „ראש־השנה־בוך" פלעגט האָבן ספעציעל באַשטעלטע פאָפולערע אַרטיקלען פון באַקאַנטע רבנים און זשורנאַליסטן און איבערגעדרוקטע אַרטיקלען. צוליב דער גרויסער צאָל אַנאַנסן האָט דאָס פערמאַנענטע אריסגעבן דעם „ראש־השנה־בוך" אריינגעבראַכט גרויסע פראָפיטן דעם אריסגעבער. דאָס איז די סיבה, פאַרוואָס דאָס אריסגעבן ספעציעלע ראש־השנה־אויסגאַבעס איז געווארן אַ טראַדיציע ביי אלע היגע יידישע צייטונגען — אַ „מנהג", וואָס עקסיסטירט עד היום.

די „ד.א. דזשואיש קראַניקל" עקסיסטירט נאָך ביז איצט. זינט 1929 איז זי געווארן דער אַרגאַן פון דער קייפטאַונער אָפטיילונג פון דער ד.א. ציוניסטישער פעדעראַציע.

„די אידישע (פרייע) פרעסע"

דעם 26־טן יאַנואר 1904 איז דערשינען אין יאָהאַנעסבורג „די אידישע (פרייע) פרעסע" — אַ וואָכנטלעכע צייטונג אונטער דער רעדאַקציע פון ב. לעווי צקי.

בנציון ז. הערש איז געווען דער געהילף־רעדאַקטאָר און שפעטער — דער רעדאַקטאָר.

די צייטונג האָט עקסיסטירט אַן ערך 5 חדשים. אין יאָר 1907 האָט בנציון ז. הערש פרובירט ווידער אויפצולעבן איר. אָבער זי האָט אָנגעהאַלטן גאָר אַ קורצע צייט.

קיין איין אייגציקער עקזעמפלאַר איז ניט בנמצא.

"ZIONIST RECORD"

(ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה[8])

דער ערשטער נומער פון „זיאָניסט רעקאָרד" (אויך באַקאַנט ווי „דער רעקאָרד") — דער אפיציעלער אָרגאַן פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע איז דערשינען אין יאָהאַנעסבורג דעם 15־טן נאָוועמבער 1908. אין 1924 איז עס

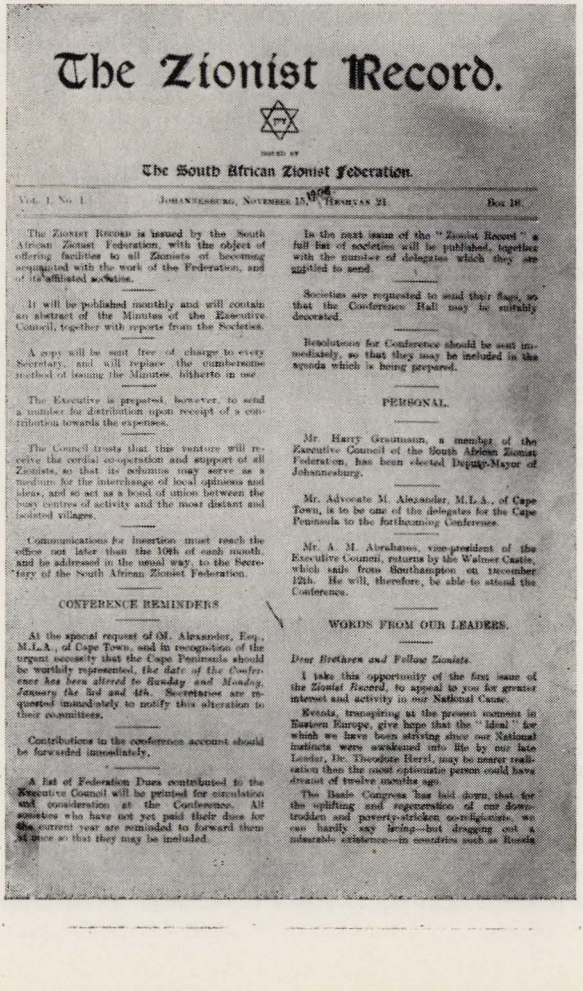
---

[8]) כדי צו געבן אַ פולערן בילד פון דעם „זייאָניסט רעקאָרד" און פון „די יודישע פאָהן", איז דאָ געגעבן געוויסן מאַטעריאל ביז אַ שפעטערדיקער דאַטע, ווי די צייט פון „יוניאָן".

פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צוויי־וואָכיקער צייטונג, און אין 1926 — אין אַ וואָכנטלעכער, און דערשיינט עד היום יעדע וואָך.

פון 29/8/1924 אָן גיט דער „זייאָניסט רעקאָרד" אַן אונטערקעפל: „דער אָרגאַן פון דעם דרום־אַפריקאַנער יידנטום". אַלע פרוווון צו בייטן דעם נאָמען פון „זייאָניסט רעקאָרד" אויף אַ מער אַלגעמיין־יידישן, זיינען אָפגעוואָרפן געוואָרן צוליב דער שטאַרקער אָפאָזיציע.

דער ערשטער נומער האָט געהאַט 16 זייטן; די שפּעטערדיקע — פיל מערער. אַנדערע נומערן, פון אַן ערך 60 זייטן, פלעגן דערשיינען פאַר און נאָך ציוניסטישע קאָנפערענצן.

The Zionist Record.

ISSUED BY

The South African Zionist Federation.

Vol. I. No. 1. JOHANNESBURG, NOVEMBER 15, 1906. HESHVAN 21. Box 10.

The ZIONIST RECORD is issued by the South African Zionist Federation, with the object of offering facilities to all Zionists of becoming acquainted with the work of the Federation, and of its affiliated societies.

It will be published monthly and will contain an abstract of the Minutes of the Executive Council, together with reports from the Societies.

A copy will be sent free of charge to every Secretary, and will replace the cumbersome method of issuing the Minutes, hitherto in use.

The Executive is prepared, however, to send a number for distribution upon receipt of a contribution towards the expenses.

The Council trusts that this venture will receive the cordial co-operation and support of all Zionists, so that its columns may serve as a medium for the interchange of local opinions and ideas, and so act as a bond of union between the busy centres of activity and the most distant and isolated villages.

Communications for insertion must reach the office not later than the 10th of each month, and be addressed in the usual way, to the Secretary of the South African Zionist Federation.

CONFERENCE REMINDERS.

At the special request of Sl. Alexander, Esq., M.L.A., of Cape Town, and in recognition of the urgent necessity that the Cape Peninsula should be worthily represented, *the date of the Conference has been altered to Sunday and Monday, January the 3rd and 4th.* Secretaries are requested immediately to notify this alteration to their committees.

Contributions to the conference account should be forwarded immediately.

A list of Federation Dues contributed to the Executive Council will be printed for circulation and consideration at the Conference. All societies who have not yet paid their dues for the current year are reminded to forward them at once so that they may be included.

In the next issue of the "Zionist Record" a full list of societies will be published, together with the number of delegates which they are entitled to send.

Societies are requested to send their flags, so that the Conference Hall may be suitably decorated.

Resolutions for Conference should be sent immediately, so that they may be included in the agenda which is being prepared.

PERSONAL.

Mr. Harry Graumann, a member of the Executive Council of the South African Zionist Federation, has been elected Deputy-Mayor of Johannesburg.

Mr. Advocate M. Alexander, M.L.A., of Cape Town, is to be one of the delegates for the Cape Peninsula to the forthcoming Conference.

Mr. A. M. Abrahams, vice-president of the Executive Council, returns by the Walmer Castle, which sails from Southampton on December 12th. He will, therefore, be able to attend the Conference.

WORDS FROM OUR LEADERS.

Dear Brethren and Fellow Zionists.

I take this opportunity of the first issue of the *Zionist Record*, to appeal to you for greater interest and activity in our National Cause.

Events, transpiring at the present moment in Eastern Europe, give hope that the "ideal" for which we have been striving since our National instincts were awakened into life by our late Leader, Dr. Theodore Herzl, may be nearer realisation than the most optimistic person could have dreamt of twelve months ago.

The Basle Congress has laid down, that for the uplifting and regeneration of our downtrodden and poverty-stricken co-religionists, we can hardly say living—but dragging out a miserable existence—in countries such as Russia

אין די דאזיקע גרויסע נומערן פלעגן זיין געדרוקט די אויפרופן צו די קאנפערענצן, באריכטן פון דער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער פעדעראציע און פון די ציוניסטישע וועלט־קאנגרעסן.

אבער איבערהויפט פארגרעסערטע אויסגאבעס פון „זייאניסט רעקארד" פלעגן זיין די ראש־השנה־נומערן. די ציוניסטישע ארגאניזאציע איבערן גאנצן לאנד פלעגט ארגאניזירן גרויסע „קאמפיינס" צו קריגן ראש־השנה־באגריסונגען, וועלכע פלעגן אריינטראגן גרויסע הכנסות פארן „רעקארד". אזוי, צ.ב., האבן ראש־השנה־באגריסונגען אין „זייאניסט רעקארד" פון 5/9/1918 פארנומען 47 זייטן, און אין דעם ראש־השנה־נומער פון 19/9/1919 — 52 זייטן.

ביזן 15־טן אפריל 1909 פלעגט מען שיקן דעם „זייאניסט רעקארד" אומזיסט. פון דער דאטע אן האט ער געקאסט 6 פענים. פון אנפאנג 1919 האט מען געראכנט 9 פענים, און שפעטער — ווידער 6 פענים. (דער פארמאט פון „זייאניסט רעקארד" איז "8×"10½).

קיין לייטארטיקלען זיינען ניט געווען ביזן 15/3/1910. אין ערשטן נומער, גלייך ביים אנהויב, ווערט געזאגט פון דער רעדאקציע:

„דער „זייאניסט רעקארד" איז אריסגעגעבן פון דער דרום־אפריקאנער ציוניסטישער פעדעראציע מיטן ציל צו געבן די מיגלעכקייט אלע ציוניסטן צו באקאנען זיך מיט דער טעטיקייט פון דער פעדעראציע און מיט די ציוניסטישע גרופירונגען, וועלכע זיינען אן איר אנגעשלאסן. ער וועט אריסגעגעבן ווערן מאנאטלעך און מען וועט דרוקן א פארקירצונג פון די פראטאקאלן פון דעם עקזעקוטיוו־ראט. עס וועלן אויך געדרוקט ווערן באריכטן פון אירע אפטיילונגען.

דער עקזעקוטיוו־ראט גלויבט, אז די אונטערנעמונג וועט קריגן די פריינדלעכע קאאפעראציע און שטיצע פון אלע ציוניסטן, כדי די שפאלטן פון דעם „זייאניסט רעקארד" זאלן דינען, וי א מיטל פון מיינונגען־ און אידעען־אויסטויש, כדי צו שאפן א פארבינדונג צווישן די היגע אקטיוע צענטרען און די וייטע איזאלירטע דערפער".

אין די ערשטע נומערן פלעגן געגעבן ווערן אויפרופן „פון אונדזערע (היגע) פירערס". דער ערשטער איז געווען פון הייאן מאריס: —

„טייערע ברידער און בריידער ציוניסטן, די איצטיקע געשעענישן אין מזרח־איראפע גיבן האפנונג, אז דער „אידעאל", צו וועלכן מיר האבן געשטרעבט זינט אונדזערע נאציאנאלע אינסטינקטן זיינען דערוועקט געווארן אין לעבן דורך אונדזער פארשטארבענעם פירער ד. ט ע א ד א ר ה ע ר צ ל, זיינען אפשר נאענטער פארווירקלעכט צו ווערן, וי דער גרעסטער אפטימיסט האט געקענט חלומען מיט 12 חדשים צוריק.

„דער באזעלער קאנגרעס האט באשלאסן אויפצוהייבן און אויפצולעבן אונדזער גוואלדיק אונטערדריקטע און ארעמע גליובנסגענאסן — וועמענס טרויעריקע עקסיסטענץ קען מען קוים אנרופן לעבן — אין אזעלכע לענדער, וי רוסלאנד און רומעניע. די איינציקע מיגלעכע לייזונג איז צו שאפן פארן יידישן פאלק אן אנערקענטע לעגאלע און געזיכערטע היים אין פאלעסטינע. העלפט אונדז צוזאמענגענעמען אין זייער אייגענער היים די אונטערדריקטע יידן.

„מיר וועלן נאך זען טויזנטער פון אונדזערע אונטערדריקטע און דערשלאגענע גליובנסגענאסן פון רוסלאנד און רומעניע אימיגרירן אין דער פרייער פאלעסטינע". און ער פארענדיקט: „ציון דערוואַרט, אז יעדער יייד זאל טאן זיין פליכט".

אין צווייטן נומער „רעקאָרד" שרייבט דר. מאַנפרעד נייטן, איינער פון די היגע ציוניסטישע פירערס:

„מיר גלויבן אין דער גרינדונג פון יידישן שטאַט אָדער היים אין פאַלעסטינע, חייל ערשטנס וויל מיר העלפן און באַפרייען די אונטערדריקטע יידן, און צווייטנס, (חאָס איז ניט וויניקער וויכטיק), — וויל מיר וידער זען אַ צענטער פאַר יידישע טראַדיציעס, אידעאַלן און ענטוזיאַזם".

דר. מאַנפרעד נייטן זאָגט אויך אין „רעקאָרד" פון 5/9/1911:

„חאָס איז ציוניזם? ציוניזם איז ניט נאָר אַ פראָגע פון רעליגיע — כאָטש, וען ציוניסטן חאַלטן ניט געוויסן רעליגיעז, חאַלטן זיי אויפהערן צו זיין ציוניסטן. עס איז איינע פון די שליחות פון ציוניזם, וי אַ וירקנדיקער כוח פאַר דער אויפלעבונג פון דעם יידישן לעבן, צו העלפן און רעהאַביליטירן די סינאַגאָגע". „איז עס אַ וויל דער חלום צו האָפן אויף דעם טאָג, וען אַלע אונדזערע פאַרפאַלגטע ברידער אין מזרח־אייראָפּע וועלן באַזעצט ווערן אין אַ פרייען שטאַט, זיך אליין רעגירן, זיין כאראקטעריסטיש פאר זייערע אָנגעלעגנהייטן און אָן מורא פאר אימעצן?"

איינער פון די פירערס און, אַ געוויסע צייט, פראָפאַגאַנדיסט ביי דער ציוניסטישער פעדעראַציע — מאָריס אלעקסאַנדער (געוען אַ דעפוטאַט אין פאַרלאַמענט), האָט געזאָגט: „ציוניזם איז די שטאַרקסטע פאַרזיכערונג פאַר דער סינאַגאָגע".

אָט וואָס עס האָט געזאָגט דר. ה. גודמאַן, אַן עקזעקוטיוו־מיטגליד פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע (אין יאַנואַר 1910):

„אַ רעליגיעזער יידישער איז במילא אַ נאַציאָנאַלער יידישער. ער בעט דאָך דריי מאָל אַ טאָג אין זיין דאַוונען, אז מען זאָל אומקערן זיין פאָלק אין הייליקן לאַנד".

ווי מען קען זען לויט די אויבנדערמאָנטע ציטאַטן, לויט דעם גייסט און לויט דעם אינהאַלט פון „רעקאָרד", האָבן די ציוניסטישע פירערס אין דרום־אפריקע, וועלכע זיינען געווען הויפטזאַכלעך מערב־אייראָפעאישע יידן, באַטראַכט דעם ציוניזם, ווי אַ נאַציאָנאַלע באַוועגונג פאַר די אונטערדריקטע, דערשלאָגענע און פאַרפאַלגטע „גלויבנסגענאָסן" פון רוסלאַנד און רומעניע, און אויך ווי אַ באַוועגונג צו שאַפן אַ רעליגיעזע מעקאָ, פאַר גאָטס אתה־בחרתנו־פאָלק אין אַלטן, הייליקן ביבל־לאַנד — פאַלעסטינע.

אין ערשטן נומער „רעקאָרד" איז דאָ אַ פאַרקירצטער פראָטאָקאָל פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע און עס זיינען געדרוקט רשימות פון בייטראָגן צו פאַרשיידענע ציוניסטישע פאָנדן. דאָס האָט פאַרנומען אַ וויכטיק אָרט אין יעדן נומער. עס איז אויך דאָ אָן אויפרוף:

„די ציוניסטישע פאַראיינען זיינען געבעטן שיקן זייערע פּאָנעס, כדי די קאָנפערענץ, וועלכע קומט פאָר דעם 3־טן און 4־טן יאַנואַר 1909, זאָל זיין פאַסיק דעקאָרירט".

אין צווייטן נומער (15/12/1908) אין רוף „פון אונדזערע פירערס" שרייבט ש. גאָלדרייך:

„עס איז נאָך צו פרי פאַר אונדז צו זאָגן, וואָס פאַר אַ וירקונג די רעזאָלוציע אין טערקיי וועט האָבן אויף אונדזער באַוועגונג".

עס איז אויך דאָ אַ פּראָפאַנאַנדע־אַרטיקל פון נחום סאָקאָלאָוו אי־ בערזעצט פון דייטש, אין וועלכן ער שרייבט: „אַנדערע יידישע קרייזן הויבן שוין אויף אָן צו אַנערקענען, אז דער מזרח איז היסטאָריש און געאָגראַפיש נאָענטער דעם יידן איידער די ריזיקע געטאָס פון אַמעריקע". דאָס איז דער איינציקער אַרטיקל פון עבר־לים, און עס ווערט גאָרנישט דערמאָנט וועגן די יידן פון אויסלאַנד, פונקט ווי דער „רעקאָרד" וואָלט געווען אָן אינדזל ארומ־ געריגלט נאָר פון ציוניזם, אָן דער אַלגעמיינער וועלט, אָדער וועלט־יידנטום, וואָס ווערט אין „רעקאָרד" אבסאָלוט ניט אָפּגעשפּיגלט.

עס איז אויך דאָ אַ פּראָשלאָג פון עקזעקוטיוו, אז „פאָר יעדע עקסטרע הונדערט פונט, זאָל יעדע אָרגאַניזאַציע זיין באַרעכטיקט צו שיקן נאָך אַ דע־ לעגאַט צו דער קאָנפערענץ". אָט דער פּראָשלאָג איז אריין אין קראָפט אָנ־ פאַנג 1911. עס ווערט אויך איבערגעגעבן, אז אין 1907 האָט מען אין דרום־ אַפריקע פאַרקויפט 4505 שקלים און אין 1908 — 3190 שקלים. עס ווערט אויך געזאָגט: „דרום־אפריקע, לויט דער גרויס פון דער יידישער באַפעלקע־ רונג, שטייט אין דער שפּיץ מיט אירע בייטראָגן פאַר ציוניסטישע פאָנדן".

דער דריטער נומער פון „רעקאָרד" איז געווידמעט דער דריטער ציוניס־ טישער קאָנפערענץ. דער באריכט צו דער קאָנפערענץ איז פון 23/11/1906 ביז 31/12/1908. עס ווערט אָנגעגעבן, אז 85 פּאַראיינען זיינען אָנגעשלאָסן אָן דער פּעדעראַציע; אָבער 37 פון זיי האָבן קיינע פּינאַנציעלע שטיצע ניט געגעבן. עס ווערט באריכטעט, אז פאָר די לעצטע צוויי יאָר איז געווען אַ שטאַרקע עקאָנאָמישע דעפּרעסיע. אין 7־טן נומער „רעקאָרד" איז שוין דאָ אַ רובריק „דרום־אפריקאנער נייעס". אָבער געמיינט האָט עס נאָר דרום־ אַפריקאַנער ציוניסטישע נייעס. צום 60־יאָריקן געבורטס־טאָג פון מאַקס נאָרדוי האָט מען געשאָפן אַ „נאָרדוי־פאָנד". עס איז דאָ אין „רעקאָרד" אָן אַנאָנס וועגן („Kopecka Pamphlets") „קאָפּיקע ביכלעך" אין יידיש — אָן אויסגאָבע פון יידישע ביכלעך פאָר צוטריטלעכע פרייזן. דאָס איז כמעט דער אינציקער אַנאָנס וועגן יידישע ביכער.

דעם 12־טן מיי 1910 איז בעלא פעווזנער אָנגעקומען אין דרום־ אַפריקע, אָנצופירן אָן אַקציע פאָר דער בצלאל־שול. זי איז געפאָרן איבערן גאַנצן לאַנד און געהאַלטן ציוניסטישע רעדעס. אין אירע רעדעס האָט זי שטענ־ דיק אונטערגעשטראָכן די טענדענץ אין אַ סך לענדער, וואָס דריקט זיך אויס אין דעם באַגריף — „יודע הערויס". זי האָט געהאַלטן אין אוידטסהאָרן דריי רעפעראַטן. צו דעם ערשטן רעפעראַט זיינען געקומען 350 צוהערערס, צום צווייטן — 400, און צום דריטן — 500 (31/12/1910). פרוי פעווזנער האָט צוזאַמענגעקליבן פון יידן און ניט־יידן £2800. זי האָט פאַרלאָזן ד.־אַפריקע דעם 28/12/1910. קאָנטיק, אז פרוי פעווזנערס זיין דאָ האָט איבערגעלאָזן א בייי־ טעם, וויייל אין „רעקאָרד" פון 30/6/1911 ווערט געזאָגט: „אינדערצייט, וואָס זי איז אַ פעאיקע פּלאַטפאָרמע־רעדנערין, האָט איר געפעלט טאַקט און דיסקרע־

ציע. אירע מעטאָדן און אופן פון קלייבן געלט האָבן זיך שלעכט אָפּגערופן אויף אונדזער באַוועגונג". צוליב דעם האָט דער עקזעקוטיוו באַשלאָסן, אז איידער מען שיקט אַ דעלעגאַט, דאַרף ער האָבן די צושטימונג פון וועלט־עקזעקוטיוו און פון דער דרום־אפריקאַנער ציוניסטישער פעדעראַציע.

בנציון הערש

אין „רעקאָרד" פון 31/12/1910 ווערט געמאָלדן, אז בנציון הערש איז אויסגעקליבן געוואָרן פאַר אַ מיטגליד פון דעם עקזעקוטיוו פון דער ציוניסטישער פעדעראציע. זיין אריינקומען אין דעם עקזעקוטיוו האָט זיך גלייך געמוען פילן אין „רעקאָרד", הגם אָפּיציעל איז ער אויסגעקליבן געוואָרן אין דעם פרעסע־קאָמיטעט אין אָקטאָבער 1913, (שפּעטער איז ער געווען דער פאַרזיצער פון דעם קאָמיטעט). דער פרעסע־קאָמיטעט האָט אויך אָנגעפירט מיט דעם „רעקאָרד". דערנאָך איז אָט דער אַקטיוויטעט און אַגרעסיוויטעט בנ"צ יון הערש געווען איינער פון די טאָן־געבערס פון „זייאָניסט רעקאָרד".

ער האָט געמוען שרייבן אונטער פאַרשידענע נעמען. ער פלעגט אויספילן אַ גרויסע רוב־ריק אונטערן נאָמען „דא, דאָרטן און אומעטום" (Here, there and everywhere") אונטערן פסעוודאָנים „דבורהזאָהן". ער פלעגט אין זיינע אַרטיקלען רעאָגירן אויף היגע געשעענישן. ער פלעגט שטאַרק קריטיקירן די גלייכגילטיקייט צום ציוניזם, און פלעגט שטאַרק פאַרוואַרפן פאַרוואָס די ציוניסטישע אָוונטן טראָגן ניט קיין ציוניסטישן כאַראַקטער; פאַרוואָס מען שפּילט ניט די התקוה. אגב באַקלאָגט זיך אַ לעזער אין „רעקאָרד" פון 15/10/1917, אז אויף א קאָנצערט, אַרגאַניזירט פון אַ ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, האָט זיך גאָרנישט געפּילט, אז עס איז אַ יידישער אָוונט. אפילו דעם איינציקן נומער, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי העברעישע לידער, האָט מען דאָס אויך אַנאָנסירט פאַר אַריענטאַלישע לידער.

ווי שוין פריער געזאָגט, איז בנציון הערש געווען אַ מיטאַרבעטער פון „הכוכב". שפּעטער האָט ער זיך, קאָנטיק, צעקריגט מיטן רעדאַקטאָר און האָט מער ניט אַנטייל גענומען דאָרט. דעם 26־טן יאַנואַר 1904, האָט ב. לעווינסקי אַרויסגעגעבן אין יאָהאַנעסבורג „די יודישע פרייע פרעסע", אין וועלכער בנציון הערש האָט אנטיילגענומען, און איז שפּעטער געוואָרן איר רעדאַקטאָר. בנציון הערש איז אויך געווען אַ מיטאַרבעטער פון דער „ד.א. דזשואיש קראָניקל". ער פלעגט דאָרט דרוקן אין ענגליש איבערזעצונגען פון שלום־עליכם, גאָר אָפּטע בריוו און קאָרעספאָנדענצן. ער איז אויך געווען אַ מיטאַרבעטער פון יידישע צייטונגען אויסער דרום־אפריקע. ער פלעגט אָפּט שרייבן בריוו, וואָס פלעגן געדרוקט ווערן אין די היגע טעגלעכע ענגלישע צייטונגען.

ביי די טראַנסוואַל פּאַרלאַמענט־וואַלן, אין פעברואר 1907, האָט די ציוניסטישע פעדעראַציע אַרויסגעשיקט בריוו צו אַלע קאַנדידאַטן, אויפפאָדערנ־

דיק יעדערן צו געבן זיין שטעלונג צום ציוניזם. אז אין דעם ענין האט בנציון הערש געהאט א גרויסן חלק — איז גאר קיין צווייפל ניט. אין דעם „ד.א. דזשואיש קראניקל" פון 15/2/1907 זיינען שוין געווען געדרוקט א סך ענטפערס פון קאנדידאטן. קעגנערס פון ציוניזם האבן ניט געענטפערט.

בנציון הערש האט אויך שטארק אגיטירט, אז דער „רעקארד" זאל פארגרעסערט ווערן, און ווערן א וואכנטלעכע אויסגאבע. אין „רעקארד" פון 18/2/1911 איז דא אן אויפרוף פון אים, ווען ער איז באשטימט געווארן פאר דעם שקל־„קאמיסיאנער" — איינע פון די וויכטיקסטע אמטן אין דער היגער ציוניסטישער ארגאניזאציע. דער אויפרוף זאגט:

„איך שטעל זיך פאר, וואס פאר אומבאגרענעצטע קראפט דער שקל באזיצט. דאס לעבן פון דער יידישער נאציע הענגט אפ פון אונדזער מאכט. זייט איר יידן? זייט איר מיטגלידער שטארקט און האלט־אן אייער נאציאנאלע מאכט! געדיינקט דעם שקל!"

אין „רעקארד" פון 5/1/1912 שרייבט ער אין זיין רובריק וועגן די דריי מינען־מאגנאטן — ליי אנעל פילי פס, דזשארדזש אלבו און ס. נ יומאן, וועלכע זיינען פון ענגלישן קיסר באערט געווארן מיטן טיטול „סער" (Sir). „סער ליי אנעל איז געווען דער פאפולערסטער צווישן די דריי ציוניסטן". „סער ליי אנעל איז געווען אין דער שפיץ פון דער ליסטע מיט א באשטייערונג פון צען טויזנט פראנק פאר פרוי פעווזנערס קאמפאניע". (אגב האט „סער" לייאנעל און זיין משפחה זיך געשמדט).

אין „רעקארד" פון 15/2/1912, שרייבט בנציון הערש, אז „א חוץ דעם אלפאבעט, וואס ווערט ענגווצט אין יידיש איז גארנישט ניטא אזוינס, וואס פארבינדט העברעיש מיט יידיש. יידיש איז פאקטיש נאענטער צו דייטש, ווי אפריקאאנס צו האלענדיש".

אין „רעקארד" פון 30/6/1911 ווערט געזאגט, אז „די צאל מיטגלידערס אין די ציוניסטישע פראיינען אין יאהאנעסבורג איז גאר אן ערך 200". אין „רעקארד" 16/11/1919 ווערט געמאלדן, אז פאר יעדערן, ווען עלכער שאפט 6 אבאנענטן, ווערט מען פלאנצן אין זיין נאמען איין אייבערט־בוים אין פאלעס־טינע, און אז פאר 25 נייע אבאנענטן — 5 ביימער; ער ווערט אויך קריגן א „דיפלאם". אין „רעקארד" (23/1/1913) ווערט געמאלדן, אז א. מ. אברא־האמס, דער פרעזידענט פון דער ציוניסטישער פעדעראציע האט געזאגט: „ווי קען אימעצער, ווען עלכער רופט זיך ייד, ניט זיין קיין ציוניסט?"

אין מערץ 1913 איז דר. קרעטשמאר איזראעלי אנגעקומען אין דרום־אפריקע — און א צווייטן מאל אין 1914 — אנצופירן פראפאגאנדע און אקציעס פאר ציוניזם.

אין 1913 האבן זיך אנגעהייבן באווייזן באריכטן אין „רעקארד" וועגן דעם ביילי ס־פראצעס. די באריכטן האבן אנגעהאלטן ביז נאכן פראצעס. בנ־

ציון הערש האָט אַרגאַניזירט אַ גרויסע מאַסן־פאַרזאַמלונג צו פֿראָטעסטירן קעגן ביליס־פֿראָצעס. באַוווסטע ניט־יידישע פערזאָנען זיינען אַרויסגעטראָטן אויף אָט דער פאַרזאַמלונג (5/11/1913).

אין 1917 האָט פֿערסי קאָוען געמומען שרייבן אין „רעקאָרד" אונ־טערן קעפּל „אין אַנדערע לענדער" וועגן רעליף־פֿאַנד און אנדערע ענינים.

אויסער ציוניסטישער פֿראָפֿאַגאַנדע זיינען אין די ערשטע יאָרן געווען געדרוקט און איבערגעדרוקט שבתדיקע דרשות פון רבי דר. לאַנדאו, רבי דר. הערץ, רעוו. בענדער, רעוו. כהן (בולאַוואַיאָ), אויך רבי דר. גאָסטער א.א.

שפּעטער האָבן זיך געמומען באַווייזן, אַ חוץ די „סערמאָנס", אַרטיקלען פון רבי דר. לאַנדאו אויף פֿאַרשיידענע טעמעס, ווי צ.ב. וועגן „תלמוד" (אין פאָרזעצונגען), „נביאות", „ירמיהו און יאָסעפוס", „דערינערונגען וועגן דר. הערצל" און אויך אַרטיקלען וועגן יידישע רעליגיעזע יום־טובים.

א. ראַבינאָוויץ (פּרעטאָריע) האָט געשריבן אַרטיקלען וועגן „גרויסע פּערזענלעכקייטן אין דער יידישער געשיכטע".

עס זיינען אויך געווען געדרוקט אין „רעקאָרד" דריי ארטיקלען א.ד.ט. „דער ייד אין דער ענגלישער ליטעראַטור" פון סאַראַ געטרוד ליב־סאָן (די איצט באַוווסטע שריפטשטעלערין סאַראַ געטרוד מילין). עס זיינען אויך געווען אַרטיקלען פון בערטאַ גודווין און איבערזעצונ־גען פון דייטש, יידיש און העברעיש פון שלום־עליכם, י. ל. פּרץ, יהודה שטיינבערג, מרדכי ספּעקטאָר, פּרץ סמאָלענ־סקי, „שפּריצן פון יידישן הומאָר" (פון דייטש).

אין „רעקאָרד" פון 15/2/1914 ווערט אויף אַ פּראָמינענטן אָרט ספּעציעל אויסגעטיילט אין אַ רעמל אַ בריוו פון דעם „הייפּעלד ציוניסטישן פאַראיין :"Highveld Zionist Association

„דער פּרעזידענט און דער קאָמיטעט פון הייפּעלדס ציוניסטישן פאַראיין, וויל־דריקן זייער אַנערקענונג פאַרן נאָבעלן אופן, וי אזוי די יידישע פרייהיליקע האָבן זיך אָפּ־געופן אויף דער וועגדונג פון דער רעגירונג בשעת די לעצטע אומרוען אין דער אינדוס־טריע[9]. זיי האָפֿן, אז וען דער רוף פון ארץ־ישראל וועט קומען, וועלן זיי אויך פונקט אזוי דערפילן זייער פליכט".

די ציוניסטישע פאַנדן

אַ גאָר פּראָמינענטן אָרט אין „רעקאָרד" פאַרנעמען די ציוניסטישע פאָנדן און די באַשטעטיקונגען פון קבלות אויף די געקליבענע געלטער פאַר די דאָזיקע פאָנדן. ציוניסטישע פאָנדן זיינען געווען אַ סך: צ.ב. „דער נאַציאָנאַל־פאָנד",

---

[9] די רעגירונג האָט אויפגעפאָדערט די פויערים און דאָרפישע באַפעלקערונג זיי זאָלן קומען העלפן אונטערדריקן דעם גרויסן שטרייק.

„נאציאנאל־פאנד־פושקעס", „נאציאנאל־פאנד־מארקעס", „דאס גאלדענע בוך", „איילבערט־ביימער־פאנד", „יער־הערצל", „דונאם־פלאן", „טעלעגראמע־בלאנקעס", „פעני וואולפסאן־פרדס־פאנד", „אפענהיימער־פלאן־פאנד", „אקציעס־קלוב" („Share Club") „פעדעראציע־פארם־פאנד" (אין 1913). א חוץ די פאנדן פלעגן פון צייט־צו־צייט געשאפן ווערן אויך אנדערע פאנדן, ווי צ.ב. „קעניג עדווארד־אנדענק־פאנד", „מענדל ביילים־פאנד" א.א.

יעדער בייטראג אדער נדבה פארן ציוניזם אין דרום־אפריקע — ווי קליין דאס אזא ניט זיין — ווערט אנגעגעבן אין „רעקארד" דער נאמען, פון ווען מען האט עס געקראגן.

דאס האט שטארק אימפאנירט. איבערהויפט איז עס געפעלן געווארן די קליינשטעטלשע יידישע פרויען און מענער, וועלכע האבן צום ערשטן מאל אין זייער לעבן געזען זייערע נעמען געדרוקט. זיי האבן געפילט, אז מען גיט זיי אפ כבוד; זייער אייגנליבע האט געקראגן א באפרידיקונג. מען האט געזומען אויסבייטן די מאיר־בעל־הנס־פושקעס אויף נאציאנאל־פאנד־פושקעס. מען האט געזומען ארומפנעמען געלט פון קארטן־שפילן פאר דער נאציאנאל־פאנד־פושקע, כדי צו ווייזן אין „רעקארד", אז זייער פושקע האט געזאמלט א גרע־סערע סומע.

פלייסיק האבן די יידן געזומען קלייבן און געבן געלט, כדי אפטער צו זען זייערע נעמען אין „רעקארד" — א ציטונג, וואס א סך האבן ספעציעל אבא־נירט צוליב דעם, וואס זייערע נעמען זיינען געווען געדרוקט דארטן.

מיט דעם, וואס יעדער נאמען פון די ביישטייערערס איז געדרוקט געווארן אין „רעקארד", האט די ציוניסטישע פעדעראציע אנגעגרעגט און גלאריפיצירט די געבערס פאר די ציוניסטישע פאנדן. די געבערס האט שטארק הנאה געטאן דער פאקט, וואס פאר דעם געלט, וואס זיי גיבן פאר ציוניסטישע פאנדן, ווערן זיי געשעצט, מען מאכט פון זיי א גאנצן וועזן; והראיה, — זייערע נעמען ווערן דאך געדרוקט אין „רעקארד".

דאס דרוקן די נעמען פון די געבערס האט אזוי אנגעלאקט א סך יידן, אז עס האט זיך מיט דער צייט אנטוויקלט א גאנצער „קולט" צו ווערן „געבערס" און „קלייבערס" פאר ציוניסטישע פאנדן. אין די שפעטערדיקע יארן האבן אנדערע פאנדן דאס נאכגעטאן. אזוי, אז דאס איז געווארן דער געזעלשאפט־לעכער לייטער, אויף וועלכן מען „קריכט ארויף" אין דער אדער יענער ציוניס־טישער ארגאניזאציע, אדער אין א פילאנטראפישער געזעלשאפט, פארײַן, אדער תלמוד־תורה.

דער עיקר איז ניט געווען די באציאונג פון דער באטרעפנדיקער פערזאן, דער בייטראג אין ארבעט, געזעלשאפטלעכע אינטעליגענץ, אדער דער קולטו־רעלער בייטראג, נאר — וויפל און ווי אפט האט ער, אדער זי געגעבן געלט, אדער באאיינפלוסט אנדערע צו געבן געלט פארן ציוניזם.

דער „לייטער" פון דעם „נאַציאָנאַלן", „געזעלשאַפטלעכן", פילאָנטראָפישן און רעליגיעזן לעבן אין יאָהאַנעסבורג און אין דרום־אַפריקע בכלל, איז „אויס־געקלעפט" געוואָרן מיט נעמען פון געלט־געבערס און געלט־נעמערס.

אזוי ארום האָט זיך אין דרום־אַפריקע אַנטוויקלט אַ משונהדיקער געלט־מעסיקער צוגאַנג צו נאַציאָנאַלע, געזעלשאַפטלעכע, פילאָנטראָפישע און רע־ליגיעזע אַרגאַניזאַציעס, אינסטיטוציעס און פאַראיינען. דער געלט־ציפער איז געוואָרן די מאָס און מדרגה פון אקטיווקייט ביי נאַציאָנאַלער געזעלשאַפט־לעכקייט.

יידיש און דער „זייאָניסט רעקאָרד"

שוין אין דריטן נומער „רעקאָרד" ווערט אָנגעגעבן, אז עס איז דאָ אַ פאָר־שלאָג פאַר דער ציוניסטישער קאָנפערענץ, אז דער „רעקאָרד" זאָל זיין גע־דרוקט אויך אין יידיש. עס זיינען אויך געווען בריוו אין „רעקאָרד" ווענן דעם.

כמעט אויף אַלע ציוניסטישע קאָנפערענצן פלעגט ווערן פאַרגעבראַכט אַט דער פאַרשלאָג. די פירערשאַפט און די פאַנאַטישע העברעער זיינען געווען שטאַרק קעגן דעם. דאָך האָט מען דעם וווּנטש ניט געקענט איגנאָרירן. דעם פאַרשלאָג האָט מען דיפלאָמאַטיש ניט אָפגעווארפן. מען האָט אָנגעגעבן, אז די סיבה איז דאָס, וואָס עס איז נישטאָ געלט ארויסצוגעבן אַ יידישע ביילאָ־גע. אויף איין ציוניסטישער קאָנפערענץ האָט מען אָנגענומען אַ רעזאָלוציע, אז מען זאָל דורכפירן אַ רעפערענדום ביי אַלע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס, צי זיי זיינען בארייט צו געבן געלט אויף ארויסצוגעבן אַ יידישע ביילאָגע. אין „רע־קאָרד" פון 15־טן מערץ 1914 איז דאָ אין איינעם פון די לייטאַרטיקלען אַ גאָר קליינע מעלדונג פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע, אז בקרוב וועט דערשיי־נען אַ יידישע ביילאָגע. דער „בקרוב" איז געווען דער קומענדיקער נומער פון „רעקאָרד".

דער נאָמען פון דער ביילאָגע איז געווען „דער ציוניסט" און דער רעדאַק־טאָר — י. ש. יודעלאָוויץ.

„דער ציוניסט" איז געווען געדרוקט אין אַפּריל, מיי, יוני און אין אויגוסט־נומערן פון „רעקאָרד". דער אויגוסט־נומער פון „דער ציוניסט" איז געווען אַ דאָפּלטער נומער (תמוז־אב), ווייל עס איז געווען אַ הערצל־נומער, און עס האָט געהאַט 16 זייטן אין יידיש — אַן ערך צוויי מאָל אזויפיל זייטן, ווי די פרי־ערדיקע.

די וועלטלעכע דאַטע ווערט ניט אָנגעגעבן אין „דער ציוניסט". די חדשים פון „דער ציוניסט" זיינען געווען דאַטירט: ניסן, איר, סיון און תמוז־אב תרע"ד. דער אינהאַלט פון אַפּריל־נומער פון „דער ציוניסט" איז: צילן און אויפגאַבן פון „דער ציוניסט", „די לעצטע זיצונג פון אקציאָנס־קאָמיטעט", „פסח", „דער שפראַכן־קאָמף און דער נצחון", „דר. קרעטשמאַר איזראַעליס רייזע", „די 4 עפאָכן פון די אידישע שפראַכן" (אין המשכים) פון י. ש. יודע־

לאויף, „אַ גרינע" — אַ סקיצע פון „אַ יודישער אינגעל" (י. מ. שערמאַן), „וואָס פרעגן זיי" — א. קרעטשמאַר איזראַעלי, אַ וויכטיקע אסיפה און — אַנאָנסן אין יידיש.

דער אינהאַלט פון מיי־נומער פון „דער ציוניסט" איז געווען: „די 6־טע זיד אַפריקאַנישע ציוניסטישע קאָנפערענץ אין בלומפאָנטיין", „נאַציאָנאַלע קולטור אין א"י און די אידישע חברות אין גלות", „די 4 עפאָכן פון די אידישע שפראַכן", „דריי געסט אין א"י", „דער ציוניזם אין יאָהאַנעסבורג" און „די אידישע קולטורעלע חברות אין יאָהאַנעסבורג". דער יוני־נומער האָט געהאַט פאָלגנדיקן אינהאַלט: „די 6־טע זיד אַפריקאַנער ציוניסטישע קאָנפערענץ", „די טעריטאָריאַליסטן צוריק צום ציוניזם", פאָעמע „צום נייעם לעבן" — רחל רבקה פייפערט, „זיין איינציקער פריינד" — אַ יודישער אינגל (י. מ. שערמאַן), אַ בריוו צום רעדאַקטאָר. דער אויגוסט־נומער איז געווען געווידמעט הערצלס 10־טן יאָרצייט און איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקן אינהאַלט: „דער וואַנדערנדער כותל־מערבי", „דר. הערצל", „פון הערצלס ירושה", „אויב הערצל וואָלט נאָך איצט געלעבט", „ביבליאָגראַפיע — נייע ווערק וועגן הערצלען", „דער געמבלער" — סקיצע פון ראָבערט יאָפע, בריוו צום רעדאַקטאָר, „יובילייען און נעקראָלאָגן (הערצליסטן און אַנטי־הערצליסטן)", „דער ציוניזם אין יאָהאַנעסבורג און אומגעגנט", און „דער אידישער ליטעראַריש־ער און דראַמאַטישער פאַראיין".

אַן קיין שום מעלדונג אין אויגוסט־נומער פון „רעקאָרד", אז „דער ציוניסט" וועט מער ניט דערשיינען, און אויך אַן קיין שום דערקלערונג צו די לעזערס אין דעם סעפטעמבער־נומער „רעקאָרד" פאַרוואָס „דער ציוניסט" הערט אויף דערשיינען — איז די אויגוסט־אויסגאַבע געווען דער לעצטער נומער. עס איז נאָר געווען דערמאָנט אין דעם סעפטעמבער־נומער „רעקאָרד" אין אַלגעמיינעם פאַרקירצטן פראָטאָקאָל־באַריכט פון די עקזעקוטיוו־אַקטיוויטעטן פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע, אז — „צוליב דער נויטוועגדיקייט שטאַרק צו פאַרקלענערן ביוראָ־הוצאות אין די געשאַפענע אומשטענדן, איז באַשלאָסן געוואָרן צו געבן אינסטרוקציעס דעם „פרעסע־קאָמיטעט", אז עס איז ניט ראַטזאַם פאַרזעצן אַרויסצוגעבן די יידישע ביילאָגע".

איבערלייענדיק די פיר נומערן „דער ציוניסט", פילט מען, אז אין „דער ציוניסט" איז געווען אַ נאַציאָנאַל־פולסירנדיקע לעבעדיקייט — דער היפוך, ווי אין „רעקאָרד" גופא.

* * *

אין „רעקאָרד" פון 14/7/1919 ווערט איבערגעגעבן, אז: „אויפן 3־טן באָארד אָוו דעפיוטיס־קאָנגרעס (וואָס איז פאָרגעקומען דעם 25־טן און 26־טן מיי 1919), האָט י. מ. סעווי"ץ, אין נאָמען פון אידישן ליטעראַרישן און דראַמאַטישן פאַראיין פאָרגעבראַכט: „אזוי, ווי יידיש איז די שפראַך פון די יידישע מאַסן, באַשליסט דער קאָנגרעס, אז יידיש זאָל ווערן די אָפיציעלע

שפּראַך פון באַארד אָוו דעפּיוטיס". רבי דר. לאַנדאַו האָט אפּאַנירט. בנציון הערש האָט אריינגעבראַכט די פּאָלגנדיקע רעזאָלוציע, ווָאס איז אָנגענומען געוואָרן פון דעם קאָנגרעס, אז „דער קאָנגרעס פּאַרלאַנגט פון דעם עקזעקוטיוו, ער זאָל מאַכן באַקאַנט, אז קאָרעספּאָנדענץ מיט דעם „באַארד" קען מען פּירן אויך אין העברעיש און ייִדיש אויסער די אָפּיציעלע שפּראַכן פון לאַנד".

אין אַן איבערבליק איבער די אַקטיוויטעטן פון דרום־אַפריקאַנער ייִדן פּאַרן יאָר שרייבט דזשעק אַלעקסאַנדער — דער אַלגעמיינער סעק־רעטאַר פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע — ווען אַלע אָרגאַניזאַציעס און פּאַראיינען, אריינרעכענדיק גאָר קליינינקע אָרגאַניזאַציעס. נאָר די וויכטיק־סטע קולטור־אָרגאַניזאַציע — דעם אידישן ליטעראַרישן און דראַמאַטישן פּאַראיין — האָט ער ניט דערמאָנט (19/6/1917).

ווען י. ל. פּרץ איז געשטאָרבן (3/4/1915) האָט דער „רעקאָרד" ניט געווידמעט אפילו איינעם פון זיינע לייטאַרטיקלען. ווען, צ.ב. פעלדמאַרשאַל קיטשענער איז געשטאָרבן, האָט אים דער „רעקאָרד" געווידמעט דעם הויפּט־לייטאַרטיקל. עס איז גאַנץ וואַרשיינלעך, אז ניט דער רעדאַקטאָר און ניט דער גאַנצער יאָהאַנעסבורגער עקזעקוטיוו פון דער ציוניסטישער פעדע־ראַציע, אויסער בנציון הערש האָבן געקאָנט פּרצ׳ן. ערשט דעם 15/6/1915 איז דערשינען אַ לאַנגער אַרטיקל וועגן פּרצ׳ן פון י. ש. יו־דעלאָוויץ. דער אַרטיקל פאַרנעמט געניג צוויי זייטן. דער נעקראָלאָג־אַרטיקל — „יצחק לייבוש פּרץ" איז אין אַ שוואַרצן רעמל. אָט, ווי פּרץ ווערט איבערגעגעבן:

„דער גרעסטער שריפטשטעלער, ווָאס האָט ווען געלעבט צווישן די פּוילישע ייִדן, לעבט שוין מער ניט".

„פּרץ איז געווען דער אייניקער פון די אָפּגעשלאָסענע פּוילישע ייִדן, וועלכער איז געווען געוואָר שטאַרק זיך צו אַנטפלעקן פאַר אונדז. פּרץ איז געווען דער אייניקער, וועל־כער האָט אריינגעדרונגען אין דער דאָזיקער אָפּגעשלאָסענער וועלט, און האָט אַנטדעקט פאַר אונדז די פּאַרבאָרגענע טיילן פון פּוילישן יידנטום". „אַ באַדייטנדיקער טייל פון פּרצעס ווערק וועט אויף אייביק בלייבן אין אונדזער נאַציאָנאַלן מוזעאום".

דאָן ווערט איבערגעגעבן פּרצעס ביאָגראַפיע.

„זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּרווון זיינען געווען געדרוקט אין „השחר" און „הבוקר", פון וועלכע די סאַטירע „השותפים" איז נאָך עד היום אייניגע־קריצט אין מיין זכרון".

„זינט דאַן האָט פּרץ געשריבן כמעט אין אלע העברעישע זשורנאַלן. זיין אַרטיקל וועגן היינטיקע ענינים אין סאָקאָלאָוס יאָר־בוך „האסיף" און זיין באַלאַדע „מאָניש" אין שלום עליכמס פאָלקס־ביבליאָטעק אין 1888, האָבן איבערגעלאָזן אַ רושם". דערנאָך ווערט געזאָגט וועגן פּרצעס ארויס־געבן „די יודישע ביבליאָטעק" און די באַרימטע „יום־טוב־בלעטלעך" וואָס האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין דער יידישער (Jewish) ליטעראַטור און

אויך אין דער יידישער דעמאקראטיע". „...אין יענע צייטן איז פרצעס שטע־
לונג צו יידיש געווען אַ נעגאטיווע". „זיין גאנצער טאלאנט אנטפלעקט זיך
פאר אונדז אין די פאלקסטימלעכע געשיכטן, ספעציעל אין באזוג צו דעם
חסידישן לעבן. אט די פאלקסטימלעכע געשיכטן זיינען, אן צווייפל, די צי־
רונג פון דער העברעישער שיינער ליטעראטור". „פרץ האט געוואלט, אז
העברעיש זאל אנגענומען ווערן, ווי די אינציקע יידישע נאציאנאלע שפראך".

וועגן פרצעס נעגאטיווער שטעלונג צום ציוניזם ווערט געזאגט: „פרץ
האט זיך גופא כאראקטעריזירט: „איך בין געווען, וואס מען רופט אן עלוי;
געהאט אַ פלינקן לאגישן שכל און געווען גלייכגילטיק (Light hearted)".
ווי גייען אט די אייגנשאפטן האנט ביי האנט? זיי גייען ניט האנט ביי האנט.
אַ פראצעס פון צוויי עלעמענטן — אַ לאגישער שכל און אַ הארץ פון גלייכגיל־
טיקייט, — אין איין מענטשן? אט דער פראצעס איז געווען קאנטיק אין אלע
פרצעס ווערק. די דיסהארמאניע פון די שלעכט־געפארטע עלעמענטן, דער
„לאגישער שכל" און דאס הארץ פון „לייכטער באציאונג" — גלייכגילטיקייט,
האבן ניט הארמאנירט. און דאס דערקלערט זיין שטעלונג צו אונדזער נא־
ציאנאלער באווענגונג"[10]).

דער „זייאניסט רעקארד" אין די קריג־יארן

וועז עס איז אויסגעבראכן די מלחמה פון 1914—1918, האט זיך קוים גע־
פילט אן ענדערונג אין „רעקארד".

עס איז אינטערעסאנט צו ציטירן די נעמען פון אַ לייטארטיקל, וואס איז
באשטאנען פון זיבן קלענערע קאפיטלעך (14/8/1914): 1) „די הצטרכותן פון
דער ציוניסטישער יוגנט", 2) „די פאזיטיווע פראבלעם", 3) „ווי צו לייזן דאס",
4) „וואס האט צו זאגן די געשיכטע", 5) „און איר ציל", 6) „די דרום־אפרי־
קאנער באארד אוו דעפיוטיס", און ערשט דער 7־טער ארטיקל — „די מלחמה",
אין וועלכן עס ווערט צווישן אנדערן אט וואס געזאגט:

„וואלט העלפט פון דעם פאטריאטיזם, וואס ווערט (פון יידן) אזוי פרייוויליק געגעבן
פאר די לענדער, אין וועלכע זיי לעבן — אפגעגעבן געוואלן פאר דעם לאנד פון זייער אור־
שפרונג, וואלט ציוניזם שוין היינט געוען דערגרייכט".

---

[10]) אז יצחק לייבוש פרץ האט זייער ליב געהאט יידיש, וואס איז אַ דאנק אים אויס־
געוואקסן פון אַ פאלקס־שפראך צו א נאציאנאלער שפראך מיט העכערע קולטור־ווערטן און
קינסטלערישע ליטעראריש שאפונגען — וועגן דעם ווערט אין דעם גאר גרויסן נעקראלאג־
ארטיקל איבער פרצעס ניט דערמאנט.

עס ווערט אויך ניט דערמאנט, אז פרץ איז געווען דער פאן־טרעגער פון דער מאדער־
נער יידישער שפראך און ליטעראטור. עס ווערט אויך ניט דערמאנט, אז פרץ איז דער
פאטער פון דער יידיש־ווילטלעכער שול, און, אז ער האט געשאפן גרויסע ליטעראריש
ווערק, כמעט אויסשליסלעך אין יידיש. עס ווערט אויך ניט געזאגט, אז בלויז אַ דאנק זיינע
מאנומענטאלע שאפונגען אין יידיש, ווערט פרץ פאררעכנט פאר דעם גרעסטן קלאסיקער אין
אונדזער ליטעראטור.

עס האָבן זיך געמוסן באַווייזן אויפרופן און ליסטעס פון מנדבים פאַרן הילפס־פאָנד. שפּעטער איז דערשינען אַ ספּעציעלער רוף נאָך שטיצע פאַר די יידן אין פאַלעסטינע, וועלכע האָבן שטאַרק געליטן פון דער מלחמה.

וועג טערקיי, צו וועמען פאַלעסטינע האָט געהערט, האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער מלחמה אָן דייטשלאַנד, איז דערשינען אַ לייטאַרטיקל אונטערן נאָמען „דער קריזיס". עס זיינען אויך געווען אַרטיקלען וועגן שאָפן א יידישן באַטאַליאָן, און „יידן און די מלחמה", „די מלחמה און יידן"; רעוו. כ ה ן האָט געשריבן „דער קריג און דער ציוניזם". עס איז אויך געווען איבערגעדרוקט אין „רעקאָרד" (4/15/1915) אַן אַרטיקל פון א. פ ר ו מ ק י ן „פאַלעסטינע נאָך דעם קריג" און ליסטעס פון דרום־אַפריקאַנער יידן, וועלכע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן דער דרום־אַפריקאַנער ארמיי.

נאָך דעם, ווי די אַליאירטע פעלקער האָבן געמאַכט די דעקלאַראַציע, אז יעדע קליינע נאַציע האָט דאָס רעכט פאַר זעלבשטענדיקייט, האָט די ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציע, כמעט אין אַלע לענדער, אָנגעפירט אַן אַגיטאַציע, אז יידן, ווי אַ נאַציע דאַרף געגעבן ווערן פאַלעסטינע. אין „רעקאָרד" ווערט אָט די פאָדערונג שטאַרק אָפּגעשפּיגלט. לויט דער איניציאַטיוו פון דער ציוניסטי־שער פעדעראַציע איז דאָ אַ גערופן געוואָרן אָן אַלגעמיינער יידישער קאָנגרעס צו באַהאַנדלען די פאָדערונג פון פאַלעסטינע פאַר יידן. אין מיי־נומער פון „רעקאָרד" 1916, ווערט איבערגעגעבן, אז דער קאָנגרעס האָט איינשטימיק אָנגענומען אַ רעזאָלוציע, אז נאָך דער זיגרייכער מלחמה זאָלן יידן קריגן פאַ־לעסטינע. דערנאָך זיינען פאָרגעקומען מאַסן־פאַרזאַמלונגען, פאָדערנדיק פאַ־לעסטינע פאַר יידן.

אין „רעקאָרד" פון 15/11/1917 איז דאָ אַ מעלדונג מיט גרויסע אותיות וועגן באַלפור־דעקלאַראַציע.

עס איז דערשינען אַ לייטאַרטיקל „לשנה־הבא". ב נ צ י ו ן ה ע ר ש איז ארויס מיט אַ פייערדיקן אַרטיקל „מי ומי ההולכים ?!" „ציוניזם האָט אויפגע־הערט צו זיין אַ חלום און ציוניסטן באַטראַכט מען שוין ניט ווי בעלי־חלומות. ערשט נעכטן פלעגן זיי ווערן באַטראַכט מיט פאַראַכטונג, רחמנות און מיט גלייכגילטיקייט".

די טעטיקייט פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע איז ארויס פון איר ביז איצטיקע ענגע דלד אמות. גרויסע דעמאָנסטראַטיוויע מאַסנפאַרזאַמלונגען זיי־נען געפרופן געוואָרן. אַ גרויסער באַנקעט לכבוד דער באַלפור־דעקלאַראַציע איז פאָרגעקומען 28/11/1918, אויף וועלכן עס זיינען בייגעווען באַווויסטע ניט־יידישע פּאָליטישע פירערס. אין „רעקאָרד" פון 18/6/1919 איז שוין דאָ אַן אַר־טיקל פון דר. מ. ד. ע ד ע ר „וואָס די יידישע רעגירונג טוט".

מען האָט געשאָפן אַ רעסטאָוראַציע־פאָנד. א גרויסע קאַמפּאַניע איז אָרגאַניזירט געוואָרן צו שאָפן גרויסע פאָנדן. אַ ספּעציעלער בולעטין, ווי אַ ביילאָגע צום „רעקאָרד", אונטערן נאָמען „דער יידישער רעסטאָוראַציע־

פאנד־בולעטין", האט גענומען דערשיינען רעגולער. איין נומער 20/2/1918 האט געהאט זעקס זייטן אין יידיש, רעדאקטירט פון בנציון הערש. „דער רעסטאוראציע פאנד" האט פארנומען דעם אויבנאן פון די אקטיוויטעטן אין דער ציוניסטישער פעדעראציע. גרויסע סומעס געלט פאר דעם פאנד ווערן אין בולעטין באשטעטיקט.

* * *

אין יאנואר־נומער „רעקארד" פון יאר 1919 הייבן זיך אן דרוקן נייעס וועגן פאגראמען אין רוסלאנד און פוילן. אט די פאגראם־נייעס האט אנגע־האלטן יארן.

אין זיין איבערבליק פארן יאר שרייבט בנציון הערש אין „רעקארד" פון 19/9/1919: „אויב נישט דער ציוניזם, וואס האט אונדז דאס פארגאנגענע יאר געבראכט?" איין „קליניקייט" האט בנציון הערש נישט באמערקט — דעם שלום.

* * *

וועז מען בלעטערט דעם „רעקארד", הויפטזאכלעך ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט מען דעם איינדרוק, ווי עס וואלט ניט געווען קיין צייטונג, נאר א פארצייכנונג־בולעטין ביי אן אפטיילונג פון א פירמע, וואס קלייבט געלט פון יידן אין דרום־אפריקע, פארן צענטער, וואס געפינט זיך אין איירפע. דאס לעבן און די טעטיקייט פון יידישן לעבן סיי אין דרום־אפריקע און סיי אויסער דרום־אפריקע, ווערן ניט אפגעשפיגלט און ווערן קוים דערמאנט. וועגן די מיליאניקע רוסישע, פויליש, רומענישע און ליטווישע יידישע מאסן, וועלכע האבן געשאפן א גוואלדיקן אויפברויז אין יידישן פראגרעסיוון, נא־ציאנאלן און קולטורעלן לעבן — ווערט כמעט, ווי גארנישט דערמאנט. דעם איינציקן איינדרוק, וואס מען קען קריגן, לייענענדיק דעם „רעקארד" וועגן די מזרח־איראפעאישע יידן, איז, אז דארט האט נאר געהערשט א בארבארישער אנטיסעמיטיזם.

ניט אומזיסט האט מען געשריבן אין „אפריקאנער" פון 7/6/1917 וועגן „רעקארד": „מיר האבן דא אן אידיש־ענגלישן מאנאטלעכן זשורנאל, וועלכן די ציוניסטישע פעדעראציע גיט ארויס. וועגן אים איז כמעט נישטא וואס צו שרייבן, ווייל עס איז נאר א שטימע פון בית־הקברות. דארט זיינען נישטא קיין לעבעדיקע מענטשן מיט דעם היץ, מיט דעם ברען פון אידן און פון אידישקייט".

„די יודישע פאהן"

„די יודישע פאהן" איז דערשינען דעם 25־טן פעברואר 1909, אן ערך צוויי יאר נאך דעם, ווי דער „הכוכב" האט זיך אפגעשטעלט. דער רעדאקטאר און באלעבאס פון אט דער צייטונג איז געווען בנציון־זונדל הערש.

Vol. I. "The Jewish Standard." No. 2.

ד׳׳א

יודישע פאהן

JOHANNESBURG, MARCH 11TH, 1909.

יאוֹרְ הַיימאָנס
פֿערדייאונגס אין רעבער פירער.

די „יודישע פאהן"
(ערשיינט יעדע אין מאנאט)
פּרייס בעריליצען.

די יידיש־ריידנדיקע באַפעלקערונג אין יאָהַאַנעסבורג האָט דאַן געהאַלטן אין וואַקסן צוליב דעם שטענדיקן, הגם קליינעם, צופלוס פון אימיגראַנטן.

בנציון הערש איז געווען דער ערשטער רעדאַקטאָר מיט אַ סטאַזש פון אַן אַקטיוו־פּראָדוקטיוון זשורנאַליסט און פובליציסט (אין יידיש). ער איז געווען אַ דינאַמישע פערזאָן, זייער אימפּולסיוו, אַגרעסיוו און קאָנסערוואַטיוו. ער איז אויך געווען אַ טעמפּעראַמענטפולער רעדנער. בנציון הערש איז געווען אַ גרויסער חסיד פון יידישער טראַדיציע און יידישע מנהגים.

אין אַ לייט־אַרטיקל שרייבט ער:

„אין פאַרלויף פון דער שמחה־תּוֹרה, צוליבן סיום על ש״ס אין אַרטאַדאָקסישן בית־המדרש, האָט מען אויסגעפירט פאַלגנדיקע צערעמאָניע: מען האָט אויסגעלאָשן די לאמפּן, מען האָט זיך געזעצט אויף דער ערד, געזאָגט „על נהרות בבל" און, אגב, געזאַמלט צוזישן זיך פאַרן נאַציאָנאַל־פאָנד... חי פיין און חי שיין אזא צערעמאָניע איז — שווער צו באַשרייבן! קיין זאַך קען נאָר אזוי דעם עבר מיטן עתיד צוזאַמענבינדן וי דאָס!" („די יודישע פאָהן" 29/2/1912).

ער האָט געהאַט זייער אַ שאַרפע און בייסיקע פעדער. אין עטלעכע פאַלן האָט זי אים געבראַכט צו משפּטים, וועלכע האָבן אים געקאָסט אַ סך געלט און זיינען, אָן צווייפל, געווען די סיבה פון דעם אונטערגאַנג פון „די יודישע פאָהן" אין אויגוסט 1913.

בנציון הערש איז געווען זייער אַן אַמביציעזער מענטש. ער האָט זיך און „די יודישע פאָהן" באַטראַכט, ווי אַ וואָרט־זאָגער און טאָן־געבער פאַר די יידן, אויב ניט פון גאַנץ דרום־אַפריקע, איז ,לכל הפחות, פון טראַנסוואַל. ער האָט רעאַגירט אויף יעדער זאַך און דערשיינונג, וואָס האָבן ניט געשטימט מיט זיינע אָנשויאונגען.

ער האט פאַרוואַנדלט „די יודישע פאָהן" אין דעם פראָפאַגאַנדע־אָרגאַן פון ציוניזם. בנציון הערש האט שארף באַקעמפט אַלץ, וואס איז ניט געווען אין איינקלאַנג מיטן ציוניזם. למשל, אין נאָוועמבער 1908 איז אין „ד.א. דזשוּ־איש קראָניקל" געווען געדרוקט אַ וועגדונג פון „בונד" אין רוסלאַנד נאָך הילף פאַרן "זעלבסט־שוץ". אויף דעם האט בנציון הערש רעאַגירט מיט אַ שארפער אטאקע, „וויל דער „בונד" איז אַ רעוואָלוציאָנערע פאַרטיי" (27/11/1908). וועגן זאַנגוויללס טעריטאָריאַליזם האט ער זיך אויסגע־דריקט: „זאַנגווילס קראַנקע פאַנטאַזיע". ווען דער רעדאַקטאָר פון „אידישן אַדוואָקאַט" אין קייפטאון, דוד גאָלדבלאַט, האט אין זיין צייטונג מילד אָנגעגריפן דעם ציוניזם, האט ער אים אָנגערופן: „אַ געוויסער דוד גאָלד־בלאַט, אַ דרוקער" און האט אים שארף אטאקירט.

ווען „די יודישע פאָהן" איז דערשינען, זיינען איבער די גאַסן אין דער יידישער געגנט אומגעלאָפן קליינע שוואַרצע יינגלעך, פאַרשפרייטן „די יודישע פאָהן" אומזיסט. די צייטונג האָט מען פאַרשפרייט אומזיסט ביזן סוף פון יאָר. צוערשט איז זי דערשינען, ווי אַ צוויי־וואָכיקע צייטונג, און פון 17/8/1909 — ווי אַ וואָכנטלעכע. פון 2־טן מיי 1913 ביזן 1־טן יולי 1913 איז זי דערשינען טעגלעך. שפעטער איז זי אריסגעגאַנגען 2 מאָל אַ וואָך ביז 22/8/1913, וועז זי האט זיך געשלאָסן. דער טיראַזש פון „די יודישע פאָהן" איז געווען צווישן 500 און 800. דער פאָרמאַט — "13×8". זי פלעגט אריס־גיין אין 16 זייטן און מערער (אויסער דער הילע). פאַר די וואַלן און ערב די יום־טובים פלעגט זי האָבן ביז 32 זייטן.

דער ערשטער נומער איז דאָ ניט בנמצא. עס פעלן אויך אַ סך פון די שפעטערדיקע נומערן.

Advertisement Tariff:
Full Page ... £6 0 0
Half „ ... 3 0 0
¼ „ ... 1 10 0
⅛ „ ... 0 15 0
Standing Advertisements at Special Rates.
Subscription Rates:
Yearly 10/-
Half-Yearly ... 5/-
Payable in Advance.
Office:
Primrose Bldgs., Fraser Street,
P.O. Box 4168. 'Phone 3670
Johannesburg.
THE
"JEWISH STANDARD."
Published Every Thursday in the Interests of the Jewish People in South Africa.
EDITOR: BENZION S. HERSCH, J.P.
„דיא יודישע פאהן."
No. 35.
L. SHEAR, 45AB Main Road. Fordsburg.

פון 2־טן נומער „די יודישע פאָהן" איז ווערט איבערצוגעבן דאָס פאָלגנדיקע: אויף דער ז׳ אָדר פייערונג, וואָס די חברה־קדישא האָט איינגעאָרדנט, האָט רבי ה ע ר ץ געזאָגט:

„אַמאָל איז דאָס יידנטום געווען אַן עמוד־האש, אַ ליכטיקער וועג־וויזער פאַר דער וועלט. עס איז געווען א ליכט־יידנטום, היינט אָבער איז עס אַ צדקה־יידנטום. די יידישקייט פון יאָהאַנעסבורג באַשטייט פון ביידערלייַ: דאָס צדקה־יידנטום אַרבעט אויסגעצייכנט, הלוואי וואָלט מען אזוי געקענט רעדן וועגן ליכט־יידנטום".

די רעדאַקציע־באַמערקונג איז:

„ברענגען די ז׳ אדר רעספּפּשיאָנס נוצן? אונדזער מיינונג איז, אז אָט די רעספּפּשיאָנס איז אויך איינע פון די גרויסע זאַכן, וואָס די חברה־קדישא טוט. זי וויזט אונדז קלאָר, וי מיאוס מיר זעען אויס; און ניט נאָר דאָס — עס דערמאָנט אונדז אויך, וואָס מיר האָבן צו טאָן. זאָל קיינעם ניט איינפאַלן צו טאָן, וי יענע מיאוסע מויד האט געטאָן בשעת זי האט געקוקט אין שפּיגל — זי האָט צעבראָכן דעם שפּיגל! דאָס האָט איר שענער ניט געמאַכט. כל־זמן דער שפּיגל וויזט אונדז וי מיר זעען אויס — וועלן מיר זיך פוצן!"

דער אינהאַלט פון נר. 2 איז:

1) רעדאַקציאָנעלע באַמערקונגען; דער אָפרוף וועגן 1־טן נומער „די יודישע פאָהן", ז׳ אדר רעספּפּשיאָן; 2) סודות פון רוסישן הויף; 3) ציוניסטישע און אלגעמיינע יידישע נייס; 4) יאָהאַנעסבורגער נייס; 5) אונדזער „קייק" גיבן מיר דעם שקל־קאַמיסיאָנער און זיין ביוראָ[11]); 6) בריוו אין רעדאַקציע; 7) דער שקל־טאָג; 8) קליינער פעליעטאָן (אַ פּאַרשפּעטיקטער שלח־מנות) פון א. דבורהזאָהן (בנציון הערש׳ס פּסעוודאָנים); 9) „דעם דאָקטאָרס גלייכן", אַ קאָפּיטל פון אַ ראָמאַן איבערזעצט פון ענגליש; 10) לעצטע נייס.

דער אינהאַלט פון 3־טן נומער, דאַטירט 25/3/1909, איז: —

1) לייט־אַרטיקל: „יוניאָן", אונטערגעשריבן „ה"; 2) רעדאַקציאָנס־באַמערקונגען; 3) דער קלוגער שווינדלער; 4) ציוניסטישע און אַלגעמיינע יידישע נייס; 5) קליינער פעליעטאָן: „אַ יידישער טשינאָוניק" פון א. דבורהזאָהן; 6) יאָהאַנעסבורגער נייעס.

אין זעלבן נומער איז דאָ אַ פעליעטאָן פון דבורהזאָהן: „אַ פּאַרשפּעטיקטער שלח־מנות", אין וועלכן ער שיקט „שלח־מנות" צו 44 אָרגאַניזאַציעס און יחידים. צווישן אנדערע:

---

[11]) „די יודישע פאָהן" האָט נאָכגעמאַכט די „ד.א. דזשואיש קראָניקל", וואָס פלעגט געבן יעדע וואָך אַ טאַרט, וי אַן אויסצייכענונג פון אַ געשעעניש אין דער וואָך, אָדער אָפּטמאָל וי אַ שטאָך אַ קעגנער. מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער האָט די „יודישע פאָהן געגעבן אַ „קייק" און געשריבן: „די פּאַרק־סטיישן קאָנגרעגיישן וייס ניט, וי עס שיינט, אז אין יאָהאַנעסבורג איז פּאַראַן אַ יידישע צייטונג. זיי האָבן קיינמאָל ניט געפּונען פּאר נויטיק צו אַדווערטייזן אין „די יודישע פאָהן" וועגן זייערע מיטינגס אָדער אנדערע אָנגעלעגנהייטן. מיט דעם אבזיכט צו דערמאָנען די פּאַרק־קהילה און זייער רב, אז א יידישע צייטונג עקסיסטירט, גיבן מיר די וואָך די „קייק" די פּאַרק־קהילה און זייער רב" (27/4/1911).

„די בנות־ציון — אַ גילדענע מצבה ; דעם נאַציאָנאַל־פאָנד — א סך, אַ סך שמחות (אויף יעדער שמחה פלעגט מען זאַמלען געלט) ; דעם הערצל־ציוניסטישן פאַראיין — אַ „באַטעלע" אַדעקאַלאָן אויף אויפצוכאפן זיך ; אלע שולן — געלט אָפּצוצאָלן זייערע „באַנדס", אָדער חייניקסטנס : פיר מאָל אַ יאָר ימים־נוראים ; די כשרע „קיטשן" — בעלנים אויף כשרות ; די יידישע סאָשייבלס — אַן ערד־ציטערניש ; דר. לאַנדאָון — צוויי שבתים : איינעם אויף צוזאָגן, און דעם צוזייטן — אויף צוריקצוציען ; דר. הערץ — אַ סעריע לעקציעס אין יידיש ; די יידישע קהילות — אחדות.

אין דעם נומער פון 10־טן יוני 1909, האָט „די יודישע פּאָהן" אָפּגעדרוקט אַ דערציילונג פון שלום־עליכם, וועלכער ווערט אַן אָפּטער מיטאַרבעטער אין דער צייטונג. שלום־עליכם האָט פּאַראָפּנטלעכט אין „די יודישע פּאָהן" : „גזלנים — אָדער דעם רבינס תפילה" און אייניקע אַנדערע דערציילונגען. פון די אַרטיקע שרייבערס האָט זיך אָפּט באַטייליקט אין „די יודישע פּאָהן" י. מ. שערמאַן.

אין דער מעלדונג סוף דעצעמבער 1909, זאָגט בנצ י ו ן ה ע ר ש :

„אין יאָר 1910 וועלן אַנטיילנעמען קאָרעספּאָנדענטן פון איראָפּע, אַמעריקע און פּאַלעסטינע. אויסער די שטענדיקע פעליעטאָנען פון דבורהזאָהן וועט זיך דרוקן אַן ערך אַ האַלב יאָר „חיים חייקל" פון „יודישן ייִנגל" (י. מ. שערמאַנס פסעודאָנים), און יעדער איינציקער אין סויט־אַפריקע וועט אַ שטיק פון זיין אייגענער ביאָגראַפּיע אין דער דערציילונג געפינען".

בנצ י ו ן ה ע ר ש איז געווען אַ ציוניסט בלב ונפש. דאָס שפּיגלט זיך אָפּ אין „די יודישע פּאָהן". ווען דער ענגלישער קעניג עדוואַרד איז געשטאָרבן, דעם 6/5/1910, איז בנצ י ו ן ה ע ר ש ארויס אין „די יודישע פּאָהן" מיט אַ קול־קורא וועגן „אָליוו־טרי מעמאָריאַל פאָנד" (אַן איילבערט־אָנדענק־פאָנד). „קעניג עדוואַרד איז געווען אַ גרויסער פריינד פון יידן, און מיר יידן געדענקן שטענדיק אַזעלכע פריינדשאַפט און שעצן עס אפשר פיל מער, ווי אימעצער אַנדערער". „דאָ האָבן מיר יעצט די געלעגנהייט צו ערן דעם אָנדענק פון דיזן גרויסן פריינד אונזערן אויף עוויק. קיין ייד זאָל ניט פאַרפעלן עפּעס בייצוטראָגן פיר דעם צוועק". „אַ גרויסאַרטיקער און אַן עוויגער מאָנומענט פירן פאַרשטאַרבענעם קעניג אין דער הייליגער לאַנד". אזא פאָנד איז טאַקע גערינדעט געוואָרן פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע און געהאָט אַ גאַנץ וואַרעמען אָפּרוף בייִם יידישן עולם.

אין „די יודישע פּאָהן" פון 29־טן פעברואר 1912, איז געווען געדרוקט אַן אַרטיקל „פּורים און דער שקל", וווּ עס ווערט געזאָגט, אז „אנשטאָט המן־דרייערס" — קויפט אַ שקל פאַר זיך און אייערע קינדער. דער שקל וועט גיכער המנ'ן און זיינע נאָכפאָלגער צוטומלען און זייערע פלענער צו גאָרנישט מאַכן די דער דרייער". אויפן נייעם יאָר פון 1912 איז ער ארויס מיט אַ רוף כדי צו שאַפן נייע אבאָנענטן :

„צו ציוניסטישע לעזער ! דונאַם לאַנד און איילבייַמער (איילבערט) אין פאַלעסטינע ! פיר יעדע 3 יערלעכע אָדער 6 האַלב־יערלעכע סובסקרייבער (אַבאָנענטן) — 1 איילבוים ;

פיר יעדע 6 יערלעכע אַדער 12 האַלב־יערלעכע סובסקרייבערס — 2 איילבוימער, א.א.ו. וי באַווסט איז דער פרייז פון יעדן איילבוים זעקס שילינג און פון אַ דונאַם לאַנד צוויי פונט. פאַר 5 איילבוימער — וועלט אריסגעגעבן אַ גרויסאַרטיקע דיפלאָמאַ צום איינפריימען (איינפאַסן) וועלכע צירט יעדע יידישע הויז. פיר יעדן דונאַם לאַנד וועלט אריסגעגעבן אַן אַרטיסטישע דיפלאָמאַ, וועלכע איז באזונדערס שיין און כאַראַקטעריסטיש" („די יודישע פאָהן", 4־טן יאנואר 1912).

דעם 29/9/1910 שרייבט דער רעדאַקטאָר:

„גאַנץ אַנדערש וי אומעטום, וו נאָר יידן געפינען זיך, איז סויט־אַפריקע אין שייכות מיטן ציוניזם: אויב עס איז פאראן אַ פלאַץ אין דער וועלט וו יידן בכלל זיינען סימפּאַטיש געשטימט און נאָענט צו דער באַוועגונג, וו דער צאָל אַנטי־ציוניסטן איז בכלל נאָך קלענער וי קליין, וו איבערצייגטע און באַוווסטזיניקע אָפּאָנענטן עקסיסטירן ניט — איז עס סויט־אַפריקע. מיטן קליינעם אויסנאַם פון אַ טייל ענגלישע יידן, זיינען דאָ אַלע גענייגט סימפּאַטיש צו אונדזער באַוועגונג".

„די סויט־אַפריקאַנישע ציוניסטישע פעדעראַציע האָט געפונען ערלייכטערונג און שטיצע אין זייערע אויפגאַבן אַ דאַנק די צוויי ציוניסטישע אַרגאַנען: דער „זייאָניסט רעקאָרד", אַ מאָנאַטלעכע צייטשריפט אין ענגליש און „די יודישע פאָהן", וועלכע איז דורכאויס ציוניסטיש געזאָנען און איבערגעגעבן" (29/9/1910).

אין אַ לייט־אַרטיקל (דעם 27/4/1911) שרייבט דער רעדאַקטאָר:

„אין יאָהאַנעסבורג האָבן כלומרשט עקסיסטירט עטלעכע ציוניסטישע פאַראיינען. די וויכטיקסטע איז דער יאָהאַנעסבורגער ציוניסטישער פאַראיין, דר. הערצל ציוניסטן פאַראיין (די „אינטעליגענץ" וועלכע האָט זיך ניט געוואָלט מישן מיטן המון), דער פאַראיין בנות ציון און דער נאַציאָנאַל פאָנד קלוב. די לעצטע עטלעכע יאָר האָט זיך די אַרבעט אינגאַנצן קאָנצענטרירט ארום דעם אויפהאַלטן דעם ציוניסטישן האָל (זאַל)".

אויף דער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין 1911 האָבן דעלעגאַטן פון 4 שטעט אריינגעבראַכט רעזאָלוציעס, אז דער „זייאָניסט רעקאָרד" זאָל אויף געדרוקט ווערן אין יידיש. מאַנכע דעלעגאַטן האָבן געזאָגט, אז „די יודישע פאָהן" איז מער ציוניסטיש ווי דער „זייאָניסט רעקאָרד". (6/7/1911).

פון „די יודישע פאָהן" דערוויסן מיר זיך ווען יידישן טעאַטער אין דרום־אפריקע. דאָס „גייעטי־טעאַטער", אין קאָרט־גאַס, פערעירא, איז געווען באַקאַנט ווי דאָס יידישע טעאַטער.

קוריאָזן

„די יודישע פאָהן" האָט געדרוקט מודעות. אייניקע פון זיי זיינען באמת אינטערעסאַנט:

אַנאַנס פון א. סיראַדזקי און קאָ. (3/9/1909) „פעלן פון אַלערליי חיות" א.א.ו. דער **אַנאַנס ענדיקט זיך:** „לייבן און טיגער נעגל — ריכטיקע און „אימיטיישן".

.„א געלערנטער מוהל זוכט פּראַקטיקע".

צווישן די אנאנסן איז דאָ אַ באריכט אונטערן קעפל: „אַ שיינער ברית מילה".

„אַ קאָנצערט און אַ באַל צום גונסטן פון אַן אלמנה מיט 7 קינדער. איינצעלהייטן וועגן דער אלמנה און קינדער וועט געגעבן ווערן אויפן פאַרלאַנג" (21/1/1912).

א סיגאַרעטן־פירמע, אנאנסירנדיק „אַפּיסערס מעס" **פאַפּיראָסן מעלדעט** (3/3/1910): „מיר האָבן דערהאַלטן אַן אויסוואל פון די בעסטע זשאַרגאָנישע ביכער געבונדן, וועלכע מיר בייטן אויס פיר יעדע 100 „פראַנטס" פון די „אַפּיסערס־מעס סיגאַרעטן".. מענדעלע מוכר ספרים: „פישקע דער קרומער"; „די טאַבאקסע"; „יודל"; „דאָס קליינע מענטשעלע"; „דער פריזיוו"; „שלמה רב חיימס"; „דאָס ווינשפינגערל" א.א.וו. גראַף טאָלסטאָי'ס: „תחית המתים"; „מיין ודוי"; „צוויי דורות" א.א. א. טענענבוימס: „שוואַרצע קונסט"; „טריל־בי"; „אַ רייזע אין אומבאַקאַנטע געגנטן" א.א.וו. הערמאַלינס: „פרוכט פון זינד"; „די צוויי פאַרלעך"; „די ווילדע מענטשן"; „מחמד"; „ליבעס־נאַכט" א.א.וו., ווי אויך פאַרשידענע ביכער פון פ. סמאָלענסקי, ב. גאָרין, זשול וועלן, זעליקאָוויץ, גאָרקי, אַנדרעיעוו, איבסען, שמ"ר און אנדערע. **דאָס וויזט אויף וויפיל די מסחר־וועלט האָט זיך שוין געריכטעט מיט דעם יידיש־רייַדנדיקן עולם.**

דעם 6־טן אַפּריל 1911, איז דאָ אַזאַ אַנאָנס אין „די יודישע פאָלקס־צייטונג":

אייער! אייער!

כשר לפסח!

איך איר וילם הנאה האבען פון די סחרים קיימט

קויפען אייער, כשר לפסח מיט א הכשר, אין שאָפ פון

א. ראבינאוויטש, 26 מארשאל סטריט

(נעבן אונזער בעקעריי סטריט)

וועגן מען בלעטערט דורך די יאָרגענג „די יודישע פאָלקס־צייטונג" האָט באַזונדערס אַ סך אַרט אָפּגעגעבן: 1) מוניציפּאַלע און פאַרלאַג־מענט־וואָלן; 2) ציוניסטישע קאָנגרעסן, לאָקאַלע ציוניסטישע קאָנפערענצן, פאַרזאַמלונגען, ציוניסטישע טעטיקייט־באַריכטן; 3) די יום־טובים; 4) בריוו פון רוסלאַנד פון א. מצרי (א. קאַץ), וועגן בלוט־בלבולים, פאָגראָמען אין רוסלאַנד און סאָלאָניקע, וועגן אַנטיסימיטיזם און שרפות אין די יידישע שטעטלעך; 5) תלמוד־תורה'ס, סינאַגאָגעס, שחיטה א.א.וו.

אין דער צייט פון ערב די וואָלן האָט די צייטונג געהאַט זייער פיל אַנאָנסן פון די קאַנדידאַטן. דאָס האָט אריינגעטראָגן אַ סך ריווח.

פלעגן קומען די ימים־נוראים — פלעגט „די יודישע פאָלקס־צייטונג" אין משך פון וואָכן לאַנג זיין פול מיט מעלדונגען וועגן מנינים, חזנים און בעלי־תפילות.

כמעט אַלע זאַלן אין יאָהאַנעסבורג פלעגן ווערן פאַרוואַנדלט אין מנינים. די יידישע בוכהענדלערס פלעגן אָנבאָטן אין זייערע אַנאָנסן טליתים, מחזורים א.א.וו.

אַ לאַנגע צייט נאָך פאַר פסח פלעגן זיך נעמען באַווייזן אַנאָנסן וועגן אַמעריקאַנער, ענגלישע און, הויפּטזאַכלעך, היגע מצות. איין אַנאָנס זאָגט: „קויפט ניט קיין טוכלע מצות, נאָר קויפט אונדזערע פרישע מצה, וועלכע דאַרפן ניט געבראַכט ווערן איבערן ים פון אויסלאַנד". עס זיינען געווען אויך אַנאָנסן וועגן כשר לפסח׳דיקן וויין, אנדערע משקאות און אַ סך אַנדערע ספּע־ציעלע אַרטיקלען פאַר פסח.

זייער אָפט פלעגן זיך באַווייזן מעלדונגען פון שחיטה־באַאַרד און פון רבנים וועגן קצבים, וועלכע מען האָט געכאַפּט פאַרקויפן ניט־כשרע פלייש. עס פלעגן פאָרקומען מחלוקת צווישן שוחטים, קצבים און רבנים. ס׳איז פאָר־געקומען א בשר־כשר־משפט אין געריכט („די יודישע פאָהן" 5/9/1912).

אַן אנאָנס פון „בית המדרש דאורטודוקסים" זאָגט:

„באַקאַנטמאַכונג: עס חערן אָנגענומען שטרענגע מאָסרעגלען ניט אריינצולאָזן אין בית־המדרש קיינעם, חעלכע האָבן פריער זייערע „סיטס" ניט געבוקט (באַשטעלט)".

עס פלעגן פאָרקומען רייבונגען צווישן איין קהילה און דער צווייטער, און בכלל רייסערייען, ניט „לשם שמים", נאָר צוליב כבוד און געזעלשאַפטלעכער מאַכט. געוויסע רבנים, הויפּטזאַכלעך, די וועלכע פלעגן אַהער קומען אויף אַ קורצער צייט, פלעגן געבן, פאַר גוט באַצאָלט, חופה וקדושין צו געמישטע חתונות. דאָס פלעגט ארויסרופן סקאַנדאַלן.

עס זיינען כמעט שטענדיק געווען אַנאָנסן אין „די יודישע פאָהן" וועגן געלט־זאַמלונגען פאַרן נאַציאָנאַל פאָנד, און שפּעטער אויך פאַר די תלמוד־תורה׳ס, אויף בריתן, בר־מצוות, תנאים, חתונות און סתם שמחות. אָפט פלעגן פאָרקומען מחלוקת צווישן די איבערגעגעבענע זאַמלערס פון נאַציאָנאַל־פאָנד און תלמוד־תורהס.

אַ וויכטיקער קוואַל פון הכנסה פאַר ציוניסטישע פאָנדן, ווילטעטיקע חברה׳ס און לאַנדסמאַנשאַפטן, פלעגן זיין זייער אָפט טאַנץ־אָוונטן. אין דאָס רוב נומערן פון „די יודישע פאָהן" פלעגן זיין אַנאָנסן וועגן טאַנץ־אָוונטן, בע־לער, „קאַליקאַ"־טענץ און אויך פון צייט צו צייט וועגן „פּיקניקס" (אויספלוגן). אַן אַנאָנס וועגן א ציוניסטישן „פּיקניק" לייענט זיך אזוי: „דער פּראָפיט גייט פאַר אייך אליין — פאַרן יידישן נאַציאָנאַל־פאָנד".

אין דער אויסגאַבע פון 31/8/1911 איז געדרוקט אַ געניער פּראָיעקט פון ה. מ. מילער (פון אַפּינגטאָן), אַן עקזעקוטיוו־מיטגליד פון דער ד.א. ציו־ניסטישער פעדעראַציע, וועגן גרינדן אין פּאַלעסטינע אַ שטרויסן־פאַרם דורך די ד.א. יידן.

„די פאהן" רעאגירט

אין נומער פון 28/12/1911 וועלט געשריבן: „די געשיכטע פון אפריקאנער יידנטום קען צימלעך קלאר איבערצייגן, אז די יידישע מאסע קען אויך אזוי ליפערן פיאנערן, פאר וועמען קיין הינדערנישן זיינען ניט צו גרויס, ווי יעדער אנדער נאציאן... יעדער ייד אין ד. אפריקע, אן אויסנאם, קען איך אנשרייבן א יארנלאנג מארטירלאגיע פון הונגער, נויט און דחקות". אזוי שרייבט בן־ע ס (ב. סענאל). אגב האט בן־ע ס געשריבן א רייַ וואגיקע און אינטערעסאנטע ארטיקלען אין „די יודישע פאהן", ווי צ.ב. וועגן דער וויכטיקייט, אז יידן אין ד.א. זאלן זיך נעמען צו פראדוקטיוואר באשעפטיקונג — מלאכה און ערד־ארבעט. ער האט אנגעוויזן די יידן אויף די גרויסע מיגלעכקייטן פאר פארמע־ריי אין דרום־אפריקע. (בן־ע ס האט אויך געדרוקט אין „די יודישע פאהן" א ראמאן „מאשא", אונטערן פסעודאנים ב. הלוי).

אין „די יודישע פאהן" האט מען געקענט געפינען אזעלכע אינפארמאציעס: דער מילאנער ליאנעל פילידפס לייקנט אפ, אז ער האט זיך געשמדט. פארקערט, גיט צו די רעדאקציע, ער האט מנדב געווען פאר בית־היתומים און ארטאדאקסישן בית־המדרש גרויסע סומעס געלט (29/9/1910).

דער מיליאנער גוסטאוו נימראט האט אין 1912 געעפנט די נייע געביידע פון ארטאדאקסישן בית־המדרש.

דער מיליאנער דשארדש אלבו האט געעפנט די נייע געביידע פון תלמוד־תורה אין וואלמארנס־גאס[12]).

אין די ערשטע 9 חדשים פון 1911 זיינען אריינגעקומען אין לאנד 2.600 אימיגראנטן; פון דער צאל — 1.600 יידן. אן ענגלישע צייטונג איז ארויס מיט א שטארקן פראטעסט קעגן אריינלאזן אזויפיל רוסישע יידן" (5/2/1912).

אויף א ספעציעלער זיצונג פון דער חברה־קדישא האט מען אנגענומען נייע תקנות. תקנה 6 זאגט: „אויסשליסן לייטע פון דער חברה, וועלכע פאר־נעמען זיך מיט אוממארלישע געשעפטן".

אין סעפטעמבער 1911, האט מען אין קייפטאונער אוניווערסיטעט אנגענומען העברעיש ווי א קענטאנד. די צייטונג איז ארויס מיט א לייט־ארטיקל אונטערן נאמען: „א גרויסער זיג פון די היגע ציוניסטן". פאר דעם צווועק האט מען ארגאניזירט א געלט־זאמלונג אידערן גאנצן לאנד.

אן ארטיקל פון בנציון הערש אונטערן נאמען „אנטאידישט, אין וועלכן ער זאגט, אז „די בנות ציון איז אריגינעל געגרינדעט געווארן דורך אריבערגעקומענע רוסישע יידישע מיידלעך, וועלכע האבן זיך אפגעגעבן מיט רעפארמאטן און געשאפן א ביבליאטעק. דערנאך זיינען אריין ענגלישע און פארענגלישטע „ליידיס", איז געווארן אויס לעקציעס און אויס ביבליאטעק. מען מאכט „סאשיעלס", בעלער, „פיקניקס" א.א.וו.

---

[12]) צוויי פון זיי זיינען אריבער צום קריסטנטום.

אַ סענסאַציע האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויף די שפּאַלטן פון „די יודישע פּאָהן" צוליב דעם, וואָס וואָלמאַרנס־תלמוד־תורה האָט אָנגענומען צו לערנען „אשרי" אין ענגליש. „דבורהזאָהן" איז ארויס קעגן דעם מיט אַ בייסיקן און אָפּשפּאָטיקן פּעליעטאָן אונטערן נאָמען „גאַריאַט". דערויף האָט דער קאָמיטעט פון תלמוד־תורה אים שארף געענטפערט אין דער „ד.א. דזשואיש קראָניקל". דאָס האָט געפּירט צו אַ סענסאַציאָנעלן פּראָצעס אין געריכט, וואָס איז פאָרגעקומען אין סעפּטעמבער 1911.

אין 1911 „האָט די חברה־קדישא געהאַט איבער 2500 שטענדיקע מיט־גלידערס. ד.ה. כמעט יעדער דערוואַקסענער איז געווען אַ מיטגליד פון דער חברה־קדישא".

ער האָט שטאַרק קריטיקירט „שוהל־אידישקייט". „מיר זיינען יידן נאָר אין שוהל און זינגען יגדל און אדון עולם, טענהן די יאַהודים".

„צוליב פרנסה! די ערשטע צייט האָבן יידן זיך געפּילט משונהדיק, זענען־דיק ווי יידן רויכערן און האַלטן אָפּן די קראָמען אום שבת. מחלל שבת בפר־הסיה! אָבער, עס האָט לאַנג ניט געדויערט, און זיי גופא האָבן דאָס אויך געטאָן".

דעם 26־טן יאַנואַר 1911, איז „די יודישע פּאָהן" ארויס מיט אַ לייט־אַרטיקל: „די שוואַרצע געפּאַר", צוליב דעם, וואָס עס זיינען פאָרגעקומען פאַלן, ווען אַפּריקער האָבן פאַרגוואַלדיקט וויסע פרויען.

אין דער אויסגאַבע פון 15/2/1912 לייענען מיר, אז עס איז פאָרגעקומען אַ געריכט־פּראָצעס פון אַ יידישן רעווערענד קעגן דער ארבעטער־צייטונג "The Voice of Laboour". די צייטונג האָט, לויט דער אינפאָרמאַציע פון היגע בונדיסטן, פאָרגעוואָרפן דעם רעווערענד (18/1/1912), אז ער איז, זייענדיק אין רוסלאַנד, געווען אַ שפּיאָן פון דער צאַרישער געהיים־פּאָליציי. דער פּראָצעס האָט ארויסגערופן אַ גוואַלדיקן אינטערעס. צוליב ניט קיין געניגנדיקע באַ־וויזן קעגן דעם רעווערענד האָט "The Voice of Laboour" פאַרלוירן דעם פּראָצעס.

דעם 23/11/1911 איז געדרוקט „אַ בריוו פון בלומפּאָנטיין". אין בריוו ווערט געשריבן:

„אונדזער רעווערענד האָט געהאַלטן אַ לעקציע א.ד.ט. „די יידישע היסטאָריע פון שפּאַ־ניע". עס איז געווען א גרויסער עולם. נאָר 25 פּראָצענט פון עולם האָבן געקאָנט פּאַר־שטיין". „אין שול האלט דער רעד. דרשות אין ענגליש. פאַרשטייט אים אויך אַ קליינער פּראָצענט. וען דער זעלבער רעווערענד האָט געהאַלטן אַ דרשה אין יידיש, דעם 2־טן טאָג פּסח, האָט ער באַמערקט: „איצט שטייט די טיר אָפּן און קיינער רירט זיך ניט פון אָרט"; און וען ער האָט געזאָגט צו שחרית, אין ענגליש, איז אייגער געשטאַנען ביי דער טיר און די טיר איז געווען פעסט געשלאָסן; דאָך האָט מען געזען — עס רוט ניט: אייגער אריין און דער צוייטער ארויס. וואָלט דער רעווערענד זיך צוגעקוקט צו די פּנימער פון די פּשוטע יידן אין דער צייט, וואָס ער האָט געדרשנט אין יידיש: וואָס פאַר וואַרהאַפטיקייט, תמימות

עס האָט זיך אויסגעגאָסן אויף יעדן צוהערערס פנים, וען זיי האָבן אים געהערט דרשנדיק אין זייער אייגן, זיסן, געשמאַקן לשון, און אלע האָבן פאַרשטאַנען זיין דרשה".

* * *

בנציון הערש האָט דערמוטיקט צו שרייבן אַ גאַנצע ריי יונגע יידישע שריפטשטעלערס, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דרום־אַפריקע: אויסער י. מ. שערמאַן, (וועלכער האָט זיך געדרוקט אונטער פארשיידענע פסעוודאָנימען, ווי: „א יודישער יינגל", „שמ"י" און „מ. מ. זינגער") אויך — ה. ל. שטערנפעלד, דר. הירש ברייל (פסעוודאָנים: י. אוריאל), הלל לוריע און צום סוף אויך י. מ. סעוויק, ש. קאַרטון און אנדערע. קיין האָנאָראַר האָט מען קיינעם פון די היגע שרייבערס ניט געצאָלט.

אָבער אין דער צייטונג האָט געפעלט די אינערלעכע באַציאונג צו יידיש. בנציון הערש האָט געוווצט יידיש, ווי אַ מיטל, דורך וועלכן ער האָט געקענט גוט פראָפאַגאַנדירן ציוניזם.

ער האָט געהאַלטן, אז די נאַציאָנאַלע שפראַך איז נאָר העברעיש. „ציוניזם איז געווען אין בנציון הערש'ס בלוט" — שרייבט מאַסיאַ גיטלין אין איר בוך "The Story of S.A. Zionism".

אין זיין רובריק פון „די יודישע פאָהן" אונטערן קעפל „דאָ דאַרט און אומעטום" פלעגט מען גאָר זעלטן טרעפן באַריכטן וועגן דערשינענע נייע יידישע ביכער, אָדער וועגן יידישע שרייבערס. דאָקעגן וועגן העברעישע שרייבערס, ביכער און זשורנאַלן פלעגן זיין אָפטע באַריכטן. צ.ב. דאָס ערשטע מאָל, וען „די יודישע פאָהן" דעמאָנט מאָריס ווינטשעווסקין, איז נאָר דאָן, וען ווינטשעווסקי איז געווארן אַ „בעל־תשובה" (לויט בנציון הערש) — וען ער האָט אפגעדרוקט אַ בריוו אין ירושלימער „התאחדות", אין וועלכן ער דערקלערט ליבשאפט צו העברעיש.

אויף דער 5־טער ד.א. ציוניסטישער קאָנפערענץ, ווי עס ווערט באַריכטעט אין „די יודישע פאָהן" 16/1/1913, איז „דער גרעסטער טייל פון צווייטן האַלבן טאָג פאַרנומען געווען מיט דער פראָגע וועגן דרוקן דעם „זייאָניסט רעקאָרד" אויך אין יידיש. בנציון הערש, ווי אַ רעדאַקטאָר פון א יידישער צייטונג, האָט ניט נאָר ניט אונטערשטיצט דעם פאָרשלאָג, נאָר אָט, ווי ער באַריכטעט דעם ענין אין „די יודישע פאָהן": „ערוועקט די פראָגע האָט מר. מעלאָמעד פון קווינסטאָן. אָבער ער האָט עס אונטערשטיצט מיט ווייניק ענטוזיאָזם. מען האָט באַשלאָסן אָנצופרעגן די אָפטיילונגען, צי זיי זיינען באַרייט צו גאַראַנטירן פינאַנציעלע שטיצע פאַר די עקסטרע הוצאות וואָס דאָרף קאָסטן". עס איז, פאַרשטייט זיך, דערפון גאָרנישט ניט געווארן דאָן. אגב ווערט באַריכטעט, אז אַ דעלעגאַט האָט זיך באַקלאָגט אויפן רעדאַקטאָר פון „זייאָניסט רעקאָרד", אז ווען מען שיקט אריין אַ באַריכט אין יידיש, שיקט מען עס צוריק דערפאַר, ווייל עס איז געשריבן אין יידיש.

ווען בען־עס האָט געשריבן (8/8/1912) א.ד.ט. „צו אונדזער שפראַכקאָמף", אז 8 מיליאָן יידן ריידן יידיש (זשאַרגאָן רופט ער עס), שטעלט ער פעסט, אז די קעגנערשאַפט צו יידיש איז ניט דעמאָקראַטיש און אַנטי־נאַציאָ־

נאַל מצד די יידישע נאַציאָנאַליסטן (מיינענדיק די ציוניסטן), וועלכע באַשמוצן יידיש און האַלטן, אז קיין אַנדער נאַציאָנאַלע שפראַך איז נישטאָ פאַר זיי, א חוץ העברעיש. ער פאַרענדיקט: „די געשיכטע האָט אונדז נאָך ניט געגעבן קיין ביישפיל, וועו פעלקער זאָלן פרייוויליק אַננעמען אַ קינסטלעכע שפראַך". בנצ י ו ן ה ע ר ש האָט געפונען פאַר נויטיק צו מאַכן פאָלגנדיקע באַמערקונג: „ניט מיט אַלע אויסגעשפראָכענע מיינונגען פון אונדזער געזעלשאַפט איז די רעדאַקציע איינפאַרשטאַנד".

בנצ י ו ן ה ע ר ש האָט ניט ארויסגעוויזן קיין סימפּאַטיע, אַדער אינטערעס פאַר מאַדערנע קולטור־אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן געפירט זייער טעטיקייט אין יידיש.

וועו עס האָט זיך געגרינדעט דער יידישער ליטעראַרישער און דראַמאַטישער פאַראיין, וועלכער האָט געשטרעבט צו פאַרשפרייטן די מאַדערנע יידישע קולטור, האָט „די יודישע פאָלקס־אינגאַרירט" אים אינגאַנצן איגנאָרירט.

אינטערעסאַנט איז, וואָס „דער אַפריקאַנער" פון 10/7/1913 שרייבט וועגן דעם: „אין די קורצע צייט, וואָס דער פאַראיין עקסיסטירט האָט ער זיך געגעבן די מי צוצוציען די בעסטע עלעמענטן פון דער אידישער יוגנט אין יאָהאַנעסבורג. ניט אַלע לעקטשורס און ניט אַלע פאַרשטעלונגען זיינען געווען גרויסאַרטיקע. אָבער אין דעם איז דער פאַראיין, דאַכט זיך, ניט שולדיק. שולדיק איז אונדזער אַרעמקייט אין אינטעליגענטע קרעפטן. „די יודישע פאָלקס־אינגאַרירט" האָט געמאַכט דעם „פאַראיין" מיט זיינע גרינדער מיט דער בלאָטע צוגלייך און אפילו קיין „קליינעם פעליעטאָן" האָט זי ניט געווידמעט דעם „פאַראיין". „די פאָלקס־אינגאַרירט" האָט געליאַרעמט, אז אין פאַראיין זיינען דאָ עם־הארצים, גראָבע יונגען, פלאָגיאַטאָרן א.א.וו." אין זעלבן אַרטיקל וועלט אויך געזאָגט: „איך ווייס ניט, ווי מען זאָל דאָס רופן, וועו אַ מענטש שטעלט זיך אַוועק און זאָגט, פון קיינעם באַפולמעכטיקט, אז זיין צייטונג איז דער אַרגאַן פון דרום־אַפריקאַנער יודנטום".

„די יודישע פאָלקס־אינגאַרירט" האָט ניט רעפרעזענטירט דעם פאָלקסטימלעכן עמד־דיקן און פראַגרעסיוון עלעמענט.

„דער אַפריקאַנער", אונטער דער רעדאַקציע פון ס. פאָגעלסאָן[13])

דעם 10־טן נאָוועמבער 1911 איז אין יאָהאַנעסבורג דערשינען, אונטער דער רעדאַקציע פון ס. פ א ָ ג ע ל ס א ָ ן, א וואָכנשריפט מיטן נאָמען „דער

[13]) הגם דער פאַרגעבראַכטער מאַטעריאַל דערגרייכט ביז דער צייט פון „יוניאָן" (1910), וועלט דאָ אויך איינגעשלאָסן אַ פעריאָד פון אַן ערך 8 יאָר פון דער צייטשריפט „דער אפריקאַנער", וואָס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין 1911. די דאָזיקע צייטונג רעפלעקטירט דאָס יידישע לעבן אַ סך בולטער, ווי די פריערדיקע צייטונגען. דאָס, וואָס וועלט אָפּגעשפּיגלט אין „אַפריקאַנער", איז אויך חל, אין אַ גרויסער מאָס, אויף דעם היגן יידישן לעבן ביז „יוניאָן", און גיט אויך אַן אָנדייטונג, ווי דאָס יידישע לעבן האָט זיך געוואָנדלט פאַרמירן נאָך „יוניאָן".

אפריקאַנער". „אַ וועכנטלעכער זשורנאַל פאַר פאָליטיק, ליטעראַטור און ווייסנ־שאַפט".

אַן „אַ גוט־מאָרגן", אַן אַ „וועד איך בין", און אַן אַ „וואָס איך וויל".

אָט ווי דער ערשטער נומער הויבט זיך אָן:

„פאָליטישער איבערבליק" ; „דער גאַט פון קריג איז זייער טעטיק געוואָרן אין די לעצטע צייט : קריג אין מאַראָקאָ, קריג אין טריפּאָלי, רעבעליאָן אין כינע . . ."

The "AFRICAN."

A Weekly Paper on Political Literature & Science.

Published every Friday.

Editor: S. Vogelson.

דער אפריקאַנער

פאליטישער איבערבליק.

וואָס זיינען געווען ס. פּאָגעלסאָנס קוואַליפיקאַציעס צו זיין דער רעדאַקטאָר ? ; און וואָס זיינען געווען די מאָטיוון, וועלכע האָבן אים באַוויזן אַרויסצוגעבן דעם „אַפריקאַנער" ?

ס. פּאָגעלסאָן איז געווען אַ וויטעבסקער ייד, וועלכער איז געקומען אַהער פאַרן בוריש־ענגלישן קריג. שוין אין יאָר 1898 האָט ער אַרויסגעגעבן אין יאָהאַנעסבורג אַ וואָכנשריפט „דער עקספרעס", וועלכע האָט אָנגעהאַלטן בערך אַ יאָר.

מיר דערוויסן זיך מער פון ס. פּאָגעלסאָנען ערשט נאָך זיין טויט. אין דעם נעקראָלאָג נאָך אים ווערט געזאָגט (29/7/1920) : „ער האָט געשמט אַלס גוטער תלמודיסט און העברעער". ער האָט געקראָגן הויכשול־בילדונג אין רוסיש. ס. פּאָגעלסאָן האָט אויך געקענט פראַנצויזיש, דייטש און ענגליש. ער איז געווען גוט באַלעזן און „פאַרליבט" אין דער רוסישער שפּראַך. ער איז געווען — וואָס מען האָט דאָן אָנגערופן — „אַ רוסישער אינטעליגענט". כאָטש זיין מוטער־שפּראַך איז געווען יידיש, איז אָבער זיין פּען־שפּראַך געווען

רוסיש. ניט ער האָט געקענט גוט שרייבן אין יידיש, און ניט ער האָט ארויס־געווייזן אינטערעס פאַר דער כסדר וואַקסנדיקער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור.

ער האָט געהערט צו די אינטעליגענטן, וועלכע האָבן נאָר פאַרגעטערט די רוסישע, פראַנצויזישע, דייטשע און ענגלישע ליטעראַטורן.

אין די יאָרן, וועז ער איז געווען רעדאַקטאָר, האָט ער קיינמאָל ניט ציטירט, אָדער ארויסגעוויזן, אז ער קען די מאָדערנע יידישע ליטעראַטור.

די שפּראַך פון זייַנע לייט־אַרטיקלען, אָדער סתם ארטיקלען און איבער־זעצונגען, איז געווען כמעט די ערגסטע אין „אַפריקאַנער".

אידעאָלאָגיש איז ס. פּאָגאָלסאָן געווען פאַרכאַפּט דורך דעם ראַמאַנ־טישן אינטעלעקטואַליזם פון אַנאַרכיזם. ער — פּונקט, ווי דאָס רוב פון די וויניק רוסיש־יידישע אַהער־אַריבערגעקומענע פּאַסיוויסט אינטעליגענטן און אידעאַליסטן — האָט זיך דאָ געפונען, ווי איבעריק, און מיט דער צייט געוואָרן „צעמאָלן" אין די גרויסע רעדער פון די „גאָלד־מילן".

אין פּריוואַטן לעבן איז ער געווען אַנטוישט, אייגנאַם און פאַרלאָזן, ווייל ער איז געווען צעשיידט מיט זיין פאַמיליע. ער האָט וויניק געריידט, איז גע־וען אַ שטילער, אַ גוטער צוהערער, און אינדיווידואַליסט, אַ סקעפּטיקער און עקשנותדיק.

ס. פּאָגאָלסאָן האָט כמעט קיין אַנטייל ניט גענומען אין געזעלשאַפט־לעכן און קולטורעלן לעבן פון יאָהאַנעסבורג. אַ געוויסע צייט איז ער געווען, צוזאַמען מיט רעוו. ל י פ ש י ץ, אַן ערץ־עקזאַמינירער אין תלמוד־תורה'ס, און איז געווען דער ערץ־סעקרעטאַר פון דער חברה גמילות־חסדים.

עס ווערט געזאָגט אין דעם נעקראָלאָג איבער אים: „זיין אייניקער פאַר־געניגן איז באַשטאַנען אין פאַרברענגען מיט די ביכער פון זיין ווערטפולער ביבליאָטעק".

הגם ער איז ניט געווען רעליגיעז, האָט ער אין זיין צייטונג שטאַרק גע־שטיצט די תלמוד־תורה'ס און רעליגיעז־טראַדיציאָנעלע יידישקייט.

ס. פּאָגאָלסאָן איז געווען אַ שווער־גופיקער מענטש. ער פלעגט שטענדיק האַלטן אין מויל אַ סיגאַרעטן־שפּיץ און כסדר רויכערן. די אויבער־שטע ליפּ איז געווען שטאַרק אינגעבויזן, ווי ער וואָלט רויכערן אַ פּיפּקע.

לויט דער באַשעפּטיקונג איז ער געווען אַ בוכהאַלטער. ער פלעגט פירן ביכער פאַר אַ סך קרעמערס און געשעפטן אין שטאָט און אין אומגעגנט. מען פלעגט אים פאַרטרויען סודות און אים פרעגן עצות. אזוי ארום איז ער געווען באַקאַנט און נאָענט מיט די קרעמערס, הויפּטזאַכלעך, מיט די, וועלכע האָנדלען מיט די אָפריקער. מען האָט אים רעספּעקטירט, ווי אַ רוסישן אינטעליגענט, און ווי זייער אַן ערלעכן מענטשן. אין דעם נעקראָלאָג האָט מען אונטער־שטראָכן זיין „ערהאָבנקייט און ריינקייט פון כאַראַקטער, וועלכע מען געפינט זעלטן", און, אז „ער איז געווען אַן איש אמת".

די מאָטיוון, וועלכע האָבן געטריבן ס. פּאָגאָלסאָנען ארויסצוגעבן דעם „אַפריקאַנער", זיינען געווען פאָלגנדיקע:

אים האָט באַוויזן ארויסצוגעבן אַ צייטונג דאָס געפיל פון קענען פריידיקן צו די רוסישע יידן, אז זיי זאָלן זיך ניט לאָזן שפייען אין פנים, סיי פון די מערב־איראָפּעאישע יאַהודים און סיי פון די ענגלענדער; און, ווי עס ווערט געזאָגט וועגן אים איז „זיין ווונטש געווען צו פאַרטיידיקן די אינטערעסן און דעם נאָמען פון די רוסישע יידן"; צו לערנען די רוסיש־יידישע מאָסן, וועלכע זיינען דאָס רוב געקומען אַהער אין וועלטלעכער בילדונג; ער האָט ארויסגעגעבן דעם „אַפריקאַנער", ווי אַ פראָטעסט קעגן „די יודישע פאַהן", וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ציוניסטישער פראָפּאַגאַנדע־צייטונג; ער האָט געזוכט אַן אָנשפּאַר, אינהאַלט און אינטערעס אין לעבן.

דער „אַפריקאַנער" איז געווען ביי אים, „ווי אַ קינד". ער האָט ניט געזוכט פון „אַפריקאַנער" קיין פינאַנציעלע רווחים. ער האָט גאָר צוגעלייגט געלט צו דער צייטונג. ער האָט אויך ניט געזוכט קיין כבוד, נאָר — באַפרידיקונג.

וועגן „דער אַפריקאַנער" האָט געגנומען דערשיינען, זיינען דאָן ארויסגעגאַנגען אין דרום־אַפריקע צוויי צייטונגען אין יידיש: „די יודישע פאָהן" אין יאָהאַנעסבורג און אַ חודש־צייטונג „דער אַפריקאַנער" אין קייפּטאָון, אונטער דער רעדאַקציע פון נ. ד. האָפּמאַן.

אַ געוויסע צייט איז „דער אַפריקאַנער" געווען די אינציקע יידישע צייט־שריפט אין דרום־אַפריקע.

אויף ווי ווייט ס. פּאָגעלסאָן האָט ניט ארויסגעוויזן קיין אינטערעס און באציאונג צו דער יידישער ליטעראַטור, זשורנאַליסטיק און אויך ניט צו דער ריינקייט פון דער שפּראַך אין „אַפריקאַנער", קען באַווייזן דאָס פאַלגנדיקע:

נאָך דעם, ווי „דער אַפריקאַנער" איז דערשינען, האָט נ. ד. האָפּמאַן געשריבן צום רעדאַקטאָר: „סטייטש, ווי גיט איר דאָס אַרויס אַ וואָכן־צייטונג מיטן זעלבן נאָמען ווי מיין חודש־צייטונג, וועלכע גייט שוין ארויס זינט אָנפאַנג יאָנואַר 1909?" דערויף האָט אים ס. פּאָגעלסאָן געענטפערט: „איר וועט מיר אַנטשולדיקן, איך האָב גאָרניט געוווסט, אז אין קייפּטאָון גייט ארויס אזא צייטונג"[14]).

דער בוכהאַלטער, ס. פּאָגעלסאָן, רעדאַקטאָר פון „אַפריקאַנער", פלעגט, ווי אַן אַפּטייקער מאָכט אַ רעצעפּט, אכטונג געבן, אז יעדער נומער זאָל אַנטהאַלטן, וואָס ער האָט אָנגערופן: „פּאָליטיק, ליטעראַטור און וויסנשאַפּט".

„פּאָליטיק" איז געווען פּאָליטישע נייעס מעבר־לים און היגע נייעס, די רעגולערע ארטיקלען „אַ בריוו פון רוסלאַנד פון בן־אמוץ", פּאָליטישע ארטיקלען, „פון צייט־צו־צייט", לייט־אַרטיקלען וועגן אַלגעמיינע און היגע פּאָליטישע פראַגן.

„ליטעראַטור" איז געווען, ווי עס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין „אַפריקאַנער", אין יעדן נומער אַ קאַפּיטל פון אַ ראָמאַן, „דער שטאָט־קאָכלעפל", „אַ פּעקל תחינות", פעליעטאָנען פון היגן לעבן פון „זעליג שרייבער", ארטיקלען און אי־

---

[14]) א. שאַבאַן „45 יאָר יידישע פּרעסע", „יודישער עקספּרעס" 23/1/1936.

בערזעצונגען פון העברעיש פון אברהם צבי ראַבינאָוויץ (אויך גע־
שריבן אונטערן נאָמען „בן־צבי“); ערנסטע אַרטיקלען און קליינע פעליעטאָנען
פון מ. אַמיקוס (הלל לוריע); „פון וואָך צו וואָך“ און „פונקען“ — רעדאַק־
ציאָנעלע באַמערקונגען; פאָעמען און ארטיקלען פון אברהם קימעל;
נאַציאָנאַלע און בילישע פאָעמען און אַרטיקלען פון פסח גאַרדאָן; פאָ־
עמען פון יצחק מילנער, נ. לעווי־טאָן און אנדערע; י. מ. שער־
מאַן האָט גענומען שרייבן אין „אַפריקאַנער“ פון 1915 זיינע מאָנאָלאָגן
„טאָדרעס דער שדכן“. י. מ. סעוויץ האָט גענומען דרוקן אין „אַפריקאַנער“
פאָעזיע און אַרטיקלען אין דער צווייטער העלפט פון 1917.

אין די לערך 9 יאָר, וואָס ס. פאָגעלסאָן איז געווען דער רעדאַקטאָר,
האָבן זיך אין „אַפריקאַנער“ ניט געדרוקט, מיט גאָר ווייניק אויסנאַמען, שאָפונ־
גען פון אויסלענדישע יידישע פאָעטן און שרייבערס.

אינטערעסאַנט איז צו דערמאָנען די נעמען פון היימאָן פאָלסקיס
ראָמאַנען, וועלכע האָבן זיך געדרוקט אין „אַפריקאַנער“: „ריינע נשמות“,
„אַפריקאַנער גליקן“ (ביידע אין פאָרזעצונגען), „גיטעלע“ (אין 18 פאָרזעצונגען),
„דער פרעמדער“ אָדער „יודעלס לעבן“ (אין 42 פאָרזעצונגען), „ישראלקע“
(אין 31 פאָרזעצונגען), „די געבראָכענע הערצער“ (אין 29 פאָרזעצונגען), „דעם
לאָרדס געהיימעניש“ — אַ ראָמאַן פון יידיש־ענגלישן לעבן, איבערזעצט פון
היימאָן פאָלסקי (אין 49 פאָרזעצונגען).

די וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען פון „אַפריקאַנער“ זיינען געווען געשריבן
פון רעדאַקטאָר גופא. ניט קיין אָריגינעלע אַרטיקלען, נאָר איבערזעצונגען —
„פריי באַארבעט“, אָדער „פריי איבערזעצט“ פון ס. פאָגעלסאָן, ס. פ. און
אַנדערע אָן אַ נאָמען. די אַרטיקלען, וועלכע פלעגן זיך ציען אין לאַנגע פאָר־
זעצונגען זיינען געווען: „דער געזעלשאַפטלעכער קאָנטראַקט“ פון זשאָן
זשאַק רוססאָ, „די ערד און די לבנה“, „די געשיכטע פון זאָלאָגיע“,
„אַ ביאָגראַפיע פון אַ קערנדל קאָרן“ (אָדער די געשיכטע פון אַ שטיקל ברויט),
„די היסטאָריע פון זיד־אַפריקע“, וואָס האָט זיך געצויגן אין המשכים איבער
צוויי יאָר, און אַנדערע.

ס. פאָגעלסאָן האָט געהאָט צוויי געטרייע איבערגעבענע מיטאַרבע־
טערס: יעקב עזריאל דייוידסאָן און היימאָן פאָלסקי.

י. עזריאל דייוידסאָן האָט געשריבן כמעט אין יעדן נומער א.נ.
„דער שטאָט־קאָכלעפל“, און אַנדערע פסעודאָנימען.

י. ע. דייוידסאָן האָט אין אלץ, וואָס ער האָט געשריבן, ארויסגע־
וויזן אַ למדנותדיקע שאַרפזיניקייט, זאַפטיקן הומאָר און שאַרפע סאַטירע איבער
דעם היגן יידישן לעבן. געווייסע אַרטיקלען פון „שטאָט־קאָכלעפל“ און אַ „פעקל
תחינות“ האָבן ארויסגערופן בייז־בלוט קעגן רעדאַקטאָר און א שאַרפע קעגנער־
שאַפט צו דעם „אַפריקאַנער“.

י. עזריאל דייוידסאָן איז געשטאָרבן אין דער ערשטער העלפט
פון 1914.

היימאַן פֿאַלסקי האָט מיט זיין ראַמאַן „ריינע נשמות" (ערשטער קאַפּיטל „דעם פּרעסערס ווייב"), וואָס האָט זיך געצויגן אין פּאַרזעצונגען, געמאַכט דעם ערשטן אריינטריט אין „אַפּריקאַנער", דעם 23־טן פעברואר 1912. ער איז געווען דער הויפּט־מיטאַרבעטער, אָדער בעסער געזאָגט, ער איז געווען אַ וויכטיקער אינטעגראַלער טייל פון „אַפּריקאַנער" אַ דאַנק זיינע ראַמאַנען, וועלכע פלעגן זיין געדרוקט אין יעדן נומער, און אויך דורך זיין מילדער סאַטירע אין זיינע אַרטיקלען וועגן היגן לעבן אונטער דעם נאָמען „זעליג שריי־בער", „ר׳ יודל" און אַנדערע פּסעוודאָנימען.

אָלע דריי — סיי פֿאַגעלסאָן, סיי דייוויסאָן און סיי פֿאַלסקי זיינען ניט געווען קיין פּראַקטישע און געניטע צייטונג־מענטשן. וועג מען האָט קריטיקירט פֿאַגעלסאָנען צוליב געוויסע שלעכטע אַרטיקלען אין „אַפּריקאַנער", האָט ער געזאָגט — „וואָס מיינט איר, איך בין דורכגעגאַנגען אַ שול צו זיין אַ רעדאַקטאָר?"

פון 26־טן יולי 1917 האָט „דער אַפּריקאַנער" געמומען דרוקן אַ קליינע ביילאָגע אין ענגליש (עטלעכע זייטן). אָט די ענגלישע ביילאָגע האָט זיך גערופן "S.A. Jewish World". זי איז געווארן אַ פּערמאַנענטער טייל פון „אַפּריקאַנער". דער רעדאַקטאָר פון אָט דער ביילאָגע איז געווען פּערסי קאָען.

ביז זיין טויט, דעם 23־טן יולי 1920, איז געווען דער רעדאַקטאָר (אויך דער גרינדער און אייגנטימער) סאָלאָמאָן פֿאַגעלסאָן; און נאָך זיין טויט איז געווען דער רעדאַקטאָר היימאַן פֿאַלסקי. נאָך ס. פֿאַגעלסאָנס טויט ווערט ניט אָנגעגעבן אויפן שער־בלאַט דער נאָמען פון רעדאַקטאָר ה. פֿאַלסקי, ווייל ער איז געווען צו באַשיידן צו דרוקן זיין נאָמען אויפן שער־בלאַט.

דער לעצטער נומער פון „אַפּריקאַנער" איז דערשינען דעם 29־טן דעצעמבער 1933, און פון 1־טן יאַנואַר 1934 איז „דער אַפּריקאַנער" אינקאָרפּאָרירט געווארן אין „אַפּריקאַנער אידישע צייטונג", וועלכע דערשיינט ביז היינט.

וועג דער נומער איינס וואָלט ניט געווען אויפן שער־בלאַט, וואָלט קיינעם ניט אינגעפֿאַלן, אז דאָס איז דער ערשטער נומער. דערפּאַר געפינען מיר אַ יאָר שפּעטער אין לייטאַרטיקל (נומער 53):

„מיט דעם פּאָרליגענדן נומער „אַפּריקאַנער" פּאַנגט זיך אָן דער צוויייטער יאָר פון זיין עקסיסטענץ". „מיר האָבן אָנגעפּאַנגען אַרויסצוגעבן דעם „אַפּריקאַנער" ניט וי אַנדערע רעכענען „נור צו ברענגען ישועות פּאַר אידן". מיר האָבן געוואָלט געבן דעם אידישן לעזענדן פּובליקום עטוואָס וויכטיקערעס, עטוואָס בעסערס איידער ער האָט געהאַט פון דער אידישער פּרעסע ביז דאָן. אין דעם הינזיכט האָט אונדז געלונגען אויף אזוי וייט, דאָס „דער אַפּריקאַנער" איז פּאַרשפּרייט אין גאַנץ סויט־אַפֿריקע, מער וויפל מיר האָבן אליין געוואָלט. מיר קאָנען מיט שטאָלץ זאָגן, דאָס מיר האָבן געשאַפֿן אַ אידישע פּרעסע אין סויט־אַפֿריקע". „אונדזער פּראָגראַם וועט זיין די זעלבע: טאַלעראַנץ — אַרטאַדאָקס; קריטיק אָן פּערזענלעכקייטן".

אין נומער פון 24/12/1914:

„פּיר יאָר זיינען פֿאַריבער זינט „דער אַפּריקאַנער" איז דערשינען. פּיר שוערע יאָרן, פּול מיט אַנטוישונגען, פּול מיט עגמת־נפש. דער „אַפּריקאַנער" עקסיסטירט, און מיר האָפֿן

אויך, דאָס ער וועט עקסיסטירן. זיין עקסיסטענץ האָט ער צו פאַרדאַנקען די איינפאַכע מאַסע"; דער „אַפריקאַנער" איז „פון די אידישע מאַסע, פאר דער אידישער מאַסע און דורך דער אידישע מאַסע".

דער אינהאַלט פון 1־טן נומער:

פאָליטישער איבערבליק: „מוניציפאַלע עלעקשיאָנס (וואַלן); „די פרויען־פראַגע" פון פראָפ. ביוכנער (איבערזעצט פון רעדאַקטאָר); „א תחינה פאַר אַ כלה"; „קלוגע אפאָריזמען"; „אויסלענדישע נייעס און היגע נייעס"; „די בלוט־באָד אין טריפאָלי"; „דייטש לאַנד און פראַנקרייך"; „די רעזולוציע אין כינע"; „לעצטע קייבל־נאַכריכטן"; „אידן אין טריפאָלי" (ארטיקל); „קאקאוצעוסס פאָליטיק"; „טאָלמאַטשאָוו אלס געהילף־מיניסטער"; „א בריוו פון רוסלאַנד" — פון בן־אמון; פאָעמע „וועק נישט"[15]; „נייעס פון מלחמה צוישן איטאַליע און טערקיי"; אַ קאָפּיטל פון „דער געזעלשאַפטלעכער קאָנטראַקט" און „א נייע דערפינדונג וי אזוי צו געפינען א קרימינאַל".

אינהאַלט פון 2־טן נומער:

א לייטאַרטיקל „דער איד אלס בירגער"; „פאָליטישער איבערבליק"; „א בריוו פון רוסלאַנד"; „אידישע נייעס פון דער גאַנצער וועלט"; „דער אייביקער וואַנדערער"; „א ריי־זע איבער כינע"; „א פעקל תחינות — א תחינה פאַר א חתן"; „די פרויען־פראַגע"; א קאָפּיטל פון „דער געזעלשאַפטלעכער קאָנטראַקט"; שלום־עליכמס „דעם מלאך המות'ס אויסרייד"; „אלגעמיינע און מלחמה־נייעס"; „נייעס פון סויט־אַפריקע"; „פערל געשטיגן" (א סקיצע).

די לייטאַרטיקלען פון 3־טן און 4־טן נומער זיינען געווען: „תלמוד תורות" און „לאַנדאַרבעט". אין 5־טן נומער איז דאָ אַן אַרטיקל וועגן דער יידישער ליטעראַטור — איינע פון די גאָר ווייניקע אויף דער טעמע. עס איז אויך געווען, אין עטלעכע פאָרזעצונגען, „דער פראָטעסט", איבערזעצט פון העברעיש.

„דער שטאָט־קאָכלעפל" האָט געשריבן „תחינות" — א תחינה פאר יידישע מלמדים, א תחינה פאר „דער באַארד אָוו שחיטות", א תחינה פאַר א יידישן „מערטשענט", א תחינה פאַר יידישע „ספאָרטלייט", א תחינה פאַר היימישע בעלי־עגלות, שוסטערס, קאַראַבעלניקעס, באַד־רופערס, פאַרשטשיקעס און גראָבע יונגען פון אַלערליי מינים, א תחינה פאַר די יידישע בחורים, וועלכע אַרבעטן אין „קאָנסעסאָנס" און „קאַפּער־שאָפּס" א.א.וו.

דער פאָרמאַט פון דעם „אַפריקאַנער" איז געווען „8×12¾". די ערשטע חדשים איז „דער אַפריקאַנער" געווען געדרוקט אין 18 זייטן (אויסער די טאָוו־לען), שפּעטער — אין מערער זייטן. אין „אַפריקאַנער" פון 20/1/1916 וועט אָנגעגעבן אז איבער 5 טויזנט יידן לייענען דעם „אַפריקאַנער".

א שארפער קריטיקער

„דער אַפריקאַנער" האָט זייער שארף קריטיקירט געווייסע דערשיינונגען און פאַזן פון היגן לעבן, וועלכע ער האָט אנערקענט פאַר שעדלעך, וועט אַ

---

[15]) אגב איז אין נומער 15 „אַפריקאַנער" דא א בריוו וועגן אָט דעם ליד „וועק־נישט". „סטייטש, וי נעמט מען עס זיך די חוצפה אָפּצודרוקן אברהם רייזענס א ליד און אונטער־שרייבן דעם אייגענעם נאָמען?". ער רופט אָן דעם „פאָעט" — „פלאַגיאַט", און ער זאָגט, אז עס איז א ליטעראַרישע גנבה".

און לעכערלעך. דאס האט פארשאפט א שטארקע בייזקייט צו דעם „אפריקאנער". די רעדאקציע האט זיך באקלאגט אויף דעם, אין „אפריקאנער" פון 6/1/1916 צ.ב., שרייבט ס פאגעלסאן „איך האב געקעמפט גאנץ אליין קעגן א גרויסער צאל שונאים".

אין אן ארטיקל „ציוניזם און ציוניסטן אין זיד־אפריקע" זאגט מ. אמי־קוס:

„די היגע ציוניסטן שעמען זיך ניט צו רופן דעם „אפריקאנער" אנטיסעמיט און אנטי־ציוניסט, וויל ער זאגט, אז א איד דארף האבן אויסער א אידישע ארץ אויך א אידישע קאפ, און א אידישן מאגן, אידישע הענט פאר צדקה און א אידישן געפיל צו רחמנות און אידישע בושה". (10/8/1916).

הגם ס. פאגעלסאן איז ניט געווען קיין שארפער קעגנער פון ציוניזם, האט ער דאך שטארק אנגעגריפן דעם דרום־אפריקאנער ציוניזם און די דרום־אפריקאנער ציוניסטן, אין א גרויסער מאס, דורך די ארטיקלען וועגן היגן יידישן לעבן פון מ. אמיקוס. „דער אפריקאנער" האט אנגעגריפן אויף אזא אופן:

„דער ציוניזם אין סויט־אפריקע וואלט געקאנט שפילן א גרויסע ראל. ליידער, אבער, באשטייט די ציוניסטישע טעטיקייט נאר פון פארקויפן שקלים" (11/9/1912). „אין וואס באשטייט דער ציוניזם אין יאהאנעסבורג, אויב ניט ארגאנזשירן א טאנץ, א באל און קאנ־צערטן למען ציון?" (29/7/1915). „דער ציוניסטישער זאל איז געווען אן אינדזל אויף פראפאגאנדע פארן ציוניזם און די איבעריקע פראגן האט זיי ניט אינטערעסירט" (25/4/1915). „דער ציוניזם איז געווארן די שענסטע און שטארקסטע פארטיי — פאר דער אויסערלעכער וועלט"(24/10/1915). „ציוניזם איז געווארן דא א נייע רעליגיאן און פאנאטיזם. פאנאטיזם איז א פעסט, וואס פארשפרייט אבערגלויבן, האס און קנאה" (1/6/1916). „ליידער האט די אידישע מאסע אויסגעביטן זייער אידישקייט אויף ציוניזם און מיר שטייען ביי דער מער־קווירדיקער דערשיינונג: וואס מער ציוניסט אלץ וויניקער ייד" (4/8/1917). „ציוניזם אן אידישקייט איז לעכערלעך. דעריבער זעען מיר אפט אין פלעצער אין זיד־אפריקע, וו מען שטייט אימער מיט א פאכער און מינטערן, דער גאנצער ציוניזם זאל ניט אונטערגיין" (20/6/1918).

אין א לייטארטיקל „פאליטישער ציוניזם", שרייבט דר. ב. ליקנאיצקי (29/1/1914):

„עס איז געווען א צייט אין יאהאנעסבורג, אז מען האט געמוזט האבן א קאלאסאלע דאוע פון קוראזש א ביסל די ציוניסטן צו קריטיקירן. איך גיב צו, דאס די מאסע פון ציוניסטן בא־שטייט פון העכסט אנשטענדיקע פערזאנען, אבער די אונגעהויער פרעכהייט און ארגאנאנץ פון מאנכע, איז געווען אונדערגעלעך"; „די צייטן האבן זיך געענדערט און יעצט איז די באזעגונג אזוי טויט, דאס עס איז גארנישט דא, וואס און וועמען צו קריטיזירן". „וען מען נעמט אין אבעטראכט די אומגעהויערע ענערגיע, וואס עס איז פארשפענדעט געווארן דא פאר די באזעגונג פון ענטוזיאסטן און ענטוזיאסטינען איז וירקלעך צו ערשטוינען צו זען וי קליין און אומבאדייטנד זיינען די פראקטישע רעזולטאטן"; „די גרויסע מאסע איז גע־בליבן אינדיפערענט".

די רעדאקציע האט שארף אנגעגריפן אויך די ענגליש־דייטשישע יידן. און אט איז, ווי זי האט עס געטאן:

„די אידישע יעקילס" אָדער „יאָקעלס", „פּעטיקאָט־ליינער", „די רוסישע אַנגליזירטע אידן זיינען געוואָרן מער פּויפּסטלעך וויי דער פּאָפּ גופּא", „די רוסישע אידן, וועלכע זיינען אריבער צו די פּעטיקאָטליינער", „די רוסישע אידן שפּרינגען קדוש פּאַר די אידישע יאָקעלס", „די ענגלישע יאַהודים אָן אויף זיי קוקנדיק אונדזערע אַנגליזירטע רוסישע אידן קוקן אויף לאַנדאַן וויי די פּרומע מאַכמעדאַנער אויף מעקאַ" (10/7/1916). „מיר געדענקען נאָך, וויי ניט לאַנג צוריק האָט זיך די יאַהאַנעסבורגער תלמוד־תורה דערניידריקט און געגעבן דעם כבוד צו עפענען די תלמוד־תורה דעם מאָן, וואָס האָט געגעבן געוג געלט אויסצובויען אַ דייטשי־שע קירך" (15/12/1911). „מאַנכע ענגלישע יידן, אז מען פרעגט זיי: בינסטו אַ איד? ענטפערט ער אייך: געוויס, איך קויף דאָך אַלע פרייטאָג דעם „דזשואיש קראָניקל" און איך וויים יגדל און אדון עולם" (8/12/1911). „רוסישע אידן האָבן געקראָגן אומצוטרוי און פּאַראַכטונג צו די ענגלישע אידן און צו די רוסישע אידן, וועלכע האָבן זיך פולשטענדיק אַנגליזירט — האָסן אויך זייערע רוסישע ברידער" (20/1/1916).

די רעדאַקציע וועגדט די אויפּמערקזאַמקייט פון די לעזערס אויף אַ בריוו, וואָס אַן ענגלישער ייד האָט געשריבן אין „סטאָר" (18/2/1915) וועגן די רוסי־שע יידן „די אידישע געטאָ — פּערעירא־אידן — זיינען א גרויסע מאַסע פון אומוויסנדע, אומטריי צו דער לאַנד אין וועלכן זיי לעבן, ווילן ניט פּאַרטיידיקן זייער קעניג און קאָנגרעס ניט זיין געטרייע בירגער".

אַ פּאַרקטאָונער איד האָט געשריבן אין „סטאָר", אז „דער וויכטיק־סטער צוועק פון די „יונייטעד סינאַגאָגעס" איז — צו בילדן די „ראַנד" געטאָ אידן, וועלכע שטייגן וויייט הינטער דעם שטראָם פון מאָדערנער פּראָגרעס" (17/5/1917); „אין די סינאַגאָגעס רואיק, שטיל רעספּעקטאַביל, צערעמאָניעס — עס שמעקט מיט קירכע" (12/11/1914).

„דער אַפּריקאַנער" האָט אויך אָנגעגריפן די רעווערענדס מיט די „פּאַרקער־טע קראַגנס", געשריבן קעגן „באָארד אָוו שחיטה", „באָארד אָוו דעפּיוטיס", קעגן באַשטימען אַ „טשיף־ראַבאַי" (הויפּט־רב).

„אידן האָבן ניט קיין בערד, און אזוי ווי אידישקייט דאַרף האָבן אַ באָרד — האָט מען אָנגעטשעפּעט צו די קלינגענדיקע נעמען „שחיטה באָארד", „באָ־אַרד אָוו דעפּיוטיס" (אויגוסט 1913). וועגן די צוויי הויפּט־סינאַגאָגעס — פּרעזידענט־גאָס און פּאַרק־סינאַגאָגע — שרייבט די רעדאַקציע:

„די אַלטע שוהל און די נייע שוהל האָט שטענדיק געפּירט אַ מלחמה. קיינמאָל ניט געהאָט פּריינדלעך אייניג צו די אַנדערע" (18/2/1915), „די צוויי ליידיקע שוהלן וועלן זיך „אַמאַלגאַמייטן" (פּאראייניקן זיך) אונטער איין „טשיף ראַבאַי" (26/3/1914).

וועגן דער „דזשואיש גילד" וואָס האָט געהאַט לויט „דער אַפּריקאַנער" אַן ערך 700 מיטגלידערס אין 1918, שרייבט די רעדאַקציע: „איז דאָ אין יאָהאַ־נעסבורג א טאַנץ „סאָסייעטי" מיט אַן ענגלישן קלינגענדיקן נאָמען „די דזשואיש גילד" (9/12/1915); און 2 און אַ האַלב יאָר שפּעטער — „איז עס מעגלעך, אז מען זאָל, אלס קאָנטראַבאַנד, אריינגענעמען אין דער „דזשואיש גילד" אַ לעק־ציע אין יידיש אָדער העברעיש? אַ סך רוסישע אידן געהערן צום „גילד", זיי האָבן זיך אָבער געשעמט מיט אידיש" (23/5/1918).

וועג מען לייענט דעם „אַפּריקאַנער" באַקומט זיך דער אינדרוק, אז דער „אַפּריקאַנער" האָט ניט געהאַט קיין קאַרעקטאָר. אזויפיל גרייזן געפינט מען דאָרט! (אין די געבונדענע יאָרגענג פון „אַפּריקאַנער", וואָס הייסן פּאָל־סקי האָט געהאַט, געפינט מען אין פּאָלסקיס אַרטיקלען ביז צען פּראָצענט גרייזן, וואָס ער האָט מיט זיין אייגענער האַנט שפּעטער אליין צורעכגעמאַכט).

קוריאָזן

אָבער כמעט אין יעדן נומער געפינט מען אַרטיקלען אין אַ גוטן זאַפּטיקן יידיש, און אין דער זעלבער צייט זיינען אויך דאָ אַרטיקלען אין אַ צעקאַלעטשעטן יידיש. געווייסע ענגלישע ווערטער, זאַצן און געדאַנקען זיינען אזוי אומפּאַראַנטוואָרטלעך איבערגעזעצט, אז עס קלינגט משונהדיק, און עס איז מער ענגליש, ווי יידיש; צ.ב. די פּאָלגנדיקע: „די סלופּעס פון אידישקייט" (געמיינט: „זיילן פון יידישקייט") פּעב. 1913; „וועט האַלטן די טשעהר", „אַ וואָוט אויף דאַנקס" (אין אַן אַנדער פּלאַץ — „טהאַנקס"); „איז פּראָפּאָוזד געוואָרן" (אין אנדערע פּלעצער — „איז געפּאָסט געוואָרן"); „פּאַר זיין קינסטלעכע רעדע" (21/11/1912); „פּאַרגעזעסן" (געמיינט: געווען פּאַרזיצער); „בריליאַנט דערפּאָלג"; „האַלף האָליידיי"; „חנוכה פעסט"; „סעריאָזנע אומרוען"; „אַדוואָקאַטירן"; „בעריטענע פּאָליציי" (געמיינט: רייטער־פּאָליציי) (20/11/1913); „לאָרד ראָטשיילד טויט — די קאָפּ פון דער ענגלישער אידישע קאָמיניטי"; „אַ מיניסטער ווערט פאַרלאַנגט, מוז אויך זיין אַ שוחט, לערער און חזן" (8/8/1918); „זיי לעבן אויף די פּעט פון לאַנד" (15/10/1916); „אַ חזן, מוהל און טיטשער"; דער מלחמה אַפּיל האָט געשאַפּן „די גיפּט קאָמיטע" (געמיינט: מתנות־קאָמיטע); רבי דר. לאַנדאָ האָט אויף אַ פּאַרזאַמלונג געזאָגט, אז „די שולן זיינען גאָנץ ליידיק, עס קומט אויס צו דאָוונען פּאר אריינגעפאַלענע אידן" (31/1/1918); אלע מודעות פון לאַנדסמאַנשאַפטן און אנדערע חברות פלעגן זיך פּאַרענדיקן מיט „האַנד־סעק", אָדער „האַן סעקרעטאַר" (געמיינט: ערן־סעקרעטאַר); אַ מודעה פון דר. ב. ליקנאיצקי: „פון צייט צור צייט ווירד זיין דער נאָמען פון דעם אידישן זאַמעלבוך (מאַגאַזין), וועלכע היזיגע פּראָמינענטע פערזאָנען און גוטע שרייבער בעאַבזיכטיגען קירצלעך אַרויסצוגעבן. עס ווירד דאָרום העפליכס געבעטן ביי לאָקאַלע און זאַנסטיגע שרייבער, וועלכע פילן זיך דאָס זייער פעדער איז רייף געוג אום צו קענען געבן דעם אידישן פּובליקום אַ געשמאַקן גייסטיקן שפּייז" (3/7/1913).

די שפּראַך אין די אַנאָנסן: „אַלטע ראַבבער" און אין קלאַמערן „גומי"; „פּייער וואוד"; „מעבלירטע און ניט מעבלירטע צימערן צו פאַרלאָזן" (געמיינט: צו פאַרדינגען); „דאַמפּ דער סויט קינג" — "Damp the Suit King". „אורדאַנגס קאָפּע", „די בעסטע טאַססע קאָפּע דעם מאַרגענס".

עס איז כדאי איבערצוגעבן אויך פּאָלגנדיקע קוריאָזן און אינטערעסאַנטע אינפאָרמאַציעס:

די רעדאַקציע שרייבט: „מיר מוזן צושטימען צו די באַמערקונגען פון פּרעזידענט פון דער אַרטאַדאָקסישער בית־המדרש, מר. קופּער, אז קיין צדיקים זיינען ניט געקומען און קומען ניט אין זיד־אפריקע" (9/1/1913); אַדוואָקאַט מאָריס אַלעקסאַנדער, ריידנדיק וועגן ציוניזם אין ציוניס־טישן זאַל האָט געזאָגט „אין די פרייע לענדער פון אַסימילאַציע, ווו אידן באַ־גייען נאַציאָנאַלע זעלבסטמאָרד, וואָס דאָס איז פיל ערגער ווי פּאָגראָמען" (21/11/1912);

דעם 28/9/1912 האָט זיך געגרינדעט „אַ יונגמען דזשואיש אַסאָסיאיישן" „פון אינטעליגענטע יונגעלייט";

„דזשו ביי האַרט" — „אַ פוסטע פראַזע";

אין מערץ 1913, שרייבט די רעדאַקציע, אז אין יאָהאַנעסבורג און אומגעגנט זיינען דאָ אַן ערך 15 טויזנט יידן (13/3/1913) און אין „אַפריקאַנער" פון 14/10/1915 ווערט געזאָגט, אז אין דרום־אַפריקע זיינען דאָ אַן ערך 50 טויזנט יידן;

אין אַ לייטאַרטיקל „דער בלוט־בלבול" (6/11/1913) וועגן בייליס־פּראָ־צעס ווערט געזאָגט: „קיין ווילדע חיה איז ניט אזוי בלוט דורשטיק ווי אַ רע־ליגיעזער פאַנאַטיקער";

„ווו דו גייסט און ווו דו שטייסט הערט מען נאָר ווי צו מאַכן געלט: אַ קלעפּיקע קרענק — די לופט איז פול מיט גאָלד" (18/5/1914);

בנציון הערש האָט געזאָגט: „מיר זיינען אתה בחרתנו'ניקעס און, וואָס עס איז שייך אונדז איז ניט שייך צו קיינעם" (11/3/1915);

אין „אַ משונהדיקע טראַגעדיע" באַשרייבט היימאַן פאַלסקי מיט אַלע דעטאַלן, זייער גלונגען און ליטעראַריש, אַ טראַגעדיע, וואָס האָט געטראָפן אין יאָהאַנעסבורג: אַ יידי, וועלכער האָט קוים דערלעבט די שעה צו גיין אויפן וואַקזאַל דערוואַרטן זיין פרוי און דריי טעכטער, וועמען ער האָט ניט געזען איבער 10 יאָר, איז אַרעסטירט געוואָרן ביים וועראַנדע פון זיין צוגעגרייט הויז, וועג ער האָט געבראַכט זיין וויב און קינדער — פּאַרן קויפן רויז־גאָלד. ער מאָלט „דעם גענוייז, פאראָנקייט און עלענד פון דער משפּחה" (24/6/1914);

ביים אויסברוך פון דער מלחמה, אין 1914, האָט מען אריינגעזעצט אין די דייטשישע לאַגערן ליטווישע יידן, וויל זיי האָבן, אריבערקומענדיק אַהער פאַלש אָנגעגעבן, אז זיי קומען פון דייטשלאַנד;

„זעליג שרייבער" — ה. פאַלסקי — „אין בילדער און סצענעס פון דער אידישער גאַס" שרייבט: „צייט מענדל האָט אַ פערד איז ער געוואָרן אַ מענטש" און „צייט ער האָט דעם פערד האָט ער אָנגעהויבן מאַכן אַ לעבן" (8/4/1915);

„פרעטאריע היברו קאנגרעגיישן" זוכט אַ צווייטן חזן פיר ימים נוראים, ער דאַרף זיין מוזיקאַליש. ער מעג זאגאַר זיין ניט לאַנג פון רוסלאַנד" (10/5/1912);

אין אַן אַרטיקל ווערן שטאַרק קריטיקירט די יידישע בחורים און מיידלעך, וועלכע קומען פון ליטע און „קנאַקן אומעטום רוסיש".

„דער אַפריקאַנער" רעאַגירט אויף געשעענישן

דער ביילים בלוט־בלבול־פראַצעס האָט פאַרנומען אַ גרויסן אָרט אין „אַפריקאַנער". ס׳איז פאַרגעקומען אַ גרויסע מאַסן־פאַרזאַמלונג קעגן דעם ביילים־בלוט־בלבול, אויף וועלכער עס האָבן אַנטייל גענומען אויך פירערס פון דער ענגלישער און בורישער קירך און באַווסטע ניט־יידישע פערזענלעכקייטן. (4/11/1913);

אויף דער טראַנסוואַלער ציוניסטישער קאָנפערענץ, דעם 30־טן נאָוועמבער 1913, איז אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע, אז מען זאָל צוטרעטן שאָפן אַ פאָנד צו שטעלן א דענקמאָל ביילים (4/12/1913);

די נייעס וועגן דער רעוואָלוציע אין כינע האָבן זיך געצויגן אין „אַפריקאַנער" אן ערך צוויי יאָר.

די הערן פאָלאַק און קאַלענבאַך, גאַנדי׳ס אָנפירנדיקע מיטהעלפערס, האָט מען פאַרמשפט אין נאָוועמבער 1913 צו דריי חדשים טורמע. גאַנדי האָט פאר־לאָזן יאָהאַנעסבורג אין יולי 1914. צווישן זיינע אָנפירנדיקע פאַרערערס זיינען געווען דריי יידן — פאָלאַק, קאַלענבאַך און פרל. שלעזין;

מיטוואָך, דעם 7־טן פעברואר 1912, איז פאַרגעקומען אַ פראָטעסט־פאַר־זאַמלונג קעגן די נייע אימיגראַציע־באַגרענעצונגען, וואָס האָבן געצילט, הויפט־זאַכלעך, קעגן יידן. „דער אפריקאַנער" פראָטעסטירט קעגן דער גלייכגילטי־קייט, ווייל זייער ווייניק יידן זיינען געקומען צו דער פאַרזאַמלונג (16/12/1912);

אויף אַ בית־המדרש־זיצונג (12/1/1913) לויט אַ פאַרשלאָג, אז מען זאָל באַפרידיקן דעם חזנס פאַרלאַנג צו האָבן אַ „קווייער" (כאָר), האָט ש ל ע ז י נ ־ ג ע ר געזאָגט, „אז ווען ער גיט אַ צווייטן „באָנד" אויף דער געביידע מיינט ער ניט, אז עס זאָל גיין אויף מוזיק" (16/1/1913).

„דער שפראַכן קאָמף אין פאַלעסטינע איז פאַרענדיקט, אַ זיג פאַר דער העברעישער שפראַך". „נאָך 7 יאָר זאָל מען אינגאַנצן אַריבער פון דייטש אויף העברעיש אין חיפהער טעכניקום" (26/3/1914);

עס איז געווען פאַרעפנטלעכט אַ רוף צו פראָטעסטירן קעגן די פאַראַ־גונגען פון יידן איז רומעניע און צו העלפן זיי (27/11/1913);

אַ ספּעציעלע „באַקאַנטמאַכונג פון „באָארד אָוו דעפּיוטיס", אז עס איז אַבסאָלוט וויכטיק דאָס אימיגראַנטן איידער זיי קומען אָן אין קייפּטאָון זאָלן זיך אָנטאָן יום־טובדיק און זיך מאַכן אויסקוקן וואָס אַמבעסטן" (2/4/1914);

דעם 5־טן אַפּריל 1914 האָט דר. קרעטשמאַר־אייזראעלי געהאַלטן אַ לעקציע פאַר דער „חברה שוחרי תושיה". „מיט פראַכטפולע פאַרבן האָט דער רעפערענט געמאָלן און געצייגט דעם אידישן פובליקום ווי אזוי אַ הייפעלע גלות־אידן, וועלכע זיינען טויזנטער יאָר געווען געשמידט אין אייזערנע שוועריקייטן; ווי אזוי אַ הייפעלע גלות־אידן, וועמענס קערפּערס זיינען געווען צוקיילט און צובייגט, פול מיט וווּנדן פון די שווערע האַנט פון זייער רַע פּרעה׳ס; ווי אזוי די הייפעלע אידן דורך ענערגיע, איבערגעבנקייט און ליבע צו זייער פאָלק האָבן זיך געקאָנט אנטוויקלען. יעדער איינער איז אַ היסטאָרישער העלד, יעדער איינער זאָל מאַכן אַן עפּאָכע אין דער אידישער היסטאָריע אין פאַלעסטינע" (9/4/1913);

„ווייניק פון די ארטאָדאָקסן דאָ זיינען קרומע רוקנס"; „שבת שטאָמט פון די כאלדעער, זייערע שטערנזעער האָבן אויסגעפונען, אז שבת הערשט דער שטערן סאָטורן און דער שטערן ווירקט זייער שעדלעך אויף אַלע אונטערנעמונגען פון מענטשן. זיי האָבן דעריבער פאַרבאָטן אַלע אַרבעט סיי אין הויז און סיי אין דרויסן. מען האָט זאָגאָר קיין מעדיצין ניט געטאָרט געבן אַ קראַנקן אום שבת. מען האָט ניט געטאָרט מאַכן קיין פייער און קאָכן שפּייז אום שבת" (7/11/1918);

„לויט דער „דזשואיש קראָניקל" אין ענגלאַנד איז די ניקאַראַגוא רעפובליק באַריט אריינצונעמען אַ גרויסע יידישע אימיגראַציע און געבן יעדן פּערזאָן 140 אַקער ערד און אויב עס וועט זיך שאַפן אַ היבשער ישוב איז זי באַריט צו געבן אליין הערשאַפט" (7/11/1911);

זעליג שריבער אין „טיפן, בילדער און סצענעס פון דער יידישער גאָס" שרייבט: „אז גאָט וויל שטראָפן אַ אידן, געווענלעך, וויל ער האָט אים ליב, האָט ער אַ סך שלוחים. עס איז דאגת חיונה, צער גדול בנים, שריפות, גנבות, אריינפאַלן אין גויאישע הענט פאַר אָן אמתן אָדער שקר־בלבול, אַמאָל פאַר מאַכן אַ פאַלשן באַנקראָט, אַמאָל פאַר צונעמען לינקע סחורה, אַמאָל פאַר קויפן אַ ביסל גאָלד, אַמאָל פאַר פאַרקויפן משקה" (27/5/1915);

„דער שטאָט־קאָכלעפל", אין „אַ תחינה פאַר אידישע ווייבער", באַרירט די פראָגע פון: „אידישע ווייבער, וועלכע זיינען שוין עטלעכע יאָר אין אַפריקע און וועלכע ווייסן שוין, אז די רעכטע מענטשהייט ליגט אין קליידער, „העטס", טעאַטער, „באַלן", קאָנצערטן און ויזיטן. וויזיטן בייטאָג און וויזיטן ביינאַכט, כסדר וויזיטן. וואָרום, אז ניט קליידער, „העטס", טעאַטערס, באַלן, קאָנצערטן, וויזיטן, וואָס טויג זיי אַפריקע? אינדערהיים האָבן זיי געלעבט ווי גראָפינעס און, אז ניט אויסבייטן אויף בעסער, וואָס דאַרפן זיי אזא קלאָג ווי אַפריקע?"

אפשפיגלונג פון געזעלשאפטלעכן לעבן

„דער אפריקאנער" שפיגלט אפ דעם פראטעסט פון די מער באווסטזיני־קע רוסישע יידן קעגן דער פאסיוויטעט, גלייכגילטיקייט און קעגן דעם אונטער־ווארפן זיך פון די מזרח־איראפעאישע יידן צו דער מערב־איראפעאישער דאמינירונג, פירערשאפט און הערשאפט אין יידישן לעבן דא.

„מיר — די דא געקומענע רוסישע יידן. זיי — די דא געבוירענע און דא געקומענע ענגלישע יידן, זיינען די מנהיגים אונדזערע, די טאן־געבערס, די רעדל־פירערס! קומען זיך צונויף שניפישקער לאנדסלייט און גרינדן א חברה ארויסצוהעלפן אן ארעמען ברודער אין עת־צרה — בעט מען א „מיסטער" ער זאל אזוי גרויסמוטיק זיין און באווילקן אנצונעמען דעם טיטל פון ערן־פרעזידענט, אויך לייגן דעם ערשטן שטיין פאר א שוהל, פאר א תלמוד־תורה. פארוואס קומט זיי דער כבוד? דערפאר ווייל זיי ריידן גוי׳איש און קאנען ניט קיין עברי? דאכט זיך מיר, שטענדיק, אז אין אונדז ליגט נאך די אלטע שענדלעכע מורא און רעספעקט פאר פריץ און פארן קנעפל!" מ א ה י ק א ן (24/1/1918);

„דער באלעבאס פלעגט זאגן די גלייכע, די ארנטלעכע און אומפארטייאישע דעה און דער איינפאכער מענטש פלעגט געבן די געלט, וועלכע מען האט געמוזט האבן אום אויסצו־פירן די דעה אין פראקטישן לעבן. אזוי האט עס זיך געפירט פון דור־דורות און איבער דער גאנצער וועלט".

„איצט וי עס שיינט האט זיך די גאנצע וועלט געביטן. דער גאלט זעקל איז געוואקרן דער מיוחס, דער למדן, דער שיינער מענטש, דער קלוגער, דער מבין, דער בר־דעת". „אין יאהאנעסבורג איז עס נאכמער בולט". „די ענגלישע און פארענגלישטע יידן זיינען געוואגן די גאלט־זעק. די ענגלישע יידן זיינען געוואגן די טאן־געבער און „די רוסישע שנארערס" זאלן געבן די גאלט".

„די געשיכטע פון די יאהאנעסבורגער קהילות איז א גאנץ קורצע: זיי האבן זיך כמעט אלע געגרינדעט פון קריג־מחלוקת". „אייניקע „מעמבערס" פון א קהילה האבן זיך צעקריגט אדער ניט געקענט איינשטימען מיט די אנדערע, האט מען גלייך געגרינדעט א נייע קהילה" (פון א לייטארטיקל, דאטירט דעם 13/5/1915).

אין „פונקען" (16/7/1914) אויפן 19 יאריקן געבורטס־טאג פון פאנעוועזשער בית־המדרש האט הערי גראומאן (אן ערן־מיטגליד פון פא־נעוועזשער לינת־הצדק) געהאלטן די הויפט־רעדע, „מיט וואס ער האט פארדינט די ערע קענען מיר ניט פארשטיין. איבער זיין תורה, געוויס ניט, אויך ניט צוליב זיין יראת־שמים, נאך ווייניקער צוליב זיין צדקה, די איינציקע זאך מיט וואס ער האט געקאנט פארדינען די ערע איז, ווייל ער קען קיין אידיש ניט ריידן. ווי מיר וויסן פון דערפארונג, איז עס א גרויסע חשיבות, וען א איד קאן קיין אידיש ניט ריידן. די מעלה אליין איז שוין גענוג צו מאכן אים פאר א פרעזידענט אין א ציוניסטישע „סאסייעטי" און ערן־פרעזידענט אין א „סיק בענעפיט סאסייעטי", אפטמאל אויך פרעזידענט אין שוהל".

„דער צוקונפטיקער היסטאריקער, וועלכער וועט וועלן שרייבן די אידישע געשיכטע פון זיד־אפריקע, וועט האבן זייער וויניק מי, וען ער וועט קומען

אין אַ שוהל וועט ער גלייך וויסן, אז דאָס איז פון מחלוקת. צו אנדערע אינס־טיטוציעס — אַנדערע מחלוקת" (יולי, 1915).

„אויב מיר וועלן זיך ניט אויפכאַפן אין צייט און זען אַ מיטל, וואָס צו טאָן, וועט דער יודנטום אין סויט־אַפריקע זיין טויט און פאַרלאָרן" (8/1/1914);

„אין אפריקע איז דער יידישער לעבן פוסט, כאַאָטיש, תהו ובוהו און פאַר־פוילט" (9/2/1912);

„מיר וואָלטן וועלן וויסן, פאַרוואָס די באַריכטן פון די צוויי שולן זאָלן אייגנטלעך געגעבן ווערן אינגאַנצן אין די ענגלישע פרעסע?" „עס איז טרויע־ריג ווי אזוי די אידישע געמיינדען פאַרהאַלטן זיך דאָ צו דער אידישער פרעסע וועראנד 95 פראָצענט פאַרשטייען דאָ קיין אַנדער שפראַך ווי יידיש" (9/10/1913).

„צען חתונות, פון היימישע יידישע זין און טעכטער, און ניט איינע איז אַנאַנסירט אין אַ יידישן צייטונג — נאָר אין ניט־יידישע צייטונגען (2/7/1914). „דער אַפריקאַנער" באַקלאָגט זיך, וואָס אידישע אינסטיטוציעס שיקן ניט קיין אַנאַנסן צו אידישע צייטונגען וועגן ענינים, וועלכע זיינען נאָר אידישע אָנגע־לעגנהייטן. אַנאַנסן וועגן שוחט, מוהל, חזן א.א.וו., ווערן נאָר אַנאַנסירט אין ענגלישע צייטונגען".

אין אַ פעליעטאָן — „קהלשע אַרבעט" (22/6/1916) ווערט געזאָגט: „דאָרט, ווו די לופט איז פול מיט הפקרות, עם־הארצות, איז נישטאָ קיין פלאַץ פאַר באַשיידנקייט און אידעאַליזם און קולטור". „מיין יוגנטלעכער פייער מיטן האַרציקן אידעאַליזם איז ביסלעכווייז, שטופנווייז אָפגעשטאָרבן". „די אינ־ציקע קוואַליפיקאַציעס פון אַ קהל'שען טוער איז דער פונט און דער ניט קענען ריידן קיין אידיש, און צו דעם זיין אָנגעטאָן אין אַ פיינעם אַנצוג און פיינע שיך. אזוי גיך ווי איר רעדט יידיש געהערט איר שוין צו אַן אַנדער קאַטעגאָ־ריע" (22/6/1916); „וואָס פאַר אַ וועלדע האָט דאָ דער רוסישער ייד מיט זיין יידישע פרעסע?" (10/2/1916);

וועגן „די אידישע פרעסע" שרייבט מ. אַמיקוס: „ביי אונדז קענסטו געפינען מענטשן, וועלכע זאָלן וויסן אויסגעצייכנט די העכערע בילדונג אין פריער צו זיין עלעמענטאַריש פאַרבאַרייטעט. ביי אונדז אידן וועסטו געפינען באַרימטע תלמודיסטן, וועלכע קאָנען פשוט ניט קיין עברי, וועלכע האָבן ניט קיין באַגריף פון דקדוק. ביי אונדז וועסטו געפינען גרויסע מאַטעמאַטיקער, וועלכע האָבן קיינמאָל ניט געלערנט די איינפאַכע רעגלען פון אַריפמעטיק".

„גלייכגילטיקייט, נאַכלעסיקייט! די צופרידנקייט פון אלע סעקציעס און טיילן פון דער געזעלשאַפט און אין פריוואַטן לעבן". „פעלט דען וואָס יידן אין ד.־אפריקע בכלל און יאָהאַנעסבורג בפרט?" „זיי האָבן רבנים, חזנים, שמשים, שוחטים, היברו לערער א.א.וו. אויף די עטלעכע טיכטיגע אַרבעטער ליגט אַ שווערער יאָך". „עס פעלט דאָ געזעלשאַפטלעכע אַרבעטער" (4/7/1918). „קריגן זיך יידן אין די שוהלן, אין די בתי־מדרשים און אין גאַס".

אַ סך אָרט גיט אָפּ די רעדאַקציע פאַר תלמוד־תורהס. א סך לייטאַרטיקלען זיינען געווידמעט די תלמוד־תורהס. א סך תלמוד־תורהס זיינען געגרינדעט געוואָרן. אין 1918 האָט מען געעפנט צוויי נייע תלמוד־תורהס אין פאָרדס־בורג און אין דאָרנפאָנטיין. כמעט אויף יעדער שמחה פלעגן זיין קלייבערס פאַר תלמוד־תורהס. „פאַרשיידענע קונצן פלעגט מען אויסקלערן, ווי צו קריגן געלט. צ. ב. די פערעירע תלמוד־תורה האָט אָנגענומען אַ „ביי־לאָו“: אויף אַ מאַרמאָרנעם טאָוול זאָל מען אויסקריצן די נעמען פון די, וועלכע גיבן £50, און אַלס צוגאָב — „באַקשיש“ — „לאחר מאה שנה — אין טאָג פון זייער יאָרצייט זאָל מען זיי עראינערן מיט תהילים און קדיש זאָגן“ (20/6/1918).

דער אידישער נאַציאָנאַל פאָנד און „ציוניסטישע סאָסייעטי“ האָבן אָרגאַניזירט אַ חנוכה־אָוונט פאַר קינדער אין גראַנד־טעאַטער. עס זיינען געווען אַן ערך 1500 קינדער (12/12/1912); עס איז פאַרגעקומען אַ ליטעראַרישער אָוונט דורכגעפירט מיט אַנטייל פון 60 קינדער. די פּראָגראַם איז געווען אין אידיש אינשליסנדיק י. ל. פּ ר ץ ׳ ס „דער הויקער“ (אין 3 אַקטן) ביי אַ גע־פאַקטן זאָל. „דער ליטעראַרישער אָוונט האָט זייער אויסגענומען ביים עולם“ (24/8/1916);

דעם 21/2/1915 האָט מ ש ה ק ר י י ן געעפנט אַ דעבאַטע אין „ליטעראַ־רישן און דראַמאַטישן פאַראיין“ א.ד.ט. „אידישע פאָלק־שול“. ער האָט אויפ־געוויזן די וויכטיקייט פון עפענען אַזעלכע שולן.

„אַ קינדער־קאָנקורס־אָוונט פאַר לעזן און דעקלאַמירן העברעיש און אידיש“ (29/10/1916);

דעם 3־טן מיי 1916 — „אַ גראַנדיעזער קאָנצערט־אָוונט פון 75 שילערס און שילערינס פון פאָרדסבורג־תלמוד־תורה“. „די גאַנצע פּראָגראַם אין אי־דיש — מאַמע־לשון. אַ זעלטענע דערשיינונג!“ „דער גרויסער עולם איז געווען אָנטציקט און באגייסטערט און יעדער נומער האָט אַרויסגערופן שטור־מישע אַפּלאָדיסמענטן“.

אין אַ באַריכט פון די עקזאַמינירערס פון פאָרדסבורגער תלמוד־תורה ווערט געזאָגט: „זאָגן אַלע געלייפיק און ריכטיק עברי, שרייבן און לעזן גוט אידיש“ (9/12/1915); „יעדער לא־יוצלח ווערט אַ פּריוואַט־אידישער לערער“ (17/5/1917);

עס איז געגרינדעט געוואָרן אַן „אגודת המורים העברים בטרנסבל“ (20/4/1916). י. ש. י ו ד ע ל א ו י ץ האָט געגעבן אַ לעקציע אין העברעיש פאַר „אגודת המורים העברים בטרנסבל“ א.ד.ט. „ח. נ. ביאַליק“ (25/6/1916);

„די מלמדים האָבן געקנעלט מיט די קינדער און די עלטערן מיט די מלמ־דים“. אימעצער באַקלאָגט זיך, אז עלטערן, וועמענס קינדער גייען אין די תלמוד תורהס, ווילן אפילו ניט צאָלן 3 פּענס אַ וואָך פאר זייערע קינדער (14/11/1912);

אין אַ לייטאַרטיקל ווערט געזאָגט, אז אויף דער יערלעכער פאַרזאַמלונג פון דער תלמוד־תורה זיינען גאָר ווייניק מענטשן געקומען. אויף דער פאַרזאַמלונג האָט מען זיך באַקלאָגט, וואָס דער באַריכט איז ניט אין יידיש (13/3/1913); אויף אַ „דזשענעראַל" (יערלעכן) מיטינג פון תלמוד־תורה קומען 44 פון 800 „מעמבערס", און אונטער זיי געפינען זיך 15 „מעמבערס", וואָס זיינען קאָמיטעט־לייטע און 15, וואָס ווילן ווערן קאָמיטעט־לייט" (31/10/1912).

ווען יידיש אין „אַפריקאַנער"

דער העברעישער לערער און מלמד מ. ד יי מ אָ נ ד, האָט געשריבן עטלעכע אַרטיקלען ווען „העברעיש און יידיש", „תפילה און תורה" און א לייט־אַרטיקל „די שפראַכן־פראַגע". פראָטעסטירט ער קעגן די עלטערן, וועלכע ווילן ניט אַנדערש, אז מען זאָל לערנען מיט די קינדער אין די תלמוד־תורהס העברעיש און תורה אין יידיש. ער זאָגט, אז מען דאַרף לערנען מיט די קינדער העברעיש און תורה אין ענגליש (3/12/1912).

אין עטלעכע פאַרזעצונגען א.ד.ט. „צו די פראָבלעמען פון אידיש־נאַציאָנאַלער דערציאונג" שרייבט א. מ ל מ ד[16]: „איך וויים פון אַ גרויסע שטאָט אין דער קייפ, ווו עס האָט עקסיסטירט נאָר אײַן תלמוד־תורה און געלערנט האָט מען אין איר, לויט דעם סיסטעם פון „עברית באידיש" און, אלע זיינען געווען צופרידן. פאַרוועלט זיך עטלעכע פון די פירערס — דורך דער איניציאַטיוו פון אַ נייעם לערער — אז מען זאָל מאַכן אַ פאַרזוך צו לערנען אַ ריין עברית־בעברית מעטאָדע. דערווייל איז געווג דער פאַקט, אז די גרעסטע טייל עלטערן, האָבן צוריקגענומען זייערע קינדער און האָבן געגרינדעט אַ נייע תלמוד־תורה ווו מען זאָל לערנען „עברית־באידיש" און די „עברית בעברית" תלמוד־תורה איז געווארן „עברית־בענגליש" (6/4/1916).

„אַ געוויסער רעווערענד ביי וועמען די אידישע שפראַך איז טריף, און קען אַ „פאַרעינעם" (אַ פרעמדן) אידן גלייך אין די אויגן ניט קוקן, איז אין אַ תלמוד־תורה, ווו בענאַ אַלע עלטערן אוך „מעמבערס" זיינען רוסישע אידן. ווי אזוי ערוועלט מען דאָס נאָר אַזעלכן, ווועלכער האָסט זייער מוטער־שפראַך און שעמט זיך מיט זיי?" „פאַר „פאַרקערטע קראַנגס" האָט מען גרויס יראת־הכבוד".

„דער שטאָט־קאָכלעפל", אין אַ פעליעטאָן שרייבט: „אַז דאָס אידישע פאָלק איז אַן „עם חכם ונבון" וויים איך, אז אידן זיינע אתה בחרתנו׳ניקעס — דאָס וויים איך געווים און, אז אידן זיינען די זעמל־מעל פון אַלע אומות, און אז צוליב זיי איז די וועלט באַשאַפן געווארן, דאָס האָט מיר מיין רבי אין חדר געזאָגט. אָבער עס טרעפט צייטן, ווען איך שטעל מיר די פראַגע, ווו איז די גרויסע חכמות מיט וואָס זיי נעמען זיך איבער? מיט וואָס זיינען זיי אַזעלכע „אתה בחרתנו׳ניקעס"? און ווו זיינען די צייכנס פון זעמל־מעל? דאַכט זיך

---

[16]) רעד. י. פרידמאַן.

גאָר — פּראָסטע קלאַיען. איך קוק זיך מיר צו צו דעם קאַמף, וואָס עס גייט אַן צווישן די פּאַרשטייער פון די בורן און צווישן די יוניאַניסט־פּאַרטיי וועגן שפּראַכן־פּראָגע? איך רעספּעקטיר דזשענעראַל הערצאָג און דזשענעראַל סמאַטס פּאר זייער טאַפּערקייט און מוט אויפצוהאַלטן זייער אייגענע שפּראַך. דאָס וואָרט „אייגענע" — איז געגנוג, דאָס זיי זאָלן געווינען די סימפּאַטיע ביי יעדן מענטשן. זיי די פּירערס פון די בורן, ווייסן גאָנץ גוט, אַז די ענגלישע שפּראַך איז פיל שענער און רייכער פון זייער שפּראַך — „דער טאַאַל". אָבער „דער טאַאַל" איז דאָך אייגענע. קיין מענטש אין דער וועלט וועט דאָך ניט וועלן אויסבייטן זיין מאַמען. אָבער מיר? מיר מיט אונדזערע חכמות..."!

„אידן פון דריבישאָק און סאַפיזישאָק קומען זיך צוזאַמען אויף אַ מיטינג, אידן וועמענס מאַמע־שפּראַך איז אידיש, זייער אומגאַנג־שפּראַך איז אידיש, זייער חוטם אידיש, זייערע וויצעלעך אידיש, דאָכט זיך אַלצדינג אידיש, גאָנץ שיין און פיין! אָבער אויף א מיטינג, ווי פּאַסט עס, אז מען זאָל ריידן אין אידיש? די וועלט קען חס ושלום אונטערגיין פון אזא נבלה. נעמט מען זיך צו ענגליש. אָבער ענגליש קאָן מען דאָך ניט, וועט מען געשטרויכלט און מען רעדט זיך אַרויס נאַרישקייטן, וואָס קריצן אין אויער, אַבי ענגליש און ניט אידיש. אזוי טוען מיר! מיר מיט אונדזערע חכמות... און אזוי טוען מיר אפילו אויף די ציוניסטישע מיטינגען. אין פלוג דאַרפן דאָך ציוניסטן זיין די ערשטע, וועלכע זאָלן שעצן און אַכטן „אייגענע", אין פלוג דאַרפן דאָך ציוניסטן זיין די ערשטע קעמפער קעגן „פרעמדע". עס קומען זיך אידישע פרויען צו־זאַמען אויף אַ מיטינג פון די יאַהאַנעסבורגער „ליידיס זייאַניסט סאַסייעטי" וועלן זיי אויך געכאָפּט מיט דעם מנהג פון ניט אנדערש ווי ריידן אין אַ פרמעדער שפּראַך, און דוקא ניט אין אידיש". „ארויסגעטריבן די מאַמען, ווייל זי איז מיאוס און אָרעם און אויסגעביטן אויף אַ שענערע, רייכערע פרעמדע גויע". „וואָלטן מיר יידן ניט געווען קיין איבערגעשפּיצטע קעפּ און געווען פּשוטע מענטשן, וואָלטן מיר אויך געוווסט ווי די איינפאַכע בורן, אז „אייגענע" איז דאָס בעסטע, און מיר וואָלטן ניט געזוכט כסדר „פרעמדע". אָבער פאַר אן „עם חכם ונבון" איז גאָר נישטאָ איינפאַך, אויף יעדע זאַך זיינען דאָ 20 קשיות און תירוצים. יעדער איז אַ גרויסער פילאָלאָג צו געבן אַ קרים מיטן נאָז — „ער מיר אַ שפּראַך יידיש" (12/7/1912).

אין אַ בריוו צו דער רעדאַקציע (16/4/1913) וועט געזאָגט: „עס זיינען אָבער דאָ נפשות, וועלכע קומען און שרייען, אז אידיש טויג ניט, אז אידיש איז ניט קיין שפּראַך, אז עס איז אַ גלות־שפּראַך, אז עס האָט ניט קיין „גראַמער" און נאָך אַזעלכע באַהויפּטונגען, אז כאָטש נעם און גיב אַרויס אַ באָפּעל צו צען מיליאָן אידן זיי זאָלן אוועקווארפן זייער שפּראַך, זייער ליטעראַטור און זאָלן וועלן שטום אַמוויניקסטן אזוי לאַנג ביז אַ געוויסער מר. בן יהודה, און ועד הלשון, וועלן אויסגעפינען די נויטיקע ווערטער און אויסדרוקן אין העב־רעיש". „איינער האָט אפילו געהאַט די העזה צו זאָגן דאָס מיר זיינען שטום. מען האָט ביי אונדז אויסגעשניטן דעם צונג. מיר קענען ניט ריידן מיר קענען

זיך ניט מאַכן פאַרשטענדיק (קרעטשמאַר איזראַעלי — ל. פ.), נאָך איינער האָט געהאַט די נאַרישקייט צו באַהויפטן דאָס אידיש וועט אונטערגיין און גאַנץ גיך אויך, דען וואָס איז אידיש פאַר אַ שפּראַך?" (דר. לאַנדוי — ל. פ.). אין „אַפּ־ריקאַנער פון 24/6/1914, האָט בנציון הערש אין אַ האַלב הומאָריסטישן אַרטיקל „יודיש און יודיש", אריינמישנדיק זיך וועגן דער מחלוקת פון יידיש און העברעיש, פשוט אויסגעלאַכט יידיש;

אין אַ פעליעטאָן „די יידישע אַרטאַדאָקסיע", פון מ. אַ מ י ק ו ס, 12/7/1912 וועלט געזאָגט:

„עס איז פאַר קיינעם קיין סוד ניט, דאָס אַ סך, „מיטגלידער פון דער היגער אַרטאַ־דאָקסישער קהילה" האַלטן אָפן זייערע קראַמען אום שבת". „אזעלכע קענען ניט פאַר קיין אַרטאַדאָקסישע אידן ניט פאַררעכנט ווערן, בפרט א סך אזעלכע אידן וועלכע האַלטן אָפן זייערע קראַמען אום שבת ניט וחוקא צוליב פרנסה, נאָר צוליב די פאַר פונט שבתדיקע ליי־זונג". „דער היגער לעבן, וואָס מאַכט פון יעדן איינציקן פרט אַ גאַרנישט, מאַכט א תל פון אַלסדינג. מען דערציילט אויף אַנטאַקאַלסקין דעם באַרימטן סקולפּטאָר, דאָס ער פלעגט מאַכן פון יעדער שטיקל איינפאַכע, פראַסטע ליים אַ מענטש. דער היגער לעבן טוט אָבער דעם היפוך און מאַכט פון יעדן מענטשן אַ שטיקל פראַסטע ליים";

„די פרומע רייכע בעלי־בתים האָבן אויפגעהייבן קולות: סטייטש, אַזאַ יקרות אויף „אתרוגים". די זעלבע רייכע פרומע בעלי־בתים האָבן אינגאַנצן פאַרגעסן, אז סך־הכל מיט אייניגע וואָכן פריער האָבן זיי געהיבן די פריין אויף מעל, צוקער, מילך א. א. ו.". (8/10/1914),

„דער אַפּריקאַנער" האָט אָנגעגריפן דעם „באַרד אָוו דעפיוטיס" פאַר וואָס ער טוט גאָרנישט.

וועגן דער חברה קדישא: „עס איז די אינציקע חברה, וואָס האָט נאָך קיינמאָל ניט געהאַט קיין שפּאַלטונג ווי אויסערלעך אזוי אויך אינערלעך". „די חברה קדישא שטעלט פאַר די אידן אַלס עטוואָס גאַנצעס" (23/1/1913); „יאָ־האַנעסבורג איז זייער פיל שולדיק דער חברה קדישא פאַר אָפראַמען דעם שמוץ ביי אידן איבער דעם וויסן־שקלאַפן־האַנדל. אויף א ז' אדר־פייערונג האָט מען זיך באַקלאָגט וואָס די יודישע יונגעלייט זיינען ניט פאַראינטערעסירט אין דער ארבעט פון דער חברה קדישא" (20/2/1915);

דער שחיטה־באַארד האָט זיך געגרינדעט אין 1910. די קצבים האָבן גע־דאַרפט געבן אַן אָפּצאָל פאַר יעדער בהמה און שעפּס. עס איז געווען אַ מין קאַראָבקע. עס וועלט געשריבן וועגן שחיטה־באַארד דאָס פאַלגנדיקע: „אין די דריי יאָר, וואָס די שחיטה־באַארד עקסיסטירט איז ניט פאַרביי איין טאָג, וואָס זאָל ניט זיין קיין מחלוקת צווישן די „האַלסייל און ריטייל" „בוטשערס" (קצבים) און צווישן די „בוטשערס" און „שחיטה־באַארד" און צווישן פובליקום און „שחיטה־באַארד" (4/9/1913); „בשר כשר"; עס קען גאַנץ מעגלעך זיין, אז איינער זאָל אסרן, וואָס דער צווייטער האָט כשר געמאַכט" (12/2/1914);

„יידן האָבן זיך אָפּגעגאָלט די בערד, זיינען מחלל שבת און פירן מחלוקת וועגן שחיטה לשם שמים". „שחיטה באַארד מיינט אַ קאָמיסיע אכטונג צו געבן

אויף שחיטה, עס זאָל זיין כשר. אינדערהיים האָט מען עס ניט געדאַרפט" (4/1/1917); „פיל פון אונדזערע שוחטים פייפן אונטער, און קצבים פייפן אויך אונטער". „השגחה אויף בשר כשר, צו וואָס דאַרף מען עס? מיר זיינען דאָך אין אפריקע" (11/2/1915); דר. לאַנדאַו האָט געזאָגט אין זיין יער־לעכן באַריכט, אז „מען פאַרקויפט טריפה ווורשט פאַר כשרע, און פלייש איז אויך אונטער אַ פראַגע צייכן. מיר זיינען אין אַ צושטאַנד פון גייסטיקן און רעליגיעזן באַנקראָט" (6/6/1918); „דער שטאָט־קאָכלעפל" אין אַ תחינה פאר אַ אידישן כשר „בוטשער" זאָגט: „מיינע עברות זיינען פיל מער וויפל פליגן אין „בוטשערי!"

אז עס פלעגן אָנקומען די ימים־נוראים, פלעגט ווערן אַ יריד! מען פלעגט לאָזן וויסן, אז דאָ און דאָרט וועט זיין אַ מנין, אז די און די חזנים וועלן דאַוונען, און יעדער חזן איז אַ וווּנדערבאַרער זינגער, וועמענס געבעט גאָט וועט געווויס אויפנעמען. עס פלעגן געגעבן ווערן אזוינע אַנאָנסן: „אונדז איז געלונגען צו קריגן דעם בעסטן בעל־תפילה". „מיר האָפן, אז יעדער וועט קומען בייַ אונדז דאַוונען". „דער באַווסטער בעל־מוסף און בעל־תקיעה" (8/8/1918).

אין אַ פעליעטאָן „רבנים, חזנים און שמשים, שרייבט מ. אַמיקוס:

„חען יעמאָנד חאָלט איצט געקומען אין יאָהאַנעסבורג און צוקוקן זיך צו דער יידישער געמיינדע, חאָלט ער געדיינקט, אז אלע יידן אין יאָהאַנעסבורג באַשעפטיקן זיך נאָר מיט איין זאַך, נעמלעך, מיט דאחנען! חו מען גייט און חו מען שטייט זעט מען אלץ אַ „בית תפילה", אַ „מנין", אַ באַקחועמלעכער „האָלל" צום דאַחנען. „א בעל־שחרית, א „בעל־מוסף" דאחנען איז אפילו א גרויסע זאַך אָבער אויסנאַרן דעם רבונו־של־עולם מיט די דריי טעג איז צו נאַריש". „דער גאַנצער יריד מיטן גאַנצן אַנשטעל לשם שמים — צו פאַרזאָרגן דעם אידן אַ פּלאַץ צו דאַוונען".

„דער אַפריקאַנער" פון 25/1/1917 שרייבט: „די אינסטיטוציעס ווי לע־כערלעך זיי זאָלן ניט זיין, היט מען אַפּ מיט אַלע פינטעלעך, ווען דער עבר איז אַ צערעמאָניע, איז די צוקונפט ניט מער ווי אַ נאַרישע קאָמעדיע".

די רעדאַקציע האָט זייער פיל אָרט אָפּגעגעבן וועגן מגייר זיין ניט־יידישע מיידלעך. דעם 26־טן אַפּריל 1914, איז די רעדאַקציע ארויס שאַרף קעגן דעם, וואָס רבנים זיינען מגייר ניט יידישע מיידלעך. „א מלמד האָט געפונען א נייע פרנסה „מגייר זיין גויעס", אויך געווען אַ חזן פאַר ימים נוראים און אויך גע וועז אַ שדכן" (18/3/1915); „דער משולח פון מוראָוויאַנקאַ — א רב — האָט מגייר געווען אַ שיקסע צוליב געלט, און איר געפירט אין מקוה אָן דעם וויסן פון די בעלי־בתים" (1911).

עס איז געווען פאַרעפנטלעכט אַ לייטאַרטיקל: „וואצו דאַרפן מיר גרים" (25/3/1915);

צוויי יידישע בוכהענדלערס האָבן זיך אַנאָנסירט אין „אַפריקאַנער": „קאַפלאַנס" און „מ. סגל". ביידע — אין קאַמישיאַנער־גאַס.

באַריכטן וועגן ייִדיש טעאַטער אין „אַפריקאַנער"

אין דער באַטרעפנדיקער צייט האָט מען געשפילט די פאָלגנדיקע פיעסן, לויט דעם „אַפריקאַנער": „מאָטיע מלך דער סטאָליער" (29/11/1911), „חנהלע די פינעשערין" (20/12/1911), „די וואַרהייט" (3/4/1912), „רחל דגל מחנה יהודה" (18/8/1912); „דער ליטעראַרישער און דראַמאַטישער פאַראיין" האָט דורכגעפירט אַ ריי פאַרשטעלונגען, ווי צ.ב. „די יתומה" (12/10/1913), „די וואַרהייט" (13/11/1913), „אָן אַ היים" (21/6/1916), „דער אומבאַקאַנטער" (15/10/1916), „גאָט, מענטש און טייוול" (1/4/1917).

אין 1917 האָט אַ גרופּע פון היגע, און אויך פון קייפּטאַון, טאָלאַנטפולע יידישע שוישפּילערס געשאַפן אַ טרופּע „היברו אָפּעראַטיק קאָמפּאַניע". די טרופּע האָט אויפגעפירט אַ ריי פאַרשטעלונגען, אריינרעכענענדיק „דאָס אידישע האַרץ" (פון י. לאַטיינער) און „געלד" (פון מאָריס גיסנעט); דעם 21־טן נאָוועמבער 1918, באַקלאָגט מען זיך אין אַ בריוו אין „אַפריקאַנער", פאַרוואָס עס קומען ניט קיין אידישע טעאַטער־טרופּעס. „דער עולם גאַרט נאָך אידישע טעאַטער".

דעם 21־טן יאַנואַר 1913, האָט אַנגעפאַנגען דערשיינען אַ נייע טעגלעכע אידישע צייטונג — „די נייע היים". „מיר גראַטולירן די אונטערנעמער" — האָט געשריבן די רעדאַקציע (23/1/1913).

דער אידישער ליטעראַרישער און דראַמאַטישער פאַראיין האָט ארויסגעגעבן אַ ליטעראַרישן חודש־זשורנאַל „דאָס נייע וואָרט" (2/7/1916).

„עס טוט מיר לייד" שרייבט דער רעדאַקטאָר, וואָס איך דאַרף פאַרצייכענען דעם טויט פון צוויי אידישע זשורנאַלן אין קייפּטאַון: „דער אידישער אַדוואָקאַט" (פון מר. ג א ל ד ב ל א ט) און דער מאָנאַטשריפט „דער אַפריקאַנער" (פון נ. ד. ה א פ מ א ן) (2/7/1914). „די יודישע פאָהן" איז אונטערגעגאַנגען אין אויגוסט 1913).

אין אַן אַרטיקל „דער 3־טער בית־עולם אין יאָהאַנעסבורג" (10/7/1913) ווערט געזאָגט: „דער בית עולם פון קברים מיט מצבות, דער בית עולם פון קברים אָן מצבות און אין אידישן קוואַרטאַל — אַ בית עולם אָן מצבות". „געדיינקט איר ווי מען פלעגט אין דער אַלטער היים מאַכן אַ לוויה פון שמות? די טויזנדע מענטשן פלעגן נאָכגיין, מוזיק פלעגט שפּילן און דער טאָג פלעגט זיין א „היסטאָרישער" טאָג אין דעם אידישן לעבן. אין יאָהאַנעסבורג קומען פאָר אַזעלכע לוויות „אָן זאַנג און קלאַנג". „פיר מצבות היינגען אין דעם אויבערשטן קוואַרטאַל זייט מאַנאַטן, זייט יאָרן, וועלכע דערציילן שטום וועגן דעם פריצייטיקן טויט פון פאַרשיידענע זשורנאַלן און צייטונגען".

„די ערשטע, וועלכע טראָגט דעם מאָדערנעם נאָמען איז — „די נייע צייט" — אַ מאָנאַטלעכער זשורנאַל (אַרויס צוויי זשורנאַלן און דערנאָך ווי אַ וועכנט־לעכע אַרויס 4 נומערן). געקעמפט פאַר דעמאָקראַטיע און טעריטאָריאַליזם,

געהאַט אַ קאָלעגיום רעדאַקטאָרן און שטיל אויסגעלאָזן זיין נשמה. די צווייטע מצבה איז די „יודישע שטימע". געוואָלט קעמפן, דאַכט זיך, קעגן דעם יודנטום פון זייאָניסט „האָל". האָט אין אָנפאַנג גאָרניט געקאָסט און אויך געשטאָרבן. די דריטע איז די מצבה פון „די נייע הײם", אַ 5 מאָל אין וואָך טאָג־בלאַט, געקאָסט אַ פּעני. געוואָלט קעמפן קעגן עם־הארצות, צוציען די אינטעליגענץ צו זיין „גרויסע טעגלעכע צייטונג" און געשטאָרבן. די נעקסטע מצבה איז פון יאָהאַנעסבורגער „טאַגעבלאַט" — „דער פּיאָנער פון די אידישע טעגלעכע פּרעסע". אַ ריכטיקער טאַגעבלאַט. פונקט זעקס מאָל אַ וואָך ארויסגעגעבן. שטענדיק מער ניט געקאָסט ווי אַ פּעני. דער פּאָרמאַט — פון אַ שיר המעלות, שטרייניג אומפּאַרטייאיש. דער גאַנצער טאָג בלאַט איז געשריבן געוואָרן און געשאַפן געוואָרן פון איין איינציקן מענטשן און (לעצטן) פרייטאָג איז אַרויס זיין נשמהלע".

דעם 16/7/1918 האָט זיך געגרינדעט אַן ארגאַניזאַציע פון שוחטים און העברעישע לערערס.

וועג דער אַלגעמיינער שטרייק האָט אויסגעבראָכן אין 1913, איז „דער אַפּריקאַנער" ארויס מיט אַ פּראָטעסט אין אַ לייטאַרטיקל קעגן דער ברוטאַלער האַנדלונג פון דער רעגירונג קעגן די שטרייקערס: „די מלחמה אין יאָהאַנעסבורג!", „סאָלדאַטן שיסן אויף די מאַסן", „דער מלאך המות שעכט — און בלייבט גערעכט" (3/7/1913).

די באציאונג פון יידן צו אַפריקעער

די באַציאונג פון יידן צו די אַפריקער

אַרעמקייט, שלעכטע געזעטעניש, שטייערן און דאָס וועלן אָנקלייבן וואָס גיכער געלט פאַר „לאַבאָלאַ" חתונה צו האָבן, אָדער צו נעמען זיך נאָך אַ ווייב, — האָט געטריבן די אַפריקער קומען קיין יאָהאַנעסבורג אַרבעטן פאַר די ווייסע אויף אַ יאָר צייט, אָדער לענגער.

אויף ווי ווייט זיי זיינען ניט באַטראַכט געווארן, ווי אַן אַרגאַנישער טייל פון דער באַפעלקערונג אין יענע יאָרן, קען דינען דער פאַקט, וואָס דער גרעסטער טייל ווייסע פלעגט אָנגעבן אויף דער פראַגע „ווי גרויס איז די באַפעלקערונג פון יאָהאַנעסבורג ?" — בלויז די צאָל פון די ווייסע.

די אַפריקער, וועלכע האָבן יאָ געלעבט פערמאַנענט אין יאָהאַנעסבורג, האָבן געווויינט, הויפטזאַכלעך, אין דעם טייל פון שטאָט, ווו עס האָט געלעבט די גרעסטע אָרעמקייט — „אָפגרונט־אָרעמקייט" — אין שרעקלעכע באַדינגונגען. אגב, איז עס געווען דאָס אינציקע אָרט אין יאָהאַנעסבורג, ווו עס איז ניט געווען קיין ראַסן־אָפזונדערונג. דאָרט האָבן געלעבט חוץ די אַפריקער, ווייסע, ברוינע, אינדיער, כינעזער א.א.וו.

כמעט אָן באַגאַזש, מיט צעריסענע בגדים, אָדער מיט אַ פאַטשיילע איבער זייערע קערפערס פלעגן די שוואַרצע קומען קיין יאָהאַנעסבורג זוכן אַרבעט, ניט קאַנעדיק די באַדינגונגען פון שטאָט און ניט דעם לשון פון די ווייסע. אַלץ איז זיי געווען פרעמד און ניט פאַרשטענדלעך — גאָר אַן אַנדער וועלט.

גאָר ווייניק פון די אַפריקער, וועלכע פלעגן קומען אין יאָהאַנעסבורג, פלעגט די אינדוסטריע אַבסאָרבירן, ווייל די אינדוסטריע איז נאָך געווען זייער קליין און ניט אַנטוויקלט.

דער גאָר גרעסטער טייל — צענדליקער טויזנטער — פלעגן זיין באַשעפטיקט, ווי הויז־דינערס — „דינסטן" אין די הייזער פון די ווייסע, (שוואַרצע פרויען זיינען געווען גאָר ווייניק אין יאָהאַנעסבורג[1]). טויזנטער אַפריקער זיינען געווען באַשעפטיקט ביי דער מוניציפּאַליטעט צו מאַכן ווענגן, טראָטוּאָרן, און ביים רייניקן קלאָזעטן. (עס זיינען נאָך ניט געווען גענוג מאַדערנע סאַניטאַרע אינריכטונגען) און ביי אלגעמיינער אַרבעט צו האַלטן די שטאָט ריין.

---

[1]) לויט דעם צענזוס פון 1911 זיינען געווען אין יאָהאַנעסבורג 103.922 אַפריקער. פון דער צאָל זיינען געווען בלויז 4910 אַפריקער־פרויען. אין אָט דער סטאַטיסטיק איז אריינגערעכנט בלויז אַ קליינע צאָל אַפריקער מינען־אַרבעטער, חייל דער שטח פון די גאָלד־מינען איז ניט געווען אריינגעשלאָסן אין דער יאָהאַנעסבורגער מוניציפּאַליטעט.

יעדע קראָם, האָטעל, געשעפט, אַנשטאַלט, אונטערנעמונג און ביורא האָבן געהאַט זייערע אַפּריקער באַדינערס.

צוליב דעם, וואָס די אַרבעט־קראַפט פון די אַפּריקער איז געווען אזוי ביליק, און די אַרבעט־שעהן זייער לאַנגע, האָבן פיל פון די ווייסע אַרבעטער און אָרעמע אויך געהאַט שוואַרצע באַדינערס.

דאָס רוב פון די ווייסע האָבן ניט באַטראַכט די הינטערשטעליקע אַפּריקער פאַר מיט־מענטשן.

מען האָט זיי פאַראַכטעט, און די האַלטונג צו זיי איז געווען, ווי צו שקלאַפן. דער אַפּריקער האָט ניט געדאַרפט גיין אויפן טראָטואַר; ער האָט ניט געטאָרט (אויך איצט) גיין אין גאַס נאָך אַכט אזייגער אין אָוונט אָן אַ דערלויבעניש פון באַלעבאָס. די דערלויבעניש פלעגט אָפט געגעבן ווערן פון דעם באַלעבאָס אַ קליין קינד.

יעדן אַפּריקער פלעגט מען אָנרופן (און אויך איצט) „באָי" — יינגל, באַדין־יונג. עס קלינגט משונהדיק, ווען מען הערט קליינע קינדער רופן אַפילו אַלטע אַפּריקער: „באָי".

ביים פאַרלאָזן אַ שטעלע פלעגט דער באַלעבאָס, אַדער באַלעבאָסטע געבן אויפן אַפּריקערס פּאַספּאָרט אָן אָנווייזונג און מיינונג ווען זיין אַרבעטזאַמקייט און ערלעכקייט. דאָס פלעגט אָפט זיין אַפהענגיק פון דער באַלעבאָסטעס שטימונג און קאַפּריזן; אויב די באַלעבאָסטע פלעגט זיין אין כעס אויפן אַפּריקער, פלעגט זי געבן אַ שלעכטע רעפערענץ. דאָס האָט שטאַרק פאַרשווערט אים צו קריגן אָן אַנדער שטעלע.

געווייסע אייראָפּעאישע אימיגראַנטן פלעגן, ביים אָנקומען אַהער, מוסרן די היגע ווייסע פאַר זייער ניט הומאַניטאַרישער באַציאונג צו אַפּריקער. אָבער, אַפּזייענדיק אין לאָנד אַביסל צייט, זיינען זיי גופא אָנגעשטעקט געוואָרן מיט די היגע ראַסן־פאַראורטיילן.

קומענדיק פון זייערע פּרימיטיווע היימען, זיינען די אַפּריקער ניט געווען צוגעגרייט און ניט געניג אָנטוויקלט צו פאַרשטיין און צו באַגרייפן די ווייסע און זייער אַרט־לעבן. אַלץ איז געווען פאַר זיי ניי און פרעמד. זיי האָבן ניט געקענט גיך אויפכאַפּן, וואָס די ווייסע ווילן פון זיי, און ווי זיי זאָלן אויספירן דעם ווייסנס פאַראַרדנונגען. דאָס פלעגט ארויסרופן ביז־בלוט און פאַראַכ־טונג צו די אַפּריקער. איינער האָט ניט געקענט די שפּראַך פון דעם אָנדערן. אויסערדעם האָבן אויך ארויסגערופן פאַראַכטונג צו די אַפּריקער זייער אונ־טערטעניקייט, זייער קינדישע־זאָרגלאָזיקייט, די שמאָטעס אין וועלכע זיי זיינען געווען אָנגעטאָן און דער שווייס גערוך, וואָס פלעגט זיך טראָגן פון זיי צוליב דעם, וואָס נאָך דער שווערער אַרבעט אין די היצן האָבן זיי זיך ניט געוואָשן (זיי האָבן ניט געהאַט קיין באַדינגונגען צו וואָשן זיך, אָגב — אַ באַדערפעניש, צו וועלכער זיי זיינען אָפט ניט געווויינט אין זייערע פּרימיטיווע היימען). דאָס

אַלץ האָט שטאַרק בייגעטראָגן צו דעם, וואָס די ווייסע האָבן אָנגענומען די באַקוועמע ליניע — באַטראַכטן די אַפריקער נאָר ווי אַן אַרבעט־קראַפט.

צו דער קליינער צאָל האַלב־געבילדעטע און געבילדעטע אַפריקער האָט מען זיך באַצויגן מיט אַ ניט־גלייכגילטיקער פאַראַכטונג. מען האָט זיי באַטראַכט פאַר אַ ניט געוווּנטשענעם עלעמענט. באַוווסטזיניק, אָדער ניט באַווסטזיניק, האָט מען זיך געשראָקן פאַר זיי. זיי זיינען שוין ניט געווען אזוי אונטערטעניק פאַרן ווייסן; און דאָס האָט די ווייסע פאַרדראָסן. מען האָט זיי באַטראַכט פאר „איבערגעפירטע".

אָפט פלעגט מען זאָגן: „זעט ווי די מאַלפּעס ווילן אונדז נאָכמאַכן און נאָכטאָן" און „ס׳איז געוויס בעסער אויסצוקלייבן דעם „רויען" און ניט „אי־בערגעפירטן".

מען האָט שטאַרק ניט געוואָלט ליידן, וואָס די אַפריקער גייען אויף דעם וועג פון ציוויליזאַציע, וואָס איז באַטראַכט געוואָרן „נאָר פאַר די ווייסע".

די קליינע צאָל געבילדעטע אַפריקער פלעגן ווערן גלחים, לערערס (פאַר אַפריקער קינדער), איבערזעצערס און אָנגעשטעלטע ביי די גאָלד־מינען־גע־זעלשאַפטן.

סיי די ענגלישע און סיי די דייטשע יידן, ווי גלייכבאַרעכטיקטע בירגערס פון אימפעריעס, וואָס האָבן געהאַט קאָלאָניעס אין אַפריקע, האָבן אָנגענומען די זעלבע באַציאונג צו די אַפריקער, ווי די ניט־יידישע, וועלכע געווען איבער די שוואַרצע. זיי האָבן אָבער ניט געפילט די זעלבע פאַראַכטונג צו די אַפריקער, ווי דאָס איז געווען דער פאַל מיט די הי־געבוירענע ווייסע. די ווייסע קינדער האָט מען געלערנט אין די שולן וועגן „די אַכט קאַפער־מלחמות", ווי אזוי ד י נ ג א ן — דער זולו־קעניג — („טשיק") — האָט דערהאַרגעט דעם פירער־פיאָנער, פ י ט ר ע ט י ף מיט זיין גרופּע, וועלכע האָבן באַזוכט ד י נ ־ ג א נ ע ן; מען האָט זיי דערציילט וועגן דעם קאַמף ביים „בלוט־טיך" א.ד.ג.

דאָך האָט זיך געמערקט, אז ענגלישע און דייטשישע יידן זיינען פּראָפּאָר־ציאָנעל געווען פאַרטראָטן מערער, ווי ניט־יידן ביי פילאַנטראָפּישער טעטיקייט צו פאַרלייכטערן דאָס לעבן פון די אַפריקער.

זייער אָנטייל אין דער הילף־אַרבעט איז אַרויסגעקומען פון אַ רחמנות־געפיל און פון רעליגיעזער פילאַנטראָפּיע.

אַנדערש איז עס געווען מיט די ליטוויש־רוסישע יידן, וועלכע האָבן אי־מיגרירט אין דרום־אַפריקע.

אין חדר, אין דער ישיבה און אין די שטעטלעך בכלל, האָט מען דאָך מיט זיי ניט געלערנט וועגן די שוואַרצע מענטשן, קאָלאָניאַל־הערשאַפט א.ד.ג. גלייך ביים אָנקומען אין דער וואַרעמער און כמעט שטענדיק זוניקער טראַנס־וואָל, זיינען זיי, אַ דאַנק זייער וויסהויטיקייט, אריינגענומען געוואָרן צווישן

דעם הערשנדיקן טייל פון דער באַפעלקערונג. זיי זיינען אויטאָמאַטיש געווארן אַ טייל פון די, וועלכע הערשן איבער די איינגעבוירענע רעכטלאָזע.

מען איז געגאַנגען אין דעם באַקוועמען אויסגעטראָטענעם וועג; ניט זיי האָבן געוואָלט און ניט זיי האָבן געקענט איבעראַנדערשן דעם וועג. אין דער באַציאונג צו די אַפריקער האָט מען זיך אויסערלעך געפירט, ווי דער גאַנצער ארום — מען איז געווארן אַ טייל פון דער סביבה. מען האָט אָנגענומען די פריווילעגיעס „מיט ביידע הענט", און מען האָט, ווי די אַנדערע פון דער וויי־סער באַפעלקערונג, זיך געלאָזט באַדינען פון די אַפריקער.

די רוסישע יידן זיינען געקומען פאַרבעסערן זייער עקאָנאָמישע לאַגע, און — פאָרן צוריק אהיים. אזוי ארום האָבן זיי זיך ניט געפילט באַרופן צו זאָגן דעות און קריטיקירן די מאַכט פאַר דער ניט יושרדיקער באַציאונג צו די אַפ־ריקער, און פונקט ווי די אַנדערע, האָבן זיי עקספלואַטירט די אַפריקער. עס איז געווען „אַ גאַנץ נאַטירלעכע זאַך". אַלע האָבן געטאָן אזוי.

די רוסישע יידן זיינען צום ערשטן מאָל געקומען פנים־אל־פנים מיט אָט די שוואַרצע מענטשן וועלכע זיינען אזוי אַנדערש מיט זייער אויסזען. זיי האָבן ביי די יידן אין די אויגן געהאַט איין פנים. עס האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט און מען האָט געמומען אונטערשיידן איינעם פון דעם צווייטן און מען האָט זיך „צוגעווויינט" צו זיי.

אין אַלגעמיין געמומען זיינען די מזרח־איראָפעאישע יידן געקומען אין אָפטן קאָנטאַקט מיט די אַפריקער, וויל זיי זיינען געווען קונדן.

דער האַנדל מיט געניצטע בגדים, שיך, כלים, וועלאָסיפעדן, מעבל א.ד.ג. איז געווען כמעט אויסשליסלעך אין די הענט פון די רוסישע יידן. אזוי איז אויך געווען מיט די „קאָפעריטעס".

דער גאָר גרעסטער טייל פון די רוסישע יידן זיינען נאָך דאָן געווען בחו־רים, אָדער מענער, וועמענס פרויען זיינען געווען אין דער אַלטער היים. די אַפריקער פלעגן רייניקן זייערע צימערן, צוגרייטן און קאָכן זייערע מאָלצייטן, וואַשן זייערע וועש א.ד.ג.

אזוי האָט זיך געשאַפן אַ מער פריינדלעכע באַציאונג צווישן די אייגזאַמע יידן און די עלטע שוואַרצע. ניט קענענדיק קיין ענגליש, האָבן די יידן אָנגע־הויבן רעדן אַ „קיך־זולו" און די אַפריקער האָבן אין אַ סך פאַלן געערעדט יידיש. אָפטמאָל האָבן זיי אויך אויסגעלערנט זיך זינגען יידישע לידער. ביי רעליגיעזע יידן פלעגן זיי זאַלצן פלייש פאַר די באַלעבאָטים און שטרענג אָפהיטן כשרות. זיי פלעגן אפילו וויסן די ספעציפישקייט פון יעדן יידישן יום־טוב.

עס זיינען געווען פאַלן, וועו נאָכן אָפּאַרבעטן אין יידישע הייזער עטלעכע יאָר האָבן זיי, צוריקקומענדיק אין זייערע היימען, געערעדט יידיש, מיינענדיק, אַז דאָס איז ענגליש.

די עלנטע, פאַרזאָרגטע יידן, מידע פון דער אַרבעט, פלעגן אָפט שמועסן מיט זייערע שוואַרצע באַדינערס. מען פלעגט זיך אַראָפּריידן פון האַרצן.

וועז עס פלעגן זיך צוזאַמענקומען לאַנדסלייט, פלעגט מען שמועסן וועגן זייערע שוואַרצע באַדינערס, אָדער וועגן לעבן פון די שוואַרצע בכלל.

וועז איינער פלעגט דערציילן וועגן דער געטרייקייט אוו ערלעכקייט פון זיין „שחורדיקן", פלעגט דער אַנדערער צוגעבן: „וואָלסטו זען אוו פאַרזוכן, וואָס פאַראַ געשמאַקע געפילטע פיש אוו אַנדערע מאכלים מיין שחורדיקער מאַכט, אוו ווי ער היט אָפּ כשרות"...

אַ קרעמער, ווידער, האָט דערציילט, ווי אזוי זיין שוואַרצער פירט פונאַנדער פינקטלעך די באַשטעלונגען צו די קונדן אוו מאַכט קיינמאָל ניט קיין טעות ניט אין די נעמען אוו ניט אין די אַדרעסן, הגם ער קען ניט לייענען אוו ניט שרייבן. דער קרעמער האָט צוגעגעבן: „וועז דער שוואַרצער וואָלט געהאַט בילדונג, וואָלט ער געווען אַ גאון".

עס דערמאָנט זיך אַ שמועס מיט לאַנגע יאָרן צוריק צווישן חברים פון אידישן לעטראַרישן פאַראיין וועגן דער ווירקונג פון דער סביבה אויף דער אַנטוויקלונג פון מענטשן. האָט איינער אַ פרעג געטאָן: „וואָס וואָלט געווארן פון שעקספירן, וועז ער וואָלט געבוירן געווארן צווישן די זולוס?" דערויף האָט ה' י. ש. יודעלאָוויטש אַ זאָג געטאָן: „וועז שעקספיר וואָלט געבוירן געווארן צווישן די זולוס, וואָלט ער געווען דער בעסטער „קיטשן־באָי" (קיך־באַדינער) אין לאַנד".

עס איז אויך אומגעגאַנגען אַ ווערטל, וועז מען האָט „געכאַפּט" אַ יידישן בחור מיט אַ זולו[2]־מיידל, האָט ער זיך „פאַרענטפערט" „גם זולו טובה"[3]).

עס זיינען געווויס געווען רוסישע יידן, וועלכע פלעגן רעידן מיט פאַראַכטונג אוו שפּאָט וועגן די אַפריקער. זיי פלעגן זיי אָנרופן מאַלפּעס, אייזלען א.ד.ג. אַנדערע, ווידער, האָבן געמיינט, אז וואָס מער זיי דערנידעריקן די אַפריקער — אַלץ מער שטייגט זייער אייגענער מהות.

אין אַלגעמיין געפונען האָט דער גרעסטער טייל פון די רוסישע יידן ניט באַטראַכט די אַפריקער פאַר נידעריקע באַשעפענישן — ווי מצורעים (Lepers). די רוסישע יידן האָבן ניט געהאַט דעם אַריסטאָקראַטישן אָנשטעל בנוגע די שוואַרצע. זיי זיינען ניט געווען אין דער ראָל פון ציווילייזאַטאָרן אָדער קאָלאָניזאַטאָרן, וועלכע „מיינען", אז גאָט אליין האָט זיי באַשטימט צו געוועלטיקן איבער די אַפריקער.

---

[2]) זולוס — אַ שבט פון די אַפריקער.

[3]) דאָס וערטל האָט פאָפולאַריזירט ד"ר ע. אלשוואַנגער. ער האָט עס פאַרצייכנט אין זיין בוך „רויטע פאָמעראַנצן".

זייער באַציאונג צו די אַפריקער איז געווען מער פשוט און מער הומאַניטאַר.

* * *

עס איז כדאי אָנצווויזן, אז צווישן די יאָהאַנעסבורגער פּראָגרעסיוע און סאָציאַליסטן זיינען פּראָפּאָרציאָנעל געווען אַ גרויסע צאָל רוסישע יידן. אָבער אין יענע יאָרן האָבן די פּראָגרעסיוע ניט אַרויסגעוויזן קיין אַקטיוון אינטערעס צו קעמפֿן פאַר בעסערע באַדינגונגען פאַר די אַפריקער.

נייעג טעטר טייל

1910

1910

דער 31־טער מיי 1910 — „יוניאָן־טאָג" איז אַ וויכטיקע דאַטע אין דער געשיכטע פון דרום־אַפריקע.

נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען צווישן די פּראָווינצן איז מען געקומען צו אַ קאָמפּראָמיס, הויפּטזאַכלעך, אויפן חשבון פון די רעכטן פון דער ניט־ווייסער באָפעלקערונג אין קאַאַפּ און נאַטאַל.

דעם טאָג איז פאָרגעקומען די באַהעפטונג פון די פיר פּראָווינצן. עס איז געשאַפן געוואָרן „די יוניאָן פון דרום־אפריקע".

מיט דער פאָראייניקונג האָט זיך געשאַפן פון די פיר פּראָווינצן אַן איינס. עס האָט זיך געשאַפן אַ מדינה־פּרצוף.

מיט דער אָנטשטייאונג פון „יוניאָן" האָבן זיך געגומען שאַפן אויך אייניִיטלעכע אימיגראַציע־געזעצן. מיט דעם זיינען באַזייטיקט געוואָרן שווערי־קייטן און קאָמפּליקאַציעס, וועלכע יידישע אימיגראַנטן האָבן געהאַט.

אויך פריער איז אין לעבן פון די יידן אין דרום־אַפריקע — ווי אַ נאַציאָנאַלע גרופּע — ניט געווען קיין מחיצה צווישן די פּראָווינצן: צ.ב. די צוויי „באָארד אָוו דעפּיוטיס" — טראַנסוואַל־נאַטאַל און די „קאַאַפּ", און די ציוניסטישע פעדעראַציע — האָבן אָנגעפירט זייער טעטיקייט צווישן יידן אין גאַנץ דרום־אַפריקע.

די הויפּט־מחיצה צווישן די צווי וויכטיקסטע יידישע ישובים אין דרום־אפריקע — יאָהאַנעסבורג און קייפּטאַון — איז געווען די געאָגראַפּישע דיסטאַנץ פון טויזנט מייל.

* * *

די לאַגע אין יאָהאַנעסבורג איז דאַן געווען אומגעפער אזא: — די שטאָט גופא האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן און צעשפּרייטן זיך. פאַרשטאָוועדטע בלעכענע און הילצערנע הייזער האָט מען איבערגעבויט. אויף לוידיקע פּלעצער האָט מען אָנגעבויט אינציקע און מער שטאָקיקע געביידעס.

אין יאָהאַנעסבורג פלעגן כסדר צוקומען הייזער, קראָמען און געביידעס. דאָס מאַכן און מאָדערניזירן גאַסן, טראָטוּאַרן און סאַניטאַרע אינריכטונגען האָט זיך געמערקט אומעטום.

עס זיינען נאָך דאָן, כמעט ווי ניט געווען קיין סאַניטאַרע קאָנאַליזאַציע־אינריכטונגען אין די פּאָרשטעט.

אַן ערך עלף אזייגער אין אַוונט פלעגן אין אַלע פאַרשטעט באַווייזן זיך גרויסע וועגענער (געשלעפט דורך פיר אָדער זעקס פאַר מויל־אייזלען) אַנגעלאָדן מיט גאָר אַ סך עמערס אויסגעשמירט מיט שווארצן פעך. די עמערס פלעגן פונאַנדערגעטיילט ווערן דורך אַפריקער הינטער די הייזער און מען פלעגט אַפּנעמען די עמערס, וואָס מען האָט אַ נאַכט פריער איבערגעלאָזן.

דער ברוינער „גאָלדענער" באָדן פון די גאַסן און די טראָטוארן, מיט וויי־ניק אויסנאַמען פון קליינע שטחים אין סאַמע צענטער, האָבן ניט געהאַט קיין צודעק פון אַספאַלט אָדער צעמענט.

פלעגט אַן אויטאָמאָביל פאַרבייפאָרן — פלעגט זיך אויפהייבן אַ שטויבי־קער ווירבל־ווינט.

דער שטויב אין יאָהאַנעסבורג, ספּעציעל אין די ווינטער־חדשים, פלעגט קומען פון די זאַמד־בערג ביי די גאָלד־גרובן פון די ניט־געפלאַסטערטע וועגן, וואָס האָבן געפירט קיין יאָהאַנעסבורג, און פון די ניט־אַספאַלטירטע גאַסן און טראָטוארן פון יאָהאַנעסבורג גופא.

אָט דער שטויב האָט זיך באַזעצט אויף אַלץ און אַלעמען — אויף די הייזער, אין די הייזער און אויף די מענטשן גופא.

פאַרשטויבטע טונקל־ברוינע בלעכענע וועגענער מיט וואַסער, וואָס פלעגן געפירט ווערן פון מויל־אייזלען אָדער פערד, פלעגן זיך ציען איבער די הויפט־גאַסן און פלעגן באַשפריצן די שטויביקע גאַסן. דער שטויב פלעגט צום שטאַרקסטן בושעוועז אין די חדשים צווישן יולי און אָקטאָבער — ביז די ערשטע פרילינג־רעגנס פלעגן אָנקומען און באַנעצן די אויסגעטריקנטע ערד, גאַסן און טראָטוארן, וואָס האָבן שוין זינט דעם מיטן פון האַרבסט ניט געהאַט קיין רעגן.

אַלע האָבן געווארט אויף די ערשטע פרילינג־רעגנס.

די חבלי־לידה פון די ערשטע רעגנס פלעגן קומען מיט גוואַלדיק־גרויסע און שטאַרקע בליצן און דונערן, ווי האַרמאַטן־שאָסן. די סעמי־טראָפישע רעגנס, וואָס פלעגן נאַכפאָלגן, פלעגן קומען אין אַ גוס.

מען האָט זיך געפרייט מיט די ערשטע רעגנס אויך דערפאַר, ווייל דער ווינטער איז אַ סעזאָן, וואָס איז אַלעמען איבעריק — אַן אָפּקומעניש פאַר אַלע־מען. ער ברענגט קיינעם ניט קיין פרייד.

אין ווינטער ציען זיך מאַנאַטן פון וואַלקנלאָזע טעג און נעכט; ניט עס רעגנט, ניט עס שנייט; טרוקענע טעג און הויכע הימלען מיט אַ סך שטערן; די טעג זיינען קירצער, אָבער ניט קורץ. מאַנכע טעג זיינען האַרבסטיק וואַ־רעמלעך; אָפטמאָל ווערן די פאַרוועלקטע לאַנקעס פון אַ פאַרזשאַוועלטן גאָלד־קאָליר באַדעקט דורך נאַכט מיט אַ ווייסן פרעסטל.

דער ווינטער טוט אויס אַ סך ביימער פון זייערע בלעטער. דאָך זעט מען צו יעדער צייט אין ווינטער טונקל־גרינע סאָסנעס און אַנדערע ביימער. אויך בונטע ווינטער־בלומען זעט מען אין גערטנער און אין די פאַרקן.

בייטאָג איז שטענדיק דאָ אַ סך זונענשיין. עס איז וואַרעמלעך אין זון און שטאַרק קיל אין שאָטן. ווערט קאַלטלעך ביים זונען־אונטערגאַנג און קאַלט — ביינאַכט. צוליבן גרויסן קאָנטראַסט אין וואַרעמקייט פון טאָג און קעלט ביינאַכט, קריגן אַ סך יאַהאַנעסבורגער אינווווינערס שאַרפע פאַרקילונ־גען. די הייזער זיינען געבויט פאַרן זומערדיקן קלימאַט.

צום מערסטן ליידט פון די ווינטער־קעלטן די שוואַרצע באַפעלקערונג, וועלכע לעבט אין בלעכענע און ליימענע חורבה־כאַטקעס, ווהין עס בלאָזן אריין די קאַלטע ווינטן. די אַפריקער, וועמען מען רעקרוטירט פאַר אַרבעט אין די גאָלד־מינען, פאַרטראָגן שלעכט די קעלטן. אַ סך פון זיי קריגן לונגען־אַנצינ־דונגען. אָט וואָס אַ קאַבינעט מיניסטער האָט געזאָגט אין פאַרלאַמענט:

„די רעגירונג האָט באַשלאָסן צו פאַרחזרן אריינצוקומען אַהער די שוואַרצע פון די טראָפישע געגנטן, וועלכע קומען דאָ אַרבעטן אין די מינען, וויל זיי שטאַרבן דאָ אויס אין די מאַסן" („דער אַפריקאַנער" 6/11/1913).

אַ סך פון די אַפריקער פון יאַהאַנעסבורג פלעגן אין די ווינטער חדשים פאָרן צוריק צו זייערע וואַרעמע היימען. אויך אַ סך פאַרמעגלעכע ווייסע „עמיגרירן" פון יאַהאַנעסבורג אין די ווינטער־חדשים צו וואַרעמע געגנטן. די גאָר פאַרמעגלעכע פאָרן קיין איראָפּע, ווו עס איז גראָד דאָן זומער.

אין דעם פאַרהעלטנישמעסיק ראַשיקן גאַסנפאַרקער פון יאַהאַנעסבורג זיי־נען געווען אַ סך „דראָזשקעס" (פורלעך — ווי איצט „טעקסיס" — אָנגעטריבן דורך די דאָן אַלעמען באַוווסטע „קעב־דרייוועריס"), צוויי און פיר רעדלדיקע פורלעך, אויטאָמאָבילן, טראַמווייען, וועגענער געפירט פון מויל־אייזלען און „ריקשאָס". באזונדערס, אויפן וועג צום מאַרק פלעגט מען זען גרויסע וועגע־נער מיט 16 אָדער 18 „אין פאָר געשפּאַנטע" אָקסן, אָדער אייזלען אָנגעפירט פון אַ צופוס־גייענדיקן אַפריקער יינגל "Touleier". דער אָנטרייבער אויפן פור פלעגט אונטעריאָגן מיט אַ סווישטשענדיקן קנאַק פון לאַנגן בייטש דעם אָקסן־ אָדער אייזלען־שפּאַן. דער פייפן־קלאַנג פון קנאַק פון בייטש איז גוט באַקאַנט כמעט יעדערן אין דרום־אפריקע.

אין די גאַסן, האַרט ביי די טראָטוארן, פלעגן גיין די שוואַרצע. אויס מורא פאַר די ווייסע האָבן זיי זיך געשראָקן צו גיין אויף די טראָטוארן.

די באַפעלקערונג, וואָס האָט באַלעבט די גאַסן פון יאַהאַנעסבורג, איז גע־וען ניט ווייניקער פאַרשידנאַרטיק, ווי די קאָמוניקאַציע־מיטלען, אין אָט דער מערקווערדיקער שטאָט — ווייסע, שוואַרצע און קאַלירטע; די ווייסע — ענג־לענדער, בורן, יידן פון פאַרשיידענע טיילן פון איראָפּע, דייטשן, האָלענדער, פאָרטוגעזער, גריכן, איטאַליענער, אַמעריקאַנער און פון נאָך פאַרשידענע לענ־דער; אזוי אויך די אפריקער פון פאַרשידענע שבטים, מולאַטן („קאַלירטע"), אינדיער און כינעזער.

יאַהאַנעסבורג איז געווען דער גרעסטער צענטער פון גאָלד־פראָדוקציע אין דער וועלט, און דער וויכטיקסטער קאָמערץ־און האַנדל־צענטער אין דרום־אַפריקע. יאַהאַנעסבורג איז געווען דער צענטער, וואָס האָט צוגעשטעלט

סחורה פֿאַר טראַנסוואַל און פריישטאַט. אָט דער אַקטיוסטער און ברויזנ־דיקסטער פונקט אין דרום־אפריקע — די יינגסטע שטאָט אין לאַנד — איז ניט געווען אין איינקלאַנג מיטן ריטם און לעבנשטיגער פון לאַנד. דאָס אַפריקאַנער לעבן, אויסערהאַלב יאָהאַנעסבורג, איז נאָך אָנגעגאַנגען און זיך אָנטוויקלט מיט אַ קאָנסערוואַטיוון, פֿאַמעלעכדיקן טראָט, ענלעך צום נאַציאָנאַל־סימבאָלישן ריטם פון אָקסן־וואָגן.

יאָהאַנעסבורג האָט מען ניט געשעצט און גאָר וויניק רעספּעקטירט איבערן לאַנד. מען האָט זיך באַצויגן צו יאָהאַנעסבורג און אירע איינווינערס, ווי צו אַ מענטשן, וועלכער האָט אַ סך געלט, אָבער פֿאַרמאָגט ניט קיין מענטשלעכע ווערטן און טראַדיציעס. מען האָט געקוקט אויף יאָהאַנעסבורג, ווי אויף אַ צו־זאַמענגעפֿאָרענע שטאָט, אַ צעלאָזענע, אַ גאָטלאָזע, אַן אויסגעלאַסענע שטאָט.

יאָהאַנעסבורג איז געווען אַ שטאָט, ווו מען „גמבלט" אַ סך אין קאָרטן און אַנדערע אַזאַרט־שפּילן; אַ שטאָט, ווו מען ספּעקולירט אַ סך; מענטשן ווערן רייך און אָרעם „איבערנאַכט". אין יאָהאַנעסבורג האָט געהערשט הפקרות, סענסאַציעס, פֿאַרברעכנס, שווינדלערייען. דער שיקזאַל פון שטאָט איז געווען אָפּהענגיק הויפּטזאַכלעך פון דער בערזע.

דער גאָר גרעסטער טייל פון דער באָפעלקערונג האָט נאָך ניט געהאַט קיין טיפּע וואָרצלען אין יאָהאַנעסבורג, כאָטש אַ סך פון זיי האָבן דאָ, פֿאַר־העלטנישמעסיק געלעבט עקאָנאָמיש פיל בעסער, ווי אין זייערע פריערדיקע היימען.

דער זוניקער, טרוקענער זייער גוטער און מילדער קלימאָט איז שטאַרק געפּעלן געוואָרן. די ווייסע אין יאָהאַנעסבורג האָבן געהאַט זייער פיל באַ־קוועמלעכקייטן צוליב די גאָר ביליקע שוואָרצע באַדינערס און אַרבעטער. גייסטיק, אָבער, האָבן זיי געלעבט מיט דער פריערדיקער היים און ראָמאַנטיש פֿאַרהערלעכט די טראַדיציעס פון דער אַלטער היים.

דאָס רוב ענגלענדער אין יאָהאַנעסבורג האָבן געמאַכט דעם איינדרוק, אַז יאָהאַנעסבורג איז פֿאַר זיי אַ דירה אין דער גרויסער און מעכטיקער ענגלי־שער אימפּעריע. אפילו היגע געבוירענע ענגלענדער פלעגן, ווי זייערע עלטערן, לעבן מיט די באַגריפן פון „מוטער ענגלאַנד" און פון דער אַלטער „היים".

די בורן האָבן זיך דאָ געפילט ניט גוט, — ווי זיי וואָלטן געווען אין דער פרעמד, ווייל יאָהאַנעסבורג איז אַן ענגלישע שטאָט און ענגליש איז געווען די דאָמינירנדיקע שפּראַך. זיי האָבן שטאַרק געבענקט נאָך דעם בורישן צולאַנד־לעבן.

דער גרעסטער טייל פון די איראָפּעער האָבן געמאַכט זייערע היימען דאָ. אָבער זייער גייסטיקע היים איז ניט געווען יאָהאַנעסבורג.

די אַפריקער זיינען געצוונגען געווען צו קומען אַהער אַרבעטן צוליב עקאָנאָמישע סיבות, און אויך צוליב „לאַבאָלא". דאָ האָבן זיי זיך געפילט שטאַרק אין גלות אונטערן יאָך פון די ווייסע באַלעבאָטים. כאָראַקטעריסטיש איז דאָס פאָלגנדיקע: אין אַ לייטאַרטיקל קעגן אימפּאָרטירן כינעזישע ארבע־טער פֿאַר די מינען ווערט אין „ד.א. דזשוּאיש קראָניקל" פון 29/12/1905 גע־

זאָגט: „די אָנווועזנהייט פון די שוואַרצע — אומאָפהענגיק פון דעם, צי זיי־נען ניט־גלויביקע אָדער קריסטן — איז ניט קיין אונטערשייד פאַר דעם ווייסן, ווייל עס איז דאָ אַ מין פאַרשטענדיקונג צווישן זיי, אז די שטאָט געהערט צום ווייסן, און די שוואַרצע זיינען אין שטאָט בלויז ווי פרעמדע, ווען מען טאָ־לערירט". אָט די דאָזיקע באַציאונג צו די אַפריקאַנער איז געווען, אין אַ גרויסער מאָס, אויך אין יאָר 1910.

די אַפריקאַנער פלעגן חלומען וועגן דער היים אין די „קראַאַלן". דאָס רוב פלעגן זיי שיקן זייערע הי־געבאָרענע קינדער צו זיך אין דער אַלטער היים צו זיין אונטער דער אויפזיכט פון זייערע עלטערן.

די מולאַטן, איבערהויפט פון קאַאַפּ, האָבן געבענקט און געחלומט וועגן קאַאַפּ, ווו זיי זיינען אין גרויסע קאָמפּאַקטע מאַסן, און לעבן זיך אַ ספּעציפישן אַרט לעבן מיט טראַדיציעס און פייערלעך־לוסטיקע יום־טובים.

די אינדיאַנער און כינעזער, וועלכע האָבן דאָ געלעבט — דאָס רוב קרעמערס און העגדלערס — האָבן פאַרדינט אַ סך בעסער, ווי אין דער אַלטער היים. אָבער די ווייסע האָבן זיי באַטראַכט, ווי צווייט־ראַנגיקע בירגערס מיט באַ־גרענעצטע רעכטן.

דער אַלגעמיינער קולטור־מצב

אָפּיציעל האָט געהערשט די ענגלישע קולטור, ענגלישע מינהגים און יום־טובים. די אינציקע צוויי טעגלעכע צייטונגען (אַ פרימאָרגן־ און אָוונט־צייי־טונג) זיינען געווען אין ענגליש.

ניט נאָר די ענגלענדער, אָדער פאַרענגלישטע האָבן געגעבן דעם טאָן פון קולטורעלן לעבן. אויך אַנדערע אייראָפּעאישע נאַציאָנאַליטעטן, וועלכע האָבן געווויינט אין יאָהאַנעסבורג האָבן בייגעטראָגן צום באַגרענעצטן קולטור־לעבן.

סיי די ענגלענדער, סיי די אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן און ראַסן, האָבן גע־לעבט פון דעם קולטור־באַגאַזש, וואָס זיי האָבן געבראַכט מיט זיך. אויך די היגע געבוירענע האָבן געלעבט פון די עלטערנס באַגאַזש — ווי קליין און אָרעם דאָס זאָל ניט האָבן געווען.

קיין שטארק איינגעפונדעוועט היים־לעבן איז נאָך דאָ ניט געווען. די מער קולטורעלע פלעגן לייענען ביכער, גיין אין טעאַטער, אָדער צו מוזיקאַלישע אָוונטן, וואָס פלעגן פון צייט צו צייט ווערן איינגעאָרדנט; מען האָט אָנגע־הייבן גיין אין קינאָ און צו וואָדעוויל־פאַרשטעלונגען, אָדער מען פלעגט גיין אין די אָוונטן צו די „פריי־מאַסאָנען" (Free Masons), וועלכע זיינען געווען שטאַרק פאָפולער. קאָרטן־שפּיל איז געווען זייער שטאַרק פאַרשפּרייט. אָנדע־רע פלעגן „פאַרבראַנגען" די אָוונטן אין שענקען, שפּילן ביליאַרד, גיין צו „באָקסינג מעטשעס" א.ד.גל.

עס זיינען דאָ געווען צוויי שטענדיקע טעאַטערס (חוץ די „גייעטי", ווו מען פלעגט שפּילן יידיש טעאַטער). עס פלעגן קומען די בעסטע ענגלישע

טעאַטער־טרופּעס. שעקספּירן האָבן כּמעט רעגולער אויפגעפירט בּאַרימטע ענגלישע אַרטיסטן. עס איז אויך געווען אַ וואָדעוויל־טעאַטער, ווו עס פלעגן קומען באַווסטע ענגלישע וואָדעוויל־שפּילערס. די צאָל פון קינאָס פלעגט האָלטן אין וואַקסן.

עס פלעגן אָנקומען צייטונגען, זשורנאַלן און ביכער פון ענגלאַנד און אַנדערע לענדער אין פּאַרשידענע שפּראַכן.

די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, וועמען די ענגלישע קולטור האָט ניט געקענט באַפרידיקן, האָבן געפירט זייער אייגנאַרטיק קולטור־לעבן. זיי פלעגן פון צייט צו צייט אויפּפירן אַמאַטאָרישע פּאָרשטעלונגען, ליטעראָרישע אָוונטן און תּאַרווייַלונגען אין זייער מוטער־שפּראַך.

הגם די בורישע שפּראַך — אָפריקאַנס — און קולטור האָט ניט געשפּילט קיין ראָל אין אַלגעמיינעם קולטור־לעבן אין יאָהאַנעסבורג, האָט זיך, אָבער, געמוען מערקן אַ קולטורעלער אויפשטייג צווישן די בורן, וואָס איז געוען באַקאַנט ביי זיי ווי „די צווייטע אָפריקאַנישע באַוועגונג Die Tweede „Afrikaanse Beweging".

די אָפריקער האָבן קיין קולטור־ווערטן ניט געבראַכט. זיי האָבן דאָן געלעבט מיט „דער היים" און „קראַאַל", מיט דעם גייסט פון זייערע פּרימיטיווע אַבערגלויבנס און מינהגים. זיי פלעגן פון צייט צו צייט טאַנצן זייערע נאַציאָנאַלע און קריגס־טענץ. די קליינע צאָל, וועלכע האָבן שוין דאָן געהאַט בילדונג, זיינען געווען מערסטנטייל גלחים, אָנגעשטעלטע אין מינען און אין ביוראָען, וואָס האָבן צו טאָן מיט זייערעם. אַ קליינע צאָל זיינען געווען באַשפּטיקט, ווי איבערזעצערס און לערערס.

אין אַלגעמיין האָבן די אָפריקער ניט געשפּילט קיין ראָל אין דעמאָלטדיקן יאָהאַנעסבורגער קולטור־לעבן.

די שאַרפע דרום־אפריקאַנער זונען־שטראַלן האָבן זיך שטאַרק געמוען אָפּשפּיגלען אויף דער רעאַלער און מיראָזשירטער „עלדאָראַדא" פון יאָהאַנעסבורג. דאָס האָט געמוען שטאַרק ווירקן אזוי, אז דער קולטורעלער באַגאַזש, וואָס מען האָט געבראַכט, זאָל פאַרבלאַסט און אָפּגעקראַכן ווערן. אויך דאָס באַווסטזיין, אז יעדער וויס־הויטיקער געהערט אויטאָמאַטיש, צוליבן קאָליר פון זיין הויט, צו דעם פּריוויליגירטן טייל פון דער באַפעלקערונג, — האָט געשאַפן דאָס געפיל, אז אָט די לאַגע איז, ווי „פון גאָט אליין באַשטימט".

צוליב קאָלעקטיוור עגאָצענטרישער באַקוועמלעכקייט האָבן די וויסע אָנגענומען אָט די סיטואַציע אַן אַ „פאַרוואָס", ווי אַ באַזע פאַר דער עקסיסטענץ פון דעם וווייסן ישוב אין דרום־אפריקע.

דאָס אַלץ אינאיינעם האָט געפירט צו דער אַטראָפירונג פון דעם קולטור־רעלן מהות פון דער „אויסדערווייל־טער" וויסער באַפעלקערונג. אַנשטאָט שטרעבן צו אַן אלגעמיין שענערן, בעסערן, מער יושרדיקן לעבן, איז, צוליב דער געשאַפענער עקאָנאָמישער קאָניוקטור, זייער עגאָ געוואָרן היפּאָטראָפירט.

מען איז געווארן מער אינדיווידואַליסטיש, ווייל אזוי איז באַקוועמער, און עס באַצאָלט זיך בעסער.

אַנשטאָט גייסטיקער קולטור האָבן די רייכע און דער מיטל־קלאַס — וואָס איז געווען אַ גאָר באַדיינדיקער טייל פון דער אייראָפּעאישער באַפעלקערונג — געשאָפן זיך אַ קולט פון קלעטערן אויפן לייטער פון העכערן עקאָנאָמישן וווילזיין. עס האָט געהערשט דער צוגאַנג: „מאַמאָן פאַרקויפט דאָך אַלע באַקוועמלעכקייטן". דער מאַגנעט פון וועלן רייך ווערן איז געווארן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער. אָט דער צוגאַנג פון עקסטרעמער גיריקייט צו גרענעצלאָזער רייכקייט איז אילוסטרירט אין אַ שמועס צווישן גרויסן מיליאָנער באַרנאַטאָ מיט זיינעם אַן אינטימען פריינד. וועז באַרנאַטאָ האָט פאַרטרויט זיין פריינד, אז ער פאַרמאָגט שוין 20 מיליאָן פונט, האָט אים זיין פריינד געראָטן אויפהערן צו פירן געשעפטן. דערויף האָט באַרנאַטאָ געענטפערט „איך גיי מיין פאַרמעגן פאַרגרעסערן ביז 25 מיליאָן פונט"[1].

אַנדערש איז געווען אין די רייען פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און אין דער אַרבעטער־פאַרטיי, וואָס איז דאָן געווען אונטער דער פירערשאַפט פון ענגלענדער. צווישן זיי זיינען געווען באַוווסטזיניקע אַרבעטער־פירערס און סאָציאַליסטן מיט טראַדיציעס פון פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. חוץ זיי זיינען אויך געווען באַוווסטזיניקע סאָציאַליסטן צווישן די אריבערגעקומענע ניט־ענגלענדער, וועלכע האָבן זיך אויך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיטן קולטור־לעבן אין יאָהאַנעסבורג.

יידן אין יאָר 1910

קיין סטאַטיסטיק פון דער באַפעלקערונג פון יאָהאַנעסבורג פאַרן יאָר 1910 איז נישטאָ.

לויט דער פאָלקסציילונג אין מיי 1911 (די ערשטע איז פאַרגעקומען אין 1904) איז די באַפעלקערונג פון יאָהאַנעסבורג געווען 240.581 (76.213 אונטער 21 יאָר אַלט). פון דער צאָל זיינען געווען 122.071 ווייסע (69.041 מענער און 53.030 פרויען), 103.922 אַפריקער (99.012 מענער און 4910 פרויען) און 14.588 קאָלירטע און אַזיער, ווי צ.ב. אינדיער, כינעזער א.א. (9.020 מענער און 5.568 פרויען).

פאַר די זיבן יאָר פון דער ערשטער פאָלקציילונג איז די באַפעלקערונג פאַרגרעסערט געווארן מיט 84.939 נפשות — 38.708 ווייסע און 46.231 אפריקער, קאָלירטע און אַזיער.

וועז מען נעמט אַראָפּ פון דער צאָל נפשות פאַרן יאָר 1911 איין זיבעטל פון דער צוגעקומענער צאָל פון דער באַפעלקערונג זינט 1904 — באַקומט זיך, אז די באַפעלקערונג אין יאָהאַנעסבורג אין 1910 איז געווען (אַן ערך) 228.447 — 116.541 ווייסע און 111.906 — אפריקער, מולאַטן און אַזיער.

---

[1] "Reminiscences of Johannesburg and London" by Louis Cohen.

געגוי וויפל יידן עס זיינען געווען אין יאָהאַנעסבורג בשעת „יוניאָן" — ווייס מען ניט, ווייל עס איז ניטאָ קיין סטאַטיסטיק פאַר דעם יאָר.

אין דער פאָלקסציילונג מיט אַ יאָר שפּעטער, מיי 1911, ווערט ניט אָנגעגעבן די צאָל יידן אין יאָהאַנעסבורג. יידן ווערן אריינגערעכנט אין דער אַלגעמיינער צאָל פון איראָפּעער (ווייסע). אין דער פאָלקסציילונג פון 1911 ווערט אָבער אָנגעגעבן, אז אין דעם יאָר זיינען געווען אין יאָהאַנעסבורג 17.299 (10.200 מענער און 7.099 פרויען) „ווייסע ניט־קריסטן". אָט דאָס איז ווַאָר־שיינלעך געווען די צאָל יידן אין יאָהאַנעסבורג אין 1911, ווייל אין דער פאָלקס־ציילונג פון 1918 און 1921, ווו די צאָל יידן אין יאָהאַנעסבורג ווערט יאָ אָנגעגעבן, איז דער אונטערשייד פון דער צאָל יידן און דער צאָל „ווייסע ניט־קריסטן" זייער אַ קליינער. (דער אונטערשייד אין יאָר 1918 איז נאָר אין 16 נפשות).

אזוי אַרום קען מען אָננעמען, אז די צאָל יידן אין יאָהאַנעסבורג אין יאָר 1911 איז געווען איבער 17 טויזנט נפשות, ד.ה. איבער 7 פּראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג און איבער 14 פּראָצענט פון דער אייראָפּעאישער באַ־פעלקערונג פון יאָהאַנעסבורג.

אגב, האָבן 1291 ווייסע אין יאָהאַנעסבורג, בשעת דער פאָלקסציילונג אין יאָר 1911, ניט אָנגעגעבן זייער רעליגיעזע אָנגעהעריקייט, ווי אַ פּראָטעסט קעגן דער פאראַרדנונג אָנצוגעבן די רעליגיעזע אָנגעהעריקייט. די מערהייט פון אָט דער צאָל איז אָן ספק באַשטאַנען פון יידן.

אין יאָר 1904 זיינען געווען 34 יידן אויף יעדע 1000 ווייסע מענטשן אין לאַנד; אין יאָר 1911 — 37 אויף יעדע 1000.

אין יאָר 1904 זיינען געווען 52 יידן אויף יעדע 1000 ווייסע מענטשן אין טראַנסוואַל; און אין יאָר 1911 — 62 יידן אויף יעדע 1000[2]).

לויט דער פאָלקסציילונג פון 1911, זיינען געווען אין דרום־אפריקע 46.911 יידן „אָנגעהעריקע צו דער יידישער רעליגיאָן". (עס ווערט אויך אָנגעגעבן 7 ניט ווייסע יידן).

אין די זיבן יאָר זינט דער פריערדיקער פאָלקסציילונג (1904), איז די יידישע באַפעלקערונג אין דרום־אפריקע געוואַקסן מיט 1956 מענער און 6882 פרויען. אַראָפּרעכענענדיק דעם נאַטירלעכן צווווקס, האָבן פאַר די 7 יאָר פון 1904 אימיגרירט אַן ערך 1000 נפשות אַ יאָר.

דער פּראָצענט פון מערב־אייראָפּעאישע יידן, וועלכע זיינען אַהער געקומען מיט זייערע פאַמיליעס, אַדער אַראָפּגעבראַכט די משפּחות ניט לאַנג נאָך זייער אָנקומען אַהער, איז געווען גרויס אין פאַרגלייך מיט די מזרח־אייראָפּעאישע יידן.

דער מערבדיקער ייד איז אַהערגעקומען, ווי צו אַ היים — אַ צייטווייליקע, אַדער שטענדיקע. דאָקעגן, דער מזרחדיקער יידישער אימיגראַנט איז געקומען „צייטווייליק".

---

[2]) לויט ל. האָטץ אין "S.A. Jewish Year Book", 1929.

די עקאנאמישע מיגלעכקייטן, די ביליקע באדינערס, אויך די גוטע קלימאטישע באדינגונגען — האבן געמוטשט שטארק אנלאקן דעם מזרחדיקן ייד ער זאל זיך שאפן זיין היים אין דרום־אפריקע. דער פאקט, וואס עס האבן אין 7 יאר (1904—1911) אימיגרירט קיין דרום־אפריקע מער ווי דריי מאל אזויפיל יידישע פרויען ווי מענער, ווייזט גאנץ בולט, אז א סך מזרחדיקע יידן האבן ענדלעך באשלאסן צו מאכן זייער היים אין דרום־אפריקע. מען האט געמוטשט ארויפברענגען די פרויען און קינדער, און בחורים — כלות. אזוי ארום האט זיך דאס לעבן פון די יידן אין יאהאנעסבורג, און אין דרום־אפריקע בכלל, געטראפן נארמאליזירן. זיי זיינען געווארן שטענדיקע בירגערס פון דרום־אפריקע; און די יידישע באפעלקערונג אין יאהאנעסבורג האט געמוטשט וואקסן.

הגם די יידן אין יאהאנעסבורג זיינען געווען, אן ערך, נאר 14 פראצענט פון דער וויסער באפעלקערונג, האט עס אבער געמאכט דעם איינדרוק ביים היגן תושב און ביים נייגעקומענעם, אז די יידן זיינען א סך מערער אין צאל. עס האט אויך געמאכט דעם איינדרוק, אז זייער אקטיווער אנטייל אין כמעט אלע צווייגן פון לעבן אין יאהאנעסבורג איז גאר א גרויסער. אזא איינדרוק פלעגט זיך שאפן צוליב דעם, וואס דער גרעסטער טייל יידן זיינען געווען זייער באוועגלעכע יונגע מענער, באשעפטיקטע אין קאמערץ און האנדל. א סך פלעגן ארומגיין פארקויפן זייערע סחורות. אויסער דעם איז דאס געווען אן עלעמענט אן איינגעזעסענעם פאמיליע־לעבן. מען פלעגט אויסמיידן, ווי ווייט מעגלעך, צו „ליגן" אין די קלייניקע ארעמע אומעטיקע צימערלעך. פלעגט מען כסדר ארומשפאצירן אין די גאסן און שטענדיק „געגאנגען צו אימעצן".

א חוץ אין די יידישע געגנטן, ווי פערעירא, פארדסבורג, מעיפער, דארנפאנטיין[3], אין דעם מערבדיקן טייל פון קאמישיאנער־גאס, און אויך אין די הויפט־גאסן פון יאהאנעסבורג — האבן די באוועגלעכע יידישע פנימער אומעטום זיך געווארפן אין די אויגן.

יידישע העגדלערס האבן געשפילט א הויפט־ראל אויפן האנדלס־מארק און אויך אויף דער בערזע. אויף יעדן טריט און שריט האט מען געזען יידישע נעמען אויף שילדן פון יידישע געשעפטן און ביוראען. די גאר פיל געשעפטן, וואס האבן געהאנדלט מיט די אפריקער, האבן געהערט צו יידן. „קאפעריטעס" אין און ארום יאהאנעסבורג זיינען געווען יידישע. שניידערס, שוסטערס, זייגערמאכערס, דער גאר גרעסטער טייל פון די באלעגאלעס („קעב־דרייוערס") — זיינען געווען יידן. עס זיינען אויך געווען א סך יידישע אנגעשטעלטע.

נאך די ענגלענדער האבן די יידן געשפילט „די צווייטע פידל" אין דעם לעבן פון יאהאנעסבורג, און אין מאנכע צווייגן פון לעבן — אפילו די ערשטע.

---

[3]) אין 1910 האט מען שוין בולט געקענט זען, וויי יידן פון פערעירא און פארדסבורג האבן זיך אלץ מער און מער גענומען אריבערציען קיין דארנפאנטיין, וואס איז שפעטער געוואקסן צו יידישע געגנט און צענטער פון די מזרח־איראפעאישע יידן אין יאהאנעסבורג. היינט־צו־טאג פארלאזן די יידן דארנפאנטיין און קלייבן זיך אריבער אין אנדערע טיילן פון שטאט.

אַ גאָר אומבאַדייטנדיקע צאָל יידן זיינען געווען באַשעפטיקט ווי מינען־ארבעטער, אייזנבאַן־אַרבעטער, אָדער רעגירונגס־אָנגעשטעלטע. עס זיינען אויך געווען זייער ווייניק יידן אין די פּראָפעסיאָנעלע פּאַראיינען, מיטן אויס־נאַם פון שניידער־פּאַראיין, וועלכער איז באַשטאַנען הויפּטזאַכלעך פון יידישע מיטגלידערס.

אויף ווי ווייט די יידן האָבן דאַן געשפילט אַן אַקטיווע ראָל אין לעבן פון יאָהאַנעסבורג, איז צו זען דערפון, וואָס ראש־השנה — באזונדערס דעם ערשטן טאָג — און יום־כיפור, זיינען געווען פאַרמאַכט גאָר אַ סך קראָמען און גע־שעפטן, אויסער אין די יידישע געגנטן, אויך אין צענטער און אין אַנדערע געגנטן. די באַוועגונג אין די גאָסן יענע טעג איז געווען באַדייטנדיק קלענער. די בערזע פלעגט זיין געשלאָסן. אויך אַ גרויסער טייל פון די קינאָ פלעגט זיין פאַרמאַכט. עס האָט זיך געפילט, אז אַ סך וויכטיקע רעדער, וואָס באַוועגן דאָס לעבן אין יאָהאַנעסבורג, זיינען געבליבן שטיל. די גאַנצע באַפעלקערונג, איבערהויפּט די וויסע, האָט געוווסט, אז „היינט איז דער יידישער ניי־יאָר־טאָג", אָדער, אז עס איז דער טאָג, ווען יידן גייען אין סינאַגאָגע און פאַסטן.

אגב, איז דער בירגערמייסטער פון יאָהאַנעסבורג אין 1910, ה ע ר י ג ר א ו מ אַ ן, געווען אַ ייד (דער ערשטער יידישער מיאָר).

* * *

אין 1910 איז דערשינען אין יאָהאַנעסבורג רעגולער אין יידיש וואָכנטלע־כע צייטונג („די יודישע פאָהן"), אין וואָכנטלעכע צייטונג "The S.A. Jewish Chronicle" און אין חודש־צייטונג "The Zionist Record".

אין 1910 האָט נאָך ש. ו א ל ע ר ש ט י י ן מיט זיין טרופּע געשפילט רע־גולער יידיש טעאַטער.

ביזן סוף 1910 פלעגט מען, מער אָדער ווייניקער, רעגולער שפּילן יידיש טעאַטער. פון סוף 1910 זיינען אין יאָהאַנעסבורג ניט אויפגעטראָטן קיין אויס־לענדישע יידישע טרופּעס אין משך פון 10 יאָר. עס פלעגן אויפּפירן טעאַטער־פּאַרשטעלונגען אַמאַטאָרן. אָפּט פלעגן אַרגאַניזירן טעאַטער־פּאַרשטעלונגען אָרטיקע טאַלענטירטע אָרטיסטן, ווי צ.ב. ד ר א נ י ט ן, ס ע ר א ס י ל ו י א, ח נ ן ה ע ר ש, ב. ב ע ר מ אַ ן (ביילי) און אַנדערע (מיט דער הילף פון אַמא־טאָרן).

אין יאָהאַנעסבורג האָבן עקסיסטירט אין דער צייט פון „יוניאָן" די פאָלגנ־דיקע אינסטיטוציעס און חברות: חברה קדישא, ציוניסטישע פעדעראַציע, ציוניסטישע חברות, „באָארד אָוו דעפּיוטיס", סינאַגאָגעס, תלמוד־תורהס, גמי־לות־חסדים־חברות, פילאַנטראָפּישע אָרגאַניזאַציעס, לאַנדסמאַנשאַפטן, יידישע לאָדזשעס, פריי־מאַסאָנען, חברה שוחרי תושיה, בית־יתומים א.א.

אַ סך חברות און פאַראיינען פלעגן געגרינדעט ווערן, אָנהאַלטן אַ קורצע צייט אָן — אונטערגיין. עס זיינען אויך געווען די רעגירונג־שול פאַר יידי־שע קינדער "The Jewish Government School" און די „היברו היי־סקול־תלמוד־תורה "Hebrew High School". אין דער ערשטער האָט מען איינמאָל

אַ וואָך געלערנט „היברו" ווי אַ קעגנשטאַנד, און אין דער צווייטער האָט מען געלערנט „היברו" אין אַ רעליגיעזער פאָרם יעדן טאָג.

די חשובסטע און די וואָריקסטע אינסטיטוציע אין 1910 איז געווען די חברה קדישא. מען האָט איר באַטראַכט, ווי די קהילה־פאָרשטייערשאַפט, מיט וועמענס מיינונג מען האָט זיך שטאַרק געריכטן. א גרויסן אינטערעס פלעגן ארויסרופן די יערלעכע פאַרזאַמלונגען און די וואָלן צו דער חברה־קדישא. די חברה־קדישא איז אויך געווען די גרעסטע צדקה־אינסטיטוציע. זי פלעגט געבן דעם טאָן אַלע אַנדערע פילאַנטראָפישע חברות. די צאָל פון פילאַנטראָפישע חברות איז געווען גרויס. זיי פלעגן כסדר זיך פאַרמערן. אויף ווי וויט עס זיינען געווען אַ סך צדקה־חברות, קען ווייזן דער פאַקט, וואָס שוין אין 1906 האָט מען זיך באַקלאָגט, וואָס אנשטאָט איין חברה — די חברה־קדישא — זאָל טאָן די צדקה־אַרבעט, זיינען דאָ אַן ערך 50 חברות. אזוי איז אויך געווען אויף אַנדערע געביטן פון יידישע אָנגעלעגנהייטן[4]).

פילאַנטראָפיע איז געווען די אַקס, ארום ווועלכער עס האָט זיך געדרייט דאָס געזעלשאַפטלעכע יידישע לעבן אין יאָהאַנעסבורג.

די ציוניסטישע פעדעראַציע און די ציוניסטישע פאַראיינען אין יאָהאַנעסבורג האָבן געשפילט אַן אַקטיווו ראָל צוליב דעם, וואָס זיי האָבן געהאַט עטלעכע איבערגעגעבענע זייער ענערגישע טוערס, וועלכע האָבן אריינגעבראַכט באַגייסטערונג פאַר זייער אַרבעט. פאַר אַ גרויסן טייל פון די רוסישע יידן איז עס געווען אַ נאַציאָנאַלע באַוועגונג.

די „באַארד אָוו דעפיוטיס" האָט דאָן נאָך ניט געשפילט קיין פירנדיקע ראָל.

* * *

אין 1910 איז די יידישע באַפעלקערונג אין יאָהאַנעסבורג געווען בולט צעטיילט אין מזרח־ און מערב־אייראָפּאישע יידן. די מזרחדיקע יידן זיינען געווען מער ווי 85 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג.

די פירערשאַפט, אָבער, איז געלעגן, כמעט אויסשליסלעך, אין די הענט פון די מערבדיקע יידן.

די מערבדיקע יידן זיינען ניט נאָר געווען די „קאָזיאָנע", — אויסערלעכע פירערס — נאָר אויך די באַלעבאָטים. זיי האָבן געוועלטיקט אין דער חברה־קדישא, „באַארד אָוו דעפיוטיס", ציוניסטישע פעדעראַציע; אין רעליגיעזן לעבן — אין די סינאַגאָגעס, אין די תלמוד־תורהס (אויסער די ספעציעלע מזרח־דיקע אָרטאָדאָקסישע סינאַגאָגעס און תלמוד־תורהס), אין די פילאַנטראָפישע אָרגאַניזאַציעס, בית־יתומים, פריי־מאַסאָנען, „לאָדזשעס" א.א.

די שפראַך, אין ווועלכער מען האָט אָנגעפירט די טעטיקייט פון די אַלע אָרגאַניזאַציעס, איז געווען נאָר ענגליש. דאָס, וואָס דער גאָר גרעסטער טייל פון די מיטגלידערס פון די אָרגאַניזאַציעס, ווועלכע זיינען אונטער זייער פירערשאַפט, האָבן געערעדט און געטראַכט נאָר אין יידיש — האָט זיי ווייניק אינטע־

---

[4]) "S.A. Jewish Chronicle" **14/4/1906**.

רעסירט. פֿאַרקערט, זיי האָבן געטראַכט, אז זייער מיסיע איז צו ווירקן אויף די רוסישע יידן, אז זיי זאָלן ריידן ענגליש, און דורך דעם זיך באַפרייען פון זייער געטאָ־שפּראַך און געווינהייטן; דאָס וועט זיי פירן צו ווערן געטרייע בירגערס פון דער גרויסער דעמאָקראַטישער ענגלישער אימפּעריע — האָבן זיי געטראַכט.

די מערבדיקע יידן — ווי די ענגלענדער גופא — האָבן זיך געפילט, ווי באַלעבאַטים און די אַריסטאָקראַטן פון יאָהאַנעסבורג; אזוי ארום האָבן זיי געהאַלטן, אז זיי זיינען בארופן צו זיין די באַלעבאַטים איבער די מזרחדיקע יידן.

די יידן אין יאָהאַנעסבורג זיינען געווען צעטיילט ניט נאָר אויף מזרח־און מערב־איראָפּעאישע יידן, נאָר אויך אין גאַנץ בולטע קלאַסן־גרופּעס — אַרעמע און רייכע. די מזרחדיקע יידן — די אַרעמע, און די מערבדיקע — די רייכע און אַריסטאָקראַטן. צווישן די מערבדיקע יידן זיינען געווען די מיליאָ־נערן (עס איז געווען אין אויסנאַם, ס ע מ י מ אַ ר ק ס, אַ ליטווויש־יידישער מיליאָנער און מאַגנאַט. אָבער ער האָט געלעבט אין פּרעטאָריע), די גאָלד־ און דימענטן־מאַגנאַטן, די גרויסע פינאַנציסטן, די גרויסע גבירים, די גרויסע אַקציע־ און בערזע־לייט, די גרויסע לייט אין קאָמערץ און האַנדל, און אַקטיוווע אַנטיילנעמערס אין „רייסעס" (פּערד־געיאָג) א.א.וו.

די מערבדיקע יידן האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין דעם באַגרענעצטן אַלגעמיינעם קולטור־לעבן פון יאָהאַנעסבורג. אויך אַ פּראָמינענטן אָנטייל האָבן זיי גענומען אין מוניציפּאַלן און פּאָליטישן לעבן פון יאָהאַנעסבורג. אין קורצן — די מערבדיקע יידן האָבן געשפּילט אַ גאָר פּראָמינענטע ראָל אין אַלע צווייגן פון אָקטיוון לעבן אין יאָהאַנעסבורג. מיט גאָר ווייניק אויסנאַמען, זיינען זיי געווען ענגלענדער און דייטשן פון יידישן גלויבן. זיי האָבן געהערט צו דער יידישער געמיינדע, געגאַנגען אין דער סינאַגאָגע, געשטיצט די תלמוד־תורהס און יידישע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, ווייל זיי זיינען אויפגע־בראַכט געוואָרן אין גייסט צו זיין אָנהענגערס פון דעם געדאַנק, אז די יידישע רעליגיע האָט אַ מיסיע. אַ סך פון זיי האָבן געהאַט אַ רעליגיעז־פילאַנטראָ־פישע באַציאונג צו זייערע „גלויבנס־גענאָסן" פון מזרח־אייראָפּע, ווי צו מענטשן פון דער זעלבער רעליגיע, אָבער פון אַ נידעריקער מדרגה פון ציווי־ליזאַציע. זיי האָבן זיך געהאַלטן, ווי זיי וואָלטן געווען „די אויבערשטע פון שטויסל", אין באַצוג צו די מזרחדיקע יידן.

מען האָט די מזרחדיקע יידן טאָלערירט נאָר אויף אַזויפיל, אויף וויפל זיי האָבן זיך אונטערגעוואָרפן צו זייער הערשאַפט. זיי האָבן געמאַכט דעם אַנ־שטעל, אז זיי טוען אַ טובה די מזרחדיקע יידן דערמיט, וואָס זיי פאַרנעמען דעם אויבנאָן אין אַלע וויכטיקע אינסטיטוציעס.

וועג אימעצער פון זיי האָט חתונה געהאַט מיט אַ מזרח־אייראָפּעאישן בחור, אָדער מיידל, איז דאָס געווייגלעך באַטראַכט געוואָרן, ווי אַ דערנידעריי־קונג. אָבער מען פלעגט זאָגן, אז די באַטרעפּנדיקע פערזאָן איז שוין אַנדערש, ווי די איבעריקע. כמעט אין אַלע פאַלן, וועג אַ יידיש־ריידנדיקע פערזאָן פלעגט

חתונה האָבן מיט אַן ענגליש־ אָדער דייטש־ריידנדיקער, פלעגט די היים־שפּראַך ווערן ענגליש.

דאָס רוב מערבדיקע יידן האָבן זיך געשעמט מיט זייערע גלויבנגענאָסן פון מזרח־אייראָפּע צוליב זייער אָרעמקייט, קליידונג, מאַנירן, שלעכטן ענגליש און זייערע נעמען.

ווען איך מיט מיין יינגערן ברודער, האָבן אין יאָנואַר 1911 אָנגעהויבן באַזוכן די Jewish Government School, האָט דער פאָרוואַלטער אונדז אריינגענומען אין זיין ביוראָ און געפרעגט אונדזערע נעמען. ער האָט מיט פאָראַכטונג געזאָגט: „מיר ווילן דאָ ניט קיין רוסיש־יידישע נעמען", און האָט אונדז ביידן געגעבן „כשרע" ענגלישע נעמען. ווען איך בין פון שול אַהיים געקומען, האָב איך דערציילט מיין פאָטער וועגן דעם. „דער פאָרוואַלטער איז אַן אַנטיסעמיט" האָב איך צוגעגעבן. מיין פאָטער האָט מיר מיט אַ שמייכל געזאָגט, אז „דער פאָרוואַלטער פון אָט דער רעגירונג־שול איז דער פרעזידענט פון דער ציוניסטישער פעדעראַציע".

עס האָט געהערשט אַ גרויסער קאָנטראַסט און מחיצה צווישן ביידערליי יידן. עס פלעגן פאָרקומען קאָנפליקטן צווישן מערב־און מזרח־אייראָפּעאישע יידן.

* * *

גאָר אַנדערש זיינען געווען די באציאונגען פון די ליטווישע־יידישע יידן צו די מערבדיקע יידן.

בכלל געמומען איז די באַציאונג געווען אַ קאַלטע און גלייכגילטיקע, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט פאָראַכטונג, ביטול און קנאה.

פאָרן דורכשניטלעכן מזרחדיקן שטעטלשן יד, וועלכער איז אויפגעבראַכט געוואָרן אין אַ רעליגיעזער סביבה, איז דער מערב־אייראָפּעאישער ייד געווען ניט פאָרשטענדלעך. מיט ביטול פלעגן זיי זאָגן „וואָס ווייסן די ענגלישע „חיות" פון יידישקייט?". אין זייערע אויגן האָט די האַלטונג און באַציאונג פון די מערבדיקע יידן צו דער סינאַגאָגע אויסגעזען מער ענלעך צו אַ קירך, ווי צו אַ בית־המדרש. זיי זיינען דאָך אין דער סינאַגאָגע פאַסיוו. מיטן מיטזינגען מיטן חזן יגדל און אדון־עולם מיינען זיי, אז זייערע רעליגיעזע פליכטן זיינען דערמיט דערפילט. ווען ליטווישרוסישע יידן פלעגן זען ענגלישע, אָדער דייטשישע יידן עסן טרפות, אַרבעטן און רויכערן אום שבת, פאָרן אום שבת און ראש־השנה, אָדער יום־כיפור צו דער סינאַגאָגע — פלעגט זיי דאָס אויס־קומען משונהדיק; „ווי אזוי קענען די דאָזיקע יידן האַלטן זיך פאָר אָרטאָדאָקסישע יידן?" דאָס רוב פון די מזרחדיקע יידן אין יאָהאַנעסבורג — ליט־ווישע, אַ קליינע צאָל פוילישע און רוסישע יידן — זיינען געקומען אַהער פון שטעטלעך. זיי האָבן מיטגעבראַכט וויניק בילדונג און מאָדערנעם יידיש־ווע־לטלעכן וויסן און קולטור. זיי זיינען באַשטאַנען הויפּטזאַכלעך פון אָרעמע און שוואַך־אַרבעטנדיקע מיטל־קלאַס־מענטשן.

אַריבערקומענדיק אַהער, האָבן זיי געפונען, אז קיין „פסיכאָלאָגישע" אָדער „טראַדיציאָנעלע" אַרעמקייט האָט אין דער יונגער „גאָלד־שטאָט" ניט געהערשט. דער מיטל־קלאַס האָט געזען, אז אין דער גיך אויפשטייגנדיקער על־דאָראַדאָ־ און גאָלט־יחוס־שטאָט ווערט אַרעמקייט ניט פאַררעכנט, ווי אַ רע־זולטאַט פון עקאָנאָמישע באַדינגונגען און אומשטענדן, נאָר עס ווערט באַ־טראַכט, ווי אַ מום — אַ „מום", אין וועלכן יעדע פערזאָן גופא — ניט די באַ־דינגונגען — איז שולדיק. אזוי ארום האָבן אַ סך פון מיטל־קלאַס געווידמעט זייער מוח, ענערגיע און צייט צו באַפריין זיך פון אָט דעם „מום".

אַ סך פון אָט דעם אַרעמען מיטל־שטאַנד האָט אָט דער „אַרעמקייט־מום" פאַרפאַלגט אפילו דאַן, ווען זיי זיינען שוין מער ניט געווען אַרעם. דער „אַרעמקייט־מום" האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ קאָמפלעקס פון וועלן ווערן ריין און רייכער — זיין וואָס וויייטער פון „מום".

דער אַרעמער מיטל־קלאַס האָט געזען, אז די געווויינהייטן, טראַדיציעס און רעליגיעזער באַגאַזש, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט, פאַסן זיך ניט אַריין אין די היגע באַדינגונגען. אין דעם יאָהאַנעסבורגער לעבן ווערט פאַרלוירן דער ווערט און באַדייט פון זייער היימישן אינהאַלט.

דערצו־נאָך זיינען אים געווען פרעמד די לאַנד־שפראַכן. אגב, איז די מזרח־דיקע יידן אַנגעקומען ניט לייכט דאָס אַריינטירן זיך אין די עקאָנאָמישע און אין די אַלגעמיין־נייע באַדינגונגען פון דעם לאַנד. זיי האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף שאַפן מיטלען צו שטיצן די משפחות אין דער אַלטער היים. דערנאָך האָבן זיי געשטרעבט אַראָפצובראַכטן די נאָענטסטע און שאַפן אַ היים אין דעם נייעם לאַנד. דאָס אַלץ האָט אין דאָס רוב פאַלן געמיינט שוועכע הארעוואָניע.

דאָס אַלץ אינאיינעם האָט גורם געווען דערצו, אז דאָס רוב פון מיטל־שטאַנד האָט זיך געפילט געזעלשאַפטלעך שפּל, און איז געווען ניט בכוח צו זיין געזעלשאַפטלעך אַקטיוו. דעריבער האָבן די מזרחדיקע יידן איבערגלאָזן די אָנפירערשאַפט צו די דייטשישע און ענגלישע יידן, צו וועמען זיי האָבן, אין אַ געוויסער מאָס, געהאַט צוטרוי און רעספעקט, ווי אין זייער אַלטער היים פאַרן רייכן, פאַרן פריץ און געבילדעטן.

עס איז געווען אַ „כבוד" פאַר אַ סך מזרחדיקע יידישע אַנשטאַלטן, סינא־גאָגעס און תלמוד־תורהס, ווען אַ מערבדיקער יידישער גביר פלעגט זיי באַערן מיטן קומען, מיטן ארויסטרעטן אויף זייערע פאַרזאַמלונגען, אָדער מיט ווערן אַ מיטגליד. דייטשישע יידן, וועלכע האָבן כמעט קיין שום שייכות ניט געהאַט מיט רוסישע יידן, האָט מען באַערט מיטן לייגן דעם גרונטשטיין פון אָר־טאָדאָקסישע סינאַגאָגעס, הגם זיי האָבן קוים געקענט עברי. מען האָט עס געטאָן דערפאַר, וואָס דער דאָזיקער גביר האָט, אגב, אויך געגעבן אַ גרויסע נדבה.

דאָס רוב פון די ליטווישע קליינשטעטלשע יידישע אימיגראַנטן פון מיטל־קלאַס זיינען ניט געווען קיין קעמפערס אויף דער היגער יידישער גאַס. זיי האָבן ניט רעוואָלטירט קעגן דעם באַליידיקנדיקן צוגאַנג צו זיי אויף יעדן טריט און שריט. זיי האָבן כמעט ניט רעוואָלטירט קעגן דעם איגנאָרירן זייער מוטער־שפּראַך א.ד.גל. דאָס רוב פון זיי זיינען געווען פאַסיוו, נאָכגעבעריש

און פלעגן זיך אונטערוואַרפן דער ביוראָקראַטישער פירערשאַפט פון די מערב־דיקע יידן.

נאָר געציילטע פערזענלעכקייטן פון צווישן די מערבדיקע יידן האָבן זיך דערנענטערט צו די מזרחדיקע און האָבן געשפילט אַן אָנפירנדיקע געזעל־שאַפטלעכע ראָל אין געמיינשאַפטלעכן לעבן פון די יידן אין יאָהאַנעסבורג. צו דער דאָזיקער קליינער צאָל קען מען פאַררעכענען די פאָלגנדיקע נעמען: רבי דר. הערץ, ש. גאָלדרייך, מאַקס לאַנגער מאַן און בער־נאַרד אַלעקסאַנדער.

די באַגרענעצטע צאָל אַריבערגעקומענע באַוווסטזיניקע און קולטורעלע מזרח־אייראָפּאישע יידן, וועלכע זיינען געווען דאָס רוב משכילים, האָט גע־קוקט אויף די מערבדיקע יידן מיט פאַראַכטונג. זיי האָבן גאָנץ גוט געוווסט, אַז די דייטשישע און ענגלישע יידן איז פרעמד דער גייסט און די שטרעבונגען פון דעם גייסטיקן רענעסאַנס, וואָס קומט פאַר אויף דער יידישער גאַס, הויפט־זאַכלעך, אין מזרח־אייראָפּע. אָט די משכילישע אינטעליגענץ איז אָבער געווען געזעלשאַפטלעך ניט אַקטיוו. זיי זיינען ניט געווען בכוח צו פירן אַ קאַמף קעגן דער ממשלה פון די מערבדיקע יידן אויף דער היגער יידישער גאַס.

* * *

אין 1910 זיינען די יידן אין יאָהאַנעסבורג געווען אַ גאַנץ בולטע נאַציאָ־נאַלע גרופּע. זיי זיינען געווען אַ נאַציאָנאַלע גרופּע מיט אַן אייגנאַרטיקן נאַציאָנאַלן פּרצוף, און געפילט זיך, ווי יידן און ווי דרום־אפריקאַנער בירגערס.

די מערהייט פון זיי האָט געלעבט קאָנצענטרירט אין געווּסע געגנטן, און גערעדט זייער מוטער־שפּראַך — יידיש.

דער פעסט אייגנגעזעסענער אָנגעיחסנטער מערבדיקער ייד איז געווען שטאַרק קעגן דער אידאָאַלאָגיע, אז יידן זיינען דאָ אַ נאַציאָנאַלע גרופּע. ער איז אויך געווען קעגן דעם צוזאַמענמישן זיך מיט די רוסישע יידן. אָבער קעגן זייער ווילן — דירעקט און ניט דירעקט — זיינען זיי אַריינגעצויגן געוואָרן צוזאַמען מיט די מזרחדיקע יידן אין איין נאַציאָנאַלער גרופּע, ווי — יידן פון יאָהאַנעסבורג.

הגם די ענגלישע און דייטשישע יידן פלעגן פראָטעסטירן קעגן דעם, וואָס מען פאָרט זיי צוזאַמען מיט די רוסישע יידן, האָט אָבער די פירערשאַפט איינ־געזען, אז דאָס איז ניט אויסצומיידן. האָבן זיי ענטומען אויסנוצן די מאַכט פון זייער פירערשאַפט. זיי האָבן געשטרעבט צו „ציוויליזירן" די רוסישע יידן, וועלכע זאָלן כאָטש אויסערלעך זיין ענלעך צו זיי און „אויסווּאַרצלען" זייער „פאַרקריפּלטע" פאַרגאַנגענהייט.

מען האָט געטומען שטאַרק אויסנוצן דעם איינפלוס אויף די רוסישע יידן אין יעדן צווייג פון געזעלשאַפטלעכן לעבן. דער וויכטיקסטער פאַקטאָר איז געווען די שפּראַך. אין אַלע אינסטיטוציעס, וווּ די מערבדיקע יידן זיינען נאָר געווען פאַרטראָטן, איז אַלץ געפירט געוואָרן בלויז אין ענגליש. ענגליש איז

געווּאָרן די אָפּיציעלע שפּראַך אויך אין יידישן לעבן גופא — אַ זאַך, וואָס האָט דאָ ניט עקסיסטירט דאָן ביי קיין אײַן אַנדערער נאַציאָנאַלער גרופּע.

(דאָס רוב דייטשישע יידן האָבן אין זייערע אייגענע היימען, און ביי געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענטרעפן מיט אַנדערע דייטשישע יידן, געוויסע דייטש).

טראַגי־קאָמיש פּלעגט אויסזען, ווען רוסישע יידן פלעגן אויף יידישע פאַרזאַמלונגען פרובירן „איבערזעצן" זיך אין ענגליש.

די דייטשישע און ענגלישע יידן האָבן געווירקט, אז די ענגלישע שפּראַך זאָל אַרײַנדרינגען אין יידישן פאָלקסלעבן.

מען האָט עס געזונטן פילן אומעטום — אויף בריתן, תנאימס, חתונות און לוויות. משונהדיק־טראַגיש פלעגט אויסזען אויפן בית־עולם, ווען מען פלעגט מקבר זיין אַ רוסיש־יידישן מת. די אבלים זיינען אַלע געווען יידישרייַדנדיקע. אָבער די חברה־קדישא און דער רעווערענד פלעגן אָנפירן די צערעמאָניעס אין ענגליש און לשון־קודש. גאָר וויניק פון די אָנווועזנדיקע האָבן געקענט פאַרשטיין.

די רבנים און די רעווערענדס פלעגן האַלטן זייערע דרשות אין די גרויסע סינאַגאָגעס אין ענגליש, הגם זיי האָבן גוט געוווסט, אז, ווען זיי וואָלטן ריידן אין יידיש, וואָלט זיי דער עולם אַ סך בעסער פאַרשטאַנען.

עס פאַרשטייט זיך, אז אין די אינסטיטוציעס, וווּ די מערבדיקע יידן זיינען ניט געווען פאַרטראָטן, ווי צ.ב., אין „גרינעם" בית־המדרש, אין פאָנעווועזשער־און חסידישער שול, אין די תלמוד־תורהס, ביי די לאַנדסמאַנשאַפטן, אין „סאָציאַליסטישן זאָל" און אין „זייאָניסט האָל" — פלעגט אַלץ געפירט ווערן אין יידיש.

אָבער דער אינפלוס פון דער ענגלישער שפּראַך און ענגלישע מינהגים, האָט געזונטן אַרײַנדרינגען אומעטום.

די רוסישע יידן האָבן ניט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד קעגן דער שטאַרקער אויסערלעכער ענגלישער שפּראַך און קולטור. מען האָט געוואָלט „אויסגרינען" זיך.

די אָפּיציעלע רעגירונג־שפּראַך איז געווען ענגליש. אין די עלעמענטאַרע שולן, אין מיטל־שולן און אין אוניווערסיטעט האָבן דאָך די קינדער געלערנט אַלץ אין ענגליש. אויסערדעם האָט געווירקט דער שטאַרקער חוש פאַר אַן עקאָנאָמישן תכלית און „אַריסטאָקראַטישער" קאַריערע. דאָס אלץ האָט געפירט צו ענגליש. ענגליש איז פאַר אַ סך געווען אַ מיטל צו דערגרייכן עקאָנאָמישן ווילזיין און רייכקייט; און — מ׳האָט געזונטן פאַרבייטן מאַמע־לשון אויף „מאָמאָן"־לשון.

אַ חוץ די דערמאָנטע אויסערלעכע פאַקטאָרן האָבן די רוסישע יידן נאָך געדאַרפט שטעלן אַ ווידערשטאַנד אויך קעגן דער פירערשאַפט פון די מערבדיקע יידן, וועלכע האָבן געטריבן אין אינערלעכן יידישן לעבן צו שפּראַכלעכער אַסימילאַציע.

וואָס מער דער רוסישער ייד האָט זיך שפּראַכלעך אַנגליזירט, אַלץ מער האָט זיך אָפּגעשוואַכט זיין אייגנאַרטיקייט און זיינע קולטורעלע אייגנשאַפטן.

בלויז אַ קליינער פּראָצענט פון די רוסישע יידן האָבן באַהערשט גרינט־לעך די ענגלישע שפּראַך. דער גרעסטער טייל האָט אויפגעכאַפּט דעם ענגליש פון גאַס און דורך די טעגלעכע צייטונגען.

דער יחוס פון אויסערלעכער באַקאַנטשאַפט מיט דער ענגלישער שפּראַך האָט אימפּאָנירט און אָנגעלאָקט א סך אימיגראַנטן. עס האָבן זיך שוין געפונען באַווייזן שפּראַכלעך אַנגליזירטע רוסישע יידן, ווי אַ רעזולטאַט פון זייַן שוואַך באַשיצט קעגן שטאַרקן שטראָם פון שפּראַכלעכער אַסימילאַציע.

די טראַדיציאָנעלע און רעליגיעזע מינהגים האָבן אָנגעהויבן פאַרלירן זייער ווערט ביי די אימיגראַנטן צוליב דעם אויסערלעכן דרוק און עקאָנאָמישע באַ־דינגונגען. ווי אַן אילוסטראַציע קענען דינען די פאָלגענדיקע באַשרייבונגען פון ב. א ב ר ה מ ס, ווועלכער איז געקומען אין יאָהאַנעסבורג אין 1903, אין זיין בוך „מיינע זיבעציק יאָר“[5]):

„די ערשט־געקומענע אימיגראַנטן זיינען נאָך געוואַן אָפּגעהיט מיט שבת, ניט גע־האַנדלט, אָפּט זיך שווער געמאַטערט מיט מאַכן אַ לעבן, וויל זיי האָבן ניט געוואָלט מחלל שבת זיין. לאַנגזאַם האָט זיך עס אָבער אָנגעפאַנגען ברעכן און באַלד פאַרכאפט אלעמען, אויסער יחידים, אויסנאַמען“. „דער חילול שבת איז אריין אויך אין יידישן געטאָ, אין דער אייגענער הוין“[6]).

* * *

אָפּשטעלן די שפּראַך־אַסימילאַציע וואָלטן געקענט מאַדערנע יידישע קול־טור־מענטשן און אַקטיוויסט קולטור־געזעלשאַפטלעכע טוערס צוזאַמען מיט אַן אַרגאַניזירטער יידישער אַרבעטערשאַפט. אָבער קיין יאָהאַנעסבורג זיינען אין יענער צייט געקומען גאָר וויניק מאַדערנע פּראָגרעסיוויסט קולטור־מענטשן און אַקטיוויסט קולטור־ און געזעלשאַפטלעכע טוערס, וואָס זאָלן אָנפירן מיט קולטור־אַרבעט צווישן די מזרחדיקע יידן.

דער מאַנגל אין אזעלכע קולטור־טוערס דאָ האָט זיך געפילט אויף יעדן טריט. דאָס האָט אָפּגעשוואַכט דעם וויידערשטאַנד קעגן דעם פּראָצעס פון שפּראַכלעכער אַסימילאַציע, וואָס די מערבדיקע יידן האָבן אין אַ גרויסער מאָס פאַראורזאַכט, הגם פיזיש האָבן די מזרחדיקע יידן, בכלל געזונמען, גאָר וויניק זיך אַסימילירט.

דער מאַנגל אין קולטור־קרעפטן האָט אויך געווירקט אויף די געציילטע יונגעלייט, וועלכע האָבן געהאַט פּאַזיקייטן צום שרייבן. עס האָט געפעלט, ווער עס זאָל צוזאַמענענעמען די צוזאַגנדיקע ליטעראַרישע כוחות, לערנען זיי און דערמוטיקן זיי פאַרצוזעצן מיט זייער שרייבן. אַזוי, אז מיט געציילטע אויסנאַמען, זיינען אָט די פונקטן אויסגעלאָשן געווארן.

עס זיינען געווען געציילטע צווישן די מזרחדיקע יידן, וועמען עס האָט געווייטאָקט דער פאַקט, פאַרוואָס עס איז ניט געווען קיין גענוגנדיקע צאָל

---

[5]) „מיינע זיבעציק יאָר“, יאָהאַנעסבורג 1953.

[6]) זייט 129.

וויר־קזאַמע פאַלקס־מענטשן. זיי וואָלטן דאָך געקעמפט קעגן דער וויר־קונג פון די ענגליש־דייטשישע יידן, וועמענס השפּעה עס האָט געפירט צו נאַציאָ־נאַל־קולטורעלער אַרעמקייט אין דעם יידישן יאָהאַנעסבורג.

* * *

אזוי, אַן ערך, האָט אויסגעזען דאָס יאָהאַנעסבורגער יידישע לעבן ביז דער צייט פון יוניאָן — 1910, וועו אין דער שטאָט האָט נאָך געשוועבט דער גייסט פון מינען־„קעמפּ".

צענטער טייל

נאך 1910

„דער אידישער ליטעראַרישער פאַראיין". — די ערשטע וועלט־מלחמה און נאָכדעם (ווי עס ווערט אַפּגעשפּיגלט אין „אַפּריקאַנער"). — די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. — די באַלפור דעקלאַראַציע. — דער „הילפס־פאַנד". — דאָס ערשטע יידישע זאַמלבוך.

דער אידישער ליטעראַרישער פאַראיין

אז דער דרום־אַפריקאַנער יידיש־ריידנדיקער עולם האָט זיך גאָר ווייניק אידענטיפיצירט מיט דעם אַלגעמיינעם יידיש־שאַפנדיקן לעבן אויפן ליטעראַרישן און קולטורעלן געביט, ווייזט בולט דער פאַקט, וואָס דאָ האָבן עקסיסטירט גאָר ווייניק און שוואַכע קולטור־אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן געדאַרפט פאַרשפרייטן און זיין די טרעגערס פון דער מאָדערנער יונגער יידישער ליטעראַטור, און וועלכע האָבן געדאַרפט ווייזן, וואָס פאַר אַ גרויסן קולטור־ווערט זי שטעלט מיט זיך פאָר.

אין איינציקער אויסנאַם איז געווען. דאָס איז דער אידישער ליטעראַרישער און דראַמאַטישער פאַראיין (אָדער, ווי ער איז געווען באַקאַנט מיטן נאָמען „דער פאַראייַן") אין יאָהאַנעסבורג.

אין „אַפּריקאַנער" פון 18/10/1912 ווערט געזאָגט, אז אויף אַן איניציאַטיוו־פאַרזאַמלונג צו גרינדן דעם ליטעראַרישן און דראַמאַטישן פאַראיין, דעם 15־טן אָקטאָבער 1912, האָט מען אונטערגעשטראָכן די וויכטיקייט פון שפּילן בעסערן יידישן טעאַטער, „וויל מען קאַרמעט דעם עולם מיט כינקע־פינקע און אַנדערע דראַמען פון דעם סאָרט".

„דעם יאָהאַנעסבורגער דראַמאַטיש־ליטעראַרישן פאַראיין" האָט מען גערופן דעם 27־טן אָקטאָבער 1912. בייַ דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג זיינען בייגעווען נאָענט צו הונדערט מענטשן. די פאַרזאַמלונג האָט באַשלאָסן: „דער פאַראיין שטעלט זיך די אויפגאָבע צו פאַרשפרייטן די אידישע ליטעראַטור און שטעלן איר אויפן הויכן שטאַפּל, וועלכן זי פאַרדינט". „מיט נאָך אַ גרעסערן ענ־

טוזיאַזם ווערט אויך אָנגענומען דער פונקט", אז: „אַלעס מוז זיין אין אידיש — די דעבאַטן, „לעקטשורס" און אלערליי מיטגלידער־פֿאַראַנדלונגען זאָלן זיין נאָר אין אידיש" („אַפֿריקאַנער", 31/10/1912).

אין „אַפֿריקאַנער" פון 14/11/1912 ווערט געזאָגט:

„מיר זיינען געבעטן פון דעם היגן ליטעראַריש־דראַמאַטישן פֿאַראיין אָפּצודרוקן פֿאָלגענדע:

„צילן און אויפגאַבן: א) צו פֿאַרשפֿרייטן די אידישע ליטעראַטור און דראַמע; ב) פֿאַרצופֿירן (אויפצופֿירן) אידישע פּיעסן, וועלכע האָבן אַ ליטעראַרישן ווערט; ג) צו אַנטוויקלען אידישע געזאַנג און איינצושטעלן כאָרן, וועלכע וועלן אַרויסטרעטן, ווי אָפט עס איז מעגלעך מיט אידישע שירים און געזאַנג.

„מיטלען: א) איינצוֹאַרדענען פֿאַרזאַמלונגען; ב) געבן לעקציעס; ג) האַלטן ליטעראַרישע דעבאַטן; ד) אידישע דעקלאַמאַציעס; ה) אַ פֿאַלקס־ביבליאָטעק; ו) טעגלעכע צייטונג (אויך אין ענגליש).

„די קאָרעספּאָנדענץ־שפּראַך, מיטגלידער אונטערהאַנדלונגען, אלגעמיינע פֿאַרזאַמלונגען, קאָמיטעט פֿאַרזאַמלונגען, באַריכטן און רעפֿעראַטן מוזן געפֿירט ווערן אין דער איינציקער שפּראַך — אידיש".

צוליב דעם, וואָס די ציוניסטישע עלעמענטן זיינען געווען אַ מערהייט ביים גרינדן דעם פֿאַראיין, און אויך אין דער ערשטער פֿאַרוואַלטונג, איז אָנגענומען געוואָרן דער פֿאָלגנדער צוגאָב: „אַז העברעיש זאָל פֿאַרנעמען אַ פֿלאַץ אויב מעגלעך". פֿאַקטיש אָבער, איז עס געווען אַ „יידישיסטישער פֿאַראיין".

אין „אַפֿריקאַנער" פון 26/12/1912 ווערט באַריכטעט, אז דער „פֿאַראיין" האָט געהאַט אַן אָוונט. „מען האָט דורכגעפֿירט אַן איינאַקטער, דעקלאַמאַציעס און געזאַנג. דער זאָל איז געווען געפּאַקט. אַזאַ גלענצנדן אָוונט האָט יאָהאַנעסבורג נאָך ניט געהאַט".

עס פלעגן דאָרט פֿאַרקומען דעבאַטן, לעקציעס און קעסטל־אָוונטן. „די גרויסע צאָל באַזוכער, מיט וועלכן דער „האַל" (זאָל) פון דעם „פֿאַראיין" איז איבערפולט ביי יעדע אַרויסטרעטונג, באַווייזט, אז אַלעס וואָס עס ווערט פֿאַרגעבראַכט אויף דער פֿלאַטפֿאָרמע פון „פֿאַראיין" איז נאָענט און טייער יאָהאַנעסבורגער אידישער געזעלשאַפט" (3/7/1913).

אַ וואָך שפּעטער (10/7/1913) שרייבט דער „אַפֿריקאַנער":

„אין דער קורצער צייט וואָס דער פֿאַראיין עקסיסטירט האָט ער זיך געגעבן די מי צוצוציען די בעסטע עלעמענטן פון דער אידישער יוגנט אין יאָהאַנעסבורג". „ניט אַלע „לעקטשורס" און ניט אַלע פֿאַרשטעלונגען זיינען געווען גרויסאַרטיק. אָבער אין דעם איז דער פֿאַראיין, דאַכט זיך, ניט שולדיק. שולדיק איז אונדזער אַרעמקייט אין אינטעליגענטע קרעפֿטן".

דעם 9־טן יולי 1914, האָט דער ליטעראַרישער און דראַמאַטישער פֿאַראיין געפּענט אין זיין לאָקאַל אַ ביבליאָטעק און לייענ־זאַל. אין מיטן מיי 1917, האָט מען איינגעאָרדנט אַ שלום־עליכם יאָר־צייט־אָוונט. עס האָבן אנטייל גענומען: י. מ. סעוויק, משה קריין, ב. שטיין און ה. ערליך. עס איז בייַ

געווען זייער אַ גרויסער עולם. אין פעברואַר 1918, האָט דער פאַראיין איינ־
געאָרדנט אַ הזכרה־אָוונט נאָך מענדעלען און בארא אכאון.

„דער פאַראיין" האָט געזומען אויף זיך די איניציאַטיוו, אז מען זאָל אריינ־
נעמען אידישע און העברעישע ביכער אין יאָהאַנעסבורגער שטאָט־ביבליאָטעק.
אַן ענגליש־אידישער ראַטמאַן, (שפעטער געווען דער מעיאָר), וועלכער איז
געווען איינער פון די אָנפירערס און אַ געוויסע צייט דער פאַרזיצער פון דער
„דזשואיש גילד", האָט שטאַרק אַפּאָנירט דעם פאַרשלאָג („אַפריקאַנער"
18/4/1918).

דער פאַרזיצער פון פאַראיין (ה. ע ה ר ל י ך) אין זיין האַלב־יערלעכן באַ־
ריכט גיט איבער, אז אין ביבליאָטעק (פון פאַראיין) זיינען שוין דאָ אַן ערך
500 ביכער, און, אז אין 6 חדשים האָט מען צו 130 מיטגלידערס ארויסגעגעבן
900 ביכער. ער מערקט אָן, אז די שטאָט־פאַרוואַלטונג מאַכט שווערישקייטן
אריינצונעמען אידישע און העברעישע ביכער אין דער שטאָטישער ביבליאָטעק
(11/7/1918).

די ערשטע יאָרן האָט דער פאַראיין געטראָגן אַ כאַראַקטער פון אַ סאָציא־
לער פאַרווייזונג־אָרגאַניזאַציע פאַר ליבהאָבערס פון דעם יידישן וואָרט. עס
פלעגן אָפט פאָרקומען ליטעראַרישע פאָרלעזונגען, הומאָריסטישע אָוונטן, קאָנ־
צערטן מיט איינאַקטערס, און קעסטל־אָוונטן.

דער פאַראיין איז געווען אַן אָרט, וווּ מען פלעגט היימיש און אָנגענעם
פאַרברענגען אַן אָוונט. מיט עטלעכע יאָר שפעטער האָט, אַ דאַנק דעם אָנקומען
פון אייניקע מער קולטורעלע כוחות אין פאַראיין, די טעטיקייט געזומען טראָגן
אַ מער ערנסטן און מער ליטעראַרישן כאַראַקטער.

דעם 2־טן יולי 1916, האָט דער פאַראיין ארויסגעגעבן אַ חודש־זשורנאַל,
„דאָס נייע וואָרט", וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביזן סוף יאָר. אין לעצטן נומער
שרייבט די רעדאַקציע צו די לעזערס: „אַלע מיטאַרבעטער פון זשורנאַל האָבן
באמת דערוויזן, אז אויך דאָ איז מעגלעך ארויסצוגעבן אַן אָנשטענדיקן זשור־
נאַל, און שרייבן אויף אַ ריינער יידישער שפּראַך". וועגן אונטערגאַנג פון
זשורנאַל איז דאָ די פאָלגנדיקע נאָטיץ: „דער זשורנאַל גייט אונטער, ווייל עס
פעלן די ליטעראַרישע און — נאָך מער — די מאַראַלישע כוחות".

דער פאַראיין האָט געהאַט אַ ביבליאָטעק פון איבער פופצן הונדערט פון
די נייסטע יידישע ביכער, וועלכע זיינען אָן ספק געלייענט געווָארן דורך טויזנ־
טער מענטשן. טראָץ די באַגרענעצטע ליטעראַרישע כוחות, האָט דער פאַר־
אין דורכגעפירט ליטעראַרישע אָוונטן, לעקציעס, רעפעראַטן און דעבאַטן אויף
ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע טעמעס. דער פאַראיין פלעגט
פון צייט צו צייט איינאָרדענען „לעבעדיקע צייטונגען" און קאָנצערטן פון
יידישע לידער.

די דראַמאַטישע סעקציע ביים פאַראיין פלעגט דורכפירן טעאַטער־פאַר־
שטעלונגען און אויספירן איינאַקטערס. דער פאַראיין האָט עטלעכע מאָל
איינגעאָרדנט אַ לייענ־צימער ביי זיך אין לאָקאַל, וווּ מען פלעגט קענען קריגן,
אַ חוץ לאָקאַלע, אויך יידישע צייטונגען און זשורנאַלן פון אַמעריקע און איירא־

פע. אבער דאס פלעגט לאנג ניט אנהאלטן. אזא לייענזאל איז געווען פארבונדן מיט א סך הוצאות, און עס האט געפאדערט, אז א סך מענטשן זאלן זיך אפגעבן דערמיט. ביידע זאכן האבן געפעלט.

דער פאראיין האט געשטיצט יידישע פאלק־שולן אין ליטע און פוילן. די וואכנטלעכע אוונטן און דעבאטן זיינען געווארן א געזעלשאפטלעכע קולטור־אינסטיטוציע אין יאהאנעסבורג. מאנכע פון די סעריעס וואכנטלעכע לעקציעס, ליטעראריש אוונטן און דעבאטן האבן אנגעהאלטן אן איבעררייס עטלעכע יאר — א זאך, וואס אפילו קיין ניט־יידישע ארגאניזאציע האט עס ניט באוויזן דורכצופירן. נעמענדיק אין אכט די זייער באגרענעצטע כוחות, איז דאס געווען א גרויסער אויפטו[1]).

אין 1922, וועו עס איז געקומען אהער פרץ הירשביין מיט זיין פרוי, די דיכטערין, אסתר שומיאטשער — דער ערשטער באזוך פון א יידישן שרייבער אין דרום־אפריקע — האט דער פאראיין ארגאניזירט א פייערלעכן קבלת־פנים און פ. הירשביינס עפנטלעכע ארויסטרעטונגען. דער פאר־איין האט דערפאלגרייך פארוואנדלט הירשביינס באזוך אין א מאניפעס־טאציע פאר דער יידישער ליטעראטור. די גרויסע זאלן, אין וועלכע ער פלעגט ארויסטרעטן, זיינען געווען געפאקט.

זשורנאל „דרום־אפריקע" — צוויי פרווון

אין דעצעמבער 1922, האט דער פאראיין אנגעהויבן ארויסצוגעבן א חודש־זשורנאל „דרום־אפריקע". אין דער הקדמה ווערט געזאגט צווישן אנדערן:

„וי יונג אונדזער ישוב איז דא אין דעם לאנד, וי קליין אונדזערע כוחות זיינען דא, פילן מיר אבער, אז ערגעץ וו זיינען באהאלטן איינצלנע פונקטן פון שאפנדן גייסט. אט די פונקטן וויל מיר קאנצענטרירן", „דאס יידישע גייסטיקע לעבן איינעם לאנד איז ארעם און דער יונגער ייד פילט עס". „מיר האבן ניט בדעה זיך אפצושליסן אין די ענגע ד' אמות פון יידישן לעבן. מיר זיינען בירגער פון דעם לאנד און די פאליטישע און עקאנאמישע באדינ־גונגען פון דעם לאנד וועלן שטענדיק געפינען אן אפקלאנג אין אונדזער זשורנאל".

צוליבן מאנגל אין ליטעראריש כוחות און מאטעריאל שטיצע איז דער אויגוסט־נומער פון 1923 געווען דער לעצטער.

אין יולי 1928, איז געמאכט געווארן נאך א פרווו ארויסצוגעבן א ליטערא־רישן זשורנאל, און — „דרום אפריקע" איז באנייט געווארן. אין דעם פאר־ווארט ווערט געזאגט צווישן אנדערן: „דרום אפריקע" וועט פרובירן אפ־שפיגלען דאס פאליטישע, סאציאלע, קולטורעלע לעבן פון די ענגלענדער און בורן אין דעם לאנד, און באלויכטן פיל זייטן פון דעם פאר אונדז אזוי פרעמדן לעבן פון די מיליאנען שווארצע, וועלכע לעבן אויף דעם קאנטינענט". אבער

---

[1]) די אקטיוטע מיטגלידערס פון פאראיין זיינען געוחצן, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, און אויך נאכדעם, די אקטיוסטע טוערס אין דער אקציע פאר הילף, רעקאנס־טרוקציע און קאלאניזאציע־פאנד.

צוליב די זעלבע סיבות האָט דער באַנייטער זשורנאַל „דרום אַפריקע" אויפגע־ הערט דערשיינען מיט דעם פעברואַר־נומער 1929.

די ערשטע יידישע פאָלק־שול

אין יאַנואַר 1929, האָט דער פאַראיין מיט גרויס ענטוזיאַזם געעפנט די ערשטע מאָדערנע יידישע נאַכמיטאָג־פאָלק־שול אין דרום־אַפריקע. די לימו־ דים זיינען, פאַרהעלטנישמעסיק, אָנגעגאַנגען נאָרמאַל. די גרינדונג פון דער פאָלקשול (די פאָלקשול און קינדערגאַרטן האָבן געהאַט נאָר 60 קינדער) האָט ארויסגערופן אַ קעגנערשאַפט מצד די תלמוד־תורהס און פון ציוניסטן, וועלכע זיינען געווען אידעישע קעגנערס פון יידיש. די קעגנערשאַפט איז געווען ניט אזוי צוליב דעם, וואָס מען לערנט נאָר יידיש, נאָר צוליב דער עצם אידעע פון אַ פאָלקשול אויף יידיש. מען האָט געזען אין דער יידישער פאָלקשול אַ קאָנ־ קורענץ צו די רעליגיעזע תלמוד־תורהס. אין יאַנואַר־נומער פון יאָר 1929, איז דער אָפיציעלער ציוניסטישער אָרגאַן, דער „זיאָניסט רעקאָרד", ארויס מיט אַן אַרטיקל קעגן דער שול. דער „זיאָניסט רעקאָרד" אַנטוויקלט אַן „עקאָנא־ מיש־מאַטעריאַליסטישע טעאָריע", אז „פון עקאָנאָמישן שטאַנדפונקט" האָט יידיש קיין באַרעכטיקונג ניט: אין דרום־אַפריקע האָט נאָך קיינער ניט פאָר־ לאָרן זיין שטעלע צוליבן ניט קענען קיין יידיש".

צוליב דעם, וואָס דער פאַרוואַלטער, מ. שור, האָט פאַרלאָזן דרום־ אַפריקע און צוליב די גרויסע הוצאות אויפצוהאַלטן די שול, האָט די ערשטע פאָלקשול אין יאָהאַנעסבורג זיך געשלאָסן אין מערץ 1931.

דער ליטעראַרישער און דראַמאַטישער פאַראיין האָט ניט פאַרנומען דעם בכבודיקן אָרט, וואָס ער האָט געדאַרפט פאַרנעמען. אַנשטאָט צו גיין צו דער מאַסע, האָט דער פאַראיין נאָאיוו געוואָרט, אז די מאַסע זאָל קומען צו אים. דאָך איז דער פאַראיין געווען אַ היים — אַן אָאַזיס פאַר די יידיש־רעידנדיקע אין דרום־אַפריקע.

דער ליטעראַרישער פאַראיין האָט גרופירט ארום זיך מערסטנטייל ליבע־ראַלע און ראַדיקאַלע עלעמענטן מיט אידעאַליזם און דורשט נאָך וויסן. עס האָט זיך דאָרט געפילט אַ חברשאַפט און בטחון אין אַ מער יושרדיקן מאָרגן.

דער אידישער ליטעראַרישער פאַראיין האָט געהאַט אַ גרויסן אינפלוס אויף דער קולטורעלער אַנטוויקלונג פון די מזרחדיקע יידן פון יאָהאַנעסבורג און אויך אויף די יידן איבערן גאַנצן לאַנד.

אויסער די יעניקע, וועלכע האָבן געהערט צו רעוואָלוציאָנערע און ציו־ ניסטישע אָרגאַניזאַציעס, האָבן די געקומענע — מיטליאָריקע און יוגנטלעכע — ניט געהאַט פריער די געלעגנהייט צו באַקאָנען זיך און לייענען יידישע בי־ כער. דער ליטעראַרישער פאַראיין האָט אַנטוויקלט ביי זיי דעם אינטערעס און אריינגעצויגן זיי אין דער ספערע פון דער מאָדערנער יידישער קולטור.

אין „פאַראיין" האָט מען זיך צום ערשטן מאָל באַקאַנט און אָנגעהייבן אינ־ טערעסירן זיך מיט די וועלט פון יידישע שרייבערס; מען האָט אָנגעהייבן לייע־

נען יידישע ביכער און באַקאַנען זיך מיט יידיש־וועלטלעכע פּראָבלעמען און מיט ליטעראַטורן אין אַנדערע שפּראַכן.

אין „פּאַראיין" האָבן אַ סך פון זיי געהערט, ווי מען באַהאַנדלט וועלטלעכע ענינים אין מאַמע־לשון.

מען האָט זיך שטיל געפּרייט, וואָס די אייגענע שפּראַך איז ביכולות צו באַהאַנדלען אַזעלכע פּראַגן.

פון אָנהויב האָט מען זיך טאַקע מער אינטערעסירט מיט אויסלערנען זיך ענגליש. אָבער אַ דאַנק דעם „פּאַראיין" האָט מען אָנגעהייבן שעמען זיך און אָפּלאָכן פון אַ פּאַרגרייזטן יידיש געמישט מיט ענגלישע ווערטער.

דער ליטעראַרישער פּאַראיין האָט זיי געלערנט צו באַטראַכטן דעם אייגענעם לשון מיט רעספּעקט און באַקאַנען זיך מער מיט דער וואַקסנדיקער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור.

צוליב אידעאָלאָגישע רייבונגען און צוליב דעם, וואָס דער „אידישער אַר־בעטער־קלוב" (אַ פּראָגרעסיוו־רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך אויך פּאַרנומען מיט קולטור־אַרבעט) האָט אָפּגעצויגן אַ געוויסע צאָל טוערס, און אויך צוליבן דוחק אין פינאַנציעלער שטיצע, איז „דער אידישער ליטעראַרישער און דראַמאַטישער פּאַראיין" אונטערגעגאַנגען אין יוני 1932.

דער ליטעראַרישער פּאַראיין האָט אַן צווייפל געשלאָגן וואָרצלען. אַ דאַנק דעם „פּאַראיין" האָבן אַ סך יונגע מענטשן זיך דערנענטערט צו דער מאָדערנער, פּולסירנדיקער און רייכער יידישער ליטעראַטור.

וועג דער „פּאַראיין" האָט זיך ליקווידירט, האָט מען די ביכער פון זיין ביב־ליאָטעק איבערגעגעבן דער יאָהאַנעסבורגער שטאָטישער ביבליאָטעק.

ווי אזוי די ערשטע וועלט־מלחמה האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין „אָפּריקאַנער"

וועג די מלחמה האָט אויסגעבראָכן אין אויגוסט 1914, איז דרום־אַפריקע, ווי אַ טייל פון דער ענגלישער אימפּעריע, געוואָרן אריינגעצויגן אויטאָמאַטיש אין דעם קריג. דאָ האָט מען קיין צוואַנג מיליטער־דינסט ניט איינגעפירט, כדי צו פאַרמיידן אַ רעוואָלט מצד די בורן, ווייל אַ סך פון זיי זיינען געווען פיינטלעך געשטימט צו ענגלאַנד. אפּיציעל איז דאָס אַנשליסן זיך אין דער אַרמיי אין קאַמף קעגן שונא געווען פרייוויליק.

יאָהאַנעסבורג — אזוי ווי קייפּטאָון און דערבן — איז געווען, אזוי צו זאָגן, אַן ענגלישע שטאָט, אין וועלכער עס האָט געהערשט אַ שטאַרקער ענגלישער פּאַטריאָטיזם. ניט נאָר האָט מען אָנגעפירט אַ שטאַרקע אַגיטאַציע, אז אַלע מי־ליטער־פּעיקע זאָלן זיך אַנשליסן אין דער אַרמיי, נאָר מען האָט פּשוט אָנגע־וועגדט אַ דרוק, אז יעדערער, באַזונדערס די ניט־בורן, זאָלן זיך אָנשליסן אין קאַמף קעגן שונא.

די לאגע פון דעם רוב ענגלישע יידן איז געווען אַ קלאָרע: זיי — פונקט, ווי דאָס רוב ענגלישע אין דרום־אַפריקע און אין אַנדערע ענגלישע קאָלאָניעס, זיינען געווען אפשר נאָך מער פאַטריאָטיש, ווי די ענגלענדער אין ענגלאַנד גופא. ענגלאַנד איז אין קריג — זיינען זיי געווען גרייטפאַרטיק צו פאַרטיידיקן די ענגלישע אימפעריע.

אַ גרויסער טייל פון די דייטשישע יידן זיינען געווען דרום־אַפריקאַנער בירגערס. זיינען זיי אָפיציעל געבליבן נייטראַל. אין דער מלחמה־צייט זיינען זיי געווארן „שטילער פון וואַסער און נידעריקער ווי גראָז". מאַנכע פון זיי האָבן זיך אַנגעשלאָסן אין דער אַרמיי. אָבער די, וועלכע זיינען געווען דייטשישע בירגערס, האָט מען איזאָלירט צוזאַמען מיט די ניט־יידישע דייטשן אין אַ לאַגער. אויסנאַמען זיינען געמאַכט געווארן פאַר אַלטע תושבים.

גאָר אַנדערש איז געווען די לאַגע פון די רוסישע יידן. די פאַרענגלישטע רוסישע יידן האָבן מער־ווייניקער נאָכגעטאָן די ענגלישע יידן. אָבער דאָס רוב רוסישע יידן, פון וועלכע אַ באַדייטנדיקער פראָצענט זיינען געווען מיליטער־פעיק, האָבן זיך געפונען אין אַן אומרואיקער לאַגע.

ביי זיי האָט זיך געשטעלט די פראַגע: „פאַרוואָס און פאַר וועמען?" זיי־ערע פרויען און קינדער, עלטערן, ברידער און שוועסטער זיינען אין דער אַל־טער היים, און זיינען אָפהענגיק פון זייער שטיצע באַזונדערס איצט — ווען מען האָט זיי ארויסגעשיקט („עוואַקואירט") פון זייערע היימען אין משך פון 24 שעה צוליב דעם, וואָס זיי האָבן געלעבט אין שכנות מיט דייטשלאַנד.

די רוסישע יידן פון יאָהאַנעסבורג האָבן ליב דרום־אַפריקע. אָבער, וואָס פאַר א דירעקטע שייכות האָבן זיי מיט ענגלאַנד און מיט דער ענגלישער אימ־פעריע, אז זיי זאָלן פאַרן טויזנטער מיילן צו ריזיקירן זייערע לעבנס פאַר איר? און — דאָס צאַרישע רוסלאַנד איז דאָך ענגלאַנדס הויפט־שותף! אָט דאָס רוסלאַנד, וואָס באַהאַנדלט די יידן אזוי אכזריותדיק און באַגייט רציחות קעגן זיי!

מען האָט נאָך גוט געדענקט דעם קישענעווער פאָגראָם, דעם עלילת־דם־פראָצעס קעגן ביילים, וואָס איז פאַרגעקומען מיט אַן ערך אַ יאָר צוריק. יידן איז דאָך דאָרט אין אַ סך פּראָווינצן ניט דערלויבט צו ווינען — ענלעך צו דער לאַגע פון די אינדיער אין דרום־אַפריקע. מען האָט ניט געקענט פאַרגעסן, אז אין רוסלאַנד הערשט אַ גוואַלדיקער אַנטיסעמיטיזם און אונטערדרוקונגען, וועלכע וועלן געשטיצט פון דער רעגירונג גופא.

דערביבער איז קיין וווּנדער ניט, וואָס ביי אַ סך רוסישע יידן איז ניט געווען קיין ענטוזיאַזם פאַר דעם רוף פאַר — „אַ מלחמה פאַר פרייהייט, גערעכטיקייט און זעלבסטווערדע". דער געווינטלעכער רוסישער יד האָט אין דער אמתן געוואָלט, אַז מען זאָל דעם צאַרישן רוסלאַנד „גוט אַנברעכן די ביינער", אָבער עמלק־דייטשלאַנד זאָל ניט געווינען; געווינען זאָלן נאָר ענגלאַנד און פראַנק־רייך. דאָקעגן, די ענגלענדער און די ענגלישע יידן זיינען, להיפוך צו די רו־סישע יידן, געווען שטאַרק צופרידן, וואָס אזא מיליטערישער כוח, ווי רוסלאַנד איז אַליאירט מיט ענגלאַנד.

נאָך דעם, ווי די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, האָבן מאָסקס לאָנגערמאָן און הערי גראומאָן, — פֿאַרשטייערס פון „באָאַרד אָוו דעפּיוטיס", — אַדרעסירט אַ גרויסע מאַסן־פֿאַרזאַמלונג פון יידן און אונטערגעשטראָכן דעם באַדייט פון דער מלחמה און „וואָס ענגלאַנד מיינט פֿאַר אונדז יידן". מען האָט אויך אויף דער פֿאַרזאַמלונג אַפּעלירט צו שטיצן די מלחמה־פֿאָנדן („אַפֿריקאַנער" 27/8/1914).

מען האָט אָנגעפּירט אַן אַגיטאַציע, אז יידן זאָלן זיך אָנשליסן אין דער אַרמיי. מען האָט באַטאָנט, אז יידן אין דרום־אַפֿריקע האָבן פּולשטענדיקע פרייהייט און גלייכבאַרעכטיקונג, און, אז ענגלאַנד איז דער סימבאָל פון „פרייהייט, גערעכטיקייט און זעלבסטווערדע" („אַפֿריקאַנער" 18/2/1915).

די ענגלישע יידן האָבן ניט געוואָלט פֿאַרשטיין די סיבות, פֿאַרוואָס אַ גרעסערע צאָל רוסישע יידן שליסט זיך ניט אַן אין דער אַרמיי.

די, וועלכע האָבן שטענדיק געקוקט אויף די מזרח־אייראָפּעאישע יידן פון „אויבן אַראָפּ", האָבן ניט געקענט פֿאַרשטיין פֿאַרוואָס די רוסישע יידן, וועלכע ענעיסן פּולשטענדיקע גלייכבאַרעכטיקונג, ווי אַלע אייראָפּעער אין דרום־אפֿריקע, זיינען ניט באַרייט צו ריזיקירן זייערע לעבנס פֿאַר ענגלאַנד, וועלכע איז די באַלעבאָסטע פון דרום־אַפֿריקע. דער „באָאַרד אָוו דעפּיוטיס" — די אָפּיציעלע פירערשאַפט פון די דרום־אַפֿריקאַנער יידן — האָט אַנטייל גענומען אין דעם רוף, אז די רוסישע יידן זאָלן זיך אָנשליסן אַן דער אַרמיי אין גרעסערע צאָלן. די מיליטער־פּעיקע רוסישע יידן האָבן שטאַרק „געשטאָכן די אויגן". מען האָט זיי באַטראַכט פֿאַר פּחדנים, וועלכע איגנאָרירן זייער פליכט. די באַציאונג פון די פֿאַטריאָטישע ענגלישע יידן צו די מיליטער־פּעיקע רוסישע יידן איז געווען זייער אַן אומפּריינדלעכע.

געווייסע ענגלישע יידן און די איינציקע וואָכנטלעכע ענגליש־יידישע צייטונג, די דרום־אַפֿריקאַנער „דזשואיש קראָניקל" (וואָס האָט פרעטענדירט צו רעפּרעזענטירן די דרום־אַפֿריקאַנער ענגלישע יידן), זיינען ארויס עפּנטלעך מיט אַ שאַרפּער אַטאַקע און מיט באַליידיקונגען קעגן די רוסישע יידן, וועלכע שליסן זיך ניט אַן אין דער אַרמיי. אָט די אַטאַקעס זיינען שטאַרק אויסגענוצט געוואָרן דורך די אַנטיסעמיטן און רעקרוטירונג־אַגענטן. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ שאַרפּע בייזקייט צו די רוסישע יידן.

מילדער געמאַכט די לאָגע האָט די שתדלנות מצד דעם „באָאַרד אָוו דעפּיוטיס" און הויפּטזאַכלעך דער פּאַקט, וואָס געוויסע בורישע ענערגיעלן זיינען אריבער צו די דייטשן, וועו די דייטשן פון דרום־מערב־אַפֿריקע זיינען אריבער די גרענעץ פון די יוניאָן. וועו דאָס האָט פֿאַסירט, האָט אַ היפּש צאָל רוסישע יידן זיך אָנגעשלאָסן אין דער אַרמיי צו קעמפּן קעגן די דייטשן, וועלכע זיינען אריבערגעטראָטן די דרום־אַפֿריקאַנער גרענעץ.

די שטעלונג פון „אַפֿריקאַנער" צו דער מלחמה איז געווען אַ סקעפּטיש־פּאַציפיסטישע און אָפּטמאָל אַ נאַאיווע. אָט, ווי דאָס ווערט אָפּגעשפּיגלט:

„עס קומט פאר אַ מלחמה. אייראָפּע שלאָגט זיך! מיליאָנען יידן שלאָגן זיך. פאַר וועמען, פאַרוואָס?" „רוסלאַנד אונטערדריקט נאָך די יידן. אין גערויסע שטעט, וווּ די מע־נער זיינען אויפן שלאַכטפעלד, האָט מען זייערע פרויען און קינדער אַרויסגעשיקט" („אַפּרי־קאַנער" 8/10/1914). „אייראָפּע טרעט מיט די פיס די מאָראַליטעט, קונסט, וויסנשאַפט, פרייהייט — די גאַנצע ציוויליזאַציאָן" („אַפּריקאַנער" אָקטאָבער, 1914).

ביי אַ סך יידיש־רעדנדיקע האָט זיך געפילט אַ שטאַרקע פאַרביטערונג צו־ליב דער אַלגעמיינער בלוט־פאַרגיסונג דורך דער מלחמה. די פאָלגנדיקע צי־טאַטן פון „אַפּריקאַנער" שפּיגלען דאָס אָפּ.

„פאַרפלוכטער קריסטנטום, אין וועמענס נאָמען אַ וועלט ווייקט זיך איצט אין בלוט" (בנציון הערש „אַפּריקאַנער" 6/1/1916). אין אַ לייטאַרטיקל פון 1/6/1916 שרייבט „דער אַפּריקאַנער":

„מיר בעטן צו גאָט, מיר בעטן זיין רחמנות, מיר בעטן ער זאָל אונדז שיצן פון שונא. האָבן מיר דען ווען געהאָט אַן איבערצייגונג פון זיין חירקונג? האָט ער וען געהאָלפן? האָבן וען קאַפּיטלעך תהילים ארויסגעטריבן דעם שונא פון זיינע „טרענטשעס"? איז עס ניט אַן איינפאַכער שוינדל צו פאַרגלעטן די אייגענע ברוטאַליטעט מיט דער הילף פון גאָט? יעדנפאַלס, יאָ בעטן גאָט, אָדער ניט בעטן גאָט, די קלעגלעכע לאַגע פון דעם גרויסן איירא־פּיישן שלאַכט איז אַלץ די זעלבע".

אין אַן איבערבליק איבער דעם פאַרנאַנגענעם יאָר (7/1/1915) וועט קוים דערמאָנט ווערן וויכטיקייט און באַדייט פון דער מלחמה — ווי די מלחמה וואָלט געווען זייער ווייט, און האָט ווייניק צו טאָן מיט דרום־אַפריקע. וואָס עס ווערט יאָ דערמאָנט איז — „עס ווערן געהרגעט אַ סך אידן און אַנדערע", און „וואָס אידן פון איין צד שלאָגן זיך מיט אידן פון אַן אַנדער צד". אין זעלבן נומער אין אַרטיקל ווערן דעם נייעם יאָר, 1915, ווערט געזאָגט:

„אונדזער לאַגע איז פיל טראַגישער, פיל ביטערער, פיל טרויעריקער, ווי די לאַגע פון אַנדערע פעלקער און נאַציאָנען, וועלכע פאַרגיסן זייער בלוט". „אונדזער טראַגעדיע באַ־שטייט אין דעם, וואָס מיר שלאָגן זיך איינע מיט די אַנדערע, איין גלות־איד מיט אַנדערע גלות־איד". „פיר וועמענס פאַטערלאַנד שלאָגט זיך דער איד מיט זיין אייגענעם ברודער?". „האָט ער דען די פולע רעכט?"

אין אַ לייטאַרטיקל „פאָליטישער איבערבליק" (1/4/1915) ווערט געזאָגט:

„אַכט מאָנאַטן זיינען שוין פאַרבייגעלאָפן זינט דער בלוטיקער קריג האָט זיך אָנגע־פאַנגען. די גאַנצע צייט פון קריג האָט מען זיך ניט אויף איין מינוט אָפּגעראָט אָפּצוכאַפּן דעם אָטעם — שבת, יום־טוב און חאָל, גאַנץ גלייך, אלץ געשלאָגן זיך, געריסן זיך און ג־טויט. ניט געשוינט דעם הייליקן „קריסטמעס", ניט געשוינט דעם ניי־יאָר. וואָס פאַר אַ וירדע קען האָבן רעליגיאָן, עטיק, מענטשלעכע געפילן וען די בעסטיע אין מענטשנגע־שמאַלט שפּילט זיך פונאַנדער".

אין אַן איבערבליק פון יאָר 1916 ווערט געזאָגט אין „אַפּריקאַנער" (4/1/1917):

„קענען מיר האָפן אויף פרידן אין 1917?" „איבער 2½ יאָר, וי אייראָפּע ווייקט זיך אין מענטשן־בלוט און טרערן; וי אייראָפּע ווערט פאַרניכטעט און יעדער ווער עס קאָן

נאָר מער פאַרניכטן, מער צעשטערן — באַרימט זיך מיט זיין העלדנטאַט, מיט זיין מוט, מיט זיין קולטור, מיט זיין ציוויליזאַציאָן, מיט זיין הומאַניטעט, אָפטמאָל אויך מיט זיין רעליגיאָן. דען אויפן שלאַכטפעלד געפינען זיך אויך גייסטלעכע ניט נאָר צו טרייסטן און טאָן זייערע רעליגיעזע פליכטן, זאָנדערן צו פאַרהיילקין די קאָנאָנען פיר מערדערן, צו באַמוטיקן די קעמפנדע אין זייער פאַרניכטענדען מיסיאָן און צו פאַרשפרעכן עולם הבא און גן־עדן דעם, וועמער עס וועט זיך אויסצייכענען אין דער אויפגאַבע פון צעשטערונג. דאָס איז די אויפגאַבע סיין די שלוחים פון פרינץ פון פרידן".

די גרויסע מפלות פון די אַליאירטע און די אכזריותדיקע טאַט פון זינקען די „לוסיטאַניע", האָט שטאַרק פאַרשאַרפט דעם האַס צו די דייטשן. עס איז דערגאַנגען דערצו, אז מען האָט פארברענט ביז 100 דייטשישע (מערסטנס דרום־אַפריקאַנער בירגערס) געשעפטן — אָ טייל יידישע.

אין „אַפריקאַנער" פון 2/5/1918 וועט קאָנסטאַטירט, אז: „אין דרום־אַפריקע האָבן איבער 2400 רוסישע אידן זיך אָנגעשלאָסן אָן דער אַרמיי". פאַקטיש איז די צאָל געווען גרעסער.

אין „אַפריקאַנער" פון 9/5/1918 לייענען מיר: „אָ שענדלעכע האַנדלונג פון דייטשישע יאַהודים, וועלכע האָבן ניט געווואָלט באַגראָבן אָ רוסישן אידישן קריגס־געפאַנגענעם אויף זייער בית־עולם".

קורץ און אָן שום ענטוזיאַזם וועט מיט גרויסע אותיות אין „אַפריקאַנער" פון 14־טן נאָוועמבער 1918, געמאָלדן, אז מאָנטאָג, דעם 11־טן נאָוועמבער, איז אונטערגעשריבן געווארן אָ וואָפנשטילשטאַנד. דייטשלאַנד האָט זיך אונטער־געגעבן! „די גרויסע בלוטיקע קריג איז צו ענדע. שלום!"

די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד און די באַלפור־דעקלאַראַציע

וואָס לענגער די מלחמה האָט זיך געצויגן, אלץ מער האָבן דאָס רוב רוסישע יידן געפילט זיך באַאומרואיקט, דערדריקט און באַאָרגט. מען האָט זיי באַטראַכט פאַר „אויסלענדער" און מען האָט זיך באַצויגן צו זיי ניט פריינדלעך דערפאַר, וואָס אָ ניט־געוונדיקע צאָל פון זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן פרייוויליק אין דער אַרמיי.

אָ צווייטע סיבה איז געווען דאָס, וואָס דער קליינהאַנדל אין יאָהאַנעסבורג איז געלעגן, אין אָ גרויסער מאָס, אין די הענט פון די רוסישע יידן. אין צייט פון קריג פלעגן די פרייזן כסדר שטייגן. עס איז געוואָקסן דער דוחק אין געוויסע סחורות. אין מלחמה־צייט פלעגן קרעמערס און העגדלערס ספעקולירן און מאַכן גרויסע פראָפיטן. דאָס האָט ארויסגערופן בייז־בלוט צו די יידישע קרעמערס מצד די אָרעמע שיכטן און מיטל־קלאַס. מען האָט זיי בלאַמירט פאַרן מאַנגל אין געוויסע סחורות, און אויך פאַר די הויכע פרייזן.

די פאַטריאָטישע ענגלענדער האָבן געהאָפט, אז די פיל־מיליאָניקע רוסישע אַרמייען וועלן פשוט צעטרעטן די דייטשן. אָבער, אַנשטאָט דעם, האָט דער רוסישער „בער" געכאָפט גוואַלדיקע קלעפ פון די דייטשן. די רוסישע מפלות צוזאַמען מיט די ענגלישע און פראַנצויזישע מפלות, האָבן געשאַפן זייער אָן אָנגעשטרענגטע באַציאונג צו די רוסישע יידן.

הגם עקאנאמיש האט די לאגע פון גרעסטן טייל רוסישע יידן זיך שטארק פארבעסערט, — אן סך פון זיי זיינען אפילו רייך געווארן אין דער צייט פון קריג, — זיינען זיי, אבער, געווען שטארק באזארגט וועגן זייערע נאענטע אין דער אלטער היים. צוליב דער מלחמה זיינען זיי געווארן אפגעשניטן. זיי האט גענאטערט דער גענאנק: צי לעבן נאך זייערע נאענטע אין דער אלטער היים? ווו געפינען זיי זיך? צי זיינען זיי געזונט, און צי האבן זיי וואס צום עסן?

אין אט דעם פסיכאלאגיש־אנגעשטרענגטן צושטאנד האבן צוויי געשעע־נישן געמאכט א גוואלדיקן רושם אין דעם לעבן פון די היגע רוסישע יידן: די רעוואלוציע אין רוסלאנד און די באלפור־דעקלאראציע. ביידע געשעענישן האבן ווי אויפגעבליצט און געבראכט א פונק פון ליכט און האפענונג.

אין „אפריקאנער" פון 22/3/1917 ווערט געמאלדן מיט גרויסע אותיות: „די רעוואלוציאן אין רוסלאנד!" „דעם צאר אראפגעזעצט!" „מאניפעסטן פון דער נייער רעגירונג: פרייהייט, גלייכהייט פאר אלע רעליגיאנען!" „פאלקא־מע פרייהייט פאר אידן אין רוסלאנד". אין א לייטארטיקל (29/3/1917) ווערט געזאגט:

„רוסלאנד איז געווארן פריי! רוסלאנד האט אנגעפאנגען צו פילן איר קראפט און איר מאכט!" „אויב דער איצטיקער קריג וואלט ניט מער געבראכט, ווי אט די אויסבעסע־רונג; אויב דער איצטיקער קריג וואלט נאר געווען די אורזאכע פון דער באפרייאונג פון דער גרויסער מעכטיקער רוסישער נאציאן, — זיינען ווערט אלע ליידן און קרבנות, וואס אייראפע האט געבראכט. מיר גלויבן קוים אויב יעמאנד דא קען פארשטיין און פילן וואס דאס מיינט באפרייט צו ווערן פון אן אייביקע שקלאפערייי".

א וואך שפעטער איז אברהם קימעל ארויס מיט א פייערדיקן ארטיקל: „פעטראפאוולאווסק געפאלן! נייע קרעפטן און נייע האפענונגען פאר א בעסערער און ליכטיקערער צוקונפט". און פארענדיקט מיט א פאעמע:

קומט ארויס, איר פאלקס־מארטירער
פון די ענגע קאזעמאטן —
ס'קרוינט דאס פאלק אייך אלס די פירער
פאר די גרויסע העלדן־טאטן...

קומט ארויס! עס קלינגען לידער...
שאטנס פליען פאר דער ליכט
גריסט די מאסן מוטיק וידער
מיט א שטראלענדן געזיכט...
קומט ארויס! טרומפעטן שאלן
רופן צו א נייעם לעבן —
אלטע תליות ברענען, פאלן,
נייע קרעפטן וועקן, שטרעבן...
קומט ארויס! א, אונטערדריקטע,
זינגט מיט אלעמען אין כאר:
זאל די מענטשהייט א באגליקטע
אינם צוקונפט בליקן קלאר!

אין ראש־השנה־נומער פון „אַפּריקאַנער" (2/8/1917) ווערט געזאָגט: „מיר אידן זיינען דעם פאַריקן יאָר באַפּרייט געוואָרן פון די אייביקע רוסישע קנעכטשאַפט"...

די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד האָט ארויסגערופן אַ גוואַלדיקע שמחה. „ענדלעך געקומען די באַפּרייאונג!" „אַ וועלט־געשעניש!" „יידן זיינען שוין פריי און גלייכבאַרעכטיקט!"

מען האָט געמאַכט אַ „לחיים" לכבוד דער רעוואָלוציע. וועגן ניט די מלחמה, וואָלטן געווויס געווען אַרגאַניזירט דעמאַנסטראַציעס און עפּנטלעכע פייערונגען.

די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד האָט פאַרנומען דעם אויבנאָן אין די שמועסן בייַ די פראָגרעסיווע און ליבעראַלע יידן — אין גאַס, אין רעסטאָראַן, אין קאַפּע, צווישן לאַנדסלייט און אין דער היים. אלע האָבן געגאָרט נאָך מערער אינפאָרמאַציעס. נייעס פלעגט מען פשוט מיט „אָפּענע מיילער" שלינגען. אין „אַפּריקאַנער" ווערט געזאָגט: „די נייעס, וואָס מיר קריגן פון רוסלאַנד, זיינען נאָך אַלץ מאָגער".

שפּעטער האָט זיך געזומען דרוקן אין „אַפּריקאַנער": „די מאַקסימאַליסטן זיינען געקומען צו דער מאַכט". אין נומער פון 15/11/1917, ווערט געמאָלדן: „גרויסע איבערקערעניש אין רוסלאַנד. די עקסטרעמע סאָציאַליסטן פאַרנעמען די רעגירונג. זיי האָבן צוגעזאָגט דער רוסישער באַפעלקערונג באַלדיקן וואָפנשטילשטאַנד און שלום". „איבערגעגעבן די גרונט צו די פויערים". „לענין, דער פירער פון דער באָלשעוויסטישער פּאַרטיי, איז געוואָרן דער פּירער פון רוסלאַנד!"

דעם 24־טן מיי 1917, ווערט אין „אַפּריקאַנער" געמאָלדן, אז „רוסישע אונטערטאַנען ווערן מער ניט רעקרוטירט אין דער דרום־אַפּריקאַנער אַרמיי". אין אַן איבערבליק פאַרן יאָר 1917, ווערט אין דער צייטונג געזאָגט (27/12/1917): „אַ גרויסע אימפּעריע אין מיטן אייראָפּע, פיר וועלכע אַלע האָבן געציטערט איז געפאַלן".

די האָפנונגען פון אַ סך יידישע און ניט־יידישע ליבעראַלן, אז „די איצטיקע קריג ווועט פיל געווינען דורך דער רוסישער באַפרייאונג" („אַפּריקאַנער", 22/3/1917), איז ניט מקוים געוואָרן. עס האָבן זיך געזומען באַווייזן פון פריער שטאַרק דורך דער צענזור־אונטערדריקטע אינפאָרמאַציעס, אז אויף די רוסישע פראָנטן קומט פאָר אַ שטאַרקע דעמאָראַליזאַציע, און אז רוסישע סאָלדאַטן האָבן געזומען פאַרלאָזן די שלאַכטפעלדער און קערן זיך צוריק צו זייערע היימען מיט די אויסרופן: „געזונ! מיר ווילן זיך מערער ניט שלאָגן אַן אַ פאַרוואָס און אַן אַ פאַרוועס!"

אין די ערשטע חדשים נאָך דער רעוואָלוציע האָט מען זיך נאָך געשלאָגן אויף אייניקע פראָנטן. אין מאַנכע פלעצער האָט מען רעאָרגאַניזירט די אַרמיי אין קאַמף קעגן די דייטשן. דאָס האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטן. די פראָנטן זיי־

נען זיך, כמעט ווי אינגאנצן, צעפאלן נאכדעם, ווי די באלשעוויסטישע רעגי־רונג מיט לענינען בראש זיינען גאנץ קאטעגאריש ארויס מיט די שלאג־ווערטער: „וואפנשטילשטאנד" און „מיר ווילן זיך מערער ניט שלאגן. מיר ווילן שלום".

דער פאקט, וואס רוסלאנד הערט אויף ווערן א כוח אין קאמף קעגן די דייטשן, דאס ניט ווען פארשטיין די געשאפענע לאגע דארט, די סיבות, פאר וואס די רוסישע סאלדאטן פארלאזן די פראנטן אין דער צייט, ווען די מלחמה איז נאך ניט פארענדיקט, און דער פאקט, וואס די עקסטרעמע סאציאליסטן האבן איבערגענומען די מאכט — האט ארויסגערופן ביז־בלוט און שטארקן צארן ביי די ענגלישע פאטריאטישע עלעמענטן. אט דעם שטארקן צארן האבן די אנטיסעמיטן און שטארק פאטריאטישע עלעמענטן אויסגעלאזן צו די היגע רוסישע יידן.

מען האט געשריבן אין די צייטונגען, און מען האט פארשפרייט אנטיסע־מיטישע פראפאגאנדע: לענין איז א ייד; כמעט אלע באלשעוויסטישע פירערס זיינען יידן. די רוסישע יידן דא אין לאנד זיינען באלשעוויקעס, אדער סימפא־טיקער פון די באלשעוויקעס. עס האט ניט געהאלפן דאס אפלייקענען, אז לע־נין, צ.ב.ש., איז ניט קיין ייד. מאנכע יידן האבן אפילו געשריבן אין די צייטונ־גען, אז ניט נאר איז לענין ניט קיין ייד, נאר, אז „ער איז אן אנטיסעמיט".

אין יאהאנעסבורג און אין אנדערע שטעט האט זיך אנגעהייבן פילן א מער בולטע אנטיסעמיטישע שטימונג קעגן די רוסישע יידן.

אפילו נאך דעם זיגרייכן שלום איז די אנטיסעמיטישע אגיטאציע אנגע־גאנגען. אין „אפריקאנער" פון 12/12/1918, ווערט געזאגט, אז מען האט די רוסישע יידן גערופן: „פריער, „פארוווניק", דערנאך (אין קריג צייט) „פרא־דזשערמאן", און איצט — „באלשעוויק".

אין „אפריקאנער" פון 19/8/1918, ווערט געמאלדן, אז „ענגלישע קריג־שיפן, צוזאמען מיט אנדערע, אטאקירן די באלשעוויסטישע ארמיי".

אין „אפריקאנער" פון 5/12/1919, ווערט געמאלדן, אז „די דרום־אפריקא־נער ארבעטער־פארטיי האט אנגענומען א רעזאלוציע, פראטעסטירנדיק קעגן דער אליאירטער מיליטערישער אינטערוועניע צו אונטערדריקן די ארבעטער־רעגירונג אין רוסלאנד".

באלפור־דעקלאראציע

נאך דער דערקלערונג פון די אליאירטע פעלקער צו געבן זעלבשטענדי־קייט צו די קליינע נאציעס, האט די ציוניסטישע וועלט־ארגאניזאציע אגיטירט, אז מען זאל געבן פאלעסטינע צו די יידן. (פאלעסטינע האט דאן געהערט צו טערקיי).

וואס ווייטער, איז די פאדערונג געווארן שטארקער און מער ארגאניזירט. אין „אפריקאנער" ווערט איבערגעגעבן די צאל פון א סך ארגאניזאציעס אין

אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער, וועלכע זיינען ארויס מיט דער פאָדערונג, אַז פאַלעסטינע זאָל געגעבן ווערן צו יידן. עס ווערן דאָרט אויך איבערגעגעבן אינטרוויוען און פאָזיטיווע ענטפערס פון פאַרשיידענע שטאַטסלייט און פירנדיקע פערזענלעכקייטן וועגן פאַלעסטינע פאַר יידן. די ציוניסטישע פעדעראַציע אין דרום־אַפריקע איז אויך געווען זייער אַקטיוו. מען האָט דאָ אַרגאַניזירט פאַרזאַמלונגען, און מען האָט צונויפגערופן אַ לאַנד־קאָנפערענץ, אויף וועלכער מען האָט איינשטימיק באַשלאָסן צו פאָדערן פון די אַליאירטע פעלקער, אז מען זאָל דער יידישער נאַציע געבן פאַלעסטינע.

דעם 10־טן מיי 1917 — זעקס חדשים פאַר דער באַלפור־דעקלאַראַציע, ווערט געזאָגט אין „אַפריקאַנער“:

„עס האָט זיך אַנגעפאַנגען אַ גאַנץ נייע קאַמעדיע. מען האָט אַנגעפאַנגען צו רייַדן שטאַרק וועגן ציון. עס קומען אָן קייבל־באַריכטן, אז מען רעדט וועגן אַ יידישן שטאַט; אז אין וואַשינגטאָן רעדט מען וועגן א יידישע רעפובליק“.

דעם 7־טן יוני 1917, ווערט געשריבן אין „אַפריקאַנער“:

„די נייעס וועגן פאַלעסטינע און אידן, די פראַגע איז אָן צוויפל פון די גרעסטע וויכטיקייט. כמעט אַלע גרעסטע שטאַטסלייט פון די אליאירטע האָבן באַשלאָסן תיכף, וויַ די מלחמה וועט זיך ענדיקן, צו פאַרווירקלעכן דעם צוויי־טויזנט־יעריקן אידעאַל פון יודנטום — דאָס צוריקשטעלן פאַלעסטינע פאַר די אידן“.

אין „אַפריקאַנער“ פון 19/7/1917, ווערט איבערגעגעבן, אז „לאָרד ראָטשילד דערקלערט זיך אַלס ציוניסט“.

אברהם קימעל איז ארויס מיט אַ גרויסן פייערדיקן אַרטיקל, געדרוקט אין „אַפריקאַנער“ 13/9/1917 (דאַטירט, בלומפאָנטיין, דעם 20/8/1917) — אַן ערך דריי חדשים פאַר דער באַלפור־דעקלאַראַציע: „דער היסטאָרישער מאָמענט!“ ער שרייבט: „איך, אַ געווען־עניגער בונדיסט, בין נישט קיין שקלער ציוניסט; אָבער היינט, ווען פאַלעסטינע האַלט ביים ווערן אַ פרייער שטאַט פאַרן יידישן פאָלק, ווער קען זיין קעגן?“

אין „אַפריקאַנער“ פון 15־טן נאָוועמבער 1917, ווערט מיט גרויסע אותיות געמאַלדן, אַז פרייטאָג, דעם 9־טן נאָוועמבער, האָט לאָרד באַלפור, אין נאָמען פון דער ענגלישער רעגירונג, געמאַכט אַ דעקלאַראַציע — „פאַלעסטינע פאַר יידן!“ גלייך מיט אָט די נייעס איז דאָ אַ פייערדיקער אַרטיקל וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע: „ווי אַן עלעקטרישער ציטער איז דורכגעגאַנגען אין יעדער אידישע האַרץ, לעזנדיק פאַריקן שבת דעם קורצן באַריכט אין די טעגלעכע ענגלישע פרעסע, אַז ענגלאַנד האָט אָפיציעל דערקלערט איר סימפּאַטיע מיטן ציוניזם און פאַרשפּרעכט צו טאָן איר בעסטע צו העלפן אידן האָבן אַ נאַציאָנאַלע היים אין פאַלעסטינע“. דער אַרטיקל איז אונטערגעשריבן P. (ה. פאָלסקי). עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אז אין די וויטערדיקע עטלעכע נומערן „אַפריקאַנער“ ווערט וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע, כמעט ווי ניט

דערמאנט, קאנטיק, דערפאר, וואס פאלעסטינע איז נאך געווען אין באזיץ פון די טערקן — א שונא פון די אליאירטע.

יידן האבן נאכגעפאלגט מיט אינטערעס און פרייד די ענגלישע זיגרייכע חיילות ביז פאלעסטינע איז אינגאנצן באזיגט געוואָרן. אין „אפריקאנער" פון 26/9/1918, ווערט געזאגט, אז „די אפריקאנער ציוניסטישע פעדעראציע האט געשיקט א טעלעגראמע צו גענעראל אלענבי, און קאנגראטולירט אים אויף די גלענצנדע זיגן".

אין דער צייט, וואס דאס רוב רוסישע יידן האבן זיך שטארק געפרייט מיט דער באלפור־דעקלאראציע און געגומען ווען פאנטאזיעס וועגן פאלעסטינע, ווי אן ארץ־ישראל — אט פונקט, ווי „ענגלאנד פאר די ענגלענדער" — האבן אבער די מערב־איראפעישע יידן, מיטן אויסנאם פון מערב־אייראפעישע ציוניסטן, נאר באטראכט מיט צופרידנקייט, וואס די דעקלאראציע איז געקומען פון מלכות־ענגלאנד, און וואס עס וועט געבן א מיגלעכקייט די מזרח־אייראפעישע יידן דארטן זיך צו באזעצן.

די ציוניסטישע פעדעראציע האט מאביליזירט אלע ציוניסטן אין לאנד צו שאפן גרויסע פאנדן פאר פאלעסטינע. מען האט געשאפן דעם „פאלעסטינע רעסטאוראציע־פאנד". מען האט ארויסגעגעבן א סך פראפאגאנדע־מאטעריאל פאר דער אקציע. מען האט אויך ארויסגעגעבן ספעציעלע בולעטינען א.נ. „רעסטאוראציע־פאנד־בולעטין".

א סך מאסן־פארזאמלונגען זיינען אומעטום ארגאניזירט געוואָרן. מען האט אויסגעדריקט דאנקבארקייט צו ענגלאנד פארן געבן די באלפור־דעקלאראציע. מען האט דערקלערט דעם באדייט פון דער דעקלאראציע און אקצעפטירט די פרייד, וואס עס האט געברענגט פאר די יידן.

אין „אפריקאנער" פון 3/10/1918 איז דא א גרויסער אנאנס:

„דער עקזעקוטיוו פון דער דרום־אפריקאנער ציוניסטישער פעדעראציע האט באשטימט די טעג פון 10־טן ביזן 30־טן אקטאבער 1918 אלס „גאולה־טעג", אין וועלכע עס זאלן געפייערט ווערן די גרויסארטיקע נצחונות פון די אליאירטע אין ארץ־ישראל און לכבוד די פראקטישע מאסרעגלען, וועלכע עס ווערן איצט אונטערגומען דורך די ציוניסטישע קאמיסיאן — אונטער דער אויסאריטעט פון די בריטישע פארשטייער אין פאלעסטינע — מיטן צוועק וידער צו עטאבלירן די יודישע נאציאנאלע היים לויט די דעקלאראציע פון דעם ענגלישן אויסלענדישן מיניסטער פון לעצטן נאוועמבער";

„אלע יודישע קהילות אין דרום־אפריקע ווערן אויפגעפאדערט צו אראנזשירן „טהיינק־גיוויניג סערוויסעס", וויי אויך פארשיידענע סאציאלע פארזאמלונגען און אונטן לכבוד די גע־שענישן און צו גונסטן פון פאלעסטינער רעסטאוראציע־פאנד".

מען האט אפעלירט צו שטיצן דעם רעסטאוראציע־פאנד: „יידן איבערן גאנצן לאנד ווערן אויפגעפאדערט צו באוויזן פראקטיש און מיט איבערגעבן־הייט און טרייהייט צו אונדזער אידעאל און צום אידעאל פון דער ציוויליזאציאן און מענטשהייט".

צוליב דער גרויסער אינפלוענציע־עפידעמיע, וואס האט דאן געבושעוועט, זיינען די „גאולה־טעג"־פייערונגען אפגעלייגט געוואָרן אויפן 8/12/1918, וועו ס׳איז פאַרגעקומען אַ גרויסע מאַסנפאַרזאַמלונג.

(די עפידעמיע איז געווען אזוי שטאַרק אין יאַהאַנעסבורג, אז אין „אַפּריקאַנער" פון 31/10/1918, ווערט געמאַלדן, אז „1921 טויט פעלע אין יאַהאַנעסבורג אין 27 טעג).

אויף אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג צו פייערן די באַלפור־דעקלאַראַציע, האט בן־ציון הערש געזאָגט: „די אידישע געשיכטע איז ניט געשריבן געוואָרן פון אידן, נאָר פון ניט־אידן, און איצט ווערט עס אויך געשריבן ביי אַ ניט־אידן („אַפּריקאַנער" 12/12/1918).

אין „אַפּריקאַנער" פון 29/4/1920 ווערט מיט גרויסע אותיות אַנאַנסירט: „די גוטע בשורה — אידן קריגן ארץ־ישראל".

„דער הילפס־פאָנד" — "JEWISH WAR VICTIMS FUND"

שוין אין יאַנואַר 1915, האָבן זיך געגומען באַווייזן בריוו אין „אַפּריקאַנער", פאַרוואַרפנדיק, פאַרוואָס מען טוט גאָרנישט צו העלפן די יידן אין איראָפּע. אָבער, פאַקטיש זיינען יאָ פאַרגעקומען באַראַטונגען, ווי אזוי צו אָרגאַניזירן הילף פאַר די יידישע מלחמה־ליידנדיקע אין איראָפּע. די פראַגע, ווי אזוי צו העלפן זייערע נאָענטע, וועלכע ליידן הונגער־נויט, האָט שטאַרק באַאומרואיקט און פאַרשאַפט גרויס זאָרג אַ סך רוסישע יידן אין דרום־אַפריקע.

לויט דער איניציאַטיוו פון דער „פאַראייניקטער געזעלשאַפט פון פוילישע יידן" איז ענדלעך, דעם 27־טן יאַנואַר 1915, געגרינדעט געוואָרן „דער אידישער הילפס־פאָנד" („Jewish War Victims Fund").

אויף דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג זיינען געווען פאַרטראָטן 43 יידישע אינסטיטוציעס.

אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז באַשלאָסן געוואָרן, אז די געלטער זאָלן פונאַנדערגעטיילט ווערן אין דער פאָלגנדיקער פראָפּאָרציע: 65 פּראָצענט פאַר רוסלאַנד (אריינרעכענענדיק פוילן און ליטע), 20 פּראָצענט פאַר פאַלעסטינע, 5 פּראָצענט פאַר בעלגיע, און 10 פּראָצענט זאָל צייטווייליק געשיקט ווערן קיין אַלעקסאַנדריע, ווואָהין עס האָבן דאָן אָנגעפאָנגען צו קומען פליטים פון פאַלעסטינע. (שפעטער האָט מען די פּראָצענטן פאַר בעלגיע און אַלעקסאַנדריע איינגעשלאָסן אין דער הילף פאַר רוסלאַנד).

אויף אט דער פאַרזאַמלונג האָט מען אויך אָנגענומען אַ באַשלוס, אז דער עקזעקוטיוו, ד.ה. דער פאַרזיצער, קאַסיר און סעקרעטאַר, זאָלן זיין באַשטימט פון „באָארד אָוו דעפּיוטיס". אט דער באַשלוס איז אָנולירט געוואָרן אויף דער ערשטער קאָנפערענץ פון הילפס־פאָנד.

דעם 18־טן פעברואר 1915, האָט זיך געדרוקט אין „אַפריקאַנער" די ערשטע ליסטע פון מנדבים אונטערן רוף: „פאַר אונדזערע אומגליקלעכע הונגעריקע ברידער אין רוסלאַנד".

קיין פאַנד האָט ביז דאַן ניט ארויסגעווייזן אַזאַ האַרציקע נאָענטקייט און ענטוזיאַסטישע איבערגעגעבנקייט, ווי דער „הילפס־פאַנד".

דער „הילפס־פאַנד" האָט שפּעטער־צו פאַרנומען דעם אויבנאָן און האָט אין אַ גרויסער מאָס צעמענטירט דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן.

חוץ דעם סיסטעמאַטישן קלייבן געלט פאַרן „הילפס־פאַנד", האָט מען אָרגאַניזירט פאַרשיידענע אונטערנעמונגען: „באַזאַרס", פאַרוויילונגען און טענץ. לייענט מען דעם „אַפריקאַנער" פון יענע יאָרן, זעט מען, אז „אומעטום" קומען פאָר טענץ — אַלץ לטובת דעם „הילפס־פאַנד". מען האָט אויך אָרגאַניזירט מאַנאַטלעכע געלט־זאַמלונגען פון הויז צו הויז אין די געגנטן, ווו אַ גרעסערע צאָל יידן האָבן דאַן געווויינט. איין זונטאָג אין חודש פלעגט מען גיין אין די יידישע הייזער קלייבן. אויף אַלע פונקציעס און שמחות האָט מען געקליבן געלט, און אין די סינאַגאָגעס פלעגט מען מאַכן מי שברך׳ס פאַרן הילפס־פאַנד. אומעטום האָט מען פאַרקויפט פלעטן. אַ פאַרמער פון פרידעפאָרט האָט מנדב געווען אַ גאַנצן שפּאַן־אָקסן, וועלכן מען האָט געפּלעט פאַרן הילפס־פאַנד. דעם 16־טן נאָוועמבער 1915, איז פאָרגעקומען, מיט דער דערלויבעניש פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, אַ גאַסן־זאַמלונג, אין וועלכער די גאַנצע באַפעלקערונג פון יאָהאַנעסבורג האָט אַנטייל געגנומען. חוץ געלט האָט דער הילפס־פאַנד, נאָך דער מלחמה, אויך געזאַמלט זייער פיל קליידער און בגדים. פיל צענדליקער טויזנטער פאַרשיידענע מלבושים האָט מען געשיקט קיין ווארשע, קאָוונע און אַנדערע שטעט.

אין „אַפריקאַנער" פון 4/1/1917, איז דאָ אַ שאַרפע אַטאַקע קעגן די יידן, וועלכע פאָרן אויף דאָטשע אין מיוזענבערג צו פאַרברענגען, „ווען זייערע ברידער און שוועסטער אין אייראָפּע שטאַרבן פון הונגער". אין „אַפריקאַנער" פון 25/1/1917 ווערן איבערגעגעבן אויסצוגן פון אַ באַריכט פון דר. מאַגנעס — „שוידערלעכע לאַגע פון אידן אין פּוילן און ליטע"; „קינדער געשוואָלן פון הונגער"; „זקנים און פרויען פאַלן אין די גאַסן".

אין „אַפריקאַנער" ווערט זייער אָפט באַטאָנט, אז די ענגלישע יידן האַלטן זיך פון ווייטן, און שטיצן ווייניק דעם הילפס־פאַנד.

אין אַ לייטאַרטיקל „דער פאַנד פאַר די אידישע קריגס־ליידנדיקע" (2/12/1915), ווערט געזאָגט:

„ווי מיר זעען פון די געוויינלעכע מאַנאַטלעכע „קאָלעקשיאָנס" זיינען די ענגלישע אידן כמעט ווי אויסגעשלאָסן. ניט זיי טראָגן בייַ און ניט זיי ווילן זאָגאָר אַנטייל נעמען אין די שוועריע אַרבעט". הויז־צו־הויז־קלייבערס פלעגן שוין וויסן, אז ביי רוסישע יידן דאַרף מען זען צו קריגן דעם מאַקסימום, און ביי ענגלישע יידן — דאַרף מען נעמען וויפל נאָר זיי גיבן.

זונטאָג, דעם 14־טן נאָוועמבער 1920, איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן די ערשטע קאָנפערענץ פון הילפס־פאָנד פון טראַנסוואַל. „דער גרויסער זאַל איז געווען איבערפולט מיט דעלעגאַטן". אויף דער קאָנפערענץ איז דער נאָמען פון פאָנד איבערגעביטן געוואָרן אויף „אידישער הילף און רעקאָנסטרוקציע פאָנד".

אָט וואָס עס שרייבט וועגן „אונדזער הילף"[2], אין מערץ־ און אין אַפּריל־נומער „דרום־אַפריקע", 1923, ר. פ ע ל ד מ ַא ן, איינער פון די אַקטיוווסטע טוערס פאַרן הילפס־פאָנד און אויך שפּעטער דער גרינדער און פאָרזיצער פון דעם „קאָלאָניזאַציע־פאָנד":

„וען דער אידישער היסטאָריקער וועט שרייבן די געשיכטע פון דרום־אַפריקאַנער יידנטום, וועט ער האָבן זייער חיניצ׳ק וויכטיקעס צו פאַרשרייבן. צו אומבאַדייטנד איז דאָס, וואָס דער היגער ישוב האָט ביז היינט אויפגעטאָן פאַר אונדזער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג און דערהאַלטונג. אַ פאָלק, צי אַ טייל פון פאָלק לעבט דאָן, וען עס שאַפט; און דער היגער יידישער ישוב האָט קולטורעל גאָרנישט געשאַפן און די אויפטוואונגען אויף אַנדערע געביטן זיינען צו קליין, עס זאָל האָבן אַ נאַציאָנאַלע ויכטיקייט.

„און דאָך וועט אַ גלענצנדער קאַפּיטל געשריבן ווערן. דאָס וועט זיין פון דער לעצטער צייט, אָנפאַנגענדיק מיט דעם אָנהייב פון ועלט־קריג, ביז צום היינטיקן טאָג. עס וועט זיין דער קאַפּיטל וועגן אונדזער הילף — די הילף, וואָס דער יונגער און וייטער ישוב האָט געשיקט צו זיין אַלטער היים, וען אין מזרח־איראָפּע האָט יידיש־בלוט און טערן געפלאָסן אין טייכן. עס וועט פאַרציכנט ווערן, אז אין טעג פון שרעקלעכן חורבן האָט דער יונגער דרום־אַפריקאַנער טייל פון יידישן פאָלק שטאַרק געפילט זיין פאָלקס צער, און זיין הילף איז געוואָרן פראָפּאָרציאָנעל אפשר מער, וי פון וועלכן עס איז אַנדערן טייל, אונטער די זעלבע אומשטענדן.

„אויב דער פאָנד האָט געהאַט די סימפּאַטיע פון בריטן עולם, האָט עס אָבער קיין מזל ניט געהאַט צו די רייכע יידן. די רייכע יידן האָבן דעם פאָנד איגנאָרירט און צו קיין צייט עס ניט אונטערשטיצט. מיר באַדויערן ניט דעם פאַקט — פאַרקערט, אין דעם ליגט אַ גרויסער טייל פון דעם דערפאָלג פון פאָנד". „אַ גאַנצע ארמיי פון הילפס־פאָנד אַרבעטער האָט זיך אריינגעוואָרפן מיטן גאַנצן האַרצן אין דער ארבעט. ניט אָפּגעשראָקן זיך פאר די באַלייִדיקונגען, וואָס איז אָפטמאָל אויסגעקומען צו הערן, פלעגט מען דאָך אויך אויפטרעפן הייזער, וו מען פלעגט די קלייבער דערוואַרטן מיט כבוד און באַגלייטן מיט ברכות".

עס איז ווערט צו דערמאָנען, אז די אינציקע צייטונג, וואָס איז אַרויס־געטראָטן קעגן הילפס־פאָנד איז גראָד געווען די „יידיש־ענגלישע צייטונג" („S.A. Jewish Chronicle").

„א פראָגע, וואָס האָט אַרויסגערופן הייסע וויכוחים איז געווען דער אָנ־האַלט צו שיקן 20 פּראָצענט פון די געזאַמלטע געלטער צו פאַלעסטינע. די גערעכטיקייט פון אַוועקנעמען א פינפטל פון די געלט פאַר אזא קליינעם טייל פון פאָלק, אפילו דאָן, ווען די פאַלעסטינער יידן האָבן געליטן דירעקט פון דער מלחמה, איז געווען צווייפלהאָפט. עס איז אָבער געווען א שרייענדע אונגע־רעכטיקייט, ווען די לאָגע אין פאַלעסטינע האָט זיך אינגאַנצן געענדערט, און עס זיינען דאָרטן געווען גאָר וויניק, וואָס האָבן זיך גענויטיקט אַלס מלחמה־געליטענע אין הילף. פאָרשלאָגן צו פאַרקלענערן דעם פּראָצענט זיינען ג׳ע־

---

[2] אונטערן פסעודאָנים פ. ניר.

מאכט געווארן גאנץ אפט, אבער זיינען אלעמאל דורכגעפאלן. די ציוניסטישע דעלעגאטן, באטראכטענדיק זיך אלס פארטרעטער פון די פאלעסטינער יידן, האבן געווירקט אויף די מערהייט פון די דעלעגאטן, אז עס זאל קיין ענדערונג ניט געמאכט ווערן. זיי האבן געזאגט, אז אין דעם ענין פון הילף, קען מען זיך ניט רעכענען מיט דער פראקארציע פון די נויט־באדערפטיקע. איין ייד אין פאלעסטינע איז פיל וויכטיקער ווי א סך אין גלות".

די פאגראמען אין פוילן און אכזריותדיקע מעשים און פאגראמען פון די „ווייס־גווארדייצעס", האבן אין א גרויסער מאס פארארזאכט די סיבה, פארווואס דער „רעליף־פאנד" האט אנגעהאלטן א סך יארן נאך דער מלחמה. אגב, האבן די טוערס פון הילפס־פאנד צוזאמען מיטן „באארד אוו דעפיוטיס", ארגאניזירט אין יולי 1919, א גרויסן און אייגדרוקפולן טרויער־ און פראטעסט־טאג איבערן גאנצן לאנד אין צוזאמענהאנג מיט די פאגראמען קעגן די יידן אין פוילן און אוקראינע.

א חוץ זאמלען געלט און קליידער האבן די איבערגעגעבענע טוערס פון הילפס־פאנד געווואלט אויפטאן נאך עפעס, וואס זאל טראגן א מער מאנומענטאלן כאראקטער. עס איז באשלאסן געווארן צו ברענגען קיין דרום־אפריקע פאגראם־יתומים; און אין 1921 האט מען געבראכט קיין דרום־אפריקע 180 יתומים מיט זייערע באגלייטערס. 100 יתומים האט מען געבראכט קיין יאהאנעסבורג און 80 זיינען געבליבן אין קייפטאון. א באדייטנדיקע צאל פון אט די קינדער (אן ערך א העלפט) האט מען אדאפטירט. אין קייפטאון זיינען די ניט־אדאפטירטע קינדער גלייך אריינגענומען געווארן אין דארטיקן בית־יתומים, און אין יאהאנעסבורג זיינען זיי אריינגענומען געווארן אין בית־יתומים ערשט דאן, וועז עס איז געקויפט געווארן די איצטיקע „ארקאדיע" פאר א בית־יתומים. אגב, האט דער הילפס־פאנד אסיגנירט 12½ טויזנט פונט, וואס האט דערמעגלעכט צו קויפן די „ארקאדיע".

שפעטער־צו האט „דער רעליף, רעקאנסטרוקציע און יתומים פאנד" אין־בערגענומען 86 פאגראמירטע קינדער, וועלכע מען האט געבראכט אין פאלעסטינע. צוזאמען מיט די 44 יתומים דארט, וועלכע זיינען געשטיצט געווארן פון דערבן, האט מען געשאפן א דרום־אפריקאנער קינדער־קאלאניע פון 130 קינדער, אין גבעת המורה, וועלכע איז פארוואנדלט געווארן אין „כפר ילדים". די ערשטע פינף יאר האט דער „הילפס, רעקאנסטרוקציע און יתומים־פאנד" אויסגעהאלטן די קינדער־קאלאניע. דערנאך האט דער „פאנד" איבערגעגעבן א גרוויסע סומע געלט און די גאנצע אחריות צו דער דרום־אפריקאנער ציוניס־טישער פעדעראציע.

א באדייטנדיקע צאל פון די אקטיוווסטע טוערס פון הילפס־פאנד זיינען געווען פראגרעסיווע יונגע מענטשן, וועלכע האבן געארבעט פארן הילפס־פאנד „ניט אין זין פון פילאנטראפיע אדער צדקה", נאר זיי האבן דאס געטאן, ווי א נאציאנאלן חוב אין דער צייט פון א נאציאנאלער קאטאסטראפע.

אזוי ווי דאס געלט און די מלבושים האט דער הילפס־פאנד געשיקט צו די גרויסע יידישע הילפס־ארגאניזאציעס אין אייראפע, האבן די פראגרעסיווע

הילפס־פֿאָנד־טוערס ניט געהאַט די מיגלעכקייט צו זען, אז די הילף זאָל גע־
געבן ווערן אין דעם אויבן דערמאָנטן גייסט.

דעם 6־טן אויגוסט 1922, איז פֿאַרגעקומען דער ערשטער לאַנד־קאָנגרעס
אין בלומפֿאָנטיין. אויף דעם קאָנגרעס האָט זיך געשאַפֿן אַ פֿאַראייניקונג פון
אַלע פֿראָווינץ־קאָמיטעטן. דאָס איז דער נאָמען פון „פֿאָנד" געווען
וואָרן אויף „פֿאַראייניקטער דרום־אַפֿריקאַנער הילף, רעקאָנסטרוקציע און
יתומים־פֿאָנד".

אויף דעם קאָנגרעס האָט מען אָנגענומען אַ רעזאָלוציע, אז מען זאָל ברענ־
גען 250 פֿאָגראָם־יתומים פון אוקראַינע קיין פֿאַלעסטינע.

דעם 15־טן אָקטאָבער 1922, האָט דער „פֿאָנד" ארויסגעגעבן אַ מאָנאַטלעכן
בולעטין אונטערן נאָמען „דער פֿאָנד־בולעטין" אין ענגליש און יידיש. דער
פֿאָרמאַט פון בולעטין איז געווען "11×"8. דער ערשטער נומער איז געווען
נאָר אין ענגליש און איז באַשטאַנען פון 4 זייטן. די איבעריקע נומערן — פון
8 זייטן אין ענגליש און אין יידיש. (די דאָפּלטע נומערן — אַן ערך צוויי מאָל
אזוי גרויס). איבער יעדן נומער איז געווען געדרוקט אַ דערמאָנונג: „עס צו
לייענען אויף אַלע זיצונגען פון די אָפּטיילונגען".

„דער פֿאָנד־בולעטין" איז געווען אַ פראָפּאַגאַנדע־בלעטל. ער פלעגט
אַנטהאַלטן באַשטעטיקונגען פון אַלע אָפּטיילונגען באַזונדער, און אַ סך־הכל
וויפיל מען האָט אריינגעקראָגן פֿאַרן חודש, און ווי מען האָט דאָס געלט אויס־
געגעבן — צו וועלכע אָרגאַניזאַציעס מען האָט עס געשיקט.

לויטן בולעטין נומער 12, האָבן דאָן אָנגעפֿירט די הילפס־אַרבעט פיר
אָרגאַניזאַציעס אין אייראָפּע: אַמעריקאַנער „דזשאָינט"; „דער פֿאָנד פֿאַר
מלחמה געליטענע יידן" מיטן צענטער אין לאָנדאָן; „די יידישע וועלט־הילפס־
אָרגאַניזאַציע" מיטן צענטער אין פּאַריז און „די פּעדעראַציע פון אוקראַינער
יידן" מיטן צענטער אין לאָנדאָן. אויסער דעם פלעגט דער פֿאָנד אויך שטיצן
„אָזע" און „אָרט".

דער אַפּריל־נומער פון 1924 (נומער 17) איז געווען דער לעצטער בולעטין.
(פּאַקטיש זיינען דערשינען נאָר 14 נומערן. דריי זיינען געווען צוויי־חודש־
דיקע).

דעם 4־טן נאָוועמבער 1923, איז פֿאַרגעקומען אין יאָהאַנעסבורג דער צוויי־
טער קאָנגרעס פון „פֿאַראייניקטער דרום־אַפֿריקאַנער אידישער הילף, רע־
קאָנסטראַקציע און יתומים פֿאָנד".

לויט די באַריכטן זיינען די געלט־זאַמלונגען און ענטוזיאַזם פֿאַרן „פֿאָנד"
שטאַרק געפֿאַלן. די הויפּט־פֿראָגע, וואָס מען האָט באַהאַנדלט, איז געווען די
פֿראָגע וועגן דעם באַשלוס פון פריערדיקן קאָנגרעס — דאָס אריבערברענגען
250 פֿאָגראָם־יתומים קיין פֿאַלעסטינע. אזוי ווי סאָוועטן־רוסלאַנד האָט ניט
דערלויבט ארויסצופירן קינדער, האָט מען די פֿראָגע איבערגעלאָזן צו דעם

נייי־געווייליטן קאמיטעט. מען האט אנגענומען רעזאלוציעס ווענן שטיצן מער קאנסטרוקטיוו ארבעט, און אויך פארצושטעלן די שטיצע פאר די 2250 יתומים אין די קינדער־היימען אין אוקראינע, וועלכע דער „פאנד" האלט אויס.

נאך דעם 2־טן קאנגרעס איז דער ענטוזיאזם און אקטיווקייט פון די אי־בערגעגעבענע פאנד־טוערס נאך מער געפאלן. אין „פאנד־בולעטין" פון אפ־ריל 1924 ווערט געזאגט: „קיין איין פעני האט מען ניט געקליבן פון די „ריף"־שטעט (די שטעט און שטעטלעך ארום יאהאנעסבורג). די „ריף"־שטעט פלעגן זיין דער פונדאמענט פון „פאנד". שוין א לאנגע צייט, ווי מען האט ניט דורכ־געפירט קיין פונקציע לטובת דעם „פאנד", ווייל די פראגרעסיוו־אקטיוויט הילפס־פאנד־טוערס האבן געמוען פארלירן דעם אינטערעס, און אנגעהייבן צווייפלען אין דער וויטערדיקער עקסיסטענץ־באראכטיקונג פון הילפס־פאנד. שוין א לאנגע צייט פריער האבן זיך געמוען באקומען אינפארמאציעס, אז אין די הילפס־ארגאניזאציעס, צו ווען דער דרום־אפריקאנער הילפס־פאנד שיקט געלטער און קליידער, הערשט א שטארקע ביוראקראטיע, אז דאס געלט און די בגדים ווערן ניט יושרדיק פארטיילט, און נאך א סך גאר שארפע באשולדיקונ־גען. מען האט פארגעווארפן, אז דאס געלט, וואס די הילפס־פאנד־טוערס האבן מיט אזויפיל שווערע פראצע געזאמלט, אפגעבנדיק אזויפיל פון זייער פרייער צייט, ווערט פארטיילט אויף א דעמאראליזירנדיקן אופן: ניט ווי צו ברידער אין נויט, נאר אין גייסט פון צדקה".

די פראגרעסיוע הילפס־פאנד־טוערס האבן צוזאמענגערופן א קאנפערענץ פון אלע הילפס־פאנד־מיטארבעטערס.

אויף אט דער קאנפערענץ, וואס איז פארגעקומען אין יאהאנעסבורג 21/3/1926, האבן די דעלעגאטן פארגעשלאגן, אז דער „הילף, רעקאנסטרוקציע און יתומים פאנד" זאל פארוואנדלט ווערן אין א קאלאניזאציע און רעקאנס־טרוקציע־פאנד צו העלפן די יידן אין סאוועטנפארבאנד. רעדנערס נאך רעד־נערס פון די פראגרעסיווע דעלעגאטן האבן אויפגעוויזן די גוואלדיק דרינ־גענדיקע נויטוועניקייט און וויכטיקייט צו העלפן די הונדערטער טויזנטער ארעמע דעקלאסירטע יידן — גרויזענע קרעמערס, הענדלערס און סתם „לופט מענטשן" — צו ווערן פראדוקטיווע עלעמענטן אין א לאנד, ווו ניט פראדוק־טיווע מענטשן קענען ניט עקסיסטירן; געבן זיי הילף דורך איינארדנען זיך אויף ערד און אין דער אינדוסטריע, באזארגט מען זיי מיט חיונה און מיט א זי־כערן עקאנאמישן מארגן. די ציוניסטישע דעלעגאטן, וועלכע זיינען געווען אין דער מערהייט, זיינען שארף ארויסגעטראטן קעגן אט דער רעזאלוציע.

מיט א קליינער מערהייט איז די רעזאלוציע אפגעווארפן געווארן.

די קאנפערענץ האט באשלאסן צו שליסן דעם „הילף, רעקאנסטרוקציע און יתומים־פאנד".

עטלעכע יאר איידער דער „הילפס־פאנד" האט זיך אפיציעל געשלאסן זיי־נען שוין קיין אקטיווע אקציעס ניט געפירט געווארן. אויך די הויז־צו־הויז־

זאַמלונגען זיינען מער ניט געפירט געווארן. דאָך פלעגט נאָך אריינקומען געלט פון יידן, ביי וועמען דאָס געבן געלט פאַרן „הילפס־פאָנד" איז געווען אַ געווינהייט.

אין משך פון זיין עקסיסטענץ האָט דער „הילפס־פאָנד" צונויפגעקליבן 750 טויזנט פונט[3]). עס מאַכט אויס אַן ערך 0-10-13£ פאַר יעדן ייד אין דרום־אַפריקע — מאַן, פרוי און קינד. דאָס איז געווען אַ קאָלאָסאַלע סומע, נעמענ־דיק אין באַטראַכט דעם זייער באַגרענעצטן עקאָנאָמישן צושטאַנד פון די דרום־אַפריקאַנער יידן אין יענע יאָרן. אגב האָט דאָס געלט אין יענע יאָרן געהאַט אַ פיל גרעסערן ווערט, ווי היינט.

אָפּיציעל האָט זיך דער „הילף, רעקאָנסטראַקציע און יתומים־פאָנד" גע־שלאָסן 31/12/1927.

דאָס ערשטע יידישע ליטעראַרישע זאַמלבוך אין דרום־אַפריקע

(„פרייע ביילאַגע צום „אַפריקאַנער" 1920—1919)

דעם 14־טן נאָוועמבער 1918 איז דאָ אין „אַפריקאַנער" אַ רוף „צו אונד־זערע לעזער", וואָס בעט, אז מען זאָל אריינשיקן דאָס געלט, וואָס מען קומט פאַרן אַבאָנירן דעם „אַפריקאַנער". צום סוף פון אָט דער מודעה ווערט גע־זאָגט:

„פיר 1919 גייען מיר אַרויסגעבן אַ ביילאַגע, וועלכע זאָל באַשטיין פון אַפריקאַנער שרייבער און מיר דענקן צו עפענען אַ קאָמפּעטישן (קאָנקורס) פאַר די בעסטע דערציילונגען, סקעטסעס (סקיצן) און לידער, און מיר וועלן אויסטיילן פריזן (פריזן) פאַר 25 פונט סטער־לינג. די ביילאַגע וועט דערשיינען אין מערץ אָדער אַפּריל און וועט זיין נאָר פאַר יעדלעכע „סובסקרייבערס" (אַבאָנענטן).

דעם 28־טן נאָוועמבער 1918, ווערט געזאָגט אין רוף צו „אונדזערע לע־זער":

„מיר האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ ביילאַגע צום „אַפריקאַנער". די ביילאגע וועט אַנטהאַלטן ליטעראַרישע אַרבעטן אויסשליסלעך פון שרייבערס, וועלכע געפינען זיך אין דרום־אַפריקע. דריי פּריזן פאר דערציילונגען, דריי פריזן פאַר סקעטסעס, דריי פריזן פאַר פּוב־ליציסטיק וועגן טאגעס פראַגן אין אידישן לעבן, און צוויי פריזן פאַר לידער".

עס איז אַוועק כמעט אַ יאָר, און עס ווערט גאָרניט דערמאָנט אין „אַפריקאַ־נער" וועגן דער ליטעראַרישער ביילאַגע. ערשט, דעם 18־טן דעצעמבער 1919, איז דאָ „צו אונדזערע לעזער":

„ענדליך האָבן מיר די אידישע ביילאַגע בעפאָר אונדז אָבוהאַל נאָך ניט פאלקאם פאַר־טיק. עס פעלט נאָך דער „קאָוועד" (די טאָוולען).

---

[3]) לויט פערסי קאוון, דעם אומדערמידלעכן סעקרעטאַר פאַר דער גאַנצער צייט פון דער עקסיסטענץ פון דעם „הילפס־פאָנד", און ניט 500 טויזנט פונט, ווי עס וועלט אָנגע־געבן אין "Jewish Year Book".

דער אינהאַלט: „כּוכב נדח" נאָך ח. נ. ביאַליק אין אידיש פון יצחק מיל־נער — 1־טער פריז; „די אידישע ערציהונגס פראָגע אין ד. אפריקע" פון ***„זיי פריי" — פֿאָעמע פון י. מ. שערמאַן; „צווישן שטראָמען" — י. מ. סעוויץ — ערשטער פּריז; „עס קומט אַ טאָג" — פֿאָעמע אין פּראָזע פון יעקב מרדכי מער־וויש ז"ל; „די ערוואַכונג", בער אַבראַמסאָן — 2־טער פריז; „וועג דער או־מעט שרעקט", פֿאָעמע פון י. מ. סעוויטץ — 2־טער פּריז; „דער שאַנד־פלעק", דערציילונג איבערגעזעצט פון ס. פּ.; „איבער די הילפּס פאַראיינען" פון א. רעגדל; „די ציהרונג" איבערזעצט פון לח"י; „צוויי קינדער" פון בערטאַ בענקענשטאַדט; „ניט געקענט האָלטן דעם אָפּמאַך" פון ס. פליישמאַן — 3־טער פּריז; „מעז יצא מתוק" — פּ. גאָרדאָן; „קאָפּעריטניק־פּאָעט" פון ה. פּ.

„אונטער די אומשטענדן איז די ביילאַגע ניט שלעכט געדרוקט און קען דינען אַלס אַ גוטער ספּר פון דעם אַרט ארויסגעבן אין ד. אפריקע". „וי די וועלט זאָגט, „אַז פון אייר־לעניש קען קיין גוטס ניט אַרויסקומען", זיינען דוקא די צוויי אַרטיקלען „צוויי קינדער", אַ ליד פון בערטאַ בענקענשטאַדט און „מעז יצא מתוק" פאַרלאָרן געגאַנגען אין דרוק און עס איז אומעגלעך צו געפינען, וויל די, וואָס האָבן אָנגענפאַנגען צו זעצן די ביילאַגע זיינען אָוועק פון אונדז, און די נייע וויסן דערפון ניט. מיר האָבן מורא צו זאָגן, אז דאָס איז שוין אונדזער שיקזאָל. עס קאָסט אַרבעט, מי און געלט און דער רעזולטאַט — עגמת־נפש".

„מיר וויל דאָ אויפמערקזאָם מאַכן, אז די צוויי אַרטיקלען, וועלכע עס פעלן וועלן מיר מיט אַלע מעגלעכקייטן זען צו קריגן קאָפּיעס פון די מחברים, און וועלן עס דרוקן אין „אַפריקאַנער" — די רעדאַקציע".

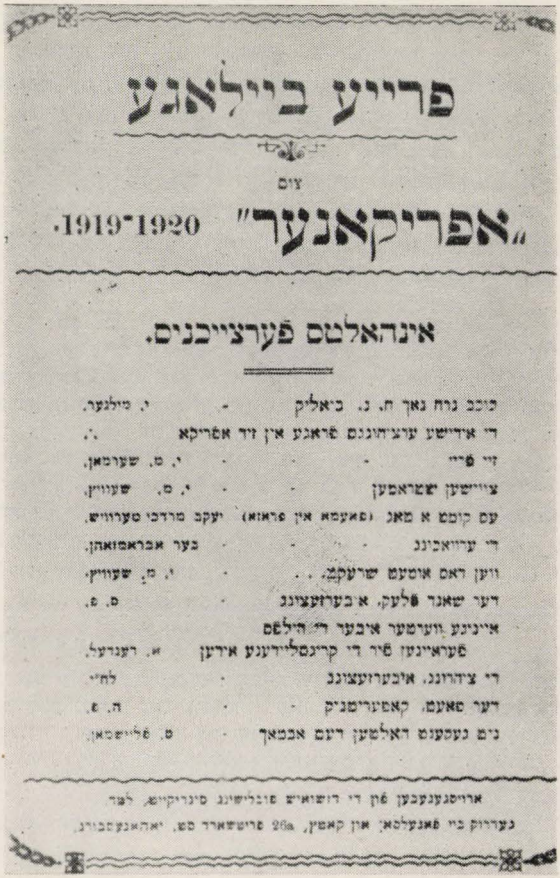
און מער איז גאָרנישט דערמאָנט געוואָרן ביזן 1־טן אַפּריל 1920. אין דער אָפּטיילונג „פונקען" ווערט געזאָגט:

„די וואָך האָבן מיר אריסגעשיקט די פּרייע ביילאָגע צום „אַפריקאַנער" וועלכע אַנטהאַלט (און עס ווערט אביערגעגעבן דער אינאַהלט). וואָס מיר אָבער וויל איז, אז אונדזערע פּעאי־קע מענטשן זאָלן זיך נעמען דאָפּיר און זאָלן שרייבן אויף יעדן געביט פון אידישן לעבן אין ד. אַפריקע און מיר וועלן אריסגעבן אַלע דריי מאָנאַטן אַ זאַמעלבוך. יעדער שרייבער וועט קריגן באַצאָלט".

קיין אַנדער זאַמלבוך איז ניט ארויס, ווייל ס. פּאָגעלסאָן איז קראַנק געוואָרן און איז געשטאָרבן דעם 23־טן יולי 1920.

די מאָס פון דער „פּרייער ביילאָגע" איז "5½×"7¼. עס אַנטהאַלט 100 זייטן (ניט אריינרעכענענדיק די טאָוולען). עס איז אינטערעסאַנט, אז דאָס ביכל האָט ניט קיין איין אַנאַנס.

די „פּרייע ביילאָגע" איז דאָס ערשטע ליטעראַרישע זאַמלבוך אין דרום־אַפריקע. דער „אַפריקאַנער" האָט ניט פּאָפולאַריזירט דאָס דערשיינען פון דער ליטעראַרישער ביילאָגע. עס מאַכט דעם איינדרוק, ווי די רעדאַקציע וואָלט געהאַט זיך געשעמט מיט דער אויסגאַבע. נאָך דעם דערשיינען פון דער ליטע־ראַרישער ביילאָגע ווערט מער אין „אַפריקאַנער" אפילו נישט דערמאָנט וועגן דעם. אין „אַפריקאַנער" איז קיין רעצענזיע וועגן דער ליטעראַרישער ביילאָגע ניט דערשינען. אין פלוג האָט מען געדאַרפט זיין צופריידן מיטן ליטעראַרישן זאַמלבוך.

פרייע ביילאגע

צום

„אפריקאנער" 1919-1920.

אינהאלטס פֿערצייכנים.

כּוכב נרח נאך ח. נ. ביאליק . ז. מילנער.
די אידישע ערציהונגס שׂראגע אין זיד אפֿריקא . ז.
זיי שׂרי . . . ז. מ. שעראמאן.
צוישען שׂראפּען . . ז. מ. שעוויץ.
עס קומט א מאן (פּאעמע אין פּראזע) יעקב מרדכי סעוויטש.
די ערייאכונג . . בער אבראמאוואן.
ווען ראס אומעט שרעקט . . ז. מ. שעוויץ.
דער שאנד פֿלעק, א בערזעצונג . ס. ס.
איניגע ווערטער איבער די הילפֿס
שׂראיגען פֿיר די קריגסלידיגע אידען א. רענדעל.
די צדוקים, איבערזעצונג . לח"י.
דער סאעם, קאפּיריסטיק . ח. ס.
נים נעמעוט דאלטען דעם אבמאך . ס. שלישמאן.

אריינגענעבן פֿון די רושוואיס פובלישינג סינדיקעיט, לער
נעריוק בי פֿאנדלמאן אין קאפּען, 26a פרישמארק סט. יאהאנעסבורג.

די ליטעראַרישע ביילאַגע האָט אַן ספּק אַ היסטאָרישן ווערט פּאַר דער געשיכטע פון יידישן ליטעראַרישן שאַפֿן דאָ אין לאַנד לויטן אינהאַלט, ווי אויך צוליב דעם, וואָס דאָס איז דאָס ערשטע ליטעראַרישע זאַמלבוך.

מען האָט געקענט דערוואַרטן, אז די רעדאַקציע זאָל לייגן מער אַכט אויף דער אויסערלעכער זייט פון דער אויסגאַבע און קאַרעגירן די גרייזן. אָבער דאָס איז ניט געטאָן געוואָרן. דעריבער זיינען דאָ זייער אַ סך שפּראַכלעכע פעלערן. לויט דער טעמאַטיק און אופן פון שרייבן איז דאָס זאַמלבוך אַן ערנס־טע אויסגאַבע. אין זאַמלבוך זיינען פּאַראַן נאָר דריי זאַכן — פון צווישן 12 — מיט אַ ספּעציפיש אַפּריקאַנישן כאַראַקטער. אָט די דריי זיינען „דער פּאָעט־קאָפּעריטניק", „ניט געקענט האַלטן דעם אָפּמאַך" און אַ לענגערע אינטערע־סאַנטע אָפּהאַנדלונג וועגן דער יידישער דערציאונגס־פּראָגע אין ד. אפריקע.

„דער פאָעט־קאָפערימניק" („אויס דעם אידישן לעבן אין זיד אפריקע")
פון הייַמאַן פאַלסקי איז אַן צווייפל איינע פון זיינע בעסערע קורצע דער־
ציילונגען. דער מחבר גיט אַ בילד, ווי אזוי חיימקע, אַ יונגערמאַן, וועלכער
איז געווען אין דער היים אַ צאַצקע, אַן אינטעליגענט, אַ משכיל — איינער פון
די פיינסטע בחורים אין שטעטל, „פלעגט אויך שפילן דעם חזנס ניגונים" אויפן
פידל, און אויך אויסמאַלן אַ פיינעם מזרח מיט לייבן און מערת המכפלה. ער
פלעגט אויך „שרייבן שירים, לידער מיט גראַמען, און איז געקרוינט געווארן
מיט דעם נאָמען „פאָעט", וואָס ער האָט ערלעך און כשר פאַרדינט". אין
שטעטל איז געווען אַ גרויסע שרפה. זיין טאַטע איז אויך געווען פון די, וואָס
האָבן אַלץ פאַרלוירן אין דער שרפה. צו פאַרבעסערן זייער עקאָנאָמישע לאַגע
איז חיימקע אוועקגעפאָרן קיין דרום־אַפריקע צו אַ פעטער. דער פעטער איז
גראַד געווען אין אַ שלעכטער עקאָנאָמישער לאַגע, ווען חיימקע איז אָנגעקומען
אין יאָהאַנעסבורג. חיימקע האָט געקראָגן אַ שטעלע אין אַ „קאָפעריטע" ביי
אַ גאָלד־מינע. דער מחבר גיט אַ בילד, ווי די „קאָפעריטע" זעט אויס, און ווי
די קונדן — די אַפריקער — זענען אויס. ער גיט צו: „וועג אַ פרעמדער קומט
צום ערשטן מאָל אריין אין אַזאַ „קאָפעריטע", בלייבט ער שטיין, ווי צעמישט.
דער אויסערגעווייניטלעכער שלעכטער ריח, וואָס פאַרשלאָגט דעם אָטעם, מיט
דעם וויילדן אומפאַרשטענדלעכן טומל און ענגשאַפט פון די שוואַרצע, וועלכע
קריגן זיך, שלאָגן זיך, שרייען, זינגען, צימבלען אויף דראָטן, שפרינגען און
טאַנצן אין דער זעלבער צייט — מאַכט אזא אומאַנגענעם און אַן אָפשטויסנדן
רושם, אז ער לויפט ארויס, ווי פון אַ גיהנום מיט מלאכי חבלה".

חיימקע האָט געמוזט צוגעווויינען זיך צו דער נייַער אַרבעט און איז גע־
וואָרן אַ געשיקטער „קאָפעריטניק". „עס האָט חיימקען גענצוויגן ווי אימער צו
שרייבן. אַ שארפער קאָמף איז אַנטשטאַנען ביי חיימקען — דער „קאָפעריט־
ניק" און פאָעט. ווען ער פלעגט זיך זעצן שרייבן, פלעגן זיך אים נעמען דרייַען
פאַר די אויגן ווילדע, נאַקעטע שוואַרצע מיט זייער טאַנצן, שפרינגען, צימבלען,
און די קאַרטן־שפילן אין דער דערבייאיקער הויז. ער פלעגט יעדעס מאָל באַ־
זיגט ווערן און אַנידערלייגן די פעדער".

„אָבער ביסלעכווייז האָט זיך חיימקע צוגעווויינט צו דער „קאָפעריטע" און
צו די קונדן. ער האָט אויפגעהערט פילן דעם גוואַלדיקן שלעכטן ריח; צוגע־
ווויינט זיך צום דערבייאיקן הויז פון די ווייסע אַנגעשטעלטע, ווו מען האָט,
ווי אַ צייטפאַרטרייב, געשפילט אין קאַרטן.

זיין פאָעטישער גייסט איז געוואָרן שוואַכער ביז ער איז אינגאַנצן אַטראָ־
פירט געוואָרן.

„ניט געקענט האַלטן דעם אָפמאַך" פון ס. פליישמאַן איז אַ סקיצע,
וואָס גיט אַ בילד, ווי אזוי אַ יונגערמאַן, וועלכער האָט, אריבערקומענדיק פון
דער אַלטער היים, ניט געקאָנט קריגן קיין אַנדער אַרבעט, ווי צו אַרבעטן אין
אַ „קאָפעריטע". דער יונגערמאַן האָט ניט געקענט שאַפן אין זיין פסיכיק
קיין סינטעז פון דער אַלטער און נייַער היים, און ער איז אין דרום־אפריקע גע־
זונקען אין תהום פון הפקרות".

„די אידישע ערציאונגס־פראַגע אין זיד אַפריקע" פון *** (לויט אלע וואַרשיינלעכקייטן איז דאָס געשריבן פון רבי דר. לאַנדוי). ער שרייבט דאָס פאָלגנדיקע:

„אַז מען לערנט די קינדער זיך שפּילן אין זעלנער און מען צינדט אָן אין זייער יונגן גייסט דעם אש זרה פון מלחמות און די גבורות אויף די שלאַכט־פעלדער, מיט דער אַמבי־ציאָן צו נאַציאָנאַלע תקופות, ווערט פון זיי סאָלדאַטן בכוח און במעשה, טעאָרעטיש און פראַקטיש. סאָלדאַטן מיט אלע זייערע מעלות און חסרונות, סאָלדאַטן אפילו אָן אוניפאָרמס, קאַצאַפּעס מיט אלע פינטאָלעך אין קהל־שטיבל און אין די שולן".

„וען מען לערנט אָבער דאָס קינד די גרויסע וירדע פון שלום פון מענטשנליבע, פון דער גלייכהייט פון אלע ראַסן, אז אב אחד לכולנו, אז שפּיכת־דמים און דועלן איז פשוטע מערדעריי, וואַקסט דאָס קינד אויס מיט אַנדערע אידעען און אַנדערע אַמביציאָנען".

„די לעצטע טויזנט יאָר זיינען בכלל געווען פיר דעם אידן אַ צייט פון קריגסצושטאַנד. וי לאַנג די פאָליטישע געטאָ האָט געדויערט איז דער איד געווען א סאָלדאַט. זיין אָפּיצער איז געווען דער רב און דער שולחן־ערוך זיין רעגולירער. און וויי איז געווען צו דעם אידן, יונג אָדער אַלט, וואָס האָט מעיז געווען קעגן די רולס. ניט נאָר איז דער איד געווארן געבונדן הענט און פיס, ניט נאָר איז יעדע באַוועגונג געווען פאַרגעשריבן און קאָנטראָלירט פון שולחן־ערוך, אפילו זיינע וערטער און זיינע געדאנקען זיינען ניט געווען פריי. ער האָט ניט גע־טאָרט זאָגן — איך דענק אַנדערש".

„און, אז אייניגער וונדערט זיך וי קומט דאָס טאַקע, אז דער איד האָט אזויפיל געליטן און געדולדעט ? איך מיין, ניט פון גויים, נאָר פון די אייגענע פריינד אין געטא. וי קומט עס אז דער איד, וואָס האָט געוואַלט שטייגען משה רבינו, האָט זיך געבויגן וי אַ לעמעלע פאר דעם רב מיט דעם פּרנס ? דער תירוץ איז פשוט. די מערהייט האָט טאַקע מאמין געווען אין דער אידישער אמונה פון די געטא. זיי האָבן געגלויבט אין חיבוט־הקבר מיט אלע פּינ־טאָלעך ; דער געבראָכענער גוף און די צעריסענע נשמה, דער צעשפּאָלטענער מוח און די בלוטנדע הארץ האָט שוין קיין כוח געהאַט מורד צו זיין. מען האָט זיך געבויגן פיר דעם קאָנטשיק, פיר דעם קאָנטשיק פון דעם מלאך חבלה און פון דעם רב'ס שמש. און טאָמער האָבן זיך געפונען אייניגע יונגאָטשעס, עזות פנימער האָבן זיי געהאַט חיבוט־הקבר לעבעדי־קערהייט. די אידישע געשיכטע וייס פון אייניקע מרידות, און וי מען האָט די מורדים מכניע געווען".

„אזוי האָט זיך דאָס אידישע וועלטל געפירט, ביז גאָט האָט געוואָלט ברייגען אויף די אידן נייע נסיונות, אום צו זען אויב זיי וועלן גובר זיין דעם נייעם יצר־הרע, דעם נייעם כוח פון דעם שטן, וואָס מען רופט : עמאַנציפּאַציאָן, קולטור".

„די פראָגע אלזאָ בלייבט, וואָס טוט מען אום מעגלעך צו מאַכן צו קענען דערציען אָן אידישן דור אין דיזן לאַנד".

„דער אמת איז, אז מענטשן זיינען צוזאַמענגעזעצט פון עקסטרעמע עלעמענטן, זיי זיי־נען עגטוועדער צו עגאָאיסטיש אָדער צו אידעאַל. עגטוועדער זיי פרעגן : וואָס וועט זיין מיין שכר ? און מען מוז זיי צוזאָגן גאָלדענע בערג, כיבודים און אָ חלק פון דעם לויתן בעולם הבא, אָדער זיי זיינען עגטוזיאַסטן, פאַנאַטיקער און אָפּפערן זייער לעבן פיר אָן אידעע, אפילו וען דער קרבן איז נוצלאָז און דערפילט ניט דעם צוועק. דער מענטש איז האַלב רויבטהי־ר און האַלב מלאך. אום אים צו געווינען מוז מען אים עגטוידער קויפן, משחד זיין מיט געלט אָדער מיט כבוד, אָדער מען מוז אים קענען באַגייסטערן. אזוי לאַנג, וי דער איד איז געווען אָ מאמין, האָט מען אים אָפּגעקויפט מיט עולם הבא, מיט דעם יין המשומר פון חיים נצחיים אין אָ ליכטיק גן עדן. איצט אָבער איז די אמונה שטאַרק געפאַלן. אפילו די עלטערן, וואָס האַלטן נאָך אידישקייט גלויבן זייער וייניק. מיט זיי איז דאָס מער געווינהייט, אונבאַוווס־טער איינפלוס פון יונגע יאָרן, עס איז עפּעס איינגעגראָבן אין האַרצן, פאַרבאָרגן טיף אין דער נשמה, זיי וויסן ניט וואָס. וי שלמה מימון האָט זיך ניט געוואָלט שמדן, וילן זיי ניט אָפּגעבן אידישקייט. אפילו מען איז געווען דעם גאַנצן לעבן אָ גוי גמור ; מען האָט עובר

געוואָרן על כל עברות שבתורה, וויל זיך דאָך ליגן אויפן אידישן בית־עולם. פאַרוואָס? אויך געפילן פרעגט מען קיינע שאלות ניט. אזוי איז דאָס, אַבער ניט וועגן אמונה. מען גלויבט היינט נאָר אין מזומן, געלט מזומן, הבטחות — גלייך אויסצוצאָלן. דאָס יודנטום האָט אַבער גאָר ניט אָנצובאָטן אַ חוץ גבאות, און דאס וויל דער יונגער דור ניט. אזויפיל שכל האָט ער צו פאַרשטיין, אז די קהל׳שע כבודים זיינען ניט ווערט אַ צעבראָכענע פּעני. אַלזאָ וואָס? איז דאָ נאָר איין אַנדער וועג צו געוויינען דעם יונגן דור, אים צו באַגייסטערן, אים צו לערנען צו ליבן, צו באַוונדערן זיין נאַציאָן, צו ליבן און באַוונדערן דאָס יודנטום, צו גלויבן וויניקסטנס, אז אזוי פיל גרויסעס, נאָבעלעס עוויג־וואַרעס, קען ניט צעשטערט ווערן".

„נון קען מען אָבער באַגייסטערן יונגע זעלן אין שול, וו׳ די שטיינער זיינען קאַלט, די תפילות זיינען קאַלט, די הערצער זיינען קאַלט, און אפשר נאָך ערגער וי געפרוירן? קען מען באַגייסטערן קינדער אין א היים, וו׳ מען האַלט גאָר ניט, מען גלויבט אין גאָר ניט, און מען וייס גאָר ניט פון עבר, פון יודנטום און פון דעם אידישן פאָלק, פון זיין מאַרטירערטום פון זיינע אידאַלן און הויכע שטרעבונגען? און קען מען באַגייסטערן קינדער צו אַזאַ מדרגה קרבנות צו ברענגען, מיט אַ פּאָר שורות פון אַ מפטיר, וואָס מען פאַרשטייט ניט אפילו די פשוטע עברי, און וואָס מען פארגעסט אין אַ טאָג אָדער אַ וואָך ארום? — וויפל מאָל האָבן מיר געזען און זעען יעדן שבת, אינגלעך וואָס זאָגן דעם מפטיר מיט אַלע חן־דעלעך און מיט שאַרפע צייַנדעלעך, קענען אין עטלעכע וואָכן ארום ניט איבערזאָגן די זעלבע ברכות. וואָס און וער זאָל באַגייסטערן די קינדער?"

און צום סוף פון אַרטיקל וועט געזאָגט:

„אחר כל הדברים האלה, וועלן מיר וידער אין אַ פּאָר וערטער פעסטשטעלן דעם פּאַקט, אַז דאָס איינציקע וואָס די זיד אפריקאַנישע אידן מוזן זעען איצט צו טאָן אום צו ראַטעווען אידישע נשמות איז צו גרינדן „באַרדינג סקולס".

סטאַטיסטישע צוגאַבן

לוויות 1887—1903. חתונות 1889—1909

לוויות 1887—1903.

מיטן אָנקום פון מערער יידן איז אַנטשטאַנען די נויטוועניקייט צו אָרגאַניזירן אינסטיטוציעס צו באַפרידיקן זייערע רעליגיעזע באַדערפענישן. נאָכן אויפבויען די ערשטע סינאַגאָגע און תלמוד־תורה האָט מען געמוזט זאָרגן וועגן ברענגען געשטאָרבענע צו קבר־ישראל. פאַר דעם צוועק האָט די רעגירונג, שוין אין סעפטעמבער 1887, געגעבן אַן אָפּגעצוימטן פּלאַץ אין בראַמפּאָנטיין פאַר אַ בית־עולם. אָט דער ערשטער בית־עולם הייסט דער „בראַמפּאָנטיינער בית־עולם".

דער ערשטער יידּ, וועלכער איז געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, איז געווען אלבערט פּ. וו. ראָזענשטיין. ער איז געשטאָרבן דעם 12־טן מיי 1887, און איז מקבר געווען מיט אַ טאָג שפּעטער. דער צווייטער יידּ, וועלכער איז געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, איז געווען דזשאָן נאָטאָן. ער איז געשטאָרבן דעם 19־טן אויגוסט 1887, און איז געקומען צו קבורה מיט 2 טעג שפּעטער. מען האָט זיי ביידן מקבר געווען אויפן פּלאַץ, וווּ עס געפינט זיך איצט „קאַזערנע". מען האָט זיי ביידן שפּעטער עקסהומירט און מקבר געווען אויפן בראַמפּאָנטיינער בית־עולם, אין 1888. די ערשטע פרוי, וועלכע איז געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, האָט געהייסן שרה יאַקאָבס. זי איז געשטאָרבן דעם 10־טן מערץ 1890. דאָס ערשטע קינד, וואָס איז געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, איז געווען מאָזעס בערנשטיין, דעם 24־טן אַפּריל 1890.

ביז 1892 האָט מען מקבר געווען אויפן בית־עולם 43 מענער און 10 פרויען. ביזן יאָר 1894 — 63 מענער און 17 פרויען.

אין יאָר	1894	זיינען	געשטאָרבן	16	מענער	און	10 פרויען
„ „	1895	„	„	26	„	„	7 „
„ „	1896	„	„	45	„	„	7 „
„ „	1897	„	„	55	„	„	8 „
„ „	1898	„	„	37	„	„	6 „
„ „	1899	„	„	43	„	„	10 „
„ „	1900	„	„	13	„	קיינע	פרויען
„ „	1901	„	„	14	„	„	4 „
„ „	1902	„	„	24	„	„	5 „
„ „	1903	„	„	59	„	„	23 „

פון די 7 קינדער, וועלכע מען האָט מקבר געווען אין יאָר 1900, זיינען געווען 5 טויט־געבוירענע.

אין 1901 זיינען פון די 12 קינדער, וועלכע מען האָט מקבר געווען — 3 טויט־געבוירענע.

אין 1902 זיינען פון די 27 טויטע קינדער געווען 2 טויט־געבוירענע.

אין 1903 זיינען, פון די 63 טויטע קינדער געווען 10 טויט־געבוירענע (ס׳איז דאַן געווען אַן עפּידעמיע). ביז 1903 האָט מען מקבר געווען אויף אַ ספּעציעל ארומגעצוימטן פּלאַץ 2 קינדער פון ניט פאַרהיראָטע פרויען.

דער ערשטער ייד פון רוסלאַנד, וואָס ווערט אָנגעגעבן אין בוך פון דער חברה־קדישא, ווו די געשטאָרבענע זיינען פאַרשריבן, איז י צ ח ק ש ו ו א ר ץ פון שאַדאָווע. ער איז געשטאָרבן דעם 3־טן פעברואר 1895. אין דעם זעלבן יאָר איז געשטאָרבן, דעם 8־טן פעברואָר נאָך אַ רוסישער ייד; דעם 7־טן אַפּריל — אַ שאָוולער; דעם 14־טן אַפּריל — אַ שאַדאָווער; דעם 22־טן מיי — אַ רוסישער ייד; דעם 21־טן נאָוועמבער — אַ קעלמער; דעם 23־טן דעצעמבער — אַ לינקעווער, און דעם 31־טן יאָנואָר 1896 — אַ בריסקער ייד. עס ווערט אויך אָנגעגעבן, אז אייניקע פון די מתים זיינען געפונען געווואָרן דערמאָרדעטע. עס זיינען אויך געווען זעלבסט־מערדערס. ביי אייניקע נעמען איז נאָטירט, אז זיי זיינען דערמאָרדעט געוואָרן דורך אַפּריקער. אגב איז וויכטיק צו פאַרצייכענען, אז אין דעם רעגיסטער פון די מתים ווערט דאָס רוב ביי יעדן אָנגעגעבן, ווו די פּערזאָן איז געשטאָרבן. דאָס רוב יידן, אין יענע יאָרן אין יאָהאַנעסבורג, זיינען געשטאָרבן אין שפּיטאָל. אין 1896/7 ווערט אָנגעגעבן ביי אַ סך נעמען: „געשטאָרבן אין יידישן שפּיטאָל".

דער יידישער שפּיטאָל איז געגרינדעט געוואָרן דורך דער געמיינדע לויט דער איניציאָטיוו פון עטלעכע פּערזאָנען, אין מערץ 1896. דאָס איז געווען אַ נויטוועندיקייט פאַר דער פיל־פאַרגרעסערטער צאָל יידישע אָרעמע אימיגראַנטן פון רוסלאַנד, וועלכע האָבן זיך געפילט אומבאַקוועם אין אַלגעמיינעם שפּיטאָל צוליבן ניט קאָנען ענגליש און צוליב כשרות. דער יידישער שפּיטאָל האָט געהאַט 33 בעטן.

דעם 12־טן סעפּטעמבער 1897 איז אויף אַ פאַרזאַמלונג באַשלאָסן געוואָרן שליסן דעם יידישן שפּיטאָל. די יידישע חולאים האָט מען אריבערגעפירט אין אַלגעמיינעם שטאָטישן שפּיטאָל, ווו מען האָט איינגעפירט אַ כשרע קיך[4]).

אין משך פון 33 יאָר האָט מען אויפן בראַמפּאָנטיינער בית־עולם מקבר געווען 2553 דערוואַקסענע און 1607 קינדער. פון דער צאָל קינדער זיינען 431 געווען טויט־געבוירענע און 586 ביז אַ יאָר אַלט.

דער ערשטער ייד, וועלכער איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן בריק־סטאָנער בית־עולם, איז געווען ס ו ס מ א ן א י י ב ר ע מ ס, דעם 3־טן אַפּריל 1921.

---

[4]) די פּערמאָנענטע כשרע קיך איז איינגעשטעלט געוואָרן אין נאָוועמבער 1906.

חתונות 1889—1909

אין די אַרכיוון פון דער וויטוואָטערסראַנד יידישער קהילה[5]) — געווען פּרעזידענט־גאַס־סינאַגאָגע — איז פאַראַן די רעגיסטראַציע פון יידישע חתונות. קאָנטיק, אז פון די סאַמע ערשטע חתונות איז נישטאָ קיין סטאַטיסטישער רע־קאָרד. אָבער לויט דער פאַראַנענער רעגיסטראַציע איז די ערשטע חתונה פאָר־געקומען אין אָנהייב 1889, פון אַ יידיש־פאָרל פון דייטשלאַנד (זי איז געווען אַן אלמנה). די געניוע דאָטע פון דער חתונה ווערט ניט אָנגעגעבן. די צווייטע חתונה (פון דייוויד סטאַרפילד) איז פאָרגעקומען דעם 27־טן מערץ 1889. זיי זיינען ביידע געווען געבוירענע אין רוסלאַנד; עס ווערט ניט אָנ־גענעבן דער נאָמען פון זייער געבורט־שטאָט (זיין באַשעפטיקונג ווערט אָנגע־געבן — הענדלער).

אין יאָר 1889 זיינען פאַרצייכנט 12 חתונות. פון דער צאָל זיינען צוויי חתונות פאָרגעקומען אין פאָטשעפסטראָם; איין חתונה — אין פרעטאָריע, און 9 — אין יאָהאַנעסבורג. פון די 9 חתונות זיינען געווען 4 רוסיש־יידישע יונגעלייט, וועלכע האָבן חתונה געהאַט מיט ענגליש־געבוירענע יידישע מיידלעך; איין פאָרל — ביידע רוסישע יידן. די באַשעפטיקונגען פון די 12 פאָר־לעך ווערט אָנגעגעבן אזוי: 3 קרעמערס, 3 „ספּעקולייטערס" — בהמות־ און פעל־הענדלערס, 1 באַקליידונג־פאַרקויפער, 1 האָטעל־באַזיצער, 1 אינזשינער (פון פוילן), 1 דרוקער און פאַרלעגער, 1 שניידער און 1 פולישער ייד — אַ סי־גאָר־פאַבריקאַנט.

אין 1890 זיינען פאָרגעקומען 9 חתונות. פון דער צאָל זיינען געווען 5 רוסיש־יידישע פאָרלעך. 2 פאָרלעך — די מענער פון רוסלאַנד און די מיידלעך פון לאָנדאָן, און 2 פאָרלעך געבוירענע אין ענגלאַנד. זייערע באַשעפטי־קונגען: אַן אַנגראָ משקה־הענדלער, אַ משקה־קאָנטין־באַזיצער, 2 „ספּעקו־לייטערס", 4 קרעמערס און 1 פאָרל — ער אַ קרעמער און זי — אַ שניידערקע.

אין 1891 זיינען פאָרגעקומען 16 חתונות (אין דער צאָל — איין חתונה אין פרעטאָריע).

אויף ווי ווייט די יידישע באַפעלקערונג איז געווען „קאָסמאָפּאָליטיש", קען דינען דער פאַקט, וואָס פון די 16 חתונות זיינען געווען: 5 פאָרלעך, סיי דער חתן און סיי די כלה געבוירענע אין ענגלאַנד, 2 רוסיש־יידישע, 1 פאָרל — דער חתן פון ליטע און די כלה פון ענגלאַנד, 1 פאָרל — דער חתן פון פוילן און די כלה (א לערערין) פון ענגלאַנד, 2 — סיי דער חתן און סיי די כלה פון פוילן, 2 פאָרלעך פון האָלאַנד, 1 פאָרל פון דייטשלאַנד, 1 פאָרל — דער חתן אַ דייט־שישער ייד און די כלה פון ענגלאַנד, און 1 פאָרל — דער חתן פון בודאַפּעשט, די כלה — פון ניישטאַט.

---

[5]) איך דריק אויס מיין דאַנק דער „פעדעראַציע פון די סינאַגאָגעס אין טראַנסוואַל" (United Hebrew Congregations) פאַר געבן מיר דעם צוטריט צו די אָריגינעלע חתונה־רעגיס־טראַציע־ביכער.

זייערע באַשעפטיקונגען: 2 תבואה־הענדלערס, 8 קרעמערס, 1 גימנאַסטיק־אינסטרוקטאָר, 1 האָלץ־הענדלער, 1 גאָלדשמיד, 1 אויקציאָנער און 2 ווערן באַצייכנט אַלס סיגאר־פאַבריקאַנטן (איינער פון ענגלאַנד און איינער פון קאַוונע).

אין 1892 זיינען פאַרגעקומען 11 חתונות: 2 פון דייטשישע יידן, 2 פון ליטווישע יידן, איינע פון פוילן, 2 יידן פון ענגלאַנד — איינער מיט אַ מיידל פון פוילן, און איינער — מיט אַ ליטווישׁ־יידישע מיידל, 1 ענגלישער יד מיט אַ יידיש מיידל פון דייטשלאַנד, 1 יידיש־ענגליש פּאָרל און 2 רוסישע יידן האָבן חתונה געהאַט מיט ענגליש געבוירענע יידישע מיידלעך.

זייערע באַשעפטיקונגען: 2 תבואה־הענדלערס, 2 זעלצער־און לעמאָנאַד־פאַבריקאַנטן, 1 אַנגראָ־הענדלער, 1 ווין־הענדלער, 1 קאָמיוואָיאַזשאָר, 1 באַקליידונג־פאַרקויפער, 2 קרעמערס און 1 „ספּעקולייטער".

ביז 1893 זיינען אַלע חתונות אין יאָהאַנעסבורג פאָרגעקומען אין דער פּרעזידענט־גאַס־סינאַגאָגע. פון 1893־טן יאָר אָן זיינען פאָרגעקומען חתונות אויך אין דער „פאַרק"־סינאַגאָגע. אין דעם חתונה־רעגיסטראַציע־בוך פון „פאַרק"־סינאַגאָגע ווערט ניט אָנגעגעבן, מיט וואָס די פּאָרלעך באַשעפטיקן זיך, און אָפט — אויך ניט דאָס לאַנד און געבורטשטאָט פון די פּאָרלעך.

די פאָלגנדיקע טאַבעלע אילוסטרירט די חתונות אין „פּרעזידענט"־ און „פאַרק"־סינאַגאָגע: —

יאָר	צאָל־חתונות	פּרעז.־סינ.	פאַרק.־סינ.
1893	22	12	10
1894	28	12	16
1895	36	19	17
1896	47	29	18
1897	58	23	35
1898	29	14	15
1899	32	18	14
1900[6])	4	—	4
1901	5	2	3
1902	34	21	13
1903	77	31	46
1904	64	28	36
1905	70	38	32
1906	39	19	20
1907	40	15	25
1908	49	29	20
1909	46	20	26

[6]) צוזיי פון דער דאָזיקער צאָל זיינען געווען רוסישע יידן.

פון דעם רוב חתונות פון די רוסישע יידן האָבן בחורים אַראָפגעבראכט זייערע כלות. מען האָט אויך אַראָפגעבראַכט טעכטער אָדער שוועסטערס, ווייל דאָ איז געווען לייכט חתונה צו מאַכן זיי. די ענגלישע און, אין אַ קליינער צאָל, אויך די דייטשישע יידן, פלעגן קומען מיט זייערע פרויען, אָדער אַראָפברענגען זייערע פרויען, אָדער כלות אין אַ קורצער צייט נאָך זייער קומען אַהער.

עס מערקט זיך פון דער סטאַטיסטיק אין יענע יאָרן, אז פּראָפּאָרציאָנעל פלעגן זייער פיל רוסישע יידן חתונה האָבן מיט ענגליש־יידישע מיידלעך, הויפּטזאַכלעך פון לאָנדאָן.

אין יאָר 1897 זיינען פאָרגעקומען 58 יידישע חתונות — די גרעסטע צאָל פאַר דעם בוריש־ענגלישן קריג.

PRINTED BY PACIFIC PRESS (PTY.) LTD., 302, FOX STREET, JOHANNESBURG.
SOUTH AFRICA.